

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ НАН УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНА СПІЛКА КРАЄЗНАВЦІВ УКРАЇНИ
ОДЕСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ МОРСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ**

**ПІВДЕНЬ УКРАЇНИ: ЕТНОІСТОРИЧНИЙ,
МОВНИЙ, КУЛЬТУРНИЙ ТА РЕЛІГІЙНИЙ
ВИМІРИ**

**Матеріали
IV Міжнародної наукової конференції**

(м. Одеса, 26–27 квітня 2013 р.)

**Одеса–2013
“ВМВ”**

ББК 63.5:81.2:86.3 (2Укр)
УДК 94:39:81.2:314.127.7 (477)

Збірка наукових праць присвячена історії етносів і народів Півдня України, проблемам української, іноземної термінології та термінографії, українській культурі та духовності сусідніх етнокультур, історії православ'я та долі інших конфесій у регіоні, міжнародним і міжрегіональним зв'язкам.

Видання розраховане на вчених-істориків, краєзнавців, мовознавців, учителів, студентів і всіх, хто цікавиться історією та духовністю народів Півдня України.

Відповідальний редактор:

Михайлуца М. І., доктор історичних наук, професор

Редакційна колегія:

Бажан О. Г., кандидат історичних наук, доцент
Лисенко О. Є., доктор історичних наук, професор
Реєнт О. П., доктор історичних наук, професор
Тригуб О. П., доктор історичних наук, професор
Урсу Д. П., доктор історичних наук, професор
Хмарський В. М., доктор історичних наук, професор

Редактори-упорядники:

Гоголенко О. П., Дзинглюк О. С.,
Мирошніченко М. І.

Рецензенти:

Бачинська О. А., доктор історичних наук, професор
Красюк О. І., доктор історичних наук, професор

Редакція висловлює вдячність Народному депутату України Сергію Рафаїловичу Гриневецькому, а також ФОП Омельченко І.І. СЦ «Домофон Візит» за розуміння проблем науковців і фінансову підтримку наукової конференції та цього видання.

Позиція редакції не завжди збігається з думкою авторів. Усі права застережені. Передруки та переклади можливі за згодою авторів.

Друкується за рекомендацією Вченої Ради Одеського національного морського університету. Протокол №9 від 27 березня 2013 р.

© Одеський національний
морський університет, 2013

**ФУНКЦІОНУВАННЯ ТЕРМІНА «ХУДОЖНЯ ДЕТАЛЬ»
У ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВІ**

Г.А. АВКСЕНТЬЄВА,

канд. філолог. наук, доц.,

Т.М. ЛІСОГОР,

студентка,

*Державний заклад «Південноукраїнський національний
педагогічний університет імені К.Д. Ушинського»*

(Україна)

Сучасне літературознавство зорієнтоване на естетичний аналіз художнього тексту, який передбачає «мисленнєве розчленування цілісного твору на складники, розгляд їх окремо та в текстуальних, контекстуальних й інтертекстуальних зв'язках з метою виявлення особливостей його структури, жанрово-стильової специфіки, висвітлення істотного, естетично вартісного, соціально значущого» [1, с. 64]. Виявлення специфічних рис художнього твору, притаманних окремо взятому письменнику, своєрідності всієї творчості митця, жанрово-стильові ознаки літератури, особливості літературного напрямку – усе це коло проблем, які досліджує поетика. Тому актуальним сьогодні є звернення до аналізу поетики на різних рівнях (на рівні мікропоетики, макропоетики, історичної, функціональної, описової, нормативної поетик). Одним із вагомих аспектів дослідження мікропоетики художнього тексту є вивчення художньої деталі, її видів і функцій у структурі тексту.

Порушується питання деталі в цілому ряді праць (Р. Цивін «Деталь як засіб художнього узагальнення», Ю. Кузнецов «Художня деталь у прозовому творі», Є. Добін «Деталь і подробиці», Л. Чернець «Деталь», С. Паламар «До проблеми художньої деталі» тощо). У цих дослідженнях увага акцентується на важливості художньої деталі у структурі художнього тексту, з'ясовується її сутність і видове розмаїття. Зокрема, Лілія Чернець наголошує: «Деталізація предметного світу в літературі не просто цікава, важлива, бажана, – вона неминуча; інакше кажучи, – це не прикраса, а зміст образу... саме деталь, сукупність деталей «заміщує» в тексті ціле, викликаючи у читача необхідні автору асоціації» [2, с.65]. Стосовно дослідження художньої деталі зроблено багато, але є ще достатньо суперечливих моментів, пов'язаних із зазначеною проблемою. Мета статті передбачає з'ясування поняття «художня деталь», дослідження її видового розмаїття.

У визначенні сутності поняття «художня деталь» можна простежити, як правило, два підходи. Ряд дослідників наголошує, що художня деталь – це подробиця. Цієї думки дотримуються В. Лесин [3, с.51], Ф. Путнін [4, с.267], Ю. Ковалів [1, с.271]. Лілія Чернець семантичний показник «подробиця» виводить із етимології самого терміна, наголошуючи при цьому, що деталь – найменша одиниця предметного світу твору [2, с.64]. Літературознавці

Ю. Кузнецов, А. Ткаченко підкреслюють необхідність розрізнення художньої подробиці та художньої деталі. Звертаючи увагу на те, що, як правило, художню деталь визначають через художню подробицю, «характерна, значуща подробиця – то вже деталь. А просто подробиця – це такий штрих у художньому полотні, який не має самостійного значення і особливо не впадає в очі» [5, с.201]. Дійсно, подробиця в художньому тексті не має такого функціонального навантаження, як деталь.

Водночас Н. Климова, слідом за Є. Добіним, веде мову про те, що подробиці «впливають на читача тільки в сукупності, тоді як деталь тяжіє до одиничності. Вона замінює ряд подробиць» [6, с.172]. З цією думкою важко погодитися. Суто механічно декілька подробиць не завжди можуть замінити одну деталь. Наприклад, у новелі О. Гончара «Зірниці» введено образ пасажирського пароплава для того, щоб укотре звернути увагу на місце і час дії. Цей образ для новели є подробицею. Навпаки, образ дьогтю стає наскрізним у творі, символізуючи несправедливе покарання вдови Вутаньки. Розуміючи свою помилку, Іван Латюк відчув: «Не пристав до Вутаньки дьоготь, не її осуджують рибалки, а, навпаки, гуртом розшуковують кривдника... Не пристав до неї мазут, зате в самого Івана, певне, скоро плямою на лобі виступить перед усіма людьми» [7, с.427]. Соромно стає хлопцеві, і образ дьогтю з речової деталі перетворюється у психологічну.

І навпаки, літературознавець Р. Сивокінь досить широко трактує поняття художньої деталі, визначаючи його, як «один із образних засобів літературно-художнього твору» [8, с.40]. На розмірі художньої деталі акцентує увагу не лише Л. Чернець у цитованій вище праці, а й Ю. Кузнецов, називаючи її «мікрообразом» [9, с.66]. І, дійсно, в опозиції «мікрообраз-мегаобраз», «художня деталь-художній образ» це відчувається. Але іноді в широкому значенні поняття «художня деталь» використовують і для досить значних у структурі твору образів.

Та, напевне, найважливішим показником визначення художньої деталі є така ознака, як «особлива змістова наповненість» [10, с.718]. Адже саме ця глибока змістова наповненість робить художню деталь важливим структурним компонентом художнього твору, здатним замінювати цілий ряд показників літературно-художнього образу. Особливою змістовою наповненістю позначена художня деталь сивого волосся у романі Ю. Яновського «Майстер корабля», вона підкреслює досвід, мудрість, майстерність людини, що перебуває у поважному віці.

Художня деталь – це мікрообраз, якому властива особлива змістова наповненість. Адже художній образ (і деталь, зокрема) твориться вибірково. На думку В. Домбровського, «поетичний образ – це довільний продукт творчої уяви поета, з довільною, для кожного окремого випадку іншою комбінацією складових елементів, які може з'ясувати лише науковий аналіз» [11, с.152]. На творення образу впливає цілий ряд чинників. Це і творча уява письменника, асоціативність, вимисел, домисел тощо. «У кожного письменника, залежно від досвіду, особливостей таланту, виробляється свій «поріг чутливості», своя міра сприйняття взаємозв'язків різних деталей» [12, с.19]. «Дрібна» деталь уже від

самого свого народження ніби визначає собою цілий авторський задум... без загального задуму, без ідей деталей нічого не варта» [15, с. 8-19]. Для того, щоб уникнути обтяжливої описовості, серед різноманітних образів художнього твору (маємо на увазі образ людини, образ природи, образ речі), для їх конкретизації і поглибленого розкриття широко використовується художня деталь.

Художня деталізація – це суть будь-якого образу. Адже відтворити явище чи предмет з усіма особливостями письменник не в змозі, і саме деталь, сукупність деталей «замінюють» у тексті ціле, викликаючи в читача потрібні автору асоціації. Автор розраховує при цьому на уяву, досвід читача, який додає подумки елементи, що їх не вистачає [2, с.65]. Таким чином відбувається конкретизація твору читачем, яка має досить суб'єктивний характер, бо залежить від цілої низки факторів (вік, освіта, емоційний стан, досвід реципієнта тощо).

Саме декілька портретних деталей у згаданій вище новелі О. Гончара «Зірниці» дають можливість уявити цілісний образ молодої жінки, який витворюється за допомогою деталі «весела»: «весела і танцюриста» [7, с.423], «засміялася дзвінко» [7, с.425], «з удаваною веселістю відповідала» [7, с.422]. Вутанька досить лаконічно розкривається автором через одну найважливішу психологічну портретну деталь, яка уособлює її веселий характер.

Деталлю письменник намагається відтворити головне у творі і привернути увагу читача, збудити думку, уяву. Вона «прагне бути виділеною на перший план. Навіть вразити його» [13, с.310]. Розглядаючи проблему художньої деталі, С. Паламар зазначає, що «завдяки вдало знайденій деталі письменник може досягти максимуму естетичної сили при мінімальній витраті художніх засобів» [14, с.15]. Розкриття художнього образу через деталізацію найбільше і найчастіше притаманне великим епічним полотнам, у яких деталь – це не тільки оточення, а і «ядро» оповіді. Вона є також елементом образної системи твору, це «мікрообраз, елементарна модель, яка в процесі динамічного розвитку вживається або розгортається у макрообраз» [15, с.14].

Більшість дослідників наголошує, що художня деталь – це образ, який широко використовується в епосі та драмі. А. Ткаченко звертає увагу, що вона може використовуватися і в ліро-епосі та ліро-драмі [5, с.203], а Ю. Кузнецов у статті «Художня деталь» аналізує останню в поетичних текстах Т. Шевченка. Не можна не погодитися з Г. Сивоконем, що роль художньої деталі «неоднакова у прозі й поезії» [8, с.40], бо більш поширеною художня деталь є в прозі та драмі, менше представлена в поезії, бо там домінують тропи. Художню деталь визначають як одну із вагомих прикмет творчості письменників, а її застосування і прояв навіть як певний стиль автора. Стосується це творчості багатьох українських митців (О. Кобилянська, М. Коцюбинський, В. Стефаник, В. Винниченко, М. Хвильовий, Г. Косинка, О. Довженко, У. Самчук, Ю. Яновський, О. Гончар, П. Загребельний, Гр. Тютюнник та ін.), яких вважають неперевершеними майстрами художньої деталі, що здатні «оживити матеріал» обставин, вловити сліди духовного життя у мертвих предметах і речах» [12, с.17]. У творах українських письменників можна помітити

використання різних видів художньої деталі. Майже в кожному тексті є портретна, пейзажна, речова деталь. Так, наприклад, у романі В. Винниченка «Записки кирпатого Мефістофеля» ці деталі стають ще й психологічними. Характерологічну функцію виконують портретні рухові деталі, які передають той чи інший психологічний стан персонажів: «Соня сідає проти мене, становить лікті на стіл і, з'єднавши кінці пальців, говорить..., поривчасто змахує руки зі столу й нервово чепурить волосся» [16, с.22-23], «влітає Панас Павлович Кривуля. Не виходить, а влітає» [16, с.35] тощо. Щодо манери поведінки, то Клавдія Петрівна «під час розмови часто й незвичайно заразливо сміється, прикладає руки до щок, ніяковіє й хапається-хапається» [16, с.44]. Мовленнєва деталь «колосальний», часто вживана у тексті, також характеризує героїню. Олександра Михайлівна «слухає мене з такою увагою та напруженням, з яким це роблять тільки глухі, витягнувши шию й не відводячи від мене очей..., думає про щось скупчено, немов про себе щось вираховує» [16, с.47].

Хвилювання Нечипоренка яскраво і психологічно достовірно передається саме через деталь, він «перекладає шапку з однієї руки у другу й витирає долонею червоний, горбоватий, лисий лоб. Мабуть, він приготував цілу промову, але тепер не може пригадати ні одного слова» [16, с.49]. На хворобливий стан Нечипоренка вказують психологічні портретні деталі «бурі западини» під очима, ніс – «синюватий, голодний; щоки, вкриті кучерявою порохнявою борідкою, втягнуті, як у старій людини» [16, с.39]. Характерною рисою є те, що він використовує зменшено-пестливі слів: шубка, жіночка, діточки, грошенята. У Соні ніс від хвилювання «блідне й губи стають ще тоншими, лице робиться сухим, колючим. Тепер видно, що їй двадцять дев'ять літ, а то й більше» [16, с.22]. «Соня пильно дивиться мені в лице, немовби бажаючи примусити мене зняковіти. Біля її очей виступила фарба, і здається, що очі горять» [16, с.24].

У романі В. Винниченка художня портретна деталь стає деталлю-символом, що виносить у назву твору. Домінуюча деталь – ніс – це наскрізний образ роману, який щоразу поглиблює себе. Така деталь не потребує заглиблення, вона «відкрита» – декларативного плану. «Деталь-заголовок – потужний прожектор, у світлі якого помітна єдність художнього цілого, присутність автора в композиції» [2, с.74]. Спробуймо вилучити таку деталь – і твір неодмінно втратить свою основу. Виходячи з цього, можемо говорити про сюжетну деталь, яка «пов'язує» частини твору.

Яків уособлює постать «записувача», що осмислював власне життя і життя інших, «записуючи», чи навіть занотовуючи своє сприйняття людей довкола нього, він, адвокат за професією, тут виступає прокурором. У ньому виявляється його мефістофельська вдача вирішувати долі інших, спокушати і випробовувати. Перед нами постає Кирпатий, а не Горбоносий Мефістофель, він «олюднений». Саме ця деталь є визначальною і наскрізною у романі. Портрет Мефістофеля ми бачимо спочатку через самоспостереження: «Ніс у мене не кирпатий, а качиний, широкий і плескуватий на кінці, з довгими ніздрями. За все лице і постать мене називають Мефістофелем, а за ніс –

Кирпатим Мефістофелем» [16, с.22]. Деталь «кирпатий» чужа відносно Мефістофеля. В. Хархун, говорячи про кирпатість як щось дитяче, смішне, те, що характеризує винятково людину, зазначає її український акцент [17, с.92].

Отже, художня деталь – це мікрообраз у структурі епічного, драматичного, ліро-епічного та ліро-драматичного творів, якому властива особлива змістова наповненість, глибина змісту, який, залежно від функції її в тексті, може переростати в образ-символ. Добір і творення художньої деталі вимагають особливої письменницької майстерності. Вдало свого часу зауважив Р. Цивін, що «деталь – це не просто стиль, це ще й талант» [15, с.20].

Література

1. Літературознавча енциклопедія : у 2 т. / [автор-укладач Ю. І. Ковалів]. – К. : Академія, 2007. – Т. 1. – 608 с.
2. Чернец Л. Деталь // Введение в литературоведение. Литературное произведение : Основные понятия и термины / Л. Чернец. – М., 2000. – С. 62-75.
3. Лесин В. Літературознавчі терміни: [довідник] / В. Лесин. – К. : Радянська школа, 1985. – 252 с.
4. Путнин Ф. Деталь художественная / Ф. Путнин // Краткая литературная энциклопедия : в 9 т. – М., 1978. – Т. 9. – С. 267-268.
5. Ткаченко А. Мистецтво слова : Вступ до літературознавства : [підручник] / А. Ткаченко. – К.: Правда Ярославичів, 1998. – 448 с.
6. Климова Н. Способи актуалізації художньої деталі в оповіданнях А. П. Чехова та особливості її перекладу / Н. Климова // Вісник Луганського національного університету імені Т. Шевченка. – Луганськ, 2010. – № 14. – С. 170-176.
7. Гончар О. Зірниці / О. Гончар // Гончар О. Твори : в 7 т. – К., 1987. – Т.3. – С. 422-429.
8. Сивокінь Г. Деталь художня / Г. Сивокінь // Українська літературна енциклопедія : у 5 т. – К, 1990. – Т. 2. – С. 40.
9. Кузнецов Ю. Художня деталь / Ю. Кузнецов // Українська мова і література в середніх школах, гімназіях... – 1999. – № 1. – С. 66-69.
10. Літературознавчий словник-довідник [за ред. Р. Гром'яка, Ю. Коваліва, В. Теремка]. – К. : ВЦ «Академія», 2007. – 752 с.
11. Домбровський В. Українська стилістика і ритміка. Українська поезика / В. Домбровський. – Дрогобич: ВФ «Відродження», 2008. – 488 с.
12. Кузнецов Ю. Художня деталь у прозовому творі / Ю. Кузнецов // Радянське літературознавство. – 1980. – № 9. – С. 17-26.
13. Добин Е. Деталь и подробности // Добин Е. Сюжет и действительность. Искусство детали. – Ленинград : Сов. писатель, 1981. – С. 300-310.
14. Паламар С. До проблеми художньої деталі (літературознавчий аспект) / С. Паламар // Українська література в ЗОШ. – 2005. – № 3. – С. 15-17.
15. Цивін Р. Деталь як засіб художнього узагальнення / Р. Цивін // Радянське літературознавство. – 2002. – № 3. – С. 89-95.
16. Винниченко В. Записки кирпатого Мефістофеля [упор. І. О. Кошова] / В. Винниченко. – Черкаси: Брама-Україна, 2005. – 264 с.
17. Хархун В. Твір відкритий для інтерпретацій / В. Хархун // Українська мова і література в середніх школах, гімназіях... – 1999. – № 1. – С. 66-69.

УДК 94(47)084

К ВОПРОСУ О СОЗДАНИИ И ФУНКЦИОНИРОВАНИИ УКРАИНСКИХ СЕКЦИЙ НА СЕВЕРНОМ КАВКАЗЕ В ПЕРИОД УКРАИНИЗАЦИИ

В.З. АКОПЯН,

канд. ист. наук, доц.,

Пятигорский государственный лингвистический университет

(Россия)

История русского и украинского народов настолько переплетена, что нередко в ее развитии теряется грань между указанными этносами и языками.

Одним из примеров служит история украинцев Северного Кавказа. Совместное с русскими проживание в указанном регионе предопределило этнотрансформационный процесс, завершившийся переходом значительной по численности группы населения украинского происхождения в русское этническое сообщество. В первой четверти XX века этот процесс находился только в стадии развития.

В годы Гражданской войны советская власть в отношении казачьего населения проводила жесткую политику «расказачивания». Однако после окончания Гражданской войны под лозунгом «право наций на самоопределение» новая власть позволила, в первую очередь, кубанским казакам проявить свою украинскую этничность, по всей видимости, считая, что «сословное сознание» казаков представляет для нее большую опасность, чем принадлежность их к украинской национальности.

Начавшаяся украинизация части населения Кубани и некоторых других районов Северного Кавказа должна была продемонстрировать приверженность советской власти к демократичной национальной политике и одновременно расчленив казачество на этнических русских и украинцев, что облегчило бы завершение уничтожения сословности. Но и реанимация украинского самосознания у значительной части казачества могла усилить центробежные тенденции уже в форме национального вопроса. Власть должна была выбрать для себя «меньшее зло». В этой связи украинизация становилась альтернативой присоединению к Украине обширных районов Кубани и Дона. Для недопущения самой постановки вопроса об изменении границ РСФСР в пользу УССР украинцам был присвоен статус «национального меньшинства» [1].

Между тем, по своей численности украинцы заметно выделялись среди других народов Северного Кавказа. К началу 20-х гг., по оценкам властей, в регионе проживало около 1 млн. украинцев. Однако результаты проведенной в 1926 г. Всесоюзной переписи населения стали неожиданными для властей. Из всего населения Северо-Кавказского края (образованного в 1924 г.), составлявшего немногим более 9 млн. человек, 3,1 млн. назвали себя украинцами. Таким образом русское население в 3,8 млн. не намного превышало численность украинцев. Только в одном Кубанском округе украинцами себя назвали 915,4 тыс. человек (61,5% от всего населения) [2].

Проводимая центральными и региональными властями в 1923-1924 гг. политика украинизации Юга России предусматривала: а) создание украинских секций при партийных и государственных органах; б) переход работы общественных и культурных учреждений на украинский язык; в) преобразование школ из русских в украинские; г) организацию издательского дела и печати на украинском языке; д) подготовку кадров, использующих в работе родной язык населения и т.д.

Настоящая статья посвящена первому направлению, в частности, созданию украинских партийных секций, которым на региональном уровне отводилась значительная роль в практическом осуществлении украинизации. В сравнительно обширной на сегодняшний день литературе по украинизации их деятельность осталась вне поля зрения исследователей.

Национальные секции создавались для работы среди народов, проживавших за пределами своих государств или не имевших их (в терминологии того времени – национальных меньшинств, нацменьшинств, или даже нацмен).

Определяющую роль в национальной политике играла правящая компартия, поэтому ее органы по национальным делам возвышались над всеми остальными соответствующими подразделениями. Правда, в период Гражданской войны, когда большевики из тактических соображений сохраняли в низовых советах левую многопартийность, национальными делами непосредственно занимался Народный Комиссариат по делам национальностей. Наоборот, руководство РКП(б), опасаясь, что национальные подразделения внутри партии могут подорвать «интернациональное» единство партийной дружины, в первое время воздерживалось от формирования каких-либо национальных структур. Впрочем, Наркомнац под руководством Сталина в национальном вопросе проводил схожую с партийной линию. В декабре 1918 г. этот наркомат принял инструкцию «Об организации отделов по делам национальностей». В числе других был образован и украинский отдел, главной задачей которого стала работа среди украинцев, живущих на территории РСФСР [3]. На завершающем этапе Гражданской войны задачи национальных отделов станут реализовывать национальные секции РКП(б).

К ним возник особый интерес с переходом к нэпу, когда классовая структура общества вновь усложнилась, а разнообразные социальные и, прежде всего, национальные интересы в условиях однопартийной системы создавали объективные предпосылки для формирования новой многопартийности. В этой связи национальные, в т.ч. украинские, партийные секции призваны были «заместить» как ликвидированные национал-коммунистические партии, действовавшие в населенных украинцами районах Северного Кавказа (боротьбисты, борбисты, укаписты), так и «неформальные» культурно-просветительские организации (например, отделение украинского общества «Просвита»), находившиеся вне партийно-государственного контроля [4]. Они должны были нейтрализовать и религиозные организации, тем более неподконтрольные власти.

Национальные секции и иные органы по делам нацменьшинств призваны были учитывать культурные и бытовые особенности украинского населения, содействовать властям в проведении мероприятий по вовлечению его в советское, культурное и хозяйственное строительство. Они рассматривались и как «форма представительства» украинцев в органах власти, как часть политики «коренизации», а применительно к украинцам – украинизации.

Наконец, через национальные секции власть осуществляла рекрутирование наиболее активной и компетентной части «национальной элиты» в формировавшуюся в стране номенклатурную систему.

В целом, они призваны были выполнять роль «приводных ремней» в продвижении национальной политики советской власти.

В соответствии с «Положением о подотделах национальных меньшинств и национальных секциях агитационно-пропагандистских отделов партийных

комитетов», утвержденным в сентябре 1921 г., секции организовывались губкомами и утверждались ЦК после соответствующего заключения бюро секций данной национальности и подотдела нацменьшинств при ЦК РКП(б) [5].

Украинские секции возникли позже других. Кроме прочих причин, это объяснялось отсутствием ясности по вопросу: относиться ли к населению Кубани и западных районов Дона как к казакам (хотя сословия были упразднены), как к этнографической группе русского народа с особым «малороссийским» диалектом или как к украинцам [6].

К их созданию приступили только после решения начать украинизацию. Причем в первое время работу среди украинцев, например на Кубани, вела созданная в 1923 г. в Краснодаре при областном комитете РКП(б) западнославянская секция, работавшая среди всех славянских народов [7]. Но уже в следующем году Юго-Восточное бюро ЦК выделило Кубано-Черноморскому обкому три места инструкторов для работы среди украинцев, армян и греков [8].

В сентябре 1924 г. краевое совещание работников национальных меньшинств определило конкретные задачи по оживлению работы среди дисперсных этносов [9]. 21 октября того же года состоялось первое заседание бюро нацменьшинств крайкома РКП(б). На заседании отмечалось, что подотдел нацменьшинств призван в масштабе всего края объединить работу всех партийных, советских и общественных органов, занимавшихся проблемами «нацмен» [10]. Также было принято решение приступить к разработке проекта положения о национальных секциях. В марте 1925 г. проект был утвержден.

В Положении отмечалось, что национальные секции создаются для ведения политико-просветительной и партийно-воспитательной работы среди нацменьшинств, при подотделе агитпропа окружкомов. Вопрос о необходимости создания секций решался соответствующими окружкомами, исходя из местных условий и с ведома крайкома партии. Для ведения секционной работы Положение предусматривало выделение бюро в составе от 3 до 7 человек во главе с секретарем. Члены бюро намечались совещанием членов партии соответствующей национальности и утверждались окружкомом партии. Положение предусматривало для обсуждения вопросов, связанных с деятельностью секций, созыв конференций, совещаний и собраний членов партий данной национальности. Кроме того, «бюро секций в необходимых случаях обсуждает в партийном порядке советские, кооперативные и прочие вопросы внепартийного характера, касающиеся специально нацменнаселения, подготавливая таковые для решения бюро окружкома» [11].

Принятые решения позволили созвать в апреле 1925 г. в Краснодаре I краевое совещание украинских работников. Выступавшие отмечали, что украинцы проявляют искреннюю заинтересованность в развертывании работы на родном языке. Совещание приняло решение: «Для ведения украинской работы... организовать секции при Крайкоме, Кубокружкоме, Армавирском, Черноморском, Ставропольском и Донском округах» [12].

Вскоре после завершения работы совещания Северо-Кавказский крайком ВКП(б), возглавляемый А.И. Микояном, создал специальную комиссию в составе Б.П. Позерна (председатель), Ф.О. Чапало, Н.Ф. Гикало, В.Н.

Толмачева, [Н.И.] Куликова и др. для «разработки вопроса о работе среди украинского населения края, использовав материалы краевого совещания» [13]. 30 июня по докладу Мурадьяна по украинскому вопросу, крайком утвердил бюро украинской секции при подотделе нацменьшинств в составе Ф.О. Чапало, Е.Ф. Калюрника, Н.А. Кисель, С.П. Бондаренко, Л.К. Монастырского, А.А. Лисогора и Петруненко [14]. В середине июля секретарем украинской секции был утвержден Ф.О. Чапало [15], редактировавший украинский журнал «Новым шляхом». В 1925 г. на учете секции числилось 1180 украинцев [16].

Создание бюро украинской секции фактически положило начало плановой работе среди украинского населения в масштабе всего края и формированию секций в отдельных округах и даже в районах. Созданная 14 июня 1925 г. при подотделе нацменьшинств Кубанского окружкома ВКП(б) украинская секция, приняла непосредственное участие в подготовке и проведении 2-й Кубанской окружной конференции ВКП(б), принявшей постановление об осуществлении масштабной украинизации округа [17]. В том же году украинские секции были созданы при Донском, Майкопском, Терском, Ставропольском, Черноморском и Таганрогском окружкомах ВКП(б).

Учитывая значительное украинское население Таганрогского округа (ок. 70%), которое после вхождения округа в состав РСФСР (ноябрь 1924 г.) становилось национальным меньшинством, кроме секции при окружкоме, в 1927 г. в районах и даже на предприятиях был учрежден штат уполномоченных по национальной работе [18]. Институт уполномоченных получил наибольшее распространение на Кубани, где номенклатура украинских работников районного звена была самой многочисленной на Северном Кавказе. В марте 1927 г. в Краснодаре прошло окружное совещание секретарей украинских секций райкомов Кубанского округа, обсудившее ход украинизации [19].

В связи с политикой оживления местных советов и организацией советских органов по делам нацменьшинств выявилось неоднозначное отношение к формам и методам работы национальных секций. Об этом сообщал в своем докладе заведующий подотделом нацменьшинств крайкома П.Д. Лещинский на совещании национальных работников в июне 1926 г. [20]. Тогда же ряд национальных работников поставили вопрос о создании самостоятельного отдела нацменьшинств вне агитпропа, по их мнению, ограничивавшего работу секций. Однако краевое совещание работников нацменьшинств (май 1927 г.) в соответствии с «рекомендациями» ЦК сохранило национальные секции в структуре агитпропа [21].

К концу 20-х гг. происходит процесс свертывания деятельности национальных партийных секций. Возможно, до 1930 г. в Москве не могли окончательно определиться с их судьбой. Это суждение можно вынести по противоречивым решениям, принятым на местах [22]. Тем не менее, в январе 1930 г. подотдел нацменьшинств ЦК ВКП(б) был ликвидирован, а руководство ЦК дало указание вести национальную работу по советской линии [23].

На Северном Кавказе своеобразным итогом деятельности национальных секций и подотдела нацменьшинств крайкома явилось краевое совещание партработников нацменьшинств (январь 1930 г.), проходившее под знаменем

осуществления «четкой классовой линии в национальной политике» [24]. А в феврале 1930 г. крайком постановил «ликвидировать» штаты сотрудников по работе среди нацменьшинств, а их функции возложить на советы по делам нацменьшинств, нацменкомиссии, уполномоченных по делам нацмен при исполкомах, статус которых был значительно ниже партийных секций [25].

На первый взгляд, эти решения никак не были связаны с изменением отношения к украинизации. Тем более, что в июне 1930 г. в Ростове-на-Дону работало краевое совещание уполномоченных по нацменделам, на котором руководство края подвергло жесткой критике краевые и местные органы за срыв плана украинизации на 1929-1930 гг. и даже потребовало от них предпринять решительные шаги по осуществлению указанной политики [26].

В 1932 г. резко меняется отношение к украинизации. Политика лавирования в казачьем и национальном вопросах была заменена жесткими административными мерами, направленными на быстрое преодоление каких-либо этнических и социальных различий. Они, по мнению властей, выступали тормозом в деле строительства социализма. Постановлением ЦК ВКП(б) и СНК СССР от 14 декабря 1932 г. «О хлебозаготовках на Украине, Северном Кавказе и в Западной области» украинизация на Северном Кавказе объявлялась как противоречащая «культурным интересам населения» и «немедленно» прекращалась [27]. С курсом на деукраинизацию отпадала необходимость и в национальных структурах при органах государственной власти и общественных организациях.

Безусловно, национальные подразделения были созданы для осуществления политики советской власти, ориентированной не на коренные национальные интересы, а на потребности утвердившегося в стране режима. В то же время, само их существование, представительство во властных структурах побуждало местные органы власти учитывать национальные запросы, в частности языковые, что вопреки желанию режима не могло не способствовать сохранению национального самосознания, пусть даже оно формировалось в общем русле определяемой компартией парадигмы.

Литература

1. Центр документации Новейшей истории Ростовской области (далее – ЦДНИ РО). Ф.Р. – 7. Оп. 1. Д. 127. Л. 7.
2. Всесоюзная перепись населения 17 декабря 1926 года. М., 1928. Т. 5. С. 62-117.
3. Политика Советской власти по национальным делам за три года (1917-1920). М., 1920. С. 147; Абдулатипов Р.Г., Болтенкова Л.Ф., Яров Ю.Ф. Федерализм в истории России. Книга первая. М., 1992. С. 191-192.
4. Борисёнок Е. Феномен советской украинизации. 1920–1930-е годы / Институт славяноведения РАН. М.: Издательство «Европа», 2006. С. 40-41; Васильев И.Ю. Украинское национальное движение и украинизация на Кубани в 1917-1932 гг. Краснодар, 2010.
5. Известия ЦК РКП(б). № 34. 1921. С. 8-9.
6. ЦДНИ РО. Ф.Р. – 7. Оп. 1. Д. 215. Л. 5.
7. Центр документации новейшей истории Краснодарского края (далее – ЦДНИКК). Ф.Р. – 1. Оп. 1 доп. Д. 25. Л. 2.
8. ЦДНИКК. Ф.Р. – 1. Оп. 1. Д. 348. Л. 16.
9. ЦДНИ РО. Ф.Р. – 7. Оп. 1. Д. 17. Л. 119.
10. ЦДНИ РО. Ф.Р. – 7. Оп. 1. Д. 45. Л. 15.
11. ЦДНИ РО. Ф.Р. – 7. Оп. 1. Д. 166. Л. 11.
12. ЦДНИ РО. Ф.Р. – 7. Оп. 1. Д. 113. Л. 62-63.
13. ЦДНИ РО. Ф.Р. – 7. Оп. 1. Д. 171. Л. 2.
14. ЦДНИ РО. Ф.Р. – 7. Оп. 1. Д. 177. Л. 3.
15. ЦДНИ РО. Ф.Р. – 7. Оп. 1. Д. 180. Л. 2.
16. ЦДНИ РО. Ф.Р. – 7. Оп. 1. Д. 559. Л. 16.

17. ЦДНИКК. Ф.Р. – 8. Оп. 1. Д. 89. Л. 2 об.; Бершадская О.В. Осуществление политики украинизации на Кубани в период 1925-1932 гг. // Вторые кубанские литературно-исторические чтения. Краснодар, 2000. С. 121.
18. ЦДНИ РО. Ф.Р. – 104. Оп. 1. Д. 182. Л. 8; Д. 202. Л. 17.
19. Украинский язык и украинизация на Кубани 1920-30 годы [Эл. ресурс]. – Режим доступа: www.protichka.narod.ru/history/ukr.html.
20. Советский Юг. 1926. 18 июня.
21. ЦДНИ РО. Ф.Р. – 7. Оп. 1. Д. 559. Л. 2.
22. Известия Северо-Кавказского Крайкома ВКП(б). № 10. 1929. С. 31.
23. Малейко Л.А. Партийный аппарат (1917-1941). Изд. РГУ, 1981. С. 52-60; Постановление Президиума ЦИК СССР об усилении работы по обслуживанию нацменьшинств СССР, 3.03. 1930 г. // Революция и национальности. 1930. № 1. С. 109.
24. Ленинский путь. № 3-4. 1930. С. 49.
25. ЦДНИ РО. Ф.Р. – 7. Оп. 1. Д. 1038. Л. 26-27; Д. 1059. Л. 48.
26. Хлынина Т.П. Украинизация Северо-Кавказского края: замыслы и воплощение // Кубань – Украина. Вопросы историко-культурного взаимодействия. Краснодар, 2006. Вып. 1. С. 41-42.
27. Российский государственный архив социально-политической истории (РГАСПИ). Ф. 17. Оп. 3. Д. 2025. Л. 42-42 об.

УДК 94:329.052(477.7) “1956/1985”

З ІСТОРІЇ ДИСИДЕНТСЬКОГО РУХУ НА ОДЕЩИНІ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ 1950-их – 1970-і рр.

О.Г. БАЖАН,

канд. іст. наук, доц.,

Інститут історії України НАН України

(Україна)

Реформаторські спроби хрущовського керівництва щодо лібералізації наявного політичного режиму в СРСР, розпочаті в другій половині 1950-х років, мали косметичний характер і не руйнували підмурків державного устрою. Половинчастість, непослідовність хрущовської «відлиги» простежувалася практично в усіх здійснюваних заходах радянського керівництва. Засудивши злочини сталінізму, масові незаконні репресії періоду 1920-х – початку 1950-х рр., перший секретар ЦК КПРС М.С. Хрущов і його найближче оточення не розкрили справжньої природи цього негативного явища, яке стало родимою плямою радянської тоталітарної системи. Не приносило бажаного результату реформування економіки. Окремі заходи, здійснені в цьому напрямку М. Хрущовим, нагадували, швидше, знеболювальні ін'єкції важко і невиліковно хворому організму, а ще призводили до зниження життєвого рівня народу, продовольчих труднощів в окремих регіонах країни, повної залежності СРСР від зовнішніх постачань зернових тощо.

Реформи М. Хрущова, які не зачіпали фундамент тоталітарної системи, сприяли поширенню опозиційних настроїв навіть серед осіб, лояльних щодо марксистсько-ленінської ідеології. Завдання боротися за поглиблення та подальший розвиток процесу десталінізації радянського суспільства, ствердження «чистоти» марксистсько-ленінської ідеології ставила перед собою нелегальна організація «Демократичний союз соціалістів» на чолі з учителем математики з села Серпневе Тарутинського району Одеської області Миколою Федоровичем Драгошем. Задумана як підпільна політична партія, організація,

до якої входило близько 30 осіб, за допомогою друкованого слова прагнула домогтися в Радянському Союзі створення громадянського суспільства. Спроби членів організації розповсюдити в межах СРСР «Звернення» з критикою КПРС призвели до арештів у травні 1964 року. Після тривалого слідства у вересні 1964 року Верховний Суд Молдавської РСР засудив 6 осіб за ст. 67 ч. 1 КК МРСР, 69 КК МССР, ст. 81 ч. 2 КК УРСР (мешканець Одеської області М. Драгош отримав 7 років ув'язнення, а вчитель І.А. Чердинцев – 6,5 років утримання у виправно-трудових таборах) [1].

Непослідовність і обмеженість процесу десталінізації в СРСР у цілому, і в Україні зокрема, спричинили новий етап боротьби з будь-якими проявами інакодумства. Корируючи політичну доктрину, новий лідер країни не збирався відступати від випробуваного методу правління за допомогою терору та примусу. Правляча верхівка на чолі з М. Хрущовим, так само як і Й. Сталін, розглядала різні прояви опозиції як смертельну загрозу панівному режимові. Вже через кілька місяців після XX з'їзду КПРС керівництвом СРСР були прийняті рішення, які не просто відрізали шлях до плюралізму думок і поглядів, а й спрямовували партійні організації, силові структури на будь-яку протидію опозиційним настроям серед різних верств населення. Відповідно до нових реалій формувалася і законодавча база, яка значною мірою розширювала можливості владних структур у здійсненні політичних репресій. Передусім, ідеться про схвалення Закону СРСР від 25 грудня 1958 р. «Про кримінальну відповідальність за державні злочини», введення до кримінальних кодексів союзних республік сумнозвісної статті – «Антирадянська агітація та пропаганда» (ст. 62 КК УРСР).

За політичною статтею Кримінального кодексу УРСР у лютому 1959 року було покарано (3 роки таборів) жителя міста Одеса, випускника Московського літературного інституту ім. М.Горького, Володимира Михайловича Гридіна, якого радянські спецслужби звинуватили у виготовленні та розповсюдженні анонімних листів антирадянського характеру на підтримку антисталінського повстання в Угорщині 1956 року [2, спр.24171 - п, т. 1, арк.2-3, 14, 33, 57]. Незадоволення політикою КПРС у економічній сфері спонукало одесита Якова Вісаріоновича Різого звернутися до робітників місцевих заводів із закликом до проведення несанкціонованих мітингів і страйків. Вирок радянської Феміди у грудні 1962 року був напрочуд жорстоким – 7 років позбавлення волі в колонії суворого режиму та 3 роки заслання [2, спр.16106 - П, арк.104]. За розповсюдження листівки з гаслом: «Товариш! Вимагай відставки партії Хрущова!» 23 грудня 1963 року судова колегія з кримінальних справ Одеського обласного суду за ст. 62 ч. 1 КК УРСР засудила мешканця м. Іллічівськ Павла Івановича Отченашенка на 4 роки позбавлення волі [2, спр. 26571- П, арк. 249].

У середині 1960-х років до поля зору Комітету держбезпеки при РМ УРСР потрапила значна кількість «нонконформістів» з Одеси: літератор Святослав Караванський, мікробіолог Ніна Строката, літпрацівник Олекса Різників, хірург Олекса Притика, мистецтвознавець Василь Барладяну, матрос Леонід Тимчук. Представники одеської інтелігенції, не криючись, обурювалися утисками національно-культурно-духовного життя в Україні, брали активну

участь у написанні та поширенні через «самвидав» оригінальних публіцистичних, прозових, поетичних творів, у яких рішуче викривалися серйозні деформації радянського суспільства.

Занепокоєння радянських спецслужб викликали й «процеси бродіння» в молодіжному середовищі Одещини. Наприкінці жовтня 1966 року Управлінням КДБ при РМ УРСР в Одеській області було викрито діяльність групи молоді, яка мала наміри створити нелегальну антирадянську організацію з метою боротьби з наявним ладом СРСР. Організатором і натхненником підпільного угруповання виявився електрик Одеського морського порту, керівник драмгуртка при клубі працівників зв'язку обласного центру Борис Спектор. В ході оперативно-пошукових дій, профілактичної роботи стало відомо, що упродовж 1965-1966 років Б. Спектор залучив до організації слюсаря міськмолкозаводу Юрія Назаренка, учня 3 курсу театральнo-художнього училища Валентина Волового, студента 3 курсу Одеського держуніверситету Валентина Філатова та інших (усього 8 осіб) [3, ф.16, оп.3 (1987 р.), спр. 8, арк. 304-308].

У травні 1968 року органи держбезпеки переймалися розшуком видавців машинописного журналу «Коло», поширюваного серед студентів міста Одеса. У листі голови КДБ при РМ УРСР В. Нікітченка першому секретарю ЦК КПУ П.Шелесту від 11 травня 1968 року самвидавний журнал характеризувався як антирадянський, оскільки в ньому містилися крамольні думки стосовно національної політики КПРС: «Поступово здійснюється бюрократизація партійних і державних органів на місцях, порушення норм і принципів ленінської національної політики. Перший факт, наприклад, закостенілий бюрократичний тиск у деяких питаннях мистецтва та творчості, відродження культової касти апарату чиновників, що повинно штовхати всіх, перш за все чесних комуністів і комсомольців на боротьбу за зміну існуючого становища. Другий факт, більш конкретний. Передова українська молодь не може не помічати зникнення з історичної сцени (шляхом розчленування) української нації та культури. Знищується сама основа національної самосвідомості, в той самий час, коли три народи мають спільне походження, мають однакові права на існування» [3, ф.16, оп.1 (1972 р.), спр.10, арк.43-45]. Згодом з'ясувалося, що редагуванням і розповсюдженням журналу займалися студенти Одеського держуніверситету Євген Аксарін та Микола Суховецький [3, ф.16, оп.1 (1972 р.), спр.10, арк.46-47]. В оперативній розробці радянських спецслужб перебував і студент В'ячеслав Ігрунов. Останній, навчаючись в Одеському інституті народного господарства, в середині 1960-х років, організував нелегальний марксистський гурток і створив у Південній Пальмірі бібліотеку позацензурної літератури.

Поширення опозиційних настроїв серед різних верств населення Одещини зумовили черговий виток репресій. У листопаді 1965 року органи КДБ заарештували Станіслава Караванського. Правлячий режим не зміг пробачити С. Караванському написання і розповсюдження за допомогою самвидаву статті «Про одну політичну помилку» з критикою хрущовського закону щодо права батьків обирати мову навчання дітей, клопотання прокурору

УРСР щодо притягнення до кримінальної відповідальності міністра вищої та середньої спеціальної освіти УРСР Юрія Даденкова за русифікацію вузів України. У довідці на С.Караванського, підготовленій КДБ при РМ УРСР у жовтні 1969 року для ознайомлення членів політбюро ЦК КПУ, зазначалося: «Проживаючи в Одесі брав активну участь у зрадницькій діяльності націоналістів. Заарештований в Одесі та 1945 року засуджений Військовим трибуналом Одеського гарнізону до 25 років позбавлення волі. У місцях покарання Караванський залишався на ворожих позиціях, брав участь в організації масових заворушень, за що неодноразово зазнавав покарань. 1960 року, ставши на шлях обману, він звернувся до Президії Верховного Суду з покаянним листом, після чого з ув'язнення звільнений. Повернувшись до Одеси, Караванський відновив ворожу діяльність, у зв'язку з чим рішення про його дострокове звільнення було скасоване і він доставлений до місця ув'язнення» [3, ф.16, оп.1 (1972 р.), спр. 9, арк.250-251]. Захоплення самвидавом спричинило арешт у грудні 1970 року бібліотекарки з м. Одеса Рейзи Палатник. Накопичивши достатньо компрометувального матеріалу стосовно «неблагонадійності до радянського ладу», органи КДБ у серпні 1971 запроторили за ґрати Олексу Притику, у жовтні – Олексу Різників, у грудні – Ніну Строкату. Арешт дружини С.Караванського спонукав українських дисидентів розпочати петиційну кампанію на її захист. Так з'явився «Громадський комітет на захист Ніни Строкатої», декларацію про заснування якого 21 грудня 1971 року підписали Петро Якір, Ірина Стасів-Калинець, Василь Стус, Леонід Тимчук, В'ячеслав Чорновіл.

Наступ на інакодумство посилювався після постанов ЦК КПРС (від 28 червня 1971 р.) і ЦК Компартії України (від 27 липня 1971 р.), пов'язаних із протидією нелегальному розповсюдженню «антирадянських та інших шкідливих матеріалів». 1974 року адміністративних утисків з боку владного режиму зазнала одеська вчителька російської мови та літератури Ганна Вікторівна Голумбієвська. Приводом для цькування Г. Голумбієвської були її розповіді на уроках літератури про творчість заборонених радянською владою М. Булгакова, О. Солженіцина, участь у петиційній кампанії на захист політв'язнів, існування на базі її помешкання (вул. Мойсеєнка, 8, кв.13) неофіційного гуртка, який відвідувала значна частина одеської інтелігенції та нонконформістської молоді. У ході проголошеної вищим політичним керівництвом країни боротьби з самвидавом 1975 року відбувся арешт В'ячеслава Ігрунова, засновника бібліотеки позацензурної літератури в Одесі. Протягом тривалого часу студент Одеського інституту народного господарства привозив з Москви до Південної Пальми випуски нелегального видання «Хроніка текущих событий», фотокопії надрукованих за кордоном книг О. Солженіцина, Б. Пастернака, О. Мандельштама, А. Авторханова. Після суду В. Ігрунова було направлено на лікування до психіатричної лікарні, де він перебував до 1976 року (після арешту В. Ігрунова зберігачем бібліотеки став Петро Бутов, якого співробітники Управління КДБ в Одеській області заарештують 1982 року) [4].

У виготовленні, зберіганні та розповсюдженні наклепницької літератури Одеський обласний суд 1976 року визнав винним студента Одеського інституту зв'язку Віктора Гончарова і засудив до 5 років позбавлення волі.

У липні 1976 року нове оперативне розгортання отримала справа «Блок» (блок українського націоналістичного підпілля із закордонними націоналістичними організаціями), коли колегія КДБ при РМ УРСР заслухала питання «Про стан розробки об'єктів справи «Блок» і заходи щодо її поліпшення» та рекомендувала своїм обласним управлінням активізувати зусилля щодо нейтралізації націоналістичних елементів [3, ф.9, спр.367, арк.28-41]. Як свідчить колишній помічник першого секретаря ЦК КПУ В. Щербицького Віталій Врублевський, особливе зацікавлення в подальшій реалізації справи «Блок» виявляв голова КДБ при Раді міністрів УРСР Віталій Федорчук, який на цьому 1977 року «заробив» вищу державну нагороду СРСР – орден Леніна [5, с.160]. Керівник української спецслужби виступив з ініціативою завдати превентивного удару організаторам і учасникам гельсінського руху. 1977 року заарештовано членів-засновників УГГ: М. Руденка, О. Тихого, Л. Лук'яненка, М. Мариновича, М. Матусевича. У той самий час за співпрацю з УГГ було заарештовано старшого наукового співробітника Одеського музею західного і східного мистецтв Василя Барладяну. З лютого по вересень 1980 року тривало слідство у справі неоголошеного члена УГГ, вчителя за професією, одеситки Ганни Василівни Михайленко. Комітет держбезпеки ставив у провину Г. Михайленко: збір коштів для надання допомоги засудженим дисидентам, участь у мовчазній демонстрації одеських дисидентів (крім Г. Михайленко, в акції протесту взяли участь вчителька 130-ї школи Ганна Голумбієвська та її учні Тетяна Рибнікова, Зінаїда Донцова, мистецтвознавець Василь Барладяну, працівники Валентина Михайлівна і Леонід Михайлович Сірі та інші (всього 11 осіб) у жовтні 1976 року біля пам'ятника Пушкіну на Приморському бульварі на знак протесту проти порушень прав людини в СРСР, підготовка, редагування та розповсюдження матеріалів УГГ і навіть той факт, що «працюючи бібліотекарем Одеської середньої школи №1, нав'язувала учням книги українською мовою» [2, спр.16260-П, т.1, арк.14, 46, 73, 76; т.2, арк.113, зв.131]. У лютому 1981 року Одеський обласний суд визнав Г. Михайленко неосудною і, опираючись на ст. 12 КК УРСР, виніс вирок про примусове лікування.

В історію дисидентського руху на Одещині вписав своє ім'я вчитель з міста Іллічівськ Михайло Монаков. У липні 1979 року співробітниками держбезпеки було порушено кримінальну справу проти нього за статтею 62 КК УРСР. Йому інкримінувалось розповсюдження антирадянських листівок від імені «Партії трудового народу», в яких піддавалася критиці наявна в СРСР однопартійна система. Намагання М. Монакова створити альтернативну КПРС партію Одеський обласний суд «оцінив» 5 роками позбавлення волі [2, спр.24673-П, т.1, арк. 2, 24,44,52; т.6, арк.186].

Статистику застосування політичної статті 62 КК УРСР на Одещині, напередодні «горбачовської перебудови», поповнила кримінальна справа №24718-П. На початку березня 1983 року начальник слідчого відділу

Управління КДБ УРСР по Одеській області, розглянувши матеріали, що надійшли від адміністративного підприємства п/с Юг 311/74 відносно ув'язненої Гейко-Матусевич Ольги Дмитрівни, яка серед осіб, що відбувають покарання, систематично проводила антирадянську агітацію і пропаганду в усній і письмовій формах, ухвалив постанову про порушення кримінальної справи. Це сталося за день до завершення попереднього терміну ув'язнення за ст. 187 КК УРСР члена УГГ О. Матусевич. Правозахиснику було висунуто звинувачення у підтримці руху «Солідарність» у ПНР та в жовтні 1983 року було оголошено новий термін покарання у вигляді позбавлення волі на 3 роки у виправно-трудовах таборах [2, спр.24718-П, т.1, арк.1, 69; т.4, арк.90].

Таким чином, опозиційний рух на Одещині, який визрів за умов процесу десталінізації в СРСР, охоплював різні соціальні верстви радянського соціуму та мав тісні зв'язки з нонконформістськими колами в Києві та Москві. Незважаючи на постійний тиск владного режиму упродовж другої половини 1950-1980-х років, учасники дисидентського руху на Півдні України відкрито і в прихований спосіб висловлювали своє прагнення до оновлення радянського ладу та побудови громадянського суспільства.

Література

1. Овсієнко В. Демократичний союз соціалістів // Віртуальний музей «Дисидентський рух в Україні». Режим доступу: <http://archive.khpg.org/index.php?id=1291907764>.
2. Архів Управління Служби безпеки України у Одеській області.
3. Галузевий державний архів Служби безпеки України.
4. Струкова Елена. «Поиски»: одесский пролог // Режим доступу: <http://gefter.ru/archive/5843>.
5. Врублевський В. Владимир Щербицкий. Правда и вымыслы. Записки помощника. Воспоминания, слухи, легенды, факты. - К., 1993.

УДК94(477,7) “1917/1920”

ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ДОСЛІДЖЕННЯ ІСТОРІЇ ПОВСТАНСЬКОГО РУХУ НА ПІВДЕННОМУ ЗАХОДІ УКРАЇНИ В 1920-1923 рр.

С.М. БОГАН,

канд. іст. наук, доц.,

*Одеська державна академія будівництва та архітектури
(Україна)*

Повстанський рух на Південному заході України у 1920-1923 роках є недостатньо вивченою сторінкою історії України періоду визвольних змагань. Вивчення раніше замовчуваної важливої складової частини історичного процесу має особливу наукову актуальність і неабияке суспільно-політичне значення.

Джерельна база дослідження повстанського руху на Південному заході України у 1920-1923 роках є досить різноманітною. Це документи і матеріали фондів центральних та обласних державних архівів; матеріали радянської губерньської преси 1920-1923 років; звіт Одеської Губерньської Надзвичайної комісії до IV-го Губерньського З'їзду Рад; збірники документів і матеріалів, а також спогади учасників історичних подій.

Спогади колишніх учасників повстанського руху в Україні: М. Василенка «Мова про пережите» [1], Я. Гальчевського «Проти червоних окупантів» [2], І. Дубинця «Горить Медвин» [3], Ю. Городянина-Лісовського (Горліса-Горського) «Холодний Яр» [4], І. Лютого-Лютенка «Вогонь з холодного Яру» [5], Ю. Степового «В Херсонських степах» [6], Р. Суслика «Криваві сторінки з неписаних літописів» [7] подають цінний матеріал про особовий склад, організаційну структуру, приблизну чисельність, тактику бойових операцій, систему внутрішньої безпеки, постачання, політичні погляди, релігійні переконання, псевдоніми, справжні імена та прізвиська отаманів і бійців повстанських формувань, їх подальшу долю. Спогади колишнього повстанського отамана Якова Гальчевського «Проти червоних окупантів», видані в окупованому німецько-фашистськими загарбниками Кракові, подають інформацію про повстанські загони отаманів Левченка і Марчука у Балтському повіті Одеської губернії 1922 року [8].

Єдиними спогадами, які висвітлюють події Другого Зимового походу 1921 року на території Одеської губернії, є книга болгарського комуніста Г. Гологінкова «У Дністра» [9]. Автор спогадів був агентом радянської розвідки та працював у більшовицькій підпільній організації на території Молдови, яка на той час входила до складу Румунії. Але цінним джерелом ці спогади не стали. Г. Гологінков, не зовсім розбираючись у військово-політичному становищі чужої для нього країни, називає петлюрівців і повстанців «білогвардійцями» та припускається багатьох фактичних помилок. Крім цього, у своєму оповіданні Гологінков змалював численні, по-звірячому закатовані повстанцями жертви серед мирного населення, в тому числі жінок і дітей [10]. Але радянська історична література це спростовує. У роботі радянського молдавського історика З. Іванової «Левобережные районы Молдавии в 1918-1924 гг.» зазначалося, що від рук бійців Бессарабської повстанської групи та місцевих партизанів тоді загинули лише чотири цивільні особи: комуніст Вербанов, комуніст Дубина, голова комнезаму села Бичок М. Соловійов і комсомолец Ніколаєв [11]. Перебільшення «звірств» петлюрівців властиве багатьом спогадам більшовицьких діячів. Радянський генерал О. Стученко, який був червоноармійцем 25-ї Чапаївської дивізії, у своїй книзі «Завидная наша судьба» стверджував, що «гайдамаки розстрілюють усіх, у кого на руках мозолі - так вони ненавидять робітників» [12].

Спогади воєначальників Армії УНР: О. Удовиченка «Україна у боротьбі за державність» [13] та М. Омеляновича-Павленка «Спогади українського командарма» [14] дають уявлення про військово-політичне становище на Одещині у січні-травні 1920 року.

Колишній прем'єр-міністр уряду УНР І. Мазепа у своїх спогадах «Огнева проба» [15], переповідаючи про свою діяльність на посту прем'єра під час Першого Зимового походу, подає інформацію про дії українських повстанців і, зокрема, про повстання Чорноморського полку під командуванням полковника К. Здобудьволя у Тирасполі 6 квітня 1920 року [16].

Окремої уваги як історичне джерело заслуговує повість Д. Бузька «Лісовий звір», видана 1923 року в часописі «Червоний шлях» [17]. З одного

боку – це твір художньої літератури, а з другого – белетристичні спогади про реальні події, у яких автор, як радянський розвідник у складі повстанського загону, брав безпосередню участь. Видатний український вчений і громадський діяч С. Єфремов різко засудив цю публікацію «одеського провокатора (кілька десятків чоловік поставив під розстріл і тим хвалився)» [18]. У своєму щоденнику він писав з цього приводу: «до такого цинізму, та й ще тупого, ідіотського цинізму, мабуть ніхто не падав. А редакція, коли їй зауважують, що якось незручно авторам-співробітникам являтися під ручку з провокатором, невинно відповідає, що це, мовляв, помилкою сталося» [19].

За сценарієм Д. Бузька на Одеській кінофабриці 1924 року було знято повнометражний художній фільм із однойменною назвою [20]. Цей фільм вважають одним із первістків української радянської кінематографії. Сценарій «Лісового звіра» зазнав чималої переробки. Замість соціального, фільм вийшов пригодницько-романтичним, мав неабиякий успіх на екранах і приніс авторові славу та популярність [21]. Назва повісті та фільму – символічні й відповідають сюжетові. «Лісовим звіром» у даному разі виступає керівник антибільшовицького повстанського руху на Одещині отаман С. Заболотний, а повість як історичне джерело подає інформацію про його особистість і полювання на нього радянських каральних військ і органів 1922 року.

Матеріали Одеської губернської більшовицької преси («Вісті Одеського Губерніального Революційного Комітету і Губерніального Загальноміського комітету Комуністичної партії (більшовиків) України» [22] та «Вісті Одеського Губерніального Виконавчого комітету і Губерніального Комітету Комуністичної Партії (більшовиків) України» [23]) в основному подають відомості про українські антикомуністичні підпільні організації в Одесі та губернії. Оскільки всі ці організації готували повстання проти чинної влади та були пов'язані з повстанськими угрупованнями, то їх історія також належить до історії повстанського руху в Одеській губернії. Стосовно дій бойових повстанських загонів у повітах губернії, повідомлень про них у вищевказаних газетах дуже мало.

Цінними історичними джерелами є документи, опубліковані у збірниках документів і матеріалів, виданих у СРСР і за його межами у 1930-80-х роках і в незалежній Україні у 1990-ті роки.

Про розвиток повстанського руху в Одеській губернії 1920 року подано інформацію: у розвідувальних звітах штабу армії УНР за травень-жовтень 1920 року («Українсько-московська війна 1920 р. Оперативні документи штабу Армії Української Народної Республіки» [24]), у доповіді «Про боротьбу радянської міліції з бандитизмом в Одеській губернії за лютий-червень 1920 року» («В огне гражданской войны. Сборник документов и материалов» [25]), у доповіді Гарматного референта Південної Групи повстанців («Українська революція. Збірник документів 1919-1921 рр.» [26]) і у звіті старшого агента контррозвідки штабу Волинської групи військ УНР І. Моравського («Розвідка і контррозвідка України 1917-1921 рр. Збірник документів і матеріалів» [27]).

Значну цінність у дослідженні історії антикомуністичного повстанського руху на Південному Заході України становлять архівні документи та матеріали.

Насамперед, документи і матеріали фонду Повстансько-партизанського штабу при Головній команді Армії УНР під керівництвом генерал-хорунжого Ю. Тютюнника, що зберігаються у Центральному державному архіві вищих органів влади і управління України (ЦДАВО України). Це розвідувальні огляди, звіти, донесення петлюрівських розвідників, накази по штабу і Повстанчій армії у Другому Зимовому поході 1921 року, записки, рапорти, списки, особисті документи солдат і офіцерів армії УНР, спрямованих до Радянської України для організації та керівництва повстанськими загонами, інструкції, пояснювальна записка про дислокацію партизанських загонів і повстанських організацій.

Серед архівних матеріалів нерадянського походження, що знаходяться на зберіганні у ЦДАВО України, численні відомості про повстанський рух на Південному Заході України дають: обіжник МВС УНР про діяльність представників міністерства у повстанських загонах (фонд МВС УНР) і матеріали Ради народних міністрів УНР, що зберігаються в особистому фонді колишнього прем'єр-міністра УНР І. Мазепи. А також матеріали таких фондів: Раднаркому УСРР, НКЗС УСРР (секретної частини), Головного управління робітничо-селянської міліції при НКВС УСРР, Всеукраїнської центральної комісії незаможних селян при НКВС УСРР, Верховного суду УРСР, що зберігаються у ЦДАВО України; Центрального комітету КП(б)У, що зберігається у Центральному державному архіві громадських об'єднань України (ЦДАГО України); Одеського губернського комітету КП(б)У, Балтського повітового комітету КП(б)У, що зберігаються у Державному архіві Одеської області (ДАОО); відділу управління Миколаївського губернського виконавчого комітету, Воєнної наради при Миколаївському губвиконкомі, Миколаївського Губернського революційного трибуналу, Вознесенського повітового виконавчого комітету, що зберігаються у Державному архіві Миколаївської області (ДАМО); Летичівського повітового революційного комітету, що зберігаються у Державному архіві Вінницької області (ДАВО); Єлисаветградського окружного виконавчого комітету, що зберігаються у Державному архіві Кіровоградської області (ДАКО).

Ці документи дають змогу встановити картину подій, пов'язаних із діями повстанських загонів і вибухом селянських повстань в Одеській губернії, подають інформацію про загальне військово-політичне становище в Україні та, зокрема, в Одеській губернії. Це зведення, бюлетені, доповіді про проведену роботу, огляди більшовицьких республіканських, губернських повітових та окружних органів влади і штабів військових частин за відповідні періоди; а також велике за обсягом листування цих органів з органами комуністичної влади на місцях, телеграми та повідомлення губернських і повітових штабів щодо боротьби з «бандитизмом», розвідувальні зведення ДПУ УСРР, протоколи постійних нарад щодо боротьби з бандитизмом при Раднаркомі УСРР, листування ЦК КП(б)У і НКЗС УСРР, протоколи допитів керівників і рядових учасників повстанського руху. Серед особливо цінних джерел можна назвати копії повстанських листівок і «Звіт комісії з розслідування справи про напад банд на Тираспольський повіт», який дозволив у повному обсязі

встановити картину подій Другого Зимового походу 1921 року на території Одеської губернії.

Архівні документи і матеріали подають великий за обсягом фактичний матеріал, який у цілому можна вважати таким, що відповідає дійсності, оскільки документи свого часу були укладені в системі органів управління. Вони майже не використовувались для пропаганди серед населення та перебували в радянські часи на зберіганні у фондах архівів під грифом «Таємно». Щоправда, деяка інформація у різних випадках піддавалась викривленням, які помітні дослідникам неозброєним оком. Особливо це помітно, коли в документах подається інформація про співвідношення втрат, яких зазнали в боях повстанці та червоноармійці.

Наведемо одне зі зведень Одеського губернського штабу щодо боротьби з «куркульським засиллям» про хід боротьби з «куркульством» за жовтень 1920 року: «В селі Секретарка відбувся бій між червоним загonom і бандою під командуванням Амвросія Печинського і офіцера Кочіновського. В бою вбито 59 бандитів і розстріляно 12, що здалися в полон. Загинув один червоноармієць» [28].

Немає серйозних причин сумніватися в тому, що в бою справді загинули 59 повстанців і червоні розстріляли тих 12, кого захопили живими. Але те, що загинув (заради пристойності) лише один червоноармієць, є більш ніж сумнівним, якщо врахувати, що «банда» була керована обізнаним у військовій справі офіцером, займала кругову оборону в селі, а червоноармійці ще не мали танків і штурмової авіації.

А ось ще одне повідомлення, на цей раз складене в оперативній частині червоного підрозділу особливого призначення її начальником Фінкельштейном: «В районі села Шляхова, в 15 кілометрах від Ново-Архангельська відбувся бій частин особливого призначення з бандою отамана Гроцлова в 600 чоловік. У результаті шестигодинного бою банда була знищена вщент. Трупамі бандитів укриті всі байраки. Червоноармійців убито одного і легко поранено двох» [29]. Коментарі зайві.

Викривлення більшовицькими органами влади інформації про реальні втрати сторін, що воювали, можна спостерігати по всіх губерніях України. За повідомленням начальника штабу тилу Херсонської губернії Сидорова, «в бою у селі Інгульська Каменка було вбито 300 повстанців і взято до полону 25. Втрати червоних – 10 вбитих. У селі Новгородка вбито 408 повстанців, взято у полон 357, червоноармійців загинуло 13 чоловік» [30]. Відомий дослідник повстанського руху в Україні в період визвольних змагань Р. Коваль зауважував з цього приводу: «От читаєш документи з архівів НК, і неозброєним оком видно, що не один раз чекісти оптимістично звітували начальству про «розгром Холодноярщини», «розсіяння банд», «знищення» їхніх отаманів. А через якийсь час знову зустрічаєш в чекістських документах про «розгром» тих же «банд», «знищення» тих же отаманів» [31].

Іншою вадою цих архівних джерел є те, що у багатьох випадках не вказується точна дата подій, а вказується період часу, між тим та іншим числом місяця, протягом якого ця подія сталася. Наявна також певна плутанина в

топоніміці, пов'язана з тим, що у багатьох випадках документи уклалися не місцевими жителями, а чужинцями. Як зазначив Р. Коваль у своєму дослідженні повстанського руху в Україні «Отамани Гайдамацького краю. 33 біографії»: «Фізично немає змоги перевірити всю топоніміку, тим більше, що багато з населених пунктів, урочищ, лісів, річок, балок вже зникли з географічної мапи України, а деяким з них Радянська влада змінила назви.» [32].

Слід зауважити, що офіційні документи більшовицьких органів влади містять значну кількість оригінальних відомостей, які свідчать про недостатній рівень освіти тих, хто їх укладав. Чого варте повідомлення інформаційного відділу ЦК КП(б)У від 1 березня 1920 року про те, що «7-а червона дивізія позитивно («положительно») пограбувала повіт» [33] (мався на увазі Глухівський повіт). Або як розуміти інформацію Одеського губкому КП(б)У про те, що у вересні 1920 року (коли повстанський рух у п'яти повітах губернії був у розпалі): «Одеська губернія є найбільш «благополучной по бандитизму и петлюровщине» [34]. Розумійте, як хочете!

Значна кількість повстанських загонів у зведеннях радянських органів влади визначалися чисельністю та місцевістю, у якій оперували. Наприклад: «на захід від Голованевська діє загін чисельністю до 200 чоловік при 25 кулеметах, більшість – українці петлюрівської «окраски» [35].

Дуже рідко в архівних документах вказуються справжні прізвища та колишній фах отаманів, як у зведенні від 1-2 грудня 1920 року: «На південь від Голованевська – банда близько 200 чоловік з 2-ма кулеметами петлюрівської «окраски», очолювана колишнім начальником міліції УНР в Данилівській волості Балтського повіту Червоним та колишнім агрономом Антоновичем» [36]. У переважній більшості архівних матеріалів 1920-х років імена або ініціали учасників повстанського руху не вказуються.

Проведене дослідження дозволяє зробити такі висновки. Головним завданням у роботі з джерелами, що дають відомості про повстанський рух на Південному Заході України у 1920-1923 роках, є аналіз інформації, що стисло викладена в документах, і відокремлення дій звичайних кримінальних банд і злочинних груп від дій антибільшовицьких повстанських загонів, які вели партизанську війну. Матеріали більшовицької губернської преси достатньою мірою висвітлюють історію підпільних організацій, що готували повстання проти чинної влади та майже не подають інформації про повстансько-партизанські формування на Одещині.

Дослідження багатьох аспектів історії повстанського руху в Україні та, зокрема, в Одеській губернії у 1920-1923 роках можливе в результаті проведення аналізу архівних документів і матеріалів радянських органів влади та управління, партійних і каральних установ, військових частин і відомств, а також документів і матеріалів Повстансько-партизанського штабу при Головній команді Армії УНР.

Література

1. Василенко М. Мова про пережите // Медвин в огні історії. Збірник спогадів і розвідок / Ред. Коваль Р. - К.: Просвіта, 2000.
2. Гальчевський - Войнаровський Я. Проти червоних окупантів. - Краків: Українське видавництво, 1941.

3. Дубинець І. Горить Медвин. Історично-мемуарний нарис // Медвин в огні історії. Збірник спогадів і розвідок / Ред. Коваль Р. - К.: Просвіта, 2000. - С.7-30.
4. Горліс-Горський Ю. Холодний Яр. - 2-е вид. - Львів: Червона калина, 1992.
5. Лютий-Лютенко І. Вогонь з Холодного Яру. - Детройт: Хемтрек Принтінг, 1986. - 151 с.
6. Степовий Ю. В Херсонських степах. - Мюнхен: Культура, 1947. - 127с.
7. Суслик Р.Л. Криваві сторінки з написаних літописів. - Дербі: Накладом автора, 1956. - 337 с.
8. Гальчевський - Войнаровський Я. Згадана праця. - С.98.
9. Гологінков Г. У Дністра / Пер. с болг. Ю. Колесникова. - Кишинев: Картя Молдовеняскэ, 1962. - 355 с.
10. Там само.- С.281.
11. Иванова З.М. Левобережные районы Молдавии в 1918-1924 гг. - Кишинев: Штиинца, 1979. - С. 77.
12. Стученко А.Т. Завидная наша судьба. - М.: Воениздат, 1964. - С.11.
13. Удовиченко О. Україна у війні за державність. - Вінніпег: Видано хорунжим УСС Дмитром Микитюком, 1954. - С.27.
14. Омелянчик-Павленко М. Спогади українського командарма. - К.: Планета людей, 2002. - 459с.
15. Мазепа І. Огнева проба. - Прага: Колос, 1941.
16. Там само. - С.88.
17. Бузько Д. Лісовий звір // Червоний шлях. - 1923. - №9. - С. 43-110.
18. Єфремов С. Щоденники, 1923-1929. - К.: Газета «Рада», 1997.
19. Там само. - С. 281.
20. Шатайло О. Генерал Юрко Тютюнник. - Львів: Світ, 2000. - С. 66.
21. Бойко Л. Передмова //Бузько Д. Вибрані твори. - К.: Дніпро, 1972. - С.4.
22. Известия Одесского губернского революционного комитета и губернского комитета Коммунистической партии (большевиков) Украины - 1920. - Січень - грудень.
23. Известия Одесского губернского исполкома и губернского комитета КП(б)У -1921.- Червень - грудень.
24. Українсько-московська війна 1920 р. Оперативні документи штабу Армії Української Народної Республіки / Укл. Шандрук П.; Ред. Сальський В. - Варшава: Праці українського наукового інституту, 1933. - 401с.
25. В огне гражданской войны. Сборник документов и материалов / Ред. Коваленко К.С. - Одеса: Книжное издательство, 1962.-503 с.
26. Українська революція. Збірник документів. - В 2-х томах. - Т.2 / Ред.Гунчак Т. Та інш. - Нью-Йорк: Українська вільна академія наук у США, 1984. - 478с.
27. Розвідка і контррозвідка України 1917-1921 рр. Збірник документів і матеріалів / Ред. Сідак В.С. - К.: Інститут СБУ України, 1998. - 167 с.
28. Державний архів Одеської області. - Ф.П 3. - «Одеський губернський комітет КП(б)У (1920 - 1924 рр.)». - Оп.1. -Спр.14. - «Бюлетені інформбюро Губернського бюро КП України і зведення губернського оперативного штабу по боротьбі з куркульським засиллям про хід боротьби з куркульством, (18 серпня - 31 грудня 1920 р.)». - арк. 43.
29. Спр.29. - «Інструкції, положення, циркуляри губкому про відновлення діяльності партійних органів, організації сільських комосередків, підготування до виборів у ради, радянське і кооперативне будівництво, боротьбу з бандитизмом, підготування до третьої річниці Жовтневої революції, (26 лютого - 19 червня 1920 р.)». - Арк.55.
30. Ф. - Р 916. - «Миколаївський губвиконком, відділ управління (1920 -1922 рр.)». - Оп.1.
31. Спр.8. - «Постанови, оперативні зведення, повідомлення начальника штабу тилу, губернської надзвичайної комісії, повітових відділів управління про рух бандитизму і боротьбу з ним, (16 липня 1920 - 29 березня 1921 рр.)». - Арк.55.
32. Коваль Р. Отамани Гайдамацького краю. 33 біографії. - К., Правда Ярославичів, 1998. -С. 8-9.
33. Там само. - С.2.
34. Центральний державний архів громадських об'єднань України (ЦДАГОУ)
35. Ф.1. - «ЦК КП(б)У». - Оп.20. Спр.195. - «Зведення інформаційного відділу ЦК КП(б)У, губкомів КП(б)У для членів ЦК КП(б)У, (березень - липень 1920 р.)». - Арк.69.
36. Спр.252. - «Доповіді, звіти, зведення Одеського губкому КП(б)У про роботу партійної та комсомольської організації, радянське будівництво в губернії, боротьбу з бандитизмом, дезертирством, становище у військових частинах, (лютий - грудень 1920 р.)». - Арк. 48.
37. Державний архів Одеської області Ф.П 3. - «Одеський губернський комітет КП(б)У (1920 - 1924 рр.)». - Оп.1.-Спр.14. - «Бюлетені інформбюро Губернського бюро КП України і зведення губернського оперативного штабу по боротьбі з куркульським засиллям про хід боротьби з куркульством, (18 серпня - 31 грудня 1920 р.)». - Арк. 130.
38. Там само. - Арк.124.

СЛОВНИКОВА ДЕФІНІЦІЯ ЯК БАЗОВИЙ ЕЛЕМЕНТ НАЦІОНАЛЬНОЇ СПЕЦИФІКИ

Е.В. БОЄВА,

канд. філолог. наук, доц.,

*Державний заклад «Південноукраїнський національний
педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»*

(Україна)

Національно-культурна специфіка проявляється тією чи іншою мірою на всіх рівнях мови: фонетичному, лексичному, фразеологічному, словотвірному, синтаксичному, причому одиниці різних рівнів мови наділені національно-культурною специфікою в різному ступені. Зважаючи на те, що лексична система значно відрізняється від інших рівнів чисельністю елементів, складністю зв'язків між ними, у лінгвістиці набули поширення дослідження національно-культурного компонента на лексико-семантичному рівні мови, який у сконцентрованому вигляді експлікує етнокультурну інформацію. Прийнято вважати, що лексика, словниковий склад мови в цілому, безпосередньо пов'язана з предметним світом людини, з його національно-історичним досвідом і культурно-національними особливостями мови колективу, а також здатна відобразити якщо не наукову, то принаймні «наївну картину світу».

На сьогодні існує низка досліджень, присвячена вивченню національно-культурного компонента на лексико-семантичному рівні (І. Голубовська, Н. Данилюк, Л. Дяченко, С. Єрмоленко, В. Жайворонок, В. Кононенко, Т. Космеда, М. Кочерган, В. Русанівський, О. Селіванова, О. Ткаченко та ін.). Національно-культурний компонент є тією категорією, що виразно відбиває єдність мови та культури, дає змогу описати їх взаємодію через зв'язок лексичного значення зі світоглядом народу.

Тому завдання представленої розвідки – здійснити порівняльний аналіз словникових дефініцій української та англійської мов з метою виявлення в них національно-культурного компонента. На нашу думку, дослідження такого типу дасть цілісне уявлення про функціонування семантичної системи мови в цілому, висвітлить як схожі, так і специфічні риси мовних картин світу. Оскільки відмінності не існують самі по собі, а лише в контакті з іншими, порівняння свого з чужим надають тим чи іншим елементам мови і культури статус диференціальної ознаки. Ознаки, які виконують диференційну функцію відносно інших локальних культур, є інтегральними для даної спільноти. Крім того, порівнюючи значення лексем мов різних народів, ми, водночас, порівнюємо їхні культури.

Національно-культурна специфіка знайшла відображення в різних шарах лексики, оскільки вона є відкритою і рухомою системою, відображення

людського життя в усій його багатогранності. У зв'язку з цим у семантиці слова початково закладена інформація двох планів:

1. Трансособиста, універсальна, основоположна на всезагальному когнітивно-семантичному континуумі (ноосфері). Так, в усіх мовах світу зі словами, які позначають, наприклад, *риб*, пов'язується універсальна інформація про них як про водоплаваючих істот. Також часто в людей збігаються асоціації, наприклад, нерозумна, вперта людина в українців, росіян, англійців і французів асоціюється з *віслюком (ослом)*. Так, у тлумачному словнику української мови бачимо другим переносним значенням «нерозумна або вперта людина // уживається як лайливе слово», подібне значення у російському – «дурак, тупий упертюх (лайливе)», французькому – «обмежена людина, нездатна нічого зрозуміти» й англійському словнику – «дурна, вперта людина». До речі, три вище наведені семи є також другими в ієрархії словникової статті. Незважаючи на певні неточності у формулюванні дефініції, вони є дуже близькими за змістом. Таке зіставлення доводить, що деякі образи збігаються у всіх головних і суттєвих моментах.

2. Трансособиста, але локалізована інформація, тобто інформація, яка зумовлена національно-культурною специфікою лінгвалізації світу. Звідси, поперше, різні назви *риб* у різних мовах і розбіжні ознаки, покладені в основу їх найменування. Порівняймо, в укр. мові електричний скат, в англ. *starp-fish* (букв. – риба-спазм), *torpedo-fish* (риба-торпеда), як і у франц. мові – *poisson torpille*; по-друге, відмінні соціальні конотації слів у різних мовних культурах, наприклад, у росіян за асоціацією *трудівник* пов'язаний означенням мурахи, у казахів – павука, в українців, а також у росіян і англійців – бджілки тощо. Наведені приклади, згідно з Г.А. Антиповим, зараховують до асоціативних лакун. Причиною їх виникнення може бути не збіг фонетичних долей понять, а також невідповідність у національному об'ємі понять у різних мовах.

Дані приклади також засвідчують, що національно-культурний компонент у семантичній структурі слова або словосполучення – це не лише його денотативне значення. Думки про те, що слова різних мов, збігаючись у своїх денотативних значеннях, можуть відрізнятися образними значеннями, дотримувалася дослідниця Б.І. Ісмаїлова [1, с.206-207]. Тобто, два слова у двох різних мовах означають один і той же предмет (особу, явище) у культурі різних народів, і є перекладними еквівалентами, які неминуче пов'язані з нетотожним змістом (проте мають інваріантну частину – інваріант перекладу) і це дозволяє говорити про «національний смисл» мовних знаків. Відмінності в образних значеннях слів можна пояснити багатьма факторами:

- культурно-етнографічними особливостями, які притаманні народам різних країн, їх історією;
- відмінностями в природно-кліматичних / екологічних умовах;
- розподілом суспільства за соціальними, професійними і віковими ознаками;

– розбіжністю суспільного досвіду, об'єктивованого у формі значення і суб'єктивованого досвіду, який виник в особистості у результаті усвідомлення значення слова у структурі конкретної діяльності.

Саме тому значну роль у формуванні лексичного значення належать національно-культурному (етнопоняттєвому) і національно-мовному (етноспецифічному) тлу, тобто рівню фонові обізнаності етносу в системі понять і в системі мови. Таким чином, з упевненістю можна стверджувати, що лексичне значення містить, крім потенційних сем, ще й такий компонент, який пов'язаний зі складовими культури, які мають етноспецифічне забарвлення.

Розглянемо випадки, коли в одній лексемі кількість сем більша, ніж у відповідній лексемі іншої мови, відповідно, одна з лексем має більше семантичне навантаження, чи за однакової кількості сем лексеми різняться своїм семантичним наповненням (це так звані часткові лакуни). Так, в українському [2, с.1301] і англійському [3, с.158] словниках першим значенням лексеми *святкувати* зафіксовано «Відзначати свято». Однак, в українській семантичній структурі слова є значення «заст. Не працювати, нічого не робити», а в англійському тлумачному словнику воно не зафіксоване [3, с.158]. Ми вважаємо, що це можна пояснити тим, що в українців здавна прийнято, згідно з релігійними традиціями, у святкові дні не працювати (фізично). Таким чином, на нашу думку, дана сема є свідченням того, що національні традиції (стійкі елементи культури) нашого народу глибоко укорінилися у словниковій дефініції.

Порівняймо ще. Як відомо, яскраве національне забарвлення мають лексеми, які відбивають історичний розвиток народу. Так, наприклад, проаналізуємо слово *козак*, яке відбиває історичний етап розвитку українського народу. Перш за все, варто зауважити, що найменування людей за ремеслом, професією, видом занять – одна із тих лексико-семантичних груп, у яких яскраво проявляється людський фактор у мові, знань і уявлень про навколишній світ носія мови, який існує в конкретному соціальному контексті. Національно-культурний компонент у значенні найменування людей за професією в українській мові можна розглядати в різних аспектах: ономазіологічному, семантичному, прагматичному, функціонально-стилістичному. Семантему *козак*, яку також можна зарахувати до назв професій, ми розглядатимемо в семантичному аспекті порівняно із відповідником англійської мови. Отож, порівнявши семи слова *козак*, які зафіксовані в українському [2, с.551] й англійському [3, с.220] словниках, можемо зазначити, що в англійській мові першим значенням є «Член національної групи Росії, відомий як наїзник і кавалерист», яке в українській ієрархії семантем зафіксоване аж третім. Першим є значення «У 15-18 ст. – вільна озброєна людина, що жила на півдні України та брала участь у військових діях проти татаро-турецьких і польських загарбників; нащадок такої людини», яке частково відбите у Вебстерському словнику – «Козаки, які поселилися на степах у 16 ст.». Проте, в англійській мові є значення: «Нащадки українських і російських рабів», яке не зафіксовано в українській. Окрім того, в нашій мові зафіксовано ряд значень, таких як: «Реєстрові козаки – козаки,

занесені до полкового реєстру і об'єднані в полки (Лубенський, Ніжинський та ін.)», «Уродженець колишніх військових областей», «Парубок, юнак взагалі. // Молодецький, ставний парубок», «розм. Відважний, завзятий, хоробрий чоловік; молодець», «Веселий, жвавий український народний танець, спочатку поширений серед козацтва. // Музика до цього танцю». Як можемо помітити, більшість цих значень відбивають історичні реалії козацьких часів. Адже козаки завжди славилися гарною поставою, хоробрістю, відданістю своїй країні, вмінню танцювати (їх танець і досі є одним із найпопулярніших українських народних танців), тому й не дивно, що ці якості зафіксовані в тлумачному словнику української мови та відсутні в англійському. Адже лексема *козак* є національною реалією української мови, яка відбиває певний проміжок історії України і часто стає головним героєм художніх творів, центральним словом у фразеологізмах, порівняннях і т. п. Крім того, ієрархічні відношення, які існують у даному багатозначному слові, дозволяють говорити, що на відміну від англійської дефініції, в українській можна виділити (як і в більшості багатозначних слів) основні і похідні, прямі і переносні, вільні і фразеологічно пов'язані значення.

Подібна ситуація і з лексемою *борщ*. Так, основне лексичне значення англійської лексики *borsch* – це «холодний суп, зроблений з потертого буряка і його соку, з додаванням яєць і кислих вершків» [3, с.112]. Іншим значенням цієї лексики є також «гарячий суп російського походження, основними складовими якого є буряк і капуста». Що стосується першого значення, то воно також зафіксовано в українському словнику [2, с.84], щоправда не як основне, і подається у лексемі *холодник* [2, с.1569], яке є синонімом до слова *борщ* (холодний). Що стосується іншого значення, то тут, на нашу думку, можна посперечатися щодо походження цієї страви. Так, в українському словнику [2, с.94] дефініцією *борщ* є «українська національна рідка страва, що вариться з овочів, переважно на м'ясному бульйоні і має складний процес приготування залежно від регіону і досвіду кухаря». Що це саме українська, а не російська національна страва, стверджує і дефініція російського словника. Тож з упевненістю можна стверджувати, що лексема *борщ* має національне (українське!) забарвлення, яке пов'язане традиціями української кухні.

Розглянемо тепер приклади, у яких семи двох слів, що зіставляються, повністю відрізняються семантичним наповненням, або певну лексему не можна перекласти на іншу мову одним словом, а лише описово чи словом-калькою. Їх проф. Кочерган М.П. називає яскравим матеріалом, який засвідчує національну специфіку на лексико-семантичному рівні, пластом мови, який прийнято називати словами-реаліями (назви на означення національно-культурних понять). Вони набули символічного, образно-метафоричного значення в національній культурі.

Отже, розглянемо також лексеми, які перекладаємо на іншу мову лише описово. Відсутність збігу в лексичному складі мов часто називають ще «безеквівалентною лексикою» [4, с.77-86], яка, на думку Р. Кіся, найбільше обтяжена «гірляндами» специфічних етнокультурних лінгвокультурних смислів [5, с.198]. Однак, З.Д. Попова і І.А. Стернін вважають, що

безеквівалентною лексикою можна називати лише немотивовані лакуни [6, с.72]. Цієї ж точки зору дотримується і Л.С. Бархударов [7, с.93], який, класифікуючи безеквівалентну лексику, виділяє групу «випадкових лакун» (немотивованих за З.Д. Поповою, І.А. Стерніним), вводячи до неї одиниці словникового складу однієї із мов, «яким з якихось причин (не завжди зрозумілих) немає відповідників у вигляді слів чи інших стійких словосполучень іншої мови» [8, с.88]. Так, наприклад, в англійській мові нема таких відповідників українському слову *погорілець* чи *кип'яток*, а у французькій – *однолюб*, *доба*. Перекладаються вони описово. Не можна також передати одним українським словом англійську лексему *fales* – 1. «список запасних присяжних засідателів», 2. «виклик запасних присяжних засідателів для участі у судовому засіданні». Чи, наприклад, французьке слово *flotter* – «нерухомо триматися на воді», чи знову ж таки англійське *sillabub* – «збиті вершки з вином і цукром», *place-card* – «картки, на яких вказується місце за столом на офіційних прийомах», *schorker* – «маска з трубкою для підводного плавання», *fetch* – «сходи і принеси», *coroner* – «слідчий з насильницької і передчасної смерті», *exposer* – «підданий дії сил природи: вітру, сонця, дощу», *clambake* – «пікнік на морському березі, під час якого їдять запечених моллюсків, рибу чи кукурудзу», *finger* – палець руки і *toe* – палець ноги, *shore* – берег моря і *bank* – берег ріки. І.А. Стернін такі слова відносить до міжмовних немотивованих лакун [6, с.72]. Не можна передати одним словом часто і власні назви. Так, наприклад, в англійській мові лексичне поняття «індіанці, що належать до певного племені» можна виразити одним словом (плюс артикль): *the Creeks*. В українській чи в російській мовах одним словом це поняття виразити не можна, а передається словосполученням «індіанці племені Струмка» [8, с.89-90]. Такі лексеми вважаються абсолютними лакунами, оскільки еквіваленти лексеми не можуть бути передані за допомогою одного слова, а лише за допомогою словосполучення.

Розглянувши всі вище наведені приклади, ми можемо виділити кілька типів лексичних відповідностей:

1) відсутня еквівалентна лексика (кип'яток, погорілець, *fetch*, *coroner* та ін.);

2) лінійні відповідності, коли в одній лексемі однієї мови відповідає в денотативному плані лексемі іншої мови (святкувати та ін.);

3) векторні відповідності, коли одному більш широкому значенню слова однієї мови відповідає кілька більш конкретних слів в іншій мові (пальці – *finger* і *toe* та ін.)

Таким чином, можемо стверджувати, що національні особливості та зміни, які відбуваються в суспільному житті, відбиваються найбільше на лексико-семантичному рівні, який прямо і безпосередньо пов'язаний із навколишньою дійсністю, а одиниці, що виражають національні реалії, містять національно-культурний компонент. Однак, слід пам'ятати, що лексико-семантичні невідповідності при зіставленні словникового складу різних мов не завжди зумовлені реальними відмінностями етнокультурних фонів (відмінностями у предметному середовищі й функціональній структурі

діяльності). Ці відмінності часто пояснюються специфікою духовного досвіду носіїв культури, своєрідністю їх ментальності, починаючи із сенсорного рівня (наприклад, особливості зорового досвіду і сприймання, яке є активним моделюванням на підставі попереднього досвіду) і аж до складних комплексів міфологічних уявлень і традиційних народних знань. Що стосується аналізу безеквівалентної лексики, то вона є важливим ключем до глибшого розуміння національної унікальності народу, його світосприйняття. Так, лексеми *козак*, *осавул*, *кобзар*, *борець*, *place-card* та ін. досить добре, на наш погляд, ілюструють думку про те, що знання мови – це не лише знання певної суми слів і способів їх поєднання, але також знання тих позамовних реалій етнічної культури, які «фокусуються» на лексико-семантичному рівні.

Література

1. Исмаилова Б.И., Салахитдинова Н.К. Особенности проявления национально-культурной специфики в лексики языка лингвистики // Язык и культура: Вторая международ. конференция. Доклады. – К., 1993. – С.206-207.
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. – К.: Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005. – 1728 с.
3. New Webster's Dictionary and Thesaurus of the English Language. – Lexicon publication, inc. Danbury, ct. 1993. – 1149 p.
4. Верещагин Е.М., Костомаров В.Г. Язык и культура. Лингвострановедение в преподавании русского языка как иностранного. Изд. 2-е, перероб. и доп. – М.: Русский язык, 1976. – 248 с.
5. Кісь Р. Мова, думка і культурна реальність (від Олександра Потебні до гіпотези мовного релятивізму). – Львів: Літопис, 2002. – 304 с.
6. Попова З.Д., Стернин И.А. Лексическая система языка (внутренняя организация, категориальный аспект и приёмы изучения). Учебное пособие. – Воронеж, 1984. – 148 с.
7. Бархударов Л.С. Язык и перевод. Вопросы общей и частной теории перевода. – М., 1975. – С. 93.
8. Текст как явление культуры / Под. ред. Г.А. Антипова, О.А. Донских, И.Ю. Марковина и др. – Новосибирск: Наука. Сиб. отд-ние, 1989. – 197 с.

УДК 821.161.2'42:32

ПОЛІТИЧНИЙ ДИСКУРС У СЕМІОТИЧНОМУ ПРОСТОРИ

Е.В. БОЄВА,

канд. філолог. наук, доц.,

Н.А. ДЕЙНЕГА,

магістрант,

Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»

(Україна)

Як відомо, дискурс є багатоплановим поняттям, використовуваним як у семіотиці, так і в окремих галузях знань – літературознавстві, лінгвістиці, теорії комунікації. Дійсно, дискурс – багатоаспектне й багатопланове явище, яке потребує всебічного вивчення й аналізу. Загальноприйнятою дефініцією дискурсу є метафорична, запропонована Н.Д. Арутюновою: дискурс – це «мовлення, занурене в життя» [1, с.136]. Під впливом теорії мовних актів, когнітивної лінгвістики, лінгвопрагматики дискурс почав розглядатися як комунікативна подія, ситуація, що інтегрує текст з іншими складниками, зокрема, екстралінгвальними, соціальними чинниками (обставинами, часом,

простором комунікації), когнітивними та психологічними чинниками, які опосередкують взаємодію учасників спілкування, їхні мотиви, цілі та стратегії. У такому розумінні дискурс отримав подійно-ситуативний аспект, розширивши власну структуру за рахунок суб'єкта комунікації, адресата, моменту висловлення і певного місця висловлення [5, с.119].

Стосовно політичного дискурсу, у межах сучасної прагмалінгвістики вивчається процес здійснення мовного впливу в певних політичних ситуаціях (вибори, дебати й т.п.). З позицій психолінгвістики політичний дискурс цікавий як розгортання перемикачів від внутрішнього коду до зовнішньої вербалізації в процесах породження мови і її інтерпретації з урахуванням соціально-психологічних типів мовних осіб, рольових установок і розпоряджень. Лінгвокультурне вивчення політичного дискурсу має на меті встановити специфіку спілкування певного етносу, визначити моделі етикету і мовної поведінки в цілому, схарактеризувати культурні доміанти відповідного співтовариства у вигляді концептів як одиниць ментальної сфери.

З позиції семіотики дискурси розглядаються як способи означення феноменів реальності, завдяки яким формуються позиції і думки в громадському комунікативному просторі, на основі яких здійснюється конкурентна боротьба між різними точками зору і підходами до розуміння дійсності. Крім того, дискурси трактуються як носії значень, цінностей, ідей, образів, думок, інтерпретацій, формують і структурують знаково-символічний простір, мешкають і функціонують в даному просторі [4, с.128]. Дискурсивний знаково-символічний простір пронизує всі інші простори соціального світу – політичний, економічний, соціокультурний, інформаційний. Головним адресатом політичного дискурсивного впливу, на нашу думку, виступає суспільна свідомість. Дискурси впроваджують у суспільну свідомість певні нормативні та ціннісні установки, образи і картини дійсності.

Специфікою політичного дискурсу, на думку О.І. Шейгал [6], є прозорість його меж і явища перетину з дискурсами інших типів. Так, юридичний дискурс перетинається з політичним у сфері державного законодавства, тому що тексти законів є продуктом дискурсивної діяльності як політиків, так і юристів. Науковий дискурс перетинається з політичним в плані наукових розробок з політології, соціології, історії, які можуть бути основою для політичних рішень. Рекламний дискурс перетинається з політичним в плані створення мотиваційних установок, зокрема в жанрі політичної реклами. Релігійний дискурс близький до політичного за характером мовленнєвого впливу та агітації. Точкою зближення обох дискурсів є «міфологізація свідомості, віра в магію слів, роль лідера-Божества, використання прийомів маніпулятивного впливу, ритуалізація комунікації» [6, с.67].

Однією зі сфер реалізації політичного дискурсу і основним джерелом політичної інформації є дискурс мас-медіа. Політичний дискурс і дискурс ЗМІ є інституційними видами спілкування, мають загальну інтенційну базу, розділяють одну аудиторію, відбуваються у тих самих екстралінгвістичних умовах. В основному політична комунікація опосередкована дискурсом ЗМІ, тому що в сучасному світі політиків мінімальні можливості прямого контакту з

населенням. Володіючи безліччю подібних рис, дискурс ЗМІ й політичний дискурс перетинаються в деякій галузі свого застосування. Політичний дискурс ЗМІ – складне комунікативне явище, що має своєю метою боротьбу за владу за допомогою формування суспільної думки, що включає текст як вербалізований результат мовлення, контекст – ситуативний і соціокультурний, а також спеціальні мовні засоби, що відповідають цілям і завданням дискурсу [3, с.5].

Важливість вивчення політичного дискурсу полягає в необхідності пошуку для політиків оптимальних шляхів мовного впливу на аудиторію, з одного боку, і необхідністю розуміння аудиторією дійсних інтенцій і прихованих прийомів мовного маніпулювання, з іншої сторони.

Семіотичний простір політичного дискурсу являє собою систему знаків, орієнтованих на обслуговування сфери політичної комунікації. З позицій семіотики для розуміння дискурсів політичної комунікації слід аналізувати систему кодів, які забезпечують з'єднання різних повідомлень в одному тексті і збігаються з інтерпретаційними схемами, за допомогою яких певні знаки співвідносяться з певним змістом.

Ми поділяємо точку зору О.І. Шейгал, з огляду якої політичний дискурс являє собою знакове утворення, яке має два виміри: реальний і віртуальний. Під реальним виміром дискурс розуміється як «текст у конкретній ситуації політичного спілкування», а його віртуальний вимір включає вербальні й невербальні знаки, орієнтовані на обслуговування сфери політичної комунікації, тезаурус прецедентних висловлювань, а також моделі типових мовних дій і уявлення про типові жанри спілкування в заданій сфері [6, с.13].

До системотворчих характеристик політичного дискурсу можна віднести домінуючу роль фактора емоційності, смислової невизначеність, навмисну ухильність, натяки, чутки, опосередкування політичної комунікації чинником мас-медіа, театральність, необхідність політиків «працювати на публіку», динамічність мовлення політиків, яка зумовлена злободенністю відображених реалій і мінливістю політичної ситуації. Відмінною рисою одержувача у політичній комунікації є його масовість і неоднорідність.

У політичному дискурсі знакового статусу набуває сама фігура політика і її певні поведінкові моменти (знакові дії). Зазначимо, що у політичному дискурсі особа зливається з текстом і одночасно сама є текстом. Той самий текст, промовлений різними особами, «розпадається» на різні тексти: вони інакше декодуються аудиторією, інакше структуруються, класифікуються, дають іншу картину соціальної взаємодії.

Політичний дискурс віддзеркалює не лише тенденції, характерні для політичної культури, а й будь-які інноваційні вияви політичної комунікації. Так, мовні інновації «лексичного та граматичного рівнів здебільшого виникають у політичному дискурсі та дискурсі мас-медіа» [1, с.17-18]. Певні фрази відомих політиків, що набувають афористичності і характеризуються повторюваністю в мовленні певного політичного лідера, можуть диктувати певну моду. До таких висловів належить звертання В. Ющенко до аудиторії, яке постійно використовувалося в політичній комунікації: *Любі друзі!* Цей вислів певний час був настільки популярним, що став предметом для жанрів в

опонентів Президента. Російський президент В. Путін вживає інший вираз, що характеризує його манеру виголошувати промови: *Буду краток*. Цей вислів популярний не лише серед політиків, а й серед представників ЗМІ, які намагаються в такий спосіб схарактеризувати мовлення російського президента.

До основних параметрів структурування семіотичного простору політичного дискурсу, відносимо:

- опозицію в плані вираження (вербальні – невербальні знаки). До невербальних знаків відносяться: поведінкові знаки; символічні артефакти (скіпетр, держава, меч, одяг, головний убір), будівлі (трон, палац, Кремль...), графічні символи (емблеми, прапори, герби...). До вербальних знаків відносяться слова та стійкі словосполучення і тексти;

- опозицію за конотативною маркованістю (протиставлення нейтральної і конотативно-навантаженої лексики);

- опозицію за функціональною спрямованістю. Іntenційну базу політичного дискурсу становить боротьба за владу, тому зміст політичної комунікації можна звести до трьох основних складових: формулювання і роз'яснення політичної позиції (орієнтація), пошук і згуртування прихильників (інтеграція), боротьба з супротивником (агональність). Звідси випливає, що основним організуючим принципом побудови семіотичного простору політичного дискурсу, його семіотичною моделлю є базова семіотична тріада «інтеграція - орієнтація – агональність». Відповідно, у семіотичному просторі розмежовуються три типи знаків: знаки інтеграції, орієнтації, агональності. Ця функціональна тріада проектується на базову семіотичну опозицію політичного дискурсу «свої – чужі»:

- орієнтація – це ідентифікація, розпізнавання «своїх» і «чужих»;

- інтеграція – згуртування «своїх» і відокремлення від «чужих»;

- агональність – боротьба проти «чужих» і за «своїх».

Опозиція «свої – чужі» визначає, на нашу думку, специфіку політичного дискурсу, реалізується за допомогою спеціальних маркерів та ідеологічної конотації політичних термінів, цілеспрямованого підбору оцінної лексики.

Специфічним способом, що опредмечує світ політики, який існує в свідомості мовної особистості, є політичний наратив [6, с.269] – сукупність дискурсивних утворень різних жанрів, сконцентрованих навколо певної політичної події. Політичному наративу притаманні такі характеристики, як суспільна значущість сюжету, сюжетна двоплановість (денотативний прототип наративу і сам наратив як комунікативна подія), поєднання первинних і вторинних текстів (дискурсів, що відображають власне подію, і реакцію на подію), множинність оповідачів. За аналогією зі знаками і мовними актами політичного дискурсу жанровий простір політичного наративу також структурується щодо базової семіотичної тріади «інтеграція – орієнтація – агональність».

Отже, політичний дискурс являє собою сукупність усіх можливих репрезентативних форм; його можна визначити як конкретний вияв політичної комунікації за допомогою вербальних і невербальних знакових засобів.

Література

1. Арутюнова Н.Д. Дискурс // Лингвистический энциклопедический словарь. - Изд. 2-е. - М.: Большая Российская энциклопедия, 1998. - С. 136-137.
2. Кондратенко Н.В. Український політичний дискурс: Текстуалізація реальності. – Одеса: Чорномор'я, 2007. – 156 с.
3. Никитина К.В. Политический дискурс СМИ и его особенности, создающие предпосылки для манипуляции общественным сознанием // Управление общественными и экономическими системами: Науч. журнал. – Орел: Орел ГТУ, 2006. – С.5-11.
4. Русакова О.Ф., Русаков В.М. PR – дискурс: Теоретико-методологический анализ. – Екатеринбург: УрО РАН, Институт международных связей, 2008. – 340с.
5. Селіванова О.О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. – Полтава: Довкілля – К., 2006. – 716 с.
6. Шейгал Е.И. Семиотика политического дискурса. – М.: ИТДГК «Гнозис», 2004. – 326 с.

УДК 353.075

ДО ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ СТРАТЕГІЇ РОЗВИТКУ ОДЕСЬКОГО РЕГІОНУ

А.М. ВАРИНСЬКА,

канд. філолог. наук, проф.,

С.О. ГУСЄВА,

канд. іст. наук, доц.,

Одеська національна морська академія

(Україна)

На сучасному етапі соціально-економічного розвитку України одне із найважливіших місць посідає політика розвитку регіонів. У зв'язку з цим проблема формування стратегії розвитку Одеського регіону набуває значної актуальності. У період ринкової трансформації економіки країни збільшується значення унікальності місцезнаходження Одещини, яке зумовлене тим, що до наявних меридіанних і широтних транспортних магістралей, які схрещуються саме тут, додаються і транспортні коридори трансконтинентального значення, 8 морських і річкових портів, у яких зосереджено близько 80% усього морегосподарського комплексу України. Крім того, Одеський регіон входить до п'ятірки міст в Україні за обсягом зовнішньої торгівлі і посідає перше місце з послуг [10]. У регіоні сконцентрований високопрофесійний кадровий потенціал, проектно-конструкторські, науково-дослідні та навчальні заклади. Даний фактор має знаходити відображення як у довгострокових, так і в поточних стратегіях близької перспективи. Особливо важливим є врахування цих проблем у створенні модельного комплексу соціально-економічного розвитку регіону, де мають бути виділені основні рівні: аналіз, прогнозування та рівень стратегічного планування. Специфіка Одеського регіону визначає доцільність використання в кожному конкретному випадку свого набору економічних важелів і стимулів, їх ефективність. Відповідно до цього розробляються оперативні плани, де надається характеристика заходів і ресурсів, за допомогою яких будуть досягнуті визначені цілі стратегії розвитку регіону.

Стратегія розвитку Одеського регіону повинна формуватися на підставі таких головних засад як: розробка чіткої концепції; планування стратегії,

прогнозування й оцінка; удосконалення стратегічного керування; застосування програмно-цільового підходу щодо концентрації й ефективного використання ресурсів тощо. Розробка стратегії на рівні регіону залежатиме від чіткого розуміння концепції розвитку, яка має являти собою узгоджений і законодавчо затверджений документ, де фіксуються стратегії, основні напрями і механізми внутрішнього регіонального розвитку.

В українському законодавстві поки що не визначено статус концепції розвитку регіонів. Перші кроки щодо розробки Концепції державної регіональної політики були зроблені лише 2001 року, коли був виданий Указ Президента України від 25 травня 2001 року «Про Концепцію державної регіональної політики». В документі зазначалося, що динамічні процеси розвитку Української держави та її регіонів потребують нових підходів і технологій в управлінні соціально-економічним розвитком регіонів, визначалися завдання щодо вдосконалення державного стратегічного регіонального планування, яке б дозволяло точно й обґрунтовано визначати основні довгострокові та поточні пріоритети регіонального розвитку на загальнодержавному, регіональному та місцевому рівнях, враховувати їх під час розроблення відповідних розділів проектів загальнодержавних програм економічного і соціального розвитку України, регіональних і місцевих програм і планів [3, с.20-24]. Деякі питання знайшли відображення і в таких документах як: Розпорядження Президента України «Про розроблення проекту стратегії економічного і соціального розвитку України до 2011 року» від 08.11.2002 р.; Указ Президента України від 28 квітня 2004 року «Стратегія економічного та соціального розвитку України «Шляхом європейської інтеграції» на 2004-2015 роки»; Закон України «Про стимулювання розвитку регіонів» від 08.09.2005 р.; Постанови Кабінету Міністрів України «Про розроблення прогнозних і програмних документів економічного і соціального розвитку до складання проекту державного бюджету» від 26.04.2003 р., «Про затвердження Державної стратегії регіонального розвитку на період до 2015 року» від 21.07.2006 р. Саме ці законодавчі документи запровадили новий інструмент регіонального розвитку – стратегічне планування регіонального розвитку на довгострокову перспективу.

Інституційне забезпечення стратегії планування в Одеському регіоні здійснює обласна державна адміністрація – місцевий орган виконавчої влади, яка має реальні інструменти впливу на соціально-економічний розвиток регіону. Право на затвердження програмних документів регіонального розвитку належить обласним радам, як представницьким органам територіальних громад області.

Регіональна стратегія розвитку – це кореляційний процес, за допомогою якого здійснюються: політика розробки і корекції комплексу планів; уточнення системи заходів і механізмів щодо їх реалізації на основі безперервного контролю й оцінки змін, що відбуваються як у самому регіоні, так і за його межами; пристосування його до змін оточення, врахування непередбачених змін, зовнішніх і внутрішніх умов. При цьому, не слід ототожнювати стратегію розвитку і стратегію плану дій, у якому наявна надмірна деталізація. Стратегія

розвитку повинна забезпечувати відповідність внутрішніх ресурсів і можливостей пристосування підприємств до зовнішніх умов і потреб [9, с.41].

Головними стратегіями розвитку регіону мають бути довгострокові стратегії, у яких центральними напрямками є аналіз і прогнозування ресурсного потенціалу регіону, рівень стратегічного планування регіонального розвитку, в економічній сфері, виробничій і соціальній інфраструктурах. Більш того, регіональні стратегії мають бути зорієнтовані на виконання таких функцій як: організація перспективної діяльності органів регіональної влади, що має забезпечувати інтеграцію, всебічність і єдність політики за всіма напрямками, увесь спектр інтересів регіону на різних рівнях тощо.

Під час формування стратегії розвитку регіону необхідно враховувати стратегічну та структурну гнучкість, застосовувати відповідне правове поле, яке має бути гарантом реалізації прийнятої стратегії, виконання завдань, досягнення цілей, вибір пріоритетів і врахування економічних особливостей, можливостей і небезпек, що зустрічаються під час реалізації. Безпосередня реалізація стратегії має здійснюватися завдяки сукупності взаємопов'язаних і послідовних механізмів доцільного проведення будь-якої роботи [2, с. 25-30].

У розробленні стратегії має бути задіяна вся система різнотермінових програм, планів, проектів, які забезпечують конкурентоспроможність регіону в господарській діяльності, окремих галузей його економіки. Крім того, для досягнення позитивних результатів у реалізації стратегії, відповідним органам управління регіоном важливо приділяти увагу розробці комплексних і цільових регіональних програм, вдосконалювати їх методологічну й інформаційну статистичну базу. Необхідно брати до уваги, що стратегії розрізняються за рівнем управління, на якому розроблена стратегія, за стадією «життєвого» циклу організації, за характером поведінки на ринку, за позицією в конкурентному середовищі.

Відповідне місце в формуванні стратегії розвитку регіону посідають різноманітні регіональні програми, які доцільно розробляти на короткостроковий (1-2 роки), середньостроковий (3-5 років) та довгострокові (понад 5 років) періоди. Програма може складатися із трьох частин: аналітично-прогнозна, системи основних показників, балансових розрахунків. Для обґрунтування завдань і показників програми використовуються методи: нормативний, балансовий, прогнозування, аналітичної екстраполяції, експертних оцінок.

В Одеському регіоні діють короткострокові, середньострокові та довгострокові програми розвитку регіону. Наприклад, програма «Регіональна ініціатива на 2002 – 2006 роки», реалізація завдань якої була спрямована на вирішення гострих проблем у соціальній сфері, на розвиток пріоритетних галузей виробництва, що дозволить зберегти наявні та створити нові робочі місця; на запровадження нових технологій, створення сучасної виробничої, транспортної інфраструктури; збільшення виробництва високоякісних товарів і послуг, що, у свою чергу, активізує зовнішньоекономічну й інвестиційну діяльність у регіоні [6, с.4-21].

На виконання Закону України «Про пріоритетні напрями інноваційної діяльності в Україні» від 13 січня 2003 року рішенням Одеської обласної ради від 20.10.2004р. було затверджено «Регіональну програму науково-технічного та інноваційного розвитку Одеської області на 2004-2007 роки». Протягом 2004-2006 років програма виконувалась відповідальними виконавцями, визначеними за кожним напрямом. Програмою передбачалось виконання 109 проектів. Реалізація програми мала позитивний вплив на економічні показники виробництва. Більшість підприємств, що впроваджували інновації, одержали значні обсяги приросту продукції, підвищили її конкурентоспроможність, розширили ринки збуту, знизили рівень матеріало- й енергомісткості виробництва [1, 7, с.11-24].

Відповідно до Указу Президента України від 28 квітня 2004 року «Про Стратегію економічного та соціального розвитку України «Шляхом європейської інтеграції» на 2004 - 2015 роки» та Постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження Державної стратегії регіонального розвитку на період до 2015 року» від 21.07.2006 р. з метою реалізації стратегічних пріоритетів економічного та соціального розвитку регіону, для забезпечення сталого економічного зростання, затвердження інноваційної моделі розвитку, соціальної переорієнтації економічної політики Одеською обласною державною адміністрацією 2006 року було розроблено документ – «Стратегія розвитку Одеської області на період до 2015 року» [4, 5, 8].

Стратегія розроблена відповідно до основних принципів європейської практики регіонального просторового прогнозування та планування і задовольняє основні вимоги, викладені в Методичних рекомендаціях Міністерства економіки з питань європейської інтеграції України щодо розроблення регіональних стратегій розвитку.

Головна мета «Стратегії розвитку Одеської області» спрямована на суттєве покращення якості життя кожного мешканця регіону шляхом активного впливу на сукупність показників і характеристик демографічної складової через формування сучасного виробничого комплексу, здатного до розвитку та задоволення внутрішніх потреб. Пріоритетним напрямком стратегії є: нарощування експорту конкурентоспроможної продукції та послуг; збільшення виробництва наукомісткої промислової продукції на основі максимального використання сприятливих умов і переваг геополітичного положення регіону, глибокого аналізу та раціонального використання економічного, наукового, трудового потенціалу. Вона визначає основні пріоритети розвитку економіки та соціальної сфери на довгострокову перспективу.

Під час визначення пріоритетів розвитку економіки за основу були взяті ті галузі, які об'єктивно є «локомотивом» реформ і позитивних змін у виробничій, фінансовій та управлінській сферах (морегосподарський комплекс, високотехнологічні галузі промисловості, переробка сільськогосподарської продукції), а також ті, що мають надзвичайно сприятливі передумови для розвитку, враховуючи природний і ресурсний потенціал регіону та тенденції розвитку світової економіки на основі процесів глобалізації й інтеграції (агропромисловий комплекс, туризм і рекреація) [8, с.5-32].

Основні стратегічні пріоритети визначені в Стратегії на основі глибокого аналізу сучасної ситуації в області, а також усіх процесів, явищ і тенденцій, які спостерігалися в розвитку народногосподарського комплексу регіону, його соціальної, економічної, екологічної сферах з моменту набуття Україною незалежності з урахуванням реалізації всіх програм, були розроблені і реалізовані за даний період. У процесі виконання поставлених завдань необхідно передбачити можливі ризики, пов'язані з обмеженістю фінансових, а нерідко, і людських ресурсів, що може призвести до ускладнень і відхилень під час реалізації стратегії. Досить складно обмежити кількість пріоритетних напрямів і визначити доречність їх реалізації на той чи інший період та наблизити до інноваційних рішень, продиктованих часом.

У Стратегії визначені шляхи і механізми реалізації вказаних пріоритетів, а також завдання діяльності органів влади на довгострокову перспективу. Основні положення даної Стратегії мають бути деталізовані у середньострокових і щорічних програмах соціального й економічного розвитку Одеської області і здійснюватися в рамках єдиної стратегії.

Гарантами ефективності та результативності реалізації Стратегії є: моніторинг, звітність, відкритість і публічність, а зворотний зв'язок із громадськістю буде ефективним індикатором дієвості Стратегії і дасть змогу оперативно реагувати на запити суспільства та коригувати напрямки розвитку регіону.

Реалізація Стратегії розвитку Одеської області на період до 2015 року є кроком до створення умов для підвищення її конкурентоспроможності, забезпечення сталого розвитку на сучасній технологічній основі, високої продуктивності та зайнятості населення.

Література

1. Закон України «Про пріоритетні напрями інноваційної діяльності в Україні» від 13 січня 2003 року // www.rada.kiev.ua.
2. Закон України «Про стимулювання розвитку регіонів» // Офіційний вісник України. – 2005. № 40. – С 25-30.
3. Указ Президента України «Про Концепцію державної регіональної політики» // Офіційний вісник України. – 2001. № 22. – С 20-24.
4. Указ Президента України від 28 квітня 2004 року «Стратегія економічного та соціального розвитку України «Шляхом європейської інтеграції» на 2004-2015 роки» // <http://zakon.rada.gov.ua>.
5. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Державної стратегії регіонального розвитку на період до 2015 року» від 21.07 2006 р. // www.kabmin.ua
6. Програма «Регіональна ініціатива на 2002-2006 роки». – Одеса: ОДА, 2002. – С. 4-21.
7. Регіональна програма науково-технічного та інноваційного розвитку Одеської області на 2004-2007 роки. – Одеса: ОДА, 2004. – С. 11-24.
8. Стратегія розвитку Одеської області на період до 2015 року. – Одеса: ОДА, 2006. – С. 5-32.
9. Збукар В. Стратегічне планування на рівні регіонів // Стратегія регіонального розвитку: формування та механізми реалізації. Матер. міжн. конф. У 2-х т. Т.2 – Одеса: ОРІДУ НАДУ, 2007. – С. 41.
10. Зовнішньоторговельний баланс України за 2006 // www.ukrstat.gov.ua.

**ДО ІСТОРІЇ МУЗЕЮ ДЕРЖАВНОГО ПІДПРИЄМСТВА
«ІЛЛІЧІВСЬКИЙ МОРСЬКИЙ ТОРГОВЕЛЬНИЙ ПОРТ»
(ДП «ІМТП»)**

І.І. ВАСИЛЬКОВА,

керівник музею історії,

Державне підприємство «Іллічівський морський торговельний порт»

(Україна)

У роки незалежності України збільшується зацікавленість великими підприємствами. Але на особливу увагу заслуговують зберігачі музейних фондів.

Як відомо, історія міста Іллічівськ нерозривно пов'язана з історією Іллічівського морського торговельного порту – універсального міжнародного транспортного морського вузла, одного з найбільших на Чорному морі. Місто виросло завдяки порту, так, як це було в Одесі, в Гаджибеї. За наказом Катерини II спочатку було збудовано порт, а потім – місто.

Історія Іллічівського морського торговельного порту почалася 1956 року, коли у зв'язку з бурхливим розвитком зовнішньоторговельних зв'язків СРСР і все більшими обсягами вантажопотоків, з ініціативи начальника Чорноморського морського пароплавства Олексія Євгеновича Данченка, почалося будівництво портових перевантажувальних потужностей у районі Сухого лиману, на захід від Одеси.

25 жовтня 1957 року начальником ЧМП виданий наказ №8/733 «Про будівництво порту на Сухому лимані». Даним наказом були закладені основи створення всіх служб і підрозділів, які здійснювали функціонування самостійного транспортного підприємства, а також розпочата підготовка проектів штатного розкладу порту і передбачений план перевалювання вантажів на 1958 рік. Офіційне відкриття нового будівництва було оформлено січнем 1958 року як будівництво нового, 4-го вантажного району Одеського порту.

Сухий Лиман був тоді природною, відокремленою від моря піщаною косою, бухтою, що на 14 кілометрів увійшла в суходіл.

У грудні 1957 року земснаряд «Вайгач», зробивши канал у піщаній перемичці, з'єднав лиман із морем, і почалося будівництво перших причалів та інших портових об'єктів.

5 серпня 1958 року до єдиного причалу пришвартувалося перше судно з символічною назвою «Україна». Цей день і став датою початку виробничої діяльності Іллічівського морського торгового порту.

Уже за два роки, внаслідок будівництва і розвитку порту, його вантажопотік досяг 2,6 мільйона тонн. 30 січня 1961 року Міністерство морського флоту СРСР видало наказ про виділення вантажно-

розвантажувального району Одеського порту на Сухому лимані в самостійний порт першої категорії, який назвали Іллічівським.

Для молодого порту характерними стали високі темпи розвитку. 3 червня 1967 року, у зв'язку зі збільшенням вантажообігу, порт був віднесений до портів вищої категорії.

Майже за 55 років успішної роботи (05 серпня 2013 ДП «ІМТП» виповниться 55 років з початку його виробничої діяльності) Іллічівський порт перетворився в одну з наймогутніших і найперспективніших портових структур в Україні і на Чорноморському узбережжі взагалі, здобувши повагу та визнання власників вантажів і суден. Такий привабливий імідж був створений багаторічною, справді важкою працею усіх без винятків іллічівських портовиків – від такелажника до керівника підприємства.

Сьогодні Іллічівський морський торговельний порт забезпечує співпрацю України майже зі 100 країнами світу. 29 причалів, зручні морські підходи, здатність приймати судна з осадкою до 14 метрів і вантажністю до 100 тисяч тонн забезпечують цілодобову безперебійну обробку транспортних засобів.

Ще однією з найважливіших характеристик упродовж усієї виробничої історії Іллічівського порту була і залишається здатність до новаторства, відновлення, розвитку. Саме тому, 1973 року, коли ще важко було передбачити, яких обсягів сягне контейнерний бум по всьому світу, порт перевантажив перший контейнер. Згодом Іллічівськ став лідером з переробки контейнерних вантажів. Це універсальний логістичний комплекс, що надає повний спектр послуг під час проходження вантажів у контейнерах. Іллічівськ – єдиний український порт, здатний приймати контейнеровози ємністю в 6 тис. TEU.

Порт має у своєму розпорядженні комплекси, аналогів яким немає на Чорному морі. Це залізнично-поромний комплекс і комплекс з перевантаження автотехніки накатним способом. Спеціалістами порту розроблена унікальна технологія перевантаження плавучими кранами ваговитих і великогабаритних вантажів масою до 400т.

Річна потужність Іллічівського порту – понад 32 млн. тонн і його універсальність дозволяють приймати до перевалювання широкий діапазон вантажів – наливні, навальні, генеральні. Як наслідок – за 55-річну історію виробничої діяльності порт відвідало понад 80 тисяч суден і було перероблено понад 600 млн. тонн різноманітних вантажів. Історія Іллічівського морського торговельного порту наочно представлена в музеї, відкритому 1970 року.

Варто зазначити, що про історію побудови та розвитку порту і міста існує безліч публікацій у періодичних виданнях. Свого часу вийшли окремі праці іллічівських авторів: І.В. Сапожникова, Т.С. Приходченко [1]; Г.В. Степанова, І.В. Сапожникова, С.П. Пасічник [2]; Яноша Садварі [3]; Єлизавети Михеєвої [4].

Про діяльність музею історії ДП «ІМТП» можна довідатися з «Трудового літопису ІМТП» Є. Михеєвої [5], з цієї теми знаходимо публікацію в дописі Івана Олександрова «Музей порта? Нет, музей истории города...»[6], про життєвий шлях Єлизавети Йосипівни Михеєвої, яка завідувала музеєм від 1996-

го до 2012-го року, та її діяльність дізнаємося з допису Ксенії Андрєєвої «Хранительница истории»[7].

Однак, про історію музею існують лише коротенькі згадки. Тому ця стаття буде однією з перших окремих публікацій до зазначеної теми. Ідея створити в порту власний музей належить колишньому начальникові порту, Валентинові Івановичу Золотарьову, який очолював підприємство протягом 1969-1979 років. Перший директор – Анатолій Павлович Замуруєв – зібрав багато унікальних експонатів. Музей будували, оформлювали зусиллями портовиків.

Замуруєв Анатолій Павлович народився 23.06.1902 року в м. Волочанськ Кам'янець-Подільської області.

Анатолій Павлович з першого і до останнього дня Великої Вітчизняної війни провів на її фронтах, пройшовши дорогами боїв від стін Сталінграда до Ельби. Двічі був важко поранений.

З 15 березня 1965 року полковник у відставці, А.П. Замуруєв, перейшов працювати до Іллічівського порту змінним заступником начальника району порту, пізніше – начальником піонерського табору, а з 1970 року – директором музею порту, ставши його першим засновником. Основною метою створення музею було виховання молодих портовиків на трудових традиціях, любові і повазі до свого колективу.

У зібраному першим директором музею матеріалі увічнена героїчна праця будівників порту на Сухому лимані – тих людей, які працювали на початковому етапі будівництва і розвитку підприємства і тих, хто прийшов їм на зміну.

Як пише К. Андрєєва в дописі «Хранительница истории» («Черноморский маяк» №8 (4364) від 02.02.2013 р.), А.П. Замуруєв відкрив «музейну кімнату», де зберігалися знамена, нагороди порту, світлини і подарунки.

На жаль, Анатолію Павловичу недовго довелося попрацювати у створеному ним музеї. За станом здоров'я, невдовзі, він змушений був звільнитися. 15 червня 1975 року першого директора музею історії ІМТП не стало.

За роки своєї діяльності А.П. Замуруєв був удостоєний високих державних нагород Радянського Союзу.

Продовжив славний почин Анатолія Павловича Кузвесов Георгій Васильович, інспектор, пізніше – методист навчально-курсового комбінату ІМТП. Він від 1975 до 1991 року керував, як тоді називали, «кімнатою історії порту», проводив громадську і виховну роботу, зустрічі молоді з ветеранами і новаторами порту.

Зі спогадів художника-оформлювача ремонтно-будівельного управління (РБУ) ІМТП, ветерана порту Володимира Семеновича Григор'єва: коли він зі своїм другом і колегою Миколою Андрійовичем Поворозко трудилися у 1-му та 2-му залах над дизайном, готуючи оновлене приміщення музею до урочистого святкування 30-річчя порту, музеєм опікувався, на той час, разом із Кузвесовим Г.В., Олексій Герасимович Брехов, працівник навчально-курсового

комбінату ІМТП, наставник молоді, який керував роботами з оформлення приміщення музею. (22 березня 2013 року у виставковій залі Музею образотворчих мистецтв ім. А. Білого м. Іллічівськ відбулося урочисте відкриття Виставки художніх і скульптурних робіт ветерана ІМТП В.С. Григор'єва, присвяченої 85-річчю митця. 37 років життя з них віддано праці в ІМТП.)

У важкі для порту часи музей декілька років поспіль був зачинений. А 1996 року зусиллями колишнього начальника порту Станіслава Кириловича Стребка, який очолював ІМТП від 1993-го до 2002 року, та головного інженера Олега Олексійовича Голоти, він одержав друге дихання. Очолила музей Єлизавета Йосипівна Михеєва, історик за освітою. Але пам'ять про першого засновника музею, А.П. Замуруєва, назавжди залишилась у стінах його дітища, про що свідчить стенд зі світлиною і трудовою біографією творця.

Музей розташований у будівлі відділу кадрів порту і має площу 185 кв.м.

У квітні 2000 року була здійснена реконструкція приміщення музею: розширено площу шляхом приєднання ще двох кімнат, зроблено євроремонт, закуплені нові меблі, які відповідають світовим стандартам. На все було витрачено 700 тис. гривень.

Експозиція музею складається з чотирьох зал і приймальні. 3-я і 4-а зали створені із застосуванням новітніх технологій і сучасного дизайну. Оформлення зал музею розкриває багатобічність діяльності порту. 1-а і 2-а – символізують минуле порту, а 3-я і 4-а – його сьогодення.

У фондах музею зберігаються понад чотириста експонатів, які відбивають історію та трудові досягнення колективу порту, починаючи із дня його заснування і до сьогодні. У музеї зібрана велика фототека, яка зафіксувала важливі історичні події міста та порту. Кожен працівник, починаючи свою трудову біографію, відвідує музей, знайомлячись з історією порту.

Музей користується великою популярністю серед портовиків і їх родин, мешканців міста та його гостей. На базі музею проводять уроки історії для учнів шкіл міста Іллічівськ. Відвідують музей студенти одеських вишів і шкіл, представники фірм, підприємств, клієнти, які співпрацюють з портом або планують співпрацювати. Сьогодні, як і в перші роки роботи музею, сюди приходять молоді портовики. Трудові традиції колективу порту – гарний приклад для всіх, хто тільки вступає в самостійне життя.

Постійними відвідувачами музею стали також діти дитсадків порту. Ветерани порту приходять сюди, щоб згадати свою славу трудову молодість. Деякі з радістю впізнають себе на історичних світлинах в альбомах чи на стендах музею. Музей історії порту – це місце, де за короткий час можна одержати багато інформації, переглянути відеофільми про структуру і діяльність порту, дізнатися про кращих його працівників і керівників, побачити, чим живе місто і порт, його минуле і сучасність. Адже порт і місто – це одне ціле. (12 квітня поточного року Іллічівськ буде урочисто відзначати 40-річчя з дня присвоєння йому статусу самостійного міста обласного підпорядкування).

Зі спогадів Є.Й. Михеєвої: «За останні 15 років наш музей відвідали понад 60 тисяч гостей із багатьох країн: Німеччини, Румунії, Норвегії, Данії, Польщі та інш. країн Європи. Навіть сам Фідель Кастро 1980 року відвідав музей з офіційною делегацією Республіки Куба. Майже 600 записів у Книзі почесних гостей свідчать про те, що музей порту користується заслуженою популярністю, а його двері завжди відчинені для гостей міста».

Музей історії порту – це біографія надійного ділового партнера, де зберігаються нагороди порту, його працівників і, особисто, Героя України, начальника порту Станіслава Кириловича Стребка. В музеї представлено чимало його персональних нагород і подарунків.

Музей постійно поповнюється моделями плавзасобів, перевантажувальної техніки, макетами, схемами, різноманітними нагородами, дипломами, грамотами, сертифікатами.

Експонати музею, які демонструють роботу порту, його перспективу і розвиток, періодично демонструються на вітчизняних галузевих і зарубіжних виставках, міжнародних форумах з питань морегосподарського комплексу, у яких керівництво підприємства бере активну участь, одержуючи високі державні та міжнародні нагороди, чим потім гідно поповнюється фонд музею.

С.К. Стребко був твердо переконаний: «Ми підемо. Але пам'ять повинна залишитися!» Колишній начальник порту справедливо вважав, що основна мета – увічнити людей, які в різні роки працювали в порту, трудові династії портовиків, виховувати гідність за приналежність до одного з містоутворюючих підприємств країни, до свого міста і Батьківщини.

Література

1. Сапожников И.В., Приходченко Т.С. История Ильичевска (до 1958 года по документам и воспоминаниям), «Элтон-2» - «Гратек», 2003. – 324 с.;
2. Степанов Г.В., Сапожников И.В., Пасічник С.П. Іллічівськ: початок історії у фотознімках 1958-2008. Присвячується 50-річчю Іллічівського морського торговельного порту. – Стрий, 2008. – 392 с.
3. Садвари Янош. Гавань щасливої судьбы. Документальная повесть о строительстве и развитии Ильичевского морского торгового порта (1958-2008). – Одеса: Екологія, 2008. – 311 с.
4. Михеева Елизавета Трудовая летопись Ильичевского морского торгового порта. – Ильичевск, 2007. – 121 с.
5. Олександров Иван. Музей порта? Нет, музей истории города... // «Телевизор». – №18(38). – 19.06.2010 р.
6. Андреева Ксения. Хранительница истории // «Черноморский маяк». – №8 (4364). – 02.02.2013 р.

УДК 94 (477.74)

АНТИРОСІЙСЬКІ ОРГАНІЗАЦІЇ У ПОДУНАВ'Ї (60-70-і рр. ХІХ ст.): ЗА МАТЕРІАЛАМИ ДВОХ АРХІВНИХ СПРАВ ІЗ ФОНДІВ ДЕРЖАВНОГО АРХІВУ ОДЕСЬКОЇ ОБЛАСТІ

І.Г. ВЕРХОВЦЕВА,

канд. іст. наук, доц.,

*Ізмаїльський державний гуманітарний університет
(Україна)*

Соціальна активізація населення регіону чималою мірою пов'язана з процесами формування колективної пам'яті у краї, базою чого слугують увчлення мешканців про минуле своєї малої батьківщини. Тому вивчення її

історії сприяє не тільки вирішенню наукових завдань, а й соціально-практичним цілям господарського і культурного оновлення областей.

Сучасні дев'ять південно-західних районів Одещини через особливу історичну долю вчені виділяють в окремий регіон, за яким у науковій літературі закріпились назви «Українське Подунав'я», «Придунайський край України» [1, с.49; 2, с.4]. Чимало сторінок його історії ще потребують уваги науковців. Зокрема, через недостатню наповненість архівними джерелами саме такими є часи перебування краю у складі Румунії в 1860-1870-ті рр. Тому знайдення в архівних фондах матеріалів, які висвітлюють цей період історії Подунав'я і досі не стали об'єктом активного вивчення дослідниками, завжди викликає чималий інтерес. Тим більше, коли йдеться про такий масивний за кількістю матеріалу і складний у дослідженні фонд, як фонд «Канцелярії Новоросійського і Бессарабського генерал-губернатора» Державного архіву Одеської області. Особливим чином структурований матеріал цього фонду інколи дозволяє досліднику робити непередбачені знахідки. Йдеться про ситуації, коли раптом з купи інформації виринає гідний пера романіста «історичної спеціалізації» майже детективний матеріал щодо діяльності спецслужб і підривних організацій на прикордонні Російської імперії, яким власне і були землі Українського Подунав'я у 60-70-і рр. XIX ст.

Поразка Росії в Кримській війні 1853-1855 рр. мала для Подунав'я доленосні наслідки: на 22 роки край був відторгнутий від Росії і став частиною спочатку Молдавського князівства (з 1856 до 1864 р.), а потім – Румунського королівства (з 1864 до 1878 р.). Натомість геополітичні інтереси Російської імперії у Північному та Західному Причорномор'ї, її протистояння з Туреччиною, якими відзначені XVIII - перша половина XIX ст., обумовили відповідну увагу з боку російських спецслужб до подунайського краю. Як свідчать матеріали двох справ – «Листування про організації польських революційних комітетів, про передачу зброї, про підготовку повстань у придунайських князівствах», датованої 1863-1866 рр., [3] та «Листування з Київським, подільським і волинським генерал-губернатором про діяльність польських революціонерів в Росії та за кордоном, про організацію масонських лож», датованої 1871-1872 рр. [4], – означеними часами у краї діяло російське консульство, центр якого знаходився в Ізмаїлі. Консул підлягав юрисдикції міністерства іноземних справ і особисто російського посла в Туреччині Н.П. Ігнат'єва. Інформація, що надходила від консула, направлялась і до канцелярії Новоросійського та Бессарабського генерал-губернатора. В містах, населених пунктах Подунав'я (як на лівому, так і на правому боці Дунаю) консул мав мережу інформаторів. Вони регулярно повідомляли йому про результати нагляду за політичними осередками, дипломатичними працівниками тощо. Особливу увагу консула, інформаторів та службових осіб спеціального призначення, звісно, викликала діяльність організацій антиросійського спрямування [4, арк. 9].

Хронологічно описані у названих справах події належать до часів антиросійської діяльності польських опозиціонерів від початку 1860-х до початку 1870-х рр. Особливий інтерес викликають події літа 1863 р. Як відомо,

це «переддень» польського повстання, що сталося в Росії цього року. З матеріалів справи слідує, що румунське місто Галац тими часами було осередком польських опозиційних сил. Тут розміщався польський експедиційний корпус, мешкали агенти еміграційного «Народного польського уряду» [3, арк.230]. Командував польськими силами колишній ад'ютант Гарибальді Володимир Ар'єргард (інше його ім'я – Заленський) [3, арк. 169]. Значні польські військові сили були також скупчені на молдавських кордонах і навіть на території «Молдавської Бессарабії», тобто Подунав'я, де агенти Жонда вели активну роботу по залученню на свій бік місцевого населення, при чому особливо намагались завербувати мешканців з місцевих «великоросів і малоросів», зокрема зі старообрядців. Не обійшли пропагандистською увагою польські агенти і місцеве німецьке населення. Кожний з тих, хто пристав до лав опозиціонерів, отримував по 10 червінців. У Кілії представники Жонду збирали з місцевих поляків десятивідсотковий податок на користь опозиційних сил. Чимало поляків, як повідомляв інформатор, «накопичилось» у німецьких колоніях Люстдорф, Клейн-Лібенталь та Грос-Лібенталь: поляки їздили один до іншого у гості, мали таємні склади зброї у «погребах». Між місцевими поляками «носились» чутки, що з Парижа до Константинополя польським революціонерам надіслано 500 тисяч золотих франків і передано їх у розпорядження, висловлюючись мовою документа, «ренегата Чайковського». За допомогою цих коштів Чайковський намагався підбурити на повстання некрасівців, що мешкали в Туреччині, і вирушити з ними до Бессарабії [3, арк.48-49].

30 червня 1863 р., вночі, польські дві роти у складі 200 повстанців перейшли румунсько-молдавський кордон, переправились з правого берега Дунаю біля містечка Кубей на територію Подунав'я [3, арк.32-46]. Один з очільників опозиціонерів полковник С. Мілковський звернувся до місцевих мешканців з прокламацією, в якій просив «дозволити пройти» через їх землі. Зокрема, лідер повстанців вказував, що польські сили наважились «порушити нейтралітет» Молдавії, аби боротись «з ворогом цивілізації і свободи» [3, арк.61-62]. Під останнім, напевно, слід розуміти російський уряд.

Натомість місія польських опозиціонерів успіху не мала: загін під командуванням полковника Калінеско дав відсіч повстанцям, чимало польських вояків було взято у полон і розміщено в казематах у колонії Анадол [3, арк. 138]. Мешканці Ізмаїла на чолі з префектом влаштували урочистий прийом загону Калінеско: як переможців їх зустрічали перед в'їздом у місто, потім усі вирушили на соборну площу, де разом з духовенством відслужили молебень. По закінченні молебню на бульварі відбулося застілля, влаштоване коштом місцевого купецтва. Як повідомляв інформатор, учасники дійства демонстрували «патріотичні почуття», а гості були вдячні за прийом. Однак невдовзі уряд Молдавського князівства вирішив звільнити поляків з-під варти, надати їм паспорти і відпустити до Туреччини [3, арк.138зв].

На початку 1870-х рр., – повідомляють матеріали зазначених справ, – польські революціонери почали приготування «до нової революції з метою відновлення Польщі». Початком її мали стати найближчі зіткнення Росії з будь-

якою державою. На Молдавському прикордонні знов з'явилась загроза антиросійського повстання. За повідомленнями інформаторів, польські емігранти, що мешкали у Туреччині, «мали надію на одностайну підтримку» з боку урядів Туреччини, Австрії, Угорщини, Італії, Англії. Підтримку повстанцям планувала надати і масонська організація, що діяла тими роками в Одесі. Вона контактувала з ложами Лондона, Берліна, Відня, Парижа, Константинополя, Женеви, Америки [4, арк. 3].

Підтримували зв'язки з антиросійськими осередками у Подунав'ї народники Огарьов та Нечаєв. Вони часто відвідували Молдавію, де тими часами діяв гурток «радикально налаштованих лівих революціонерів». Огарьов, зокрема, повідомляв своїм соратникам, що в Росії найближчим часом розпочнуться події «як в Парижі», у ході яких станеться царевбивство [4, арк. 4]. В Ізмаїлі Огарьов мав зв'язки з молдавським студентом болгарського походження Миколою Єстерським. Останній мріяв вступити до масонської ложі, яка з лютого 1871 р. почала діяти в Ізмаїлі [4, арк. 5]. Помітною фігурою серед місцевих масонів був також австрійський консул сербського походження Єрнічек. За повідомленням інформатора, він мав дружні стосунки з усіма місцевими революціонерами. Прибувши до Ізмаїла, Єрнічек почав активну агітацію серед місцевої людності і значно збільшив кількість членів ізмаїльської ложі [4, арк.10]. Серед них інформатор називає прізвища мешканців Болграда Зибайло та Зеляско, ізмаїльського аптекаря Цагнера, у домі якого власне і збирались змовники. Фінансову підтримку та допомогу в переправленні нелегальної літератури революціонерам до Ізмаїла надавала мешканка Галаца, яка емігрувала з Росії, Олена Помернацька. Зокрема, вона часто допомагала передавати заборонену літературу з Лейпцизької друкарні Зибайлу, який служив на митниці в містечку Табаки, та працівнику казначейства у Болграді Зеляско [4, арк. 5зв].

Належали до антиросійських організацій і мешканці Ізмаїла брати Паскаловичі. Вони служили в російських прикордонних структурах (один був почмейстером, другий – командиром Кубейської бригади прикордонної варти у селі Дивізія поблизу Акермана), були членами «республіканського товариства» у містечку Табаки, мали свій дім, в якому часто відбувались зібрання місцевих масонів [4, арк.20-21]. Проте дізнавшись про наміри членів ложі «розмалювати» дім Паскаловичів «масонськими значками», власники будинку припинили практику масонських зібрань у своєму помешканні і перетворили його на чайний трактир [4, арк. 15].

Ще одним осередком для місцевих масонів в Подунав'ї стали аптеки Зибайла та Вагнера у Болграді. Зибайло, як пише інформатор російського консула, «був скоріше малоросом». Він виїхав з Росії і деякий час залишався російським підданним, мешкаючи в Болграді. Але як тільки у нього з'явилась можливість відкрити аптеку, що обслуговувала усі 40 місцевих колоній, Зибайло змінив підданство на користь Молдавії [4, арк. 13]. Про Болградського масона Вагнера у справі повідомляється, що відкрив свою аптеку він у 1870 р. Як зазначає інформатор, і в першого, і в другого учнем служив дехто Аарон Розенблум (інше ім'я – Лазарєв). Розенблум – фігура вельми помітна у

масонських колах Подунав'я. Сюди він прибув з турецьким паспортом і «був головним членом ізмаїльської масонської ложі». Схоже, що саме він здійснював зв'язки між масонами у Подунав'ї, оскільки, за повідомленням агентів, часто відвідував Тульчу – ще один осередок масонства на Нижньому Дунаї. Інформатор пише, що Розенблум «разночасно шлявся по Измаилу без всяких занять»; попрацювавши два місяці в аптеці Вагнера, обікрав його та втік. Прізвище Розенблюма разом з прізвищами Зелеска, Зибайла, Єтерського були занесені до «золотої масонської книги». Також місцеві масони розмістили у ній прізвища поляків Косинського та Тхоржевського. Перший – майор молдавських військових сил, другий – місцевий медичний працівник. Обидва отримали характеристику інформатора як «особи вельми підозрілі» [4, арк. 35].

Масонські організації Подунав'я «опікувались місцевими революціонерами» і підтримували зв'язки з багатьма польськими опозиціонерами у краї [4, арк. 21]. Отже, по суті, в Подунав'ї у 60-70-ті рр. ХІХ ст. діяла мережа антиросійських організацій, члени яких перебували у зв'язках з закордонними революційними осередками в Туреччині, Румунії та інших європейських країнах.

Матеріали двох маловивчених справ із фондів Державного архіву Одеської області свідчать про те, що в часи перебування у складі Дунайських князівств Подунав'я стало справжнім плацдармом для скупчення антиросійських сил неподалік від російських кордонів.

Література

1. Верховцева І.Г. Південний захід Одещини у вимірі локалістики: питання топоніму / І.Г. Верховцева, О.К. Луньова // Матеріали ІІІ Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції «Проблеми та перспективи розвитку науки на початку третього тисячоліття у країнах СНД» (29-31 липня 2012 р.): Збірник наукових праць. – Переяслав-Хмельницький, 2012. – С. 47-50.
2. Лебеденко О.М. Українське Подунав'я: минуле та сучасне / О.М. Лебеденко, А.К. Тичина. – Одеса: Астропринт, 2002. – 208 с.
3. Державний архів Одеської області (далі – ДАОО). – Ф. 1. – Оп. 249 – Спр. 430.
4. ДАОО. – Ф. 1. – Оп. 249. – Спр. 630.

УДК 94(477.75):323.15(=14):070 “1917”

ГРЕЦЬКІ ГРОМАДИ ТАВРІЙСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ В РЕВОЛЮЦІЇ 1917 РОКУ (ЗА МАТЕРІАЛАМИ СІМФЕРОПОЛЬСЬКОЇ ГАЗЕТИ «ЮЖНЫЕ ВЕДОМОСТИ»)

Т.С. ВІНЦОВСЬКИЙ,

канд. іст. наук, доц.,

Одеський національний університет ім. І.І. Мечникова

(Україна)

Написання історії Української революції 1917-1921 рр. переважно здійснюється в річищі національної історії, що є цілком зрозумілим, адже саме відновлення/утворення Української держави було головною стратегічною метою їхніх учасників. Проте грант-наратив історичного проекту, який посів одне із значних місць у новітній історії України не може вважатися вичерпним,

якщо поза його межами опиняться ті аспекти революції, що не мали прямого зв'язку з націє- та державотворчими процесами, хоча й сформували іманентно важливу сюжетну лінію в революційних трансформаціях. До таких відносимо життєдіяльність національних громад в усіх регіонах України, які у притаманний їм спосіб рефлексували на падіння царизму і були змушені вибудовувати лінію поведінки в умовах нових громадсько-політичних, військових і культурно-релігійних викликів, а у вузькому сенсі, в межах запропонованої публікації, ведемо мову про громаду греків Таврійської губернії. Важливість вивчення теми підтверджується практично тотальною відсутністю спеціальних наукових праць, де б предметом дослідження стали греки окресленого регіону. Про це свідчить не лише російське видання «Греки России и Украины» [1], але й бібліографічний покажчик, безпосередньо присвячений згаданому народу [2, с.43-86].

Тому в даній розвідці ставимо за мету дослідити ставлення грецької громади Таврійської губернії до постанови Тимчасового уряду, проголошення УНР, участь їх представників у виборчій кампанії до міських дум та Установчих зборів, вирішення питань релігійного й освітнього рівня. Зважаючи на вельми обмежені можливості для вивчення задекларованої теми за допомогою таких видів джерел як архівні документи, збірки опублікованих матеріалів, мемуаристика й епістолярії, наявну прогалину частково може заповнити періодична преса, в даному разі щоденна сімферопольська газета «Южные ведомости».

Грецька громада Таврійської губернії була однією з найбільших. За даними українського дослідника С. Чорного, на початку ХХ ст. їх чисельність становила трохи більше 18 тис. осіб або 1,25% в етнічній структурі населення. За цим показником вони поступалися лише українцям, росіянам, кримським татарам, німцям, євреям і болгарам. Ареал розселення греків не обмежувався одним або декількома повітами, але найчисельнішими громадами були Феодосійська, Ялтинська, Севастопольська, Сімферопольська, Керченська, Євпаторійська, кожна з яких, у межах повіту, налічувала від 1000 до 4600 осіб [3].

Виходячи з вищевикладеного, не дивно, що таврійські греки привертали до себе пильну увагу журналістів «Южных ведомостей». У номерах газети від березня по листопад 1917 року (подальших номерів автору відшукати не вдалося) міститься 46 згадок про грецьку громаду краю, себто з частотою приблизно більше одного разу на тиждень. За цим показником балканський народ поступався лише українцям, кримським татарам і євреям. Перше повідомлення про збори грецької громади в Сімферополі припадає на 19 березня [4, 19 марта]. У ньому йшлося про традиційну форму суспільного життя греків ще з дореволюційних часів – благодійну діяльність, адже на початку ХХ століття в Таврійській губернії існувало 7 грецьких благодійних товариств, що складало приблизно 10% від їх загальної кількості [5, с. 277]. На початку 1917 року грецьке благодійне товариство існувало також у Феодосії. Але характеристика його керівного складу дописувачами припала лише на

червень, коли відбулися перевибори голови. Замість Х. Ламбакі новим очільником присутні обрали колишнього віце-голову Д. Піміді [6, 2 июня].

Утім, найбільш пильно і фрагментами детально редакція видання висвітлювала непоодинокі конфлікти, що виникали в середовищі грецьких національних товариств протягом усього 1917 року. Характерно, що вже друга згадка про життя греків Таврії присвячувалася необхідності вирішення внутрішнього протистояння в громаді Феодосії. Журналісти газети були впевнені, що в основі дискусії лежав економічний мотив, себто бажання отримати контроль за розподілом фінансових потоків і церковного майна, недвозначно вказуючи на порушника спокою, так звану групу Д. Пеомопуло (90 осіб), яка виступила на противагу формальним лідерам громади Г. Язиджи і Е. Грамматикова. При цьому зверталася увага, що для вирішення непорозуміння залучалися не тільки національні релігійні структури, а й громадські, в особі ради робітничих депутатів. З матеріалів журналістського розслідування відомо, що Д. Пеомопуло наполягав на скликанні загальних зборів парафіян Введенської церкви Феодосії для обговорення цілої низки питань. Зокрема, вибори уповноваженого грецької парафії на з'їзд духовенства і мирян, обрання священика, ревізійної комісії, перегляд результатів виборів церковних старост Г. Язиджи й Е. Грамматикова, реформа національної школи, прийняття церковного статуту для керування земельними справами тощо [7, 9 апреля, 16 апреля]. Гострота конфлікту підкреслювалася запрошенням на одні зі зборів начальника міліції міста Н. Парижського, який, переконавшись у неможливості за допомогою переговорів вирішити насувні проблеми, прагнучи не допустити ескалації напруги, оголосив про закриття зборів [8, 20 апреля].

Не домігшись бажаного, Д. Пеомопуло і його прихильники не пізніше за 28 квітня створили Національний грецький комітет (НГК), а його очільник мав представляти мирян на губернському єпархіальному з'їзді [9, 28 апреля]. Ще за декілька днів члени НГК оголосили про усунення від церковної влади опонентів, обрання церковним старостою Д. Пеомопуло, опікуном Дудникова, а настоятелем церкви мав залишитися о. Ф. Євстрадіадіс [10, 3 мая]. У відповідь опоненти, звинувативши супротивників у самоуправстві, надіслали скаргу до Петрограда та архієрея, і загалом вважали, що головною метою створення НГК є не вирішення питань життєдіяльності греків Феодосії, а отримання місця у громадському комітеті [11, 4 мая, 26 мая], який був місцевою представницькою інституцією Тимчасового уряду.

Церковно-земельний конфлікт, який подекуди супроводжувався реальною загрозою використання сили, не лише призвів до розколу громади на дві групи, але й втягнув у свою орбіту місцеві громадські організації, міліцію, прокурорів, і навіть міністерських чиновників, та тривав ще не один місяць, про що регулярно вказувалося в пресі, й навіть фрагментами зачіпав інтереси інших груп населення. Так, 7 травня на порядок денний вкотре було поставлене питання про здавання в оренду землі розміром 4 тисячі десятин, усунення від обов'язків священика Ф. Євстрадіадіса тощо. Різко критичні слова на адресу останнього висловив голова благодійного товариства Д. Піміді, який закидав священику дезорганізацію шкільної освіти, зокрема, погіршення викладання

рідної мови і звільнення з роботи неугодних вчителів. Перепало від нього на горіхи й грецькому консулу в Сімферополі М. Карассарнії, який підтримував Ф. Євстаріадіса [12, 6 мая, 2 июня]. А в номері від 11 травня йшлося про заборону з боку греків орати землю татарам [13, 11 мая]. Втім, останнє мало ознаки не лише економічного конфлікту, але й міжетнічного. Наприкінці червня у місті відбулося екстрене засідання представників усіх громадських організацій, на якому вирішили спільними зусиллями здолати анархію з-поміж греків, а для головування під час виборів священика навіть запросили керченського протоієрея Сербінова. Зрештою, 6 серпня відбулися вибори до парафіяльної ради, під час яких із 604 голосів 480 отримала група Г. Язиджи – Є. Грамматикова. Ще за два місяці замість Ф. Євстаріадіса новим настоятелем церкви став таганрозький священик С. Парнсі [14, 9 мая, 10 мая, 26 мая, 27 мая, 30 мая, 6 июня, 17 июня, 18 июня, 22 июня, 20 июля, 11 августа, 5 октября].

Релігійна складова була наявна ледь не в кожному повідомленні про життя грецької діаспори Феодосійського повіту, і не тільки на тлі внутрішніх конфліктів. Зокрема, в Судаку вибори делегатів на регіональний з'їзд духовенства спровокували протистояння між греками і росіянами, які погрожували «вигнати з Судака майбутнього диякона і всіх греків» [15, 27 апреля]. Важливою подією в суспільно-релігійному житті громади став Єпархіальний з'їзд представників грецьких церков і товариств, що відбувся у травні в Сімферополі. За підсумками роботи, він ухвалив рішення діяти самостійно в управлінні грецькими церковними і громадськими справами, а всі керівні функції передати центральному еллінському комітетові у Сімферополі [16, 18 мая], мабуть, створеному в ці ж дні, оскільки про існування подібної структури раніше не повідомлялося. Вже в липні комітет делегував на Всеросійський еллінський з'їзд у Таганрозі своїх представників і ухвалив рішення про перетворення Сімферопольської греко-російської школи в грецьку [17, 9 июля]. Даний з'їзд, на якому були присутні близько 40 делегатів, у тому числі з Криму, проходив від 29 червня до 10 липня і зайвий раз підтвердив діяхронний зв'язок описуваних подій з превалюючими настроями в грецьких громадах на території усієї экс-імперії Романових. Серед низки питань, які обговорювалися на форумі, визначне місце посіло церковне питання, адже воно було пов'язане з прагненням духівництва здобути автономію для грецької церкви. Інші проблеми, що привертали пильну увагу присутніх, теж були знайомі для таврійських греків – конфіскація поміщицьких земель, відкриття шкіл із рідною мовою навчання, створення національних спілок і клубів, представництво в органах влади [18, с.83-84].

Крім згаданих напрямків, слід звернути увагу на створення в Ялті відділення Петроградського товариства допомоги грецьким добровольцям, головою якого було обрано А. Грамматикупуло, заступником А. Томбулі, скарбничим Д. Попандопуло, а секретарем – О. Потуріді. Головною метою своєї діяльності філія оголосила допомогу солдатам, борцям на Салонікському фронті [19, 19 мая]. Відсутність перманентного внутрішнього конфлікту посприяла ялтинським грекам виставити національний список на виборах до міської думи, але виборча кампанія, яка закінчилася 25 червня, виявилася для

них безрезультатною. Отримавши 158 голосів електорату (загальне 5-е місце), грецька громада не отримала жодного мандата [20, 20 июня, 29 июня].

Участь у муніципальній виборчій кампанії з боку грецьких товариств простежувалася дискретно. Окрім Ялти, в матеріалах газети згадувалася позиція громади Євпаторії, яка вирішила не висувати національний список, а підтримувати, як припускали журналісти, партію кадетів. Феодосійський НГК запропонував власний варіант виборчого списку на чолі з Д. Пеомопуло, К. Візіровим, Кенджіоглу, але в числі гласних вони, як і інші члени грецької громади, помічені не були. Сказане стосується й міських дум Сімферополя та Євпаторії [21, 23 июня, 1 июля, 13 июля, 19 июля]. Насамкінець, політична складова у житті греків краю простежувалася під час формування Таврійської губернської ради народних представників, яке припало на кінець листопада 1917 року. Вони отримали 1 представницький мандат у новоствореній владній інституції, а з вітальним словом від громади виступив Ульчієв [22, 23 ноября, 25 ноября], який, імовірно, й делегувався до ради.

Отже, протягом оглядового періоду редколегія часопису «Южные ведомости» ретельно простежувала ситуацію в грецьких громадах Таврійської губернії, головним чином, у Феодосії та Сімферополі. В центрі уваги перебували питання економічного й релігійного життя, діяльність благодійних і національних товариств, реорганізація шкільної освіти, участь у виборах до міських дум. Натомість жодним чином не фіксувалася рефлексія греків на можливість балотуватися до Установчих зборів. При цьому читачеві повідомлялася значна кількість фактів та імен активістів, які виступали в різних іпостасях – від сподвижників національної справи (Д. Піміді, А. Грамматікопуло) до провокаторів численних конфліктів (Д. Пеомопуло). Каталізатором прискіпливих оцінок щодо подій у середовищі місцевих греків став церковно-майновий конфлікт у Феодосії, до вирішення якого залучалися не лише представники центральних і крайових структур, але й широкі верстви населення. Він і загальнонаціональні з'їзди засвідчили, що найголовнішим чинником самоорганізації греків у добу революції залишалася церква.

Література

1. Греки России и Украины. – СПб: Алетейя, 2004. – 624 с.
2. Калоеров С. А. Греки Приазовья. Аннотированный библиографический указатель. – Донецк: Юго-Восток, 1997. – 199 с.
3. Чорний С. Національний склад населення України в ХХ сторіччі. Довідник. – Київ, 2001. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://etno.uaweb.org/nsklad/1897-tavrijska.html>
4. Южные ведомости. – 1917.
5. Савочка А. М. Етноконфесійні благодійні товариства Таврійської губернії (друга половина ХІХ – початок ХХ ст.) // Проблеми історії України ХІХ – початку ХХ ст. – К.: Інститут історії України, 2010. – Випуск ХVІІ. – 271-279 с.
4. Южные ведомости. – 1917.
5. Там само.
6. Там само.
7. Там само.
8. Там само.
9. Там само.
10. Там само.
11. Там само.
12. Там само.
13. Там само.
14. Там само.

15. Там само.
16. Там само.
17. Там само.
18. Греки на українських теренах: Нариси з етнічної історії. Документи, матеріали, карти / М. Дмитрієнко, В. Литвин, В. Томазов, Л. Яковлева, О. Ясь. – К.: Либідь, 2000. – 488с.
19. Южные ведомости. – 1917.
20. Там само.
21. Там само.
22. Там само.

УДК 94(477)

ТОСКАНСЬКИЙ ГЕНЕРАЛЬНИЙ КОНСУЛ Ф. РОДОКАНАКІ У СУСПІЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОМУ ЖИТТІ ОДЕСИ

Л.А. ВОВЧУК,

викладач,

Чорноморський державний університет ім. П. Могили

(Україна)

Протягом більше ніж 120 років з початку появи перших іноземних консульств на Півдні України консулами були найрізноманітніші люди: як громадяни Російської імперії, так і іноземці: греки, євреї, італійці, німці, австрійці, французи. Вони представляли різного роду верстви суспільства – від купецтва до наукової інтелігенції. Здебільшого це були порівняно заможні люди, що отримали статки або у спадок, або у результаті власної праці. Серед найвідоміших представників інституту іноземних консулів можна назвати тосканського генерального консула в Одесі Федора Павловича Родоканакі, який своєю діяльністю залишив яскравий відбиток в історії Південної Пальміри.

Народився Ф. Родоканакі у родині хіотського купця, що займалася експортно-імпортними операціями у Західній Європі – Павла Родоканакі та його дружини Яни. Про дитячі роки Федора відомо мало, але можна припустити, що народившись у купецькій родині, він одержав освіту, необхідну для ведення торговельних операцій.

22 січня 1819 р. члени родини Родоканакі при створенні торговельного сімейного дому підписали на о. Хіос угоду про розподіл повноважень і сфер діяльності. Статут передбачав відкриття чотирьох підприємств. Центральне підприємство торгового дому родини знаходилося у Константинополі, основним напрямком діяльності якого була торгівля зерном [1, с.66-67].

На родинній нараді прийняли рішення призначити Федора керівником Одеської філії, яка була невеликою, але швидко розвивалася. Прибувши у квітні 1819 р. до Одеси й оцінивши можливості економічного розвитку Південної України та перспективи комерційної діяльності у цьому регіоні, він виявив бажання «залишитися назавжди у Росії». У зв'язку з цим 12 червня 1819 р. Федір Павлович подав Новоросійському генерал-губернатору графу О.Ф. Ланжерону прохання про прийняття його у російське підданство та зарахування до одеського першогільдійного купецтва. Сума оголошеного ним капіталу становила 50100 руб. (при необхідному мінімумі 50 тис. руб.). На той

час йому виповнилося лише 20 років, але незважаючи на такий юний вік, Ф. Родоканакі зарекомендував себе як досить розумна, освічена людина, що добре зналася на тогочасній зовнішньоекономічній політиці.

Процедура зарахування Ф.П. Родоканакі до російського купецтва розтягнулася аж на сім років. Його клопотання було задоволене указом херсонської казенної палати тільки у листопаді 1826 р. До того моменту Федір Павлович встиг багато чого зробити – заснував торговий дім в Одесі, придбав нерухомість, активно займався зовнішньоторговельними операціями. Від самого початку його комерційні справи мали успіх. Уже за перше півріччя свого перебування в Одесі він зумів організувати значний товарообіг, сума якого на кінець 1819 р. склала 125150 руб. Через рік він збільшився у 2,8 рази, досягнувши 348 002 руб. 75 коп. У подальшому обіг торгової фірми «Ф. Родоканакі і К^о» постійно зростав. Офіційне зарахування Ф.П. Родоканакі до одеських купців першої гільдії у 1826 р. дозволило користуватися пільгами, передбаченими у законодавстві Російської імперії, що, у свою чергу, сприяло подальшому розвитку його підприємницької діяльності [2, с.57-59].

З перших років свого перебування в Україні Федір Родоканакі брав активну участь у громадсько-суспільному житті міста. Одесити добре знали грецького купця, комерційна діяльність якого сприяла розвитку міста.

У 1834 р. грецьким урядом, який знаходився у Навпліоне, Федору Родоканакі було надано велику честь: він був призначений грецьким консулом в Одесі. Нова посада зміцнила суспільне становище комерсанта і дала можливість одержувати докладну інформацію про стан справ у Південній Росії, врожаї і ціни на зерно, можливості фрахту суден і коригування розкладу торговельних рейсів. Зарекомендувавши себе професійним дипломатичним представником, у 1839 р. його призначають на посаду тосканського генерального консула в Одесі, на якій йому судилося пробути 27 років [3, с.9; 4, с.99].

У 1836 році його торговий дім посідає четверте місце щодо обігу експорту зерна (3 млн. 120 тис. руб.) – після Штигліца, Раллі та Кортацци. У 1841 році він отримує значний обіг з імпорту, а з 1845 року Родоканакі стає беззаперечним одеським лідером з торгового обігу, стабільно балансує на позначці 4-5 млн. рублів [5, с.10].

Із середини XIX ст. Ф. Родоканакі стає відомим судновласником, банкіром і комерційним діячем. Так у 1844 р. він згадується у міських звітах про комерційну діяльність купців як власник двох суден, зареєстрованих в Одесі, а у 1859 р. – як власник парової баржі. Через деякий час він володіє чималою кількістю торговельних суден, спочатку вітрильних, а згодом пароплавів: «Брати Родоканакі», «Федір Родоканакі», «Пелоппонес», «Євгенія К», «Віра», «Святий Микола», «Святий Антоній», «Михайло», «Святий Іоанн». Такі судна, як «Теодор Р.», «Євгеній Р.» та «Віра» були зареєстровані в Одесі і ходили під російським прапором. Також Ф.П. Родоканакі належав буксирний пароплав «Михаїл» [2, с.92]. На початку 80-х років XIX ст. Ф. Родоканакі поставив на лінію морського сполучення Одеса – Крим – Кавказ три пасажирських пароплави [1, с.69].

Успіх чорноморської торгівлі значною мірою залежав від свободи та безпеки тогочасного судноплавства. Оскільки плавання у Чорному та Середземному морях було пов'язане з певною небезпекою (пірати, воєнні дії), воно потребувало страхування. Тому на початку 40-х років XIX ст. Ф.П. Родоканакі став ініціатором створення морської страхової компанії «Чорне море». Компанія активно діяла протягом багатьох років. Також він обіймав посаду директора морської страхової компанії «Неофілемборікі». У 1843 р. Федір Родоканакі був обраний членом експедиції пароплавного сполучення Одеса – Константинополь, де неодноразово надавав свої пропозиції щодо вдосконалення структури і підвищення ефективності перевезень [1, с.69].

Щодо банківської діяльності, то Федір Павлович був одним із засновників Петербурзького міжнародного (1869 р.), Ростовського-на-Дону (1871 р.), Кишинівського (1871 р.) комерційних банків [2, с.82] і Комерційного банку «Азов-Дон», а у 1873 р. – Центрального Російського земельного кредитного банку. Його Санкт-Петербурзьке банківське підприємство «Родоканакі і К^о» було членом Міжнародного Комерційного банку з центром у Санкт-Петербурзі [1, с.70-71].

Окрім цього, він був одним з основних діячів розвитку промисловості країни. Так, Ф. Родоканакі викупив і поставив на виробництво Одеську фабрику з обробки й упакування сільськогосподарської продукції, був власником 111 акцій одного з найбільших заводів того часу – Брянського рейкопрокатного і металургійного заводу. У сталеливарний і механічний завод «Сормово» він вклав 34 тис. руб. Торговий дім «Ф. Родоканакі» був власником акцій низки вино-горілчаних підприємств. Найбільший в Одесі вино-горілчаний завод, продуктивна потужність якого становила близько 1% від загальноросійського спиртового виробництва, належав також Ф. Родоканакі, як і найпродуктивніший в Одесі 1880-х рр. пивоварний завод.

Ф. Родоканакі заснував в Одесі найбільшу у Росії паперово-джгутову фабрику, де працювало 700 осіб і в яку було вкладено капітал на суму 122008 руб. Торговельний і банківський дім «Ф. Родоканакі» володів й іншими підприємствами у Севастополі, Новоросійську, Акермані, Ростові-на-Дону, Маріуполі та в інших містах [1, с.70-71].

У 1861 році за тридцятилітню підприємницьку діяльність Ф. Родоканакі був представлений до ордена Св. Станіслава 3-ї ступеню, а також нагороджений двома золотими медалями та бронзовою медаллю у пам'ять війни 1853-1856 рр. [5, с.10]

З метою розширення і поглиблення підприємницької діяльності торговий дім «Ф. Родоканакі» створив торговельну мережу, що охоплювала Ліворно, Париж, о. Сірос, о. Хіос, Ростов тощо. Внесок консула і підприємця у розвиток виробничих сил та економіки Півдня Росії швидко призвели його до одержання низки високих державних і громадських посад: у грудні 1822 р. він обирається Народним радником міста Одеси, у 1831 р. – членом комерційного міського суду, 1837 р. – членом філії Одеської комерційної ради, 1880 р. – призначається керівником виробничого відділу заводів та інших великих промислових комплексів.

У 1871 р. обраний головою Грецького благодійного товариства міста Одеси, обов'язки якого виконував протягом 21-го року [1, с.68-69]. На цій посаді Ф. Родоканакі заснував чотирикласне одеське грецьке жіноче училище, історія якого бере свій початок з початку 1870-х рр., коли у місцевої грецької громади виникла ідея створення гімназії для дівчат. На 1872 р. організаційному комітету вдалося зібрати для цього 2000 руб. Виходячи із зібраних коштів, було складено кошторис, запрошено двох викладачів для проведення занять з російської, грецької та французької мов, малювання й інших предметів. Проблему з приміщенням розв'язав Ф.П. Родоканакі, надавши училищу в оренду свій будинок. Етнічна громада схвально поставилася до відкриття закладу і підтримувала його постійними пожертвами. Тому наступного року було вирішено звести будівлю спеціально для школи на території Свято-Троїцької церкви. Однак в ініціаторів виникли проблеми матеріального характеру. За попередніми підрахунками вартість будівництва становила 50 тис. руб. Грецька громада мала лише 10-13 тис. руб. [2, с.188-189]. Тоді всі необхідні фінансові витрати взяв на себе Ф.П. Родоканакі (майже 40 тис. руб.). Новозбудоване училище назвали на честь його засновника – Родоканакіївським Еллінським дівочим училищем, а в актовій залі училища було встановлено мармуровий бюст Ф.П. Родоканакі [2, с.189].

Упродовж знаменитого критського повстання 1866-1869 років він очолив організацію допомоги повсталим грекам. Саме його судна доставляли на Крит хліб, який був куплений російським урядом. У результаті у 1868 р. Ф. Родоканакі був нагороджений королем еллінів Георгом I Командорським хрестом королівського ордену Спасителя [6, арк.1-4].

За значний розвиток інфраструктури міста – будівництво складів у порту та заощення бруківки і набережної біля неї, Федір Родоканакі був обраний почесним громадянином Одеси [7, арк.1; 8, арк.36].

Турбуючись про своїх підлеглих, Федір Родоканакі заповідав після його смерті видати всім службовцям його контори по 100 руб., а прислузі – по 30 руб. [2, с.185].

Щодо родини Ф. Родоканакі, то його дочки вийшли заміж за представників хіотської еліти, де їх чоловіки брали активну участь у комерційній діяльності торговельних підприємств свого тестя.

Дискусійним є питання щодо долі сина Федора – Перикла Родоканакі. Так, дослідниці О.О. Слюсаренко та Н.О. Терентьева у своїй праці зазначають, що Перикл вів справу разом з батьком. Їм належали десять великих підприємств в Одесі, серед яких були млини, текстильна та шкіряна фабрики, броварня, фабрика з пошиття одягу, кілька винних заводів, завод шампанських вин.

У 1882 р. Федір Павлович Родоканакі помер, залишивши статок сину Периклу у близько 4 млн. рублів, з урахуванням вартості акцій заводів і сільськогосподарських маєтків. Перикл неодноразово подавав у державні структури пропозиції на підтримку вітчизняного виробника. Зокрема, 31 жовтня 1889 р. він направив до Міністерства фінансів (департамент торгівлі і мануфактур) лист, де пропонував проект статуту «Товариства виноробства».

Основною метою створення такого товариства був розвиток виноробства на півдні Росії і поширення вітчизняних виноградних вин, у тому числі виробництво коньяку і шампанських вин за французьким рецептом. Розглянувши цю пропозицію, міська влада схвалила статут товариства, оскільки його діяльність «може бути досить корисною для всього краю».

Перикл був великим землевласником. Тільки у Бессарабії він володів 41 тис. гектар землі. Справи йшли настільки успішно, що Одеська філія торгового дому родини Родоканакі відкрила свої представництва у Севастополі та Ростові. Слід зазначити, що комерційні прибутки Родоканакі збільшувалися також за рахунок промислових інвестицій.

За заслуги батька і його власні Перикл Родоканакі був зведений у спадкове дворянство Російської імперії. Він приділяв велику увагу розвитку промисловості та фінансував поширення технічних знань і введення технічних нововведень. У 1899 р. Перикл помер у Парижі. З його смертю перестала існувати одеська гілка роду Родоканакі. Величезне багатство Перикла Родоканакі було розпродане, а власником торгового дому став його зять Н. Маврокордато [1, с.72-73].

Проте існує й інша думка щодо подальшої долі спадку, залишеного після смерті Федора Родоканакі. У праці російського дослідника Б.В. Ананьїча знаходимо, що після смерті Ф. Родоканакі все його майно, як уже зазначалося, відійшло його синові Периклу, який на той час вже був у досить зрілому віці. Зважаючи на неусвідомленість ним тонкощів керування бізнесом і розгульний спосіб життя, до 1899 року торговий дім «Родоканакі» перебував у стані занепаду. У цьому ж році у віці 59 років Перикл Федорович помер, залишивши сімейний бізнес на усиновленого сина дружини від першого шлюбу Павла Юрійовича. Враховуючи складну ситуацію із заборгованостями у 1901 році він вирішив ліквідувати торговий дім, з метою збереження залишених коштів, що призвело до зникнення одного з найбільших торгових домів Російської імперії XIX ст. [5, с.10].

Розглянувши діяльність найбільш відомого та впливового представника в Одесі Ф.П. Родоканакі, який протягом 27 років представляв інтереси Тоскани у місті, можна зробити висновок, що протягом усього свого життя він не лише проявив себе як професійний дипломат, а й відіграв провідну роль у розвитку основних галузей економіки (зовнішня торгівля, фінанси, промисловість, інвестиційна діяльність) і вніс своєю плідною діяльністю вагомий внесок у справу освоєння і розвитку міських територій міста, їх благоустрою, збагачення духовного життя городян, тим самим, залишивши яскравий відбиток в історії не лише Одеси, а й усієї Південної України.

Література

1. Слюсаренко О.О. Торгово-економічні зв'язки України і Греції: історичні традиції та сьогодення / Оксана Олександрівна Слюсаренко, Наталія Олексіївна Терентьева. – К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2005. – 384 с.
2. Шевченко В. Приватне банкірське підприємництво в Одесі (XIX – початок XX ст.) / Валентина Віталіївна Шевченко; НАН України, Ін-т історії України. – К.: ПУ НАНУ, 2010. – 266 с.
3. Новороссийский календарь на 1840-й год, издаваемый при Ришельевском лицее. – Одесса: В городской типографии, 1839. – 178+163 с.
4. Адрес-календарь Одесского Градоначальства на 1866 год. – Одесса: Типография Штаба войска Одес. воен. Округа, 1865. – 320+158+VI+20 с.

5. Ананьич Б.В. Банкирские дома в России, 1860-1914 гг.: Очерки истории част. предпринимательства / Борис Васильевич Ананьич. – Л.: Наука, 1991. – 196,[2] с.
6. Державний архів Одеської області (ДАОО), ф.1, оп.140, спр.41.
7. ДАОО, ф.2, оп.3, спр.916.
8. ДАОО, ф.16, оп.125, спр.2.

УДК: 94 (477) “18/19”

БОРОТЬБА З ДИТЯЧОЮ БЕЗПРИТУЛЬНІСТЮ ТА БЕЗДОГЛЯДНІСТЮ В НАЦІОНАЛЬНИХ ГРОМАДАХ ПІВДНЯ УКРАЇНИ (ДРУГА ПОЛОВИНА ХІХ - ПОЧАТОК ХХ ст.)

А. В. ГЕДЬО,
докт. іст. наук, проф.,
Донецький національний університет
(Україна)

У другій половині ХІХ ст. надзвичайного значення як у Російській імперії в цілому, так і на Півдні України зокрема, набули проблеми, пов'язані з дитячою безпритульністю та бездоглядністю. Через завдані Кримською війною руйнування та соціально-економічні реформи Олександра ІІ, в регіоні підвищився рівень дитячої безпритульності, підліткового жебрацтва та злочинності, безграмотності, збільшилася кількість підкидьків, спостерігався високий рівень дитячої смертності. Вирішити ці складні суспільні питання вдалося лише після створення мережі благодійних закладів, у яких знедолені діти отримували необхідний захист, освіту, кваліфіковану медичну допомогу та психологічну підтримку з боку дорослих.

Питання про етноконфесійні параметри доброчинності Півдня України постає у зв'язку з тим, що він формувався як своєрідний феномен за складних поліетнічних і поліконфесійних умов, які виявили особливості доброчинної діяльності різних етнічних і конфесійних груп населення. Зауважимо, що деякі аспекти з дитячою безпритульністю та бездоглядністю в її етнонаціональному й етноконфесійному контексті в літературі подаються лише щодо єврейської та грецької громад Південної України; щодо німецькомовних колоністів наводяться лише окремі факти. Найбільше вони висвітлені в роботах І. Гребцової та В. Гребцова, Ю. Гузенка, А. Савочки, Т. Моїсєєвої [1].

Метою даної розвідки є висвітлення діяльності благодійних товариств національного й конфесійного спрямування та осіб іноземного походження щодо ліквідації дитячої безпритульності в регіоні.

Важливим напрямом доброчинної діяльності благодійних товариств національного та конфесійного спрямування на Півдні України було утримання сирітських будинків. Яскравим прикладом у цьому було утримання Одеського єврейського сирітського будинку, який бере свій початок від 1868 р. як відділення для хлопчиків при місцевій талмуд-торі. 20 листопада 1868 р. єврейська громада отримала дозвіл Новоросійського генерал-губернатора П. Коцебу на відкриття сирітського будинку, який зазначав, що вважає за можливе «дозволить открытие просимой богадельни, относя содержание оной на счет

могучих быть пожертвуваний» [2]. Відділення було відкрито 9 травня 1868 р. в пожертвованому А. Бродським будинку і надійшло до відомства комітету Талмуд-Тори під опікою Є. Соловейчика та Ю. Гессена [3].

23 березня 1880 р. відбулося перше засідання Опікунської ради, на якому було вирішено: 1) прийняти до відання ради сирітське відділення при Талмуд-Торі з 45 вихованцями, недоторканим капіталом на суму 51 000 руб. відсотковими паперами, будинком на Олександрівському проспекті та 50 000 руб. готівкою, що були пожертвовані А. Бродським на спорудження самостійного сирітського притулку; 2) придбати місце на вул. Базарній і розпочати будівництво сирітського закладу [4]. Надалі капітал сиротинця збільшувався як за рахунок пожертвувань, так і за рахунок відрахувань із міського бюджету.

Фінансова підтримка з боку населення та влади давала можливість Опікунській раді збільшувати кількість опікуваних дітей і покращувати якість їх життя. Так, на березень 1880 р. кількість сиріт у відділенні становила 45 хлопчиків; на грудень 1881 р. – 60 хлопчиків і 30 дівчаток; на січень 1891 р. – 162 вихованці (110 хлопчиків і 52 дівчинки); на 1 січня 1900 р. – 235 сиріт (183 хлопці та 52 дівчинки) [5].

На початковому етапі діяльності єврейського сирітського будинку, коли існувало лише відділення для хлопчиків при Талмуд-Торі, вихованці навчалися в класах Талмуд-Тори і готувалися до комерційної діяльності. 1872 р. Талмуд-Тора, а разом з нею і сирітське відділення, були об'єднані з ремісничим училищем товариства «Праця» з тим, щоб випускники Талмуд-Тори могли навчатися ремесел. 1881 року, з перетворенням сирітського відділення в самостійний сирітський будинок, при ньому було відкрито однокласне з підготовчим класом училище за типом початкових казенних єврейських училищ, яке складалося з п'яти послідовних відділень із п'ятирічним курсом навчання спільно хлопчиків і дівчаток [6]. 1900 року було відкрито два класи для дівчаток.

Після закінчення училища й досягнення 12-13-річного віку вихованці переводилися в майстерні або на землеробську ферму, де у вечірні години під керівництвом викладача займалися повторенням пройденого в училищі матеріалу, отримували знання, необхідні реміснику та землеробу [7].

Історія Одеського єврейського сирітського будинку являє собою взірць традиційної дитячої установи для дітей-сиріт, в основу якої покладено активне залучення дитини до господарської діяльності, надання можливості отримати прикладну професію.

Опіка сиротами була одним із напрямків діяльності Товариства допомоги бідним євреям м. Миколаїв [8]. За рахунок коштів товариства був створений тимчасовий притулок для бездомних дівчаток-сиріт, у якому на повному утриманні перебували 36 безпритульних дівчаток-сиріт. На потреби закладу був створений спеціальний фонд.

Товариство піклування про бідних і безпритульних єврейських дітей міста Одеса, яке виникло 1899 р., утримувало дитячу безкоштовну їдальню, денний притулок, інтернат і майстерню рукоділля для матерів [9]. Товариство здійснювало допомогу не лише безпосередньо дітям-сиротам, а й батькам – у вигляді надання

роботи, позик. Найбідніші родини отримували вугілля, мацу. У їдальні годували від 130 до 280 дітей [10].

Однією з перших форм добродійної діяльності німецьких громад Півдня України стали «сирітські каси», покликані займатися соціальним захистом дітей-сиріт: вони сплачували за навчання й виховання таких дітей, опікувались станом їхнього майна тощо. Кошти таких кас формувалися за рахунок членських внесків німецької громади кожної колонії, а також за рахунок певних добродійних акцій і добровільних пожертв членів громади [11]. Усі питання добродійності знаходилися у віданні релігійних общин і їх керівників.

Польським благодійним товариством м. Одеса 1 серпня 1888 р. було відкрито ремісниче училище для дітей-сиріт і дітей із багатодітних родин. 15 листопада 1892 року була відкрита дитяча їдальня, піклувальницею якої стала Марія-Карла Држевецька (їдальня була розташована на Молдаванці, існувала також її філія в центрі міста). 1897 р. товариство отримало дозвіл на будівництво інтернату для дівчат на 40 осіб на вулиці Банківській.

Після кончини купця першої гільдії Е. Має, за його заповітом, 15 000 руб. із його капіталу були перераховані для завершення будівництва й утримання сирітського притулку при лютеранській кірсі в Одесі.

1892 року був заснований сирітський будинок у католицькій колонії Карлсрує Одеського повіту Херсонської губернії. Він призначався для виховання й освіти дітей до 14 років. 1909 року був заснований сирітський притулок у католицькій колонії Зельц Одеського повіту Херсонської губернії, колишній Кучурганський колоністський округ [12]. Меноніти в колонії Гроссвейде Бердянського повіту створили сирітський притулок.

Наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. суспільство усвідомило необхідність значного розширення мережі навчальних закладів для дітей глухих, сліпих і з іншими вадами здоров'я. Благодійні товариства й приватні добродійці прагнули відкрити більше безкоштовних шкіл для хворих дітей, де вони змогли б здобути початкову освіту та навчитися ремесел.

Товариство допомоги бідним євреям м. Одеса 1 березня 1905 р. прийняло у своє відання від учителя Когона (він став завідувачем закладу) спеціальний притулок для глухонімих єврейських дітей. Це була перша і єдина на той час у Росії школа для глухонімих єврейських дітей. Тут навчали усної мови, грамоти, молитов давньоєврейською мовою, ремесел. Викладання проводилося за програмою урядових шкіл для глухонімих [13]. У притулку навчалося 23 дитини у віці від 9 до 13 років. Утримувався заклад за рахунок коштів від кружечного збору (500 руб.), єврейського поховального братства (240 руб.), разових пожертвувань, постійних членських внесків і прибутків від вистав (4,5 тис. руб.) [14]. На 1 січня 1887 р. акумулювалася сума понад 67 тис. руб. [15]. 11 квітня 1887 р. у залі міської думи зібралися 17 членів-засновників Одеського відділення Маріїнського опікунства допомоги сліпим дітям, які обрали членів правління: Н.М. Зелену – дружину градоначальника контр-адмірала П.О. Зеленого, міського голову Г.Г. Маразлі, губернського предводителя дворянства І.І. Куріса та ін. [16]. На першому ж засіданні було ухвалене рішення про відкриття школи для 10 сліпих хлопчиків. Із цією метою один із місцевих

мешканців – дворянин М.Ф. Маврогордато – надав 1 тис. руб. на винаймання приміщення та початкове облаштування. Школа почала функціонувати від 1 грудня 1887 р. [17].

Училище-інтернат для глухонімих у Вормсі (Херсонська губернія, Одеський повіт) було засноване з ініціативи пастора Д. Штайнванда 1887 р. на пожертви релігійних і громадських організацій, приватних осіб. Воно призначалося для виховання й освіти глухонімих дітей різних віросповідань.

1880 року в с. Грослібенталь Херсонської губернії на приватні пожертвування К. Фріша було засновано притулок для фізично неповноцінних дітей і для сиріт. У селищах Тіге (Гальбштадтська волость Таврійської губернії) і Вормсі (Одеський повіт Херсонської губернії) були відкриті школи-інтернати для глухонімих [18].

Значний внесок у ліквідацію безпритульності та бездоглядності на Півдні України зробили не тільки національні товариства, благодійні товариства за національною та конфесійною ознакою, але й визначні особи іноземного походження. Серед них найбільш виділяються Г.М. Адлерберг, А.Я. Фабр, К.І. Месаксуді, Г.І. Маразлі.

Перший у Таврійській губернії дитячий притулок відкрився лише за часів Кримської війни (1853-1856) дружиною військового губернатора М.В. Адлерберга Гамалією Максимільянівною. У той період соціальної нестабільності у місті стрімко збільшувалась кількість біженців і дітей, що втратили чи загубили батьків. Сімферополь, у якому на той період було розміщено від 11 000 до 13 000 поранених і хворих, потерпав від епідемії тифу. Г.М. Адлерберг ухвалює рішення відкрити тимчасовий благодійний заклад, у якому сироти і безпритульні діти могли б знайти прихисток та опіку [19]. Під час воєнних дій Г.М. Адлерберг активно займалась зібранням пожертвувань, організовувала добродійні лотереї та заходи для відкриття в Сімферополі благодійного закладу. Загалом їй вдалося зібрати 56 500 руб., що дало змогу винайняти приміщення в приватному будинку та прийняти до установи, названої на честь засновниці Г.М. Адлерберг, 11 перших вихованців. Завдяки новому губернатору Г.В. Жуковському благодійний заклад отримав власну будівлю й закріпив за собою постійний статус.

18 вересня 1846 р. А.Я. Фабр склав заповіт, згідно з яким усе його нерухоме майно та капітали передавались «на вічні часи й невід'ємно на користь малолітніх малозаможних сиріт». Після смерті благодійника в ніч з 24 на 25 січня 1863 р. утворено раду піклувальників притулку та розпочато підготовку до його відкриття, яка тривала протягом наступного року [20]. Капітали, які Андрій Якович залишив у кредитних і боргових паперах, склали 339 480 руб. сріблом [21]. Усі ці кошти дали змогу піклувальникам створити один із найкращих сирітських будинків не тільки в Сімферополі, але й в усій Таврійській губернії.

Спочатку в притулку утримувалось лише 12 хлопчиків віком від чотирьох до тринадцяти років. Обмеження кількості дітей Андрій Якович Фабр пояснив тим, що «краще доглядати їх меншу кількість, але надати їм більш пристойне утримання» [22]. Однією з обов'язкових умов прийняття до притулку, за

бажанням А.Я. Фабра, стало місце народження сиріт. Вони неодмінно повинні були бути вихідцями з Таврійської губернії. Форма контролю була досить демократичною – керівництво сирітського будинку зобов'язане було «надавати щороку звіт по ньому, так само як і про капітали» [23].

У 13 років хлопців віддавали до ремісничих майстерень або навчали справи чоботаря у міських учителів. Згодом надання вихованцям притулку базової професійної підготовки стало одним із пріоритетних напрямків. 1890 року при закладі з'явилась окрема реміснича школа, у якій викладались теслярство, ковальство, колісно-екіпажна справа. Термін навчання в ремісничій школі становив чотири роки, з можливістю продовжити навчання ще на один рік за рішенням шкільної ради та комітету.

Улітку багато уваги приділялось праці вихованців у саду та городі. Значну увагу також було зосереджено на фізичному розвитку дітей: під керівництвом наглядча вони займались гімнастиком та грали в різноманітні ігри. Прагнучи покращити рівень медичного обслуговування, піклувальники сиротинця заклали при установі невелику лікарню.

Протягом 1914-1916 рр. капітали сирітського будинку значно зменшились через зменшення кількості пожертвувань і прибутків ремісничої школи. Улітку 1917 р. в одному з приміщень закладу відкрились ясла для дітей, батьки яких були призвані на війну або померли. На користь цих хлопчиків і дівчат було зібрано 5 000 руб. пожертвувань, що дало змогу утримувати в цих яслах понад 150 дітей.

У травні 1905 р. у м. Керч відкрився притулок для дітей-сиріт ім. спадкового почесного громадянина К.І. Месаксуді. Цей заклад заснували після смерті грецького купця К.І. Месаксуді вдова підприємця Олена Костянтинівна та його дочка, Надія Костянтинівна. Вони пожертвували на користь установи 20 000 руб., які перерахували на рахунок Азово-Дніпровського банку. На ці кошти звели новий будинок на Карантинній вулиці з власною школою, кухнею та ігровим майданчиком. Притулок, розрахований на 53 дитини, за рівнем устаткування належав до найкращих благодійних установ Таврійської губернії [24]. 1909 року в будинку утримувалися близько 70 дітей у віці від 2 до 12 років [25].

Таким чином, одним із основних завдань діяльності благодійних товариств національного та конфесійного спрямування Півдня України протягом другої половини ХІХ-початку ХХ ст. була боротьба з дитячою безпритульністю та бездоглядністю. Появу сирітських будинків зумовив комплекс соціально-економічних факторів: наслідки Кримської війни, урбанізаційні процеси останньої третини ХІХ ст. Сиротинці захищали неповнолітніх від шкідливого впливу вулиці, підвищуючи рівень освіченості серед сиріт, знижували рівень дитячої смертності. На межі ХІХ-початку ХХ ст. фундатори та піклувальники цих благодійних закладів почали приділяти більше уваги професійній підготовці вихованців. Важливу роль у цій справі відіграли заможні мешканці іноземного походження.

Література

1. Гребцова И.С. Становление государственного попечительства и общественной благотворительности в Одессе в конце XVIII- 60-е гг. XIX ст. / И.С.Гребцова, В.В.Гребцов.- Одесса, 2006. – 362 с.; Гузенко Ю.І.

- Становлення та діяльність громадських благодійних об'єднань на Півдні України в другій половині XIX – на початку XX ст. (на матеріалах Херсонської губернії): Дис. ... канд. іст. наук. – Спец. 07.00.01. – Черкаси, 2004. – 241 с.; Савочка А.М. Дитячі притулки відомства установ імператриці Марії в Таврійській губернії (др. пол. XIX – поч. XX ст.) / А.М. Савочка // Историческое наследие Крыма. – 2007. – № 18. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.commonuments.criamea-portal.gov.ua>; Моїсеєва Т.М. Одеський єврейський сирітський будинок (1868-1900 рр.) // Інтелігенція і влада. – 2005. – Вип. 5. – С. 55-64.
2. Лернер О. М. Евреи в Новороссийском крае. Исторические очерки. По данным из архива бывшего Новороссийского генерал-губернатора / О.М. Лернер. – Одесса, 1901. – С. 209.
 3. Одесский еврейский сиротский дом (9 мая 1868 – 9 мая 1893 гг.). – Одесса, 1893. – С. 4.
 4. Отчет о десятилетней деятельности попечительного совета Одесского еврейского сиротского дома (с 23 марта 1880 г. по 23 марта 1890 г.) – Одесса, 1890. – С. 3.
 5. Моїсеєва Т.М. Одеський єврейський сирітський будинок (1868-1900 рр.) // Інтелігенція і влада. – 2005. – Вип. 5. – С. 56.
 6. Одесский еврейский сиротский дом (9 мая 1868 – 9 мая 1893 гг.). – Одесса, 1893. – С. 5,8.
 7. Отчет Одесского еврейского сиротского дома за 1893 г. – Одесса, 1894. – С. 5-6.
 8. Держархів Миколаївської області. – Ф. 229. – Оп. 1. – Спр. 1807. – Арк. 179.
 9. Отчет о деятельности правления Общества попечения о бедных и бесприютных еврейских детях г. Одессы в 1901 г. Год третий. – Одесса, 1902. – С. 3.
 10. Там само. – С. 9, 25.
 11. Там само. – С. 53-54.
 12. Там само. – С. 56.
 13. Отчет о состоянии школы-приюта для еврейских глухонемых детей в г. Одессе за 1905-1911 годы. – Одесса, 1912. – С. 6.
 14. Там само. – С. 11.
 15. Хроника русской благотворительности // Детская помощь. – 1893. – № 9. – С. 259.
 16. Отчет о деятельности Одесского отделения Марининского попечительства для призрения слепых за 1887 год. – Одесса, 1888. – С. 3-4.
 17. Там само. – С. 6.
 18. Плесская-Зебольд Э.Г. Немцы Причерноморья / Э. Г. Плесская-Зебольд. – Одесса: Астропринт, 2008. – С. 55.
 19. Симферопольский детский приют графини Адлерберг // Крым. – 1893. – 29 октября.
 20. Домбровский Ф.М. Сиротский дом тайного советника А.Я. Фабра / Ф.М. Домбровский // Одесский вестник. – 1865. – 13 января.
 21. Кашкадамов М. Сиротский дом тайного советника Фабра в Симферополе / М. Кашкадамов, П. Аверкиев, О. де-Мезон // Таврические епархиальные ведомости. – 1870. – № 14. – С. 453-462.
 22. Бобкова О.М. Организация и деятельность Сиротского дома тайного советника А.Я. Фабра / О.М. Бобкова // Культура народов Причерноморья. – 2007. – № 85. – С.100-105.
 23. Там само. – С.104.
 24. Державний архів в Автономній Республіці Крим. - Ф. 162. - Оп. 2. - Спр. 6038. - Арк. 98.
 25. Терентьева Н.О. Благодійна діяльність греків в Україні: основні напрями соціальної допомоги (XVIII – XIX ст.) / Н.О. Терентьева // Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки. – Вип. 18. – К., 2009. – С.29.

УДК 81'1

КОСМОНІМІЧНА ЛЕКСИКА В ІДІОЛЕКТІ ПАНАСА МИРНОГО

О.П. ГОГУЛЕНКО,

ст. викладач,

Одеський національний морський університет

(Україна)

Майже поза увагою вчених залишилося найобразніше лексико-семантичне поле мовлення Панаса Мирного у прозовому дискурсі – «небесні тіла». Цей шар лексики завжди вважався дуже асоціативним і цікавим для досліджень. Підтвердження цьому можуть служити думки вчених щодо природної образності цього поля. Зокрема, звернемося до Л. Масенко: «До складу поетичної мови мають входити поряд із звичайними словами «великі», належні високому

поетичному рядові» [3, с.31]. Не випадково існує ціла група лексики, яку в словниках позначають терміном «поетизми», роль яких – виконувати естетичну функцію. Введення до тексту слів високого звучання є одним із засобів відторгнення поетичної мови від повсякденної розмовної.

Поетизми – категорія історично змінна. Проте існують певні лексико-семантичні групи слів, що лишаються невичерпним джерелом поетизації мови в усі часи. До них належать, зокрема, власні та загальні назви небесної сфери.

Досліджуючи твори Панаса Мирного, зокрема «Казку про Правду та Кривду», а саме наявну в них космонімічну лексику, ми вивчатимемо таким чином лексико-семантичне поле «небесні тіла» (до якого належать онімні й апелювативні одиниці) і особливості їх вживання в ідіолекті Панаса Мирного.

Космонімічний шар ономастичного простору тільки починає вивчатись: ономастичні дослідження довгі роки були зосереджені на аналізі топонімічного та антропонімічного матеріалу.

Вивчення космонімічної лексики має істотне значення для становлення ономастики як системи, бо космонімія оперує назвами реальних об'єктів дійсності і представляє лексику іноді дуже давню за походженням, зроблено висновок, що сузір'я Великої Ведмедиці мало 100 тисяч років тому зовсім інший вигляд, а назва цього сузір'я пішла мало не з початку виникнення мови.

У той же час треба зазначити, що сама космонімія як галузь ономастики, ще не має чіткого статусу, про що свідчить, зокрема, нечіткість терміносистеми космонімікону.

У «Словнику російської ономастичної термінології» [4] наявні два терміни, що позначають об'єкти цього розділу ономастики: астронім і космонім.

Згідно із «Словником», астронім – «Вид оніма. Власна назва окремого небесного тіла, в тому числі зірки, планети, комети, астероїда (планетоїда)» [4], а космонім – «Вид оніма. Власна назва зони космічного простору, галактики, зоряної системи (сузір'я)» [4]. У працях вчених, що займаються цим розділом ономастики, наявні обидва ці терміни, які не можуть «... поділити між собою сферу впливу» [4]. Так, у працях В.А. Ніконова, В.Д. Бондалетова вживається термін космонім (і. відповідно до цього, наука, яка вивчає космоніми – космонімікою).

Відсутність стійкої термінології є наслідком не лише недостатньої вивченості космонімічної лексики, а й результатом нечітких критеріїв у даних визначеннях. Ю.О. Карпенко зазначав з цього приводу: «...в обох термінах є свої «за» і «проти» – вибір зробить практика» [1, с.189].

У нашій роботі розрізнення цих термінів не є виключно суттєвим. Проте нами враховується поділ назв реалій небесної сфери взагалі на «... дві групи. Йдеться про розрізнення назв космічних об'єктів – реальних природних тіл та назв зоряного неба – проєкцій космічних об'єктів на нічне небо Землі. Скажімо, сузір'я належать лише до другої групи: адже, це сполучення зірок, об'єднаних лише земним спостерігачем» [2, с.13].

Таким чином, референтами космонімічної лексики є об'єкти неба, точкові (зірка, планета) чи просторові, видимі з поверхні Землі. Космоніміка за своєю предметною віднесеністю (тобто за позамовними характеристиками) є досить

близькою до топоніміки: в обох референтами є реальні географічні об'єкти, і недаремно космоніміку іноді називають «небесною топонімікою».

Аналізуючи твори Панаса Мирного, ми спостерігали таку картину: назви реалій зоряного неба зустрічаються в її художньому мовленні, а саме у «Казці про Кривду та Правду» 50 разів. Мета нашої роботи – дослідити все лексико-семантичне поле «небесні тіла» в ідіолекті письменника, тому всю космонімічну лексику ми розподілили на дві групи: власне космоніми і назви-апелятиви небесної сфери.

Кожен досліджуваний матеріал повинен бути належним чином аналізований і опрацьований, а оскільки космоніми в художньому тексті можна досліджувати з різних боків, то спочатку ми вирішили класифікувати їх за частотністю вживання в творах Панаса Мирного, а саме в «Казці про Правду та Кривду», оскільки фіксація частотності вживання лексем, на нашу думку, є дуже важливим показником актуальності цього слова (оніма) в ідіолекті письменника. Наводимо наші результати :

Ясне сонечко – 5 разів вживається в казці: («*Аж ось одного разу Ясне Сонечко, натомившись світити за цілий день, пливло до спокою*»).

Місяченько – 1 раз вжито: («... *Не йде - летить Місяченько та прямо до Вечірньої*»).

Вечірня Зірка – 1 раз зустрічаємо в творі Панаса Мирного: (« – *Ану, сестриці! Де ви забарились? – гукнула Вечірня Зірка, вискакуючи перша на краї неба*»).

Вечірня Зоря – вживається 5 разів: («*Вечірня Зоря вдарила в долошки й окрутнулася, її сестриці, побравшись у боки, пішли кругом неї*»).

Місяць – 13 разів вживається у казці: («*Достанеться тепер бідному Місяцеві!*»).

Темнота – 4 рази – частотність вживання: («*Я – Сум, мій батько – Гнів, а мати - Темнота*»).

Сонце – 24 рази зустрічаємо у творі: («*Нехай Сонце спить-дрімає*»).

При розподілі космонімів за значенням, в якому вони вживані, ми побачили, що в прямому значенні онім *Сонце* вживається лише 11 разів. Переважну більшість конструкцій, в яких вживається цей онім в прямому значенні, становлять дієслівні словосполучення. Поряд з ними зустрічаються також атрибутивні і субстантивні. Тут ми помітили певну систему і розподілили всі ці конструкції за тими показникам, на які вони вказують: просторові, часові, спектральні.

Переносне вживання оніма *Сонце* характеризується, в основному, метафоричним типом.

Аналіз функціонування у межах мікроконтекстів дозволяє виділити найбільш характерні текстові комбінації, що роблять можливою метафоризацію оніма. Ми розглядаємо субстантивні, дієслівні та атрибутивні конструкції.

В іменникових (або субстантивних) словосполученнях особливості семантичної орієнтації іменника та закріплена за його внутрішньою структурою оцінність зумовлюють метафоризацію оніма *Сонце*. Ми виділили такі основні типи його трансформацій:

1. Антропоморфне переосмислення, яке взагалі наближає світило до людини, створює ілюзію дружнього спілкування з ним. Але в нашому прикладі таке надання *Сонцю* антропоморфних ознак дещо негативно забарвлене. Метафоричне значення в цьому випадку продукується не онімом, а сполучуванням з ним іменником.

2. Предметні переосмислення, утворення яких зумовлене здебільшого усталеністю зорових зближень, пов'язаних з якісними ознаками денотата.

Отже, підсумуємо: при нетрадиційному вживанні астроніма *Сонце* емотивно-оцінна позначеність і семантична орієнтація метафоричного варіанту оніма у випадках субстантивних сполучень залежить від іменника. Іменники у таких словосполученнях можуть продукувати: антропоморфне переосмислення (тобто наділення оніма рисами людини); предметні переосмислення за формою і спектральними ознаками *Сонця*; деякі інші, ототожнюючи *Сонце* з майбутнім, з життям, з найвищим законом, з найвищою цінністю людини.

Метафоричне вживання астроніма *Сонце* в дієслівних конструкціях, а точніше, його емотивна оцінність і варіювання семантики залежать від дієслова (переважно функціонують дієслова з позитивною оцінністю). В подібних сполуках дієслова продукують: антропоморфне переосмислення; образи, пов'язані з контекстуальним переосмисленням оніма на основі колірних асоціацій; зоонімних переосмислень; акваморфних зближень і флористичних зближень (сприйняття *Сонця* як квітки). Окрім того, до дієслівних конструкцій з онімом ми віднесли також сполучення *Сонце* + дієприкметник (оскільки дієприкметник є формою дієслова) на позначення спектральних ознак.

У цій сполуці колірна характеристика базується на обігруванні червоного кольору, а *Сонце* спочатку сприймається як скривавлене, а вже потім як червоне, що надає усьому сполученню взагалі дещо негативної оцінності.

Персоніфікація відбувається шляхом виділення оніма як звертання і означає сприйняття *Сонця* як живої істоти. Образ *Сонця* сприймається алегорично, як божество, що захищає і вислуховує людину, піклується про неї.

Отже, онім *Сонце* в складі порівняльного звороту представлено досить часто, а порівняння може відбуватися за спектральними ознаками, за загальним сприйняттям *Сонця* як чогось прекрасного, яскравого, за загальною позитивністю, щирістю, а також за природністю, очікуваністю автором. У подібних прикладах ці ознаки мають виключно позитивний характер, а онім сам продукує те чи інше переносне значення для слів, з якими сполучається. Окрім того, маємо єдиний випадок зворотнього порівняння.

Підсумовуючи все вище сказане, ми можемо зробити такі висновки щодо функціонування астроніма *Сонце* в прозі Панаса Мирного:

1). Онім *Сонце* – найчастіше уживаний з усіх космонімів.

2). Лише невелику кількість разів (11) онім вживається в прямому значенні. Переважну більшість конструкцій, в яких *Сонце* функціонує традиційно, становлять дієслівні словосполучення, поряд з якими зустрічаються також атрибутивні і субстантивні; вказують вони на просторові показники і характер руху, на часові і кольорові ознаки.

3). Найчастіше астронім *Сонце* вживаний у переносному значенні

(нетрадиційно) в іменникових, дієслівних, атрибутивних та деяких інших словосполученнях.

4). Окрему групу становлять випадки персоніфікації цього астроніма, які означають сприйняття *Сонця* як живої істоти і являють максимальний ступінь олюднення (антропоморфізації) з позитивною оцінністю.

Поява астроніма *Місяць* пов'язана з діалектною формою «месик» (рос. луна) і фіксує «... видимі зміни форми *Місяця* – зміни, що дозволили людям вимірювати час і розділити рік на дванадцять частин»[2].

В ідіолекті Панаса Мирного за частотністю вживання цей онім посідає друге місце, що, звичайно, свідчить про його популярність.

Випадки традиційного вживання оніма *Місяць* фіксуються на рівні мікроконтекстів у дієслівних, атрибутивних, субстантивних та деяких інших конструкціях. Так, з 11 прикладів вживання, тільки в трьох випадках він ужитий в традиційному значенні. Це свідчить про пов'язаність його сприйняття із переважно міфологічним, «чаклунським» значенням.

Отже, ми можемо зробити висновки щодо функціонування астроніма *Місяць* в художньому мовленні автора: в переносному вживанні астронім вживається в іменникових, дієслівних і прикметникових словосполученнях. У субстантивних сполуках з астронімом посідає вагоме місце метафоризація, пов'язана з якісними перетвіленнями *Місяця*. Окрім того, в сполученнях цього типу можна побачити продукування іменником переносного значення за кольоровими характеристиками.

Якщо для астроніма *Сонце* в поетичному мовленні Панаса Мирного властива позитивна емотивна оцінність, то для оніма *Місяць* характерна амбівалентність сприйняття.

Література

1. Карпенко Ю.А. Астронимика/Ю.А.Карпенко//Ономастика. Проблемы и методы:[материалы XIII Международ. ономаст. конгресса]. — М., 1978. — С. 189.
2. Карпенко Ю.А. Название звезеного неба/Ю.А.Карпенко.— М., Наука, 1981. — С.13.
3. Масенко Л.Т. «Чумацький Шлях сріблясту куряву простеле...» /Л.Т.Масенко// Культура слова. —К.:Наук. думка. —1990. —№39. —С.31-35.
4. Подольская Н.В. Словарь русской ономастической терминологии/ Н.В.Подольская. — М.,1988.

УДК 94(477.74)

«ВІЛЬНИЙ ПОРТ» В ОДЕСІ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХІ ст.: ПРОЕКТИ ТА РЕАЛІЗАЦІЇ

Т.Г. ГОНЧАРУК

докт. іст. наук, доц.,

Одеський національний університет імені І.І. Мечникова

(Україна)

В історичній та економічній літературі вже приділялася значна увага вивченню одеського порто-франко 1819 – 1859 рр., спробам влаштувати в Одесі «вільну гавань» у першій чверті ХХ ст. та функціонуванню Вільної економічної зони (ВЕЗ) «Порто-франко» в Одеському порту на початку ХХІ ст. Проте, на нашу думку, існує необхідність комплексно розглянути всі ці три аспекти

економічного розвитку Одеси ХІХ – початку ХХ ст., як спроби втілення в місті ідеї «вільного порту» у різних її проявах.

Перші відомі історикам пропозиції створити в Одесі порто-франко (з італійської – «вільний порт» або «вільна гавань»), тобто зону безмитної торгівлі, відносяться до 1796 р. – це «Записка щодо комерційної переваги Одеського порту» Б. Дюгнера з досить ґрунтовними аргументами на користь перетворення Одеси на «вільний порт» (передусім наголошувалося, що «обмін спричинить зростання експорту», залучення капіталів, розвиток судноплавства й забезпечить «кращій та більш вигідний збут продукції з Поділля, України та Волині»)[1, с.153-167] та пропозиція Фродінга, що була розглянута Державною радою імперії 5 лютого 1797 р., де її реалізацію було відкладено на невизначений час[2, с.121-122]. Прохання надати Одесі порто-франко було одним з пунктів записки поданої царю Павлу І 1798 р. одеським бургомістром А. Керс-Оглу[3, с.371]. Доцільність порто-франко детально обґрунтовувалася й у «Записці про Одесу» 1802 р. Одеського будівельного комітету та громадян міста, зміст якої свідчив, що ідея «вільного порту» вже перестала бути мрією окремих осіб й почала оволодівати масами одеситів[4, с.214-218].

Прагнення тогочасних одеситів не були унікальними. Чимало мешканців інших південноукраїнських міст (Херсону, Феодосії, Ізмаїлу, Керчі та ін.) в кінці ХVІІІ – першій половині ХІХ ст. безрезультатно прохали надання їхнім населеним пунктам прав порто-франко[5, с.95-100]. Реалізації проекту оголошення порто-франко саме в Одесі сприяли надзвичайні успіхи одеської торгівлі на початку ХІХ ст., сприяння «вільній торгівлі» з боку градоначальника та генерал-губернатора А.Е. Ришельє (завдяки йому в Одесі 1804 р. були проголошені «вільні склади», що пізніше названі істориками «маленьким порто-франко»), а також сприятлива політична кон'юнктура в столиці, де після завершення Наполеонівських війн захопилися ідеями фритредерства.

Підставою для проголошення в Одесі порто-франко стала пропозиція генерал-губернатора О. Ланжерона 1816 р., яка з невеликими доповненнями повторювала пропозицію А.Е. Ришельє від 1815 р.[6, с.555 -558]. Зважаючи на тодішні настрої у керівництві міністерства фінансів та попередні успіхи одеської торгівлі, пропозиція О. Ланжерона була підтримана Державною радою імперії 5 квітня 1817 р., що спричинило підписання царського маніфесту від 16 квітня 1817 р.[7, с.208-211]. Згідно з ним права порто-франко надавалося Одесі терміном на 30 років, з можливістю подальшого продовження. Час початку дії порто-франко було відкладено до завершення спорудження порто-франківського кордону навколо Одеси, а безмитне ввезення міцних алкогольних напоїв до 1 січня 1821 р. – завершення дії чинного в Одесі горілчаного відкупу[7, с.208-211] (воно так і не вступило в силу: 19 жовтня 1820 р. було прийнято заборону на ввезення до Одеси іноземних міцних напоїв[8, с.679]). Відкриття одеського порто-франко затягнулося у зв'язку зі спорудженням митного кордону, що вельми бентежило європейські торговельні кола. Лише 4 липня 1819 р. було підписано указ, згідно з яким 15 серпня 1819 р. було розпочато безмитне ввезення морем до Одеси іноземних товарів, а їхнє

вивезення з Одеси вглиб країни, за відповідними розпорядженнями О. Ланжерона та начальника одеського митного округу І. Бларамберга, розпочалося 18 серпня 1819 р.[9, арк.1-4, 11, 12. 28-30, 34, 37].

Протягом перших років дії одеського порто-франко відбулися докорінні зміни характеру загальної митної політики імперії. Від фритредерського тарифу 1819 р. до «заборонного» протекціоністського тарифу 1822 р. Після запровадження останнього одеське порто-франко явно не відповідало загальному духу державної митної політики. «З 1822 р. починаючи порто-франко – то була тільки маленька квартирка в величезному мурі заборонної системи». – зазначав український історик О. Оглоблін[10, с.44]. Це спонукало столичних урядовців та російських промисловців ставити питання про дострокове припинення його дії. Змін режиму порто-франко вимагали й одеські митники, що ремствували на неможливість перешкодити поширенню контрабанди та місцеве керівництво, яке не могло знайти в одеській скарбниці коштів на утримання кордону порто-франко. Внаслідок цього указом від 9 червня 1822 р. одеське порто-франко було обмежено як територіально (перенесено «кордон порто-франко до самих кордонів міста так, щоб передмістя Молдаванка та Пересип залишалися за межею»), так і за правилами функціонування (з імпортих товарів до місцевого бюджету стягувалася 1/5 частина митних зборів, заборонено ввезення до порто-франко іноземних міцних напоїв, солі, залізних, сталевих і чавунних товарів та ін.)[11, с.227-230]. Зазначені обмеження, що мали вступити в силу від 31 березня 1823 р. (новий кордон порто-франко почав діяти в липні 1823 р., старий кордон було скасовано 4 серпня 1823 р.[12, арк.22-23]), за словами сучасників, «так змінили одеське порто-франко, що, зберігши лише своє колишнє ім'я, воно втратило усі найголовніші вигоди свої як для держави, так і для приватних вигод купецтва»[13, арк.16].

Генерал-губернатор М. Воронцов влітку 1826 р. здійснив спробу повернути Одесі всі права, надані маніфестом від 16 квітня 1817 р., проте ця спроба закінчилася невдачею[14, с. 52]. Тим не менш, М. Воронцову вдалося добитися розширення кордонів порто-франко, що включили до себе і одеські передмістя й організувати швидке будівництво нового кордону який почав діяти 1 липня 1827 р.[15] й продовжив своє існування до самого скасування режиму порто-франко. Водночас М.Воронцову довелося вступити в протистояння з міністром фінансів Є. Канкрінім, який прагнув скасувати порто-франко й усіляко обмежував його дію. Це сперечання проходило під «акомпанемент» полеміки в пресі між захисником порто-франко «Одесским вестником» та супротивником – петербурзькою «Коммерческой газетой». Захисниками одеського «вільного порту» були виразники інтересів одеського купецтва, українських землевласників-експортерів, супротивниками – захисники інтересів державної митниці та промисловців Центральної Росії. Кілька разів одеське порто-франко було на межі скасування, що аж ніяк не посилювало довіру до цього режиму з боку неогоціантів.

Після завершення 30-річного терміну одеського порто-франко, його дії були продовжені указом від 6 липня 1849 р. ще на п'ять років (до 15 серпня

1854 р) на прохання виконуючого обов'язки генерал-губернатора П.Федорова (26 лютого 1846 р. він склав записку під назвою «Про Одеське порто-франко»[16, арк.1-6, 15-19]). Однак із запровадженням вельми суттєвих обмежень, що вступали в дію з 15 серпня 1849 р. (замість 1/5 частини мита з імпортованих товарів, вже стягувалося 2/5 частини, а з низки досить поширених товарів – 3/5 або повне мито та ін.). В цілому обмеження одеського порто-франко з серпня 1849 р. практично ліквідували існування справжньої «вільної торгівлі» в місті й замість вигод «вільного порту» мешканцям Одеси фактично залишився лише обтяжливий митний контроль при виїзді за її межі. Ускладнене доповненнями та обмеженнями порто-франко вимагало не лише від негоціантів, а й від звичайних громадян знання чималої кількості митних формальностей. Не даремно І.В. Уманський 1851 р. видав в Одесі кишенькове видання «Руководство по таможенным делам одесского порто-франко»[17], щоб зекономити час проїжджаючим «позбавляючи від ... зайвої й важкої турботи» шукати та вивчати законодавчі акти та митні форми[18]. Через Кримську війну та втрати одеської торгівлі 9 липня 1854 р. одеське порто-франко було продовжено ще на три роки – до 15 серпня 1857 р.[19, с.708]. По завершенні цього терміну за поданням міністра фінансів затвердженим 4 червня 1857 р. одеське порто-франко вирішено скасувати. Рішення мало певний час триматися в секреті він населення міста (для запобігання ажіотажу)[20, с. 43]. Митний кордон навколо Одеси проіснував до 1859 р. й був скасований згідно з пропозицією Державної від 31 березня 1859 р.[21, с.254].

Скасування порто-франко співпало з завершенням «золотої доби» в історії Одеси та одеської торгівлі. Пізніше чимало авторів не зовсім обґрунтовано почали вбачати саме в існуванні порто-франко головну причину бурхливого економічного розвитку Одеси першої половини ХІХ ст. Це породжувало у одеситів мрії про повернення «вільного порту». Однак в другій половині ХІХ ст. Одеса вже була потужним промисловим центром й оголошення її порто-франко завдало б промислому виробництву значних втрат. До того ж порто-франко тоді в Європі вже вважалися анахронізмом та були замінені «вільними гаванями», дія яких обмежувалася територією порту. Пропозиції створити в Одесі вільну гавань лунали від початку ХХ ст. Про це, зокрема, писав 1905 р. голова Одеського біржового комітету А. Анатра, але його пропозиції були відхилені урядом. 1908 р. Одеський біржовий комітет в записці міністру торгівлі та промисловості знов запропонував створити в Одесі вільну гавань за зразком германських. Цю ідею підтримували і підприємницькі кола міста, місцеве відділення Російського технічного товариства, градоначальник, керівництво порту (одеське Присутствіє з портових справ 1909 р. вирішило, що «влаштування вільної гавані при Одеському порту ... є необхідним для інтересів усього Півдня Росії», тобто усіх українських земель) та ін. Пропозиції створення вільної гавані в Одесі були підтримані за її межами, зокрема, біржовим комітетом м. Риги (хоча в інших портових біржових комітети висловлювалися лише за творення вільної гавані в своєму порту), а на скликаному 1910 р. П'їзді судновласників Чорноморсько-азовського району було прийнято спеціальну резолюцію, яка зазначала: «Одеса за своїм

географічним та економічним положенням є найзручнішим пунктом для створення вільної гавані на Чорному морі» [22, 17-19], ця ідея була підтримана і на III з'їзді судновласників регіону 1912 р. [22, с. 26-27]. На конкурс до Одеського біржового комітету 1 січня 1913 р. було подано ґрунтовний проєкт вільної гавані в Одесі під промовистим гаслом: «Краще пізно, ніж ніколи». Початок війни 1914 р. завадив його реалізації, проте проєкт було доповнено і опубліковано 1915 р. Він мав 212 сторінок тексту й докладний план території майбутньої вільної гавані [22, с. 31-242]. У передмові інженер В. Еркеле висловлював надію, що по завершенні війни «вільну гавань» буде відкрито [22, с. 61].

Після лютневої революції 1917 р. й створення Української центральної ради представники Одеси зверталися з пропозиціями про вільний порт або вільну гавань до українських урядів. Ці пропозиції за часів Центральної ради були пов'язані з проєктами перетворення Одеси на «вільне місто» [23], а за часів Гетьманату П. Скоропадського у зв'язку зі запланованим створенням низки «вільних гаваней» на українському Чорноморсько-азовському узбережжі (одеська газета «Вільне життя» тоді щодо цього питання зазначала: «з українських портів належало б перш за все звернути увагу на Одесу, як порт, де ще до війни було більше ніж 70 % закордонного привозу в Чорноморсько-азовському районі») [24]. Навіть після встановлення більшовицької влади у 1920-х рр. за часів НЕП-у ще лунали пропозиції відкрити в Одеському порту вільну гавань (газета «Моряк» 1922 р. присвятила цьому питанню низку своїх публікацій) [25, с. 31-32]. З перемогою адміністративно-командної системи управління економікою, про «вільну торгівлю» одеситам довелося забути. Хоча серед частини населення міста була жива «легенда про «Порто-франко», яку з певною іронією згадали І. Ільф та Є. Петров.

Втілення цієї «легенди» стало можливим вже в роки Незалежної України. Показово, що воно супроводжувалося посиленням інтересом до історії одеського порто-франко 1819-1859 рр., що спостерігався в місцевій пресі від кінця 1980-х рр. Ідея «вільного порту» в Одесі на початку XXI ст. втілилися у сучасній формі ВЕЗ, проте під характерною назвою «Порто-франко». Реалізація зазначеного проєкту, як і попередніх «вільних портів» в історії Одеси виявилася нелегкою. Як зазначає сучасний дослідник історії порту М. Глеб-Кошнаський: «після 7 років митарств по чиновних кабінетах в 2000 році нарешті вийшов Закон «Про вільну економічну зону «Порто-франко» на Карантинному молу» [26, с. 326]. ВЕЗ «Порто-франко» стала найменшою з усіх вільних зон України (4 га) проте, за словами теперішнього керівника порту Ю. Васькова, вона стала найефективнішою. За період її існування було реалізовано 5 інвестиційних проєктів загальною вартістю 26,9 млн. дол. «На жаль, – зазначає Ю. Васьков, – ВЕЗ в Одеському порту проіснувала лише три роки (2000 – 2003 рр.). Для інвесторів неодноразово змінювалися правила гри, що неприпустимо з точки зору міжнародного досвіду. Спочатку було скасовано процедуру узгодження договорів, а потім у 2005 році й зовсім були скасовані пільги». На сьогодні керівництво порту ставить питання про відновлення прав вільної економічної зони в одеському порту та збільшення її площі [27].

В історії одеського порто-франко 1819-1859 рр., спроб створення в Одесі вільної гавані першої чверті ХХ ст. та ВЕЗ «Порто-франко» ХХІ ст. можна знайти дещо спільне. Вони були ініційовані представниками місцевої адміністрації та торговельних кіл й в усіх випадках від перших пропозицій до реалізації проектів (якщо вона взагалі наставала) проходив значний час. Для отримання та збереження статусу «вільного порту» завжди важливою була відповідна політична кон'юнктура в столичному керівництві та також потужна підтримка зацікавлених місцевих економічних сил. Найсильнішою остання була за часів одеського порто-франко й далі слабшала. Проте характерним для більш ніж 200-річного періоду історії Одеси було збереження серед певних кіл її населення ідеї «вільного порту».

Література

1. d'Huggner V. Memoire touchant les avantages commerciaux du port d'Odessa // Архив графов Мордвиновых. – СПб., 1902. – Т.2.
2. Об учреждении в Одессе по проекту надворного советника Фродинга порто-франко // Архив Государственного совета. – С.Пб., 1888. – Т. 2.
3. Смольянинов К. История Одессы // Записки Одесского общества истории и древностей. – Т.2.
4. Записка об Одессе составленная Одесским строительным комитетом по распоряжению Ф.П. Де-Волана во время его короткого визита в Одессу в 1800 году // Наследие Ф.П. Де-Волана – из истории порта, города, края. – Одесса, 2002.
5. Гончарук Т.Г. З історії проектів утворення порто-франко в містах Південної України першої половини ХІХ ст. // Наукові праці історичного факультету Запорізького державного університету. – Запоріжжя, 2005. – Вип. 19.
6. Le duc Richelieu a l'Empereur Alexandre, sur la Nouvelle Russie // Сборник Русского исторического общества. – СПб., 1886. – Т.54.
7. Полное собрание законов Российской империи (Далі – ПСЗРИ). – Собр.1. – Т. 34. – №26792.
8. ПСЗРИ. – Собр 1. – Т.37. – №28595.
9. ДАОО. – Ф. 87. – Оп. 1. – Спр. 29.
10. Оглоблін О. Одеське порто-франко // Наукові записки київського інституту народного господарства. – 1928. – Т. 9.
11. ПСЗРИ. – Собр1. – Т. 38. – № 29068.
12. ДАОО. – Ф.1. – Оп.220 (1823 р.). – Спр 4.
13. ДАОО. –Ф.1. – Оп.190 (1826 р.). – Спр. 28.
14. Медзыховский К. О свободных гаванях. – С.Пб., 1910.
15. Одесский вестник. – 1827. – 2 июля.
16. ДАОО. – Ф.1. – Оп. 167 (1846р.). – Спр.17.
17. Руководство по таможенным делам одесского порто-франко. Составил на основании законов И. В. Уманский. – Одесса, 1851. – 95 с.
18. Одесский вестник. – 1850. – 20 января.
19. ПСЗРИ. – Собр2. – Т. 29. – № 28408.
20. Прекращение прав Одесского порто-франко // Журнал Министерства внутренних дел. – 1857. – Ч.26 (Сентябрь).
21. ПСЗРИ. – Собр2. – Т. 34. – № 34316.
22. Вольная гавань в Одессе, ее значение и устройство. – Одесса, 1915.
23. Вольная Одесса // Одесский листок. – 1918. – 16 марта.
24. В.Е. Вільна гавань для вільної України // Вільне життя. – 1918. – 16 липня.
25. Свободные экономические зоны. Порто-франко: Краткий библиографический указатель. Сост. С.М.Кириченко, Л.В.Новикова. – Одесса, 1993.
26. Глеб-Кошанский Н. Порт и Одесса. Из истории порта, города и края. – Одесса, 2007.
27. Одесский порт инициирует возрождение СЭЗ и создание «Одесской агломерации» // <http://www.trans-port.com.ua/index.php?newsid=45399>

**ДУХОВНО-КУЛЬТУРНЫЕ СВЯЗИ УКРАИНЫ И КУБАНИ
В КОНЦЕ XVIII – НАЧАЛЕ XX вв.**

М.Ю. ГОРОЖАНИНА,

канд. ист. наук, доц.,
Кубанский государственный университет
(Россия)

В настоящее время особенно важно изучение исторического прошлого родственных народов. К сожалению, сегодня все чаще политика влияет на историческое познание. В этом смысле, учебники по истории являются незаменимым источником по изучению политических и национальных пристрастий правящей элиты. Так, охлаждение политических отношений с Украиной незамедлительно сказалось на изменении акцентов в изучении кубанской истории. На смену тезиса запорожского происхождения черноморского казачества пришел постулат о полиэтничности населения Черномории.

Вместе с тем, еще в начале XX века все кубанские исследователи подчеркивали: «Черноморцы – прямые потомки того низового запорожского казачества, которое по уничтожению в 1775 г. Екатериной II Запорожской Сечи, разбрелось по обширному Новороссийскому краю» [1, с.162]. Не случайно, образованное в 1911 г. в Екатеринодаре «Кубанское общество по изучению истории и древностей казачьих» одной из своих задач считало изучение запорожских духовных древностей. Показывая важность сохранения духовных корней для потомков, кубанский исследователь К. Живило писал: «Студенты-донцы в поисках своих святынь изучают архивы Москвы и С. Петербурга. Полезно этот опыт учесть и нам. Пора и вам, казаченьки-историки посетить места обетования запорожцев, познакомиться с жизнью своих предков, отыскать духовные святыни» [2, л.74].

Таким образом, изучение духовно-культурных связей между Украиной (имеется в виду левобережье и территория, именуемая в дореволюционных источниках Малороссией) и Черноморией в к. XVIII – н. XX вв. представляется весьма целесообразным.

В их развитии можно выделить два этапа:

- первый: к. XVIII – 1860 г.;
- второй: 1860 – 1920 г.

Для первого периода характерно доминирование запорожских традиций как в духовной, так и в материальной культуре черноморских казаков. Особенно сильно украинское влияние проявилось в следующих направлениях:

- в разговорном языке, что нашло отражение в формировании особого черноморского говора, получившего название «балачка»;

- литературе, как известно сильное влияние на ее складывание оказала кобзарская песня. Казачья дума долгое время была излюбленным жанром черноморских поэтов;

- в музыкальном искусстве: вплоть до н. XX в. в черноморских станицах звучали украинские песни, а особо любимым инструментом была бандура;

- в архитектуре, что проявилось в доминировании украинского типа жилища, а также в храмовом зодчестве. Не случайно войсковой Воскресенский собор многим походил на гордость запорожских казаков – Троицкую церковь в Новомосковске.

На втором этапе, в отличие от первого, следы украинского влияния прослеживаются значительно слабее, что связано с двумя моментами:

- образованием Кубанского казачьего войска на основе объединения черноморского казачества с линейным;

- изменением в миграционной политики: в отличие от н. XIX в., основной костяк мигрантов стали составлять выходцы не из Малороссии, а из центральных российских губерний.

Все это способствовало заметному увеличению на Кубани доли русского населения. К началу XX века оно почти в полтора раза превосходило численность потомков запорожцев.

Вместе с тем, в черноморских станицах по-прежнему сохранялась память о запорожских корнях, продолжала бытовать «балачка», звучала украинская песня.

В целом же, рассматривая религиозно-культурные связи между жителями Украины и Кубани, можно выделить 3 фактора, способствующие их укреплению:

1) Географический – в конце XVIII в. главным источником переселенцев на Кубань были районы Малороссии и Запорожья. Как правило, перебравшись в новые черноморские земли, переселенцы сохраняли связи со своей малой Родиной. Территориальная близость Кубани и Запорожья способствовала налаживанию коммуникативных связей, что нашло отражение и в формировании системы духовного управления. Так, до 1820 г. духовенство Черноморского казачьего войска подчинялось Екатеринославской епархии. Именно Екатеринославская духовная семинария была основным поставщиком кадров черноморского духовенства. Не случайно в конце XVIII в. жители необжитого еще Кубанского края первые культурные связи установили именно с территорией Запорожья и Малороссией. Долгие годы Харьковский университет (в подчинении которого длительное время находились все учебные заведения Кубани) и Екатеринославская духовная семинария были основными центрами получения образования зарождающейся черноморской интеллигенции и духовенства.

2) Личностный – первоначально основной костяк черноморского казачьего войска составляли выходцы с Украины, не случайно украинские корни имело и черноморское духовенство. Так, первым войсковым священником черноморских казаков в 1788 г. стал бывший запорожец И.Л. Ковалевский, которого черноморцы знали, как смелого воина, более 30 лет.

Накануне зачисления в духовное звание И.Л. Ковалевский был войсковым писарем. Сан священнослужителя он принял в 1762 г., для чего специально ездил в Киев. До наших дней дошли два аттестата И.Л. Ковалевского, подписанные войсковым судьей А. Головатым и атаманом З. Чепигой, в которых отмечается его отличная служба и личное участие в морских битвах на Днепровско-Бугском лимане 1788 г., где отец Иван проявил мужество и героизм, спасая раненных. Нередко, видя смятение черноморцев, И.Л. Ковалевский, вспоминая свою боевую молодость, подымал казаков в атаку. В конце 1788 г. по состоянию здоровья И.Л. Ковалевский оставил должность. На его место был назначен Р. Порохня, которому будет суждено стать протоиереем Черноморского казачьего войска уже непосредственно на Кубани в 1794 г. Третьим войсковым священником был Антоний Донашевский, единственный из представителей черного духовенства, которому суждено было окормлять Черноморское казачье войско с 1790-1793 гг. [3, с.38-41]. По состоянию здоровья отец Антоний не смог переехать на Кубань, и информировал войскового атамана Захария Чепигу о возможных кандидатах в священники войска Черноморского. Так, в одном из писем он писал: «30 июня 1792 г. Екатерина II особым указом узаконила статус войсковых священников. “Войску Черноморскому иметь протопопа, священника и дьякона. С окладами, соответственно, 200 руб., 100 руб., 80 руб» [4, л.12].

Примерно в это же время шел процесс формирования приходского духовенства. Учитывая сложную военную обстановку, которая в то время была на Кубани, существенного отличия между приходскими и войсковыми священниками не было. Кроме того, именно протоирей Черноморского казачьего войска, который одновременно был и первоприсутствующим в Екатеринодарском духовном правлении, курировал все белое духовенство, которое первоначально комплектовалось в основном из казаков.

3) Духовный – общность происхождения черноморцев и запорожцев способствовала сохранению многих духовных традиций запорожцев и после их переселения на Кубань. Здесь были популярны те же святые, что особо почитались в Запорожской Сечи.

С наступлением XX в. Кубань и Украину, помимо разговорного языка, черноморской песни и пляски, общей истории, связывали и запорожские церковные реликвии, поискам которых отдали немало сил кубанские исследователи К. Живило и А.Т. Снарский.

Как ими было выяснено, впервые к этой теме черноморцы обратились еще в к. XVIII в, когда связи с Запорожьем не были утрачены. Первым, кто начал поиск запорожских церковных древностей, был протоирей Черноморского казачьего войска Роман Порохня. Долгие годы отец Роман пытался отыскать запорожские церковные реликвии. Информацию о них он буквально собирал по крохам. Так, в 1798 г. поручик С. Белый сообщал, что во время поездки в Новомиргород он слышал от монаха Новомиргородского монастыря Аарона, что в их обители хранится много вещей из запорожской ризницы. Заинтересовавшись полученными сведениями, Р. Порохня начинает поиск, в ходе которого он выясняет, что, действительно, при

Новомиргородском монастыре находится много церковных вещей, ранее принадлежавших запорожцам. В составленном им списке значилось: 8 архиерейских и архимандритских шапок, 11 Евангелий, более 100 риз, около 300 церковных книг [5, с.267-268]. Примерно в это же время от сотника В. Булгакова Р. Порохня получает сообщение о нахождении другой части запорожских церковных реликвий в Никополе, в Соборной церкви, и в Херсоне. На основе имеющихся данных, в 1798 г. Р. Порохня составил опись всех вещей из церковной Сечево́й ризницы. Среди различных предметов были и особо дорогие казакам, такие как два позолоченных Евангелия, подаренные Г.К. Потемкиным, достаточно большое количество икон и деревянных крестиков, пожертвованных в разное время церкви черноморцами в знак благодарности за свое спасение. Им же был составлен и список предметов из ризницы Межигорского монастыря, а также указаны места, где они могут находиться. В 1799 г., располагая точными сведениями о местонахождении запорожской ризницы, Р. Порохня просил войскового атамана Т.Т. Котляревского оказать содействие в ее возвращении в Черноморию. В этом же году, отвечая на многочисленные просьбы войскового протоиерея и войскового атамана, епископ Феодосийский Христофор писал, что примет все необходимые меры для розыска и передачи вещей черноморцам. К сожалению, большая часть предметов из Запорожской ризницы до Черномории так и не дошла. Но труды Р. Порохни не прошли бесследно. Его дело продолжил протоиерей К.В. Россинский, заботами которого на Кубань была возвращена часть вещей из Киево-Печерского монастыря.

Еще в 1804 г. монастырь передал Екатерино-Лебяжской пустыни ризницы. А две архимандритские митры и книги Киево-Печерской библиотеки, волей случая, оказались в Екатеринославской епархии. И, скорее всего, навсегда остались бы потерянными для черноморцев, если бы не усилия К.В. Россинского. Он писал письмо за письмом архиепископу Екатеринославскому Платону с просьбой отдать принадлежащие запорожским казакам архимандритские митры и книги Екатеринодарскому Воскресенскому войсковому собору. Когда же протоиерей получил разрешение, встал другой вопрос, кто за ними поедет? В дальнюю дорогу войсковое правительство, в связи с большой занятостью, К.В. Россинского не отпустило. И он стал искать себе замену. Но все предложенные им кандидаты: дьякон Рудага, священник Уманцев, войсковая канцелярия не одобрила, тем самым затянув и осложнив решение вопроса. Только в 1809 г., после долгих тяжб с войсковым правительством, К.В. Россинский добился разрешения получить запорожские церковные реликвии дьякону станицы Медведевской П. Красницкому, который отправлялся в Екатеринослав для возведения его в сан священника [6, л.7].

Таким образом, через пять лет упорной борьбы черноморского протоиерея с бюрократической волокитой архимандритские митры и книги были возвращены Черноморским казакам. А вот остальные вещи так и остались вне Кубани.

В 1898 г., проясняя данный вопрос, А.Т. Снарский писал, что, после уничтожения Запорожской Сечи, все церковные святыни были переданы

губернатором Новороссийского края Г.М. Языковым в Покровскую церковь г. Никополя. В настоящее время остатки запорожских реликвий хранятся в трех местах г. Никополя: новом храме (старая Покровская церковь из-за ветхости снесена), часовне и кладбищенской церкви [7, л.75].

В начале XX века А.Т. Снарский специально отправляется в Никополь для изучения церковных древностей. В новом храме на тот момент находилось два больших образа Спасителя и Богоматери с младенцем в серебряных окладах, писанных на ольховых досках. Внешний вид подарков Константинопольских патриархов сильно расстроил А.Т. Снарского. По этому поводу он писал: «Сторож, желая помыть иконы, взял мочалку и мыло, и стер само изображение. Поэтому на образы больно смотреть [8, л.75]. В часовне, возведенной на месте бывшей Покровской церкви, хранился иконостас прекрасной резной работы, царские врата, поражающие своим изяществом, а также множество старинных икон. А.Т. Снарский особо подчеркивал: «На всех предметах лежит отпечаток любви и старания авторов, нигде не встретишь так свойственные современности следы заурядности и шаблона» [9, л.75]. Самые ценные вещи находились в кладбищенской церкви. Ее настоятель отец Михаил с трепетом показывал кубанскому исследователю щедрые подарки казакам от патриархов Константинопольского и Иерусалимского. Один из них – аналой – был преподнесен запорожцам Константинопольским патриархом за то, что, оказавшись под властью турецкого султана в 1709 г, они не только не отказались от православной веры, но и просили патриарха назначить в их войско духовника. Среди реликвий внимание А.Т. Снарского привлек кипарисовый крест с частицами Животворящего креста, привезенный запорожцами из Иерусалима между 1709 и 1734 гг. Крест, украшенный рубинами и изумрудам, помещен был на серебряной доске, на которой с одной стороны была надпись: «У сем кресте животворящее древо», а с другой: «сия таблица до храму Покрова Пресвятой Богородицы сооружена кошом всего войска запорожского» [10, л.76].

К сожалению, сегодня, кроме этих записей, сделанных более ста лет назад, кубанские исследователи никакими другими сведениями не располагают. Дальнейшая судьба большинства церковных реликвий запорожцев, которые так и не удалось перевести на Кубань, до сих пор не известна.

Вместе с тем, черноморцев и запорожцев, кроме общих церковных древностей, объединяла и общность происхождения. Покидая Запорожье, А.Т. Снарский с нежностью писал: «Прощай, моя Родина. Я верю, что ты еще проснешься и многому научишься, и заживешь полной жизнью» [11, л.77].

В целом же, исходя из всего вышеизложенного, можно заключить, что сегодня, в наше непростое время, как никогда важно приобщение к своим духовным истокам и корням. Широкая популяризация исторического знания, как в Украине, так и в России, позволит преодолеть создаваемые некоторыми политиками обеих сторон искусственные барьеры. История наглядно показывает, что оснований для возникновения конфронтации между русскими и украинцами не существует. У нас намного больше общего, чем отличия.

Література

1. Материалы для истории образования на С. Кавказе, собранные В. Щербиной // Ставропольские епархиальные ведомости. – Январь, 1888.
2. Государственный архив Краснодарского края (далее ГАКК). – Ф. 670. – Оп. 1. – Д. 19.
3. Сапожников И.В. Священники Черноморского казачьего войска докубанского периода. // Культурная жизнь юга России. – 2002. – № 1.
4. ГАКК. – Ф. 249. – Оп. 1. – Д. 56.
5. Дмитриенко И.И. Сборник исторических документов по истории Кубанского казачьего войска. – Т.4. – СПб., 1896-1898.
6. ГАКК. – Ф. 250. – Оп. 2. – Д. 68.
7. ГАКК. – Ф. 670. – Оп. 1. – Д. 19.
8. Там же.
9. Там же.
10. Там же.
11. Там же.

УДК 930.1 (477)

СТВОРЕННЯ ТА ДІЯЛЬНІСТЬ УКРАЇНСЬКИХ ВІЙСЬКОВИХ ФОРМУВАНЬ НА ПІВДНІ УКРАЇНИ В 1917–1920 рр.: ДО ІСТОРІОГРАФІЇ ПРОБЛЕМИ

С.І. ГУБСЬКИЙ,

науковий співробітник,

Національний науково-дослідний

інститут українознавства та всесвітньої історії

(Україна)

Відновлення державної незалежності України 24 серпня 1991 р., всенародний референдум на її підтвердження 1 грудня цього ж року і наступна розбудова держави поряд з іншими складовими державотворення дали могутній поштовх і розвиткові вітчизняної історичної науки. Успішне державне будівництво неможливе без урахування уроків минулого, без врахування історичних традицій минувшини, зокрема в сфері будівництва та збройного захисту української держави від зовнішніх та внутрішніх ворогів. Українська національно-демократична революція 1917–1920 рр. хоча й закінчилася поразкою, дала могутній поштовх подальшій боротьбі за незалежність України на протязі всього ХХ ст. Проте українська революція мала свої регіональні особливості. І Південь України, який офіційно Росія називала Новоросією, яскраве тому підтвердження.

Масовий національно-визвольний рух після ліквідації царського режиму у лютому 1917 р. охопив усі українські етнічні території, які входили до складу Російської імперії. Поширився він і на південноукраїнський регіон – Катеринославську, Херсонську і Таврійську губернії. У березні-квітні 1917 р. на Півдні України розгорнули свою діяльність усі українські національні партії, сформувалася густа мережа українських національно-культурних, професійних і громадсько-політичних організацій. До складу Української Центральної Ради, яка очолювала державотворчий процес, під час Українського національного конгресу 6-8 квітня 1917 р. від південноукраїнських губерній увійшли 14 чоловік, які представляли весь політичний спектр регіону [1]. 7 квітня 1917 р.

делегати конгресу заслухали доповідь В.Садовського «Територія і людність України», у якій на підставі даних про розміщення та національний склад населення окреслювалися межі українських земель. Південний український кордон проводився по узбережжю Азовського і Чорного морів (без Криму). Це була чи не перша після Лютневої революції 1917 р. офіційна заява українського руху про його намір об'єднати в єдиному державному організмі всі українські землі, в т.ч. і південний регіон [1, с.128].

Поряд з іншими ділянками суспільно-політичного життя процес національного відродження охопив і військову сферу. Українізовувалися військові частини російської армії, в яких переважали військовослужбовці-українці, почали створюватися і суто українські військові формування – гайдамацькі курені та частини Вільного козацтва, на прикладі яких можна простежити процеси практичного відродження українських військових традицій козацько-гетьманської України.

Варто зазначити, що об'єктивних історіографічних праць, присвячених створенню та діяльності українських збройних формувань на Півдні України до 1991 р. було обмаль і висвітлювали вони або тільки окремі аспекти українського військового руху цього періоду або перебіг окремих військових кампаній чи бойових операцій. Сюди варто віднести спогади очевидців з числа українських діячів та деякі військово-історичні праці колишніх українських військовиків [2-9]. Так в публікаціях А. Голуба та В. Кедровського висвітлюються питання формування та бойових дій українських військ на Півдні України в досліджуваній період. І. Мазепа в своїй історико-мемуарній праці подає цінний фактичний матеріал щодо виникнення осередків Вільного козацтва на Катеринославщині, біографії його провідників, ставлення населення до вільнокозацького руху. В роботі Д. Лимаренка розглядаються події, пов'язані з вільнокозацьким рухом у Єлизаветградському повіті Херсонської губернії. І. Цапко намагався об'єктивно дослідити сутність, причини, передумови та характер вільнокозацького руху у південноукраїнському регіоні. Праця цінна тим, що багато поданих у статті фактів вперше зустрічається тільки в нього. Ю. Липа у своїх спогадах наводить цікаві дані про створення одеської «Січі» та перебування в Одесі підрозділів Українських Січових Стрільців і активну діяльність з розбудови українських військових структур у цьому місті старшого десятника, потім сотника УСС Т.Яніва, який в добу Директорії став командиром дивізії Армії УНР і необачно загинув від рук білогвардійців.

Після постановня незалежної української держави в кінці ХХ ст. вітчизняними істориками було розпочато ґрунтовні, комплексні дослідження, присвячені питанням створення та діяльності українських військових формувань на Півдні України в 1917–1920 рр. До наукового обігу були введені невідомі раніше широкому загалу архівні матеріали, що дало змогу розпочати об'єктивне висвітлення української військової історії поч. ХХ ст. в південноукраїнському регіоні.

В 90-х роках ХХ ст. з'являються змістовні історіографічні праці відомих українських істориків Л. Гарчевої, В. Голубка, Я. Тинченка, в яких перебіг

першої українсько-більшовицької війни 1917–1918 рр. досліджується на всій території України, а бойовим діям між новоствореними українськими і більшовицькими збройними формуваннями на Півдні України, зокрема в Одесі приділено значну увагу в працях [10-12]. В них використано значну кількість архівних матеріалів, вони позбавлені ідеологічних штампів радянського минулого, автори об'єктивно, з українських державницьких позицій висвітлюють причини та наслідки для України першого збройного протистояння Армії УНР з військами більшовицької Росії.

Також у цей час з'являються наукові дослідження, присвячені створенню та діяльності українських військових національних формувань, які були створені або діяли на Півдні України в 1917–1920-х рр. У цих роботах основна увага звертається на їх організацію, склад, чисельність, озброєння, дислокацію, участь у бойових діях, вплив українських збройних формувань на політичну ситуацію в південноукраїнському регіоні. В своїх працях сучасні українські історики врахували специфіку національно-визвольної боротьби на Півдні України, зокрема його багатонаціональність, умови Першої світової війни, гостру політичну боротьбу, соціальну активність мас, багатовладдя, присутність в регіоні іноземних військ спочатку країн Четверного Союзу, а потім і Антанти. Насамперед, серед цих досліджень варто виділити праці Л. Гарчевої [13], А. Мисечка [14], В. Пархоменка [15], Т. Вінцовського зі співавторами [16-17], Ф. Турченка [1]. Останній у своїй ґрунтовній праці зазначає, що «посилення українського національно-визвольного руху на Півдні яскраво проявляється в розгортанні процесу українізації армії. Уже 3–4 квітня 1917 р. в Одесі відбулися збори воїнів-українців місцевого гарнізону, які для керівництва українським військовим рухом обрали Одеську Українську Військову раду (ОУВР). Навколо неї об'єдналися 45 військових частин Одеського військового округу і Чорноморського флоту. Для організації запропонували назву «Одеський Український військовий Кіш». Районом його діяльності було визначено Одеський військовий округ, Румунський фронт і Чорноморський флот. Головою ОУВР було обрано військового лікаря І.Луценка [1; с.131]. Історик наголошує на радикальних поглядах керівництва і особового складу українських військових організацій Півдня. Так, 10 червня 1917 р. на об'єднаних зборах виконкомів Рад робітничих і солдатських депутатів та представників усіх соціалістичних партій при розгляді українського питання прапорщик Вербицький заявив, що «з нами (українцями – Ф.Т.) рахуються, доки у нас є сила» [1; с.131]. Мітинг військових, що відбувся в Одесі 23 липня 1917 р. набув великого резонансу. До будинку штабу Одеського військового округу підійшли 12 тис. солдатів і матросів, які зажадали від командування українізації військ ОВО і Чорноморського флоту. Помітним успіхом українського руху було формування у липні-серпні 1917 р. Першого гайдамацького куреня під командуванням осавула В.Сахно- Устимовича, що дислокувався під Одесою [1; с.132]. Також досить активною була українська діяльність у військових частинах, розміщених у Херсоні, Миколаєві та інших містах Херсонської губернії. В аналогічному порядку розвивалися процеси на Катеринославщині. На першотравневі свята 1917 р. гарнізон Катеринослава

вийшов на демонстрацію під українськими синьо-жовтими стягами. Під прапорами цих кольорів відправлялися з Катеринослава військові частини на фронт [1; с.132]. Боротьбі українських гайдамацьких куренів та частин вільного козацтва з більшовиками в часи Центральної Ради присвячено змістовні статті Л. Гарчевої та А. Мисечка [13, 14]. Особливо варто відзначити історіографічні дослідження, присвячені створенню та боротьбі українських військових формувань на Півдні України у 1917–поч.1919 рр. науковця В. Пархоменка. Дослідник вперше у регіональному аспекті висвітлює діяльність національних Збройних сил. Його роботи спираються на матеріали центральних та місцевих державних архівів, періодичної преси тих років. Наведені у його працях дані свідчать про широку «українізацію» частин російської царської армії на Півдні. Новостворені українські військові формування та загоны Вільного козацтва були саме тією силою у цьому регіоні на, яку спиралися провідні державні діячі в період розбудови української державності і будучи складовою частиною національних Збройних сил сприяли пробудженню національної самосвідомості серед народних мас регіону та були головною опорою української влади на місцях у 1917–на поч.1919 рр. [15]. В контексті розгляду історіографічних праць, присвячених українську війську на Півдні у вищезазначений період, необхідно сказати про цікаву, інформативно насичену на сонові різноманітних джерел колективну працю Т. Вінцковського, А. Мисечка та Є. Джумиги [16]. Досліджуючи питання організації та діяльності українських військових структур на Одещині, насамперед, Одеської Військової Ради, автори звертають увагу на величезну роль цього формування в державотворчих процесах на Півдні України. Вже наприкінці весни 1917 р. в Одесі під егідою ОУВР було закладено підвалини національних військових частин, які мали сформуватися з українізованих підрозділів російської армії. Особливе місце мали посідати гайдамаки, яким відводилася функція загонів мобільного реагування з вирішенням розвідувальних завдань. Виникає 1-й Гайдамацький курінь, до якого до якого зголосилися віддані українській справі солдати і офіцери, яких надихала сама можливість відчутти себе частиною славного українського війська, яке генетично пов'язане з козацькими, сердюцькими й гайдамацькими формуваннями XVI–XVIII століть [16, с.106]. Автори зазначають, що поряд з І.Луценком, який був на чолі процесів створення українського війська, варто назвати О.Сахно-Устимовича, П.Вербицького, М.Шевченка та інших старшин, які користувалися безсумнівним авторитетом серед українських військових і наголошують, що поступово український військовий чинник стає помітним явищем не лише в Одесі, а й у цілому південноукраїнському регіоні, з яким мусили рахуватися усі політичні сили. Також Військова Рада приступає до реалізації ще одного важливого проекту – створення вільнокозацьких організацій. В Одесі паростки вільних козаків закладалися товариством «Одеська Січ». Проте вона так і залишалася молодіжною структурою. Але вільнокозацький рух знайшов відображення в самоорганізації в межах Херсонської губернії, до якої, як відомо, входила Одеса. Частина вільних козаків брала участь в українсько-більшовицькій війні 1917–1918 рр.

Пік могутності української військової влади, на думку науковців, припадає в регіоні на листопад-грудень 1917 р., коли Військова Рада значною мірою контролювала ситуацію в регіоні, чому посприяло й проголошення Української Народної Республіки і перехід влади в Одесі до українських інституцій [16, с.107]. В іншій колективній праці, присвяченій українській революції 1917–1920 рр. (автори Т. Вінцовський, О. Музичко, В. Хмарський, Т. Гончарук, А. Мисечко) в розділі «Будівничі українського війська» подано біографії 6-ти українських військових діячів, які стояли біля витоків створення українських збройних сил і відіграли велику роль у збройному захисті молодої української держави. Це – І. Луценко, В. Поплавко, М. Омелянович-Павленко, В. Змієнко, П. Вербицький і В. Пилишенко. Імена цих українських патріотів будівничих національного війська в Одесі та регіоні стали відомими широкому українському загалу [17].

Важливою сторінкою української революції 1917–1920 рр. є вільнокозацький рух часів УНР та Української Держави. Тому дослідження цієї проблематики, зокрема на Півдні України, землях колишньої Запорозької Січі стали дуже актуальними. І після здобуття Україною незалежності наукові роботи В.Гвоздика, В.Лободаєва, В.Бондаренка [18-20] сприяли висвітленню «білих плям» цих сторінок українського державотворення поч. ХХ ст.

Так у роботі В. Бондаренка вільнокозацький рух на Півдні України досліджується досить детально. На основі раніше невідомих архівних джерел, мемуарів, періодичної преси дається комплексний аналіз діяльності Вільного козацтва у південному регіоні, висвітлюється його роль у тогочасному національно-державному будівництві та захисті країни від зовнішніх і внутрішніх ворогів. Автор встановив особливості передумов відродження козацтва та його соціальної бази в Катеринославській, Херсонській і півночі Таврійської губерній. Історик, зокрема зазначає, що Вільне козацтво Півдня відіграло значно роль у перемозі повстання Директорії. А на початку 1919 р. значна частина козаків і старшин вступили до регулярного війська УНР, інші – стали організаторами та керівниками повстанських формувань [20, с.17].

Отже, дослідження істориками проблем створення та діяльності українських збройних формувань на Півдні України (1917–1920 рр.) слугуватиме подальшому відродженню історичної пам'яті народу, сприятиме об'єктивному висвітленню збройної боротьби українських незалежницьких державних структур за самостійність України на поч. ХХ ст.

Література

1. Турченко Ф.Г., Турченко Г.Ф. Південна Україна: модернізація, світова війна, революція (кінець ХІХ ст. – 1921 р.). Історичні нариси. – К., 2003. – 304 с.
2. Голуб А. Збройна визвольна боротьба на Херсонщині в заціллі ворога (1917–1919 рр.) // За державність: Матеріали до історії Війська українського. – Тронто. – 1966. – Збірник 11. – С. 175–179.
3. Кедровський В. Обриси минулого. – Нью-Йорк, 1966. – 131.
4. Лимаренко Д. Південно-Західний Кіш Вільного козацтва // Українське козацтво. – 1979. – Ч. 3–4. – С. 43–46.
5. Липа Ю. Одеська «Січ» // Визвольний шлях. – 1966. – Кн. 11. – С. 1263–1264.
6. Липа Ю. Галичани над морем (Одеса 1917–1918) // Просвіта: Альманах-календар на 1995 р. – Львів, 1995. – С. 121–126.
7. Мазепа І. Україна в огні і бурі революції. – К., 2003. – 608 с.
8. Мелешко Ф. Вільне козацтво 1917–1918 років (Спогади з Глодосів) // Українське козацтво. – 1980. – Ч. 3–4. – С. 20–28.

9. Цапко І. Роля Вільного Козацтва у визвольній боротьбі (3 нагоди 50-річного Ювілею Українських Збройних Сил) // Вісті комбатанта. – 1967. – № 5–6. – С. 19–25.
10. Гарчева Л. Політична конфронтація і війна Росії з Україною (1917–початок 1918 рр.) // Україна: культура спадщина, національна свідомість, державність. Вип. 3–4. – Львів, 1997. – С. 163–194.
11. Голубко В. Армія Української Народної Республіки 1917–1918. – Львів, 1997. – 288 с.
12. Тинченко Я. Перша українсько-більшовицька війна (грудень 1917 – березень 1918 р.). – К.; Львів, 1996. – 372 с.
13. Гарчева Л. Гайдамаки Одеси в боях за владу Центральної Ради // Четвертий Міжнародний конгрес українців, Одеса, 26–29 серпня 1999 р. Доповіді та повідомлення. Історія. Ч. II. XX ст. – Одеса; К.; Львів, 1999. – С. 238–242.
14. Мисечко А. До історії українського козацтва в Одесі в період діяльності Центральної Ради (березень 1917 – квітень 1918 рр.) // Записки історичного ф-ту. ОНУ ім. І.І.Мечникова. Вип. 17. – Одеса, 2006. – С. 191–196.
15. Пархоменко В.А. Українські національні військові формування на Півдні України у 1917 – на початку 1919 рр.: Автореф. дис. ... канд. іст. наук. – Донецьк, 2000. – 19 с.; його ж. Українські військові формування Директорії УНР на Півдні України у грудні 1918 р. // Актуальні проблеми історії та культури України: Мат. Всеукр. конф., присвяч. 55-м роковинам розгрому фашизму та 135-річчю з дня заснування Одеського держуніверситету: Зб. наук. праць. Ч. II. – Миколаїв, 2000. – С. 127–131 та ін.
16. Вінцовський Т. та ін. Українські мілітарні формування в Одесі в добу Центральної Ради (березень 1917–квітень 1918 р.) / Одеський нац. ун-т ім. І.І.Мечникова та ін. – Одеса, 2010. – 153 с.
17. Вінцовський Т.С. та ін. Чорноморська хвиля Української революції: провідники національного руху в Одесі у 1917–1920 рр.: Монографія. – Одеса, 2011. – 586 с.
18. Гвоздик В.С. Відродження військових традицій запорозького козацтва на Півдні України в 1917 р. // Мат. Між. наук.-пр. конф. «Запорізьке козацтво в пам'ятках історії та культури». – Запоріжжя, 1997. – С. 221–223.
19. Лободаєв В.М. Українське Вільне козацтво (1917–1918 рр.): Автореф. дис. ... канд. іст. наук. – К., 2001. – 20 с.
20. Бондаренко В.Г. Вільнокозачий рух на Півдні України (1917–1918 рр.): Автореф. дис. ... канд. іст. наук. – Запоріжжя, 2006. – 19 с.

УДК: 94 (477.7) “1939/1945”

СОЦІАЛЬНА ПОЛІТИКА РАДЯНСЬКОЇ ВЛАДИ І РЕАЛІЇ ПОВСЯКДЕННЯ СІМЕЙ ФРОНТОВИКІВ НА ЗВІЛЬНЕНИХ ЗЕМЛЯХ ПІВДНЯ УКРАЇНИ (1944-1945 рр).

О.С. ДЗИНГЛЮК

ст. викладач,

Одеський національний морський університет

(Україна)

В умовах соціальних катаклізмів страждають мільйони людей. Друга світова війна не стала виключенням у цій проблемі. Така жорстока і кровопролитна сторінка історії багатьох народів та українського зокрема, виснажила людність фізично і морально. Після звільнення знедолене населення продовжувало боротися за своє існування, сподіватися, підняти зруйноване господарство.

Безумовно, страшні наслідки були в усіх сферах життя, в тому числі і в соціальній. Проблема полягала в одному – як швидко, зацікавлено і наполегливо вони вирішувалися, чи займали проблеми повсякдення народу-переможця першочергову увагу в політиці КПРС і радянського уряду. Так, вже з початком війни вийшла низка указів стосовно соціального забезпечення родин фронтників. Перший з них датовано 26 червня 1941 року (на четвертий день після початку війни), він регламентував порядок виплати грошової допомоги родинам фронтників. Указом 1942 року внесено деякі уточнення у цей

порядок. 1943 року прийнято постанову Раднаркому СРСР «Про пільги для родин військовослужбовців, що загинули та пропали безвісти на фронтах Вітчизняної війни» [1]; 8 лютого 1944 року була видана постанова РНК СРСР, а 15 березня того ж року постанова РНК УРСР, «Про пільги з воєнного та сільськогосподарського податків членам родин військовослужбовців та іншим громадянам, які постраждали від воєнних дій» [2]; 8 липня вийшов указ Президії Верховної ради СРСР, «Про організацію надання грошової допомоги багатодітним малозабезпеченим матерям» [3] тощо.

Радянська пропаганда та тогочасна історична наука висвітлювали лише позитивні аспекти визначеної проблеми, підкреслювали величезне піклування комуністичної партії та радянського уряду про налагодження та постійне покращення життя радянських людей у перші післявоєнні місяці та роки.

Щодо проблем визначеного періоду, то усі вони або взагалі замовчувалися, або оцінювалися як цілком очевидні, об'єктивні наслідки страшної війни. До певного часу архівні джерела, які б висвітлили справжню картину, для дослідників були закриті. Проте існувало інше джерело інформації – спогади людей, які жили та працювали у цей час. Постало питання – як було насправді?

Можливість отримати доступ до архівних джерел, висвітлити їх, використати спогади сучасників тих подій науковці отримали у 90-ті роки. Питання соціальної політики радянської влади відносно населення у після визвольний період зацікавило багатьох вчених-істориків.

Так, Зубкова О., проаналізувавши повсякдення різних верств радянських людей, висвітлила загальну політику щодо них [4], про загальні наслідки війни та їх вплив в цілому на суспільно-політичну ситуацію в Україні писала Т. Першина [5], Пастушенко Т. звернулася до території лише одного міста – Києва – і дослідила засоби контролю й нагляду радянської влади за населенням повоєнного міста [6], державну підтримку конкретної верстви – інвалідів Вітчизняної війни – проаналізував Г. Гордієнко [7] тощо. Проте проблема державної підтримки українського населення, перш за все родин фронтовиків, залишається мало висвітленою і зберігає свою актуальність. Питання реалізування соціальної політики у південних областях України взагалі є ще маловивченим. Дана стаття стане певним кроком у розкритті цієї проблеми.

Мета роботи полягає у висвітленні та аналізі процесів повсякденного життя людності Півдня України у постокупаційний період та аналізі спроб радянської влади вирішувати проблеми, що поставали.

Матеріалом для дослідження стали архівні джерела Одеської та Миколаївської областей.

У жорстких воєнних та повоєнних умовах радянський уряд усі фінансові ресурси спрямував у стратегічно важливу важку промисловість, майже не звертаючи увагу на умови існування цивільного населення.

У сім'ях фронтовиків, як і решти радянських людей, на кожному кроці виникали перепони у вирішенні побутових проблем. Війна позбавила їх практично всього: житла, роботи, санітарно-медичного, матеріального

забезпечення тощо. До виконкомів районних рад кожного дня надходили списки постраждалих від німецько-румунської окупації. Дані про такі родини щодо втрат мало чим відрізнялися: «Шевченко К. – корова, 2 вівці, будинок, майно; Терещенко Т. – корова, 2 вівці; Романенко О. – 1 корова, 4 вівці, 5ц хліба; Каменна О. – згорів будинок і все майно; Тимуш І. – згорів будинок, сарай, корова; Мельниченко К. – усе майно згоріло...» [8, арк.190]. В архівних справах зберігаються тисячі свідчень мешканців південних областей країни, в яких відбито нужденність, страждання, незадоволення людей своїм становищем. Ось деякі з них: «...у даний час зовсім роздягнута: немає взуття, сукні, пальта, капелюха. За родом своєї діяльності постійно роз'їжджаю по районах області (Миколаївської). Із приходом холодів становище зовсім погіршалося, бо не маю можливості вийти з дому. Мої страждання продовжуються вже 2 місяці», «...голодна і напівгола працюю в колгоспі, не раз сльозами вмивалася через це, а вдома ще й діточки голодні сидять...» [9, арк.10], «... родина майора Маркова О. А. (дружина і діти) мали притулок у руїнах вокзалу, а зараз мешкає у шкільному коридорі по вул. 8-го березня. Сім'я під час війни три рази евакуювалася, в результаті чого залишилася без одягу. Холоди створили нові нестерпні умови проживання у коридорі – діти захворіли на запалення легенів» [10, арк.5], «...я не одержую ніяких продуктів, крім 300 гр. хліба. Квартира, в якій я мешкаю, для мене незручна тим, що розташована на другому поверсі. У будинку немає води й відливу, піч несправна...», «...я сплачую за квартиру 32 руб. у той час, коли повинна платити копійки, як родина червоноармійця. У мене чотири сини на фронті, один з яких – старший лейтенант, льотчик, - загинув на фронті...», «...допомоги ніякої немає, прогодувати свої родини не можемо, оскільки одержуємо 140 руб. на місяць...», «... матеріальне становище моїх батьків вкрай важке. Мати – інвалід I групи, батько – II групи. Кошти батьків для існування 75 руб. Відомо, що за ринковими цінами за ці кошти багато не купиш, а батьки не мають абсолютно ніякого продуктового забезпечення. На що ж приречена родина, яка дала батьківщині трьох захисників?» [11, арк.49]

Люди, як могли, підтримували один одного, проте усі чекали на допомогу з боку влади. Допомога існувала у вигляді зменшення податків, надання грошової допомоги, особливо багатодітним матерям, продовольчої допомоги, організації місячників на допомогу сім'ям фронтовиків по містах, районах, а також на окремих підприємствах, надання місць у дитячих садках та яслах тощо. Але наскільки це відповідало реальним потребам? Так, у Миколаївській області за перші місяці після звільнення створеними при виконкомах комісіями було обстежено побутові умови 67 тис. родин фронтовиків, працевлаштовано всього 4 тис. 485 осіб, при влаштуванні дружин військовослужбовців на роботу, їх дітей, як правило, влаштовували до дитячих закладів. 39 тис. 575 родин було звільнено від сплати грошових податків у сумі майже 7 млн. руб., у тому числі за воєнним податком – 30 тис. 668 сімей у сумі 6 млн. 297 тис. руб. [12, арк. 51].

В Одеській області у той самий період взяли на облік 721 працездатних членів родин військовослужбовців, з них лише 217 осіб задовольнили житлом,

2 родинам відремонтували квартири, з 23 тис. руб. надійшли у фонд допомоги, тільки 3 тис. руб. було сплачено як одноразову допомогу.

По районах області, зокрема, у Любашівському районі, у той самий період відділ держзабезпечення взяв на облік 4 тис. 346 родин фронтовиків, виніс рішення щодо 4 тис. 282 родин, з яких лише 1930 задовольнив державною допомогою і тільки 28 родинам загиблих фронтовиків призначив пенсії [13, арк.45]; у Біляївському районі було зібрано понад 30 тис. руб., виділено 10 телиць для багатодітних родин; у Приміському районі відраховували по 20 коп. з кожного трудодня у фонд сімей військовослужбовців, по школах організовувалися сніданки за рахунок колгоспів [14, арк.7], у Чернянському, Доманівському, Савранському, Котовському, Балтському районах взагалі не приділялася увага сім'ям фронтовиків.

Виконком Воднотранспортного району міста Одеси виявив майже 2 тис. родин військовослужбовців, з них гостро потребуючих на допомогу – 252; з 419 заяв на допомогу задовольнив 406 – лише четверту частину від потребуючих; з 17 заяв на пенсію усі розглянув і задовольнив; створив фонд допомоги у сумі 86 тис. 326 руб, з якого було надано грошової допомоги 106 родинам у сумі близько 27 тис. руб. [15, арк.103]; Ворошиловський район міста Одеси у фонд допомоги сім'ям фронтовиків виділив 61 тис. руб., 450 предметів теплового одягу, отре монтував 35 квартир, видав палива 336 сім'ям [16, арк.6] та ін.

Поширеним стало у той час явище допомоги населенню даної категорії окремими підприємствами: проводилися місячники з допомоги, збиралися кошти. Наприклад, підсумком місячника з допомоги родинам фронтовиків, що пройшов у грудні 1944 року у м. Одесі, стало створення грошового фонду при відділі соціального забезпечення у сумі 2 млн. руб., частина з яких – 460 тис. руб. – пішла на одноразову допомогу 1 тис. 458 родинам фронтовиків; 3 тис. родини одержали 3678 талонів на промтовари; 562 сім'ям з цього фонду видали 564 пари нового взуття; 820 сім'ям відремонтували квартири тощо. В умовах війни, яка продовжувалася, у 1944 – на початку 1945 рр. продовжувала надходити допомога і від союзників. Так, 3124 родинам було видано 7275 предметів одягу з американських подарунків [17, арк.70].

Вирішення нагальних побутових проблем, як вже підкреслювалося, було перекладено на плечі підприємств, трудових колективів, колгоспників. Так, на початку осені 1944 року співробітниками, студентами Одеського медичного інституту було зібрано майже 14 тис. руб., трупною Оперного театру було передано на рахунок райвідділу держзабезпечення збір двох вистав у сумі 33 тис. руб., працівниками Одеського порту проведено суботник і зібрано 9 тис. 273 руб. [18, арк.103]. На Миколаївському заводі №444, було взято на облік 468 родин [19, арк.272].

Одеський телеграф з 80 родинами військовослужбовців, створив грошовий фонд допомоги таким родинам у сумі 2700 руб. Із цих коштів допомогли 13 у сумі 1900 руб. Окрім цього, з коштів місцевого комітету одноразово допомогли грошима 2 сім'ям (по 250 руб.), паливом – 11, промтоварами – 40, у ремонті квартир – 2.

Проте, не завжди такі заходи щодо допомоги знаходили підтримку серед представників певних організацій та підприємств. Так, у «Союздруці» на обліку було 13 родин фронтників, та керівництво підприємства приділяло їм мало уваги. Майже через рік після звільнення, грошової допомоги у сумі 250 руб. дочекалася одна родина, 3 сім'ям було відпущено по 200 кг вугілля; щоденної роботи серед родин не проводилося [20, арк.54].

Керуючись рішенням РНК СРСР, УРСР про надання пільг з воєнного та сільськогосподарського податків, членам родин військовослужбовців та іншим громадянам, які постраждали від воєнних дій, виконком Долинської райради Одеської області 1944 року звільнив на 100% від сільськогосподарського податку по Кирилівській сільраді 16 господарств, Кондратовській сільраді 4 господарства, а на 50% - 21 господарство [21, арк.121]; на початку 1945 року у цьому ж районі було надано пільг зі сільгосподатку 49 родинам у сумі 9 тис. 200 руб., а всього було заплановано звільнити від податку на 100% 473 родини, на 50% – 71 родину [22, арк.60]; Гроссуловським виконкомом було заплановано 1944 року повністю звільнити від сплати воєнного податку 159 осіб [23, арк.54] тощо.

На підставі вищевказаного указу Президії Верховної Ради СРСР від 8 липня 1944 року виконкомом райрад проводилася робота з організації надання грошової допомоги з державних джерел багатодітним малозабезпеченим матерям: середня сума одноразової допомоги складала у середньому 1 тис. 800 руб., щомісячні – 150 руб. Зважаючи на те, що, наприклад, середня квартирна платня складала 100-120 руб., за дитячі чоботи треба було віддати 32 руб., за доросле взуття – 300-600 руб., за 3,5 м вовни – 300 руб., за рушник – 25 руб., через брак продовольчих товарів придбати їх можна було тільки за спекулятивною ціною (наприклад, вершкове масло спекулянти продавали по 200 руб. за кг), державна грошова підтримка була мінімальною. По районах Одеської області за весняно-літній період було надано такої допомоги 650 багатодітним матерям [24, арк.2-21].

При тому, що допомога, яка проводилася державними установами, тільки мінімально підтримувала населення, місцеві органи соціального забезпечення далеко не завжди відповідально ставилися до своїх обов'язків, часто комісії несправедливо вирішували питання про розміри допомоги. В одних випадках родини військовослужбовців одержували допомогу меншу за необхідну, в інших, користуючись безконтрольністю – завищену.

Так, по районах м. Миколаєва 1267 родинам не сплачувалася держдопомога через не оформлення різного роду потрібних довідок; держкомісія Цюрюпинського району Херсонської області 71 родині призначила допомогу незаконно. Та ж комісія вважала, що у районі 2508 родин не мали права на одержання державної підтримки, проте лише попередньою перевіркою було виявлено 248 родин, що таке право мали [25, арк.39].

Окрім цього, надання допомоги часто затримувалося на 2-3 місяці, були відомі факти злодійського розкрадання працівниками соціального забезпечення коштів, що призначалися державою для допомоги родинам фронтників. Багато сімей місяцями оббивали пороги державних установ і не могли домогтися

вирішення питання про надання їм законних пільг. Мали місце факти незаконного виселення родин з квартир чи встановлення місцевими органами надмірної квартирної платні. Заформалізованість, безконтрольність місцевих чиновників кидала людей напризволяще: нерідкими були випадки, коли члени родин військовослужбовців оббивали пороги у пошуках роботи, інших безпідставно звільняли з роботи, відмовляли у видачі хлібних карток. Скарги людей до місцевих радянських і партійних органів фактично не розглядалися [26, арк.24] – перед ними стояли величезні стратегічні завдання!

Таким чином, в умовах війни та розрухи, у населення постійно виникали неподоланні соціально-побутові перешкоди. Радянська влада виділяла мізерні кошти на соціальну підтримку родин фронтовиків. Покращення важкого становища людей в цілому було перекладено на місцеву владу та самих пересічних громадян. Обласні, районні керівники, від яких вищі структури вимагали одного – продуктивної праці населення на допомогу фронту та на відновлення господарства, не хотіли розуміти, що народ-переможець заслуговує на увагу та людяне ставлення.

Отже, як і в роки війни, вже у мирні часи, головний тягар відродження країни та виживання людей був перекладений на їхні плечі.

Фронтовики, їх родини, які перемогли ворога, мали власними зусиллями перемогти розруху, голод, злидні.

Література

1. Горілий А.Т. Історія соціальної роботи в Україні. – Тернопіль: ТАНГ, 2001. – 68 с.
2. ДАОО. – Ф. Р-7355. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 121.
3. Там само. – Ф. Р-7355. – Оп. 1. – Спр.4. – Арк. 2.
4. Зубкова Е. Ю. Послевоенное советское общество: политика и повседневность. 1944 -1953. – М., 1999, - 229 с.
5. Першина Т. Реалії воєнної повсякденності в Україні. 1943-1945 рр. ((УІЖ. – 2005. - №5. С. 202-215.
6. Пастушенко Т. Повсякдення повоєнного Києва: випадок репатріанта))УШЖ. – 2010. – С. 228-239.
- Гордієнко Г. Матеріально-побутове забезпечення інвалідів Вітчизняної війни в УРСР в 1944-1948 роках ((Вісн. Київськ. нац. ун-ту ім. Т. Шевченка. Історія, - 2009. - №97, - С. 15-19.
7. ДАОО. – Ф. Р-7355. – Оп. 1. – Спр. 1. Арк. 190.
8. ДАМО. – Ф. Р- 992. – Оп. 2. – Спр. 78. – Арк. 10.
9. Там само. – Ф. П- 7. – Оп. 4. – Спр. 176. – Арк. 5.
10. Там само. – Ф. П- 10. – Оп. 1. – Спр. 106. – Арк. 49.
11. Там само. – Ф. П- 10. – Оп. 1. – Спр. 106. – Арк. 51.
12. Там само. – Ф. Р-2162. – Оп. 3. – Спр. 1. – Арк. 45.
13. Там само. – Ф. Р-2000. – Оп. 1. – Спр. 30. – Арк. 7.
14. Там само. – Ф. Р-2000. – Оп. 3. – Спр. 8. – Арк. 103.
15. Там само. – Ф. Р-2000. – Оп. 3. – Спр. 30. – Арк. 6.
16. ДАОО. – Ф. Р-7355. – Оп. 1. – Спр. 1. Арк. 70. 17
17. ДАМО. – Ф. Р – 5884. – Оп. 1. – Спр. 8. – Арк. 103.
18. ДАОО. – Ф. Р-5884. – Оп. 1. – Спр. 16. – Арк. 272.
19. ДАМО. – Ф. П-10. – Оп. 2. – Спр. 106. – Арк. 54.
20. ДАОО. – Ф. Р-7355. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 121.
21. Там само. – Ф. Р – 7355. – Оп. 1. – Спр. 3. – Арк. 60.
22. Там само. – Ф. Р – 1825. – Оп. 3. – Спр. 5. – Арк. 54.
23. Там само. – Ф. Р – 7355. – Оп. 1. – Спр. 4. – Арк. 2-21.
24. ДАМО. – Ф. Р- 992 сч. – Оп. 3 с. – Спр. 13. – Арк. 39.
25. Там само. – Арк. 24.

ПРОБЛЕМА ПОШИРЕННЯ ШТУНДИЗМУ В ХЕРСОНСЬКІЙ ЄПАРХІЇ У ПОГЛЯДАХ ПРОТОІЄРЕЯ І. СТРЕЛЬБИЦЬКОГО

Н.М. ДІАНОВА,

канд. іст. наук, доц.,

Одеський національний університет імені І.І. Мечникова

(Україна)

З кінця XVIII ст. на південноукраїнських землях спостерігалось значне поширення протестантизму, привнесеного європейськими, здебільшого німецькими переселенцями. Особливою популярністю серед місцевого населення користувався штундизм, появу якого в Україні пов'язують із діяльністю німецького пастора Іоганна Бонекемпера. Він 1824 р. прибув до Одеси, звідки подався в колонію Рорбах, а потім Ворс, де його проповіді слухали селяни з села Основа Одеського повіту Херсонської губернії Ф. Онищенко та М. Ратушний, які знаходились на сезонних роботах у колонії Рорбах. Саме вони сприяли поширенню штундизму серед селян Півдня України, звідки він швидко поширювався в інші регіони [1, с.134-135]. Штундизм приваблював демократичністю, простотою богослужінь і надією на покращення свого матеріального життя.

Викладач богослов'я Одеської духовної семінарії (з 1885 р.), духовний письменник, протоієрей Іоанн Стрельбицький зайняв непримириму позицію щодо штундизму, вважаючи його небезпечним для Російської православної церкви. Його погляди із зазначеної проблеми знайшли своє відображення у «Статтях и заметках», виданих автором в Одесі 1910 р. Вони відзначалися радикальністю на тлі невизначеності та бездіяльності значної частини еліти суспільства. Представники інтелігенції вбачали у штундизмі зорю нового життя – чи не єдиний світлий промінь у темній народній масі, початок кращого майбутнього, запоруку процвітання народу і держави. Про нього із захопленням писали в світській пресі, всіляко вихваляючи й ідеалізуючи. Навіть серед православного духовенства не було єдності в питанні боротьби з цим новим релігійним вченням. Деякі церковнослужителі вважали за необхідне розпочати з ним негайну боротьбу, а деякі дотримувались думки, що проблема вирішиться сама по собі. Минуло чимало часу, перш ніж штундизм був вивчений у середовищі православного духовенства і були розпочаті пошуки боротьби з ним. Причому, в Російській імперії ця течія мала право на вільне існування, заборонялась лише пропаганда її віровчення серед населення.

Через три десятиліття, коли штундизм міцно пустив коріння на Півдні України, стало очевидним, що очікування інтелігенції виявилися марними. І. Стрельбицький зазначав, що значна частина захисників цього віровчення навіть не підозрювала того, що приніс штундизм у середовище тих простаків, які стали його носіями. Відбулася руйнація сімейного укладу, поділ суспільства, особливо сільського, на два ворожі табори: прихильників і

противників штундизму. Штундисти ніколи не приховували своєї ненависті до православ'я, відкрито висміювали його, принижували священнослужителів, намагалися знищити любов до церкви, самодержавства і батьківщини [2,3,11].

Виважену і послідовну політику відносно штундизму займав Херсонський і Одеський архієпископ Никанор (Бровкович) (1883-1890 рр.), який вважав його реальною небезпекою для православної церкви і, навіть, державності Росії. Цю проблему він неодноразово розглядав у своїх бесідах і повчаннях, вбачаючи основну причину, яка спонукала певну частину населення епархії прийняти штундизм, у неуцтві, недостатньому знанні православної віри та низькому рівні освіченості переважної більшості сільського духовенства, яке зовсім не займалось просвітницькою діяльністю серед парафіян [3, с.29].

Архієпископ писав, що православні, які перейшли до секти штундистів, зреклися своєї віри, роду, звичаїв і одягу, перейнявши все у німців. У їх домівках висять портрети німецького імператора Вільгельма I і принца Баттенбергського, а вже нижче – портрет російського царя. Це свідчить про відсутність твердих моральних правил, громадянської позиції і патріотизму, що є прихованою загрозою для інтересів держави [4, с.556]. Дієвим методом боротьби зі штундизмом Никанор вважав активізацію просвітницької діяльності серед населення, до чого закликав православне духовенство.

Протоіерей І. Стрельбицький, який поділяв погляди архієрея, наголошував на важливості обрядів для православної церкви, які відкидають штундисти, проповідуючи духовність релігії. Проте людина не лише духовна, але й тілесна, а тому будь-який прояв духовного життя відгукується в її тілі посмішкою, сльозами тощо. Обрядовість має більше значення для людей малоосвічених, які відрізняються сердечною вірою, необхідною для прийняття людиною високих і непізнаних істин християнської віри. Основна частина сучасного освіченого суспільства – мало віруюча і досить критично ставиться до предметів віри і церковних обрядів. Причину такого маловір'я протоіерей вбачав у досить поверховій освіті, особливо релігійній [5, с.11-14].

Вагома роль у справі просвітництва і місіонерської діяльності відводилась церковним братствам, які виникали в багатьох епархіях Російської імперії. 16 серпня 1880 р., з ініціативи архієпископа Херсонського й Одеського Платона (Городецького), засноване Одеське Свято-Андріївське братство, головна мета якого полягала в поширенні серед населення православного вчення та протидії всіляким відхиленням від нього. Братство було відкрите при семінарській церкві, тож викладачі семінарії стали його членами. Досягнення мети пов'язувалось із активною боротьбою проти сектантства і розколу шляхом видання брошур і листівок та здійснення місіонерської роботи серед населення епархії. Згодом братство розширило межі своєї діяльності за рахунок проведення у храмах народних читань і бесід у недільні та святкові дні, заснування бібліотек при церквах і розповсюдження книг, ікон і картин релігійного змісту в різних населених пунктах епархії [6, с.1-3; 32, с.6].

Наприкінці XIX ст. до складу братства входили 10 місіонерів, які проводили бесіди з православними та сектантами, розповсюджували антисектантські книги та брошури, надавали допомогу тим, хто вийшов із сект і

приєднався до православної церкви [7, с.71]. На кошти братства та пожертви від приватних осіб 1902 р. відкрито православну церкву в німецькій колонії Ландау для російських робітників, які приїздили туди з різних регіонів у пошуках роботи [8, арк.14].

З метою поживлення місіонерської роботи в Миколаєві та Херсоні були створені подібні православні осередки. Так, 14 вересня 1891 р. у Херсоні засноване Хрестовоздвиженське православне церковне братство, яке було подібним за своєю структурою і цілями до Одеського Свято-Андріївського братства. Воно займалося просвітницькою діяльністю, служило справі утвердження православ'я та боролось проти сектантства. Його попечителем став єпархіальний вікарій, єпископ Новомиргородський Мемнон (Вишневський) [9, с.157-162].

З ініціативи архієпископа Іустина (Охотіна) Рада Свято-Андріївського братства організувала особливе відділення в Миколаєві, де знаходилась значна кількість різних сект. 5 березня 1903 р. було відкрито Миколаївське відділення Одеського Свято-Андріївського братства на чолі з протоієреєм М.В. Автономовим [10, с.75].

Діяльність зазначених братств у цілому не принесла очікуваних наслідків у місіонерській площині і кількість різноманітних сект суттєво не зменшилась. 1900 р. у Херсонській єпархії кількість прихильників штундизму становила 5000 осіб. Саме в цей час їх пропагандистська діяльність мала найбільш активний характер. Вони створили добре згуртовану релігійну общину на чолі з фанатично налаштованими лідерами і не піддавалися впливу православних місіонерів. Пропагандистська діяльність штундистів у Херсонській єпархії зумовила залучення до їх віровчення 117 православних.

Єпархіальне керівництво змушене було приділяти увагу підготовці майбутніх священнослужителів, які мали боротися з різноманітними сектантськими течіями. У даному контексті важливе значення мали публічні бесіди, які проводилися згідно з розпорядженням Синоду, при духовних семінаріях для студентів випускного курсу, де вони знайомились із пропагандистськими методами, якими проповідники різноманітних сект користувалися для навернення православних і вивчали способи їх викриття. Таким чином майбутні церковнослужителі отримували перші теоретичні навички місіонерської роботи.

Упродовж березня – квітня 1897 р. протоієрей І. Стрельбицький, разом із деякими семінаристами 6-х і 7-х класів, провів ряд бесід із штундистами-переселенцями в «Будинку працелюбства» в Одесі. Ці бесіди мали за мету показати сектантам неправильність тлумачення ними Євангелія і повернути їх до лона православної церкви. Хоча сектанти брали активну участь у цих бесідах, вони продовжували дотримуватись своїх поглядів щодо принципових питань як то: хрещення дітей, наявність церковної ієрархії та ікон у храмі тощо. Проведені бесіди не дали практичних наслідків [11, с.108-130]. Це ще раз вказувало на необхідність спеціальної підготовки майбутніх священнослужителів, які б могли на належному рівні займатись місіонерством.

I. Стрельбицький зазначав, що великий вплив на релігійну ситуацію мали соціально-економічний і політичний чинники, які склалися в Російській імперії на початку ХХ ст. Під час революційних подій 1905 р. сільські пастирі намагались переконати своїх парафіян припинити безчинства і бунти. Але зазвичай їх прагнення були «гласом вопиющего в пустыне». У селі змінилось ставлення до духовенства. Якщо раніше воно було шанобливим до всіх священнослужителів без винятку, то в даний період потрібно було заслужити авторитет і повагу, демонструючи відповідні якості, притаманні сану [12, с.70].

Після проголошення однакових умов для всіх віросповідань, відповідно до закону від 17 жовтня 1906 р., боротьба з іновірцями стала можливою лише на науковій і богословській ниві. Православна місія могла використовувати лише два засоби: усну та письмову полеміку і публічні бесіди з прихильниками штундизму та інших віровчень. Публічні бесіди на самих штундистів, як правило, ніяк не впливали, проте могли запобігти відпадинню від церкви православної пастви. Для роботи з сектантами більш важливе значення мали приватні бесіди, в процесі яких за вмілого підходу можна було викликати довіру, схилити до відвертої розмови, спробувати довести хибність їх віровчення і навести до православної церкви.

На думку I. Стрельбицького, недостатньо уваги приділялось полемічній літературі, яка була розрахована як на православного читача, так і на сектанта. Першого вона озброювала проти різних віровчень, а другого змушувала задуматись над власними релігійними переконаннями. Перевага літературної полеміки над усною була очевидною, оскільки давала можливість усвідомити прочитане та повернутися до нього декілька разів. Проте саме полемічній літературі відводилось недостатньо уваги. Полемічні видання не користувались популярністю в читачів і змушені були припинити своє існування за відсутності фінансування. Існував лише протирозкольницький журнал «Православный путеводитель», який випускався на приватні кошти.

Розповсюдження штундизму спричинило появу «Миссионерского обозрения». Проте для боротьби з раціоналістичними сектами друковане слово не застосовувалось зовсім [13, с.17-21].

На боротьбу з розколом і сектантством були націлені Всеросійські місіонерські з'їзди, останній (п'ятий) із яких відбувся вже після Лютневої революції 1917 р. У роботі з'їздів брали участь і місіонери з Південної України. Там розглядались питання покращення місіонерської справи, проблеми, пов'язані з появою нових та активізацією вже наявних сект і віросповідань, вивчався досвід полемічної роботи. Характерною особливістю з'їздів була відсутність єдності у поглядах депутатів і їх безпорадність перед розповсюдженням інакомислення у суспільстві. Зокрема, на IV з'їзді, який відбувся 1908 р. у Києві, піднімалось питання про боротьбу з соціалізмом, до якої духовенство було зовсім не готовим [14, с.92-93].

Місіонерська робота духовенства не призвела до очікуваних наслідків. Так, 1913 р. до православної церкви Херсонської єпархії залучено 503 особи: із сектантства (365), із інших віросповідань (57) та іновірців (81). У цей же час від

православ'я відпали 247 осіб, найбільша частина з яких перейшла в штундизм (171 особа або 69 %) [15, с. 36, 37, 40, 41].

Таким чином, поширення штундизму на Півдні України впродовж ХІХ ст. вказувало на наявність кризових явищ у православній церкві. І. Стрельбицький дотримувався точки зору про необхідність широкомасштабної боротьби зі штундизмом, вважаючи його небезпечним явищем як для церкви, так і для держави в цілому. Вагому роль у цьому мала відіграти місіонерська діяльність духовенства. Проте вона не призвела до очікуваних результатів, на які розраховувала Російська православна церква.

Література

1. Діанова Н.М. Формування етно-конфесійної структури населення міст Південної України (кінець ХVІІІ – перша половина ХІХ ст.) : монографія / Н. М. Діанова. – Одеса : Астропринт, 2010.
2. Стрельбицкий И. Статьи и заметки. / Протоиерей И. Стрельбицкий. – Т. 1. – Одесса : тип. Е. И. Фесенко, 1910.
3. Состояние Херсонской епархии в 1884 году / Никанор, архиеп. Херсонский и Одесский. – Одесса : Славянская типография, 1884.
4. Поучение на молебствии 14 сентября 1889 г., в день празднования столетия завоевания турецкой крепости Хаджибея, переименованного потом в Одессу / Никанор (архиеп. Херсонский и Одесский) // Приб. к ХЕВ. – 1889. – № 19. – С. 543-558.
5. Стрельбицкий И. Статьи и заметки. / Протоиерей И. Стрельбицкий. – Т. 1. – Одесса : тип. Е. И. Фесенко, 1910.
6. Общий исторический очерк деятельности Одесского Свято-Андреевского братства за истекшее в 1905 году 25-летие его существования с более подробными сведениями за последний 1905 год. – Одесса : Славянская типография, 1906.
7. Всеподданнейший отчет обер-прокурора Святейшего Синода К. Победоносцева по ведомству православного исповедания за 1900 г. – СПб. : Синодальная типография, 1903.
8. Російський державний історичний архів. – Ф. 796. – Оп. 440. – Спр. 1215.
9. Отчет Херсонского Крестовоздвиженского православного церковного братства за 1892 год // Приб. к ХЕВ. – 1893. – № 7-8. – С. 157-162.
10. Адрес-календарь и справочная книжка Николаевского градоначальства на 1904 год. – Николаев : Русская типо-литография, 1903.
11. Стрельбицкий И. Статьи и заметки. / Протоиерей И. Стрельбицкий. – Т. 1. – Одесса : тип. Е. И. Фесенко, 1910.
12. Там само.
13. Там само.
14. Там само.
15. Всеподданнейший отчет обер-прокурора Святейшего Синода по ведомству православного исповедания за 1913 г. – СПб. : Синодальная типография, 1915.

УДК 94 (477). 072. 5

ПАТРІОТИЧНЕ ПІДНЕСЕННЯ НАСЕЛЕННЯ ПІВДЕННОУКРАЇНСЬКИХ ГУБЕРНІЙ НА ПОЧАТКУ ВІТЧИЗНЯНОЇ ВІЙНИ 1812 р.

А.В. ДІЗАНОВА,

канд. іст. наук, доц.,

Ізмаїльський державний гуманітарний університет

(Україна)

По-різному можна оцінювати, чи була для українців Франко-російська війна 1812 р. Вітчизняною, однак незаперечним є факт, що значна частина населення України була охоплена патріотичним духом і прагнула взяти активну участь у боротьбі з французами. Яскравим прикладом цього є ставлення до

означеної події населення південноукраїнських губерній. Аналіз документів з Канцелярії Новоросійського й Бессарабського генерал-губернатора, що містяться в Державному архіві Одеської області (Ф.1), дозволяє зробити відповідні висновки.

Шостого липня 1812 р. імператор Олександр I підписав маніфест про скликання ополчення. У ньому зазначалося: «Неприятель вступил в пределы наши и продолжает нести оружие свое внутрь России, надеясь силою и соблазнами потрясти спокойствие Великой сей Державы» [1, арк.1-1 зв.]. У наказі, адресованому Урядовому Сенату, зазначалось, що треба зібрати по 2 рекрути з п'ятисот душ останньої ревізії [2, арк.2]. В усіх губерніях розпочалася активна робота. Не були винятком і південноукраїнські губернії. Першими визначили правила щодо скликання ополчення керівництво Херсонської та Катеринославської губерній. У Херсонській губернії такі правила були розроблені в. о. цивільного губернатора І.Х. Калагеоргієм, дещо змінені й доповнені військовим губернатором герцогом Е.Й. Рішельє.

Іван Христофорович Калагеоргій пропонував, щоб дворяни й представники інших станів дали по одному ратнику від 25 чол. Однак Рішельє вважав, що така кількість ополченців є дуже великою й обтяжливою для населення, враховуючи слабку заселеність краю. На його думку, слід було виставити по одному ополченцю від 50 чол. [3, с. 24-25].

Вже за кілька днів Калагеоргій у листі до Рішельє повідомляв, що зібрано 60 козаків, з них 30 були призначені пішими, а 30 – кінними. Усі вони були обмундировані. На пожертвуванні кошти для ополченців були закуплені шаблі, піки й коні з необхідною зброєю [4, арк.62-62 зв.].

У Катеринославській губернії це питання розглядалося на губернському з'їзді за участю губернського й повітових предводителів дворянства, дворян губернії. Губернський з'їзд вирішив виставити по одному ратнику від 25 чол. Крім поміщицьких селян, залучалися до ополчення державні селяни й міські жителі. Попри встановлені норми, могли записуватись добровольці, або ті, кого поміщики добровільно віддавали до війська. Ратники мали бути забезпечені зброєю. Передбачалося виставити від губернії 10 тис. ополченців, з них 1 тис. кінноти [5, с.27-28].

Катеринославський губернський з'їзд чітко визначив питання про продовольче забезпечення. Ті, хто постачав ополченців, повинні були видати «на кожну людину сухарів на 10 днів і трьохмісячний провіант, зверх того мати в готовності ще тримісячне продовольство, щоб відправити його за першою вимогою» [6, арк.30].

Губернатор Катеринославської губернії К. Гладкий у листах до предводителів дворянства віддалених повітів Бахмутського, Слов'яно-Сербського й Ростовського закликав їх докласти всіх зусиль для набору якомога більшої кількості ополченців.

У вирішенні питань щодо ополчення особливою радикальністю відрізнялася Таврійська губернія. Таврійський губернський предводитель дворянства О.С. Таранов-Білозеров у листі до Херсонського військового губернатора повідомляв, що дворянські збори Таврійської губернії, які

проходили 6 липня 1812 р., ухвалили: «всякого дворянина, який може носити зброю, з усіма людьми, здатними до військової служби, за ревізією за ним записаними, з цього дня вважати вітчизняними ратниками...» [7, арк.68].

Крім загальної постанови всього таврійського дворянства, дворяни-татари підготували особливу постанову, в якій висловили «ревне бажання йти на захист престолу й Вітчизни проти спільного ворога» [8, арк.68 зв.]. У окремому листі татари писали, що «виявляють загальну готовність служити його величності не лише своїм утриманням, але навіть і життям своїм» [9, арк.72]. Рішельє відразу ж повідомив про це рішення імператора.

Коли розпочалася робота з організації ополчення, татари погодились комплектувати чотири кінні полки татарські, які знаходились тоді на театрі воєнних дій, у діючій армії. Сімферопольський, Перекопський, Євпаторійський та Феодосійський кримськотатарські полки були сформовані 1807 р., того ж року розпущені й відроджені наступного року. Напередодні війни з Наполеоном перші два полки були направлені до 1-ї армії, Феодосійський – до 2-ї, Євпаторійський – до 3-ї.

З усіх дворян Таврійської губернії до формування війська були залучені лише ті, які мали маєтки за Перекопом, тобто на материку. Ополчення збиралось лише в двох повітах – Дніпровському й Мелітопольському. У Дніпровському повіті виставляли по три душі з сотні селян [10, с.31].

Відомо, що Сімферопольський і Перекопський полки взяли активну участь у боях під Смоленськом, Можайськом, Бородіно, Малоярославцем. До Криму ці полки повернулися лише в 1814 р.

Є відомості, що до ополчення записувались також жителі міст південної України: Одеси, Феодосії, Таганрога, Херсона, Тирасполя та інших.

Разом з тим, є факти, які свідчать, що не всі бажали воювати за інтереси Росії. Наприклад, вірмени міста Григоріополя просили звільнити їх від ополчення [11, с.32].

Щойно почали формуватися ополченські загони, збиратися в повітових містах, як прийшов черговий царський маніфест від 18 липня 1812 року, за яким усі приготування переривалися, а ополченці мали повернутися додому. Новоросійський край був віднесений до губерній, які звільнялися від ополчення.

Однак частина ополченців висловили палке бажання воювати. Калагеоргій повідомляв, що до нього прийшли 40 осіб і «слізно, переконливо і з невідступною завзятістю просили залишити їх козаками і в козацьких мундирах» [12, арк.62 зв.], вмовляли, щоб їх записали до козацьких полків. Іван Христофорович зазначав, що бачив, з якою безстрашністю вони бажали йти проти ворога Росії [13, арк.63].

Від Херсонської губернії все ж таки був сформований і взяв участь у військових діях загін, який одержав назву «ескадрон Скаржинського». Віктор Петрович Скаржинський – син першого отамана бузьких козаків П. Скаржинського – 25 серпня 1812 р. подав клопотання на ім'я Херсонського військового губернатора [14, арк.2], Херсонського предводителя дворянства Петра Федоровича Чорби про створення загону зі 100 осіб [15, арк.3-3 зв.]. Е.Й.

Рішельє у листі до Олексія Івановича Горчакова, який на той час був управляючим Військовим міністерством [16], повідомляв, що Скаржинський з тисячі душ селян набрав загін у 100 осіб, «усіх їх обмундирував за прикладом іррегулярних військ, забезпечив верховими кіньми з усім приладдям і озброїв піками й частково пістолетами та шаблями» [17, арк.9].

Скаржинський узяв на себе зобов'язання забезпечувати сотню провіантом до початку походу, а також сплачувати жалування до кінця війни рядовим по 13 крб. на рік, корнету Семенову – 300 крб., унтер-офіцерам – по 160 крб. [18, арк.9 зв.]. Рішельє зазначив, що, хоча у ввірених йому губерніях і відмінено озброєння людей, він схвалює вчинок Скаржинського і дає свою згоду на доповнення ескадрону вільними людьми, за прикладом того, як вербують до уланських полків [19, арк.9 зв.].

Питання щодо чисельності загону залишається відкритим. Дослідники називають різні цифри – 111, 150, 180, 188 і навіть 200 осіб. У листі до П.В. Чичагова, до корпусу якого повинен був приєднатися В. Скаржинський, названо таку чисельність загону: унтер-офіцерів – 14, рядових – 128, трубачів – 2 [20, арк. 10]. Не виключено, що до ескадрону долучалися добровольці. Загін виступив з с. Трикрати у напрямку до Кам'янець – Подільська. В архівній справі є копія маршруту цього загону, де зазначено, що відстань, яку повинен був подолати ескадрон, складала 369 верст [21, арк.19].

Як свідчить лист коменданта Тирасполя полковника (Д.А.) Кардомічі на адресу Е.Й. Рішельє, корнету Семенову з ескадрону Скаржинського було видано зброю: 30 волонтерських рушниць, 125 шабель, з них 53 – козацькі, 10 – турецькі, 62 – волонтерські, 60 пар пістолетів (гусарських, калмицьких, драгунських). Значна частина зброї була непридатна для використання [22, арк.17]. Рушниці та шаблі треба було привести у бойову готовність. У листі, де перелічено видану зброю, є приписка, що після закінчення війни Скаржинський повинен повернути зброю до казенного арсеналу в цілості [23, арк.23]. В архівній справі зберігся також рапорт артилерії майора Канапльова 2-го на ім'я Рішельє про необхідність або повернення цієї зброї, або ж відшкодування її вартості у розмірі 1343 крб. 35 коп. Цей документ датований 28 березня 1813 р. На жаль, поки не вдалося з'ясувати, чим завершилася справа.

Ескадрон завдавав ворогу відчутних ударів, про що свідчить лист М. Баркляя-де-Толлі, адресований В.П. Скаржинському. В листі зазначено, що ескадрон був використаний у всіх походах, як у Росії, так і за кордоном, нарівні з іншою іррегулярною кавалерією, що знаходилась при Західній армії. Бійці всюди виявляли мужність і безстрашність. За бойові заслуги В. Скаржинський був нагороджений орденом Св. Анни 2-го ступ., прикрашеним діамантами, й орденом Св. Володимира 4-го ступ. з бантом, його сподвижники отримали 12 відзнак військового ордена, а після клопотання Скаржинського – медалі [24, с.39].

Населення південноукраїнських губерній жертвувало на задоволення потреб армії й ополчення коней, волів, засоби транспорту, продовольство, фураж, грошові кошти. За повідомленням І. Калагеоргія, по Херсонській губернії було зібрано 161604 крб. 13 коп. пожертвувань, 697 чвертей муки, 964

чверті вівса, 362 коня, 785 волів тощо. У Таврійській губернії пожертвування збирались в основному грішми. Губернатор А. Бороздін вважав таку форму пожертвувань найбільш розумною. Дворянство Таврійської губернії на пожертвування виділило десяту частину річного прибутку. Це становило 92 151 крб. 37 коп., Чорноморське військо асигнувало 100000 крб., крім того зібрали за добровільною підпискою 14378 крб., мешканці міст – 47300 крб. Однак, як свідчать документи, іноді такі суми збиралися під тиском адміністрації [25, с.44-45].

По Катеринославській губернії відсутні загальні відомості. У підписному листі, який був складений зразу ж після дворянських зборів, зазначена сума 25284 крб. Коли цей лист дійшов до Рішельє, він висловив невдоволення тим, що пожертвування окремих осіб були непропорційно малими у порівнянні з їхніми статками й потребами воєнного часу. Пізніше катеринославським дворянством було зібрано ще 250000 крб. [26, с.46-47]. Найбільше коштів пожертвували губернатор К.С. Гладкий і губернський предводитель дворянства Д.І. Алексеев – по 3 тис. крб., преосвященний Йов – 1 тис., більшість дворян пожертвували від 100 до 300 крб. [27, арк.28, 29, 29 зв.].

По Тираспольському повіту маємо такі дані: коней поміщицьких було пожертвувано 178, волів – 98, грошей 12760 крб. [28, с.46-46 зв.]. Дворяни Херсонського повіту для потреб армії пожертвували 120 биків [29, с.60-60 зв.]. Селянин М. Безруков, який у Феодосії займався перевезенням вантажів на волах, запропонував 12 своїх волів і разом з сином готовий був займатися перевезеннями вантажів.

Свій внесок у справу боротьби з ворогом зробили також колоністи, для яких Російська імперія відносно нещодавно стала другою Батьківщиною. Так, мешканці сіл Малий Буялик, Великий Буялик, Катаржино та ін. зібрали 6780 крб. [30, арк.1-1 зв.]. Є відомості також про збори коштів менонітами з Хортицьких колоній.

Отже, населення південноукраїнських губерній взяло активну участь у формуванні ополченських загонів, які, щоправда, були розпущені за рішенням імператора, у забезпеченні армії продовольством, фуражем, кіньми, у зборі пожертв.

Література

1. Державний архів Одеської області (далі – ДАОО). – Ф. 1. – Оп. 219. – Спр. 5.
2. Там само.
3. Флоровский А. В. Отечественная война и Новороссийский край // Записки Императорского Одесского общества истории и древности. - Одесса, 1913. – Т. 31.
4. ДАОО. - Ф. 1. – Оп. 219. – Спр. 5.
5. Флоровский А. В. Отечественная война и Новороссийский край.
6. ДАОО. - Ф. 1. – Оп. 219. – Спр. 5.
7. Там само.
8. Там само.
9. Там само.
10. Флоровский А. В. Отечественная война и Новороссийский край.
11. Там само.
12. ДАОО. - Ф. 1. – Оп. 219. – Спр. 5.
13. Там само.
14. ДАОО. - Ф. 1. – Оп. 218. – Спр. 5.
15. Там само.

16. Борисов С. Управляющий военным министерством // Военно-промышленный курьер. – 2009. - № 20 (286). – 27 мая. – [Электронный ресурс]: ВПК. – Режим доступа: <http://vpk-news.ru/articles/2984>
17. Там само.
18. Там само.
19. Там само.
20. Там само.
21. Там само.
22. Там само.
23. Там само.
24. Флоровский А. В. Отечественная война и Новороссийский край.
25. Там само.
26. Там само.
27. ДАОО. - Ф. 1. – Оп. 219. – Спр. 5.
28. Там само.
29. Там само.
30. ДАОО. - Ф. 6. – Оп. 1. – Спр. 691.

УДК 297(498)

**CULTUL MUSULMAN DIN ROMÂNIA ÎN PERIOADA
INTERBELICĂ ȘI LA ÎNCEPUTUL EPOCII COMUNISTE
LEGĂTURILE CU MUSULMANII DIN CRIMEEA**

**МУСУЛЬМАНСКОЕ БОГОСЛУЖЕНИЕ В РУМЫНИИ В
МЕЖВОЕННЫЙ ПЕРИОД И В НАЧАЛЕ КОММУНИСТИЧЕСКОЙ
ЭПОХИ. СВЯЗЬ С КРЫМСКИМИ МУСУЛЬМАНАМИ**

GEORGE ENACHE,

lector, doctor,
Universitatea «Dunărea de Jos»
(România)

В статье рассматривается положение мусульман в Румынии до 1944 года, создание в годы Второй мировой войны «Национального комитета по освобождению Крыма» и его роли в перемещении татарских беженцев из Крыма в Турцию в 1943 году, также анализируются репрессии против мусульман при коммунистическом режиме в Румынии.

Situația musulmanilor în România înainte de 1944

După Războiul de Independență din 1877-1878 România a primit în cadrul ei o importantă comunitate musulmană, care a devenit și mai numeroasă după anexarea Cadrilaterului în 1913. În perioada 1928-1937, în urma propagandei desfășurate de guvernul turc naționalist al lui Atatürk, peste 100000 de musulmani din România au emigrat în Anatolia, astfel că în 1940 numărul musulmanilor din România era estimat la 120000 de persoane, marea majoritate de etnie tătară, restul fiind de etnie turcă.

În perioada 1877-1921, au existat două muftiate, la Constanța și Tulcea, muftiții din România fiind propuși de statul român și confirmați de șeicul islam din Istanbul. După revoluția lui Atatürk, muftiatele din România încep să se conducă independent de Turcia. În 1920 a fost înființat bas muftiatul, cu reședința la București, primul bas muftiu fiind Etem C. Mola. Mai târziu, muftiatul de Tulcea a fost desființat, iar în 1943, în condițiile reducerii drastice a numărului de credincioși musulmani, a fost

desființat și bas muftiatul, centrul cultului musulman din România devenind muftiatul din Constanța, situație care se perpetuează până în prezent.

Situația social-economică destul de grea și diverse presiuni și influențe interne și externe au agitat mult viața cultică a comunității musulmane. Muftiții s-au schimbat foarte des în perioada interbelică, în funcție de partidele aflate la putere. De altfel, în cazul clericilor musulmani din România se constată o implicare mai mare în viața politică decât în cazul slujitorilor celorlalte culte, ei jucând adesea roluri duble, de lideri religioși și naționali. În dezvoltarea acestui fenomen un rol important l-a jucat intensa propagandă naționalistă desfășurată printre turci și tătari de reprezentanții statului turc, prin intermediul organizației Kurultayar, care a coordonat emigrarea musulmanilor din România în Turcia. Pe de altă parte, adepții creării unui stat independent tătar în Crimeea, au găsit în România un teren fertil. Liderii acestui curent în România au fost frații Mustafa și Negi Fazal Negep, apropiați colaboratori ai liderului naționalist crimeean Seit Amet Geafer, aceștia implicându-se activ în negocierile desfășurate la începutul anilor '40 cu reprezentanții Germaniei naziste, în vederea creării unui stat independent tătar în Crimeea.

Liderii spirituali musulmani din România au lansat apeluri prin care au îndemnat la susținerea războiului antisovietic, clerici și intelectuali laici plecând în Crimeea pentru a stimula mișcarea națională tătară. S-a înființat Comitetul Național de Eliberare a Crimeii, în conducerea căruia a intrat muftiul Sadâc Ibraim și alți hoci. Din 1943, în urma înfrângerilor armatelor Axei pe frontul de Est, acest comitet s-a implicat, cu sprijinul ambasadei turce, în transportul refugiaților tătari din Crimeea în Turcia, via Constanța. O parte din acești refugiați au fost prinși de evenimentele din august 1944 în România, devenind ținte ale serviciilor secrete sovietice.

Comunitatea musulmană din România după august 1944

Cele petrecute în anii celui de-al doilea război mondial a avut implicații majore asupra destinului comunității musulmane în primele decenii ale regimului comunist în România. În urma pierderilor teritoriale și a emigrărilor, în 1948 erau înregistrați 27.450 de musulmani, cu un număr de 104 clerici (imami și hatipi). Numărul musulmanilor a cunoscut în anii următori o creștere ușoară. În 1950 erau înregistrați 28.513 credincioși iar în 1960 32.429. În schimb, numărul imamilor și hatipilor a scăzut semnificativ. În încercarea de a «democratiza» comunitatea musulmană, autoritățile au analizat-o «sociologic», stabilind că 85% din aceasta era formată din agricultori, restul fiind muncitori, comercianți sau practicanți de meserii liberale. Dintre agricultori doar 3% aveau peste 20 ha pământ, fiind încadrați la categoria chiaburi. În același timp, dintre clericii musulmani, hoci sau cântăreți, 30% erau considerați chiaburi. Argumentul «sociologic» s-a adăugat celui politic în declanșarea campaniei prin care s-a încercat separarea turcilor și tătarilor de liderii lor religioși.

Astfel, după mai multe încercări nereușite, în februarie 1948 a fost înființat Frontul Democrat Musulman, care a funcționat până în septembrie 1948 în aceeași clădire cu muftiatul. De la acea dată, cele două organisme se separă, urmând ca muftiatul să se ocupe numai de problemele religioase ale credincioșilor. Se spera că această măsură urma să conducă «la întărirea poziției de clasă a Frontului Democrat Turc».

În același timp s-a desfășurat o urmărire sistematică împotriva clericilor musulmani. În perioada decembrie 1944 – decembrie 1947 s-au schimbat nu mai puțin de șase muftii. Pe 25 decembrie 1947 a devenit muftiu Iacob Mehmet, fost hatip la Azamcia. Activitatea acestuia în anii comunismului formează un subiect de cercetat. În documentele Securității el este privit dintr-o dublă perspectivă. Pe de-o parte, Iacob este apreciat pentru că «scoate clerul din nedumerirea în care se afla, îi angrenează în jurul său și pornește o activitate religioasă mai intensă, stabilind în același timp legături cu autoritățile democratice ale statului nostru». La fel ca și în cazul altor culte, muftiul Iacob a trebuit să realizeze comprimări în rândurile clericilor, să organizeze cursuri de îndrumare a acestora și să întreprindă acțiuni pentru apărarea păcii. Pe de altă parte, trecutul său de sprijinitor al mișcării naționaliste crimeene a revenit recurent, Securitatea deschizându-i dosar de urmărire informativă, fiind bănuțit de atitudine «ostilă» față de regim, spionaj, etc.

Cu toate eforturile lui Iacob, numeroși clerici musulmani au avut de suferit, mai ales în primii ani ai regimului comunist, datorită măsurilor administrative sau cele luate de aparatul represiv. Astfel, clericii au trebuit să opteze între a rămâne preoți și a deveni învățători, «cumulul» de funcții nefiind admis iar comprimările din primăvara anului 1949 au generat mai frământări, mulți clerici nebeneficiind de salariul dat de stat. În condițiile sărăciei comunităților musulmane, finanțarea statului era esențială pentru buna funcționare a cultului. După date ale Securității din 1950, cultul musulman număra 49 de imami și hatipi salarizați de stat, 23 de cântăreți, 4 funcționari la muftiat și 4 profesori la seminarul de la Medgidia.

În același timp, Securitatea a întreprins acțiuni de supraveghere a slujitorilor cultului. Un plan de măsuri din 1955 recomanda ofițerilor însărcinați cu urmărirea problemei mahomedane cunoașterea modului de funcționare a cultului, identificarea tuturor clericilor și documentarea activității acestora pentru stabilirea celor potențial periculoși pentru regim, dezvoltarea unei agenturi capabile să semnaleze operativ activitățile ostile. În perspectivă se avea în vedere studierea elevilor de la seminarul din Medgidia, în vederea recrutării din timp a unor clerici «loiali». Muftiatul din Constanța, seminarul din Medgidia și diferitele geamii au constituit permanent obiective de bază ale Securității.

Acest ordin din 1955 marca apogeul unei campanii de represiune împotriva clerului musulman care a început în 1952 (campanie înscrisă în politica represivă generală), un procent important de clerici intrând în închisori sau lagăre. Un document din octombrie 1955 enumera 18 hoga arestați pentru activități de subminare a regimului, spionaj sau găzduirea tătarilor crimeeni. După relativa relaxare din 1956, problema musulmană nu mai fost urmărită organizat, dosarele fiind transmise altor servicii ale Securității care se ocupau de relațiile cu străinii, de partidele istorice sau de «elementele» naționaliste. În 1959, în condițiile recrudescenței represiunii, se cere reluarea urmăririi problemei musulmane distinct din punct de vedere religios, refacerea întregii documentații, recrutarea de noi agenți și stabilirea activităților dușmănoase pe linia culte.

După 1964, urmărirea informativă a musulmanilor din România s-a desfășurat sub forma unei supravegheri generale privind pe de-o parte aspectul național (în principal legăturile cu Turcia) și pe plan religios eventuala infiltrare a spiritului

fundamentalist. Un document din 1988 arăta că, alături de aceste probleme, Securitatea era interesată de opinia pe care clericii și intelectualii turco-tătari din România o aveau față de situația socială, politică și economică din România, în special față de absența drepturilor cetățenești, și dacă există intenții de protest.

Bibliografie

Arhivele Consiliului Național pentru Studierea Arhivelor Securității, fond Documentar, dosar 2485, 7623, 7743, 7743; Arhivele Serviciului Român de Informații, fond Documentar, dosar 78; *Statutul de organizare a cultului musulman din Republica Populară Română*, aprobat la 1 iunie 1949.

УДК 94:28(477.7)

**СТАРООБРЯДНИЦЬКІ ЦЕРКВИ ПІВДЕННОЇ УКРАЇНИ
(НА МАТЕРІАЛАХ ТИРАСПОЛЬСЬКОГО ПОВІТУ
ХЕРСОНСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ XIX ст.)**

І.О. ЄРМАКОВА,

викладач,

ДВНЗ «Миколаївський політехнічний коледж»

(Україна)

Активізація в Україні досліджень з регіональної історії не виключає інтерес і до релігійного аспекту. Останнім часом багато праць присвячено історії різних конфесій, у тому числі і старообрядницькому напрямку православ'я. Для того, щоб досягти всебічного ґрунтовного вивчення історії релігії у межах всієї України, необхідно приділити уваги аналізу даної проблеми на території Південного регіону. Стан дослідження релігійних процесів на півдні буде не повним, без достатнього вивчення питань, пов'язаних з історією православних старообрядницьких громад, специфікою забудови церкви й особливостями правового становища.

Пошук інтересу до минулого духовної сфери спричинило зацікавленість церковною історією краю. Виходить багато праць, присвячених вивченню тематики історії храмів, монастирів, церковних діячів. Історією церкви на півдні України займаються багато науковців, різним аспектам церковного минулого присвячено велику кількість праць. Серед сучасних дослідників слід зазначити праці А. В. Бельського, М. А. Абдулаєвої, Т. М. Губської, О. П. Тригуба, А. І. Федорової [1]. Проте, незважаючи на значні дослідження зазначеної проблематики, залишається ще багато не висвітлених питань, пов'язаних з духовним минулим.

Вагоме місце у соціально-економічному розвитку Південного регіону посідали старообрядці. Серед різних поселень, заснованих старообрядцями, треба звернути увагу на особливості розбудови церкви у с. Плоське (Великоплоське) Тираспольського повіту. Селище Плоське було засноване 1822 р. російськими розкольниками, частина яких переселилася з іншого села Плоське, утвореного недалеко від фортеці Святої Єлизавети (сучасний Кіровоград) на початковому етапі заселення Новоросійського краю [2]. З часу заснування села, а саме з 1822 р., старообрядцями, які належали до течії

поповців, була збудована молитовна споруда, в якій вони здійснювали богослужіння за старим обрядом.

На вигляд, розкольницька каплиця була подібна до православної церкви. При каплиці знаходився будинок з сараєм. У будинку проживали священики. 1852 р., внаслідок пожежі, каплиця згоріла, тому розкольники перенесли молельню у будинок. Ця, так би мовити молитовна будівля, знаходилась під однією стріхою з сараєм і відповідно до існуючих постанов відносно розкольницьких молитовних споруд не могла бути перебудована.

1854 р. молитовний будинок було опечатано, пізніше опечатали також і сарай. Причини цього розкриває архівна справа, яку було розпочато 1855 р. і за якою з'ясувалося, що старообрядці на місці сарайчика збудували нову велику цегляну будівлю з дерев'яною стріхою та трьома дверима у вигляді церкви. Встановили ікони, хрести та відкрито здійснювали богослужіння з голосним релігійним співом, який було чути далеко за межі молельні.

У листопаді 1860 р. з'ясувалося, що незважаючи на заборони, у молельні продовжують збиратися розкольники. Тираспольський земський справник помітив нову будову та почав розслідувати, чому усупереч постанові про заборону будувати, оновлювати чи ремонтувати розкольницькі релігійні споруди, плосковські старообрядці дозволили собі подібні дії. Земський справник спробував опечатати молитовний будинок, але громада пред'явила йому посвідчення, видане управляючим Херсонською палатою державного майна статським радником Гудим-Левковичем від 5 серпня 1859 р. За ним старообрядцям дозволялося молитовний будинок з'єднати з сараєм, збільшити розмір будівлі й оновити стріху. Через деякий час справник отримує лист від архієпископа Херсонського Димитрія з проханням прийняти необхідні заходи щодо припинення будівництва, розпочатого старообрядцями.

У ході подальшого розслідування справник з'ясував, що, дійсно, у січні 1858 р. старообрядцям с. Плосььке було дозволено тимчасово призупинити знищення розкольницької молитовні та відновити богослужіння. Причиною таких поступок було те, що розкольники подавали надію на приєднання до православ'я. Але навіть через такі обставини земському справнику було незрозуміло, на яких підставах було видано дозвіл на виправлення та перебудову молитовної споруди.

Статський радник Гудим-Левкович з цього питання надав пояснення, що ще за часів перебування на посаді Херсонського губернатора перебував Оленич-Гнененко Кирило Якимович (1848-1851 рр.) він наказав опечатати каплицю старообрядців. Але старообрядницька громада почала надсилати скарги та прохання відносно отримання дозволу на здійснення молитов у зазначеній будівлі. Прохання мешканців с. Плосььке дійшли до міністра внутрішніх справ та управляючого палатою державного майна. З огляду на те, що розкольники з давніх часів проживають у цьому селищі, їх течія не належить до числа шкідливих сект, вищезазначені чиновники надали дозвіл проводити богослужіння у молитовному будинку.

У серпні 1859 року під час проведення ревізії державного майна Тираспольського округу мешканці с. Плосььке вказали ревізору на свій занадто

бідний молитовний будинок, який почав гнити через протікання очеретяної стріхи. Для того, щоб це виправити просили дозволити їм перекрити стріху тесом чи драницею, оскільки потрібного для стріхи очерету дістати було важко, через псування його саранчею. Спираючись на логічне мислення, управляючий палатою державного майна дійшов до висновків, якщо вище керівництво не заперечувало проти того, щоб розкольники мали молельню, то й у нього немає підстав забороняти усунення аварійного стану будівлі. З метою запобігання можливих нещасних випадків, через старість стріхи, він наважився дозволити ремонт. Що стосується сараю, то він керувався звичайним правом піклування про благоустрій казенних селищ, не підозрюючи, що громада може цю будову використовувати на інші потреби окрім господарчих.

Земський справник рекомендував приставу проконтролювати, щоб старообрядці у триденний строк перенесли з сараю до молитовної частини ікони, хрести й інші церковні речі. Сарай опечатати та взяти підписку зі старійшин, що будову вони будуть використовувати лише за безпосереднім господарським призначенням, а не як молельню. Прагнення влади закрити розкольницьку молельню ще тривалий час не вдавалося реалізувати. Тираспольський земський справник писав листи з цієї справи міністру внутрішніх справ, потім Новоросійському і Бессарабському генерал-губернатору. Вище керівництво надало рекомендації закрити молитовний дім і використовувати будівлі для суспільних потреб. Дозвіл на право проводити богослужіння, наданий вищою духовною владою, яким розкольники прикривались, по суті був анульований, оскільки духовенство заявило, що надії щодо приєднання плосковських розкольників до православ'я не виправдались.

Цей молитовний будинок так і не був остаточно опечатаний. Так, у 1862 р., подаючи відомості до Міністерства внутрішніх справ про чисельність розкольників, які проживали у с. Плоське, кількість церковних споруд та наявність священників, поліцейська влада показувала наявність двох молитовних споруд, одна з яких до цього часу проходила по справі і з приводу якої продовжувало вестися листування.

Оновлена каплиця знаходилась на майданчику, була огорожена дерев'яним парканом з трьома воротами. Церква була розміром 21 м у довжину і близько 10,5 м у ширину, поштукатурена, побілена та покрита дрібною драницею. Вхід до молельні був з трьох боків: з заходу – головний і 2 бокових – східний і південний. Будівля складалася з двох частин: кам'яної та дерев'яної, з'єднаних в єдине ціле. Усередині будівлі стеля і підлога були дерев'яні, нічим не пофарбовані, стіни у кам'яній частині поштукатурені і побілені. Вся стіна за престолом була обставлена іконами. При вході у дерев'яне відділення по обидва боки влаштовані два кліроси (узвишся по обидва боки вівтаря, місце у християнській церкві для співаків під час богослужіння), а посередині престол. Під час проведення літургії перед престолом ставився рухомий іконостас з царською, північною і південною брамами [3].

Дуже дивними здаються усі обставини навколо перебудови старообрядницької церкви. Треба зазначити, що побудова нового приміщення церкви й отримані дозволи на ліквідацію аварійного стану, надавалися у період

гонінь і посиленого тиску під час царювання Миколи I. Так, губернаторам був розісланий таємний циркуляр імператора від 5 травня 1839 р., в якому говорилося, що для точного виконання закону від 17 вересня 1826 р., за яким розкольницькі каплиці, церкви, молитовні будинки побудовані до 17 вересня 1826 року повинні залишатися у тому стані в якому перебували, перебудова або відновлення старих категорично заборонялася. Протизаконно побудовані або відновлені каплиці місцева влада повинна опечатати, з'ясувавши усі обставини, надіслати звіт до МВС, в якому, окрім викладення суті справи, висловити пропозиції, як слід діяти далі з порушниками. Крім того, якщо каплиця буде самовільно розпечатана для проведення богослужінь, то за порушення закону вдруге, церковну споруду необхідно знищити. У випадку необхідності ліквідації споруди необхідно повідомити губернське керівництво, обрати зручний час і без зайвого розголосу виконати необхідні дії [4].

Незважаючи на ці законодавчі норми, плосковським старообрядцям вдається діяти всупереч політики уряду. Необхідно звернути увагу ще на один факт, що у межах тієї ж Херсонської губернії жителі інших старообрядницьких сіл у середині 40-х – початку 50-х років були вимушені приймати єдиновір'я. Так, у 1852 році 1119 осіб с. Зибке перейшли до єдиновір'я і на початок 1853 р. у с. Зибкому розкольники вже не числилися. 1846 року вся старообрядницька громада с. Красний Яр у кількості 485 осіб відправили прохання про приєднання до православної церкви. Мешканці с. Клинци 1844 року також приєдналися до єдиновір'я [5].

Подібна ситуація з незаконним будівництвом склалася й у с. Маяк Тираспольського повіту. У період, коли на посаді Новоросійського та Бессарабського генерал-губернатора перебував генерал-лейтенант Федоров, за згодою архієпископа Херсонського Інокентія, 15 грудня 1851 р. було прийнято рішення про необхідність опечатати каплицю у с. Маяк, а згодом у серпні 1852 р. її було знищено. Члени старообрядницької громади відчували необхідність у власному молитовному будинку. Управляючий Херсонською палатою Державного майна Гудим-Левкович задовольнив прохання старообрядців про необхідність мати приміщення для зібрань і наказав місцевій владі не чинити розкольникам ніяких перешкод у будівництві споруди, яка у свою чергу позитивно вплине на естетичний вигляд села. Протокол про будівництво розкольницького молитовного будинку був надісланий тираспольському окружному керівництву, де помітили різницю між дозволом, отриманим від управляючого Херсонською палатою державного майна на будівництво будинку для громадських зібрань і прагненням старообрядців побудувати молитовний дім. Тому Тираспольське окружне керівництво видало наказ призупинити розпочате будівництво. Про ситуацію, яка склалася з приводу будівництва декілька разів сповіщали Гудим-Левковича, наголошуючи про виявлені порушення і прагнення старообрядців побудувати молитовний дім. Але останній у відповіді окружному керівництву наголошував на тому, що треба керуватися раніше наданим дозволом і будівництво не зупиняти [6].

Аналізуючи низку постанов відносно розкольників, переконуєшся, що уряд намагався викоринити розкол двома шляхами: з одного боку – обмежити

для розкольників особисті і майнові права, у той час коли всі інші іновірці вільно ними користувалися, з іншого боку – надавалися різні пільги тим, хто переходив до православ'я.

Можна погодитись з точкою зору губернатора Херсонської губернії, на думку якого уряд сам себе змусив балансувати між двома несумісними крайнощами: з одного боку – якщо уряд ступив на шлях суворих заходів, то вже не міг зупинитися та змінити політику. Абсурдно було відмовлятися від визнання очевидних фактів, як, наприклад, визнання того, що у державі існують розкольники, що їх громади мають потребу молитися і ходити до церкви, що вони укладають шлюби, у них народжуються діти і т.п. З іншого боку – існувало усвідомлення, що влада діє усупереч природи людини (релігійні вірування не можна купити), суспільної думки і навіть усупереч закону, у силу якого «розкольники не переслідуються за їх думку про віру».

Якщо законодавство відносно розкольників суперечило суспільній думці, не варто було очікувати, що посадові особи будуть суворо дотримуватися норм закону. Як показувала практика ці заходи по суті збільшували доходність місцевої поліції та духовенства. Існували неодноразові випадки, коли навіть за невеликі гроші розкольники купували таємні урядові накази або свободу потрібних осіб [7]. Старообрядці, не находячи фізично можливим відмовитися від своїх вірувань, були вимушені сповідувати їх таємно. У даній ситуації успіх очікував ту сторону, яка щедро оплачувала свої претензії виконавцям урядових розпоряджень – місцевій поліції та парафіяльному духовенству, оскільки на ділі старообрядці виявилися більш щедрі і стали основною статтею їх постійного доходу.

Політика жорсткого обмеження кількості молитовних споруд не приносила очікуваних результатів для влади і старообрядці нелегально будували нові храми, самовільно відкривали опечатані й окрім того, постійно збільшувалася кількість прохань про дозвіл на ремонт чи будівництво.

Література

1. Бельский А.В. Единоверчество и единоверческий Корсунский монастырь: возникновение, история и лица / А.В. Бульский // Культура народов Причерноморья. – 1999. – №6. – С.75-87; Губська Т.М. Дерев'яні церкви Херсонської губернії XVII – поч. XIX ст. / Т.М. Губська // III Миколаївська обласна краєзнавча конференція «Історія. Етнографія. Культура. Нові дослідження». – Миколаїв: Атол, 2000. – С.157-158; Тригуб А.П. Історія церковей Николаева (малоизвестные страницы конца XVIII – начала XIX вв.) / А.П. Тригуб // III Миколаївська обласна краєзнавча конференція «Історія. Етнографія. Культура. Нові дослідження». – Миколаїв: Атол, 2000. – С.161-165; Федорова А.І. Становище старообрядницьких церков у XIX ст. (на матеріалах Південної Бессарабії) / А.І. Федорова // Культура народов Причерноморья. – 2002. – №35. – С.63-66.
2. Історія міст і сіл УРСР. Одеська область. – К.: УРЕ, 1969. – С.408.
3. Державний архів Одеської області. (далі – ДАОО), ф.1, оп.203, спр.10, арк.1-68.
4. Центральний державний історичний архів у м. Києві (далі – ЦДІАК), ф.442, оп.1, спр.18026, арк.2-30.
5. ЦДІАК, ф.1316, оп.1, спр.152, арк.1-313.
6. ДАОО, ф.1, оп.203, спр.15, арк.1-72.
7. Там само, оп.249, спр.559, арк.26.

**УКРАИНСКАЯ ЯЗЫКОВАЯ КОРЕНИЗАЦИЯ
В СЕВЕРОКАВКАЗСКОМ КРАЕ. 1922-1932 гг.**

И.Г. ИВАНЦОВ,

канд. ист. наук, доц.,

*Краснодарский государственный университет культуры и искусств
(Россия)*

В СССР официальный курс ВКП(б) на коренизацию-украинизацию в национальном вопросе проводился не только на территории Украины, но и в некоторых сопредельных с УССР областях РСФСР. В частности, при активном давлении со стороны КП(б)У, в 1920-х начале 1930-х годов проводилась и украинизация кубанских (и частично донских) районов.

С 1922 г. была принята установка об использовании в работе административных и культурных учреждений ряда районов Северного Кавказа украинского языка. Самые первые шаги по осуществлению этой политики были предприняты еще ранее энтузиастами без всяких указаний сверху. Так, в 1921 г. исполком станицы Полтавской, заручившись согласием Кубано-Черноморского областного партийного руководства, организовал в станице педагогический техникум с обучением на украинском языке [1, л.24].

Главный вопрос начавших проводиться мероприятий, вопрос о языке, распространенном на Кубани, о его принадлежности был трудный и сложный. На Кубани (и частично в некоторых районах южного Дона) большая часть населения говорила именно на сложившемся к тому времени местном диалекте старого малороссийского языка. Но этот диалект с момента своего появления на Кубани и по сей день являлся и является бесписьменным. Люди общались между собой именно на нем, но обучались, писали и читали на русском языке, используя русскую орфографию, что вообще не требует никаких доказательств. Да, собственно, никого это не смущало, ведь такое положение сложилось исторически, а не в результате каких-либо насильственных процессов.

Все это и было местной, кубанской, национально-культурной особенностью. Недаром во время одного из приездов на Кубань в 1926 г., народный комиссар просвещения А.В. Луначарский советовал вести обучение в начальных классах не на украинском, а на «материнском» языке. Но к мнению наркома просвещения власти не прислушались, да и сделать это было уже совсем не так просто. К 1926 г. на Кубани действовали около 150 начальных украинских школ, отдельные школы семилетки и школы 2-й ступени. Уже с 1921 года работал Полтавский педагогический техникум, обеспечивавший украинскими педагогическими кадрами весь Северный Кавказ.

В 1926 году рабфак вузов г. Краснодара предоставил совпрофу 60 мест на вечернее отделение, 26 на дневное отделение. Из них 12 мест – русское отделение и 14 – украинское [2, л.3 об.]. В краснодарском педагогическом техникуме было открыто украинское отделение.

В 1930 году в Краснодаре была организована специальная украинская школа 2 ступени, три школы 1 ступени. В пяти школах 2 ступени в 8 и 9 группах (классах) начал проводиться предмет «украиноведение» [3, л.6]. Вначале 1930 гг. были открыты техникумы с преподаванием на украинском языке в станице Уманской (ныне Ленинградская), в г. Ейске. Писались и выпускались в свет учебники для украинских школ, брошюры и пособия для украинских учебных заведений.

Организовались новые журналы и альманахи на украинском языке, на рубеже 1920-1930-х гг. кубанские писатели создали ряд новых произведений. Во всех вузах, техникумах и школах был введен, в качестве обязательного, предмет «украиноведение» [4, с.78], в рамках предмета «родиноведение».

К середине 1920-х гг. усилилось давление властей, ориентированное на переход образования, в первую очередь школьного, на украинский язык. И уже тогда такого рода устремления вызывали непонимание, несогласие и протесты. Так, во время проведения II Кубанской окружной партконференции 19 ноября 1925 г. в президиум была отправлена записка с вопросом следующего содержания: «Скажите, как смотрит крайком на обязательное проведение украинизации? Известно ли крайкому, что население не желает обучаться украинскому языку, и почему этот вопрос нельзя выносить на обсуждение хлеборобов станицы?». Тогда партийно-государственная власть пока еще не приняла решений о проведении сплошной украинизации и поэтому ограничивалась советами местным руководителям проявлять в этом вопросе определенную гибкость [5, л.46].

Для издания на украинском языке литературы, учебников и т.д., а также их распространения было специально организовано «Северо-Кавказское отделение Украинского книжного центра» [6, л.141].

В условиях коренизации национальная принадлежность становилась одним из условий успешной карьеры. Изменилась и мотивация использования украинского языка: если раньше она носила в основном бытовой, в некоторой степени культурологический характер, то теперь присутствовал и политический аспект (плавно переходивший в шкурный). Чтобы занять должность в украинизируемых районах, уже вначале 1930-х гг. желательно было владеть украинским языком, а еще лучше, быть «представителем коренной национальности». Разумеется, официально это не заявлялось. Формирование низшего и среднего звена районных аппаратов управления фактически стало приобретать национальный характер. Однако сразу заметим, что в кубанских районах такое положение просуществовало всего несколько лет и не имело массового характера.

К началу 1932 г. тон официальных организаций, контролировавших проведение этой политики, стал гораздо более жестким. Приводимые ниже выдержки из архивных документов об этом свидетельствуют. Из протокола заседания президиума Ейской районной КК-РКИ ВКП (б) от 16.01. 1932 года:

Отобрать письменные обязательства сотрудников на их переход в определенный срок на украинский язык «путем (его) изучения по линии самообразования». Проверять степень выполнения взятых обязательств,

прибегая, в крайнем случае, к взысканиям, вплоть до увольнения с работы, с занесением мотива увольнения в трудовые списки [7, л.19-20].

Дальнейшему обострению ситуации вокруг насильственного внедрения украинского языка в официальное делопроизводство, положило конец неожиданное свертывание украинизации.

Свою роль в свертывании и ликвидации этой политики, видимо, сыграли и политические факторы. Ряд выступлений против советской власти проходил под знаменами именно национального кубано-украинского возрождения, как внутри страны, так и эмигрантскими кругами за рубежом [8, с.440].

14 декабря 1932 г. ЦК ВКП (б) и СНК СССР постановили устранить механическое проведение украинизации. Дело в том, что различные подпольные националистические группы, что называется «резвились» и на Кубани. Их присутствие фиксировалось ОГПУ.

Политика проведения украинизации на Кубани сопровождалась многочисленными перегибами, извращениями в сочетании с особо неприятными инцидентами, сопровождавшими ее. Под инцидентами подразумевается деятельность разного рода групп и организаций «украинского националистического толка», реально существовавших, потенциально могущих возникнуть или полностью мнимых. Из особой папки. Заседание КК Кубанского округа от 22.02. 1929 г.:

В организации «Вызволение» (Национально-демократическая партия) считать необходимым со стороны АППО ОК уделять особое внимание сельскохозяйственному техникуму и Полтавскому педагогическому техникуму, взяв их под специальное наблюдение. В части внесения целого ряда мероприятий, направленных на оздоровления техникумов, обсудив их на секретариате ОК, в связи с докладом ОК об итогах обследования техникумов. Постановили: 1. На ближайшем заседании Секретариата заслушать сообщение фракции ОЙКа о мероприятиях по украинизации; 2. Принять к сведению сообщение, что дело контрреволюционной организации Мацко, передано в коллегиям ОГПУ; 3. Об организации повстанцев заслушать сообщение по окончании следствия; 4. Заслушать сообщение АППО ОК о наибольшей проработке партийными организациями вопроса о троцкистской оппозиции [9, л.6-6 об.].

В ноябре 1932 г. на Кубани было «вычищено» из партии 43 % коммунистов с «украинским уклоном», 5 тысяч из них арестовано [10, с.333-334, 337, 351].

Весной-летом 1933 г., по специальному указанию были сожжены все украинские библиотеки [11, с.81], состоявшие из художественной и политической литературы, учебников, периодических изданий. Этим объясняется практически полное отсутствие украинских книг, периодики, агитационных плакатов и материалов в библиотеках, архивных материалах, музейных фондах. Сохранились считанные экземпляры.

Затем власти перешли и к конкретным проводникам этой политики. Были репрессированы многие пропагандисты, активисты и деятели украинской науки, культуры, писатели, поэты, профессора, студенты и т.д. Был в той или

иной степени репрессирован ряд преподавателей Северо-Кавказского украинского пединститута им. М. Скрыпника в г. Краснодаре, преподавателей и студентов украинского отделения рабфака им. Ильича, украинских педагогических техникумов различной специализации, некоторые учителя 240 украинских школ. Пострадали люди в среде писателей, журналистов и прочей творческой интеллигенции Краснодара.

Репрессии, применяемые по отношению к активным проводникам проводимой в течение десяти лет официальной политики украинизации, нуждались в серьезных обоснованиях. Ведь они выполняли решения и распоряжения власти. Можно сказать – государственный заказ. Однако власти к тому времени уже отработали до мелочей систему поиска виновных в провалах своих начинаний, поэтому и обоснования были найдены без особого труда.

Из резолюции от 28.02.1933 г., по докладу «бригады обследований Краснодарского пединститута». В резолюции особо отмечалось следующее: «Пединститут в спешном порядке украинизировался (с) 1930 по 22 декабря 1932 года и не замечал, как под флагом украинизации протаскивались националистические кулацкие тенденции, которым он не дал надлежащего отпора до начала 1933 г. И только 16 января 1933 г. пединститут по боевому взялся за ликвидацию «украинизации» и тем самым положил конец проискам и тенденциям шовинистической идеологии кулачества на Кубани» [12, л.58 об.].

Конечно, двуличность резолюции несомненна. Ведь пединституту было приказано украинизироваться северокавказским краевым исполкомом ВКП (б), причем именно в спешном порядке. Однако в резолюции это стыдливо замалчивается. А спешная украинизация выставляется как собственная инициатива руководства института.

По мнению краснодарской районной (сельской) КК-РКИ ВКП (б), «в пединститут протаскивались явно националистические контрреволюционные элементы, агенты польского и германского фашизма» [13, л.25 об.]. Здесь имеется в виду состоявшееся «разоблачение» украино-кубанской самостийнической повстанческой контрреволюционной организации «Союз Кубани и Украины», руководителями которой на процессе, проходившем в августе 1933 года, компетентные органы объявили профессора-филолога И. В. Шаля, доцента-литературоведа П. В. Гребенюка, историка С. Г. Грушевского, преподавателя украинского языка пединститута Т. Г. Строкуна и др.

Кроме того, краснодарская районная КК-РКИ как бы с удивлением отмечала «наличие в пединституте группы украинского языка, языковедческого отделения, между тем, как после решения ЦК и согласно заявлению заведующего кадрами КрайОНО, тов. Авербуг, в кадрах таких специалистов потребности в Северо-Кавказском крае нет». Это тоже было поставлено в вину руководству института, да и всему коллективу, за то, что допустили подобное.

Президиум краснодарской городской КК-РКИ, на основании всего вышеизложенного, постановил: «Учитывая необходимость рационализации учебно-производственной жизни пединститута, поставить вопрос перед Наркомпросом о ликвидации группы украинского языка и литературы в связи с отсутствием потребности в таких специалистах в Северокавказском крае» [14,

л.58 об., 59]. В итоге, в течение учебного семестра группа была ликвидирована, вернее сказать, что студенты разбежались сами, кто куда.

В дальнейшем, в течение 1930-х гг., репрессиям был подвергнут ряд кубанских украиноязычных писателей, таких как В. Потапенко, Г. Доброскок и др. Уцелевшие либо эмигрировали в годы Великой отечественной войны (Н. Щербина, В. Очерет, Ф. Горб и др.), либо были репрессированы уже после нее, некоторые стали писать свои произведения на русском языке.

Методы форсированного внедрения украинизации, а также ее насильственный характер вызвал на некоторое время, если можно так выразиться, некое даже неприятие украинского наследия. Именно этими событиями объясняется заметная волна добровольной русификации традиционных кубанских фамилий, когда они неожиданно вышли из моды и изменялись на русский лад в ЗАГСх. И виновата тут была как раз совершенно безграмотная, можно даже сказать, – идиотская – политика властей, доведенная на своем пике до абсурдных явлений, которая в качестве обратной реакции вызвала неприятие даже собственных фамилий. Во второй половине 30-х гг. число кубанцев, считавших себя украинцами, резко сократилось, что собственно и зафиксировали материалы переписей 1937 и 1939 гг.

Литература

1. ГАКК (Государственный архив Краснодарского края). Ф.696. Оп.1. Д.73.
2. ГАКК. Ф.Р-1604. Оп.1. Д.10.
3. ЦДНИКК (Центр документации новейшей истории Краснодарского края) Ф.10. Оп.1. Д.358.
4. Иванцов И. Мова в районном масштабе // Родина. № 9, сентябрь 2008.
5. ЦДНИКК. Ф. 8. Оп. 1. Д. 85.
6. ЦДНИКК. Ф.8003. Оп.1. Д.31.
7. ЦДНИКК. Ф.439. Оп.1. Д.62.
8. Куценко И.Я. Кубанское казачество. Краснодар: Кн. Изд-во, 1993. – 583 с.
9. ЦДНИКК. Ф.10. Оп.1. Д.538.
10. Рыбас С.Ю. Сталин. М.: 2010.
11. История Кубани XX век: Очерки /А.М. Авраменко, А.В. Баранов, Ю.А. Болдырев и др./ Под общей редакцией профессора В.Е. Щетнева. Краснодар. «Перспективы Образования», 1998. 224 с.
12. ЦДНИКК. Ф.20. Оп.1. Д.18.
13. ЦДНИКК. Ф.20. Оп.1. Д.20.
14. ЦДНИКК. Ф.20. Оп.1. Д.18.

УДК 811.111 (047)

АНГЛОМОВНІ ЗАПОЗИЧЕННЯ В УКРАЇНСЬКІЙ ЮРИДИЧНІЙ ЛЕКСИЦІ

І.Л. КАЛУСТ'ЯН,

ст. викладач,

Одеський національний морський університет

(Україна)

В українському та англійському мовознавстві проблема збагачення лексики іншомовними словами розглядається у багатьох дослідженнях, серед яких слід виділити роботи О. Потєбні, І. Огієнка, С. Семчинського, Ю. Жлуктенка, Б. Ажнюка. Майже до кінця XIX ст. питання про доцільність чи недоцільність запозичення розглядалося з позиції проблеми чистоти мови: вчені

та громадські діячі того періоду прагнули довести можливість заміни будь-якого запозиченого слова українським. І. Огієнко, І. Нечуй-Левицький та Б. Грінченко особливо наполягали на необхідності звільнення української мови від чужоземних запозичень. Одним із перших, хто переконливо обґрунтував необхідність іншомовних запозичень, був І. Франко [1, с12].

Актуальність процесу запозичення іншомовної лексики в українську та англійську мову привернула увагу до нього багатьох дослідників в останнє десятиріччя ХХ ст. та на початку ХХІ ст. Зокрема, освоєння іншомовних запозичень у наукових, а особливо у юридичній терміносистемах досліджують О. Лисенко, Г. Сергєєва; Д. Мазурик, О. Стишов розглядають запозичення слів як ефективний сучасний спосіб збагачення лексичного складу мови; лексико-семантичну рецепцію іншомовних слів в українській мові аналізує В.Симонок.

Хоча вже у ХХ ст. виділялись причини іншомовних запозичень, але, по-перше, не було розмежування екстралінгвальних та лінгвальних причин, по-друге, не було достатньої зорієнтованості на встановлення зв'язку причин запозичення з процесом освоєння слова у мові-рецепторі, і, по-третє, не виділялись окремо причини запозичення економічних англійських термінів [2, с.15]. Загалом можна виділити дві великі групи причин запозичення юридичних термінів: екстралінгвальні (позамовні) та внутрішньолінгвальні (власне мовні). До екстралінгвальних належать юридичні, культурні та політичні контакти між державами, що значно посилюються в умовах глобалізації. Внутрішньолінгвальними причинами запозичень є такі:

1) відсутність у мові еквівалентного слова для нового предмета, явища чи поняття;

2) тенденція до використання одного запозиченого слова замість звороту в українській мові: clearing – кліринг – система безготівкових розрахунків, що ґрунтується на зарахуванні банками взаємних платіжних вимог сторін;

3) прагнення до підвищення чіткості терміна, яке виражається у вилученні полісемії або омонімії в запозиченій мові: factoring – факторинг – різновид торговельно-комісійної операції, поєднаної з кредитуванням обігового капіталу клієнта.

Засвоєння мовою запозичених термінів – складний діахронічний процес, у якому тісно переплітаються зв'язки й відношення, з одного боку, мови-позичальниці та мови-донора, а з другого, – внутрішньо-системні особливості самої мови-позичальниці. Ступінь освоєння запозичень залежить від наявності соціального замовлення, від особливостей семантики, давності запозичення (гіпотеза О.Д. Пономарева).

У момент запозичення будь-якого іншомовного терміна його значення й значення утвореного терміна можуть повністю збігатися в обох мовах. Надалі такий термін може зазнати змін і зсувів значень, характерних для будь-якого терміна, самостійно утвореного із елементів, які існують у власній мові [3, с.10]. Наприклад, термінологічне ядро юридичної лексики формують назви осіб за видом діяльності. Для порівняння:

Агент – посередник, який є юридичною особою і представляє інтереси певних виробників (принципала-хазяїна) при збуті їхніх товарів, укладаючи

угоди від імені та за рахунок принципала. В англійській мові слово агент має ширше значення: Agent – 1) general: an individual authorized to act in behalf of another person, the principal (представник, довірена особа, що виконує від імені принципала-хазяїна різні доручення, завдання). 2) marketing: a middleman, who does not take title to the goods he or she sells (посередник, котрий укладає угоди не за свій рахунок і збуває чужі товари). 3) wholesaler: a wholesaling intermediary who does not take title to merchandise but serves primarily to bring buyers and sellers together and facilitate exchanges (оптовий торгівець, котрий представляє інтереси виробників, робить все для полегшення обміну товарами).

Брокер – оцінювач, комісіонер – особа або фірма, що спеціалізується на посередницьких біржових операціях; за посередництво одержують винагороду у формі певного відсотка від суми угоди. В англійській мові це слово має таке значення: Broker – 1) a person who prepares contracts with third parties, as with a freight broker and customs broker, on behalf of a principal (особа, яка готує угоди від імені інших сторін, найчастіше від імені хазяїна). 2) a wholesaling intermediary whose primary function is supplying market information and establishing contacts to facilitate sales for clients (оптовий торгівець, котрий володіє маркетинговою інформацією і встановлює контакти для полегшення продажу для клієнтів).

Дистриб'ютор – незалежний оптовий посередник, який закуповує товари з метою їх продажу роздрібним фірмам для кінцевого споживання. Англійське: Distributor – 1) an intermediary that distributes products primarily to commercial or professional users (особа, котра поставляє товари комерційним або професійним користувачам). 2) an individual who buys and sells goods to retailers and other users but does not sell in significant amounts to the consumer (особа, яка купує і продає товари роздрібним торговцям, але не продає у значних сумах для споживачів).

Як бачимо, в англійській мові ці слова мають ширше значення, що можна пояснити й етимологією слів, адже вони мають англійське походження. В українській мові вони закріпились зі зміною початкового значення.

Для запозичень в українській юридичній термінології в останнє десятиліття характерними є два процеси: 1) збільшення кількості англомовних за походженням слів; 2) розширення актуальності слів англійського походження, що функціонували в українській мові обмежено для характеристики певних сфер життя в зарубіжних країнах. Так, наприклад, значення слів «менеджер» і «бізнес» до початку 90-х років ХХ ст. було негативно забарвлене, що підкреслювало конфліктні відносини у капіталістичному суспільстві. Такі слова, як *брокер*, *бестселер*, *боді-арт*, *бос*, *дисконт*, *інвестор*, *концерн*, *маркетинг*, *продюсер*, *рекет* стали тепер загальноновживаними, вони позначають вже реалії сучасного життя нашої країни і переважно мають нейтральне чи позитивне значення [4, с.12].

Англомовні запозичені терміни в юридичній терміносистемі української мови поділяються на декілька типів:

— запозичення досить давні, й настільки пристосовані до мови, що вже не відчувається їхнє іноземне походження. Вони часто й широко застосовуються й мають велику кількість похідних (*real* – реальний, *partnership*

– партнерство тощо);

— суто англомовні слова, які часто використовуються в мовленні, виходять за межі професійної сфери вживання й поступово стають загальномовними одиницями (legal counseling – юридична консультація, legal guarantee – юридична гарантія, legal assistance – юридична взаємодопомога, law books, legal literature – юридична література, legal liability – юридична відповідальність);

— варваризми – рідковживані іншомовні слова, які легко замінюються питомою лексикою й використовуються у фаховому спілкуванні. В побутовій мові почути їх майже неможливо [5, с. 157]: legal training – юридичне тренування, legal privilege – юридична привілея, terms of law – юридична термінологія, law firm – юридична фірма, legal form – юридична форма, legal technicality – юридична формальність.

— інтернаціоналізми – такі міжнародні терміни, які вживаються не менше, ніж у трьох неспоріднених мовах [6, с. 164]: holding – холдинг – вид підприємництва, суть якого полягає у придбанні контрольного пакету акцій різних компаній з метою контролю за їхньою діяльністю й отримання дивідендів; Leasing – лізинг – довгострокова оренда обладнання, машин, споруд виробничого призначення.

Основна причина іншомовних запозичень полягає, передусім, у суперечностях між вимогами точності терміна, з одного боку, й практичної лаконічності, – з другого. Проте, існує велика кількість випадків, коли термін запозичується для позначення старого поняття, для якого в українській та англійській мові вже існує термін або описовий зворот. Таким чином, у мові співіснують різні за походженням номінативні одиниці, які позначають те саме явище, тобто синонімічні пари. Вони бувають двох типів [6, с. 164]:

а) англомовне запозичення – однокомпонентний український еквівалент: дайджест – огляд; дилер – посередник, представник; дисконт – знижка; консалтинг – консультування; менеджер – керівник; офшорний – іноземний;

б) англомовне запозичення – багатокомпонентний український еквівалент: траст – довірче товариство; форс-мажор – непередбачені обставини; ріелтер – агент з продажу нерухомості.

За спостереженнями, англіцизми використовують частіше, ніж їхні українські відповідники. Важливу роль у використанні англіцизмів, що належать до першої групи, відіграють соціально-психологічні причини: мовці часто надають перевагу іншомовним словам, як більш престижним, модним. У другій групі вища частотність англіцизмів порівняно з українськими відповідниками пояснюється прагненням мовців до економії мовних засобів (запозичення значно компактніші) [7, с.264].

Юридична термінологія постійно змінюється й оновлюється, отже варто пильніше ставитися до тієї лексики, що стає характерною для вжитку, інакше існує ризик переобтяження терміносистеми іншомовними прямими запозиченнями й калькуваннями. Інколи складається враження, що ми більше піклуємось про міжнародність термінології, про те, щоб вона була сприйнята представниками тих націй, із мов яких відбувається запозичення, ніж про

власну мову, простоту й зручність термінів у ній. Задля збереження мови кращим варіантом є введення в обіг питомих українських термінів за умови їх наявності або реальної можливості утворення.

Існують певні об'єктивні причини англомовних запозичень в українській та англійській юридичній лексиці. Але, якщо на початковому етапі нової хвилі іншомовних запозичень (кінець 80-х – середина 90-х рр. ХХ ст.) переважали думки про те, що не слід їх боятися, оскільки мова сама впорається з потоком запозичень, у процесі мовної практики відпадатиме все штучне і зайве, а вдалі новотвори та доцільні запозичення приживуться у мові, то останнім часом говорять про перенасиченість української мови іншомовною лексикою.

А тому лунають думки про наукове прогнозування й навіть планування розвитку мови. Науковий підхід до прогнозування долі іншомовних запозичень може сприяти встановленню чітких критеріїв зарахування запозичень до складу української мови. Проти неконтрольованих англомовних запозичень доволі активно виступають мовознавці з інших слов'янських країн, вважаючи, що надмірне захоплення іншомовними словами завдає шкоди рідній мові не лише на лексичному рівні, але й для її будови загалом. Тому слід намагатись використовувати власні мовні ресурси для адекватного відображення нових економічних реалій.

Література

1. Апалат Г.П. Англомовний юридичний дискурс і його відтворення українською мовою: Автореф. дис. канд. філол. наук: 10.02.16. — К., 2002. — 19 с.
2. Балабін В.В. Сучасний американський юридичний сленг як проблема перекладу: Автореф. дис. канд. філол. наук: 10.02.16.— Т.Шевченка. — К., 2002. — 19 с.
3. Арендаренко І. В. Англійська та українська юридична література (порівняльна типологія): Автореф. дис. канд. філол. наук: 10.01.05. — К., 2003. — 20с.
4. Апалат Г.П. Структура, семантика і прагматика юридичних текстів (на матеріалі сучасної англомовної преси): Автореф. дис. канд. філол. наук: 10.02.04. — К., 2003. — 19с.
5. Вередін Г.Ю. Передумови вироблення українських термінологічних стандартів // Мова і духовність націй. — К., 1992. — С.157–164.
6. Дерді Е. Т. Юридичні терміни-композиції в англійській мові // Мовні і концептуальні картини світу. — К., 2000. — 470 с.
7. Иртеньева Н.С. Іншомовні слова в сучасній юридичній термінології // Міжнародна поліцейська енциклопедія. — Київ: Видавничий дім, 2003.— Т. 1. с. 264 –265.

**REPRESIUNI POLITICE ÎN BASARABIA DE SUD (UCRAINA)
ÎN CONTEXTUL ÎNCEPUTULUI RĂZBOIULUI SOVIETO-GERMAN:
CAZUL NICHITA NICULCEA**

**ПОЛИТИЧЕСКИЕ РЕПРЕССИИ НА ЮГЕ БЕССАРАБИИ
(УКРАИНА) В КОНТЕКСТЕ НАЧАЛА СОВЕТСКО-ГЕРМАНСКОЙ
ВОЙНЫ: НА ПРИМЕРЕ ДЕЛА НИКИТЫ НИКУЛЬЧА**

IGOR CAȘU,

lector, doctor,

Universitatea de Stat din Moldova

Centrul de Studiere a Totalitarismului

(Moldova)

The article focuses on one case study of political repression in South Bessarabia (ceded to Ukraine in 1940) in the context of the beginning of the German-Soviet war in late June 1941. More exactly, it is about Nichita Niculcea, a former mayor of Satu- Nou, Ismail County (judet). He is arrested on the 15th of July 1941 and sentenced to 5 years in Gulag on false allegations as potential enemy of the regime. He was recognized a victim of Soviet Communist regime very late, in November 1989, by the Prokuratura of Odessa.

Nichita Niculcea se naște la doar un an de la pierderea de către România (atunci încă Principatele Unite) a sudului Basarabiei în favoarea Rusiei (1879). Regiunea beneficiază de o reformă agrară care va pune bazele unei clase de țărani înstărită și Imperiul Rus nu va interveni simțitor în reformele promovate de administrația românească între 1856 și 1878 când județele Ismail și Cetatea Albă vor reveni la Moldova, unită după 1859 cu Muntenia. Va urma școala din localitate, unde va termina două clase. În timpul primului război mondial, va lupta, din 1916, pe front, fiind înrolat în armata țaristă. Tatăl său va muri în curând, în 1921, după care va urma mama sa, în 1922. Va avea, împreună cu soția sa, Olga (decedată în 1933) cinci copii: Simion, născut în 1903; Ana, născută în 1905; Natalia, născută în 1911; Vera, născută în 1913 și Gheorghe (anul de naștere nu e cunoscut). Avea o soră, Ana, născută doi ani mai devreme decât el, în 1877; și un frate, Leontie, decedat în 1941[1].

În perioada interbelică, Basarabia devenind parte a României, Nichita Niculcea se ocupă cu agricultura, fiind proprietar al unui teren de 20 de hectare, ceea ce-i permitea să asigure un nivel de viață decent pentru familia sa. Mai avea, în 1940, patru cai și o vacă. Deține în două rânduri funcții publice, mai întâi cea de ajutor de primar, în 1919, timp de aproape un an, și, în 1936, când timp de 7 luni devine primar al localității de baștină, Satu-Nou. Nu a fost membru de partid, dar cum era practic imposibil să câștigi alegerile fără susținerea unui partid politic, candidează pe listele Partidului Național Liberal, aflat atunci la putere în România, Gheorghe Tătărescu fiind prim-ministru [2].

În 22 iunie 1941, România intră în război împotriva URSS alături de Germania cu scopul declarat de a recupera teritoriile românești pierdute cu un an mai devreme – Basarabia, Bucovina de Nord și ținutul Herței. Pe 20 iulie se declanșează etapa finală

a eliberării sudului Basarabiei. Divizia corpului 11 armată română reia ofensiva la Oancea abandonată în seara de 22 iunie și ajunge la Cahul. Înaintarea pe acest sector al frontului fusese dificilă din cauza unui bombardament sovietic continuu cu artilerie ceea ce făcea ofensiva imposibilă, mai ales că lunca Prutului din preajmă era inundată. În aceeași zi, unități ale marinei române și germane ocupă porturile Reni, Ismail, Chilia și Vâlcov. Pe 26 iulie, Basarabia este complet eliberată de trupele sovietice [3].

Nichita Niculcea este arestat în contextul începutului operațiunilor militare de pe frontul de est din al doilea război mondial. Anume, la 15 iulie 1941, secția NKVD din Sărata, județul Ismail, îl reține pe motiv că se face vinovat de agitație antisovietică și de nesupunere ordinului autorităților sovietice de a presta muncă în folos obștesc. Până la evacuarea în Siberia, a fost deținut în închisoarea din Cetatea Albă. Reținerea sa se produce în contextul începerii războiului organele represive sovietice întetesc lupta împotriva unor persoane considerate neloiale puterii sovietice dat fiind originea lor socială sau apartenența lor politică din trecut. În cazul de față, învinuirea adusă inițial lui Nichita Niculcea este una formală și inventată, așa cum se va vedea ulterior. Martorii interogați nu au confirmat presupunerile organelor de represiune sovietică și, prin urmare, învinuirea inițială a fost schimbată cu cea de ordin ideologic, adică proveniența socială și activitatea sa ca funcționar al statului român în perioada interbelică au devenit capul de acuzare. Interogatoriile s-au desfășurat la închisoarea nr. 1 din orașul Novosibirsk, acolo unde a fost trimis Nichita Niculcea pe 15 iulie și unde a ajuns pe 18 august 1941. Este de remarcat că acesta refuză să-și recunoască vina în timpul mai multor interogatorii [4], dar în ziua de 28 aprilie 1942 recunoaște că s-ar face vinovat de ocuparea funcției de ajutor de primar în 1919 și apoi a celei de primar în 1936 în Satu-Nou. Nu a recunoscut însă niciodată că ar fi făcut agitație antisovietică sau că ar fi sabotat munca în folos obștesc care i-au fost prezentate de la început [5]. Putem lesne presupune că între timp a fost bătut și supus unui tratament inuman, așa cum se întâmpla de obicei în aceste cazuri, fapt care explică recunoașterea parțială a vinei. Sau, probabil, a considerat că dacă își va recunoaște vina cel puțin parțial, va primi o pedeapsă mai ușoară. A rezistat în fața acuzațiilor aduse în legătură cu pretensele declarații antisovietice și sabotaj care i se incriminau încă de la arestul de la Sărata din 15 iulie 1941. Acest lucru l-a salvat de la plutonul de execuție, întrucât o asemenea acuzație, mai ales pe timp de război, se pedepsea cu moartea.

În protocolul din 7 august 1942, organele de represiune sovietică recomandă cazul său spre examinare Consfăturii Speciale (*Особое Совецание*) a NKVD. Mai mult, recomandă ca Niculcea să fie condamnat la 5 ani de exil, invocându-se articolul 58-4[6]. Acest lucru însemna, ca și în alte numeroase cazuri pe care le cunoaștem, că NKVD-ul nu dispunea de probe pentru condamnarea sa și, prin urmare, Nichita Niculcea trebuia condamnat din motive politice. Așa și s-a întâmplat: la 5 decembrie 1942, acesta este trimis la 5 ani de muncă silnică [7]. Nu știm ce s-a întâmplat cu acesta după aceasta și dacă a mai rămas în viață.

Reabilitarea lui Nichita Niculcea are loc în contextul schimbărilor survenite în URSS, în legătură cu lansarea Perestroikăi lui Gorbaciov de la sfârșitul anilor 1980. Este vorba mai exact de decretul Președintelui sovietic din 16 ianuarie 1989 «Despre

мăсурiе суплiментаре де рестабiлiре а дрептăџii фăџă де вiктiмеле репресиунiлор политiце дiн ании 1930-1940, прекум џi дiн ании 1950». Nichita Niculcea este reabilitat oficial la 28 noiembrie 1989 de către Procuratura regiunii Odessa [8]. Prin urmare, el a fost recunoscut nevinovat după ce viața sa și a familiei sale a fost ruinată. Soarta respectivă a avut-o alți mii și zeci de mii de români basarabeni, precum și persoane de alte etnii din teritoriul Basarabiei cedate Ucrainei la 1940.

Referințe

1. Arhiva de Stat a Regiunii Odesa (in continuare – A.S.R.O), fondul P-8065, dosar 015500, ff. 5-6.
2. A.S.R.O, fondul P-8065, dosar 015500, f. 27.
3. Alesandru D. Duțu, Mihai Retegan, România în război. 1421 zile de înclеștare. Eliberarea Basarabiei și a Bucovinei de Nord (22 iunie-26 iulie 1941), București, Editura Globus, 1993, p. 222-223.
4. A.S.R.O, fondul P-8065, dosar 015500, f. 17-18.
5. A.S.R.O, fondul P-8065, dosar 015500, f. 27.
6. A.S.R.O, fondul P-8065, dosar 015500, ff. 33-33 verso.
7. A.S.R.O, fondul P-8065, dosar 015500, f. 35.
8. A.S.R.O, fondul P-8065, dosar 015500, f. 42.

УДК: 94 (477) “15/16”

КОЗАК-БУТ – ХТО ВІН ТАКИЙ? ДО ПИТАННЯ ПРО ЕТНІЧНИЙ СКЛАД ВІЙСЬКА ЗАПОРОЗЬКОГО У ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ XVII ст.

Т.Р. КОВАЛЕЦЬ,

аспірант,

Чернівецький національний університет ім. Юрія Федьковича

(Україна)

Незважаючи на те, що під час вивчення військового мистецтва запорозького війська у період так званих «козацьких війн» українська історіографія нагромадила значну наукову літературу, у ній досить мало уваги звертається на етнічний склад козацьких підрозділів і пов'язані з ним проблеми.

Однією із таких є проблема етимології та вживання антропоніма «Бут» в історичних документах XVI–XVII ст. Зокрема, «Бути» зустрічаються серед численних тюркських імен киян, канівців і черкашан, зафіксованих ревізіями порубіжних замків середини XVI ст. [1, с.172]. 1590 року якийсь Яцько Бутович з кількома сотнями низових козаків пограбував маєток Форош шляхтянки Агнешки Козаровської [2, с.23-25]. У походах Війська Запорозького в Московщину під час Великої Смути брав участь сотник Федір Бут, якого в березні 1614 року було взято в полон під м. Олонцем [3, с. 63]. У грудні 1618 року у складі полку Ждана Конші, що перейшов на російську службу, згадується рядовий козак Яків Бут [3, с. 205]. Восени 1637 року підняв збройне антишляхетське повстання на Україні Павло Бут (Павлюк). Разом із запорозьким гетьманом Я. Острянином під час його втечі з козацького табору під Жовнином у червні 1638 р. московський кордон перетнув сотник Дем'ян Бут. Іще кілька осіб із таким прізвищем зафіксували російські воєводи серед міщан-переселенців з України до Московського царства у 1638-1639 роках [4, с.76; 5, с. 279-284]. 4 грудня 1638 року на Масловому Ставі склали присягу на вірність королеві та Речі Посполитій корсунський реєстровий

полковник Іван Нестеренко-Бут і сотник Ілько Бут [6, s.156; 7, s.194]. У конфесатах білоруських козаків, захоплених у полон військами князя Я. Радзивілла 8 жовтня 1648 року, згадується полковник Грицько Бут, який повинен був утримувати проти литовського війська міста Гомель, Речицю та Лоїв [8, с. 163]. Серед послів Богдана Хмельницького до московського царя 1652 року документи фіксують козака Семена Бута [9, с.469]. Як бачимо, це прізвище в першій половині XVII ст. було досить поширеним у козацькому середовищі.

Історіографія проблеми нашої статті обмежується двома короткими і побіжними судженнями на рівні гіпотези. Перше із них належить українському історикові Ф. Шевченку, який припускав, що саме слово «Бут» означає не що інше, як «перекладач», «тлумач», а козаки з таким прізвищем за етнічним походженням були вірменами, оскільки останні склали більшість у корпусі перекладачів того часу в коронному війську, при місцевих урядниках і серед козаків [10, с.97-98]. Зовсім іншої думки відомий кабардино-балкарський історик А. Максидов, який провів паралелі між прізвищем «Бут» і адигейськими іменами Бат, Батоко, Батмен і припускав, що й антропонім Павлюк (ім'я запорозького гетьмана) теж має черкеське походження [11]. Водночас існує ряд джерел, відомості з яких дають змогу запропонувати більш обґрунтовану версію походження та значення прізвища «Бут» і його зв'язку із запорозьким козацтвом першої половини XVII ст. Розробка на підставі джерельних матеріалів цієї нової гіпотези етимології антропоніма і є метою нашої статті.

Передусім зауважимо, що термін «бут» справді вживався стосовно перекладачів у військових підрозділах Речі Посполитої, зокрема, перекладачів, які володіли кримськотатарською мовою. Наприклад, із реляції учасника битви під Корсунем дізнаємося, що увечері 15 травня 1648 року напередодні вирішального бою польські жовніри під час герцю захопили в полон «татар двадцять і бута, тобто тлумача козацького» [12, s.119].

Водночас інші джерельні згадки наштукують на думку, що термін «бут» не просто стосувався фаху перекладача, а й мав пряму вказівку на етнічне походження людей.

У кінці вересня – на початку жовтня 1647 року у Дике Поле в напрямку Очакова вирушив 4-тисячний загін зі шляхетських почтів і кількох реєстрових полків під проводом коронного стражника Александра Конєцпольського із завданням спровокувати татарське військо вчинити напад на землі Речі Посполитої. Це мало призвести до вибуху масштабного збройного зіткнення Речі Посполитої та Османської імперії, яке входило у плани польського короля Владислава IV [24]. На початку листопада Конєцпольський дійшов до місця, де Інгулець впадає у Дніпро. На протилежному березі Дніпра розвідка реєстровців виявила значне татарське військо, однак коли коронний загін переправився, татари почали швидко відступати. Кримські орди, зайняті у той час боротьбою за місце візира між ханом Ісламом Гіреєм III і Сефер Газі-агою, не вступили у відкритий конфлікт із коронним військом. Дев'ятиденне переслідування загонів ординців виявилось безуспішним.

Досліджуваний нами фрагмент діаріуша учасника тих подій стосується моменту відходу загонів Конєцпольського, розчарованих стрімким відступом татар і багатоденною виснажливою гонитвою, та повернення татарського війська на старі позиції над Дніпром. В оригіналі він поданий наступним чином: «*Jak prędko do Dniepru tak zaraz na drugą stronę Tatarowie, Butowie wyszlakowali ulusy w nocy pod Kałonczakiem zagarnąwszy szmat Nohajców, z ulusami nazad do przeprawy*» [12, s. 99]. Респондент, очевидно, належав до дрібної шляхти і не мав доброї освіти, оскільки розповідь його доволі заплутана і місцями незрозуміла.

Значно логічніший вигляд має таке подання тексту (у ньому підкреслено та виділено жирним частини слів і розділові знаки, змінені нами, пропущені слова подані у квадратних дужках): «*Jak prędko do Dniepru [wyszły],₂ tak zaraz na drugiej stronie Tatarowie, Butowie wyszlakowali ulusy w nocy pod Kałonczakiem,₂ zagarnąwszy szmat Nohajców, z ulusami nazad do przeprawy [wrócili]*». Таким чином, переклад є таким: «Як тільки швидко вийшли до Дніпра (йдеться про коронне військо. – Т. К.), на іншому боці татари, **бути** (виділення наше. – Т. К.) розташувалися вночі під Каланчаком, залучивши частину ногайців, із ордами до переправи [повернулися]». Згадка про «очаківську орду» ногайців у документі стосується, схоже, не Єдисанської (Очаківської) орди, мешканці якої 1770 року мігрували на територію Кримського ханства, а, вочевидь, Білгородської.

Як бачимо, слово «бути» тут вживається як синонім до «татари», а вказівка, що ці «бути» залучили до своїх лав «частину ногайців», логічно наводить на думку про кримських татар, які становили певну етнічно-лінгвістичну окремішність від татар ногайських.

Ототожнення «бутів» і «татар» зустрічається ще в ряді інших джерел. Зокрема, на козацькій раді 22 серпня 1630 р. гетьман Тимофій Орендаренко, щоб краще дізнатися про кримські справи, наказав покликати «Бута, котрий вийшов із орди». Той, «розпитаний гетьманом, сказав, що тепер втік з-під Ізмаїла» [13, с.321]. Припускаємо, тут ідеться про татарина, який зовсім недавно долучився до запорозького війська і міг розповісти свіжі новини з Дикого Поля. Наш здогад підтверджується у реляції битви під Охматовим 30 січня 1644 р. між козацького-польськими військами, з одного боку, і ординцями, з іншого. Учасник цієї битви згадує, що про підготовку татарського війська та початок походу «поган» польське командування дізнавалося як «від шпигунів, так і від **бутів** (виділення наше. – Т.К.), що передавали із Запорожжя» [14, s. 273], тобто від нещодавно покозачених татар.

24 травня 1631 року запорозький козак Григорій Рубчинський, родом із міста Борзни, на допиті у Севського воєводи С. Стрешнева під час розповіді про ситуацію в Україні, згадав, що козаки «зійшлися знову на збір і стали у Черкасах та у Переяславі, та у Каневі. А разом... козаків 15 000, а гетьман у козаків **Тарас Бут** (виділення наше. – Т.К.)» [15, с. 109]. Що ж до етнічної приналежності керівника антишляхетського повстання 1630 року, то Тарас Федорович (у більшості джерел просто «Тарас») був татариним, вихрещеним під іменем Оврама Тарасси, або ж вихідцем із родини «овруцьких ординських слуг,

потім замкових зем'ян, за якими визнано шляхетство» [16, р. 354–356; 17, с. 8]. Респондент назвав Тараса «бутом» (а це чи не єдина джерельна згадка у такому формулюванні), вочевидь, добираючи синонім до слова «татарин».

Зрідка зустрічається, коли «бутами» називали не татар, а турків. Так, соратник І. Сулими, врятований від смертної кари за зруйнування Кодаку 1635 року турецьким послом, Павло Бут (Павлюк), вождь повстання 1637 р., за свідченнями сучасників, був турком і «відомий під іменем Гузана» [18, с.130; 19, с.28].

Тож яка етимологія слова «бут»? Однозначно відповісти на це питання досить важко. У тогочасній польській мові такого слова не зустрічаємо (*buty* – взуття і *buta* – пиха здаються нам непідходящими варіантами) [20, с.520], а у найповнішому на сьогодні словникові кримськотатарської мови це слово, хоч і наявне, однак зі значеннями «стегно» та «ідол» [21, с.163]. Припущення, що це слово могло постати із якихось ногайських діалектів, теж не знайшло підтвердження [22]. Значно прийнятнішим видається тлумачення лінгвістом Н. Марром грузинського «бут-бут» як звуконаслідувального слова, що означає «бурчати», «бурмотіти» [23, с. 167]. Як же грузинське слово потрапило у кримськотатарську, а потім і українську та польську мови? Кримськотатарська, грузинська та перська мають значний спільний лексичний масив. Наприклад, уже згадуване слово «бут» у значенні «стегно» перейшло із перської в грузинську та кримськотатарську [25]. Така ж доля могла спіткати і слово «бут-бут». Походження слова «бут» у такому разі може бути схожим до появи грецького слова «варвар» – від «bar-bar» – архетипально: «щось незрозуміле бурмотить».

Отож, антропонім «Бут», носії якого часто зустрічаються у середовищі українського козацтва першої половини XVII ст., має складну етимологію. Спочатку він міг бути зневажливою назвою татар, однак згодом втратив негативний смисловий відтінок і став ототожнюватися переважно із поняттям «татарин», рідше – «мусульманин». Бутами також називали перекладачів у військових підрозділах Речі Посполитої, які володіли татарською мовою.

Література

1. Яковенко Н. Нарис історії середньовічної та ранньомодерної України / Н. Яковенко. – К.: Критика, 2005. – 584 с.
2. Архив Юго-Западной России, издаваемый Временною комиссией для разбора древних актов. – К. : В университетской типографии, 1863. – Ч. 3. – Т. 1: Акты о козаках (1500-1648 гг.). – СХХ, 406 с.
3. Документи російських архівів з історії українського козацтва / Упоряд. Л. Войтович та ін. – Львів : Місіонер, 1998. – Т. 1: Документи до історії запорозького козацтва 1613-1620 рр. - 443 с.
4. Щербак В. Яків Острянин / В. Щербак // Український історичний журнал. – 1997. – № 6. – С. 71-77.
5. Baranowski B. Geneza sojuszu kozacko-tatarskiego 1648 r. / B. Baranowski // Przegląd Historyczny. – 1948. – Т. 37. – S. 276–287.
6. Borowiak A. Powstanie kozackie 1638 / A. Borowiak. – Zabrze : Infortditions, 2010. – 176 s.
7. Okolski S. Diariusz transakcji wojennej między Wojskiem Koronnym i Zaporoskiem w r. 1637 / S. Okolski. – Kraków : Wydawnictwo Biblioteki Polskiej, 1858. – 200 s.
8. Документы об освободительной войне украинского народа 1648-1654. – К. : Наук. думка, 1965. – 825 с.
9. Грушевський М.С. Історія України-Руси / М.С. Грушевський. – Т. IX. - Кн. 1: Роки 1650-1653. – К. : Наук. думка, 1996. – 880 с.
10. Шевченко Ф. Роль армян в экономических связях Левобережной Украины, Запорожской Сечи и Крыма в XVII–XVIII вв. / Ф. Шевченко // Исторические связи и дружба украинского и армянского народов. – Ереван : Изд-во АН Армянской ССР, 1971. – Вып. 3. – С. 222–235.
11. Максидов А. А. Фамилии адыгского происхождения на Украине [Електронний ресурс] // ZINIA [сайт]. – Режим доступу: <http://zihia.narod.ru/ethnic/ukraine.htm>. – Назва з екрана.
12. Relacje wojenne z pierwszych lat walk polsko-kozackich powstania Bohdana Chmielnickiego okresu «Ogniem i Mieczem» (1648-1651) / Red. M. Nagielskiego. – Warszawa : Viking, 1999. – 431 s.

13. Кулиш П. Материалы для истории воссоединения Руси: в 2 т. / П. Кулиш. – М. : Типография А. А. Гутцука, 1877. – Т. 1. – 332 с.
14. Wypisy źródłowe do historii polskiej sztuki wojennej. – Zeszyt piąty. Polska sztuka wojenna w latach 1563-1647 / Oprac. Z. Spieralski, I. Wimmer. – Warszawa : Wydawnictwo Ministerstwa obrony narodowej, 1961. – 288 s.
15. Воссоединение Украины с Россией. Документы и материалы. В Материалах науки СССР, 1954.
Т. 1: 1620-1647 годы. 587
16. Gajecky G. The origin of Taras Triasylo / G. Gajecky // Harvard Ukrainian studies. – Vol. 5. – № 3. – Cambridge, Massachusetts : Harvard University Printing Office, 1981. – P. 354-357.
17. Щербак В. Козацька верхівка другої половини XVI – середини XVII ст. / В. Щербак // Український історичний журнал. – 1997. – № 5. – С. 3-12.
18. Павлищев Н. И. Польская анархия при Казимире и война за Украину / Н. И. Павлищев. – СПб. : Изд-во В.С. Балашева, 1878. – Т. 1. – 272 с.
19. Gawęda M. Powstanie kozackie 1637 / M. Gawęda. – Zabrze : Inforteditions, 2007. – 232 s.
20. Słownik polszczyzny XVI wieku / Pod red. S. Bąka i innych. – Tom 2: Bań-But. – Wrocław-Warszawa-Kraków : Wydawnictwo PAN, 1967. – 533 s.
21. Усеинов С. М. Крымскотатарско-русско-украинский словарь: в 3-х т. / С. М. Усеинов. – Том 1: Буквы А–Л. – Симферополь: СОНАТ, 2002. – 473 с.
22. Татарско-русский словарь: в 2-х томах. – Т. 1. (А–Л). – Казань: Магариф, 2007. – 726 с.
23. Марр Н. Я. Избранные работы: в 5 т. / Н. Я. Марр. – Т. 4 : Основные вопросы истории языка. – Л. : Государственное социально-экономическое издательство, 1937. – 423 с.
24. Флоря Б.М. Запорозьке козацтво і плани турецької війни Владислава IV (політика верхів і суспільна свідомість низів) / Б. М. Флоря // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – К., 1992. – Вип.1. – С. 79–104.
25. Марр Н. Я. Происхождение терминов «книга» и «письмо» в освещении яфетической теории / Н. Я. Марр // Марр Н. Я. Избранные работы: в 5 т. – Т. 3: Язык и общество. – Л. : Государственное социально-экономическое издательство, 1934. – С. 233.

УДК 81'1:81'373.423

МЕЖЪЯЗЫКОВЫЕ ОМОНИМЫ АНГЛИЙСКОГО, РУССКОГО И УКРАИНСКОГО ЯЗЫКОВ И ПРОБЛЕМЫ ИХ ИНТЕРПРЕТАЦИИ

Н.Б. КОЗАК,

преподаватель,

Одесский национальный морской университет

(Украина)

Вопрос исследования межъязыковой омонимии становится все более актуальным в последнее время в связи происходящими процессами глобализации и, как следствие, участвующими явлениями языковой интерференции. Изучение межъязыковой омонимии приобретает все большую значимость в прикладном аспекте переводческой деятельности, так как неточный подбор лексических соответствий языка оригинала и языка перевода может порой до неузнаваемости исказить передаваемую мысль. И даже использование таких приемов как опущение или замена лексической единицы может вызвать изменения стилистической окраски текста, не говоря уже о потере исходной семантики высказывания и, в крайних случаях, появление совершенно неуместных в данном контексте слов или выражений. Как справедливо заметил А.А. Реформатский, «при сопоставлении языков не надо искать сходства. Оно, как правило, провокационно» [1, с.47]. Это может быть особенно наглядно показано на примерах множества случаев межъязыковой омонимии.

Под омонимией в языкознании принято понимать звуковое совпадение различных языковых единиц, значения которых не связаны друг с другом. Существует множество определений термина «омонимы», но при выделении основного в этих толкованиях, их можно свести к очень емкому, несмотря на свою краткость, определению Ш. Балли: «Омонимами называются два знака, имеющие тождественные означающие и различные означаемые» [2, с.189].

При исследовании проблемы омонимии наибольшее количество дискуссий возникает при выделении критериев классификации омонимов и путей возникновения омонимии как языкового явления.

Большинство лингвистов при объединении омонимов в различные группы предлагают учитывать следующие критерии: 1) пишутся ли омонимы одинаково или различно; 2) совпадают ли они во всех формах словоизменения или только в части их; 3) принадлежат ли они к одной или разным частям речи. Соответственно, выделяются полные и неполные омонимы, при этом последние, как правило, классифицируются как омофоны, омографы и омоформы.

По поводу происхождения омонимии любого языка как языкового явления лингвисты сходятся в том, что основными ее источниками являются следующие: 1) фонетические изменения в языке, которые приводят к совпадению изначально различных по звучанию слов; 2) семантическое развитие слов (распад полисемии); 3) словообразование и другие морфологические процессы; 4) заимствование слов.

Омонимия, являясь универсальным языковым явлением, не ограничивается системой одного языка. Выходя за пределы одного конкретного языка, она становится межъязыковым явлением. Термин «межъязыковые омонимы» употребляется для обозначения слов либо генетически родственных, либо заимствованных, близких или совпадающих по форме, но не связанных друг с другом по значению.

По аналогии с внутриязыковой омонимией среди межъязыковых омонимов выделяют омонимы фонетико-графические, фонетические (омофоны), графические (омографы), и морфологические (омоформы).

Фонетико-графические омонимы характеризуются тождеством графической и фонетической формы при соответствующем различии в плане содержания. Следовательно, подобные омонимы могут выделяться только в языках со сходной графикой, например: украинское слово «склад» («состав» и русское слово «склад» («помещение для хранения»).

Фонетические омонимы (омофоны) характеризуются тождеством в произношении при расхождении в написании. Следовательно, к межъязыковым фонетическим омонимам (омофонам) должны относиться слова, соответствующие друг другу фонетически, но различающиеся графически. Примерами этого могут быть следующие пары слов: английское слово «luck» («удача») и русское слово «лак» («блестящее покрытие»), английское слово «mug» («кружка, кубок») и русское слово «маг» («волшебник»), английское слово «sock» («носок») и русское слово «сок» («напиток»), английское слово «step» («шаг, ступенька») и украинское слово «степ» («степь»).

Межъязыковыми графическими омонимами (омографами) являются слова разных языков, совпадающие графически, но имеющие различие в фонетическом и содержательном аспектах. Различие в произношении межъязыковых омографов обусловлено разной позицией ударения, а также омонимией некоторых знаков алфавита (один графический символ в разных языках обозначает разные звуки-фонемы). Такими омонимами являются, например, украинское слово «листопад» («ноябрь») и русское слово «листопад» («опадание листвы»). К подобным парам омонимов можно отнести также английское слово «drug» («лекарство, наркотик») и русское слово «друг», английское слово «data» («данные») и русское слово «дата», английское слово «plug» («штекер, штепсель, штепсельная вилка») и русское слово «плуг».

В качестве морфологических межъязыковых омонимов (омоформ) выделяют слова разных языков, относящихся, как правило, к различным частям речи и совпадающих в своем звучании только в одной из своих форм. Примерами этого могут быть следующие пары слов: английское слово «clean» («чистый») и русское слово «клин», английское слово «far» («далекий, дальний») и русское слово «фар» (форма родительного падежа существительного «фары»), английское слово «star» («звезда») и русское слово «стар» (редуцированная форма прилагательного «старый»).

При исследовании источников возникновения межъязыковых омонимов можно выделить следующие два: 1) случайные совпадения звучаний слов в языках; 2) неслучайные совпадения, которые являются результатом последующих изменений в семантике генетически родственных однокорневых слов.

В омонимичных парах слов, возникших в результате случайных фонетических совпадений, иногда можно обнаружить следы отдаленных семантических связей. Такой парой являются русское слово «лютый» в значении «злой» и украинское «лютий», обозначающее месяц февраль (в феврале морозы действительно лютые). Украинское слово «дружина» в значении «жена, супруга» и русское слово «дружина» (княжеское войско в Древней Руси), совершенно очевидно, имеют общие семы «друг, помощь, опора». В некоторых других парах омонимов семантические связи совершенно отсутствуют. К ним относятся, например, английское слово «rock» в значении «скала» и русское слово «рок», означающее «несчастливую судьбу, неизбежность».

Справедливо, что «случайные межъязыковые совпадения форм не представляют большой сложности для переводчика, так как в большинстве случаев данные слова не имеют никаких общих сем и соответственно появляются в различных контекстах» [3, с.337]. Действительно, трудно представить, что такая пара омонимов, как русское слово «магазин» и английское слово «magazine» (журнал), затруднит работу переводчика. Однако, эта же пара слов при переводе текста или отдельного предложения может вызвать недоумение и удивление человека, изучающего английский язык сравнительно недавно.

Как отмечает Н.К. Гарбовский, основной причиной возникновения межъязыковой омонимии является «денотативная межъязыковая асимметрия, вызванная тем, что разные языки в те или иные исторические периоды называли аналогичными по внешней форме лексемами, восходящей к одной и той же лексеме классического языка, разные денотаты. Денотативная межъязыковая асимметрия отмечается иногда и при непосредственном заимствовании какой-либо лексемы. В процессе взаимодействия двух языков может происходить перенос значения заимствованного слова на другой предмет, то есть денотативная транспозиция» [3, с.340]. Это высказывание иллюстрируется на примере следующей пары омонимов: английское слово «actual» и русское слово «актуальный». Ошибки при переводе этого прилагательного на русский язык происходят довольно часто. При этом они объясняются не только близостью формы, но и очевидной этимологической близостью. Объясняется это тем, что оба эти слова восходят к латинскому «actualis» [3, с.339-340]. Однако, при этом английское слово означает в переводе «подлинный, действительный, фактически существующий, современный» [4, с.48]. Русское же прилагательное «актуальный» следует переводить как «important». Подобные несоответствия в семантике прослеживаются в производных от этих слов именах существительных. Английское слово «actuality» переводится на русский язык как «действительность, реальность, реализм (направление в литературе)» [4, с.48]. Понятно, что это совершенно не может быть эквивалентно значению русского слова «актуальность», которое воспринимается как «чрезвычайная важность, насущность».

Следует также отметить, что межъязыковая асимметрия плана содержания множества лексем не является абсолютной. Она может иметь несколько степеней, за которыми стоят различные типы отношений семантического и стилистического несоответствия. Характер семантических отношений между омонимичными лексемами различных языков может быть определен как полное семантическое различие (исключение) либо как частичное семантическое различие (включение или пересечение).

Отношения полного семантического различия могут быть как результатом случайного совпадения слов различного происхождения, так и следствием расхождений этимологически тождественных слов. Примером омонимов, характеризующимися полным семантическим различием, могут быть английское слово «aspirant» («претендент на какую-либо должность, кандидат, соискатель») и русское слово «аспирант» («человек, обучающийся в аспирантуре»).

Семантические отношения включения, как правило, возникают в тех случаях, когда омонимичные слова разных языков не равнозначны по числу лексико-семантических вариантов либо значение лексемы в одном языке шире, чем в другом. Подобные отношения характерны для пары омонимов «час» в русском языке и слово «час» в украинском языке. В русском языке это слово может означать: 1) промежуток времени, равный 60 минутам; 2) промежуток времени, равный 45 минутам (академический час); 3) пора, время (час

расплаты); 4) время, предназначенное для чего-то (час досуга), а также 5) время суток (час рассвета). В украинском языке слово «час» означает 1) время; 2) время, предназначенное для чего-то (приймальный час); 3) время суток (вечірній час).

Отношения семантического пересечения наблюдаются в тех случаях, когда в значениях сопоставляемых слов имеются совпадающие элементы, но при этом у каждого из них остается несовпадающая семантическая часть. Например, английское слово «pilot» и русское слово «пилот» имеют общее значение «летчик; специалист, управляющий летательным аппаратом». В то же время эти слова в своих языках имеют и другие значения. В английском языке это слово может иметь значение «лоцман». В русском языке это же слово имеет значение «спортсмен, управляющий гоночным автомобилем».

С проблемами межъязыковой омонимии тесно связано явление межъязыковых паронимов, представляющих собой еще один вид межъязыковых соответствий омонимичного характера. К межъязыковым паронимам относятся однокоренные слова разных языков с частичным звуковым и структурным сходством. Значительная часть таких слов относится к пласту интернациональной лексики. Вследствие значительного сходства в плане выражения такие слова одного языка ассоциируются и отождествляются с однокорневыми словами, употребляемыми в другом языке. При этом они создают у носителей другого языка иллюзию узнаваемости. Однако, так как в плане содержания они полностью или частично не соответствуют друг другу, то их употребление приводит к появлению различных затруднений в переводе. При этом они «могут либо ошибочно, либо каламбурно использоваться в речи» [5, с.301].

Именно межъязыковые паронимы, наряду с межъязыковыми омонимами, являются источником особой лексической микросистемы, известной под названием «ложные друзья переводчика». На явно «метафорический, но ставший уже традиционным» характер этого термина указывает В.В. Акуленко, подчеркивая сложность такой лексики не для профессионалов, а, в основном, для изучающих иностранный язык [6, с. 5].

Следует отметить, что не все англо-русские «ложные друзья переводчика» характеризуются семантическими отношениями полного исключения. Иногда они имеют общие семантические компоненты. Ниже приводятся примеры перевода некоторых из таких «ложных друзей» с указанием на наличие или отсутствие семантических соответствий:

accurate – точный, никогда – аккуратный (tidy);

aggregate – совокупность, совокупный, никогда – агрегат (unit, assembly);

angina – стенокардия, никогда – ангина (tonsillitis);

argument – спор, ссора, иногда – аргумент;

box – коробка, ящик, боксировать, никогда – бокс, редко – мед. изолятор;

chilly – прохладный, зябкий, недружелюбный. Никогда – Чили (Chile);

compositor – наборщик в типографии, никогда – композитор (composer);

gymnasium – гимнастический зал (спортзал), редко – гимназия;

interest – внимание, привлекательность, банковский процент, а также – интерес.

Следует осознавать, что эти и подобные лексические единицы могут стать причиной языковой интерференции. Следовательно, при их переводе необходимо учитывать многие факторы и для наиболее адекватного их перевода обращать особое внимание на контекст.

Литература

1. Реформатский А. А. О сопоставительном методе//Лингвистика и поэтика.- М.: Наука, 1987. – С. 40-52
2. Балли Шарль. Общая лингвистика и вопросы французского языкознания. – М.: Изд-во иностранной литературы, 1955. – 416 с.
3. Гарбовский Н. К. Теория перевода. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 2004. – 544 с.
4. Большой англо-русский словарь/под ред. И. Р. Гальперина, т. 1. – М.: Русский язык, 1979. -822 с.
5. Ахманова О. С. Словарь лингвистических терминов. – М.: Изд-во «Советская энциклопедия», 1966. – 608 с.
6. Англо-русский и русско-английский словарь «ложных друзей переводчика»/под общим рук. Акуленко В. В. – М.: Изд-во «Советская энциклопедия», 1968. – 384 с.

УДК 821. 161. 2 (477)

НОВОЛАТИНСЬКА ЛІТЕРАТУРА ЯК ЧАСТИНА ЛІТЕРАТУРНОГО ПРОЦЕСУ В УКРАЇНІ XVI – XVII ст.

Т.О. КОРОБКО,

викладач,

Одеський національний морський університет

(Україна)

Останнім часом дослідниками літературної спадщини зроблено чимало, щоб повернути в українську літературу багатьох митців XVI – XVII століть, які писали свої твори не українською мовою, але всією літературною і громадською діяльністю були пов'язані з Україною. Літературний процес XVI – XVII століть ще не досліджений повністю, за умови пильного його вивчення й нового прочитання загальнослов'янський контекст барокової української літератури буде значно розширено й збагачено. Крім того, досить велика за обсягом латиномовна творчість українських митців до останнього часу була маловідомою, залишалася поза увагою дослідників. І тільки завдяки цілеспрямованим пошукам таких літературознавців як В.П. Маслюк, О.Б. Сінькевич, О. Циганок, М. Трофимук, вона введена в коло літературних інтересів. Латинськомовна творчість українських письменників виводить українську літературу в простір загальноєвропейської новолатинської літератури, пов'язує її з античністю. Антична література в Україні була зразком високої художньої культури. Курси поетик і риторик, що читалися в Києво-Могилянській академії, базувалися переважно на зразках римської літератури – творах Тібула, Марціала, Сенеки, Овідія, Горация, Вергілія, Цицерона. З XVI століття українська література потрапила під вплив польської літератури. Цьому сприяли геополітичні обставини – Україна увійшла до складу Речі Посполитої. Польська та латинська мови поступово проникають у всі сфери культурного життя України, зокрема, й у літературу. Це – і поезія, і полемічна проза, й агіографія, і, частково, історіографія та мемуаристика. Випускники

Києво-Могилянської академії XVII століття вільно володіли кількома мовами – староукраїнською, церковнослов'янською, польською і латинською. А ті українські студенти, які вчилися в польських і західноєвропейських університетах, теж знали кілька мов, прагнучи для європейського читача писати польською й латинською мовами.

У XVI – XV століттях в «латинській Європі» запанувало Відродження, зв'язки української літератури з іншими літературами мали спорадичний характер, а міжнародні відносини України майже цілком обмежувалися православно-слов'янською спільнотою. Початково латина асоціювалася у православних лише з експансією католицизму і втратою національної самобутності, що було небезпідставним.

Перелом негативного ставлення до латиномовної культури відбувається лише в XVI столітті, після переорієнтації шкільництва на гуманістичну модель західноєвропейських навчальних закладів.

За словами С.Б. Кримського, при тому, що фактично кожна нація розвивається під впливом декількох форм світової культури, в Україні ми маємо рідкісну ситуацію накладання дуже відмінних між собою цивілізацій: античної та візантійської, східно-тюркської та близькосхідної, західноєвропейської і східнослов'янської [1, с.54].

Крім того, відчутні впливи на український літературний процес пізньосередньовічної і ренесансної європейської словесності. Саме під цим впливом уперше з'являються питомо українські жанри духовної й світської літератури, творення в межах яких відбувалось переважно латинською мовою. Вказана обставина дає право говорити про виникнення у вітчизняній літературі аналізованої доби художньо самодостатнього й особливого явища – феномена новолатинської словесності.

Починаючи з XVI століття, фіксується поява духовних творів полемічного характеру, які належали перу українських авторів, були написані латиною й адресувались усім освіченим верствам українського суспільства нарівні з творами, що писались українською або польською мовами. Отже, новолатинські твори були повноцінним чинником не лише загального національного літературного процесу, а й впливали на духовні засади українського громадського життя.

Поява українських духовних творів, писаних латинською мовою, стала однією з вагомих причин виникнення окремого, складного зі світоглядного та літературно-художнього погляду, дискурсу національної полемічної словесності, який створювався в українській літературі протягом кількох століть різними мовами та в якому творили майже всі провідні національні письменники, філософи, духовні й громадські діячі XVI – XVII століть.

Тому аналіз деяких, на перший погляд, не типово українських явищ літератури можливий через визначення, по-перше, стрижневого розвитку власної слов'янсько-православної традиції (підґрунтя – візантійська спадщина), по-друге – дуже тісної взаємодії, починаючи з кінця Середньовіччя, із Західною цивілізацією (прийняття чергувалося із відштовхуванням). Однак слід враховувати, що Україна мала відношення до Заходу передусім, але не

виключно, тією мірою, якою входила до Речі Посполитої (пізніше — до Австро-Угорщини та Чехословаччини), що породило потребу мати власних латиністів; досконале знання латини дало змогу творити нею вірші. Належний рівень володіння мовою мала передусім освічена молодь, що у XVI – XVII століттях здобувала освіту у провідних європейських університетах. Таким чином, найактивнішими носіями ренесансних ідей і творцями нової літератури були світські люди.

У використанні латини в Україні (Литві, Білорусії) того часу простежуються дві тенденції: застосування її як культової мови (традиції Середньовіччя) та як літературного інструменту (Ренесанс). Цікаво, що у цей час у Західній Європі частота вживання латинської мови йшла за низхідним, а у Східній – за висхідним напрямками. Однак поширення і розвиток ідей раннього чи етико-філологічного гуманізму, тісно пов'язане з вивченням і викладанням риторики, поезії, історії, філософії, яке скрізь відбувалося на базі класичної античної освіти. Латиномовна література в усі часи була школою стилістики, джерелом художніх образів на шляху розвитку національних літератур. Новолатинська поезія відкрила гуманістичну орієнтацію в художній культурі східних слов'ян.

Треба зазначити, що українська латиномовна поезія XVI – XVII століть, наскрізь панегірична (чи панегірозна – на думку особливо категоричних дослідників). Справді, похвальні вірші неймовірними кількостями виготовлялися у школах; навряд чи можна знайти хоч небагато видань, які б вийшли без хвалебної домішки – якщо не в тексті, то в перед- чи післямові.

У панегіриках тогочасних авторів відбувається постійне «перевдягання» (трохи не травестіювання) ліричних героїв – поляків та українців – в античні шати Феба, Делійця, Австра, Аврори, Юпітера; сюжети античних міфів (переважно у скороченому варіанті чи як окремі штрихи, натяки за принципом – *sapientī sat*) трапляються практично в кожному вірші, і є його змістовою опорою (міф про Кастора і Полукса у Г. Чуя Русина; в І. Туробінського – «Змія страшного коли побороти вдалося...», «І як бачать Аврору на парній рожевій запряжці, Кожного ранку яка день учорашній верта...», Г. Тичинський Рутенець: «Гірших покар сам Плутон вигадать, певно б, не зміг», «Так, як стоногий колись це учиняв Енклеад») [2, с.123].

Прикметним для поезії того часу (і це яскраво демонструють нам твори зазначених авторів) є паралельне використання християнських образів поряд з античними: Г. Тичинський: «Діво шановна, гідна поваги царице небесна (...) Кажуть, що з гурту Юпітера й ти, небожителько люба». Це саме те, що пізніші дослідники, особливо польські, закидатимуть авторам XVI – XVII століть як поганий смак, еклектичність, алогічність, невміння витримувати стиль. Однак тут не слід забувати, що автори новолатинської поезії були представниками нового на той час і відмінного від нашого типу мислення. Саме ними була витворена своєрідна концепція світу, суспільства, людини, і пояснити, а може, почасти – виправдати поєднання античного та християнського можна двома різними, але не взаємовиключними причинами. По-перше, і це мало хто візьметься заперечувати, найхарактернішою рисою гуманістичної

новолатинської музи є її висока душевна чутливість. Тому перед нами – не жонглювання ваговитими холодними образами – ідолами, а гра дорослих дітей із перевтіленнями. І для них не мало особливого значення – християнськими чи язичницькими є ті образи, з якими вони грають, головне – розчулити, схвилювати, вразити читача.

Іноді доходило аж до курйозів: так, у Павла Русина із Кросна є вірш, що називається «Гімн чи сапфічний вірш Павла Кроснянина, прихильника Аполлона і Вакха, на день пасхальний про очищення підземного царства» [3, с.51]. Але не зважаючи на все це, сучасний білоруський дослідник О. Жлутко вважає підставою для високої оцінки новолатинських поетів такі моменти: глибина і різноманітність змісту, актуальність тематики, вірність естетичним вимогам епохи, значні художні якості, популярність серед сучасників і послідовників [4, с.79].

Вивчення літературного матеріалу свідчить, що в Україні у XVI – XVII століттях латиномовну літературу не лише читали, цитували, посилалися, але й успішно творили нею. Однак, як відомо, до староукраїнських ці твори довго не зараховувалися – не без впливу європейського літературознавства, яке основним розрізнявальним критерієм вибрало мову. Проте із другої половини XX століття ситуація кардинально змінюється. Зокрема, італійський дослідник С. Грачотті зазначає: «Тривимність української літератури та приналежність до неї всіх письменників і всіх текстів, писаних трьома мовами, мені здається явищем, яке треба методологічно захищати...» [5, с.57].

Загалом, латиномовна література у східних слов'ян, сформувавшись пізніше, ніж в інших народів Західної Європи, стає посередницею між класичною латиною та духовним життям українського народу. Співвідношення між індивідуальним і типовим у творах є не зовсім однаковим: класичні художні засоби, риторичні фігури, топоси нерідко затіняють індивідуальну стильову манеру автора. Однак при цьому варто враховувати закони літературного розвитку того часу, згідно з якими творили всі тогочасні автори: суть творчості для них полягала в *imitatio* – наслідуванні природи, стилю, фразеології, версифікаційних форм античної літератури. Українська література окресленого періоду загалом бачиться складною системою, кожна із підсистем якої творилася окремою мовою.

Взаємодія традицій і новацій, канонів і деканонізації є одним із рушіїв розвитку літератури. Творення тексту неминує супроводжуватися повторенням (ідеться про використання слів у повноті їх знакової природи, відображення навколишнього та внутрішнього людського світу) та – нерідко – наслідуванням. Якщо новолатинська поезія в основі своїй мала міметичний характер (автор був не стільки творцем, як імітатором, класицистичні поетики визнавали за ним не лише право, а й обов'язок наслідувати римські та новолатинські зразки).

Досліджуючи літературу XVI – XVII століть, слід постійно пам'ятати, що новолатинське письменство – це інша, відмінна не лише від сучасної, концепція світу, суспільства, людини. Тому мовний критерій національної та художньої ідентифікації авторів – не єдиний і, тим більше, не основний. За всієї невиробленості комплексу таких критеріїв, з упевненістю можна говорити

принаймні про два: 1) свідоме і послідовне підкреслення свого українського походження; 2) патріотична тематика.

Незаперечним є те, що без перекладу, вивчення і введення в культурний обіг латиномовних творів українських поетів неможливо вникнути в особливості літературного процесу пізніших епох, а отже, неможливо створити повну й об'єктивну картину розвитку української літератури, що на сьогодні вже є нагальною необхідністю.

Новолатинська література – явище загальноєвропейське, вона творила єдиний інтернаціональний контекст, латина при цьому була ефективним засобом проникнення у глиб віків і засобом спілкування між освіченими людьми Європи. «Поети XV – XVI століть були слугами латинського Парнасу і латинською мовою прагнули розповісти світу про свій народ. Їм досить було вказати свою національну приналежність, і цим виконувався синівський обов'язок перед батьківщиною» [6, с.127].

Таким чином, об'єктивні причини, першорядними серед яких є статус латини як міжнародної мови культури та вказаний ступінь розвитку національної свідомості європейських, зокрема українського, народів зумовили ситуацію полімовності (з доміантою латини) в українській літературі XVI – XVII століть. Навіть без детального культурологічного аналізу очевидним є те, що залежність митця і його твору від засобу втілення задуму (в літературі – це мова) пряма.

Давня українська література – це складний комплекс творів, прикметною рисою яких є величезна амплітуда жанрів і стилів, тем та ідей, які до того ж рідко виступають у відносно «чистому» вигляді. Поза тим, характерною рисою літератури цього періоду є її полімовність.

Як свідчить історія, зокрема викладені у латиномовних творах відомості, Україна справді була не лише «пограниччям» культур, але й ареною активного синтезу досягнень різних культурних регіонів не тільки Європейського континенту [7, с.25]. Не випадково нині маємо ряд проблем із визначенням національної належності авторів тієї епохи: бо ж вони дійсно належали до найрізноманітніших етнічних культурних і конфесійних груп. Викладений цими авторами у своїх творах досвід на сьогодні є практично втраченим. Проте не забуваймо, що, хоча автори XVI – XVII століть могли й не бути етнічними українцями (на той час взагалі важко говорити про це цілком сучасне поняття), їхній доробок із повним правом належить і Україні.

Отож, існує потреба дослідити новолатинську спадщину, оскільки без вичерпного знання про цю грань нашого культурного розвитку не матимемо повного уявлення про особливості формування світогляду нації. Твори латинською мовою писалися, зокрема, і для читача, не знайомого з українською культурною стихією, і через те вони особливо рельєфно увиразнюють окремі, нині часто втрачені, духовні вартості.

Саме в цих творах відбито процес самоусвідомлення нації, закладено засадничі, питомі категорії українського світогляду, у зв'язку з цим важко переоцінити їхню роль у формуванні повноцінного громадянина Української держави.

Література

1. Кримський С.Б. Культурна універсальність українського бароко // Вісник НАНУ. – 2000. - №10 – С.47-56.
2. Українська поезія XVI століття. – К.: Радянський письменник, 1987.
3. Павло Русин//Українська поезія XVI століття. – К., 1986. – С.41-56.
4. Жлутко А. Латинская поэзия Белоруссий эпохи просвещения. – М., 1990.
5. Грачотті С. Спадок Ренесансу в українському бароко // Українське бароко. – К., 1993.
6. Українська поезія XVI століття. – К.: Радянський письменник, 1987.
7. Кравців Б. Ренесанс і гуманізм в Україні// Європейське відродження та українська література XIV – XVIII століть. – К., 1993. – С.36.

УДК 811.111

ДИНАМІЧНІСТЬ РОЗВИТКУ ЛЕКСИЧНОГО СКЛАДУ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ

Л.А. КОРОТКА,

викладач,

Одеський національний морський університет

(Україна)

Лексичне багатство мови свідчить про рівень розвитку суспільства. З розвитком знань про світ, мова невинно зростає. Її лексичний склад не залишається в одному стійкому вигляді, а постійно змінюється. Необхідно наголосити на тому, що зміни є дуже швидкими. І тому, лексичний стан будь-якої мови потребує постійного дослідження – дослідження на певному синхронному зрізі та в діахронії. Саме тому лінгвістичні та соціолінгвістичні питання, пов'язані з розвитком, збагаченням словникового складу, завжди були в центрі уваги мовознавців. Дослідження цих питань дає змогу зрозуміти тенденції розвитку мови взагалі, заглянути в її майбутнє, висвітлити проблему «мова та її середовище» яка має важливість не тільки для соціальної, але й для «внутрішньої» лінгвістики.

Отже, що ж таке лексика.

Лексика (грец. *lexikos* «словниковий») — це словниковий склад мови з фразеологією включно. За допомогою лексики ми членуємо навколишній та свій внутрішній світ на частини і кожній із них присвоюємо назву-замінник. Розділ науки про мову, який вивчає лексику в усьому її обсязі, називається лексикологією [15].

Усі слова мови становлять її лексику (словниковий склад). Лексикою називають також певну частину словникового складу мови: лексика абстрактна, лексика термінологічна, лексика побутова, лексика емоційна і тощо. Найбільше багатство кожного суспільства — його мова, а в мові — її словниковий склад. Лексичне багатство мови свідчить про рівень розвитку суспільства. В українській мові лише загальних назв (разом із термінами) кількасот тисяч. А якщо врахувати й те, що багато слів мають не одне, а кілька значень, то стане зрозумілим, наскільки неосяжна лексика високорозвиненої мови. («А мова — як море», — сказав письменник С. Плачинда в статті, опублікованій в березні 1987 р. в «Літературній Україні», маючи на увазі лексику).

З розвитком знань про світ мова невинно зростає. До речі більшість слів у мові становлять спеціальні слова, пов'язані з різними галузями знань,

культури, виробництва тощо, і лише приблизно десята частина — це загальноживані слова.

Словниковий склад мови являє собою не просто набір слів. Слова в мові існують у певній системі та взаємовідношенні. Вони розрізняються за сферою й частотністю вживання. Слова якнайтісніше пов'язані з позамовною дійсністю, складові частини якої вони позначають і на зміни в якій оперативно реагують, відбиваючи широкий соціально-історичний досвід носіїв мови. І тому лексична система є найрухливішою, наймобільнішою складовою частиною мови: у ній постійно виникають нові слова, нові значення в існуючих словах, а окремі слова стають застарілими, рідковживаними, а то й зовсім забуваються, залишаючись тільки в писемних пам'ятках. Коли ми говоримо про те, що мова пов'язує минулі покоління із сучасними, зберігає й передає минулий досвід, то маємо на увазі насамперед слова, лексику [9, с.121].

Багата, розвинена лексика забезпечує тонше сприйняття навколишнього світу, глибше проникнення в нього і точніше мислення як для всього суспільства, так і для кожного окремого індивіда, що володіє цим багатством.

Як відомо, мова – це досить динамічна одиниця. Її лексичний склад не залишається в одному стійкому вигляді, а постійно змінюється. Необхідно наголосити на тому, що зміни є дуже швидкими. І тому лексичний стан будь-якої мови потребує постійного дослідження – дослідження на певному синхронному зрізі та в діахронії. Зміни в будь-якій мові можуть виражатись, по-перше, у тому, що певні лексичні одиниці застарівають і виходять із вжитку або стають маловживаними, по-друге, у мові з'являються нові одиниці, які або замінюють ті, що вийшли із вжитку або починають функціонувати поряд із ними тривалий або короткий час, по-третє, уже існуючі в мові одиниці можуть набувати нових значень, по-четверте, існуючі в мові одиниці можуть видозмінюватись.

Дослідження змін в шляхах, способах та засобах збагачення словникового складу, процесів формування нових дериваційних елементів, які активно відбуваються саме в останні десятиліття; внутрішньомовної мобільності та міграції лексики, що є вирішальними факторами розвитку словникового складу сучасної англійської мови; виявлення конкретних соціальних чинників, які найбільш впливають на ці процеси, розкриття ролі інформаційної революції в лексико-семантичних змінах. Вивченням лексичного складу мови займались З.Н. Вердієва, В.Г. Адмоні, Ф.П. Філін, М.І. Мостовий, Й. Трир та інші [4, с.85; 1, с.222; 12, с.114; 11, с.15].

В останні десятиліття зміні лексичного складу мов приділяється доволі багато уваги як вітчизняними так і закордонними дослідниками (В. І. Заботкіна, Ю. А. Зацний, В. О. Чередниченко, J. L. Dillard) [6 арк.28; 7 арк.318; 10 арк. 67; 13 арк.87; 14 арк.111]. Підвищена зацікавленість до інновацій обґрунтовується тим, що останнім часом в англійській мові з'явився великий прошарок нових слів та словосполучень, утворених під впливом різноманітних соціальних чинників. Усі ці новотвори потребують комплексного аналізу, нових досліджень основних джерел, способів та механізмів утворення.

Новими одиницями (інші терміни: неологізми, інновації, новотвори) зазвичай вважають слова, а також їх окремі значення, вислови, які з'явилися в мові на даному етапі її розвитку, і новизна яких усвідомлюється мовцями (загальнономвні неологізми) або були вжиті тільки в якомусь акті мовлення, тексті чи мові певного автора (стилістичні, або індивідуально-авторські неологізми), у цьому випадку мова може йти про okazіоналізми [8, с.5].

Надамо ще одне трактування терміну «неологізми». Неологізми – це слова й словосполучення, які носії літературної мови окремого національного варіанта сприймають як нові (за формою або змістом). Отже, як можна побачити з наданих дефініцій, слова та словосполучення об'єднують у групу неологізмів саме за критерієм їх новизни в мові (computer, supermarket, video, E-mail, Internet, CD, VIP, back-room boys(men engaged in secret research), red-brick universities (2nd sort), paperback (paper-covered books)) (2, с.14; 4, с.37). Неологізми можуть бути розподілені на: лексичні (нові слова); фразеологічні (нові стійкі словосполучення); семантичні (нові лексико-семантичні варіанти слів або нові варіанти стійких словосполучень). На думку багатьох вчених кількість інновацій на лексичному рівні не піддається точним підрахункам, оскільки неологізми виникають не в мові взагалі як у системі соціально-закріплених знаків, здатних об'єктивно існувати, а реалізації цієї системи – у мовленні конкретних носіїв. До того ж не всі вони закріплюються в мові. Саме тому у світлі дихотомії «мова – мовлення» виникають проблеми, пов'язані з «okazіональністю» - «узуальністю» новотворів. «Okazіональні» одиниці навіть протиставляють неологізмам, стверджуючи, що вони створені лише для конкретного випадку. Погодитись з такою думкою можна лише частково. Адже, дійсно, деякі нові одиниці утворюються авторами тільки для конкретного контексту поза межами якого вони втрачають право на існування. Але при цьому необхідно зазначити, що більшість неологізмів, зафіксованих словниками спочатку виникли як okazіоналізми. Завдяки своїй популярності, розповсюдженості та загальноновживаності вони перейшли до розряду неологізмів.

Цікавим є той факт, що передбачити стане чи ні okazіоналізм справжнім неологізмом зовсім неможливо. Можливо, єдиним критерієм прогнозування є той факт, що «закріплюються в мові насамперед ті одиниці, що передають поняття, пов'язані з важливими проблемами сучасності». Отже, можна говорити про те, що закріплюються в мові нові одиниці, які виникли в тих сферах життя людини, які розвиваються найбільш активно. У зв'язку з тим необхідно виділити основні соціальні чинники, що впливають на розвиток словникового складу мов на початку ХХІ століття. Ми виділяємо такі соціальні чинники впливу: глобалізація економічного життя та радикальні економічні зміни в країнах світу; конфронтація західних і східних ідеологій, загострення проблеми боротьби зі злочинністю; інформаційна революція (розроблення й упровадження новітніх інформаційних технологій); бурхливий розвиток біологічних наук (генетики, біотехнології, геноміки); соціальні явища та рухи в сучасному суспільстві (мультикультуралізм, фемінізм, соціальна

диференціація, сексуальна революція, екологічна свідомість тощо); зміни у сфері повсякденного життя сучасної людини [5, с.52].

Неологізми виникають, як правило, у мові певного соціуму в певній соціальній, професійній групі і тим самим у багатьох випадках вважаються «нестандартними», тобто такими, «що ще не прийняті в стандартну мову».

Розглянемо ще одну групу лексичних одиниць, що розширюють словниковий склад мов – це видозмінені одиниці. Частіше видозміна виявляється на рівні фразеологічних одиниць. Під видозміненими одиницями ми розуміємо варіанти фразеологічних одиниць. Поняття фразеологічного варіанту застосовується в дослідженнях із фразеології по відношенню до різних мовних явищ: від компонентів фразеологічних одиниць, що можуть заміщати один одного у складі фразеологізмів, до okazіонального, індивідуально авторського вживання фразеологічних одиниць. Ми дотримуємося думки про необхідність розмежування узуального та okazіонального вживання фразеологічних одиниць, узуальних та okazіональних змін у складі фразеологічних одиниць [2, с.46], e. g. to take the bull by the horns, to see red, birds of a feather, to have one's heart in one's boots (to be deeply depressed), to skate on thin ice (to put oneself in a dangerous position) etc [3, с.59; 4, с.19].

Під узуальними змінами у складі фразеологічних одиниць ми розуміємо частотні, загальноновживані, зафіксовані словниками форми однієї й тієї ж фразеологічної одиниці. Під okazіональними ми розуміємо індивідуально-авторські, одиничні, не зафіксовані словниками зміни у складі фразеологічних одиниць. Таким чином, узуальними ми вважаємо фразеологічні варіанти, а okazіональними - фразеологічні модифікації. Про фразеологічні варіанти йдеться мова тоді, коли допустимі формальні зміни фразеологізмів, а також тоді, коли фразеологізми мають аналогічну структуру, однакове значення, спільні ознаки, і є взаємозамінюваними в контексті.

Окреслені вище явища дають нам право наголошувати на такій характерній рисі лексичної системи як рухомість або динамічність. Динамічність, як вже було зазначено вище, говорить про зміни в мові, і таким чином вимагає постійного дослідження.

Отже, нова лексика, яка співвідноситься з економічним життям, становить найбільшу соціофункціональну групу інновацій останніх десятиліть (у попередні періоди на перший план виходили інші сфери соціального життя). Все більш помітною стає роль економічної сфери у постачанні інновацій в загальну мову, в збагаченні фразеологічного фонду. Це свідчить про зростання впливу чинників, пов'язаних з економічною базою суспільства.

Комп'ютеризація породила цілу низку нових продуктивних дериваційних елементів, спричинила переміщення цілої низки префіксів та суфіксів (разом з переміщенням цілих шарів лексики) від периферії системи, де вони обслуговували лише «мови для спеціальних цілей» до ядра, до загальнонародної мови, стираючи тим самим межу між ядром та периферією мови. Нова лексика та фразеологія, яка виникла у зв'язку з інформаційною революцією, пронизує зараз майже всі сфери соціального буття, вона відбиває

як численні блага та вигоди, так і нові соціальні проблеми, негативні наслідки сучасного етапу науково-технічного прогресу.

Література

1. Адмони В. Г. Проблемы языкового стиля : к 70 летию В. М. Жирмунского / Адмони В. Г., Сильман Т. И. - М. : 1964. – 280 с.
2. Атрушина Г. Б. Лексикология английского языка : [Учеб. пособие для студентов] / Атрушина Г. Б., Афанасьева О. В., Морозова Н. Н. — М. : Дрофа, 1999. — 288 с.
3. Бушкова В. В. Порівняльна лексикологія англійської та української мов: [Конспект лекцій: Для студентів спеціальності «Переклад»] / Бушкова В. В. – Черкаси : Східноєвропейський університет економіки і менеджменту, 2007. – 76 с.
4. Вердиева З. Н. Семантические поля в современном английском языке / Вердиева З. Н. – М. : Высшая школа, 1986. –120 с.
5. Єнікєєва С. М. Формування та функціонування нових словотворчих елементів англійської мови / Єнікєєва С. М. – Запоріжжя : Запорізький держ. ун-т, 1999. – 176 с.
6. Заботкина В. И. Новая лексика современного английского языка / Заботкина В. И. – М. : Высшая школа, 1989. – 126 с.
7. Зацкий Ю. А. Развитие словарного состава современной английской лексики в 80-ти – 90-ти годы XX столетия / Зацкий Ю. А. – К. : 1999. - 409.
8. Котелова Н. З. Первый опыт лексикографического описания русских неологизмов / Котелова Н. З. – Л. : Наука, 1987. – С. 5-26.
9. Мостовий М. І. Лексикологія англійської мови: [Підручник для студентів ін-тів і фак. іноземної мови] / Мостовий М. І. – Харків : «Основа», 1993. – 255 с.
10. Семенец Е. О. Социальный контекст и языковое развитие. Территориальная и социальная дифференциация английского языка в развивающихся странах / Семенец Е. О. – К. : Высшая школа, 1985. – 174 с.
11. Трир Йост. Европейские лингвисты XX века: [Сборник обзоров] / Трир Йост. - Москва : Центр гуманитарных научно-информационных исследований, 2001. - С. 75-87.
12. Филин Ф. П. О слове и вариантах слова / Морфологическая структура слова в языках различных типов / Филин Ф. П. - М. : 1963. – 120 с.
13. Чередниченко В. О. Інноваційна фразеологічна вербалізація в англійській мові (лінгвокогнітивний та соціолінгвістичний параметри) / Чередниченко В. О. – Запоріжжя : Запорізький національний ун-т., 2005. - 220 с.
14. Dillard J. L. A History of American English / J. L. Dillard. - Harlow: Longman, 1992. – 257p.
15. Лексикологія: <http://uk.wikipedia.org/wiki/Лексикологія>

УДК 13:291.13

ДУХОВНІ ОСНОВИ КОЗАЦЬКОЇ СИСТЕМИ «СПАС»

Ю.В. КОТЛЯР,

докт. іст. наук, проф.,

*Чорноморський державний університет імені Петра Могили
(Україна)*

Людина живе в складному світі, постійно стикаючись із різними міфами, тими, що були створені до неї або творяться в наш час. Серед дієвих міфологічних систем в Україні, які пройшли випробовування століттями, важливе місце посідає «Спас», що виступає інструментом пізнання себе в навколишній дійсності.

Мета статті – описати духовні основи козацької системи «Спас», спираючись на матеріали авторів методик практичного вивчення «Спасу»: Анатолія Максимовича Скульського, Василя Андрійовича Чумаченка та Віктора Михайловича Чернікова.

В основу християнського розуміння «Спасу» покладено євангельську легенду про чудесне перетворення Христа. «В кінці свого земного життя він

привів групу своїх учнів на гору і під час молитви «перетворився». «Спас» полягає в тому, оповідає Біблія, що вигляд обличчя його змінився, одяг його став білим, блискучим, а голос з неба підтвердив його божественне походження» [6]. Наукове визначення «Спасу» може бути таким – це система філософських і світоглядних концепцій, навичок, коріння яких знаходиться в дохристиянських традиціях слов'ян [2]. За визначенням засновника «Спасу Причорномор'я» А. Сеульського, «Спас» – це система трансової культури українського народу» [3, с.4].

Базовою основою міфології «Спасу» слід вважати текст своєрідного заповіту батька А. Скульського, записаного 23 листопада 1979 р.: «Ми живемо на землі не тільки серед рослин і тварин, але і серед багатьох інших істот, невидимих для нас. Але не треба їх боятися! Людина сама могутня серед усіх творінь. По-перше, тому, що тільки людина може мислити. По-друге, тому, що твоє тіло – це лише стебло, біля якого, разом із яким живуть дев'ять могутніх невидимих істот: Срібна людина (Сяйво), Даж, Малка, Сак, Вол, Хор. Є ще чотири, про які я говорив, що ми їх втратили. Але це зовсім не так, вони поруч із нами. Звуть їх Кален, Тар і Швак. Просто ми їх не бачимо та не чуємо, вони, у свою чергу, нас також не бачать; важають, що живуть самі по собі. Це трапилося тому, що ми, з різних причин, розучилися бачити так, як бачили наші пращури... Прийшов час назвати тобі імена всіх «вершників» – супутників. Сьомого звуть Кален, восьмого Хор, дев'ятого Тар, десятого Швак, а того, що живе за межами нашого світовідчуження (або, як прийнято називати, на небесах) звуть Род. Це не «вершник» – супутник, це Ангел Хоронитель. Він – Род! Він оберігає усіх твоїх братів і сестер, усіх родичів, і він не один – їх багато. Є вони і з боку твоєї матері, твоєї дружини, із боку її родичів. Ти тільки маленька перинка в крилах цього Роду. Від тебе самого, від того, як ти проживеш своє життя тут, на Землі, буде залежати, чи будеш ти маховою рукою в могутніх крилах свого українського Роду або усього лише маленькою перинкою» [4, с.185-186].

Отже, А. Скульський подає унікальний за змістом і термінологією матеріал, який пояснює сутність «Спасу» у вигляді певних міфічних істот, що відповідають енергетичній побудові людського організму. При цьому явно простежується зв'язок із природою – стеблом, зернами і сонячною квіткою: «Людина – це Боже стебло, на якому ростуть божі зерна числом до дев'яти. Ми, наша родина, несемо в собі п'ять тих зерен, а чотири вже втратили. Зовуть їх: перший – Даж, другий – Малка, третій – Сак, четвертий – Вол, п'ятий – Хор... З цим народжується дитина! З цим вона і живе до 12-15 років. Після 12-15 років «срібна людина» випускає з себе шпичаки, що виходять взимку на два-три кроки попереду і чотири позаду від тіла. На ці шпичаки, або гілки сідають Сак, потім Вол, потім Хор. Звідки вони беруться, ніхто не знає. Може, Бог посилає, може, з померлих родичів перелітають, а може – з дурних людей. Втратили ми чотирьох. За що їх Бог забрав, ніхто не знає. Як звуть, теж забули» [3, с.16].

У книзі «Спас. Тайная козацкая наука» А. Скульський підсумовує відомості про вершників-супутників, які складають сутність енергетичної

системи людини та додає до них фізичне тіло людини. Отже, космічний людський організм, за А. Скульським, складається з двох структурних частин:

I. Базовий організм: 1) Фізичне тіло; 2) Срібна людина (Сяйво); 3) Даж, 4) Малка.

II. Вершники-супутники: 5) Сак; 6) Вол, 7) Кален; 8) Хор, 9) Тар, 10) Швак [4, с.185-186].

Однак, це ще не повна інформація про міфологічну побудову людини, невелика її частина знаходиться в додатках до книги А. Скульського «Спас (Записки наблюдателя). Психокультура восточных славян в традициях, обрядах, преданиях и мифах народов Украины». Нас цікавить важливий логічний ряд автора в підрозділі «Тринадцать куполов Софии Киевской», у якому розкодовується сутність сакрального числа 13 не лише стосовно християнства – Ісус Христос і 12 апостолів, а й відносно тринадцяти складових частин Людини космічної.

Крім указаних вище десяти структурних сутностей, слід виділити ще три:

III. Місячні супутники: 11) Без назви; 12) Без назви.

IV. Ангел-охоронець: 13) Род [3, с.119].

В. Чумаченко в книзі «Політ метелика» вказує, що «характерницька наука нараховує десять сходенок у зростанні духовної культури людини. Згадані сходенки пов'язані з пробудженням відповідних тіл або зерен Роду, головного стародавнього слов'янського бога. В потаємнім говориться, що ці зерна бога частини душі самої людини, сховані від неї до того часу, доки людина слабка та нерозумна. Розуміння зерен божих, схованих у людині, та можливостей, пов'язаних із ними, виникало, коли неземний птах Тар сідав на плече та розкидав свої крила, щоб людина могла побачити добро та зло, тобто людині ставали відомими причинно-наслідкові зв'язки планів життя на всіх рівнях» [8].

Автор у розділі «Природний Спас у характерництві» виділяє десять зерен роду: 1) Сяйво; 2) Даж, 3) Малка; 4) Сак; 5) Хор; 6) Вол, 7) Кален; 8) Тар, 9) Хвар; 10) Род [8].

В. Черніков також показує енергетичні рівні людського організму, вважаючи, що «людина – це Божа рослина. На цій рослині ростуть і визрівають дев'ять Божих зерен» [7]. Крім цього, автор виділяє «глиняну людину» – фізичне тіло і «залізну людину» – перший енергетичний шар організму. Тому кількість і назви структурних частин енергетичної побудови людського організму, за В. Черніковим, такі: 1) Залізна людина (Кремій); 2) Сяйво; 3) Даж; 4) Малка – Берегиня; 5) Сак; 6) Вол; 7) Кален – Великий полоз; 8) Хор – Сокіл; 9) Тар – Вовк; 10) Швак – Ведмідь [1].

Кожен із авторів подає власне розуміння вказаних структурних енергетичних частин-сутностей людського організму, пояснюючи їх. Проте, зрозуміло, що виходять вони з єдиного кореня.

Чому саме на Миколаївщині відроджується і функціонує система «Спас»? Відповідь на це запитання дає В. Черніков у роботі «Хранитель знаний», подаючи розповідь свого діда – Михайла Топора про події 1771 р. в Україні (напередодні ліквідації Запорозької Січі). «Ось вже довгих сім днів і ночей, на таємному острові Гард, що на річці Південний Буг, шуміло і сперечалося Мале

коло козаків-характерників. Старійшини тринадцяти козацьких родів, що володіли давньослов'янською системою знань «Спас Великий», до хрипоти сперечалися, як жити далі... Головне, що буде з тими знаннями, якими володіли роди. Це не звичайні знання, в них поміщена мудрість всього слов'янського роду. Від діда-прадіда до дітей-онуків, передавалася наука «Спасу». В тяжкі часи битв і походів «Спас» завжди виручав... І, нарешті, вирішили: «Кожен рід досконало володіє одним із видів «Спасу Великого» і тому кожному роду зберігати свої знання, передаючи їх всередині роду. А коли Україна стане незалежною, загальними зусиллями відродити науку «Спасу Великого»... Деякі роди знищили свої знання і дали клятву ніколи і нікому не відкривати «Спасу». Їм не докоряли – часи були смутні і кожен вирішував сам, як бути. Правда, «Спас» покарав ці роди – вони вимерли за відмову зберігати і передавати знання. Минуло більше 200 років. Виконуючи наказ предків, хранителі знань про Спас, роди козаків-характерників Скульських і Топор, почали передавати науку «Спаса» [1].

Через «Спас» розкривається душа народу. Наші предки говорили: «Людина – це вічний дух, у вічному пошуку своєї вершини. Для людини, яка знаходиться в такому пошуку і відчуває спрагу до знань і духовності, шукає, хто вона, звідки йде і куди, «Спас» буде ковтком джерельної води серед пустелі «загальнолюдських цінностей» [5].

Тому, спираючись на розуміння міфологічних сутностей, ми визначаємо, що система «Спас» дає можливість людському «Я», за умови розкриття енергетичних можливостей організму, отримати могутність, мати надійний захист, розуміти природу часу і стати високодуховною особистістю.

Література

1. Виктор Михайлович Черников (Топорь).–Режим доступу: <http://www.slav-spas.su/forum/viewtopic.php?p=75>
2. Древнеславянская система оздоровления «Спас». – Режим доступу: <http://www.tvbalance.com/health/pediatrics/improving-technology/175-drevneslavvyanskaya-system-spas.html>
3. Скульский А. Спас (Записки наблюдателя). Психокультура восточных славян в традициях, обрядах, преданиях и мифах народов Украины / А. Скульский. – Николаев: «Приват-Полиграфия», 1997. – 127 с.
4. Скульский А.М. Спас. Тайная козацкая наука / А.М. Скульский. – Херсон: Айлант, 2005. – 198 с.
5. СПАС – ведическая культура русов. – Режим доступу: <http://svarga.com.ua/ru/index.html>
6. Спас.–Режим доступу: http://pidruchniki.ws/16730226/religiyeznavstvo/triytsya_abo_pyatidesyatnitsya
7. Черников В.М. Энергетическое строение человеческого организма / В.М. Черников. – Режим доступу: <http://spas1.com.ua/auga-vision/jenergeticheskoe-stroenie-chelovecheskogo-179.html>
8. Чумаченко В.А. Політ нічного метелика / В.А. Чумаченко. – Режим доступу: <http://slavs.org.ua/forum/topic/1335/stroenie-chelovecheskogo-organizma/> 16

ДЕФІНІЦІЇ ТЕРМІНА *СОЦІОЛЕКТ* У СУЧАСНИХ ЛІНГВІСТИЧНИХ СТУДІЯХ

Т. І. КРУПЕНЬОВА,

канд. філолог. наук, доц.,

Державний заклад «Південноукраїнський національний
педагогічний університет імені К.Д. Ушинського»

(Україна)

Крім традиційних проблем мовної політики та мовної ситуації, соціолінгвісти почали активно вивчати мовлення соціальних груп [1; 2], що відразу вплинуло на актуалізацію терміна *соціолект*. У статті розглянемо його використання в різних лінгвістичних традиціях, визначимо ієрархічні відношення між назвами *соціолект*, *жаргон*, *сленг*, *арго*, сформулюємо власну дефініцію терміна *соціолект*.

Назва функціонує в наукових текстах порівняно недавно, з другої половини ХХ ст. В.І.Беліков та Л.П.Крисін вважають, що соціолект – це сукупність мовних особливостей, притаманних певній соціальній групі в межах тієї чи іншої підсистеми національної мови. Соціолекти не є цілісними комунікативними системами, це особливості мовлення у формі слів, словосполучень, синтаксичних конструкцій. Основа ж соціолектів, словесна і граматична, мало чим відрізняється від відповідної національної мови [3, с.47-48]. Окремі словники фіксують термін *соціальний діалект*, синонім до *соціолект* [4, с.133].

Польський дослідник С. Граб'яс вказує, що поняття *соціолект* до кінця не окреслене, тому назва функціонує в різних значеннях. Насамперед термін позначає лише ті суспільно зумовлені варіанти мови, які виникли в соціальних групах – окрім тих, що диференційовані за професійною ознакою. У соціології назва позначає фрагмент комунікативної компетенції людини, яка дозволяє вирізняти варіанти мовних репертуарів певної спільноти і використовувати їх засоби в процесі комунікації. Для ширшого загалу споживачів термін *соціолект* означає різновид мови, що функціонує в окремій соціальній групі. Мовознавці пропонують три критерії розмежування соціолектів: *таємність*, *професійна зумовленість*, *експресивність*, що визначили підпорядкування понять жаргон, сленг, професійна мова. Врахувавши роль функцій та інтенцію, дослідники подають дефініції: *жаргон* – це тип соціолекту, який виконує професійно-комунікативну функцію з інтенцією таємності (тобто способом передачі інформації, який доступний лише для осіб вибраних, утаємничених); *сленг* – тип соціолекту, який виконує експресивну функцію з інтенцією явною, неприхованою; *професійна мова* – це тип соціолекту, в якому добір мовних засобів підпорядкований чіткій, стислій передачі інформації, відомої для групи, об'єднаної спільною професійною діяльністю [5, с.80-81, 125-126, 156].

Д. Крістал вважає, що назва *соціолект* відображає мовні варіації, зумовлені соціальними причинами (належністю мовця до соціального класу, групи). У літературі знаходимо такі відповідники *класовий діалект* (*class dialect*) і *соціальний діалект* (*social dialect*) [6, с.351-352].

В українському мовознавстві термін *соціолект* вживається у різних контекстах: *галицький соціолект*, *соціолект* як синонім терміна *жаргон*, *соціолект* як термін-дублет до терміна *соціальний діалект* [7, с.297]. Вживається термін *соціолект* досить часто, однак енциклопедія «Українська мова» використовує назву *соціальний діалект*: це «відгалуження загальнонародної мови, вживане в середовищі окремих соціальних, професійних, вікових та інших груп населення, яке характеризується специфічними особливостями у формуванні, доборі й використанні певної частини лексичних та фразеологічних засобів» [8, с.135]. У більшості робіт термін *соціолект* функціонує як синонім до терміна *соціальний діалект*. *Соціолект* визначають як структуру соціальної диференціації мови, утворену на основі відхилень від норми стандарту, що зустрічаються на усіх мікролінгвістичних рівнях [7, с. 297]. Соціолекти співвідносять з діастратним (горизонтальним) аспектом диференціації мови, який «характеризується взаємодією соціальних чинників» [7, с. 300]. При вивченні мовлення соціальних груп термін *соціолект*, маючи на перший погляд подібне семантичне навантаження, часто вживається в одному ряді з термінами *жаргон*, *арго*, *сленг*. Так, Л. Масенко *арго* і *жаргон* визначає як типи соціальних діалектів, а терміни *жаргон* і *соціолект* як терміни-дублети. Соціолект (жаргон) виконує такі функції: об'єднує особу з групою, диференціює соціальні групи, виступає мовним знаряддям інтерпретації дійсності. Основним чинником виникнення групових соціолектів у певних середовищах дослідниця вважає експресію (так формуються жаргони у відкритих молодіжних середовищах, зокрема учнівських, студентських, у групах, пов'язаних із мистецькою діяльністю). Терміни *арго* і *жаргон* функціонують у працях О. Горбача, Й. Дзендзелівського, Л. Ставицької та інших мовознавців.

Жаргон – це один із різновидів соціальних діалектів, що відрізняється від загальноновживаної мови використанням специфічної експресивно забарвленої лексики, синонімічної до слів загального вжитку, фразеології, іноді й особливостями вимови [8, с. 167]. Жаргонну лексику, як об'єкт соціолінгвістики, потрібно розглядати в системі соціальних діалектів української мови [2, с. 56]. Хоча сленг і жаргон семантично найближчі терміни, в українському мовознавстві їх розрізняють. Сленг позначає комунікативне утворення з ширшою соціальною базою [8, с. 135]. Так, «загальномолодіжний жаргон та спеціалізовані молодіжні жаргони утворюють лексично-фразеологічне ядро молодіжного сленгу» [2, с. 37]. Т. Нікітіна трактує термін *сленг* як синонім до терміна *жаргон*, що означає соціальний різновид мовлення, і зауважує, що терміни *жаргон* та *сленг* різняться культурно-історичними конотаціями і традицією вживання. *Сленг* – порівняно недавнє запозичення з англійської мови, що позначає виключно мовлення молоді чи професійний жаргон якої-небудь нової сфери, що активно розвивається (бізнес-сленг).

Сполучуваність слова розширюється, новий термін поступово витісняє слово *жаргон*, яке в радянський період набуло негативного забарвлення.

Арго – один із різновидів соціальних діалектів, штучно створювана умовна говірка якої-небудь вузької замкненої соціальної або професійної групи, незрозуміла для сторонніх [8, с. 31]. Типологічно арго пов'язують із таємними професійними говірками, які часто служили субстратом для кримінального тайноріччя [1, с. 197]. Дослідники зауважують, що тепер арго у пасивному стані, а тому перебуває на межі зникнення. «Своєю криптологічною (засекречувальною) функцією арго відрізняється від жаргону, але активно поповнює його. ... значний відсоток лексики кримінального арго набуває статусу загальнокримінального жаргону, що з блискавичною швидкістю проникає в уснорозмовну мову, ЗМІ, художню літературу» [9, с. 56].

Проблема дефініції є однією із ключових у загальній теорії термінознавства. Дослідники вивчають критерії побудови правильних дефініцій, класифікації дефініцій. У парадигморяді *соціолект*, *жаргон*, *арго*, *сленг* терміни пов'язані родо-видовими відношеннями. Відомо, що терміни, які виражають поняття видового плану, містять весь той комплекс ознак, що становлять значення терміна виразника родового поняття, плюс є додаткові значеннєві ознаки, що звужують об'єм їх значень, тому виникає завдання визначити спільні та диференційні ознаки гіпонімів *арго*, *жаргон*, *сленг* та родової назви *соціолект*. Засобами виокремлення цих ознак вважаємо: а) функцію соціолекту в групі; б) мету, з якою використовується даний соціолект; в) його мовні маркери; г) характеристику групи, в межах якої функціонує соціолект. Три перші критерії так чи інакше вже згадувалися в опрацьованій літературі, а от останньому належної уваги не приділено. Вважаємо, що тип соціальної групи є обов'язковим критерієм виокремлення соціолекту. Соціальна група – це сукупність людей, які певним чином взаємодіють одне з одним, відчують свою належність до групи і сприймаються іншими, як члени групи. У соціолінгвістиці соціогрупа є мовною спільнотою, що об'єднує людей за соціальними, економічними, політичними і культурними зв'язками. Члени соціогрупи в щоденному житті безпосередньо і опосередковано контактують не лише один з одним, але й з різними соціальними інститутами за допомогою однієї мови чи різних мов. Мовними спільнотами можуть бути кількісно різні групи людей: від цілої країни до малої соціальної групи. Критерієм їх виокремлення в кожному випадку є спільність соціального життя і регулярні комунікативні контакти. У сучасній соціології визнано поділ груп за кількістю її членів (велика, мала) і з огляду на членство в ній. Щодо останньої ознаки соціальні групи можуть бути відкритими і рухомими (групи друзів) чи закритими та нерухомими (масонські ложі). Серед соціологів і психологів немає єдиної думки щодо кількісної характеристики малої соціальної групи. Залежно від різних факторів вона може складатися від трьох-чотирьох до тридцяти-сорока осіб. Припустимо, що тип соціолекту залежить від типу соціальної групи і динаміки процесів у середині неї, тому арго лірників чи кожухарів, які описав Й. Дзендзелівський, жаргон шахтарів, комп'ютерний жаргон і загальномолодіжний сленг будуть мати спільні та відмінні ознаки.

Арго і жаргон об'єднує професійно-комунікативна функція, але різнить ступінь експресивності; спільною є мета виокремлення групи з-поміж інших. Диференційні ознаки арго – захист і втаємничення інформації, жаргону – ущільнення потоку інформації, підвищення ефективності спілкування в межах групи (особливо для професійних жаргонів). Арго зазвичай функціонує в малих соціальних групах, які є закритими і мало рухомими. Жаргон побутує і в малих, і у великих соціальних групах, які більш відкриті і достатньо динамічні. Хоча говорити про безперешкодне входження нових членів до таких груп теж не можна (позиція «свій-чужий» ще досить стійка). Жаргон у такому випадку, як і арго, виконує функцію ідентифікатора члена групи з іншими, служить своєрідною перепусткою і додатковим засобом соціалізації. Для прикладу розглянемо жаргон картярів (подаємо наскрізну нумерацію прикладів).

(1) *Ви добре виконуєте ренонс, граєте практично без ремізу, робите правильний знос. Це стабільна, але малоефективна гра. Ви надто обережний, кожний невдалий розіграш примушує вас змінювати стратегію гри. А цього не можна припускати!* [10, с.27].

(2) *Гравець злякано позирнув на нього, і Станіслав зрозумів, що це був блеф. Не збираючись грати, чоловік захотів зробити театральний жест. – Двадцять одне! – істерично вигукнув він. – Не заперечую. – Ставка... – він ще намагався залякати Станіслава величиною ставки, але в його очах були розгубленість і непевність. – Добре. Давайте розкриємо нову колоду і визначимо, хто буде на роздачі. – Ні. Здаватиму я.*[10, с. 18-19].

Входження в подібну групу потребує знання коду-ідентифікатора. Більшість жаргонізмів пов'язані з особливістю діяльності групи і позначають реалії гри в карти: *ренонс* (1), *реміз* (1), *розіграш* (1), *блеф* (2), *ставка* (2), *здавати* (2). Хоча група подібного типу достатньо закрита, мовні засоби жаргону не мають криптологічного характеру. Для порівняння розглянемо арго кожухарів.

(3) *З бідним шнайдром біми буд'ошили на вис'ути на швілові. У вечоріху вицїрила чміха хїлку і накохтіла гал'ому гєрінку отруків. І біми зєцнули хилїти ко́ло хверта́. І буд'ошило таздовс'кіх фір ше"йгунів і бінас цвєйох шнайдрів. І по́за хверто́м пандіт' по бєгах тац* [11, с. 281].

Група, створена на основі професійних зв'язків, стійка і мало рухома. З метою захисту професійних таємниць має спеціальний код (арго); його криптологічний характер потребує особливих знань, які можна здобути лише у процесі повного входження в групу. Це ознака, за якою арго різниться від попередньо згаданого жаргону. Для різних типів арго характерні засекречувальні суфікси і препозитивні частки, чого немає в жаргонах. Крім того, арго 30 років перебувало у пасивному стані [11, с. 249]. Очевидно, ця ознака характеризує й інші арго – на відміну від жаргонів, які активно поповнюються і розвиваються.

Найбільшу кількість носіїв охоплює сленг. Він побутує у великих відкритих і динамічних соціальних групах. Для сленгу характерні експресивна та ігрова функції. Вживають його з метою урізноманітнення засобів

спілкування, нівелювання бар'єрів між співрозмовниками, ідентифікації належності до певної групи.

(4) – *Не переживайте, народ! То ж звичайнісінькі сільські бики. Ми ще змусимо їх...зм-м... як то кажуть у народі, забашляти нам і вам бабки* [12, с. 55]. (5) – *В універі мав одного знайомого. З Дамаску. Гомік, розумієш? До мене замаланювався* [12, с. 79].

Сленг – широке явище, тому межу між ним і просторіччям дуже важко провести. Він використовується у щоденному спілкуванні різних груп населення, як стилістичний засіб у художній літературі, а також у мовленні ЗМІ. Сленг поповнюється жаргонами.

Отже, термін *соціолект* є гіперонімом для видових назв *арго*, *жаргон* і *сленг*. Враховуючи спільні та диференційні ознаки окремих соціолектів, пропонуємо таке визначення соціолекту: *соціолект* – 1) це особливе комунікативне утворення, що існує в межах певної національної мови, склад і функції якого визначені вживанням у конкретному соціальному середовищі; 2) гіперонім до гіпонімів аргю, жаргон, сленг за функціональними відмінностями і метою створення, мовними маркерами і соціальногруповими характеристиками; 3) динамічне утворення, склад і ознаки якого поповнюються завдяки використанню фонетичних, морфологічних, лексичних елементів аргю, жаргону, сленгу.

Література

1. Березовенко А. Кримінальне аргю в Україні // Мовознавство. Доп. та повідомл. на IV міжнар. конгресі українців 26-29 серпня 1999р. Одеса. – К., 2002. – С.197-201.
2. Ставицька Л. Проблеми вивчення жаргонної лексики: Соціолінгвістичний аспект// Українська мова. – 2001. – № 1. – С. 55-68.
3. Беликов Б.И., Крысин Л.П. Социоллингвистика. – М.: РГГУ, 2001. – 439с.
4. Лингвистический энциклопедический словарь. /Под ред. В.Н.Ярцевой; Ин-т языкознания АН СССР. – М.: Сов. энцикл., 1990. – 682 с.
5. Skudrzykowa A., Urban K. Mały słownik terminów z zakresu socjolingwistyki i pragmatyki językowej. – Kraków-Warszawa, 2000.
6. Шелов С. Д. Термин. Терминология. Терминологические определения. –СПб.: Филологический фак-т СПбГУ, 2003. – 280 с.
7. Петренко О. Актуальні проблеми орфоєпії, фоностилістики та соціофонетики // Проблеми української термінології. Матер. 6-ї міжнар. конф. – Львів, 2000. – С. 295-298.
8. Українська мова. Енциклопедія. / Редкол.: В.М. Русанівський, О. О.Тараненко, Зяблюк та ін. – К.: «Українська енциклопедія», 2000. – 752 с.
9. Ставицька Л. Українська мова без прикрас // Короткий словник жаргонної лексики української мови. – К., 2003. – С. 9-18.
10. Тараненко О. О. Колоквіалізація, субстандартизація та вульгаризація як характерні явища стилістики сучасної української мови (з кінця 1980-х рр.) // Мовознавство. – 2003. – №1. – С. 23-41.
11. Дзензелівський Й. Аргю нововиживівських кожухарів на Волині // Українське і слов'янське мовознавство. – Львів: Вид. НТШ, 1996. – С.245-286.
12. Дереш Л. Культ. – Львів: Кальварія; Київ: Книжник, 2002. – 208 с.

РАЗВИТИЕ НЕМЕЦКОЙ КОЛОНИИ ТАРУТИНО В СОСТАВЕ РОССИЙСКОЙ ИМПЕРИИ (1814 – 1917 гг.)

В.В. КУБЯКИН,

*Тарутинская районная общественная организация
«Немецкое культурное товарищество «Бессарабский Дом»
(Украина)*

В последние годы среди жителей нашего края (южная часть Одесской области) значительно возрос интерес к истории нашей малой Родины. В местной и региональной печати появилось большое количество публикаций, связанных с историей и краеведением Буджака. Эта тематика стала особенно актуальной в прошлом 2012 году.

История немецкой колонии Тарутино освещена в отечественной литературе фрагментарно, наиболее полно эта тема исследована в работах немецких авторов, которые не всегда доступны широкому кругу исследователей и читателей. Кроме того, интерес к этой теме актуален в связи с предстоящим 200-летним юбилеем основания Тарутино.

Тарутино (районный центр Тарутинского района, Одесской области Украины) было основано немцами-колонистами, мигрировавшими, в основном, из Варшавского герцогства и Пруссии, в октябре 1814 года. Первоначально колония была названа – *Елисаветская*, немцы называли колонию на свой манер – *Элизабет*. И только после Высочайшего Указа Российского императора Александра I от 16 октября 1817 года немецкая колония стала именоваться *ТАРУТИНСКОЙ*. [1, с.12,13].

В списке первых немецких колоний в Бессарабской области колония *Елисаветская* значилась под №3, однако она была основана второй, вслед за колонией №1, *Александровской* (Бородино), опередив в этом колонию №2, *Католическую* (Красное) [2, л.14,21об; 3, л.3об].

Третьего июня 1814 г. в немецкие Бессарабские колонии назначен пастор [2, л.59] Ф. В. Шнабель, который прибыл в колонию Елисаветскую 15.02.1815 г. [1, с.13].

Именно эта колония стала постоянным местом его пребывания. До 1818 года пастор Шнабель служит во всех заселенных 12-ти немецких колониях, за исключением к. Краснинская, в которой проживали католики, и в которой с ноября 1814 г. проживал католический патер Лука Пашковский [4, л.75].

С самого начала немецкого заселения Бессарабии, в Тарутино размещался «казенный магазин». Здесь хранилось закупаемое казной имущество для вновь прибывших переселенцев. При этих складах обитал смотритель колоний.

Начиная с 1815 года, в Тарутино проводились «двухнедельные» торги [1, с.13], на которых распродавалось всё необходимое для колонистов. В последующем, с 1 февраля 1826 г., торгам был дан статус «ярмарки» [5, л.2].

В том же 1815 году «управляющий в Бессарабской области гражданской частью» инженер, генерал-майор Гартинг И. М., ходатайствует перед Комитетом Министров об учреждении Бессарабской конторы иностранных поселенцев [6, л.7].

Восьмого июня 1815 г. ходатайство Гартинга и проект устройства Бессарабской конторы были рассмотрены на заседании КМ. Было признано весьма полезным устройство конторы [6, л.8,14об,15,15об,16]. Местом пребывания конторы было избрано Тарутино [1, с.13].

Двадцать первого марта 1818 г. утвержден Попечительный Комитет об иностранных поселенцах южного края России, в официальных документах появилось название «Бессарабская контора иностранных поселенцев» [7, с.154-159].

Бессарабской конторе подчинялись два окружных приказа (Клястицкий и Малоярославецкий).

В Тарутино контора просуществовала почти 7 лет, до конца 1821 года, а затем, она перебралась в м. Каушаны.

Из рапортов чиновников Бессарабской конторы следует, что тарутинские колонисты отличаются непокорностью и своеобразием, поэтому чиновники всегда с опаской относились к ним [8, л.1об,2]. Это было вызвано событиями июня 1815 г. – голодный бунт колонистов под предводительством пастора Шнабеля против гл. смотрителя Манделя [9, с.141-144; 10, л.53, 53об].

В сороковых годах 19 ст. Бессарабская контора, реорганизованная в Управление Смотрителя Бессарабских немецких колоний, вновь перебралась в Тарутино (1842-1846 гг.) [1, с.14].

Церковная власть всегда присутствовала в Тарутино с момента основания колонии. В этом были заинтересованы сами колонисты. Так в 1840 году, когда протст (лютеранский протоирей) Грамбауман был настроен перенести пасторат из Тарутино в Мало-Ярославец 2-й, общество Тарутино выступило категорически против этого переноса и добилось своего [11, л.43-45об].

Благодаря льготам, предоставленным колонистам, немецкому трудолюбию и упорству, несмотря на природные катаклизмы, болезни людей и животных, экономическое положение колонии Тарутино неуклонно росло из года в год. Наблюдалась положительная динамика роста населения.

Большое значение для развития Тарутино имело проведение ярмарок. Сюда с товарами съезжались торговцы из разных мест Бессарабии, в том числе, из Аккермана, Бендер и Кишинева.

В 1825 году прусский подданный Иоган Кубацкий открывает за свой счет в Тарутино мыловарню [12, л.1-3].

За 20 лет существования колонии Тарутино население увеличилось почти вдвое. Так на 1.01.1834 г. в Тарутино значатся: семей – 175, мужчин – 552, женщин – 480. Всего жителей – 1032 человека, из них детей до 10 лет – 391 душа.

Общественные строения. Молитвенный дом – 1. Школа – 1. Мельниц земляных – 1. Колодцев каменных – 3. Мостов каменных – 16.

Частные строения. Дома каменные – 90, дома из самана – 65. Всего 155. Мельницы: водяных – 2, ветряных – 2, земляных – 5. Крупорушка – 1. Зернотерки – 42. Погреба каменные – 26, земляные – 100. Колодцев каменных – 80. Пивоварня – 1. Маслобойка – 1 [13, л.130].

В 1852 году Е. Розенбаум открывает первую «вольную» аптеку [14, л.1-6].

В 1860 году Карл Исэрт открывает в Тарутино волноческу и красильню.

Двадцать четвертого июня 1862 утверждается проект строительства кирхи, на 2000 прихожан (получилась на 1830), которая была освящена 25.06.1865 года.

В 1865 году Леопольд Штайнке открывает сукновалку, которую его сын Вильгельм впоследствии превращает в текстильную фабрику [1, с.15].

Пятнадцатого сентября 1866 г. специальным решением Комитета Министров в Тарутино создается Окружной Комитет вспомогательной кассы Евангелическо-Лютеранских приходов под непосредственным руководством местного пастора Пингоуда. Создание окружного комитета в Тарутино, несмотря на тот факт, что подобные окружные комитеты создавались только в городах, а Тарутино было еще селом, говорит само за себя... [15, с.25-26].

По просьбам купцов в 1866 году в Тарутино отрывается почтовое отделение для отправки и получения корреспонденции и денежных переводов.

Первый вольно практикующий врач прибыл в Тарутино в 1863 году. Звали его Адам Домперт.

В 1872 году Карл Фердинант Ректиус открывает в Тарутино аптеку, которая работает в течении последующих 60-ти лет (до 1932 года).

В 1873 году в Тарутино, в здании бывшего Управления смотрителя Бессарабских немецких колоний была открыта земская больница на 15 коек. Больницей заведовал земский врач Циммерберг [1, с.15].

В 1877 году для нужд очередной русско-турецкой войны в южной Бессарабии построена железнодорожная ветка Бендеры – Рени. Ж/д станция Лейпцигская находится в непосредственной близости от Тарутино, с нее в Тарутино ежедневно поступает почта. В том же 1877 году в Тарутино открыта телеграфная станция. Несколько лет спустя появляется телефонная линия и учреждается телеграфно-телефонная контора. Ею заведует русский чиновник.

В 1879 году начинается строительство нового здания земской больницы.

В 1880 строится новое здание волостной и сельской канцелярии.

В 1882 году построен первый Тарутинский водопровод из конических гончарных труб. В таком виде водопровод просуществовал 22 года и в 1904 году гончарные трубы были заменены чугунными, водопроводная сеть распространилась по всем улицам Тарутино с установкой колонок, т.н. «фонталов», позже были возведены 4 водонапорные башни. Строительство нового водопровода обошлось в сумму 36630 рублей.

В 1888 году Рудольф Баннаш основывает ткацкую фабрику [1, с.16].

На рубеже столетий, в связи с ростом количества жителей не немецкого происхождения, потребовалось строительство еврейской школы второй ступени (1899 г.), православного храма (1902 г.) [1, с.17].

В 1905 году в местечке Тарутино с большим успехом прошли Первая Бессарабская Сельскохозяйственная и Промышленно-кустарная Выставки. Выставки стали ежегодными. Так, к примеру, в 1910 году, 4-я Тарутинская выставка проходила с 1 по 6 сентября [16, л.166].

Первого июня 1906 г. учитель И. Фихтнер открыл «Школу для девочек с 2-х летним обучением».

В 1906 г. в Арцизе на собрании уполномоченных представителей всех немецких общин Бессарабии принимается решение об учреждении в Тарутино классической гимназии для мальчиков.

Семнадцатого сентября 1910 г. бывшая частная школа получила новый статус и стала называться «Тарутинская женская гимназия, 2-й категории Е.-Лютеранского исповедания» с 4-х летним обучением.

Шестнадцатого мая 1912 г. было празднование столетия присоединения Бессарабии к России. В Кишинёве открыт памятник императору Александру I, в честь этой даты награжден серебряной нагрудной медалью «За усердие» на Владимирской ленте Тарутинский волостной писарь Эрдман.

Десятого июля 1912 г. частная школа Ван Беунингса преобразована в «Общественную школу с правами для учащихся». Из 205 учащихся в конце учебного 1912/13 года: 130 немцев, 45 русских и болгар, и 30 евреев.

В 1912 г. отправился первый рейсовый автобус из Тарутино через Сарату в Аккерман.

В 1912 г. очередную Бессарабскую Выставку посетило 12.000 чел. Вход стоил 5 коп.

В 1913 г. муниципальные доходы Тарутино – 43.139 рублей [1, с.17].

В 1915 году Тарутино на полтора года становится центром большой волости, в состав которой кроме Тарутино вошли Березино, Кульм (Подгорное), Лейпциг (Серпневое), Посталь (Малоярославец-2), Виттенберг (Малоярославец-1), Красна и Кацбах (Лужанка). Волостное правление возглавил Даниэль Эрдман, сельское правление – Готфрид Гоц [1, с.18].

Подходил к завершению этап развития немецкой колонии Тарутино в составе Российской империи. Призванные и «обласканные» в начале 19 века императором Александром I немецкие переселенцы, получившие особый статус в российском обществе – «колонисты», более ста лет трудились на благо своего нового отечества. Когда же они стали гражданами Российского государства и активно участвовали во всех сферах общественной жизни, в том числе и на службе в армии, то им припомнили их происхождение и развязали против них на уровне государства всевозможные гонения.

Именно этот «последний аккорд» в виде «ликвидационных» законов, принятых правительством царя Николая II в 1915 г. по отношению к российским немцам, был одной из основных причин того, что немецкое население Бессарабии, единственная национальная группа, которая в 1918 году одобрила аннексию Бессарабии королевской Румынией.

Литература

1. Elvire Bisle Fandrisch, Hellmut H. Bisle. Tarutino – Zentrum der Deutschen in Bessarabien 1818 – 1940 . 1996. Hannover.
2. Российский Государственный исторический архив (далее РГИА) Ф.383.Оп.29.Д.401.

3. Государственный архив Одесской области (далее ГАОО), Ф.6.Оп.1.Д.1855.
4. ГАОО, Ф.6.Оп.1.Д.1467.
5. ГАОО, Ф.6.Оп.1.Д.2643.
6. РГИА, Ф.383.Оп.29.Д.404.
7. Полное собрание законов Российской империи (далее ПСЗРИ) Собр. 1. Т. XXXV.
8. ГАОО, Ф.6.Оп.1.Д.1378.
9. Дружинина Е.И. Южная Украина в 1800–1825 гг. М., 1970..
10. РГИА, Ф.383.Оп.1.Д.407.
11. ГАОО, Ф.6.Оп.1.Д.5395.
12. ГАОО, Ф.6.Оп.1.Д.1830.
13. ГАОО, Ф.6.Оп.1.Д.3673.
14. РГИА., Ф.1297.Оп.31.Д.51.
15. ПСЗРИ. Собр. 2. Т. XLI. Отд. 2.
16. Коммунальное предприятие «Измаильский Архив» (далее КПИА), Ф.770.Оп.1.Д.29.

УДК 069:316.774(477.74)(045)

ІНФОРМАЦІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ МУЗЕЙНИХ УСТАНОВ ОДЕСИ (2002 -2012)

Т.Є. КУРЧЕНКО,

канд. іст. наук, доц.,

Національний авіаційний університет

(Україна)

Сучасна діяльність музейних установ відбувається в період глибоких трансформаційних процесів у світі. Українські музеї не можуть залишатися осторонь цих процесів і повинні знайти таку парадигму своєї діяльності, яка б задовольняла потреби суспільства і його розвиток. Це вимагає від музейних працівників пильної уваги до потреб суспільства у використанні інформаційних ресурсів українських музеїв, спонукає до пошуку ініціативних форм інформування про зміст музейних колекцій, наполегливості у доведенні до споживачів відомостей про свою діяльність.

Інформаційна діяльність музейних установ має, звичайно, багато аспектів. Під нею розуміють усю сукупність дій музеїв, спрямованих на задоволення інформаційних потреб громадян, юридичних осіб і держави. В даній статті нашу увагу привертає проблема поширення музейними установами інформації про зміст музейних фондів країни, що уможлиблює їх оперативне використання у потребах суспільства. Ми навмисне опускаємо питання інформатизації музейної справи, як такої, використання ІТ-технологій у музейній справі, чисто технічні аспекти проблеми й інші інформаційні музейні технології.

На наш погляд, досвід роботи музейних установ Одеси щодо оприлюднення матеріалів фондів колекцій є цікавим і вартим вивчення та розповсюдження, адже саме цей регіон ще у ХІХ столітті породив потужну хвилю музейного руху, а Одеса була й залишається музейною столицею Півдня. В області діють 13 державних музеїв (із 422), в середньому їх щорічно відвідує 895,4 тисячі осіб [1, с.333]. Більшість із них знаходиться саме в Одесі. Останнім часом саме Одеса є місцем цікавих починань і зрушень у музейній

діяльності. Так, відомо, що Одеський муніципальний музей приватних колекцій імені О.В. Блещунова 2012 року виступив із ініціативою перетворення кварталу з межами по вулицях Пушкінській, Ланжеронівській, Карантинній і Троїцькій у «Музейний острів», який буде використовуватись для різних спільних акцій одеської громади і музеїв та одночасно зберігати історичний центр міста. Саме одеська громада домоглась від владних структур повернення місту Музею морського флоту, закритого після пожежі 2005 року (його відкриття планується на весну 2013 року). Одесити разом із працівниками музеїв міста знайшли спільну мову із керівництвом Одеського морського торговельного порту, яке висловило згоду щороку віддавати 30% своїх прибутків на реконструкцію історичної забудови центру міста. Цей пункт знайшов відображення у зареєстрованому проекті Закону №1114 від 18.12.2012 «Про внесення змін до Закону України «Про охорону культурної спадщини», що був поданий народним депутатом України Сергієм Гриневецьким [2]. Усі ці акції свідчать про стабільні стосунки музейних установ Одеси із міською громадою, що, без сумніву, є добрим підґрунтям для поширення інформації серед городян про музейні колекції та залучення їх до музейних акцій. Такий досвід заслуговує на пильну увагу й поширення за межі Одеського регіону. І, нарешті, Одеса виростила серед музейних працівників добре знаних в усій країні лідерів музейного руху. 31 травня 2012 року була створена Музейна рада Міністерства культури України, до складу якої увійшла Світлана Остапова – директор Одеського муніципального музею приватних колекцій імені О.В. Блещунова, а 28 листопада того ж року вона була обрана Віце-президентом ІСОМ в Україні.

Як показує практика, вдалою традиційною формою поширення інформації про зміст музейних фондів є публікації. Це можуть бути наукові публікації, написані на основі музейних зібрань, а також науково-популярні видання: презентаційні видання з описом історії музею та ілюстраціями з його колекцій; книжки, брошури і каталоги з нагоди особливих виставок; музейні бюлетені; ігри на основі музейних колекцій; путівники по музею для різних категорій відвідувачів тощо. Традиційними формами донесення їх змісту до аудиторії є збірники матеріалів науково-практичних конференцій, фахові часописи, прямий продаж у музейних крамницях тощо.

Усвідомлюючи значення музейних видань для розкриття інформаційного потенціалу музейних фондів, організатори I Всеукраїнського музейного фестивалю 2005 року (м. Дніпропетровськ) провели конкурсну номінацію на краще музейне видання в різних категоріях. 70 музеїв України подали на конкурс 200 альбомів, каталогів, путівників. На II фестивалі 2008 року в конкурсі взяло участь 65 музеїв, які презентували 214 видань, а ще 100 видань демонструвались поза конкурсною програмою. В ході фестивалю працювала експозиція «Конкурсні видання музеїв і заповідників України», де були виставлені різноманітні оригінальні видання музеїв, в тому числі й Одеського регіону. Взагалі, видавнича діяльність музеїв Одеси є досить активною. Тільки за останній 2012 рік працівниками «Будинку Блещунова», було видано 50 публікацій у друкованих виданнях, підготовлено 18 прес-релізів про музей, розміщено 500 публікацій у мережі Інтернет [3]. 2012 року побачили

світ 27 наукових публікацій, виданих працівниками Одеського Будинку-музею ім. М.К. Реріха. Виставку своїх публікацій, каталогів, буклетів та іншої друкованої продукції у вересні 2012 року музей презентував за кордоном в Ізраїлі [4]. Одеський літературний музей за минулий 2012 рік видав більше 30 наукових статей, написаних на основі власних фондів колекцій. Взагалі, за роки роботи музею (а працює він від 1977 року) працівниками музею розроблено декілька сотень наукових тем. Музей має свій видавничий центр, де побачили світ 7 солідних збірників із статтями і документами, які представляють рукописи, фотодокументи й архіви письменників, життя яких пов'язане з Одесою і Півднем, каталоги, календарі та інша друкована продукція, що розкриває багатство фондів [5]. Не менш активною є робота з популяризації власних колекцій Одеського археологічного музею Національної академії наук України. Традиція ця започаткована ще в середині XIX століття, коли музей називався Одеським міським музеєм старожитностей і єдиний в Україні випускав наукові записки. До революційних подій 1917 року музей випустив 33 томи «Наукових записок» [6].

Активному розповсюдженню інформації про музейні колекції й використанню їх наукового потенціалу сприяють фахові музейні конференції, круглі столи та семінари. Вони стають місцем живого спілкування музейних працівників, обміну досвідом, оперативного інформування про нові надходження до музейних колекцій, а відтак, активізації використання музейних фондів. Кожен регіон проводить свої заходи і Одещина, із її музейною столицею, не є винятком. Так, починаючи від 2000 року, в Одеському Будинку-музеї імені М.К. Реріха у дні народження митця проходять щорічні тематичні конференції. В жовтні 2012 року відбулась уже XV Ювілейна Міжнародна науково-практична конференція за темою «Театрально-декоративне мистецтво М.К. Реріха та його сучасників. Колекції та колекціонери» [4]. В жовтні 2011 року Одеський літературно-меморіальний музей О.С. Пушкіна приймав III Міжнародну конференцію «Срібна доба: Діалог культур», а Одеський літературний музей у жовтні 2012 року провів II Міжнародну студентську конференцію «Літературна спадщина К.Г. Паустовського та сучасність» із залученням тематичних матеріалів фондів колекцій музею [5]. Початок 2013 року (24 січня) був ознаменований проведенням на базі Одеського історико-краєзнавчого музею регіонального круглого столу за темою «Проблемні питання та перспективи створення якісного туристичного продукту на базі музейних закладів» із запрошенням усіх зацікавлених сторін. Його завданням було скоординувати роботу музеїв і провідних туроператорів регіону. Без сумніву, круглий стіл став визначною подією в житті музейної спільноти Одеси й Одеської області [2].

Особливе місце в інформуванні суспільства про склад і зміст музейних фондів посідає виставкова робота вітчизняних музеїв. Таку роботу проводять усі українські музеї, але серед них є визнані лідери. В Одесі таким є, безумовно, Одеський муніципальний музей приватних колекцій імені О.В. Блещунова. Зіткнувшись на початку 2000-х років із слабкою відвідуваністю музею, працівники музею вдалися до незвичних, на той час, тематичних виставок: «З

історії людських слабинок», «Уміння пити – мистецтво», «Що мине, буде миле» тощо. Потім перейшли до виставкових проектів, у ході яких на спеціальних мапах позначали для відвідувачів необхідні тематичні експонати, що перетворювало екскурсію музеєм у захопливу подорож. Такими були виставкові проекти «Безкінечна подорож», «Вікно у Європу», «Морями і не тільки...» та інші [7, с.59-62]. Сьогодні музей є частим учасником спільних виставкових проектів. Так, у рамках святкування 10-річчя Музею історії євреїв Одеси «Мигдаль-Шорашим» у місті відбулась велика кількість арт-заходів, у яких узяли участь Музей Голокосту пам'яті жертв фашизму, Одеський літературний музей, Музей сучасного мистецтва, Одеський історико-краєзнавчий музей і Одеський муніципальний музей приватних колекцій імені О.В. Блещунова. Результатом їх спільної діяльності став арт-проект, що експонувався в «Будинку Блещунова», – «Єврейська мелодія». Він дав можливість познайомити громадськість Одеси із «єврейською» фондовою тематикою і матеріалами архіву знаменитої одеської родини Мінкус-Нудельман, що зберігається в музеї [2]. Все більшої популярності сьогодні набувають віртуальні виставки. Саме такі on-line виставки є у творчому доробку Одеського музею західного і східного мистецтва. В період від 2002 до 2012 року на сайті музею було розміщено 174 виставки, що відображають різнопланові фондові колекції [8].

Пріоритетним завданням для українських музеїв є «прорив інформаційної блокади» та проведення суспільно-резонансних акцій і PR-заходів. Значним успіхом на ниві міжмузейної комунікації є проведення Всеукраїнських музейних фестивалів, започаткованих 2005 року. Вони стали дієвою формою відкритого змагання творчого потенціалу музейних працівників нашої країни, налагодження інтенсивної міжмузейної комунікації, пропагування нових форм роботи й інформування про склад колекцій і можливостей їх різнопланового використання.

Одеса стала місцем проведення власних музейних фестивалів. 8-9 вересня 2009 року в Одесі відбувся Перший Гоголівський відкритий літературний фестиваль, протягом 9-13 липня 2011 року в місті пройшов Одеський Міжнародний літературний фестиваль, організатором яких виступив Одеський літературний музей. В останньому взяли участь 50 науковців із України, Росії, США, Італії, Грузії, Естонії та інших країн світу, а також представники наукових товариств, вищих навчальних закладів і широкого загалу [5]. Одеський літературний музей відгукнувся також на традицію проведення «Ночі в музеї», започатковану в Берліні 1997 року. Ідея цього заходу – привабити в музей публіку і розкрити його колекції, скориставшись магією вечірньої та нічної пори. Музей уже провів 7 таких заходів. Кожна «ніч» тематична, доповнена виступами музикантів, танцювальними номерами, читанням віршів. Одесити вже бачили «Срібну ніч», присвячену творчості Г. Ахматової, «Іспанську ніч» із концертами фламенко та поетичними творами іспанських митців, «Джазову ніч» із виступами джаз-бендів і екскурсією музеєм під їх музику тощо. Захід набув такої популярності, що музею довелось організовувати нічні дійства на Різдво з ретро-ялинкою, на День Сміху,

молодіжні вечірні екскурсії [5]. Поступово до цієї традиції долучились і інші музеї міста.

Одеські музеї останнім часом беруть участь у міжнародних програмах і проектах, що дають можливість розповсюджувати інформацію про склад музейних колекцій за межами нашої країни. Активним у цьому плані є Одеський Будинок-музей ім. М.К. Реріха. Музей має міжнародні зв'язки із єврейською діаспорою в Ізраїлі. Неодноразово в цій країні він проводив різні заходи в рамках міжнародної співпраці. Останньою акцією було проведення 24 жовтня 2012 року спільного вечора в Російському культурному центрі в Тель-Авіві, присвяченого 138-ій річниці від Дня народження М.К. Реріха. Вечір супроводжувався виставкою із фондів колекцій музею [4].

На жаль, рамки невеликої статті не дозволяють зупинитись на всіх, без винятку, формах оперативного інформування про змістову наповненість музейних колекцій. Поза нашою увагою залишились проблеми інформування посередництвом сайтів, різнопланова лекційна робота, робота музейних гуртків і клубів тощо. Але навіть частково проаналізований матеріал дає підставу вважати, що більшість одеських музеїв досить вдало використовують можливі способи та канали інформування суспільства про свій музейний продукт і фондові багатства. Проте, деякі напрацювання світового музейного досвіду ще не знайшли втілення в нашій вітчизняній практиці. Так, ніде в музеях Одеси, і України в цілому, не використовується практика формування «музейних інформаційних терміналів», відкриття в музеях пунктів туристичних бюро, через систему яких можна розповсюджувати свої інформаційні матеріали, створення об'єднаних сайтів профільно-споріднених музеїв тощо [9, с.441]. Саме про такі й інші канали розповсюдження музейної інформації йшлося на Міжнародній конференції «Громадська реформа музейного менеджменту та маркетингу» 14-17 березня 2011 року в Києві. Сподіваємось, що використання українськими музеями кращих світових напрацювань, вкупі з традиційною вітчизняною практикою, допоможуть піднести інформування про музейні колекції на новий рівень. Адже поліпшення форм комунікації українських музеїв сприяє повнішому використанню їх інформаційного ресурсу, вдосконаленню галузі, визначенню напрямів її майбутнього існування, входженню музеїв України у європейський і світовий культурний простір.

Література

1. Рутинський М.Й. Музеєзнавство: навчальний посібник / М.Й. Рутинський, О.В. Стецюк. – К.: Знання, 2008. – 371 с.
2. Музеї Одеси: новини [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.prostir.museum.ua/topic/музеї+Одеси>
3. Офіційний сайт Одеського муніципального музею приватних колекцій ім. О.В. Блещунова [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.museum-collections.odessa.ua>
4. Офіційний сайт Одеського Будинку-музею М. К. Реріха [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.Odessa-roerichhouse.od.ua>
5. Офіційний сайт Одеського літературного музею [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.museum-literature.odessa.ua>
6. Мезенцева Г. Г. Музеєзнавство (На матеріалах музеїв Української РСР): Курс лекцій / Г. Г. Мезенцева – К.; Вища школа, 1980. – 120 с.
7. Музей: менеджмент і освітня діяльність / Упор. Г. Аартс, З. Мазурик. – Львів: Літопис, 2009. – 224 с.
8. Офіційний сайт Одеського музею західного і східного мистецтва [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://oweamuseum.odessa.ua>

УДК 94(477.6):304.44

МІСТА ПІВДНЯ УКРАЇНИ СЕРЕДИНИ ХІХ ст. У ЗАПИСКАХ РОСІЙСЬКОЇ МАНДРІВНИЦІ

А.С. КУХЛЄВ,

здобувач,

Донецький національний університет

(Україна)

Проблема відродження минулого нашої батьківщини, в тому числі її окремих регіонів належить до найбільш актуальних завдань сучасної української історичної науки. Одним із найважливіших і найбільш цікавих з економічної, політичної та історичної точки зору регіонів є Південь України.

Дослідити його історію допомагають матеріали приватного походження, які містять багатий, а в ряді випадків і унікальний матеріал, однак вимагають критичного аналізу із застосуванням широкого комплексу джерелознавчих прийомів. З огляду на це даний вид джерел поділяється дослідниками на такі групи: 1) мандрівні записки, матеріали експедицій; 2) мемуари, спогади, автобіографічні записки; 3) матеріали листування [1].

Значний інтерес викликають подорожні записки мандрівників, що відвідували південноукраїнські землі в XVIII-XIX ст., на сторінках спогадів яких відбиті цінні відомості з історії краю. Записки мандрівників є різновидом мемуарів, де зустрічається весь спектр літературних варіацій. Вони часто мали вигляд щоденника, листів до друзів або спогадів. Твір міг відрізнятися серйозністю, практичністю чи, навпаки, бути романтичним, мрійливим, грайливим. Багато праць мали документальний характер. Як жанр, ці записки тематично увібрали в себе такі характерні для сентименталізму риси як вихваляння близького до природи життя, культ дружби, сільський пейзаж. Вони мають велике значення для вивчення найменш дослідженої досі проблеми – ролі людського фактора в історії.

Метою даної розвідки є аналіз спогадів фрейліни імператриці Єлизавети Олексіївни О.П. Шишкіної «Заметки и воспоминания русской путешественницы по России в 1845 году» та визначення їх інформативної цінності.

Кінець XVIII – перша половина XIX ст. позначилися для Півдня України не лише динамічним розвитком, пов'язаним з іменами видатних державних діячів, але й підвищеною увагою до нього з боку іноземних і вітчизняних мандрівників. Цьому сприяли входження краю до складу Російської імперії, його цікава минувшина й успіхи в господарському освоєнні, а також бажання подорожників познайомитися з місцевим населенням, дивовижною природою та колоритом південноукраїнських земель.

Олімпіада Петрівна Шишкіна (1791-1854) належала до еліти російського суспільства першої половини XIX ст. Після закінчення Смольного інституту вона потрапила до царського двору і була фрейліною Єлизавети Олексіївни, дружини імператора Олександра I.

Утім, сучасникам О.П. Шишкіна запам'яталася як письменниця, чий літературний талант був гідно оцінений критиками. Вона була автором двох історичних творів – «Князь Скопин-Шуйский, или Россия в начале XVII столетия» (1835 р.) та «Прокопий Ляпунов, или Междуцарствие в России» (1845 р.) [2].

«Заметки и воспоминания русской путешественницы по России в 1845 году» побачили світ у двох частинах у Санкт-Петербурзі 1848 р. без зазначення прізвища автора. 1845 р. О.П. Шишкіна здійснила подорож Росією, що тривала чотири місяці, під час її вона відвідала великі міста Південної України, звідки поїхала до Криму [3, с.10].

Свою працю О.П. Шишкіна присвятила правлячому імператору Миколі Павловичу, що пояснюється, власне, мотивами написання «Заметок...». Будучи дворянкою, вона прагнула показати велич Росії, але разом з тим зі сторінок спогадів намагалася змусити читачів щиро полюбити свою батьківщину, більше вивчати її «на пользу общую» [4, с.6].

О.П. Шишкіна нарікає, що про Росію частіше пишуть іноземці, причому не завжди правдиво, а з усіх її регіонів найбільше описаний Крим. Отже, зауважує письменниця: «...если мои рассказы хоть двух, трех человек заставят пожелать короче узнать отечество, распространяя к нему уважение, я буду вполне награждена за труды мои...» [4, с.13].

У подорож Олімпіада Петрівна вирушила наприкінці квітня 1845 р. із Санкт-Петербурга. Здолавши великий шлях, у липні вона дісталася Півдня України. Першим містом Північного Причорномор'я, яке відвідала мандрівниця, стала Одеса, де вона провела майже тиждень.

В'їжджаючи до Одеси, О.П. Шишкіна, перш за все, звертає увагу на вигляд її передмістя: широка вулиця, по обидві сторони якої стояли низькі будинки. Одні, збудовані з місцевого каменю, нагадували залишки давніх споруд, інші ж, навпаки, були гарно потиньковані. Така картина трохи розчарувала мандрівницю, оскільки вона мріяла побачити надзвичайну красу та пишність міста. Втім, у процесі просування до центру її настрої поліпшились: «...скоро увидели мы и лучшие строения, и более живости по улицам, и наконец, остановившись, с полным восторгом насладились прохладным морским воздухом и очаровательною картиною древнего Понта...» [5, с.3].

Цікавим здається той факт, що на момент перебування в Одесі О.П. Шишкіної всі кращі готелі були зайняті приїжджими. Лише за доволі високу плату – 60 руб. асигнаціями за тиждень – їй вдалося знайти кімнати в третьому ярусі Петербурзького готелю.

Оглянувши місто, мандрівниця захоплено розповідає про його визначні місця. Вона милується пам'ятником герцогу Ришельє та вражаючими сходами, що вели від нього до самого моря, прекрасною архітектурою, уславленим

міським бульваром тощо. Побувала вона й у палаці князя Воронцова. На її думку, будинок став справжньою прикрасою міста.

Також О.П. Шишкіна описує початок історії Одеси, яку веде від 1789 р., коли адмірал де Рибас узяв турецьку «крепосцу» Гаджи-бей. У становленні та розвитку міста письменниця підкреслює вагому роль видатних діячів екатерининської епохи – фельдмаршала Суворова, адмірала де Рибаса та генерала де Волана. Саме завдяки їхньому розуму та волі, пише мандрівниця, «...на уединенном берегу этом возникли торговля и промышленность, от которых дикие степи превращаются в богатые селения» [5, с.5].

Олімпіада Петрівна залишила цінні відомості про розвиток судноплавства. Так, із «Записок...» дізнаємося, що в місті існували три гавані. Всі іноземні судна повинні були пройти спеціальний карантин. З ними поводитися надзвичайно обережно, оскільки боялися епідемії.

1842 р. на березі створили спеціальний насип. Завдяки більш зручному облаштуванню причалу істотно збільшився вантажообіг – за добу навантажувалось до 30 тисяч чвертей пшениці, і кораблі не стояли в очікуванні по декілька тижнів, як це було раніше. Якщо 1796 р. Одеський порт налічував 60 іноземних суден, то 1803 р. – 348, а 1839 р. сюди прибуло більше тисячі кораблів, при цьому товарів відпущено на 13 мільйонів сріблом. Усе це, на думку О.П. Шишкіної, дозволяло сподіватися про щасливе та тривале процвітання Одеси.

З Одеси О.П. Шишкіна вирушила до Миколаєва, який у цілому залишив у неї добрі враження. Зокрема, мандрівницю вразила своїм багатством одна з місцевих церков, що носила назву купецької, оскільки про неї дбали переважно купці. Також їй сподобався Спаський сад, заснований князем Г. Потьомкіним. У саду було джерело, яким користувалося багато мешканців, оскільки вода в місті була поганої якості.

Олімпіада Петрівна побувала в місцевій обсерваторії, гідрографічному депо, де ознайомила з технікою виготовлення карт, в адміралтействі. Розмах робіт, які тут велися, свідчили про успіхи галузі суднобудування в Миколаєві: «Здесь все свое, для постройки и отделки кораблей, лес, железо, медь, пенька. Здесь делают и все инструменты, циркули, барометры, даже печатные станки, не уступающие Английским», – зазначає письменниця [6].

«Заметки...» висвітлюють різні аспекти міського життя. Наприклад, у Миколаєві працював телеграф, який мав сполучення з Очаковом. Важко дізнатися про розвиток освіти в місті, оскільки О.П. Шишкіна розповідає лише про існування училища для матроських доньок, яких навчали Закону Божого, читання, письма та рукоділля.

Що ж стосувалося дозвілля городян, то щонеділі місцева еліта збиралася на обід у головного начальника Чорноморського флоту М.П. Лазарева, а вечорами прогулювалася бульваром. Майже в усіх приморських містах бульвар відіграв важливе значення, будучи місцем культурного відпочинку городян: тут грав оркестр, співав хор тощо.

Письменниця не оминула історії виникнення Миколаєва. Його будівництво вів за дорученням князя Потьомкіна крігс-комісар Фалєєв, а датою

заснування міста в «Записках...» вказується 1789 р. Фалєєв був багатим купцем і зарекомендував себе як підприємлива, діяльна людина. За це він користувався довірою князя. Нині Миколаїв належить до кращих міст імперії – пише О.П. Шишкіна. Разом із тим, вона нарікає, що місто багато в чому втрачає від надзвичайної ширини вулиць та одноповерхових будинків, які становили тут переважну більшість. Значних незручностей завдавала й спека, від якої важко було знайти порятунк [6].

Наступною зупинкою О.П. Шишкіної став Херсон. Місто викликало в мандрівниці суперечливі почуття. Його історія була неподільно пов'язана з іменем князя Г. Потьомкіна, втім, діяльність «светлейшого» письменниця оцінює обережно. Прагнучи бути одноосібним засновником міста, Потьомкін, на противагу пропозиції адмірала О.Н. Сенявіна, обрав не зовсім вдале місце для його розташування. Всі труднощі «...знаменитый, но слишком тщеславный князь...надеялся...победить силою ума своего и воли» [6].

Успіхи в розвитку Херсона були дійсно швидкими. На верфі будувалися кораблі, до міста, що отримало від уряду привілеї та допомогу, прибула велика кількість промисловців. Утім, піднесення тривало недовго. 1784 р. Херсон був спустошений чумою. Надалі йому стає все важче конкурувати з Одесою, яка мала кращі можливості для торговельних операцій. Нарешті, 1827 р. з Херсона до Миколаєва було переведено адміралтейство.

О.П. Шишкіній Херсон здається сумним містом. У ньому мало людей на вулицях, занедбані будинки. Про бідність населення свідчить велика кількість вітряків, оскільки жителі не мали коштів звести водяні млини – розмірковує письменниця.

І хоча свого часу держава всіляко заохочувала розвиток судноплавства та торгівлі в Херсоні, надаючи пільги всім російським підданам, активізувати діяльність мешканців не вдалося. В місті нараховувалося 89 купців, половина з яких були євреями. З них жодного першої гільдії і лише п'ять осіб другої. Загальна кількість населення складала близько 30 000 душ [6].

Надзвичайно спекотний клімат не сприяв вирощуванню хліба, набагато вигідніше було б розводити сади, – доходить висновку Олімпіада Петрівна. До речі, мандрівниця надзвичайно цікавилася садівництвом: вона неодноразово зупиняється на описі місцевих дерев, надає характеристику їхніх плодів тощо.

Не могла обминути О.П. Шишкіна своєю увагою й місцевих пам'яток. Зокрема, вона відвідала дуже гарну, з багатим убранням, церкву Святої Катерини, яка була освячена 1786 р. під час перебування в місті імператриці. Тут же мандрівниця згадує могилу князя Г. Потьомкіна, описує пам'ятник принцу Олександрю Виртемберзькому, могилу англійця Говарда тощо. Серед закладів освіти О.П. Шишкіна виділяє училище торговельного судноплавства, яке розміщувалося в невеликому будинку, проте мало власну бібліотеку та чудовий сад. Також вона оглянула канатний завод, що належав морському відомству.

Пообідавши в дружини місцевого губернатора, О.П. Шишкіна вирушила до Тавриди. До Криму її вело бажання «...искать не молодости, которая

невозвратно проходит, о чем и жалеть не должно... , но здоровья, с которым и в старости можно вполне наслаждаться жизнью!» [6].

Отже, на нашу думку, літературна обдарованість О.П. Шишкіної дозволила створити цікавий і цінний твір, який до цього часу не втратив свого яскравого колориту. Її спогади мають велике історичне значення, оскільки знайомлять читача з людьми, архітектурними пам'ятниками, господарством, побутом городян великих населених пунктів Південної України середини ХІХ ст. – Одеси, Миколаєва та Херсона, надають цілий комплекс відомостей про їхній соціально-економічний розвиток, історію та культуру тощо.

Література

1. Гедьо А.В., Шажко А.С. Матеріали особового походження як інформативне джерело з історії іноземців Південної України / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Ltkp/2011_64/ist/ist7.pdf>.
2. Шишкина О.П. // Энциклопедический Словарь Ф.А. Брокгауза и И.А. Ефрона / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <<http://www.vehi.net/brokgauz/index.html>>.
3. Каушлієв Г. Краєзнавчі студії вітчизняних мандрівників в Криму (30-50-і рр. ХІХ ст.) // Краєзнавство. – 2011. – № 2. – С. 6-13.
4. Заметки и воспоминания русской путешественницы по России, в 1845 году. Ч. 1. / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <<http://www.knigafund.ru/books/55067/read#page1>>.
5. Заметки и воспоминания русской путешественницы по России, в 1845 году. Ч. 2. / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.my-shop.ru/_files/product/pdf/126/1258330.pdf>.
6. Летопись Причерноморья. – 1999. – № 1. / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <<http://www.mycity.kherson.ua/journal/letopis1/puteshest.html>>.

УДК 322.94(100): «1944-1966»

ИДЕОЛОГИЧЕСКИЙ ФАКТОР КАК ОПРЕДЕЛЯЮЩИЙ ВЗАИМООТНОШЕНИЯ СОВЕТСКОГО ГОСУДАРСТВА И ПРАВОСЛАВНОЙ ЦЕРКВИ В 1960-е гг. (на материалах Одесской епархии)

Г.Х. КЯЗЫМОВА,

канд. ист. наук, доц.,

Одесский национальный морской университет
(Украина)

Русская Православная церковь сегодня – единственный институт, авторитет которого постоянно растет. В обществе четко сформировалось убеждение, что возрождение – моральное, национальное, государственное невозможно без опоры на традиционные духовные ценности, носителем которых является, прежде всего, церковь. О необходимости активной позиции церкви в жизни общества, особенно молодежи, постоянно говорит Святейший Патриарх Кирилл. Тем более, что в условиях отказа от коммунистических идеалов, наше общество оказалось полностью дезориентированным в вопросах морали и нравственности.

Взаимоотношения государства и церкви, как тема, закрытая для исследователей в предшествующие годы, сегодня привлекает особый интерес историков. В этом плане важен вопрос взаимоотношения и взаимовлияния церкви и государства в различных ситуациях, на различных этапах истории.

Как известно, в советские богоборческие времена все прежние схемы этих отношений были разорваны, но ситуация начала меняться, хотя и весьма противоречиво, с середины Великой отечественной войны и в первые послевоенные годы. И хотя своеобразная оттепель продлилась лишь до хрущевских и начала брежневских времен, она не могла растопить категорического невосприятия советской властью христианской идеологии.

С середины 1980-х годов вопросы церкви и государства начали изучаться преимущественно по признаку конфессиональной или региональной принадлежности, особое внимание уделялось церковно-государственным отношениям перед войной и в 1941–1944 годах. Вопросам государственно-церковных отношений посвятили свои работы Владыченко Л., Помаз Ю., Луковенко И. и другие. Характерной чертой их исследований является внимание к определенному региону Украины – Донбассу, Волыни, Львову. Автор данной статьи стремился на примере Одесской епархии показать противоречивый и непримиримый со стороны советской власти характер отношений между религией и государством в шестидесятые годы 20 ст., когда вектор этих отношений резко изменился.

Уже в 1950-е годы начинается активный возврат церквей под клубы и дворцы пионеров. Главная мотивировка – эти здания до войны были клубами и в их ремонт деньги вкладывало государство.

Отступление, предпринятое государством в военные и послевоенные годы, было закончено. Чуть оправившись от совместно перенесенной беды, власть вернулась на прежние позиции, наверстывая «упущенное» время, с удвоенной скоростью закрывая храмы, репрессировав священников, разворачивая, в духе средневековой инквизиции, поиск верующих христиан...

Нельзя сказать, что население полностью бездействовало – видимо, еще сохранилось впечатление, что государство поддерживает церковь, и поэтому община Троицкой церкви в Одессе обращается в октябре 1951 года в Управление по делам архитектуры с просьбой разрешить восстановить храм, состоящий на учете как памятник архитектуры местного значения. Ответ не заставил себя долго ждать – «Данное сооружение, – следовал ответ, – неоднократно подвергалось переделке и утратило свои первоначальные формы. Восстановление считать нецелесообразным».

Но люди все же не отступали сразу – переселенцы из Дрогобычской области села Ровня, которых переселили в город Первомайск, привезли с собой даже церковное имущество – облачение, колокола, книги, кресты – они не представляли своей жизни без церкви! [1, л.332, 382].

Напряженные усилия богоборческой власти как можно скорее ликвидировать «идеологически разлагающее» влияние церкви, привели к тому, что к 1961 году в городе Одессе действовали лишь храм в честь иконы Казанской Божьей Матери (на Пересыпи), Свято-Троицкий (греческий) храм, Успенский и Ильинский храмы, храмы на Втором и Алексеевском кладбище (на Слободке). В них служили всего 27 священников, 9 дьяконов, 10 псаломщиков [2, л.3,4].

В первые годы правления Л. Брежнева ситуация особо не менялась: закрывать уже было почти нечего, а тотальный контроль продолжал действовать. Так, в Отчете на имя уполномоченного по делам религии при Совете Министров СССР в Одесской области Родкина М.С., говорилось, что по состоянию на конец 1969 года в Одессе действовало 7 православных церквей, духовная семинария, мужской монастырь в честь Успения Божьей Матери, епархиальное управление. «Существенных изменений – докладывалось в Москву, не произошло. Активность верующих – на уровне прежних лет. Посещаемость православных храмов, находящихся на окраинах, незначительная – в будни – 30-40 человек, в праздники – 700-800. Комиссия подчеркивала, что состав прихожан – пожилые люди 75-80 лет, преимущественно женщины. Что касается молодежи – она, по подсчету инспектирующего, составляла не более 1 процента!

Большой популярностью пользовались Успенский и Ильинский храмы, но это происходило за счет приезжих из сельской местности. В храмах хорошие хоры. Сбор денег проводился неоднократно. Взносы составляли 5-15 копеек» [3, л.17].

К внешнему контролю прилагался неусыпный внутренний: докладывалось, что в своих проповедях священники славят Бога, часто обращаются к верующим с просьбой молиться за мир на земле, прославляют миролюбивую политику советского государства. Вместе с тем, «информатор» с сожалением подчеркивал, что «При исповедании никому не разрешается присутствовать, кроме священника, поэтому, дать в какой-то степени конкретную оценку беседы при исповедании невозможно. Лица, с которыми духовенство беседует, ничего определенного и конкретного о настроении священников сказать не могут. Будем и впредь изучать эти вопросы» [4, л.1].

Отмечая, что со стороны духовенства православных церквей нарушений законодательства о культах не установлено, проверяющий не мог не доложить о том, что священник Троицкой церкви Г. Теслюк «выкрикивал в быту – «Коммунистов надо уничтожить!», «всех жидов надо убить!» (мы, к сожалению, не смогли установить последствий для этого священника подобных заявлений).

Под строжайшим контролем соответствующих органов была не только идеология, но организационные и финансовые вопросы религиозных общин. Комиссии имели квартальные журналы с планами работ, на каждом заседании анализировали религиозную обстановку в городе. Члены комиссии посещали службы, внимательно выслушивали проповеди и отчитывались перед вышестоящими органами.

Четко контролируя доходы церкви, специальная комиссия подсчитала, что основной доход церковь получала от продажи свечей, просфор, сбора денег в течение службы и выполнения религиозных обрядов. Из обрядов основными были крещение детей, причем, в 1969 году их количество увеличилось, в сравнении с 1968 годом, более чем в два раза. Следующим по востребованности было заочное отпевание, венчаний было всего лишь несколько в году на каждый крупный храм.

Успенский собор имел общий доход 275 рублей, а в Фонд Мира и на охрану памятников было отчислено 180 рублей [5, л.17].

После «разъяснительной» работы, которую провели члены комиссии, отчисления увеличились до 9 тысяч! [6, л.8].

Такой пристальный контроль за всеми сферами жизни, идеологическая обработка населения, которая велась всеми возможными средствами, дали свои результаты – в сравнении с 1968 годом – в 1969 происходит существенное снижение религиозной обрядности: крещений – 172 против предыдущих 291, отпеваний – 73 в сравнении с 239, венчаний всего лишь 2, а было – 29 [7, л.17].

Ушли годы явного террора и разрушений, но восприятие православной церкви как идеологически враждебного советскому обществу института, осталось неизменным. Коммунистические идеологи четко понимали, что двум богам служить нельзя.

Литература

1. Государственный архив Одесской области (далее – ГАОО) – Ф.92, оп.2, д.65, л.332, 382
2. ГАОО.Ф.Р. – 2000, оп.5, д.170, л.3,4.
3. ГАОО.Ф.Р. – 1234, оп. 14, д.2, л.17.
4. ГАОО.Ф. Р. – 1234, оп.9, д.2, л.1.
5. ГАОО.Ф. Р. – 1234, оп.3, д.2, л.17.
6. ГАОО.Ф. Р. – 1234, оп.14, д.42, л.8.
7. ГАОО.Ф. Р. – 1234, оп.14, д.42, л.34.

УДК 94 (477)

ІСТОРИЧНИЙ ВИМІР БУТТЯ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ В ТВОРЧОСТІ П. КУЛІША

В.Т. ЛАЗАРЄВА,

молодший наук. співроб.,

*Національний науково-дослідний інститут
українознавства і всесвітньої історії*

(Україна)

Головними будителями свідомості українського народу тривалий час були літописці, письменники, публіцисти. Зокрема, у ХІХ столітті, коли намітився підйом національної свідомості, їх роль була особливо відчутною. У цей період, серед духовних провідників нації були М. Максимович, Т. Шевченко, М. Костомаров, М. Драгоманов, І. Франко та інші. Саме вони заклали фундамент синтезу знань про Україну. У зв'язку з різними урядовими перепонами, у ті часи наука не могла розвиватись вільно, тому питання світоглядні, соціально-політичні, етичні розглядались переважно в художній творчості.

Одним із найцікавіших художньо-літературних жанрів у той час був історичний, оскільки базувався на джерелах, які дійшли від минулих часів. Серед представників цього жанру окремо виділяється творчість Пантелеймона Куліша, який через художньо-історичне осмислення історії намагався показати попередні помилки державотворення та допомогти у визначенні національного шляху на майбутнє. Хоч «... він... ніколи не уявляв себе лише літератором,

істориком чи мовознавцем, навіть тоді, коли у своїх дослідженнях, творах, поезії, публіцистиці звертався до певної галузі знань чи сфери життєдіяльності народу» [1, с.77] – на це вказав у своєму виступі на Кулішевих читаннях, присвячених 180-річчю від дня народження П. О. Куліша, канд. іст. наук Л. К. Токар у статті «Духовна спадщина П. Куліша як джерело українознавства».

Готуючи свої прозові твори, П. Куліш великою мірою цікавився історією рідного краю, бо прагнув зрозуміти буття українського народу. Завдяки його невтомній пошуковій праці, пов'язаній з історичною прозою, був виданий «Літопис Самовидця». Ним були знайдені літописи Г. Граб'янки, Єрлича, Максима Плиски. П.Куліш підготував до друку «Историю малорусских фамилий», також він рецензував історичну повість Миколи Семантовського «Кочубей, генеральный судья». Письменник був ґрунтовно ознайомлений з історіографічними джерелами «Історії Русів», «Історії Малої Росії» Д. Бантиша-Каменського, «Літописним повісткуванням про Малу Росію» О. Рігельмана, географічним описом Чернігівського намісництва О. Шафонського. Ці праці навели митця на думку, що історичні джерела, порівняно з народнопоетичною творчістю, занадто однобічні, черстві та прозаїчні. Але вони стали поштовхом для нього у пошуку певного ідейного ґрунту в героїчній історії України.

Крім цього, митець захоплювався вивченням не тільки згаданих праць, а й відомими на той час художньо-історичними творами: «Тарас Бульба» М. Гоголя, «Гайдамаки» Т. Шевченка, «Чайковський» Є. Гребінки. Отже, інтерес П. Куліша до історії розвивався в дусі того фольклорного романтизму, для якого цінність мали не стільки достовірні історичні деталі та події в їх соціально-політичній сутності, скільки «дух» епохи, народний погляд на події, народна психологія. Таким чином, уважно ознайомившись із надрукованими на той час працями та художніми творами, П. Куліш пройнявся думкою про потребу широкого та всеосяжного художньо-історичного осмислення минувшини в її визначальних процесах, суспільних рухах, як це вже робилося в літературах інших народів.

Після роботи в архівах, П. Куліш був вражений і, навіть, здивований, бо побачив, що народ, який мав у минулому такі видатні історичні події, величезну духовну скарбницю, на жаль, не мав не тільки своєї держави, а й навіть повноцінного розвитку рідної мови. Тому він активно працював у цьому напрямі.

У творчому доробку П. Куліша багато творів за історичними темами, під час написання яких він користувався першоджерелами. Серед них «Михайло Чарнышенко или Малороссия восемьдесят лет назад», «Повесть об украинском народе», «Чорна рада. Хроніка 1663 року», «Історія України од найдавніших часів», «Перший період козацтва до ворогування з ляхами», «История возсоединения Руси», науково-популярні нариси з історії України – «Хмельницина. Історичне оповідання», «Виговщина» та інші. Значне місце у цьому переліку посідає його роман «Чорна рада. Хроніка 1663 року». Вже на той час цей твір став класичним у своєму жанрі, тому що був першим історичним романом українською мовою. У даному творі П. Кулішем було поставлено і розглянуто багато проблем, які й тепер викликають велике

зацікавлення українознавців: серед інших, питання буття українського народу, історичної ролі козацтва, світоглядні, українсько-слов'янської єдності, ментальності, мовно-філологічні тощо.

Під час написання «Чорної ради. Хроніки 1663 року» П. Куліш брав за основу історичні матеріали та документи, зокрема, «Літопис Самовидця». Завдяки першоджерелам він ґрунтовніше описує самопізнання українського народу в складні для нього часи. Як історик, П. Куліш прискіпливо вивчав документи, формуючи, таким чином, наукову базу історичного роману, хоча в деяких моментах він відступав від історичних деталей і доповнював сюжет художньо надуманими картинами. Про це М. Максимович писав у листі від 1857 року до Г. Галагана, що П. Куліш «занадто вільно поводитьсь з історичним фактом» [2, с.515]. Зокрема, в «Літописі Самовидця» написано, що Васюта Золотаренко 1663 р. був молодого людиною, а не дідом; Яким Сомко, був одружений і не міг бути нареченим Лесі Череванівни тощо. Беручи до уваги, що роман був написаний у романтичному стилі, зрозуміло, що історик у своєму романі більше керувався емоціями, сповідував селянську мораль, категорично засуджував руйнаторство та кровопролиття.

Змальована ним Ніжинська рада 1663 року стала визначальним моментом у занепаді української державності. Вона відобразила критичний період у самій свідомості народу. Богдан Хмельницький створив державу, та після його смерті утворилися групи з різними політичними орієнтаціями. До влади намагались прийти люди з різним, часом полярно протилежним, баченням виходу з ситуації, що склалася. Частина з них, в очах політично незрілої купки народу ставали винними в усіх бідах. Український діяч пізнавав цих – без вини винних – Івана Шрама та Якіма Сомка, яким долею призначено було спокутувати за всіх і за все. В образах гетьмана Сомка і полковника Шрама П. Куліш бачив політично свідому, патріотично налаштовану, культурну й освічену частину козацько-старшинської верхівки, яка на той час, як він вважав, була основною суспільно-політичною силою в боротьбі за зміцнення української державності.

Чорна рада 1663 року, на думку П. Куліша, є найбільш драматичною подією для народу після смерті Богдана Хмельницького. Історик у своєму романі намагався показати як, здобувши перемогу в Національно-визвольній війні 1648–1657 рр., верхівка через свої чвари не спромоглася її утримати. Своїм твором Куліш ще раз нагадав, що тільки об'єднавшись, народ заявляє про себе як силу, на яку доводиться зважати. На його погляд, одним із головних недоліків наявного укладу на теренах тодішньої Малоросії, західноукраїнських і південних землях був той факт, що кожен, хто мав хоч якусь владу над купкою прибічників, висував себе керівником-гетьманом, тобто тим, хто вирішує долю усієї України, а насправді ж (здебільшого), намагався, насамперед, вирішити власні справи. У «Чорній раді. Хроніки 1663 року» ворожими сторонами змальовані не зовнішні сили, а внутрішньоукраїнські ворожі табори та суспільні стани.

У романі П. Куліш намагався через своїх героїв виробити ідеологічну програму для українського народу, мріяв про розбудову державності України, наполягав на ідеї рівноправного єднання України і Росії, виступав проти

шовіністичної політики самодержавної Росії щодо України. Ці свої погляди він змалював у образі Якіма Сомка, який думає-дбає про Україну. Він мав намір, після офіційного затвердження його гетьманом, піти на союз із православною Москвою, аби протистояти католицькій Польщі. Але за умови, щоб автономія Гетьманщини була забезпечена на засадах Гадяцьких угод, яких домігся свого часу від Польщі гетьман І. Виговський. Гетьман Я. Сомко не має наміру підкоритися Москві: «Що мені тії князі та бояре? Що це вони надумали – шматовати Україну? Наше право козацьке, ніхто міждо нас не втручайся! Де два козаки, там вони третього собі самі судять. Побачимо, чия буде сила!» [3, с.118]. У романі Сомко виступає як мудрий державний діяч. Його ідеал – соборна Україна, яка об'єднана під єдиною гетьманською булавою та звільнена від усіляких ворогів. Він бачив її рівноправною, а не підлеглою у спільноті з Москвою: «...дай Боже.., щоб обидва берега Дніпровії приклонилися під одну булаву...» [3, с.83].

Полковник Шрам виступає в романі однією з найголовніших особистостей, у якій яскраво втілено почуття патріотизму. В тогочасних подіях він не дбає про власну вигоду, не рветься до влади. Його, насамперед, турбує доля України. Шрам теж висловлює думку самого автора: він захищає козацтво, старшину, картає міщан за невинуваті, на його думку, претензії. «Безумнії глави! Да тільки козацькою одвагою і держитесь на Вкраїні предся Русь і благочестива сила! Дай їм усім козацьке право! Сказали б ви це батьку Богданові: він би якраз потрощив би об ваші дурнії голови свою булаву! Де в світі видано, щоб увесь люд жив при однаковому праві? Усякому своє: козакам – шабля, вам – безмін да терези, а поспільству – плуг да борона» [3, с.67]. Цей пристрасний виступ Шрама характеризує не тільки його самого, він особливо виразно окреслює одну з найістотніших суперечностей, зображених у романі: незгоду між козацькою старшиною та міщанами, селянством, козацькою сірою, яка після переможного завершення Національно-визвольної війни під проводом Б. Хмельницького та приєднання України до Росії залишилася в такому ж складному становищі, як і була до цього.

У романі яскраво змальовано, що влада, яку отримав тодішній гетьман Сомко, здавалася йому на той час незаперечною. У цій його самовпевненості й ховалися причини наслідків, які потім надовго відкинули постання Української держави. Діалог між полковником Шрамом і наказним гетьманом Сомком якнайкраще ілюструє зневажливе ставлення верхівки до інших подій, що відбувалися навколо:

– У нас (каже Шрам – В. Л.) окаянний Тетеря торгується з ляхами за християнські душі, у вас десять гетьманів хапається за булаву, а що Вкраїна розідрана надвоє, про те усім байдуже!

– Десять гетьманів, кажеш? (відповідає Сомко – В. Л.). А нехай хоть один за неї вхопиться, поки я держу в руках!

– А Іванець? А Васюта?

– Васюта старий дурень, з його химери сміються козаки; а Іванець гетьманує тільки над п'яницями. Давно я потоптав сю ледар, да тільки честь на собі кладу!

– Так, ледар-то вони ледар, да й не дають твоїй гетьманській зверхності розширяться по Україні! [3, с.82].

Таким чином, постає досить непривабливий для читача образ тогочасної ситуації на Україні-Гетьманщині. Криза в керівництві, підбурювання до заворушень окремих верств населення людьми, що домагалися влади, стихійно-бунтарська, грабіжницька агресивність темної, озлобленої, обдуреної «черні», яку Сомко і Шрам вважали за політично не свідому, тому і не спиралися на неї – ось, на погляд П. Куліша, ті причини, які не дали змоги державно-військовим діячам – полковнику Івану Шраму і гетьману Якову Сомку – відстояти завоювання Б. Хмельницького. Все це призвело до Великої Руїни в історії України XVII століття.

Завдяки першоджерелам, П. Куліш зрозумів глибокі причини історичного життя свого народу. Крім перипетій історичних, у творі міститься дуже цікавий матеріал для досліджень тогочасної культури, мови, фольклору, етносу, держави, міжнародних відносин, ментальності, долі українського народу тощо. Цей твір виділяється навіть поміж історичних досліджень тієї епохи своєю доступністю для широких верств українського народу. Роман «Чорна рада. Хроніка 1663 року» інтригував читача насиченістю та динамікою подій, яскравими картинами тогочасного життя і спонукав нащадків замислитись, зрозуміти та глибше пізнати героїчну й трагічну історію козацької України-Гетьманщини.

Отже, ми можемо стверджувати, що за обставин, які склалися на той час, П. Куліш зробив велику справу у пробудженні національної самосвідомості українського народу. «Роля Куліша в історії української літератури і громадського руху 40-60-х рр. була, без сумніву, велика», [4, с.10] – писав критик С. Дорошкевич у передньому слові до творів П. Куліша. Можемо додати, що вона велика і сьогодні. П. Куліш бачив і показував у своїх творах соціально-класові суперечності, закликав до їх мирного розв'язання в ім'я національної єдності. Закликав віддавати сили не на революційну перебудову життя, а на мирне піднесення народу до рівня західноєвропейських народів із найрозвиненішою культурою. З цих позицій український діяч засуджував «гайдамаччину», кровопролитні повстансько-бунтарські рухи «низів» з їх, як він вважав, варварством, жорстокістю, руйнівництвом. А владолюбні амбіції та загребушість «верхів» – на його думку, ставали головною національною перешкодою для культурного й державотворчого становлення України, зокрема, після доби Б. Хмельницького, в час так званої доби Руїни. П. Куліш належав до тих людей, які через свій творчий доробок ішли до осмислення національної історії буття українського народу. Аналіз історичної творчості цього видатного українського діяча дає нам підставу констатувати, що названі вище проблеми вимагають подальших наукових досліджень у цьому напрямі.

Література

1. Творчі та ідейні шукання П. О. Куліша в контексті сьогодення: Збірник наукових праць до 180-річчя від дня народження Пантелеймона Куліша / За заг. редакцією П. П. Кононенка та І. С. Плюща. – К.: «МП Леся», 2000. – 224 с.
2. Максимович М. Лист до Г. Галагана // Русская беседа. – Т. 1. – 1857. – С. 515.
3. Пантелеймон Куліш. Літературний портрет. Чорна рада. – К.: Бібліотека українця. – 2000. – 239.
4. Дорошкевич С. Передне слово // Куліш П. Твори / За ред. О. Дорошкевича. – Х., К., 1930. – 348 с.

УДК-726(47774)

ОСОБЕННОСТИ ЦЕРКОВНОЙ АРХИТЕКТУРЫ НЕМЕЦКИХ КАТОЛИЧЕСКИХ КОЛОНИЙ ОДЕСЩИНЫ

Л.П. ЛАТЫШЕВА,

канд. ист. наук, доц.,

Одесская государственная академия строительства и архитектуры

Н.А. ЛАТЫШЕВА,

Одесский национальный университет имени И.И. Мечникова

(Украина)

Одесщина представляет необычайную смесь этнических, культурных, религиозных сообществ. Её история связана с историей многих народов и все они имеют право на сохранение своей истории, своей культуры. Незаслуженно замалчивались в течение многих десятилетий история заселения нашего края немецкими колонистами, тот огромный вклад, который они внесли в развитие земледелия, промышленности, науки и культуры южного региона. Превратились в развалины многие замечательные монументальные храмы, «в которых уже много лет никто не правил службу и не молился, потерянные немецкие кладбища», – горько пишет об этом Эльвира Плесская-Зебольд [2, с.3].

Именно ей, в большей степени, мы обязаны тем, что в последние годы появились серьезные научные исследования, посвященные немцам Причерноморья – «людям, когда-то впервые распахавшим эту землю, посадившим на ней сады, сделавшим её цветущей и благополучной» [2, с.3] Это, прежде всего, фундаментальный труд «Одесские немцы 1803-1920»(1999); «Немцы Причерноморья» (2008); «Немецкая национальная школа в 1920-1921гг.»; «Немцы Одессы и Одесского региона: Сборник докладов, сделанных на международных научных конференциях в Гёттингене (Германия)» /Сост. А. Айсфельд (Германия), Э. Плесская (Одесса, 2003); «Из прошлого немецких колоний на Юге Украины» / в соавторстве А.Ю. Красюк, Г.Х. Кязимова, И.П. Серов и др. Кроме вышесказанных, заслуживают внимание работы Шевчука Н.А., Солодовой В.В. и др., раскрывающие многие аспекты истории немцев в Причерноморье от их хозяйственной деятельности до тех репрессий, которым они подверглись в годы Советской власти. Вместе с тем, описанию католических храмов, их архитектурным достоинствам в научных исследованиях современных историков не уделяется должного внимания.

Поскольку эти памятники материальной культуры одного из народов, населявших Причерноморье и способствовавших благоденствию края, на грани разрушения и исчезновения, считаем необходимым вкратце (учитывая объем публикации) показать, что представляли собой некоторые прекрасные, величественные, богато украшенные католические храмы немецких колонистов.

Первые немецкие поселения на территории Северного Причерноморья датируются ещё 1787 годом. Массовая же колонизация западноевропейскими переселенцами этих земель начинается при Александре I. Тогда были разработаны правительственные документы, привлекающие на незаселенные и неосвоенные степные просторы, отвоеванные Россией у Османской империи в результате победоносных войн конца XVIII века, хороших земледельцев, скотоводов, ремесленников. Внук сохранил все привилегии, гарантированные переселенцами его венценосной бабкой – Екатериной Великой. В августе 1803 года в Дубоссары, где находился карантин, прибыли три первые транспорта немецкими колонистами. Общая их численность составляла 296 чел. [4, с.237]. Тогда были сформированы так называемые «колонии Одесского водворения». До 1871 года здесь существовало 3 округа: Кучурганский (6 поселений), Березанский (13 поселений), Либентальский (11 поселений). Названия поселениям часто давались в честь покинутых на родине мест (Страсбург, Эльзас, Зельц и т.п.), иногда с учетом местности заселения (Гросслибенталь, Кляйнлибенталь и т.п.), использовались собственные имена (Катериненталь и др.), часть колоний получила название в честь побед над Наполеоном (Бородино, Париж и др.). Свобода вероисповедания была одной из важнейших привилегий переселенцев. Церковь являлась основой духовной жизни и играла важную роль в сохранении национальной культуры. Немцы в основном принадлежали к двум христианским вероисповеданиям – римско-католическому (30% от общего числа колонистов) и протестантскому. Среди протестантов наиболее многочисленными были евангелическо-лютеранские и евангелическо-реформаторские (41%), а также менонитские (29%) общины. Жизнь колонистов в первые годы была очень тяжелой. Приходилось поднимать целину в приморских степях, жить в оставшихся от татар землянках, полуземлянках. Однако трудолюбие и высокая организованность дали свои плоды [5, с.56].

В области градостроительства и архитектуры немецкие колонии отличались планировкой улиц и дворов, типом зданий. Сочетание традиций предыдущих мест жительства с местными, а также адаптация к новым условиям жизни привели к формированию особого стиля. Однако самой яркой и монументальной формой архитектуры в немецких колониях Причерноморья были костелы и кирхи. Церкви являлись во всех немецких поселениях центром общественной жизни. Рядом с ними, как правило, располагались школа, управа, изредка кладбище [1, с.244]. Проектирование и строительство немецких католических церквей на Юге Украины осуществлялось на протяжении XIX – начала XX веков. В архитектуре этого времени наметилась тенденция отхода от классицизма в сторону ретроспективизма и эклектики. Акцент делался на декоративных, орнаментальных деталях. В конце века архитекторы пользовались широким набором исторических стилизаций в сочетании с рационализмом при расчете и использовании современных конструкций и местного строительного материала. Некоторые церковные здания были выполнены в виде базилики, многие церкви строились в форме креста, представляя собой прямоугольник, состоящий из одного, трех и более нефов. Храмы украшались арками, аркадами, стрельчатыми окнами, остроконечными

фронтами, фресками, скульптурами и т.п. В церквях, построенных в стиле неоготики, использовались каркасная конструкция, которая придавала легкость стенам. Башни и своды были устремлены к небу, а великолепные витражи обладали сильным эмоциональным воздействием. Типичным для всех причерноморских католических церквей было присутствие в них картин, изображающих остановки Христа на Крестном пути.

Центральной церковью католиков Кучурганского округа был построенный в 1901 году на месте старой церкви (1821) костел в Зельце (Лиманское). Он считался одной из самых красивых католических церквей Юга Украины и внешне напоминал кафедральный собор в г. Зальцбурге (Австрия). Его двойные башни в стиле барокко напоминали монастырские здания Силезии. Размеры этого красивого монументального здания, построенного в стиле неоренессанс были внушительны: длина – 50,9 м., ширина – 23,46 м. и высота – 14,32 м. Две «башни-близнецы» достигали 57,9 м. Массивные колонны поддерживали каменный свод здания с тремя нефами. Пол инкрустирован красивой цветной плиткой, а в святилище выложен великолепной мозаикой из каменных плит. Не менее красив и искусно исполненный интерьер. Безукоризненна лепная работа. Главный алтарь выполненный из дуба, богато украшенный золотом, заслужено считался шедевром церковного искусства (изготовлен знаменитой тирольской фирмой «Штуффлессер-Сен-Ульрих» и обошелся общине в 1500 руб.). Церковь посвящена Успению Пресвятой Богородицы, поэтому многие статуи, барельефы, картины изображали Матерь Божию. Скульптуры были выполнены в спокойном элегантном стиле назаретской школы искусств. Горько видеть развалины этого замечательного архитектурного памятника.

В Либентальском округе имелось несколько католических костелов. Среди них выделялась церковь в Кляйн-Либенталь (Малодолинское, 1861г.) в неоготическом стиле, с четырьмя башнями, остроконечной крышей, десятью стрельчатыми окнами; церковь в Йозефстале (Йосиповка, 1861г.) в неороманском стиле, известная своими чудесными фресками с изображениям двенадцати апостолов. Церковь в Мариентале (Марьяновка, 1890) – одна из самых красивых в Тираспольской епархии, построенная в неороманском стиле, славилась мраморными алтарями, картинами, изображающими Матерь Божию с царским венком из роз и истекающего кровью Спасителя.

В Березанском округе одной из самых замечательных была церковь Карлсруэ (Степовое) в неоготическом стиле, с круглыми окнами, остроконечными арками, стрельчатым сводом, алтарем, украшенным резьбой по дереву (автор – В. Домбровский). Церковь была построена в 1885 году. Проект подготовил архитектор Корф. Длина кирхи составляла 43 м. Башня, возвышающаяся над кирхой, состояла из двух этажей и остроконечного шпиля. Верхний этаж центрального нефа имел форму отдельных квадратов с круглыми окнами, а в боковые нефы были украшены стрельчатыми окнами, красивыми лизенами и фризами. Восемь контрфорсов поддерживало и усиливало стены церковной башни. К главному порталу вело 12 ступеней и колонны. Высокий или главный алтарь с многочисленными, уходящими ввысь башенками и

колоннами, художественной, декоративной резьбой по дереву, большими статуями Петра и Павла производили глубокое впечатление на верующих. На четырех колоннах центрального нефа находились хоры, где был установлен орган фирмы «Штайнмеер», приобретенный в 1897 году за 54000 руб. В 1901 году были приобретены картины Крестного пути Христа на Голгофу – самые красивые украшения церкви. Окна церкви украшали цветные витражи. Как писали современники, строительством этой грандиозной церкви община Карлсруэ проявила свою глубокую веру и исключительную щедрость.

Полуразрушенное здание церкви сохранилось до наших дней.

Мы рассказали лишь о некоторых католических церквях – замечательных памятниках архитектуры, создаваемых с глубокой верой и огромной любовью немцами-католиками-колонистами.

XX век – век глобальных катастроф и трагедий, век двух Мировых войн, революций, иностранных интервенций и оккупаций, время воинствующего атеизма, репрессий, депортаций, эмиграций; враждебность и предубежденность к представителям нации, породившей фашизм. Все это привело к тому, что почти не осталось на нашей земле немцев. В бывших немецких колониях разрушаются памятники архитектуры, замечательные храмы превратились в руины, напоминая о народе, который более века своим неустанным трудом способствовал процветанию нашего края, ставшего родным для многих поколений немцев. Нельзя допустить утраты немецкой культуры, которая в течение более столетия была неотъемлемой частью культуры Северного Причерноморья, взаимно обогащая её.

Живущие сегодня на причерноморских землях потомки немцев-колонистов должны при участии народов Украины возрождать свою национальную культуру, спасать памятники архитектуры. Актуальными в настоящее время являются фиксация сохранившихся зданий, анализ и изучение исторических архивных материалов, использование собранных материалов при реставрации замечательных культурных памятников.

Литература

1. Князева Е.Е. Лютеранские церкви и приходы на Украине XVIII-XX вв., исторический справочник, ч.II, СПб: «Литера», 2003. – 343с.
2. Плесская-Зебольд Э.Г. Немцы в Раздельнянском районе / Вестник региона. – 1996. – 23 марта. – 8с.
3. Плесская-Зебольд Э.Г. Немцы Причерноморья. – Одесса: Астропринт, 2008. – 136 с.
4. Самойлов Ф. Історія Одещини й Одеси (II пол. XIXст.-1914р.). – Одеса: Астропринт, 2006. – 263с.
5. Херлихи Патриция. Одесса. История. 1794-1914. – Одесса: Optimum, 2007. – 567 с.

НОВІ ЕГО-ДОКУМЕНТИ ДО ІСТОРІЇ ОДЕСЬКОГО ПЕРІОДУ ЖИТТЯ ІСТОРИКА М.Л. РУБІНШТЕЙНА

В.В. ЛЕВЧЕНКО,

канд. іст. наук, ст. викладач,

Одеський національний морський університет

(Україна)

Інтерес до вивчення життєвого шляху та наукової спадщини історика Миколи Леонідовича Рубінштейна (1897-1963), автора «Русской историографии» [1], яка за діапазоном використаних джерел та за чіткістю історіографічного аналізу не втратила своєї наукової цінності й на сучасному етапі історичної науки [2], не припиняє згасати й впродовж останніх років [3]. На сьогодні дослідниками ще не до кінця здійснена робота з вивчення та введення в науковий обіг архівних документів, що дають можливість докладніше вивчити його біографію. Місцезнаходження документальних джерел (переважно не опубліковані) в архівах двох країн – Російської Федерації та України, є однією з проблем у виявленні, вивченні і зіставленні даних, що перешкоджає детальному дослідженню діяльності історика.

Відповідно до тенденцій сучасної історіографії, вивчення творчості істориків і спільнот, у рамках яких вони діяли, що активно розвивається останні понад два десятиліття, реконструкція біографії М. Рубінштейна припускає вивчення життєвого світу історика, дослідження його моделі історіюписання, визначення рівня і типу репрезентованого ним історичного знання, а також дозволить запропонувати модель реконструкції біографії. Дослідження его-документів як автобіографічної літературної спадщини з точки зору історичної науки (мають цінність й з точки зору міждисциплінарної перспективи гуманітарних і соціальних наук) служить не тільки найціннішим історичним джерелом, а й в той же час є культурним феноменом своєї епохи та зразком певних жанрів «повсякденної словесності», що створюють потік спогадів у зв'язкові і цілісні наративи.

У даній статті автор вводить у науковий обіг матеріали трьох раніше невідомих листів М. Рубінштейна, що зберігаються в одному з фондів Інституту рукопису Національної бібліотеки України імені В. Вернадського Національної Академії наук України. Листи написані в Одесі й адресовані історика, академіку Всеукраїнської академії наук Д. Багалію (1857-1932), який у 1920–30-ті рр. очолював Харківську науково-дослідну кафедру історії української культури [4]. Перший лист датований 27 серпня 1926 р., другий – 29 жовтня 1928 р., третій – 1928 р. Перші два листи написані російською мовою, третій – українською. За обсягом вони не великі – приблизно 1500 (перші два листи) і 700 (третій лист) друкованих знаків.

За змістом листи несуть інформацію, яка дозволяє детальніше розглянути деякі епізоди одеського періоду життя М. Рубінштейна, який на сьогодні

залишається недостатньо дослідженим, та в якому невідомими залишаються багато фрагментів його діяльності. Одним з таких епізодів представляється проходження аспірантури в Одеській секції Харківської науково-дослідної кафедри історії української культури при Одеському інституті народної освіти (ОІНО [5]) та його взаємини з керівником цього підрозділу – професором М. Слабченком (1882-1952). Про аспірантські роки сам М. Рубінштейн у своєму біографічному нарисі не згадував [6], а його біографи або помилково вказують на перебування в якості «аспіранта науково-дослідної кафедри історії України в ОІНО» [7], або не відзначають цей факт [8].

Реконструюючи події тих років нагадаємо, що М. Рубінштейн тільки з третьої спроби, в грудні 1926 р., був затверджений аспірантом секції. Але це жодним чином не було пов'язано з персоною самого історика. Справа в тому, що питання про відкриття науково-дослідної установи історичного профілю при ОІНО обговорювалося впродовж понад чотирьох років. Спроби створити при ОІНО подібну установу, були безуспішними з низки причин, однією з яких була нестача коштів. І тільки лише 11 грудня 1926 р. на засіданні Президії Головного управління науки (Укрнаука) НКО УРСР питання було вирішене позитивно. Поява секції встановила дві особливості в науковому житті Одеси 1920-х рр.: по-перше, вона була єдиною науково-дослідною установою історичного профілю, а по-друге, вона стала організаційною основою розвитку нового історичного напрямку в Одесі – україністики.

Зі здобуттям вищої історичної освіти 1922 р. в ОІНО протягом чотирьох років М. Рубінштейн знаходився в пошуку місця роботи для продовження наукової діяльності в галузі історії. В Одесі на той час, включно до 1926 р., не було науково-дослідної установи історичного профілю, в якій молодий науковець міг би продовжити навчання. Тому на два роки (1925-1926) він поїхав до Москви і Ленінграду, де вивчав історичні джерела в місцевих архівах та познайомився з науковим життям обох міст. Перебуваючи в Москві, він став членом Товариства істориків-марксистів та брав участь у його Першій всесоюзній конференції. Також став членом секції з вивчення декабристів та їх епохи у Всесоюзному товаристві політичних каторжан і зсильнопоселенців. Під час підготовки до 100-річчя повстання декабристів він опублікував статтю [9], яка серед істориків викликала великий інтерес та дискусію. Наслідком цього стало запрошення молодого дослідника до участі в «Семінарі з декабризму» під керівництвом М. Нечкиної й С. Сказіна. Тому пропозиція, що надійшла в грудні 1926 р. від М. Слабченка стати аспірантом щойно заснованої секції була для молодого вченого принадна. Хоча вже на той час після публікації ще однієї статті [10] та позитивних оцінок провідними російськими фахівцями (Ю. Готьє, М. Любавський, О. Пресняков та ін. [6, с.96]) він позиціонував себе в іншому статусі. Так, у листі до академіка Д. Багалія від 27 серпня 1926 р. М. Рубінштейн просив підтримати його в затвердженні на посаді аспіранта, хоча обмовлявся, що міг би претендувати і на вищу посаду [11].

При цьому М. Слабченко в цілому позитивно характеризує молодого вченого бачив його тільки в статусі аспіранта: «М. Рубінштейн з солідною підготовкою, широко ставить питання, старається рішати їх самостійно.

Працює за моїм керівництвом практично два роки, головним чином в царині стародавньої історії України. Має потребу в стримуванні, бо занадто захоплюється моєю теорією єдиного процесу й синтетичного методу. Вийде з нього видатний науковий робітник», але якщо, писав він у листі до Д. Багалія, «...М. Рубінштейна пропустити в наукові співробітники кафедри, це внесе смуту в аспірантські кола. Коли хочете, це буде справедливим: аспіранти три роки працюють як воли, проробляють програми, пишуть й друкують промоційні праці, несуть в порядку навантаження працю в ІНО і в семінарах, а випавший з аспірантів чоловік, не виконавши програму, з працями, що не перевищують праці інших аспірантів, поза всіма виходить в наукові співробітники» [12, с.114]. Сьогодні складно сказати, що лягло в основу антагонізму, але можемо констатувати, що в стосунках двох талановитих, різних за віком і статусом людей – М. Слабченка і М. Рубінштейна, виникла суперечність, яка поглиблювалася в міру свого розвитку і дуже швидко переросла у конфлікт, який, на нашу думку, розгорівся впродовж 1928 р., у якому роль третейського судді обидва фігуранти відвели Д. Багалію, якому кожний з них у листах демонстрував свою «правду».

У відступі нагадаємо, що М. Рубінштейн увійшов до складу перших шести аспірантів (І. Бровер, Г. Князев, С. Ковбасюк, Т. Слабченко, Т. Хаїт) М. Слабченка, що були затверджені за ним Великою президією Укрнауки 28 грудня 1926 р. [12, с.110]. Усі вони, крім М. Рубінштейна, були студентами і випускниками ОІНО (1925 р.), слухачами семінару підвищеного типу (дітище М. Слабченка) та увійшли до групи аспірантів майбутнього академіка. Серед усієї групи окремо себе позиціонував М. Рубінштейн, який вищу історичну освіту почав отримувати 1916 р. на історико-філологічному факультеті Новоросійського університету, а закінчив її в стінах ОІНО 1922 р., як виняток, за програмою дореволюційної системи освіти. На кінець 1927 р. був автором чотирьох опублікованих праць (крім двох вище згаданих, підготував ще дві [13]), членом Одеської комісії краєзнавства при ВУАН, Одеського наукового товариства при УАН, Наукового товариства імені Т. Шевченка тощо. Під час виконання аспірантського стажу працював над питаннями історії феодалізму в Київській державі та історії революційного руху в Україні ХІХ ст. З останньої теми провів низку семінарів зі студентами третього курсу історичного відділення факультету професійної освіти ОІНО [14, арк.3-4], позаштатним викладачем якого його було затверджено 29 вересня 1927 р. на засіданні факультетської комісії факультету професійної освіти (без пробних лекцій) [15]. На той час М. Слабченко дав позитивну рекомендацію: «Рубінштейн М. оброблює питання гол[овним] чином в царині соціальних відносин, цікавлячись старовинною добою, рветься до західних дослідників феодальної доби. Для викладання по древньому періоду іст[орії] України бути й зараз припущений на допомагаючі курси. Але для викладів економ[ічної] й соц[іальної] історії України від ХVІ стол. до новішого часу доспіє десь років за 1 1/2» [14, арк.2]. Отже, М. Рубінштейн за певними показниками відрізнявся із загальної кількості аспірантів М. Слабченка: і за віком (в середньому приблизно на п'ять років старшим від кожного), і за рівнем освіти (він слухав лекції П. Біціллі,

Н. Кондакова, В. Крусмана, М. Ланге, І. Линниченка, А. Флоровського, Є. Щепкіна [16], які після 1920 р., за різних обставин, не викладали в Одесі) і за науковим доробком в історичній науці (на кінець 1927 р. публікації мали І. Бровер (1) і Т. Слабченко (3)).

Але закінчити аспірантуру під керівництвом М. Слабченка через перебіг обставин йому не вдалося. Зміст листа від 2 листопада 1928 р. відтворює певні мотиви виходу М. Рубінштейна із секції: «К сожалению, когда у меня явилась надобность в этой поддержке, когда после долгого ожидания для меня открылась возможность определённого устройства в Одесском ИНО, я не только не встретил со стороны профессора Слабченко ожидаемой поддержки, но его отношение ко мне оказалось, по самому мягкому определению, совершенно некорректным. В таких условиях я, естественно, пришел к выводу, что дальнейшее пребывание в качестве аспиранта в секции, возглавляемой профессором Слабченко, является для меня бесполезным» [17]. Про складні відносини з М. Слабченком молодий учений висловлювався і в наступному листі, у якому просив Д. Багалія надати йому місце на кафедрі: «Хочу снова напомнить Вам мою просьбу о зачислении меня в состав Вашей кафедры» [18].

Ще восени 1927 р. М. Рубінштейн хотів покинути секцію, тому, як зазначає В. Заруба, почав шукати більш авторитетного місця і керівника [12, с.114]. Ще одним мотивом залишити секцію, на нашу думку, було те, що Д. Багалій добре ставився до М. Рубінштейна, зазначаючи високий професійний рівень молодшого колеги. Тому й запросив його взяти участь у науковому збірнику (а М. Слабченка – ні) та стати науковим співробітником кафедри. Коли М. Слабченко дізнався про це, його реакція в листі до Д. Багалія від 11 грудня 1928 р. була вкрай некоректною: «Рубінштейн мусить мати укінчену аспірантську програму, після того промоційну роботу в ВУЗі. Аспірантський стаж ним не пройдено, він не справився з програмою; промоційної роботи, тему якої намічено за його ж бажанням, Рубінштейн не має. Праця в ВУЗі велась Рубінштейном скандально, так що його довелось зняти. Нарешті Рубінштейн соціально чужий радянській науці елемент. У нього є апломб й виправка, непогані манери, але українська історична наука для нього настільки чужа, що я не міг його обороняти, коли ІНО виключало Рубінштейна з аспірантів (пропозиція усунення виходила від організованого студентства), ніхто й з професури не висловився в користь Рубінштейна» [12, с.114]. Хоча згадуючи «виключення» М. Рубінштейна з секції М. Слабченко припустився помилки. Уповноважений Упрнауки в Одесі 2 листопада 1928 р. повідомляв Упрнауку НКО УРСР: «Прошу В/ виключити зі складу аспірантів секції Харківської Н.-Д. катедри Історії Української культури М. Рубінштейна, який вийшов зі згаданої секції, згідно з власним бажанням (підкр. В.Л.)» [19]. Також слід зазначити, що намагання М. Рубінштейна перейти з секції до кафедри були непоодиноким випадком. Наступним, хто це зробив, була Т. Хаїт, офіційний перехід якої Упрнаука затвердила 2 квітня 1929 р. [12, с.117]. Схарактеризувати відносини М. Слабченка з іншими аспірантами через брак документів сьогодні складно, але можемо констатувати, що офіційно в секції зі складу першої шістки аспірантів (за умов трирічного аспірантського стажу) на початок

1929/30 навчального року залишився тільки один І. Бровер [20]. М. Рубінштейн 1931 р. переїхав на постійне проживання до Москви.

Таким чином, перебування М. Рубінштейна в аспірантурі закінчилося конфліктом з М. Слабченком, який між антагоністичними протилежностями відбувався у «гострих» висловлюваннях, і завершилося «знищенням» однієї зі сторін. Конфлікт, по суті, універсальне явище, без якого немислиме суспільство або соціальна група. У сучасних дослідженнях конфлікти в науковому середовищі стають самостійним предметом вивчення. З'ясувати ж, хто правий, а хто винен у даній ситуації – справа не вдячна і не шляхетна, але, розглянувши даний конфлікт завдяки вперше опублікованим его-документам, маємо можливість розкрити нові грані життя як М.Л. Рубінштейна, так і деяких представників наукового співтовариства УРСР 1920-х рр.

Література

1. Рубинштейн Н. Л. Русская историография. — М., 1941. — 660 с.
2. Леонтьева О. Б. Марксизм в России на рубеже XIX–XX веков. Проблемы методологии истории и теории исторического процесса. — Самара, 2004. — С. 9.
3. Шаханов А. Н. Борьба с «объективизмом» и «космополитизмом» в советской исторической науке: «Русская историография» Н. Л. Рубинштейна // История и историки: историографический вестник 2004. — М., 2005. — № 1. — С. 186–207; Левченко В. В. Рубінштейн Микола Леонідович // Одеські історики. Том 1 (початок XIX – середина XX ст.). — Одеса, 2009. — С. 328–332; Мандрик М. К вопросу о последствиях борьбы с космополитизмом в советской историографии конца 1940-х — начала 1950-х гг. // Український історичний збірник. — Вип. 12. — К., 2009. — С. 225–232 та ін.
4. Див.: Богдашина О. М. Діяльність Харківської науково-дослідної кафедри історії української культури (1921–1934 рр.). — Харків, 1994. — 195 с.
5. Див.: Левченко В. В. Історія Одеського інституту народної освіти (1920–1930 рр.): позитивний досвід невдалого експерименту. — Одеса, 2010. — С. 247–249.
6. Рубинштейн Н. Л. О путях исторического исследования // История СССР. — М., 1962. — № 6. — С. 88–114.
7. Дмитриев С. С. К истории советской исторической науки. Историк Н. Л. Рубинштейн (1897–1963) // Учёные записки Горьковского государственного университета. Сер. ист.-филол. — Горький, 1964. — Вып. 72. — С. 444 та ін.
8. Цамутали А. Н. Николай Леонидович Рубинштейн (1897–1963) // Историки России XVIII–XIX веков. — М., 1996. — Вып. 3. — С. 126–135 та ін.
9. Рубинштейн Н. Л. Экономическое развитие России в первой четверти XIX века, как основа движения декабристов // Каторга и ссылка. — 1925. — № 8. — С. 9–34.
10. Рубинштейн Н. Л. Западные пути торговли Украины – Руси // Вісник Одеської Комісії Краєзнавства при Всеукраїнській Академії Наук. — 1925. — Ч. 2–3. — С. 120–134.
11. ІР НБУ імені В. І. Вернадського НАН України. — Ф. І. — № 46199. — Арк. 1.
12. Заруба В. М. Історик держави і права України академік М. Є. Слабченко (1882–1952). — Дніпропетровськ, 2004. — 456 с.
13. Рубинштейн Н. Л. Крестьяне и помещики в польском восстании 1831 года (По материалам Одесского областного архива) // Каторга и ссылка. — 1926. — № 1. — С. 131–137; Рубінштейн Н. Л. До історії соціальних відносин у Київській Русі XI–XII ст. // Наукові записки науково-дослідної кафедри історії української культури. — 1927. — № 6. — С. 49–62.
14. Державний архів Одеської області (ДАОО). — Ф. Р-39. — Оп. 1. — Спр. 49.
15. ДАОО. — Ф. Р-1593. — Оп. 1. — Спр. 583. — Арк. 102.
16. ДАОО. — Ф. Р-129. — Оп. 1. — Спр. 1180. — Арк. 6–8.
17. ІР НБУ імені В. І. Вернадського НАН України. — Ф. І. — № 46200. — Арк. 1.
18. ІР НБУ імені В. І. Вернадського НАН України. — Ф. І. — № 46201. — Арк. 1.
19. ДАОО. — Ф. Р-39. — Оп. 1. — Спр. 56. — Арк. 326.
20. ДАОО. — Ф. Р-39. — Оп. 1. — Спр. 87. — Арк. 4.

**ОДЕСЬКЕ НАУКОВЕ ТОВАРИСТВО
ПРИ УКРАЇНСЬКІЙ АКАДЕМІЇ НАУК (1926–1931) – ПЕРШИЙ
УКРАЇНОЗНАВЧИЙ АКАДЕМІЧНИЙ ОСЕРЕДОК В ОДЕСІ**

В.В. ЛЕВЧЕНКО,

канд. іст. наук, ст. викладач,

А.Д. ХОХОЛЬКОВА,

студентка 2 курсу ФТТС,

*Одеський національний морський університет
(Україна)*

Робота за темою «Одеське наукове товариство при українській Академії наук (1926-1931) – перший українознавчий науковий осередок академічного типу в Одесі» була представлена на IV Міжнародному конкурсі з українознавства для студентів і молодих учених у Національному науково-дослідному інституті українознавства та всесвітньої історії (13-14 грудня 2012 р.) та посіла 2 місце.

В умовах перебування сучасної української культури у перманентному стані в якості переосмислення й сприйняття накопиченого досвіду окреме місце посідає розвиток вітчизняної науки у 1920-х рр. У ті бурхливі роки українська наука зазнала радикальних змін, які надовго визначили подальший шлях її розвитку. Насадження радянським урядом на тлі «коренізаційних» процесів нових ідеалів у розвитку науки призвели до радикального реформування структури науково-дослідної мережі. Суттєві зміни відбулися насамперед в організаційній структурі та системі управління наукою, що в свою чергу внесло різноманітність в наукову орієнтацію і детермінувало плюралізм дослідницької практики і форм. Наслідком цього було функціонування в другій половині 1920-х рр. в Одесі – одному з провідних наукових центрів України, різноманітних науково-дослідних установ (НДУ) [1]. Одним із них було Одеське наукове товариство при Українській Академії наук (ОНТ при УАН), яке й досі належить до маловивчених сторінок і «білих плям» історії української науки.

Актуальність даної теми зумовлена поживавленням інтересу до історії української науки, недостатністю відомих фактів щодо діяльності національних НДУ в Україні, та, зокрема, в Одесі в 20-ті рр. ХХ ст, необхідністю досліджень архівних даних і їх структуризації у висвітленні ролі українських вчених у розвитку вітчизняної науки, переосмислення оцінки здобутків науковців ОНТ при УАН, їхнього впливу на розвиток української науки. На підставі огляду наукових праць із зазначеної проблематики робимо висновок, що в історичній науці на сьогодні немає спеціальних досліджень, які б комплексно висвітлювали дану тему. Втім є чимало праць, що стосуються окремих її аспектів. Першими істориками діяльності ОНТ при УАН стали його безпосередні учасники. Роботи членів товариства цінні своїм аналізом подій, будучи одночасно як дослідженнями, так і джерелами [2]. Отже, праці 1920-х рр. можна визначити як перший етап у дослідженні творчого доробку викладачів ОНТ при УАН. Учені

акцентували увагу на розширенні джерельної бази наукових досліджень у даний період, на розробці нових напрямків наукових студій, наголошували на потребі більш критичного ставлення до досліджень попередників. У літературі 1930–80-х рр. з питання розвитку науки в ОНТ при УАН не мали відображення. Призупинення діяльності товариства в 1931 р., ідеологізація суспільного життя зумовили формування загальної негативної оцінки його доробку.

Пожвавлення інтересу до замовчуваного періоду розвитку української науки в ОНТ при УАН пов'язане з відновленням Україною незалежності, чим і характеризується основний етап вивчення наукового доробку членів об'єднання. Аналіз монографій, дисертаційних досліджень, окремих публікацій цього періоду демонструє, що проблеми розвитку науки в ОНТ при УАН знайшли своє відображення в працях за такими напрямками: а) із загальних проблем розвитку науки в Україні [3], б) з історії вищої освіти [4], в) біографічного характеру, г) науково-довідкових. Побіжні згадки про товариство також зустрічаємо в поодиноких студіях. З початку 1990-х рр. у літературі з'явилася велика кількість праць, публікація яких раніше була неможливою. Вони, у першу чергу, були пов'язані з поширенням інтересу дослідників до життя й діяльності невинно засудженого вченого, професора, академіка Всеукраїнської академії наук, ініціатора створення та неформального керівника ОНТ при УАН – М. Слабченка. Різним аспектам його науково-організаторської діяльності присвячені праці українських істориків [5]. Історіографічний аналіз дозволяє зробити висновок, що в українській науковій літературі накопичено багатий матеріал та зроблено перші спроби подати деякі аспекти історії ОНТ при УАН, але вони мають фрагментарний характер, а загальні проблеми не знайшли повного й глибокого відображення.

Осмислення наукового доробку та діяльності ОНТ при УАН можливе за умови ретельного дослідження джерельної бази, що становить собою сукупність друкованих матеріалів та архівних документів. Джерельну базу суттєво доповнюють спогади й епістолярна спадщина сучасників тих подій – С. Борового, С. Єфремова, М. Слабченка [6], які допомогли відтворити суспільно-політичні явища і процеси в житті ОНТ при УАН. Базовий масив джерел склали численні видання: «Звіти», «Записки» та окремі видання. У цих виданнях, крім праць членів товариства, розміщено офіційні звіти, хроніка подій, що допомагають відтворити діяльність об'єднання. Отже, вивчаючи джерела, можна зрозуміти структуру й умови функціонування об'єднання.

Процес розвитку науково-дослідних установ в Одесі в період 1920-х рр. був складним і довготривалим. За вертикальним підпорядкуванням вони належали двом органам. Так, науково-дослідні кафедри і секції підпорядковувалися Укрнауки НКО, а наукові комісії і товариства при ВУАН – Президії Академії. Серед багаторівневої та різної за структурою мережі НДУ виділимо наукові об'єднання, які за тематикою наукових досліджень були українознавчого спрямування. У 1920-ті рр. в Одесі існувало три українознавчих осередки: Українське бібліографічне товариство (1925–1930) [7], Одеська секція Харківської науково-дослідної кафедри історії української культури при Одеському інституті народної освіти (1926–1930) [4, с.247-249,

259-261] і ОНТ при УАН. За структурою перші дві не відповідали академічному типу науково-дослідної установи, не сприяли об'єднанню національної спільноти одеських вчених та за тематикою було спрямовано на вивчення однієї галузі української науки – історичної та бібліографічної, відповідно.

Першою українознавчою академічною організацією в Одесі, яка сприяла формуванню національної спільноти вчених, постановці та здійсненню на вищому науковому рівні широкого спектру українознавчих досліджень, стало ОНТ при УАН. Товариство було створено у березні 1926 р. з ініціативи М. Слабченка і за сприяння академіка С. Єфремова та діяло як філія УАН. 28 березня 1926 р. після завершення установчих зборів товариства [8, с.3], М. Слабченко написав С. Єфремову, що товариство створено, статут затверджено і невдовзі буде зареєстровано. Товариство очолив М. Гордієвський, ученим секретарем обрали В. Герасименка. Складним шляхом йшло народження кожної секції. Навесні 1926 р., у перші місяці діяльності ОНТ при УАН, були організовані та почали активно діяти дві секції: соціально-історична (голова – Є. Загоровський) і історико-філологічна (В. Лазурський). У подальшому з'явилися інші секції: 28 листопада 1926 р. медична (М. Заєвлошин), 13 лютого 1927 р. педагогічна (М. Гордієвський) [8, с.4], природничо-математична (І. Точидловський), а з 1928 р. технічна (К. Богомаз) [9, с.3-4]. 13 лютого 1927 р. було скликано перші організаційні збори. Після того було вирішено поділити педагогічну секцію на дві підсекції – дидактично-методичну й історії педагогіки [8, с.4]. 17 січня 1927 р. Рада товариства ухвалила створення ревізійної комісії (голова І. Матківський) [8, с.5]. Також Радою товариства було ухвалено організувати мистецьку секцію, для чого члени Ради звернулась з проханням до знаного українського художника М. Жука, аби він взяв на себе організацію цієї секції. Але цього не було здійснено. Так, поступово, впродовж перших трьох років, відбувалося формування організаційної структури товариства.

Протягом кожного року чисельність товариства постійно збільшувалася. У 1928 р. воно нараховувало 140 членів, а 1929 р. – 198 осіб [9, с.15]. До складу товариства належали: керівники кафедр та секцій, дійсні члени, наукові співробітники, аспіранти. За шість років існування товариства його чисельність зросла приблизно від 100 до 200 осіб, разом із співробітниками та аспірантами. Серед членів товариства були історики, філологи, економісти, інженери, педагоги, лікарі, математики, географи, краєзнавці та представники інших професій. За науковим статусом в об'єднанні можна було зустріти як академіка чи професора, так і молодого асистента, що доводить факт про відсутність окремої внутрішньої ієрархічної системи. Отже, членів товариства об'єднувала спільна ідея та методи її втілення у життя. До числа членів товариства належали викладачі різних вишів Одеси: Інституту народної освіти, Інституту народного господарства, Медичного інституту тощо. Матеріальне і фінансове становище організації, особливо на початку існування, було нелегким. Не було свого приміщення, засобів для відряджень. Заробітну плату та стипендії отримували трохи більше половини співробітників і аспірантів. На тлі цих

труднощів наукові досягнення співробітників кафедри – справжніх ентузіастів своєї науки, приголомшують.

Колектив кафедри брав діяльну участь у громадсько-політичному і культурному житті республіки. Співробітники товариства брали активну участь у проведенні виборів нового складу Президії, в організації місячників і декад української культури на республіканському рівні, святкуванні ювілеїв видатних діячів української культури Т. Шевченка, М. Грушевського, С. Єфремова, М. Комарова. Члени товариства проводили науково-методичну і видавничу діяльність, працювали над організацією засідань. Наукова спільнота задавала тон роботі іншим товариствам, громадам, науково-дослідним установам, вищим навчальним закладам Одеси та інших міст СРСР. У науковій літературі недооцінений той факт, що товариству багато в чому довелося виконати роль координаційного центру у справі становлення української науки в 20-ті рр. ХХ ст. в Україні. Про це яскраво свідчать наукові відрядження учасників товариства до різних міст. Важливою складовою будь-якої наукової діяльності є видання. Добре це розуміючи, М. Слабченко прагнув будь-що організувати і налагодити періодичні випуски наукових записок. У жодному з інших товариств, де він брав участь, цього зробити не вдалося, а в ОНТ при УАН учений втілив свій задум.

З перших днів діяльності ОНТ при УАН його основна наукова робота була зосереджена в секціях. Доповіді, які оголошувалися членами товариства, заслухувалися на загальних зборах та засіданнях секцій. Зміст деяких доповідей публікувався в працях товариства – «Записках» та окремих відбитках. Така організація праці вчених сприяла формуванню різних напрямків досліджень, їх наступній диференціації, підготовці нових фахівців. Провідними секціями ОНТ при УАН була соціально-історична і історично-філологічна, членами яких і проводилися українознавчі розвідки. У зв'язку з цим історичні дослідження були предметом наукової діяльності переважної більшості членів товариства. Новим напрямком, що органічно розвивався у контексті загальних наукових досліджень, стало вивчення історії України. Зокрема соціально-економічного розвитку України в кінці XVIII-XIX ст., суспільно-політичного руху і класової боротьби в Україні в XIX-на початку ХХ ст. Для більшої частини робіт характерна принципово нова джерельна база, створена в результаті ретельного пошуку, відбору та обробки інформації. Члени товариства наполегливо розшукували нові архівні матеріали та публікували результати досліджень.

У 1928-1929 рр. соціально-історична секція провела 15 засідань, історико-філологічна – 17. Усього п'ять років проіснувало ОНТ при УАН, але встигло зробити велику наукову роботу, чимала заслуга в якій і М. Слабченка, який брав участь у діяльності історично-філологічної та соціально-історичної секції товариства, незмінно редагував «Записки». Протягом 1927-1930 рр. соціально-історична секція видала п'ять збірок наукових праць, чотири з яких вийшли за редакцією М. Слабченка. Історико-філологічною секцією від 1928 до 1929 рр. було видано три збірники (№ 2 спільно з М. Слабченком) за редакцією В. Лазурського. Перший випуск праць «Записок» соціально-історичної секції за редакцією був збірний, не тематично [10]. Другий випуск тематично

присвячено аграрному праву [11]. Третій тематичний том містив дослідження з історії розвитку економічної думки в Україні [12]. Випуск четвертий був поданий без прізвища редактора і без передмови, містив у собі історію трудового права, формування та розвитку робітничого класу в Україні [13]. П'ятий, останній, випуск вийшов уже без М. Слабченка, без згадок про нього. У збірнику вміщено дослідження з історії військових поселень в Україні [14]. Шостий том, готовий до друку, було знищено у видавництві через справу СВУ.

Таким чином, ОНТ при УАН завдяки зусиллям місцевих науковців, зокрема М. Слабченка, було організаційно сформовано, розпочало дослідницьку роботу і здійснювало активну підготовку молодих науковців. Саме тут відбувалось закладення підвалин розвитку і формування українознавства в Одесі в 20-ті рр. ХХ ст.

Література

1. Водотика С. Г. Наукове життя Одеси 1920-х рр. (структура та взаємодія дослідних установ гуманітарного профілю) // Одесі-200. — Ч. II. — Одеса, 1994. — С. 112.
2. Копержинський К. О. Огляд видань Одеського наукового при Українській АН товариства // Записки Українського бібліографічного товариства в Одесі. — 1928. — Ч. 1. — С. 34–37; Ан. Одеське наукове товариство // Шквал. — 1929. — № 15. — С. 10 та ін.
3. Савенок Л. А. Становление системы научно-исследовательских учреждений и организаций в области общественных наук в Украинской ССР (1917–1927 гг.): Автор. ... канд. ист. наук. — Одесса, 1991. — 22 с.; Очерки развития науки в Одессе / НАН Украины; Южный научный центр; отв. ред. С. А. Андронати. — Одесса, 1995. — 576 с.; Левченко В. В. Розвиток мережі науково-дослідних установ Одеси в 1920-х роках // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. — Запоріжжя, 2010. — Вип. XXVIII. — С. 208–212 та ін.
4. Левченко В. В. Історія Одеського інституту народної освіти (1920–1930 рр.): позитивний досвід невдалого експерименту. — Одеса, 2010. — 428 с.
5. Винар Б. Академік Михайло Слабченко (Матеріали до біографії та бібліографії) // Український історик. — 1982. — № 3–4 (75–76); 1983. — № 1 (77); Санцевич А. В. Видатний український історик М. Є. Слабченко. — К., 1993. — 70 с.; Заруба В. М. Історик держави і права України академік М. Є. Слабченко (1882–1952): монографія. — Дніпропетровськ, 2004. — 456 с.; Водотика С. Г. Академік Михайло Єлисейович Слабченко: Нарис життя та творчості. — К.–Херсон, 1998. — 141 с. та ін.
6. Боровой С. Я. Воспоминания. — М.–Иерусалим, 1993. — 384 с.; Єфремов С. О. Щоденники, 1923–1929. — К., 1997. — 848 с.; Заруба В. М. Михайло Слабченко в епістолярній та мемуарній спадщині (1882–1952). — Дніпропетровськ, 2004. — 352 с.
7. Смичок Л. М. Одеське бібліографічне товариство // Одесі-200. — Ч. II. — Одеса, 1994. — С. 113–114; Музичко О. Українське бібліографічне товариство в Одесі (1925–1930): ініціатива інтелігенції, жертва влади // Ресурс доступу: memory.od.ua/history/112---q-----1925-1930----q.h...
8. Звіт про діяльність Одеського наукового при Українській академії наук товариства». — Одеса, 1927. — 16 с.
9. Звіт про діяльність Одеського наукового товариства за 1928–29 академічний рік. — Одеса, 1930. — 20 с.
10. Записки Одеського наукового при УАН товариства. — Одеса, 1927. — 99 с.
11. Записки Одеського наукового при УАН товариства. — Одеса, 1928. — 92 с.
12. Записки Одеського наукового при УАН товариства. — Одеса, 1928. — 102 с.
13. Записки Одеського наукового при УАН товариства. — Одеса, 1929. — 108 с.
14. Записки Одеського наукового при УАН товариства. — Одеса, 1930.

**ПОПУЛЯРИЗАЦІЯ ЕТНОГРАФІЧНИХ МАТЕРІАЛІВ
НА СТОРІНКАХ «ОДЕССКОГО ВЕСТНИКА» (1827–1860)**

Г.С. ЛЕВЧЕНКО,

ст. викладач,
Одеський національний університет імені І.І. Мечникова
(Україна)

З початком освоєння і заселення земель Південної України їх розвиток відбувався швидкими темпами. Це було зумовлено великим впливом бажаючих знайти можливості для роботи і збагачення, або ж утекти від національних і релігійних переслідувань. Усе це визначало багатонаціональний склад не лише Одеси, а й багатьох інших населених пунктів регіону. В перші два десятиліття ХІХ ст. значною була чисельність серед міщан-переселенців з європейських країн і районів, підпорядкованих Туреччині. Відбувалося це за рахунок того, що місто вабило численних переселенців різних етнічних груп економічними можливостями. На освоєні землі народи з собою привозили часточку своєї батьківщини, що знаходило втілення у збереженні національних звичаїв і традицій. Популяризацію звичаїв деяких народів здійснювали небайдужі їх представники або ж ті хто виявляв інтерес до етнографічних студій.

У першій половині ХІХ ст. спостерігається посилена увага дослідників до певних жанрів усної словесності, зокрема, до календарно-обрядової пісенності, дум та історичних легенд, народних переказів та повір'їв. Інтерес до народного фольклору як джерела літературної творчості зумовлювався становленням романтизму в зазначений період у всіх сферах духовної культури.

На сторінках «Одесского вестника» (ОВ) в досліджуваній період представлений етнографічний матеріал можна поділити на три групи: народні повір'я, народні звичаї календарної обрядовості та побут. Специфіка повір'їв як жанру фольклору зумовила характер їх публікації, що відзначався в друці відсутністю композиційно довершеної форми і подавався як система уявлень та поглядів без сталого вербального оформлення з авторськими коментарями. У епосі, представленому в періодиці, часто зустрічалися чудодійні перетворення. Для цих фольклорних зразків характерні етіологічні мотиви, які мали на меті пояснити виникнення явищ, предметів, топонімів. Газета представляла переважно більшість жанрів усної словесності, а їх публікація зберігала рівень осмислення цінностей народнопоетичної творчості, вироблення принципів методики їх збирання.

Публікацію етнографічних матеріалів на сторінках ОВ 1828 р. започаткував Е. Тетбу де Маріньї, помістивши замітку про релігію черкесів. Автор раніше опублікував цей матеріал у французькій частині газети, а згодом вирішив продублювати його вже для російськомовних читачів. У публікації зверталася увага на те, що поширенню християнства серед черкесів сприяла

грузинська цариця Тамара і зазначалися позитивні наслідки християнізації [1]. Другою цього ж року була стаття невідомого автора під криптонімом «Щ.», вміщена в чотирьох номерах газети, яка описувала традиції весілля кримських татар [2].

Після довготривалої перерви (1830–1841), коли в газеті не було вміщено жодної публікації, яка б містила етнографічні матеріали, з 1842 р. знову почали з'являтися етнографічні статті. Певний інтерес викликають роздуми невідомого автора про причини формування особливої одеської говірки, яка відрізняється від літературної російської мови. Автор характеризує основні особливості цієї говірки у сфері вимови, акцентології, словотворення та слововживання [3]. У цьому ж році напередодні Різдва свят була надрукована замітка про традиції українців відзначати свята від Святвечора до «щедрого вечора» [4]. Це була єдина стаття в зазначений період, яка була присвячена традиціям українців.

Значний пласт етнографічного матеріалу стосувався традиційних святкувань кримських татар, молдаван, болгар і євреїв. Формування національних свят – це складний багаторівневий процес, на який впливають культура, релігія народу і його історія. У святах найяскравіше виявляються національні особливості і зв'язок з колективною пам'яттю народу. Велика частина свят тісно пов'язана з подіями реальної або міфологічної історії етнічної групи, і, по суті, є відтворенням у сьогоденні якоїсь священної події, що відбувалася в міфічному минулому. Можна сказати, що завдяки участі в святковому дійстві люди занурюються в історію, у так званий час міфу, що протистоїть повсякденній реальності.

Ієромонах Іосаф (в миру В. Гапонов) (1803-1861) в одинадцятьох номерах газети розмістив детальний матеріал, присвячений єврейським святам. Спочатку він подав загальне поняття про єврейські свята, поділяючи їх на дві частини, а потім вмістив детальний опис десяти головних єврейських свят. Головним святом є єврейська субота, до якої приготування починали ще з п'ятниці. Євреї повинні здійснити перед суботою цілу низку обрядів. Ще читачі газети могли дізнатись про такі свята: нового місяця, єврейської пасхи, єврейської п'ятдесятниці, Кушей, Нового року, очищення, радості про закон сімхас тора, оновлення та Фурим [5].

Одним із авторів етнографічних заміток на сторінках ОВ був письменник-перекладач, збирач українського фольклору Б. Хиждеу (1812-1886). Він походив із старовинного молдавського боярського роду. Впродовж 1822-1828 рр. навчався у благородному пансіоні при Кишинівській духовній семінарії. Тривалий час працював канцелярським службовцем у Кишиневі, Новоселиці, Хотині. Його дебют у пресі відбувся 1835 р. у газеті «Молва». Особливий інтерес він виявляв до історичної тематики, що позначилося на літературно-перекладацькій діяльності. Б. Хиждеу з ОВ плідно співпрацював у 1844-1845 рр., розмістивши на його сторінках етнографічні матеріали з історичним підґрунтям [6]. У трьох молдавських легендах відображено епізоди боротьби молдавського народу за свою незалежність та українського проти татарського іґа («Могила», «Гетьман Куницький», «Бужор»). Звертався Б. Хиждеу до вивчення народних повір'їв і традицій весілля у молдавського

народу [7], а також, розширивши коло своїх етнографічних досліджень, помістив в ОВ єврейську легенду із Л. Вейзеля про Соломона і Асмодея [8].

Популярними в цей час стали публікації про подорожі. Автор під криптонімом «С. К.», як результат своєї подорожі розповів про молдавський танець джок, який уособлює один із найдавніших видів народного мистецтва молдаван, який можна вважати справжньою «поемою нації». Ще одна замітка була присвячена національному молдавському танцю «джок» К. Булатовича в статті про шлюбні звичаї молдаван, так як цей танець обов'язково танцюють молдавани на своїх весіллях [9]. Про таємничі створіння і звичаї читачі могли прочитати у статті Б. Бассараба про забобони молдаван. Також він помістив у двох номерах газети дванадцять молдавських казок і легенд, в яких простежуються характерні риси молдавського народу [10]. Про весільні обряди молдаван у Бессарабії детально розповів І. Танський [11].

Священики також відзначалися своєю співпрацею з газетою, виконуючи просвітницьку місію. Так, священик Миколаївської соборної церкви в Акермані І. Єнакієвич повідомив про деякі особливості аккерманських молдаван (набожність, покірність владі і старшим, низьке становище жінки), а також розповів про особливості поховального обряду. В іншій — про звичаї аккерманських болгар при народженні, при похоронах, при весіллі (медяник, купці приданого, козел або баран, бабин день), зазначаючи, що із 350 осіб болгар чверть безграмотних [12].

Своїм доробком на шпальтах ОВ в царині етнографічних публікацій відзначився відомий письменник, публіцист М. Гербановський. Він надрукував у ОВ дві замітки, присвячені молдавським повір'ям і легендам. Одна із них оповідає про «пипилунгу» – уособлення дощу. Друга молдавська легенда «Драгайка» розповідала про те, що із настанням осені кілька молдавських сіл вибирали найкращу дівчину, яка з ключами на поясі ходила селами, де її зустрічали піснями, називаючи сестрою, годувальницею, господинею. Вона не могла три роки виходити заміж, аби був урожай. М. Гербановський зазначив, що мало хто дотримувався цієї заборони, хоча молдавани дуже забобонні. Він же оприлюднив легенду про фонтан в околицях Кишинева на честь козака із створеного 1806 р. Усть-Дунайського козацького війська, який служив у паші і, прикинувшись глухонімим, втік із однією з наложниць. Ще одна легенда М. Гербановського оповідає про дочку дакійського царя Докію, яка втекла і стала пастушкою. Розгніваний Троян розшукував її, піддаючи все вогневі і мечу. Докія перетворилася в камінь на території Молдавії і про це в народі ходять перекази [13].

Досить плідно в царині етнографічних досліджень співпрацював з ОВ Ф. Домбровський (?–1866). Він був колезьким асесором, здобув освіту в Рішельєвському ліцеї на відділенні східних мов, де вивчав арабську, перську та турецьку мови. 1845 р. переїхав до Сімферополя і вступив на службу перекладачем до канцелярії начальника Таврійської губернії. На цій посаді Ф. Домбровський ґрунтовно вивчив татарську мову, знання якої значною мірою сприяли його подальшій роботі. З перетворенням губернських установ він став секретарем Таврійського губернського статистичного комітету і в той

же час редактором неофіційної частини «Таврійських губернських відомостей». Незважаючи на численні службові обов'язки, величезна працьовитість і рідкісна працездатність дозволяли йому знаходити час для занять публіцистикою. Він був постійним кореспондентом газети ОВ, з якою почав співробітничати 1830 р., коли він у співавторстві склав статтю «Турецькі прислів'я», надруковану в «Одеському Альманасі» 1830 р. На шпальтах ОВ Ф. Домбровський оприлюднив низку публікацій, присвячену традиціям кримських татар. У них він описав звичаї сватання, знайомства молодят, а також весілля, яке завершувало всі названі дієства. Дана публікація мала продовження в січні 1848 р., про що автор повідомив на початку статті. Ще одна розвідка Ф. Домбровського з'явилась в червні з описом релігійного татарського свята «дуа» в Бурнаку. У цьому ж році він представив читацькому загалу результати своїх двохрічних спостережень і оприлюднив у трьох номерах газети публікацію про спосіб життя, про свята, про будівництво будинків без вікон і стелі, про їжу, про вірування степових татар Перекопського повіту. Наступне дослідження Ф. Домбровського було присвячене кримсько-татарському звичаю Суннет-Той (в перекладі – обрізання). Через декілька років Ф. Домбровський вмістив ще одну публікацію в газеті про традиції кримськомусульманської благодійності, зазначивши, що дана стаття – уривок із твору «Домашний и общественный быт крымских татар» [14].

Серед кримських краєзнавців другої половини ХІХ ст. чільне місце в етнографічних студіях належить історику, етнографу – В. Кондараки (1834-1866). Він здійснив перші краєзнавчі статті в ОВ. Серед них кілька етнографічних заміток про кримських татар, що свідчило про етнографічні захоплення молодого дослідника. Після здійсненої подорожі на південний берег Криму в замітці «Звичаї кримських татар» він розповів про татарське весілля, акцентуючи увагу на традиційних звичаях одруження татар. Наступного року на шпальтах газети була вміщена ще одна замітка «Звичаї кримських татар» із розповіддю про те, що, подорожуючи по Криму (Алупка), залишився на «весілля обрізання» (синет-той) [15].

Велике значення у житті кожного народу посідає традиційно-побутова культура. Вона зберігається в проведенні дійств, які частіше пов'язані з календарною обрядовістю. Звичаєвою формою селянської взаємодопомоги українців, білорусів та росіян була толока. Односельчани працювали спільно толокою, добровільно й задарма, не потребуючи плати за свою працю. Зазвичай особа, на користь якої працювали, частувала робітників. Також звичною справою було звершення толоки народним гулянням – танцями і співами. Про толоку вмістив матеріал автор під криптонімом «Н. Ф.» [16].

Поряд зі спільною роботою важливе місце займали і спільні гуляння. Так, автор під криптонімом «А. В-К-вь» розмістив замітки про російські народні пісні та ігри в Одесі [17]. Своїми враження від проведення масляної поділився А. Скальковський. Історик зазначив, що за двадцять шість років прожитих в Одесі з року в рік святкують це свято. Одеса не пропускала масляну ще жодного року, але ніколи так не веселилась Одеса, як 1855 р. Він переповідав про влаштовані танцювальні вечори, благодійні концерти тощо [18].

Побут сільських жителів цікавив дослідників і вони ділилися своїми спостереженнями з читачами ОВ. Так, О. Афанасьєв змалював картинки побуту в Алешках. У двох номерах газети А. Коваленков поділився враженнями від побуту простого народу в Бобринці [19]. Крім розповіді про забобони місцевих жителів: віра в вовкулаків, знахарів, чаклунів мова йшла про звичаї на хрестини і весілля та вмщувалися обрядові весільні пісні українською мовою. Про традиційне болгарське свято «панагір» в колонії «Малий Буялик» у рубриці «Із подорожніх нотаток» розповів автор під криптонімом «П. Г.», поділившись своїми враженнями від храмового свята в селі 29 серпня. Про побут і звичаї в болгарській колонії Кубей Акерманського повіту повідомив у своїй замітці інший невідомий автор. У невеликій замітці ще один невідомий автор представив читацькому загалу особливості побуту і звичаїв старообрядців липован із с. Кунічі, що свідчило про інтерес до старовірів та їх традицій. У рубриці «Етнографічні замітки» помістив дві статті Я. Д-ій. Перша присвячена розповіді про Нахичеванську ярмарку, а друга – про Шабський монастир [20].

Таким чином, здійснивши аналіз етнографічних публікацій на шпальтах ОВ від 1827 до 1860 рр., варто зазначити, що таких розвідок, різних за своїм обсягом і інформативністю, налічувалося в межах сорока і присвячені вони були народам, які проживали або брали активну участь у заселенні краю: кримським татарам, молдаванам, євреям, болгарам, росіянам, українцям. Більшість публікацій висвітлювали традиції, обряди, легенди, повір'я і давали можливість акумулювати схоже і відмінне в культурі і звичаях різних народів.

Література

1. ОВ. — 1828. — 13 червня.
2. ОВ. — 1828. — 18, 21, 25, 28 липня.
3. К. З. О русском языке в Одессе // ОВ. — 1842. — 10 жовтня.
4. П-кій Т. Рождественские святки у малороссиян // ОВ. — 1842. — 19 грудня.
5. ОВ. — 1843 — 20, 24, 27 листопада, 1, 4, 8, 11, 15, 18, 22, 25 грудня.
6. Три молдавские легенды // ОВ. — 1844. — 15, 19, 22 квітня.
7. Суеверие молдавского народа // ОВ. — 1845. — 27 червня; Свадьба у бессарабских крестьян // ОВ. — 1845. — 30 червня.
8. ОВ. — 1845. — 31 жовтня.
9. ОВ. — 1844. — 24 червня; 1858. — 10 червня.
10. ОВ. — 1846. — 5 жовтня; 1847. — 16, 19 липня.
11. ОВ. — 1851. — 28, 31 березня.
12. ОВ. — 1858. — 8 квітня; 12 червня.
13. ОВ. — 1851. — 29 вересня, 17 жовтня; 1852. — 9 серпня, 20 серпня.
14. Домбровский Ф. Татарская свадьба // ОВ. — 1847. — 2 квітня; Ещё татарская свадьба // ОВ. — 1848. — 14 січня; Два // ОВ. — 1847. — 25 червня; ОВ. — 1847. — 1, 5, 8 листопада; ОВ. — 1851. — 9 травня; ОВ. — 1858. — 22 березня.
15. ОВ. — 1858. — 3 квітня; 1859. — 23, 25 червня.
16. ОВ. — 1848. — 14 липня.
17. ОВ. — 1843. — 7 липня.
18. ОВ. — 1855. — 10 лютого.
19. ОВ. — 1855. — 22 вересня; ОВ. — 1856. — 6, 8 березня.
20. ОВ. — 1856. — 6 листопада; 1860. — 5 березня; 1858. — 30 грудня; 1857. — 1 червня.

ПЕРЕКЛАД АНГЛІЙСЬКИХ ІНТЕРОГАТИВІВ УКРАЇНСЬКОЮ МОВОЮ

І.О. ЛЕЛЕТ,

викладач,

Одеський національний морський університет

(Україна)

Поняття «переклад» охоплює дуже широке коло діяльності. Перекладаються вірші, художня проза, публіцистика, наукові книги з різноманітних галузей знань, документи, газетна інформація, статті та виступи політичних діячів, бесіди осіб, дублюються кінофільми.

Слово «переклад» належить до загальновідомих та зрозумілих слів, але потребує уточнення та термінологічного визначення. Переклад означає: 1) процес, при якому мовний твір (текст або усний вислів), що виник на одній мові, перетворюється в мові перекладу; 2) результат цього процесу, тобто новий мовний твір (текст або усний вислів) іншою мовою. Ці два поняття співвідносні і взаємопов'язані, перше поняття постійно передбачає друге.

Художній переклад є одним з найцікавіших перекладів. Сам по собі переклад має заданий характер – перекладач повинен зберегти зміст оригінального тексту незмінним, передати його суть, і він не має права втілити якусь окрему ідею. Головне завдання перекладача – точна передача ідейно-художнього змісту твору.

На сучасному етапі інтереси дослідників перекладу розділилися: одні продовжують аналізувати співвідношення перекладу з оригіналом, враховуючи їхню специфіку та конкретні задачі; інші займаються процесом перекладу та його моделюванням, тобто загальним відображенням (здебільшого за допомогою схем) можливих випадків його реалізації.

У доповіді розглядаються конструкції питальних речень в їх співвідношенні з оригіналом і у зв'язку з особливостями англійської та української мов. З урахуванням цих даних встановлюються засоби та прийоми, що зустрічаються на практиці і виявляються закономірності, що існують при перекладі у співвідношенні перекладу та оригіналу.

Метою роботи є дослідження процесу інтерпретації англійських інтерогативів (питальних речень) під час перекладу на матеріалі роману відомого американського письменника Стівена Кінга «Мертва зона» та його перекладу з англійської мови українською В. Митрофановим.

Матеріалом для дослідження слугували 839 питальних речень, дібраних методом суцільної вибірки з роману Стівена Кінга «Мертва зона» і їхні українські переклади.

Актуальність вивчення даної теми полягає у подальшому вдосконаленні культури мовного спілкування та вироблення установок і навичок точної

інтерпретації задумів під час перекладу, які намагаються донести співрозмовники.

Інтерогативи привертали до себе увагу багатьох українських вчених та були предметом опису у теоретичних граматиках і у спеціальних дослідженнях, проведених протягом останніх десятиріч (В.І. Карабан, В.В. Коптілов, І.В. Корунець). Це питання надзвичайно важливо як для загальної проблематики англійського синтаксису і загальної теорії речення, так і для теорії та практики перекладу.

Класифікація та аналіз перекладу англійських та українських питальних речень проводилися згідно класифікації, що була запропонована І.В. Корунцем, але з деякими доповненнями. Так, до основних типів питальних речень були додані питальні квазі-речення, питально-заперечні речення та еліптичні питальні речення.

Відомий український перекладач і лінгвіст Корунець І.В. поділяє англійські та українські питальні речення наступним чином: [3, с.337]

English		Ukrainian	
Communicative type	Paradigmatic form	Communicative type	Paradigmatic form
	General questions		Загальні питання
	Disjunctive questions		Дис'юнктивні
	Alternative questions		Альтернативні
Interrogative	Special questions	Запитальні	Спеціальні
	Rhetorical questions		Риторичні
	Suggestive questions		Сугестивні

Нижче ми розглянемо інтерогативи та їх переклад українською мовою на прикладі роману С. Кінга «Мертва зона».

У даному дослідженні англійські загальні питання були представлені трьома видами: повноскладові загальні питання, еліптичні питання та питально-заперечні речення. 25% від усієї кількості інтерогативів складають власне загальні питання, 11% припадає на еліптичні питання та 4% - на питально-заперечні речення.

В англійській мові повноскладові загальні питання починаються з допоміжного дієслова або з модального, після якого стоїть підмет, а потім основне дієслово. В українській мові такі питання можуть починатися з будь-якого члена речення, що обумовлює широкі можливості інтерпретації при перекладі.

«Can you remember who you are and everything?» [6, с.4] – «Ти пам'ятаєш, хто ти і все таке інше?» [2, с.6].

«Did I grow a third eye?» [6, с.88] – «Чи не виросло в мене третє око?» [2, с.136].

«Is that weird?» [6, с.101] – «Хіба це дурниця?» [2, с.154].

Доволі часто при перекладі з англійської мови українські повноскладові загальні питання починаються з часток *це*, *хіба*, чи *невже* або з будь-якого члену речення.

Для вираження невпевненості, прохання, пропозиції в розмовній англійській мові загальні питання можуть починатися з підмету або основного дієслова. Такі питання називаються еліптичними. Існує багато прийомів перекладу еліптичних конструкцій – синтаксичне уподібнення, об'єднання речення, антонімічний переклад, тощо.

«You cold?» [6, с.20] – «Тобі не холодно?» [2, с.32].

«Put her away? Commit her?» [6, с.130] – «Замкнути її? Взяти під варту?» [2, с.197].

При перекладі українською мовою пропущені члени речення встановлювалися з попередніх або наступних речень та з конкретної ситуації мовлення. Ось чому переклад еліптичних питань дуже різноманітний і залежить від контексту.

Питально-заперечні речення звичайно вживаються для вираження здивування або незадоволення з приводу якоїсь дії, що не відбулася.

«Wasn't it Latin for 'sleep of death'?» [6, с.56] – «Хіба «кома» не означає по-латині «смертельний сон?»» [2, с.83].

«Besides, don't you read the goddam inside View?» [6, с.202] – «А крім того, хіба ви не читаете «Всепроникний погляд?»» [2, с.300].

Питально-заперечні речення, здебільшого, перекладаються також заперечними питаннями. В українській мові початок речення передається частками *хіба* і *невже*.

Дис'юнктивні (розділові) питання в англійській мові задаються не просто з метою отримання інформації, а з метою набуття згоди або незгоди зі сказаним. В цьому типі питань нічого не поділяється, а лише підтверджується чи спростовується. Від усієї кількості питальних речень у даному дослідженні розділові питання складають 6%.

«Couldn't very well leave his card now, could he?» [6, с.8] – «Де вже тепер залишати свою картку, еге?» [2, с.12].

«It's not Johnny, is it?» [6, с.50] – «Не з Джонні, ні?» [2, с.75].

«You're kidding, aren't you, Greg?» [6, с.180] – «Ви, мабуть, жартуєте, Грег?» [2, с.269].

«And it's only this once, isn't it?» [6, с.189] – «І тільки оцей єдиний раз, так?» [2, с.282].

Переклад другої частини розділового питання (короткого загального речення в англійській мові) здійснювався, переважно, за допомогою часток *еге*, *хіба*, *ні*, *хіба не так* та *мабуть*.

В оригіналі роману не було виявлено альтернативних речень, які виражають запит про одну чи більше тем, потенційно закладених у структурі цього питального речення.

Спеціальними питаннями називаються питання, які передбачають не просте підтвердження або заперечення думки, висловленої в питанні, а одержання якоїсь додаткової інформації. Такі речення завжди починаються з питального слова (або групи слів), яка показує, що саме цікавить того, хто питає. Був зроблений аналіз повноскладових спеціальних питань, еліптичних спеціальних питань та спеціальних питально-заперечних речень.

Повноскладові спеціальні питання у даному дослідженні складають найбільшу частку серед усіх питальних речень та становлять 28,4% від усієї кількості інтерогативів.

«What does it look like?» [6, с.150] – «А що такого я роблю?» [2, с.224].

«What's this source?» [6, с.197] – «А хто він такий, той кореспондент?» [2, с.293].

«hat will you say in your composition?» [6, с.289] – «То що ви напишете у своєму творі?» [2, с.426].

У перекладі роману українською мовою порядок слів у повноскладових спеціальних питаннях збігається з оригіналом роману, за винятком допоміжних дієслів, що не перекладаються.

Еліптичні спеціальні питання – це структури, в яких неназваний член не визначається з контексту та обстановки мовлення, а зумовлюється структурою та семантикою самого речення. Їх специфіка полягає в тому, що вони семантично повні, а структурно – неповні. Частка таких інтерогативів в романі англійською мовою складає усього 0,7%.

«Her maiden name?» – «Nason.» [6, с.90] – «А її дівоче прізвище?» – «Нейсон.» [2, с.139].

«Your father's name?» – «Herbert.» [6, с.90] – «А ім'я батька?» – «Герберт.» [2, с.139].

У цих прикладах (англійською та українською мовами) питальні слова як основний атрибут спеціального питання не називаються у зв'язку з тим, що їх досить легко вивести з конкретної мовленнєвої ситуації.

Спеціальні питально-заперечні речення містять у собі пораду та мають відтінок спонукування до дії. Такі речення в оригіналі роману складають 0,6% від усієї кількості інтерогативів.

«Why don't you go see what those people want?» [6, с.138] – «Чом ви не підете й не спитаєте, чого тим людям треба?» [2, с.208].

«Why don't you give her a call?» [6, с.139] – «Та чом би вам не подзвонити їй?» [2, с.209].

Речення такого типу перекладалися українськими питально-спонукальними реченнями.

Риторичні питальні речення виражають стверджувальне чи заперечне судження і характеризуються як особливий стилістичний прийом, який служить для експресивності висловлювання. Кількість виявлених риторичних питань у дослідженні складає усього 0,4% від загальної кількості інтерогативів.

«News travel, huh?» [6, с.134] – «Вісті не лежать на місті, еге ж?» [2, с.203].

«Why kick a sleeping dog?» [6, с.172] – «То навіщо будити сплячого собаку?» [2, с.258].

У перекладі роману англійські риторичні питальні речення перекладаються відповідними українськими риторичними питаннями.

У сучасній англійській мові широке поширення отримали сугестивні (декларативні) питання. Це – питальні речення з неінвертованим порядком слів. Порівняно з інвертованими питаннями декларативні запитальні речення є більш

ввічливою формою вираження запиту про інформацію. Мовець тим самим показує, що він має підстави одержати стверджувальну відповідь на них та виявляє бажаність такої відповіді від співрозмовника. У прикладах, що були проаналізовані, кількість таких речень складає доволі високу частку – 18,71% від усієї кількості питальних речень.

Декларативні питання надають мовцеві широкі можливості для вираження ступеня впевненості за рахунок введення фраз типу: I think, I suppose, I hope, I mean, I know, perhaps, of course, maybe.

«I think we can say that, Jim, yes, okay?» [6, с.103] – «Думаю, ми маємо підстави так казати, правда ж, Джиме?» [2, с.156].

«You think we'd let him write his own column?» [6, с.176] – «То як ви гадаєте, ми могли довірити йому робити колонку?» [2, с.263].

Декларативні питання перекладаються українською мовою відповідними до контексту загальними питальними реченнями або окличними реченнями.

Питальні квазі-речення передають запитання, запити та сумніви. Вони складаються з одного слова і не мають предикативного ядра. Такий тип питальних речень складає 5,2% від усіх інтерогативів в оригіналі роману С. Кінга «Мертва зона».

«Really?» [6, с.20] – «Справді?» [2, с.32].

«Yeah?» [6, с.43] – «Он як?» [2, с.108].

«Well?» [6, с.286] – «Ну?» [2, с.423].

Переклад цього типу питальних речень українською мовою здійснюється за допомогою часток *невже, ну, хіба, справді, то як, ну як, он як* та іншими.

Інтерогативні конструкції в англо-українському зіставленні мають як спільні риси, так і відмінні. Англійські інтерогативи в українськомовному перекладі переважно передаються реченнями цього ж типу, але спосіб перекладу безпосередньо залежить від структурно-семантичного типу питального речення. Однак, існування повного еквівалента англійського інтерогатива в мові перекладу явище нечасте, і збереження загальної форми речення завжди пов'язане з внутрішніми трансформаціями: граматичними чи лексичними.

Література

1. Верба Л.Г. Граматика сучасної англійської мови /Л.Г. Верба, Г.В. Верба. – К.: Логос, 2000. – 352 с.
2. Кінг С. Мертва зона. Роман (Переклад з англ. В. Митрофанова). – К.: Дніпро, 1988. – 555 с.
3. Корунець І.В. Порівняльна типологія англійської та української мов /І.В. Корунець. – Вінниця.: «Нова книга», 2003. – 464 с.
4. Федоров А.В. Основы общей теории перевода /А.В. Федоров. – М.: Высшая школа, 1983. – 303 с.
5. Шевчук С.В. Сучасна українська літературна мова /С.В. Шевчук, О.О. Кабиш, І.В. Клименко. – К.: Алерта, 2011. – 544 с.
6. King S. The Dead Zone [Electronic resource] – Mode of access: http://allking.ru/books/the_dead_zone/

ФОЛЬКЛОР ЯК СПОСІБ ІДЕОЛОГІЧНОЇ БОРОТЬБИ В РОКИ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

В.В. ЛЕНСЬКА,

канд. іст. наук, доц.,

Криворізький національний університет

(Україна)

Фольклор має величезний інформаційний потенціал і є невичерпним джерелом для багатьох галузей наукових знань. Він уже давно став інтегральною складовою історичних досліджень. Підцензурним державним документам стосовно тієї чи іншої події, які накопичуються в архівах, можна довіряти остільки, оскільки. Неперекручене знання історії можливе лише на шляху вивчення альтернативних письмових та усних джерел. Особливо це стосується подій національного та глобального масштабу, які «одночасно видозмінили життя кожного...» і стали для нації «опорними точками у часі» [1, с.17].

Саме до таких подій належить Друга світова війна, яка вже, що називається, перенасичена «пам'яттю паперу» (Лейбниц) санкціонованої літератури. У той же час величезний шар усної народної творчості про воєнну добу лишається на периферії історичної науки. В українській історіографії час від часу з'являються поодинокі розвідки, присвячені аналізу колективної пам'яті народу про минулу війну, відбиті у різних жанрах українського та радянського фольклору [2].

З точки зору авторки, брак уваги істориків до усної народної творчості, як аргументованого компоненту досліджень Другої світової війни, пов'язаний з відносною неупорядкованістю фольклорних джерел цього періоду в українській фольклористиці. Тільки народні пісні воєнного часу, переважно західноукраїнського регіону, зібрані у тематичні збірки [3], а усі інші фольклорні жанри розкидані по сторінках різних видань.

Інша причина, як на мій погляд, пов'язана з двомовністю фольклорних джерел, коли суто український фольклор існував поруч з радянським. Думки, емоції, оцінка поточної ситуації, соціальні прогнози – усе це втілювалося як в українські, так і в російські слова, але зміст їх був тотожним. Фольклор часів війни – це колективна демоскопічна народна пам'ять про часи лихоліття. Вони відбилися в долях окремих індивідів, які на той час мешкали на теренах України. Незалежно від національності, люди відчували себе «єдиною родиною», яка протистоїть нацистським зайдам. Так фольклорна білатеральна традиція українського народу зайвий раз доводить, що він має не одноманітну, а «множинну пам'ять... та різні інтерпретації» [4, с.22] історії війни, як «спільно обжитого минулого» [5, с.16].

У часи слабо розвинутих комунікацій усна народна творчість мала такий величезний суспільний резонанс і вплив на політичну свідомість населення, що

обидві держави, що воювали – Радянський Союз та Німеччина – вирішили приборкати її та використати як ідеологічну зброю один проти одного. В Україні це класичне протистояння розширювалося за рахунок третьої військово-політичної сили – національно орієнтованих бійців УПА та частини населення, яке співчувало їх справі. У цьому ворожому трикутнику відбувалися справжні баталії за усіма правилами війни, тільки фронт проходив не на місцевості, а через душі людей. І тут були свої перемоги та поразки.

Відтак, об'єктом дослідження даної статті є аналіз ідеологічної боротьби засобами фольклору. У своїх міркуваннях та висновках авторка базується на фольклорних джерелах усіх ворогуючих сторін, які доступні в Інтернеті або відкритому друці.

Усна народна творчість існує з часів первісного суспільства, а от «одягнув» її у науковий термін «фольклор» англійський вчений Вільям Томс 1846 року. З англійської – *folklore* – перекладається як народна мудрість. Термін швидко поширився в українському суспільстві, яке завжди було прихильно до народної творчості, а саме тоді переживало справжній бум. Немає жодної історичної події, яка би не була прокоментована та оцінена в народному дискурсі. «Народ скаже, як зав'яже» – говорить українське прислів'я.

XX століття виявилось занадто багатим на трагічні події. Але в усіх жахливих перипетіях життя, а краще сказати виживання, український народ не втрачав цілковите самовладання. Він оголошував анафему катам, підтримував одне одного жартами і вірив, що перемелеться лихо – добро буде. Український фольклор минулого століття поданий різноманітними жанрами: піснями, віршами, коломийками, гаївками, частівками, прислів'ями, анекдотами тощо.

Відмінною особливістю українського фольклору є його яскраво виражений сатиричний та гумористичний характер. Навіть трагічні події, перемелені у жорнах народного гумору, сприймалися не так страшно, а з певною часткою оптимізму. Найбільш мобільним жанром народної творчості були коломийки та частівки, які миттєво відгукувалися на усі актуальні події життя. Короткі за формою, іронічні та кумедні за змістом, вони були своєрідною соціальною усною публіцистикою широкого тематичного діапазону і яскраво виражали велику гаму людських почуттів.

Радянська влада ще у 30-х роках зрозуміла, на яку грізну зброю може перетворитися народна сатирична творчість «у музичній ґрунтовці» (Зумхор) і почала проводити так звану «корекційну» роботу з авторами частівок і коломийок. Для них організовували «творчі» семінари за навчальним планом «Принципи художнього та ідеологічного відбору словесних текстів частівок», літературні навчання тощо. Ці заходи згодом частково виправдали своє призначення і дали очікувані владою пролонговані результати. Тоді і пізніше з'явилося багато частівок, які славили комуністичну партію та радянську владу. Корегування змісту народної творчості владними структурами було нічим іншим, як спробою держави заформалізувати самотутню народну культуру, встановити тотальну монополію на трактування подій суспільного життя та контроль за народною пам'яттю. Як казав Козьма Прутков: «Вони дзвону не

терплять гусярного» [6]. Ця політика знайшла своє продовження і в роки війни.

Аналіз дослідницької літератури з фольклористики дає підставу зробити висновок, що багато хто з авторів розглядає фольклор доби Другої світової війни як абсолютно чисте, не закаламучене джерело народної творчості, якому можна стовідсотково довіряти. Але насправді, не все так однозначно. Частина фольклору, і це видно неозброєним оком, носить відверто замовлений характер або ж належить не самодіяльним, а професійним авторам, які виконували доручення влади. Так, разом з фольклором з'явився дуже талановитий квазіфольклор. Часто-густо він стає підставою для фальсифікованих висновків, бо помилково видається за справжню думку народу, яка віддзеркалювала його ставлення до історичних подій. Хто повірить, що українці, які пережили голодомор, терор і окупацію, раптово усе забули і з власної волі придумали наступні рядки:

<i>«Ой то ж не зоря – Голос із Кремля: Батько наш товариш Сталін Келих підніма, Келих підніма!</i>	<i>Келих підніма За простий народ, Руському народу дяка, Що веде вперед, Що веде вперед!» [7].</i>
--	--

З усієї розмаїтості тем воєнного фольклору найбільший резонанс мали ті жанри, в яких мова йшла про лідерів держав та рухів або воєначальників. За кількісними показниками згадування командирів Червоної Армії, провідне місце на початку війни належало маршалам, героям громадянської війни

С. М. Будьонному та К. Є. Ворошилову. Поки історики сперечаються, чи знали в СРСР про підготовку нападу Німеччини на Радянський Союз, народ вже давно дав відповідь на це питання у частівці:

<i>«Товариш Ворошилов, Война уж на носу.</i>	<i>А конная Будённого Пошла на колбасу» [8, с.30].</i>
--	--

Розробляючи стратегію впливу на маси, А. Гітлер віддавав перевагу усному слову, але «щоб подія або образ отримали завершений вигляд, принципова сутність його повинна бути зафіксована письмово», – вважав він [9, с.4]. На замовлення фюрера ідеологічні диверсанти почали псувати «світлі образи» радянських воєначальників. Заздалегідь був підготовлений та надрукований цикл «Марфушкиних частівок» за авторством міфічного дяді Митяя. Через окупаційну пресу, листівки вони розповсюджувалися серед населення. Частівки написані професійно, б'ють прямо в око і стилізовані під народні:

<i>«Тимошенко сплоховал - В Красной Армии провал. Нет уже иной красы, Как Будённого усы...</i>	<i>Не берёт меня и страх Мне ужасно весело – Я на этих бы усах Весь совдеп повесила!» [10].</i>
--	---

На дискримінацію червоних командирів радянська пропаганда відповідала прямою словесною наводкою по німецьких воєначальниках:

<i>«Генерал Гудериан Нынче с горя в доску пьян,</i>	<i>«Генерал немецкий Шмидт Основательно побит,</i>
---	--

*Потому что генерал
Все кресты порастерял».*

*От горячей бани скис:
Уши – врозь и морда – вниз» [11].*

Такого плану частівки були не для широкого загалу, а виконувалися армійською самодіяльністю, щоб підтримати бойовий і моральний дух бійців та їх політичну свідомість.

Звісна річ, що найбільш популярними мішенями були І. Сталін та А. Гітлер. Кожна із ворогуючих сторін робила з лідера іншої держави потвору, від якої або треба тікати світ за очі, або гнати її у хвіст і в гриву. Ідеологічний залп з німецької сторони був замішаний на трагедії навпіл з комедією:

*«Сталин-сын писал папаше:
Здравствуй, папа, старый хрен!
Жить коль хочешь с сыном Яшей,
То сдавайся немцам в плен!*

*Я признаюсь и сама
Даже к чёрту в лапы
Убежала б без ума
От такого папы!.. [12].*

А у відповідь через лінію фронту лунало:

*«Скоро Гитлеру могила,
Скоро Гитлеру капут!*

*А советские машины
По Берлину побегут!» [13].*

У цій словесній перепалці ми навряд чи знайдемо прізвища лідерів українського повстанського руху, що свідчить про те, що дві рівновеликі воєнні сили не бачили в ньому серйозної загрози і не переймалися його очільниками. А ось національно орієнтовані українці створили цілий пісенний пласт культури, у якому славлять С. Бандеру, Р. Шухевича та інших [14], називаючи їх лицарями волі та ототожнюючи їх імена з незалежністю України:

*«Степану Бандері зложимо подяку
За його труди, й визволення –
Хай живе Бандера, провідник народу,
А з ним Україна – вільна і свята! [15, с.38].*

Негативне ставлення до війни та викриття справжніх її цілей відбилося в коломийках, які хоч і є рідними сестрами частівок, несуть більш національне навантаження та забарвлення. Ілюстрацією цієї думки можуть стати наступні коломийки:

*«Б'ються німці й комуністи
За вкраїнське жито.
Тікав Сталін без штанів
А Гітлер без литок.*

*Українці – добрі люди,
Хочуть мир так скласти:
Собі взяти Україну,
Вожням – свині пасти!*

Хор: Правильно... Совершенно верно... [16].

Аналіз фольклорних творів вказує на те, що вони були не тільки справжнім народним літописом війни, але й влучною та дошкульною ідеологічною зброєю. В реконструкції воєнного хронотопу усна народна творчість постає як джерело білатеріальної пам'яті, яке викликає певні ресентименти та сприяє меморизації подій і персоналій Другої світової війни.

Література

1. Хальбвак М. Коллективная и историческая память // «Неприкосновенный запас», 2005, № 2 – 3 (40 – 41).
2. Грінченко Г. Г. «Раскинулись рельсы далёко»: фольклор примусових робітників нацистської Німеччини у публікаціях радянської доби // Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна. Історія України. Українознавство. Історичні та філософські науки. – Харків, 2008. - № 835. Вип. 11. – С. 103 – 122; Кирчів Р. Двадцять століття в українському фольклорі / Р. Кирчів. – Львів, 2010. – 536 с.; Ленская В. В. «На войне одной минутки не прожить без прибаутки...» Фольклор как история народной памяти о войне / В. В.

- Ленская. Фольклор і сучасна культура: матерьялы III Міжнар. навук. – практ. конф., 21 - 22 крас. 2011. Ч. 1. Редкал. І. С. Роуда [і інші]. – Мінск: Выд. Цэнтр БДУ. 2011, с. 75 – 77.
3. Пісні українських повстанців 1940 – 1960 років / Упоряд.: Ю. Антків, Г. Дем'ян. – Львів, 2002. – 144 с.; Українські народні пісні / Упоряд. О. А. Правдюк. – К.: Наукова думка, 1991. – 288 с. та ін.
4. Нора П. Проблематика мест памяти / Франция – память / П. Нора, М. Озуф, Ж. Де Пюимеж, М. Винок. – СПб: Изд-во С-Петербурга. ун-та, 1999. С. 17 – 50.
5. Ассман Я. Культурная память: Письмо, память о прошлом и политическая идентичность в высоких культурах древности / Пер. с нем. М. М. Сокольской / Ян Ассман. – М.: Языки славянской культуры, 2004. – 368 с.
6. Литературная Россия. – 1987. - № 37 (1285). – С. 17.
7. [Ел. ресурс]: www.rgoridne.com.
8. Бореев Ю. Б. XX век в преданиях и анекдотах. В 6-ти кн. Кн. 3, 4 / Ю. Б. Бореев. – Харьков: Фолио; Ростов-на-Дону: Феникс, 1996. – 527 с.
9. Гитлер А. Моя борьба (Mein Kampf). Пер. с нем. А. Гитлер. – М.: «Т-ОКО», 1992. – 598 с.
10. Листівки часів Другої світової війни. З особистого архіву авторки.
11. [Ел. ресурс]: <http://stalingrad65.vstu.ru/winter-chastushka>
12. Листівки часів Другої світової війни. З особистого архіву авторки.
13. [Ел. ресурс]: shkolazhizni.ru
14. Див. Степан Бандера та його родина в народних піснях, переказах та спогадах / Записи та упоряд. Г. Дем'яна; НАНУ. Ін-т народознавства. – Львів, 2006. – 568 с.
15. Пісні УПА / Збір. і ред. З. Лавришин. – Торонто – Львів, 1996 – 1997.
16. [Ел. ресурс]: <http://poetyka.net/ura/>.

УДК 94(477.74):356/357-058.229(477.7)“1790”

РОЛЬ СТАРШИНИ КАТЕРИНОСЛАВСЬКОГО ВІЙСЬКА ПРИ ШТУРМІ ФОРТЕЦІ ІЗМАЇЛ У ГРУДНІ 1790 р.

А.С. ЛОЖЕШНИК,

аспірантка,

Одеський національний університет ім. І.І. Мечникова

(Україна)

Серед питань вивчення історії Південної України кінця XVIII – першої половини XIX ст. чільне місце посідає історія участі козацьких формувань, що виникли після зруйнування Запорізької Січі 1775 р. (Чорноморського, Катеринославського, Усть-Дунайського Буджацького, Дунайського (Новоросійського), Азовського, Бузького), у війнах Російської імперії зазначеного періоду. В історії зазначених формувань важливу роль відіграли постаті командного складу. Їх вивчення може дозволити краще розкрити питання внеску козацьких формувань у визволення Південної України в кінці XVIII ст. від влади Османської імперії.

У даній статті більш детально зупинимось на дослідженні ролі старшини Катеринославського війська у штурмі фортеці Ізмаїл у грудні 1788 р., яка українськими істориками комплексно не розглядалась. Досі вважалося, що це питання є справою виключно російських істориків, тому в українській історіографії воно не отримало належної уваги [1, с.36-46, 85-91; 2, с.77-87]. Серед найвизначніших праць істориків, де досліджується участь старшини Катеринославського війська у штурмі Ізмаїла та відзначається роль М.І. Платова в організації успішних операцій, слід назвати роботи А.М. Петрова [3, с.165-236], А.В. Венкова [4] та С.І. Ушакова [5]. У своїх працях автори не лише

досліджують постаті старшин та показують їх роль у війську, а й наводять багато архівних матеріалів, характеризуючи старшину, як здібних полководців та сміливих бійців.

Як і для всіх козацьких формувань Півдня України, генеральною перевіркою боєздатності Катеринославського козацького війська став штурм Ізмаїла. Під час штурму, який відбувся 11 грудня 1790 р., Катеринославське військо входило до складу двох колон: четвертої та п'ятої. Четвертою штурмовою колоною, до складу якої входив полк Андріана Денисова, командував бригадир Василь Орлов. П'ятою – Матвій Іванович Платов, який саме тут зумів найкраще показати багатогранність свого військового таланту, беручи участь у складі різних розвідувальних команд, що висилались до стін фортеці. Довів він і свою безмірну хоробрість, беручи безпосередню участь у взятті фортеці.

На шляху до «легкої» перемоги у Матвія Івановича Платова було декілька перешкод: по-перше, з 5900 катеринославських козаків [3, с.180], які перебували у складі його колони, більшість були новобранцями; по-друге, майже всі козаки були піші; по-третє, козаки були озброєні довгими списами, які заважали їм битись у пішому бою. Але цю «перешкоду» за наказом М. І. Платова швидко було усунено: списи вкоротили до п'яти футів, зробивши їх більш придатними для бою в тіснєві.

Та в подоланні «перешкод» М.І. Платов не залишився сам. Поряд із ним під Ізмаїлом зібрались його бойові побратими, досвідчені полководці та сміливі бійці – старшина Катеринославського війська. Серед них були:

- Іловайські: Іван, Григорій і Степан Дмитровичі та Микола Васильович. Не прийшов лише Павло Дмитрович, який саме на той час формував полк з новонабраних малоросійських козаків, що пізніше почав називатись Полтавським легкокінним, за наказом князя Г.О. Потьомкіна. Тому під стінами Ізмаїльської фортеці на чолі полку Павла Іловайського перебував його брат Іван.

- Платови: брати Матвія Івановича, Степан та Петро, та його племінник Іван.

Пліч-о-пліч із ними бились Григорій Хохлачов, Михайло Хопрянінов, Пилип Філатов, Федір та Степан Кутейнікови, Петро та Степан Грекови, Федір Міллер, батько та син Краснови, Адріан та Логгін Денисов, Іван Родіонов та його син Марко, Семерников, Погорілов, Сичов, Гревцов. З військової Канцелярії з'явився до полку Степана Платова поручик Данило Власов, який відразу ж встиг відзначитися.

Бились під стінами Ізмаїла і Андрій Мартинов, Василь Бихаловта, Данило Орехов, який за полоненого трьохбунчужного пашу отримав чин капітана та золотий хрест. Був тут і капітан Ілля Федорович Чернозубов, який за свою відвагу при взятті штурмом Ізмаїла отримав золотий хрест і похвальний лист від О.В. Суворова [6, с.604-605].

Напередодні штурму, вранці 10 грудня, коли російські війська відкрили по фортеці вогонь з усіх гармат, піші козаки подалік від фортеці закінчували останні приготування до штурму, М.І. Платов з В. Орловим давали свої

настанови полковим та сотенним командирам. Зокрема, вирішили, що перед колонами будуть йти по сотні добровольців з фашинами. Саме до їх обов'язків входило закидати рів та першими лізти на вал. Перед колоною Василя Орлова добровольців очолив Степан Кутейников, а перед колоною Матвія Платова – брат Матвія Івановича, майор Петро Іванович. На позиції виступили за сигналом ракети о третій годині ночі 11 грудня 1790 р. [4, с. 116-117].

О пів на шосту ранку 11 грудня 1790 р. розпочався штурм. І відразу ж з турецького боку гарматні постріли, які з'єднались воедино, скинули назад у рів перші ряди росіян. Але це не злякало добровольців, що повалились до рову, наповненого водою [4, с.118].

М.І. Платов, стоячи по пояс у воді, кричав, підштовхував, підсаджував, гонив вгору тих, хто відставав. Ніч та туман допомагали. За мить колона ввійшла до «мертвого простору», де ні гарматні постріли, ні турецькі гранати вже не могли їх дістати. Але попереду був вал, який козаки ніяк не могли подолати. Звідусіль доносились крики, зойки, дзвін металу. Турки в упор розстрілювали сміливців, які все ж таки насмілювались піднятися вгору. Мішками валились зверху вбиті, котились поранені. М.І. Платов, побачивши безпомічність своїх козаків, не втримався й сам поліз на вал, але там, нагорі, стрільба, здавалось, ставала все сильнішою й козаки, збиті натопом турків, що сунув на них, посипались назад до рову. Разом з ними скотився униз і М.І. Платов. Бій переломився, перший приступ колон був розбитий.

Побачивши безвихідне становище, М.І. Платов миттєво перевтілювався. Ще хвилину тому добросердечний командир постав тепер перед козаками безстрашним та грізним. Повернувшись до козаків, він звернувся до них із закликком захистити рідну землю і знову повів їх на новий штурм.

Матвій Іванович Платов першим прийшов до рову і миттю вискочив наверх. Хтось замахнувся – і М.І. Платов зрізав його боковим ударом. Катеринославці, особистий полк, лізли слідом з диким ревом. Перерізали, виштовхали все що заважало, плуталось під ногами. На мить зупинились на відбитому валу, щоб оглянутись. Побачивши запеклу сутичку там, де знаходився Василь Орлов, козаки вирішили йому допомогти. Але М.І. Платов заборонив: «Не чекати! Вперед, поки не опам'ятались...» – і повів козаків вниз, у криві вулички [7, с.137].

У кожному бастіоні під валом знаходився пороховий склад і М.І. Платов, оволодівши одним з них, відразу ж виставив там посилену вахту, яка повинна була утримувати напади турків, перешкоджаючи їм підпалити порох [5, с.13-14].

У цей самий час полковник Василь Орлов мужньо бився на валові. Йому і справді було важко. Як і інших, його зустріли вогнем. Дійшовши до рову і валу, його козаки по драбинах полізли на турецьку батарею. Залізти на вал їм вдалось, але крізь «тури», в амбразури пролізти не змогли. Під час бою з Бендерських воріт вивалив натоп, який, прокотившись по рову, розсік колону Василя Орлова надвоє. Колона змушена була відступити. На валу залишився один Адріан Денисов. У першому бою він отримав декілька ударів по голові, а коли ухилився від удару, ручним ядром потрапили йому між лопаток. Він ледве

сповз разом з пораненими та вбитими з батареї, та опритомнівши, знову кинувся до бою. Заліз на бруствер – пусто, кликав – ніхто не йде. Спустився у рів і там дізнався, що турки всіх розбили, ріжуть і пощади не дають. Адріан Денисов вибрався з рову і пішов на крики. Василь Орлов і Іван Краснов збирали козаків. Адріан Денисов, підтриманий розгубленим натовпом, пішов вперед, на ходу розповідаючи про пусту батарею, яку легко можна було захопити. Дійшовши до вказаної Адріаном Денисовим батареї, козаки зіштовхнулись з 20 турками і дуже легко їх зуміли перемогти [4, с.118-120].

Після взяття Ізмаїла катеринославці почали підраховувати свої втрати. До М.І. Платова принесли пораненого брата, який мав поранення в плече. Винесли з фортеці важкопоранених Івана Іловайського, Степана Грекова, Івана Погорелова. Адріан Денисов зустрів свого брата, Логгіна, ледве живого, з кулями в лівій нозі та з перебитою надвоє рукою. Поряд з ними був і двоюрідний брат Денисових, генерал-майор Федір Мекноб, важко поранений двома кулями. «Слава то, Господи, хрестились брати, – тепер не соромно буде й додому повертатись». Омелян Астахов вивів з бою контуженого батька Микиту Леонтійовича [4, с.122].

Після закінчення штурму основну турботу про поранених проявив Адріан Денисов. Він розшукував лікарів і платив за їх лікування зі своїх невеликих заощаджень. Адже офіцерам вже декілька місяців не платили грошей, і вони обносились так, що навіть не мали нижньої білизни.

Хоробрість та самовідданість катеринославців у взятті Ізмаїла була оцінена урядом. Багато старшин удостоєні нагород. О.В. Суворов особисто клопотав за відважного Адріана Денисова перед Катериною II. Невдовзі на його мундирі заблищав орден святого Георгія 4-ого ступеня з написом «За відмінну хоробрість, виявлену при взятті штурмом фортеці Ізмаїл». На той час йому було лише 26 років. Орден Святого Георгія 3-го ступеню отримали підполковник Греков Іван Євдокимович, прем'єр-майор Астахов Микита Леонтійович, прем'єр-майор Чугуївського полку Іванов Федір.

Степану Грекову, який у відсутність М.І. Платова очолював його полк, після взяття Ізмаїла пожалували чин майора, Марко Іванович Родіонов отримав чин секунд-майора. Омелян Астахов за хоробрість, виявлену під час штурму, отримав чин капітана та знак відзнаки за взяття Ізмаїла.

Після взяття Ізмаїла Г.О. Потьомкін представив Матвія Івановича Платова імператриці. Під час прийому в Зимовому палаці в Санкт-Петербурзі, 25 березня 1791 року, отаман з її рук отримав орден Святого Георгія 3-го ступеню [4, с.128].

Таким чином, старшина Катеринославського війська, разом із іррегулярними (Чорноморським, Бузьким) та регулярними військами відіграла помітну роль під час штурму фортеці Ізмаїл у грудні 1790 р. Старшина під час штурму знаходилась завжди попереду, згуртовуючи і ведучи за собою козаків та солдат усіх військ. Їхні військові заслуги були гідно оцінені на місцевому та державному рівні. Штурм Ізмаїла став своєрідною генеральною перевіркою боєздатності іррегулярних військ, зокрема, Катеринославського, битвою, яка

довела старшині їхню спроможність у веденні бою з набагато більшими (кількісно) військами ворога.

Література

1. Шиян Р.І. Козацтво Південної України в останній чверті XVIII ст. – Запоріжжя, 1998. – С36-46, 85-91.
2. Козацтво на Півдні України. Кінець XVIII - XIX століття / Автори-упоряд.: О. А. Бачинська, Л. М. Маленко, О. А. Пригарін, Р. І. Шиян. – Одеса, 2000. – С.77- 87.
3. Петров А. Н. Вторая Турецкая война в царствование Императрицы Екатерины II 1787–1791 гг. – СПб., 1880.–Т.1. – С.188-236.
4. Венков А. В. Атаман войска Донского Платов. – Москва, 2008. – 497с.
5. Ушаков С. И. Деяния российских полководцев и генералов, ознаменовавших себя в достопамятную войну 1812, 1813, 1814 и 1815 гг. – Ч. 2. – СПб., 1822. – 343 с.
6. Словарь русских генералов, участников боевых действий против армии Наполеона Бонапарта в 1812-1815 гг.» // Российский архив. Т.VII – М., 1996. С.604-605.
7. Собрание всех помещенных в ведомостях обеих столиц с 1787 по 1791 годы включительно, реляций о военных действиях против неприятелей Российской империи / под ред. А. М. Грибовского.– М., 1791.– Ч.1. – С. 137.

УДК [930.1:929Мілюков]:372.894(447)

ПАВЛО МИКОЛАЙОВИЧ МІЛЮКОВ І УКРАЇНСЬКІ ІСТОРИКИ

Ю.В. ЛУК'ЯНЕНКО,

аспірантка,
Одеський національний університет ім. І.І. Мечникова
(Україна)

П.М. Мілюков (1859-1943) – учений, просвітител, політичний діяч, був одним із перших фахівців-історіографів. Як історик історичної науки, він приділяв значну увагу дослідженням українських істориків-професорів класичних університетів в Україні – Св. Володимира (Київ), Харківського та Новоросійського (Одеса). Праці П.М. Мілюкова також були добре відомі в Україні. Однак, проблема відносин П.М. Мілюкова з українськими істориками досліджена мало. У даній статті увага звернена на три питання: 1) відгуки та рецензії П.М. Мілюкова на роботи українських істориків; 2) П.М. Мілюков про школу В.Б. Антоновича; 3) використання історіографічних робіт П.М. Мілюкова в педагогічній діяльності університетської професури в Україні.

1. Серед праць київських істориків П.М. Мілюков особливо виділяв праці М.І. Костомарова та В.С. Іконнікова. На думку П.М. Мілюкова, на рубежі 1850-1860-х рр. в історичній науці почалося формування нового напрямку, яке готувалося «зробити своїм гаслом «народність» [1, с.168]. До нового напрямку П.М. Мілюков відносив М.І. Костомарова (1817-1875). Українські дослідники «народності» паралельно зі слов'янофілами створили, на думку П.М. Мілюкова, «свою особливу доктрину, яка відрізнялася від слов'янофільської відсутністю філософської підкладки і сильно підкресленими національно-автономістичними прагненнями [2, с.76]. «М.І. Костомаров, – писав П.М. Мілюков, – є одним з найяскравіших представників цього руху, протиставивши поняття «народність» поняттю «державності» [3, с.135]. «Народність» для М.І. Костомарова – це «етнографічний елемент історії». Оцінюючи досягнення М.І. Костомарова, в першу чергу за лінією етнографічного аналізу системи стародавніх князівств,

П.М. Мілюков у той же час вважав, що запропонований М.І. Костомаровим поділ на великоросів і малоросів мало в більшій мірі емоційний характер, а не науковий. П.М. Мілюков виступав також проти федеративної теорії М.І. Костомарова, вважаючи його федеративну модель «уявною» державною єдністю. «Русская история в жизнеописаниях ее главнейших деятелей» (1872) отримала двоїсту оцінку П.М. Мілюкова: 1892 р. він назвав її популярною книгою, що належала «до слабких праць М.І. Костомарова», а 1932 р. відзначив її вдалий задум і виконання [4, с.99].

У сфері уваги П.М. Мілюкова й історіографічна творчість В.С. Іконнікова (1841-1923). Його роботу «Скептическая школа в русской историографии и ее противники» (1871) П. М. Мілюков охарактеризував як «докладний переказ творів скептичної школи і полеміки з її приводу» [5, с.63-63]. Саме В.С. Іконніков, на думку П.М. Мілюкова, вперше у вітчизняній історіографії глянув на «скептичну школу» широко і поставив завдання її спеціального вивчення [6]. Самою капітальною працею В.С. Іконнікова П.М. Мілюков вважав «Опыт русской историографии» (1891-1892) [7, с.540-541]. Аналізуючи цю роботу, П.М. Мілюков звертав увагу на історіографічні прийоми і авторський стиль В.С. Іконнікова [8, с.432].

Пропагандистом київського «обласного напрямку» П.М. Мілюков вважав учня В.Б. Антоновича – Д.І. Багалія (1857-1932), професора Харківського університету. П.М. Мілюков схвалював вибір Д.І. Багалія: місцева історія, як предмет дослідження. Книга Д.І. Багалія «Очерки из истории колонизации степной окраины Московского государства» (1887) [9] була оцінена П.М. Мілюковим в цілому позитивно, в першу чергу завдяки своїй джерельній базі – архівним документам. У той же час він зробив ряд критичних зауважень: диспропорція у вивченні малоросійської і московської колонізації, упереджене протиставлення московської колонізації як державної за характером – народної малоросійської. Загальні висновки Д.І. Багалія П.М. Мілюков вважав не цілком зваженими [10].

Серед професорів Новоросійського університету П.М. Мілюков виділяв творчість І. А. Лінніченка (1857-1926) як яскравий приклад єднання тенденцій шкіл Київського та Московського університету [8, с.445]. До ліберальних західників П.М. Мілюков відносив О.Г. Брікнера (1834-1896), оцінюючи його як посередника між російською та німецькою історичною наукою. Обравши за предмет вивчення процес європеїзації Росії, О.Г. Брікнер, на думку П.М. Мілюкова, не дав єдиної схеми історичного процесу, займаючись, переважно, зовнішньою історією і мало уваги приділяючи внутрішній історії. Незважаючи на це, П.М. Мілюков дав високу оцінку таким працям О.Г. Брікнера, як «История Петра Великого», «Потемкин» [11] і «История Екатерины II» [12, с.138].

2. П.М. Мілюков був серед перших дослідників, які спробували дати аналіз школі В.Б. Антоновича (Київській школі) в контексті розвитку російської історіографії. Дана школа мала дидактичний характер: вона сформувалася в результаті університетської науково-викладацької діяльності В.Б. Антоновича. Виділяючи головну проблематику школи (дослідження руських князівств

Дніпровського басейну) і обласну спрямованість, як основну характеристику, П.М. Мілюков визнавав велике значення робіт учнів В.Б. Антоновича: О.М. Андріяшева, Д.І. Багалія, П.В. Голубовського, М.С. Грушевського, М.В. Довнар-Запольського, П.А. Іванова, В.Г. Ляскоронського, Н.В. Молчановського. Спільною рисою творчості членів школи В. Б. Антоновича, на думку П.М. Мілюкова, було вивчення федеративної теорії М.І. Костомарова та ідеалізація давнього періоду слов'янської історії. Підводячи підсумок діяльності учнів В.Б. Антоновича, П.М. Мілюков писав, що, поступаючись вчителю в таланті, тонкощі критичного аналізу, широті і глибині знань джерел, вони, тим не менш, дали ряд цінних монографій з історії руських князівств Дніпровського басейну і неслов'янського населення південних степів [13, с.55].

3. Історіографічні твори П.М. Мілюкова широко використовувалися в навчальному процесі в університетах України: в Університеті Св. Володимира роботи П.М. Мілюкова рекомендували студентам В.С. Іконніков, М.В. Довнар-Запольський, П.П. Смірнов [14]; у Харківському університеті робота П.М. Мілюкова «Главные течения русской исторической мысли» була в списку рекомендованої літератури з курсу «Російська історіографія» у Д.І. Багалія і В.І. Савви [15].

У Новоросійському університеті О.І. Маркевич, Г.І. Перетяткович, І.А. Лінниченко, Є.П. Тріфільєв, Б.О. Вахевич рекомендували студентам роботи П.М. Мілюкова із загального курсу російської історії і спеціальних курсів [16].

О.І. Маркевич, який дуже високо цінував П.М. Мілюкова, рекомендував його роботи зі спецкурсів, що читав у першій половині 1890-х рр., поряд з працями М.М. Карамзіна, М.П. Погодіна, В.О. Ключевського, Б.М. Чичеріна, І.Є. Забеліна, О.С. Лаппо-Данилевського, В.І. Семевського, М.О. Кояловича, М.І. Костомарова, В.Б. Антоновича, Д.М. Бантиш-Каменського, М.О. Максимовича, А. Олара та ін.

Є.П. Тріфільєв, який з 1912 р. почав читати курс «Русская историография», як посібники рекомендував студентами історіографічні праці К.Н. Бестужева-Рюміна, В.С. Іконнікова і П.М. Мілюкова.

Таким чином, до сферт історіографічних інтересів П.М. Мілюкова спеціальним проблемним полем входила історична й історіографічна творчість істориків-професорів українських університетів. За видовою характеристикою це були переважно рецензії на публікації вчених України, тематичні статті, в яких розглядалися проблеми історії історичної науки в Україні, енциклопедичні статті загального характеру, в яких творчість українських істориків висвітлювалася в контексті єдиного процесу російської історіографії. Завжди різкий у своїх відгуках, П.М. Мілюков намагався об'єктивно підходити до оцінки робіт, виділяючи їх позитивні риси і критикуючи, з його точки зору, недоліки. У свою чергу, історіографічні роботи П.М. Мілюкова, і, в першу чергу, його праця «Главные течения русской исторической мысли», досить швидко увійшли в науковий побут українських вчених і широко рекомендувалися студентам при вивченні курсів з російської історії та історіографії.

Література

1. Вандалковская М. Г. Павел Николаевич Милуков // Портреты историков: Время и судьбы. В 2 т. Том 1. Отечественная история. Москва-Иерусалим. – 2000. – С. 164-176.
2. Милуков П. Н. Разложение славянофильства. Данилевский, Леонтьев, Вл. Соловьев / П. Н. Милуков // Вопросы философии и психологии. – М., 1893. – Год IV, кн. 3 (18). – С.72-80.
3. Милуков П. Н. Историческая арматура украинизма // Последние новости (Париж). – 1939. – С.130-140.
4. Милуков П.Н. Н.И.Костомаров (1817-1875) // Историческая записка о деятельности имп. Московского археологического о-ва за первые 25 лет существования. – М., 1890. – С.95-102.
5. Милуков П.Н. Русская история // Книга о книгах: Толковый указатель для выбора книг по важнейшим отраслям знаний /Сост. многими специалистами; Под ред. И.И.Янжула при ближайшем участии П.Н.Милукова, П.В.Преображенского и Л.З.Мороховца; Изд. на средства Д.И.Тихомирова. – М., 1892. 4.1. – С.61-71.
6. Иконников В. С. Скептическая школа в русской историографии и ее противники / В. С. Иконников. Киев. – 1871. – 106с.
7. П. Н. Милуков. Рец. на: Иконников В.С. Опыт русской историографии. Киев, 1891-1892. Т.1, кн.1-2 // Русская мысль. – 1892. – № 12. – С.539-541.
8. Милуков П.Н. Источники русской истории и русская историография // Энциклопедический словарь/Изд. Ф.А.Брокгауз и И.А.Ефрон. – СПб., 1899. – Т.ХХVIII, полутом 55. – С.430-446.
9. Багалея Д. И. Очерки из истории колонизации степной окраины Московского государства. – М.: «Катков», 1887. – 614с.
10. Милуков П.Н. Рец. на: Багалея Д.И. Очерки из истории колонизации степной окраины Московского государства. – М., 1887. – Т.1. История колонизации // РМ. – 1887. – № 7. – С.405-408.
11. П. Н. Милуков. Рец. на: Брикнер А.Г. Потемкин. СПб., 1891 // Русская мысль. – 1892. – № 4. – С.161-162.
12. Милуков П. Н. Главные течения русской исторической мысли. – Изд. 3-е – СПб.: Аверьянов, 1913. – 342 с.
13. Трибунский П. А. Милуков П. Н. о Киевской школе // Сёмья Міжнародныя Доунараускія Чытанні: Матэрыялы Міжнародны навуковай канферэнцыі, Рэчыца, 1-2 кастрычніка 2010 г. Гомель, 2011. – С.52-63.
14. Обзорение преподавания в Университете св. Владимира на 1897-98 учебный год с приложением расписания лекций. Киев, 1897.- С.7; Объявленные на весеннее полугодие [1911 года] курсы с указанием часов и пособий [на историко-филологическом факультете Университета св. Владимира] // УИ. 1911. № 4. - С.6,7 отд. паг.; Обзорение преподавания на историко-филологическом факультете Университета св. Владимира в весеннем полугодии 1913 г. // Там же. 1913. – № 5. – С.7 отд. паг.; Обзорение преподавания в Университете св. Владимира на 1916-1917 учебный год. По историко-филологическому факультету. Киев, 1916. – С. 18.
15. Обзорение преподавания предметов и практических занятий в имп. Харьковском университете на 1895-96 академический год. Харьков, 1895. – С. 13; Обзорение преподавания предметов и распределение лекций и практических занятий по историко-филологическому факультету имп. Харьковского университета на 1910-1911 академический год. Харьков, 1910. – С.13; Обзорение преподавания предметов и распределение лекций и практических занятий по историко-филологическому факультету имп. Харьковского университета на 1912-1913 академический год. Харьков, 1912. –С.13; То же на 1914-1915 академический год. Харьков, 1914. – С.17.
16. Обзорение преподавания в имп. Новороссийском университете в 1904-1905 академическом году по историко-филологическому факультету. Одесса, 1904. –С.16; То же в 1905-1906 академическом году по историко-филологическому факультету. Одесса, 1905. – С.18, 19-20; Обзорение преподавания на историко-филологическом факультете имп. Новороссийского университета в 1910-1911 академическом году. Одесса, 1910. – С.16; Обзорение преподавания в имп. Новороссийском университете (на осеннее и весеннее полугодия) на историко-филологическом факультете в 1911-1912 академическом году. Одесса, 1911. – С.19; То же в 1913-1914 академическом году и учебные планы факультета. Одесса, 1913. – С.17; То же в 1914-1915 академическом году и учебные планы факультета. Одесса, 1914. – С.15.

УДК 811.161.2'371

ЕНЦИКЛОПЕДИЧНІ ТА ПЕРЕКЛАДНІ СЛОВНИКИ: ФУНКЦІОНАЛЬНО-СТИЛЬОВЕ РОЗШАРУВАННЯ АБСТРАКТІВ-ТЕРМІНІВ ПРАВДА ТА НЕПРАВДА

М.В. МАМИЧ,

канд. філолог. наук, доц.,

*Національний університет «Одеська юридична академія»
(Україна)*

За допомогою енциклопедичних і перекладних словників можна з'ясувати, за якими функціональними сферами закріпилося вживання тих чи

інших слів абстрактно-семантичного поля *правда* – *неправда*, в яких лексико-семантичних варіантах відбулася термінологізація значення, оскільки спроби об'єднання й роз'єднання значень у структурі слова зумовлені семантичною системою мови в цілому та її окремими стилями [1, с.81].

Так, іменник *правда* термінізувався у складі сполуки літературознавчого змісту – *художня правда*, що означає «правдиве відображення дійсності у творах мистецтва, художнє розкриття істотного й необхідного» [6, с.398; 4, с.370; 2, с.50]. У Словнику української мови [5, с.498] відповідником цієї сполуки є *правда життя* – «правдивість у художньому зображенні різних життєвих колізій») та філософського – *синкретична правда* [4, с.370], що отримали стилістичну позначку *літ.* та *філос.* відповідно.

Абстрактний іменник *правдивість* кваліфіковано як термін етики [4, с.370].

Поняття *істина* і в Словнику української мови [5, т.IV, с.50], і в спеціальних лексикографічних джерелах має одним із компонентів тлумачень філософське значення й відповідну стилістичну ремарку *філос.*, хоча словникові інтерпретації цього слова доволі різні. Порівняймо:

Словник української мови: Істина. – 3. *філос.* Достовірне знання, що правильно відображає реальну дійсність у свідомості людей.

Філософський словник: Істина – адекватне відтворення в пізнанні об'єктивної реальності; результат певного, визначеного практичного, гносеологічного відношення, при якому пізнавальний образ суб'єкта виступає як правильне відображення дійсного стану об'єкта.

Якщо «філософське тлумачення» гарантує правильне розуміння слова-терміна і вживання його в мові, в контексті, то «енциклопедичне» орієнтоване на опис явища через інші поняття-іменники з погляду конкретної науки.

Терміносполуки з лексемою *істина* виявляють гіперо-гіпонімічні зв'язки зі стрижневим поняттям, а саме: *абсолютна істина*, *вічна істина*, *подвійна істина*, *конкретна істина*, *об'єктивна істина*, *відносна істина* [4, с.172].

Філософський зміст властивий і поняттю *істинність*, що також конкретизує своє значення у сполуках *логічна істинність* та *фактична істинність*, які є категоріями логіки [4, с.172]. *Істинність* же за ФС є членом парної категорії «правильність та істинність» металогіки, уведених до наукового обігу для оцінки виразів у логіці стосовно «відношення речень будь-якої мови-об'єкта до предметної дійсності» [6, с.195].

Вузьку сферу застосування має й поняття *аксіома* [6, с.14; 4, с.25] як логіко-філософський термін.

У термінологічному значенні взаємодіють й абстрактні опозиції *справедливість* і *несправедливість*, порівняємо дефініцію: «соціально-етичні поняття, які відображають уявлення певних соціальних груп і окремих індивідів про ступінь відповідності існуючого чи можливого стану речей їхнім потребам, інтересам та ідеалам» [6, с.495], зі змістом якої пов'язані сполуки *політична справедливість*, *моральна справедливість*, *економічна справедливість*, *правова справедливість* [6, с.495]. За Російсько-українським словником наукової термінології лексема *справедливість* має стилістичні позначки *соціол.* та *філос.*,

що конкретизують сфери вживання наукового поняття, а приклади доповнюють валентну специфіку слова, зокрема, в соціологічному аспекті вживається сполука *соціальна справедливість* [4, с.480]. Абстракт же *несправедливість* вживається в політичному та юридичному контекстах; останній, наприклад, репрезентовано сполукою *несправедливість вироку* [4, с.278].

Категорією філософії, етнології та соціології є слово *дійсність* (РУСНТ, 110), що реалізує свої функції в терміносполуках *відтворення дійсності, ідеалізація дійсності; інонаціональна дійсність; образне втілення дійсності, реалістичне сприйняття дійсності, романтичне сприймання дійсності; соціальна дійсність*. Щоправда, жодна з цих сполук, на нашу думку, не відповідає значенню «те саме, що істина 1».

Поняття *реальність* [4, с.418] співвідносне з терміносферами філософії (*речово-відчутна реальність, об'єктивна / суб'єктивна реальність, фізична реальність*), юриспруденції (*реальність закону*), естетики (*естетична реальність*) тощо.

Як одне з центральних понять філософії виступає абстракт *об'єктивність* («науковий підхід до дослідження явищ реальної дійсності» [6, с.356], значення якого уточнюються в терміносполуках *об'єктивність зовнішнього світу, об'єктивність часу і простору, об'єктивність причини* [4, с.296].

Категоріями філософії та мистецтвознавства є лексеми *ілюзія, ілюзорність* [4, с.159; 6, с.172].

Частина елементів аналізованого абстрактно-семантичного поля – це ті, що пов'язані зі сферою літератури - та мистецтвознавства: *небилиця фольк.* [4, с.269; 2, с.500], *байка літ., фольк.* [4, с.47], *комедія літ., мист., театр.* [4, с.184; 2, с.366], *фантазія мист.* [4, с.540], у зв'язку з чим вони внаслідок термінологізації втратили в одному зі значень зв'язок із семою 'уявність', 'нереальність'.

Поняттям мистецтвознавчої та соціологічної галузі є слово *фальш* [4, с.540], лексема *фантазмагорія* – у термінообігу мистецтвознавства й психології [4, с.541]. Абстракт же *фікція* має літературознавчий (*літературна фікція*) та юридичний (*юридична фікція*) зміст [4, с.544]. На нашу думку, ті значення, що співвідносні з соціальною сферою життєдіяльності людини, зберігають і зв'язок із компонентами абстрактно-семантичного поля *правда – неправда*.

За даними «Юридичної енциклопедії», актуальні абстракти *афера* та *шахрайство* співвідносяться як художньо-публіцистичне та законодавче; метафоричний зміст має сполука *пірамідальні афери*, коли йдеться про те, що «шахраї, порушуючи порядок випуску та обігу цінних паперів, розповсюджують не забезпечені активами сертифікати» [7, т.І, с.171].

Таким чином, процеси термінологізації, функціонально-стильового розшарування деяких компонентів аналізованого абстрактно-семантичного поля (разом таких до 25 абстрактів) вплинули на процес подальшого абстрагування слів, про який Л.М. Полюга зазначав: «З погляду ж утворення терміна-абстракта процес узагальнення, який здійснюється в психіці людини

при виникненні термінолексем, значно ускладнюється. Наявність абстрактного елемента в такому слові значно зростає» [3, с.171].

Крім того, нівелюється синонімічність зв'язків абстрактів, яку заступають гіперо-гіпонімічні відношення між поняттями-словами та поняттями-словосполученнями.

З меж аналізованого абстрактно-семантичного поля внаслідок термінологізації, розвитку полісемії виходять деякі з лексико-семантичних варіантів абстрактів. Зокрема, це стосується понять *дійсність*, *небилиця*, *байка*, *комедія*, *фантазія*, *фантазмагорія*, які фактично в термінозначенні наближаються до конкретних іменників (крім лексеми *дійсність*).

Залучення енциклопедичних і перекладних філологічних словників до вивчення лексикографічної інтерпретації слів абстрактно-семантичного поля *правда – неправда* детерміноване потребою врахування й такої властивості абстрактів, як здатність до термінологізації одного з лексико-семантичних варіантів аналізованих слів. У цій функції компоненти абстрактно-семантичного поля *правда – неправда* фактично утворюють іще одну – термінологічну парадигму в системі семантичного поля, куди множинно можуть входити поняття із суфіксальною ознакою книжності на *-ість*.

Література

1. Волацкая З.М. Некоторые наблюдения над структурой толкования мотивированных слов (на материале словарных статей в «Словаре польского языка» под ред. В.Дорошевского) // Советское славяноведение. – 1976. – № 6. – С. 77-86.
2. Літературознавчий словник-довідник / Ред. кол.: Гром'як Р.Т. та ін. – К.: Вид-во «Академія», 1997. – 725 с.
3. Полюга Л.М. Українська абстрактна лексика XIV – першої половини XVII ст. – К.: Наук. думка, 1991. – 238 с.
4. Російсько-український словник наукової термінології: Соціальні науки / Й.Ф.Андерш, С.А.Воробйова, М.В.Кравченко та ін. – К.: Наук. думка, 1994. – 600 с.
5. Словник української мови: В 11-и т. – К.: Наук. думка, 1970-1980.
6. Філософський словник / За ред. В.І.Шинкарука. – К.: «Укр. Рад. Енцикл. АН УРСР», 1973. – 600 с.
7. Юридична енциклопедія: В 6 т. / Редкол.: Ю.С.Шемшученко (відп. ред.) та ін. – К.: «Укр. енцикл.», 1988. – Т. 1.: А-Г. – 672 с.

УДК 82.09

СТИХИ КНЯЗЯ ИВАНА МИХАЙЛОВИЧА ДОЛГОРУКОВА В СОСТАВЕ ПУТЕВЫХ ЗАМЕТОК «СЛАВНЫ БУБНЫ ЗА ГОРАМИ, ИЛИ ПУТЕШЕСТВИЕ МОЕ КОЕ-КУДА 1810 ГОДА»

М.О. МЕЛЬЦИН,

канд. ист. наук, доц.,

*Северо-Западный институт печати Санкт-Петербургского
государственного университета технологии и дизайна*

Н.В. КУЗНЕЦОВА,

магистр этнологии ЕУСПб,

Петербургский институт юдаики

(Россия)

Князь И.М. Долгоруков (1764-1823), известный писатель своего времени, в течение жизни попробовал себя в самых разных литературных жанрах, от

небольших эпиграмм и пьес-провербов до объёмных сочинений мемуарного характера. Литературные занятия были не только его любимым хобби, которым он спасался от праздности и скуки, кн. И.М. Долгоруков был одним из тех просвещенных людей к. XVIII – нач. XIX вв., которые видели особую миссию в том, чтобы оставить на память потомкам свои жизненные наблюдения и плоды своего творчества. Не удивительно, что кн. И.М. Долгоруков оставил несколько книг путевых заметок, которые он написал во время путешествий.

В данном докладе речь пойдет об одном из таких путешествий, описанных в книге «Славны бубны за горами, или Путешествие мое кое-куда 1810 года» (далее – «Путешествие...»), в ходе которого он посетил Одессу и Киев. Это путешествие кн. И.М. Долгоруков предпринял с экскурсионной целью, без какой бы то ни было надобности по семейным делам или по службе (он в это время занимал должность владимирского губернатора). Развлекательный характер поездки способствовал литературному труду во время путешествия, и эти путевые заметки по объёму получились довольно велики. В тексте «Путешествия...» встречаются поэтические произведения небольших форм, цитаты и автоцитаты, а также стихи, написанные в дороге. Эти тексты имеют непосредственную связь с теми впечатлениями, которые кн. И.М. Долгоруков получил во время путешествия, поэтому мы будем их рассматривать в контексте этих путевых заметок.

Текст «Путешествия...» известен нам, прежде всего, по публикации замечательного украинского филолога О.М. Бодянского [1]. Сохранился также авторизованный список этого произведения [2]. В публикации всего насчитывается 12 поэтических фрагментов, уверенно атрибутируемых кн. И.М. Долгорукову, а в списке содержится также эпиграф и один отрывок из стихотворения, который при публикации был выпущен. Рассмотрим несколько из поэтических текстов, принадлежащих перу кн. И.М. Долгорукова, и их связь с содержанием «Путешествия...».

Кн. И.М. Долгоруков отпросился в отпуск от должности на три месяца и почти всё это время провёл в путешествии (с 10 июня по 3 сентября 1810 г.). Вот как он описывает проделанный путь: «...мы тот же взяли тракт, по которому Екатерина ездила в Крым и Киев в 1787 году. Мы проехали губерньские города Тулу, Орел, Курск, Харьков, Полтаву, Херсонь, видели Николаев, Одессу, Очаков, свернули в Киев, восхищались Потоцкого садами в Умани и, после двунедельного почти пребывания в Киеве, в конце августа прямым путем на Нежин, Батурин, Глухов воротились через Орловскую губернию и Калугу в Москву» [3, с.157]. Кн. И.М. Долгоруков называет свой поступок, а именно желание ехать в Одессу, достаточно экзотическим: «Мое намерение ехать в Одессу встретило многих порицателей. Если б я собрался в Париж, меньше бы кричали, потому что туда многие езжали, но в Одессу – никто; или малое число людей ознакомились с Кавказом и под видом врачевства туда ездили, как в подмосковную. Но идея перенестись на Черное море была еще нова, и все о ней толковали по-своему» [3, с.155]. Кн. И.М. Долгоруков неоднократно подчёркивает, что его поездка странна и необычна и объясняет её неким любопытством, внезапно охватившим его: «Во всех

журналах писали диковинки об Одессе. Это зажгло мое любопытство, и я, занявши нужное число денег, которое и до сих пор еще должен (1813), стал готовиться к отъезду» [3, с.151]. Однако поступок кн. И.М. Долгорукова вряд ли можно действительно считать прихотью или безрассудством. У него были и вполне рациональные мотивы, о которых он упоминает вскользь: 1) незадолго до этого его вторая жена потеряла дочь от первого брака (Е.А. Пожарская скончалась в 1809 г.), и кн. И.М. Долгоруков рассчитывал путешествием отвлечь супругу от горестных переживаний; 2) в семье Долгоруковых чрезвычайно почиталась родная бабка кн. И.М. Долгорукова, знаменитая схимонахиня Нектария, похороненная в Киеве, могилу которой он давно желал навестить; 3) в Киеве незадолго до этого (1805 г.) поселилась вышедшая замуж сестра кн. И.М. Долгорукова, Е.М. Селецкая, и он останавливался у них в доме. Путешествие в целом, таким образом, было оправдано вполне обыкновенными мотивами, экзотическим в его программе можно признать только желание посетить именно Одессу, куда кн. И.М. Долгорукова ничто не влекло, кроме любопытства.

Рукопись «Путешествия...» содержит следующий эпитафия, который в посмертную публикацию не был включен: «Я стар, но все еще пол нежный ублажаю, / С ребячества ему, как подданный, служу. / Другого над собой владычества не знаю, / И, сколько от того порою ни тужу, / Но чувства, мысли, дух – ему все посвящаю» [2, л.1]. Эти строки вообще довольно характерны для кн. И.М. Долгорукова, известного прежде всего своей любовной лирикой, но их никак нельзя признать отражающими направленность и смысл текста «Путешествия...», поскольку о любви в нём не говорится почти ничего. Это типичные заметки путешественника, дающего характеристику местностям, через которые ему довелось проехать, увиденным достопримечательностям, встреченным людям, их нравам и обычаям, но не чувствам и любовным похождениям. Описания, из которых состоит эта книга, изобилуют порой скучноватыми дотошными перечислениями, из каких материалов строятся дома в том или ином городе, хороша ли местная вода, удобна ли для путешественника почтовая станция и т.д. Иногда кажется, что кн. И.М. Долгоруков устраивает в городах и селениях своего рода инспекцию (впрочем, так иногда казалось и местным чиновникам, которые принимали его за ревизора): он посещает богоугодные заведения, школу, церковь, ярмарки и праздники. И все-таки кн. И.М. Долгоруков ставит эпитафией к этому тексту центральный мотив своего творчества – служение женскому полу. Нам кажется, что в данном случае речь идет не о любви к женщинам вообще, а прежде всего о любви к женщинам из своего семейства, которая подтолкнула кн. И.М. Долгорукова совершить это путешествие. Отвлечь от мрачных переживаний свою жену, навестить сестру, поклониться могиле бабки – вот истинная цель путешествия кн. И.М. Долгорукова, и он в данном случае «пол нежный ублажает» именно в этом смысле, имея в виду, прежде всего, упомянутых женщин.

Каждый поэтический фрагмент, включённый в «Путешествие...», оказывается тесно связанным с описываемыми событиями. Есть законченные

произведения, написанные непосредственно в дороге. Таково четверостишие кн. И.Д. Трубецкому («Спасибо, милой Князь, тебе за угощение...» [1, с.2]), в доме которого путешественники останавливались на ночлег; эпиграмма кн. Г.А. Потемкину, надпись к бюсту Павла I, «Развалины Серпуховской крепости», «Елисаветград». Некоторые из этих законченных произведений кн. И.М. Долгоруков впоследствии включил в собрание своих стихотворений [4, с.111, 112, 159] как самостоятельные тексты. Одно из таких стихотворений, «Бал в Кременчуге» [1, с.97-98]), сопровождается подробным описанием обстоятельств его создания. Останавливаясь в Кременчуге, кн. И.М. Долгоруков был приглашён на фейерверк к одному знакомому своей первой жены. Знакомство было весьма дальнее, да и фейерверк не удался, поскольку ночь на берегу Днепра оказалась лунная, ничего не было видно, к тому же фейерверк отсырел и плохо горел. Кн. И.М. Долгоруков, ища, чем развлечь себя в этих обстоятельствах, «...присел на большом дубовом отрубке и мысли свои одевал в рифму» [1, с.97]. В стихотворении ясно читается ирония автора по отношению к Кременчугу, который не понравился кн. И.М. Долгорукову, к ярмарке, которая происходила там в то время и тоже ему не понравилась, и, конечно, к неудавшемуся фейерверку: «Богач в Кременчуге на ярмарке стремится / Таких же, как в Москве, добыть себе утех». Небольшой провинциальный город, который изо всех сил старается хоть в чём-то походить на Москву и Петербург, кн. И.М. Долгорукову кажется жалким и смешным: «Ему знакомы все столичные названья: / Редут и летний сад то там, то сям торчит». По-видимому, в Кременчуге действительно были свой редут и свой летний сад, что и обратило на себя внимание автора стихотворения. Досталось и гостеприимному хозяину, желание которого похвастать фейерверком «как в Москве» явно не удалось. Раздосадованный гость пишет: «Меж тем, как гордый Днепр свет лунный отражает / И кажет путь плотам, плывущим в чудный Крым, / Ракеты, бураки весь берег освещают, / Среди песков его столбом клубится дым». Кн. И.М. Долгоруков высказывал эти же мысли и в прозаическом тексте. Его неприятно поразили в Кременчуге именно пески: «Он (Кременчуг – *Н.К., М.М.*) на таких сидит песках, что от пыли ни в одном доме нет убежища. Беспокойное положение!» [1, с.93]. Сочетание песка и дыма вместо фейерверка – вот образ Кременчуга, который зафиксировало перо кн. И.М. Долгорукова.

Стремление отражать местные реалии у кн. И.М. Долгорукова проявляются не только в том, что его стихи строятся на фиксации непосредственно с ним происходящего, но и в языковых явлениях. В этом стихотворении неожиданно появляются украинизмы, в целом для кн. И.М. Долгорукова совершенно не характерные: «Тут музыка зараз и певчие готовы, / Молоденьких девиц, как пчел, кружится рой. / Нехай же москвичи к провинциям суровы, / И в них по временам бывает век златой». Автор даже комментирует слово «зараз» (тотчас) [4, с.159], поскольку это слово, судя по всему, для него ново. При этом другой украинизм – нехай – остается без примечаний. Четверостишие посвящено балу в клубе, на котором кн. И.М. Долгоруков побывал, въезжая в Кременчуг.

Не все поэтические произведения, входящие в текст «Путешествия...», были опубликованы кн. И.М. Долгоруковым в собрании его стихотворений. Среди этих не вошедших в «Бытие...» стихотворений есть явно отвергнутые по цензурным соображениям: «С престола в плен попасть ужасно...» [1, с.44], «Сравнение веков» [5, л.11об.–15].

Но в некоторых случаях не ясно, почему кн. И.М. Долгоруков отказался от включения стихотворения в «Бытие...». Например, это произошло со стихотворением, посвящённым городу Николаеву. Обстоятельства написания этого стихотворения таковы. Выезжая из Одессы в сторону Николаева, путешественники должны были переправиться через Южный Буг. На реке они застали шторм, который всех сильно напугал: «Буг разгорячен был волнами; одна другую пробивала, и берега вокруг его взмылились от пены; легкая лодка давала по три и по четыре оборота из края в край и не могла прибиться к пристани. На больших барках поднять паруса не можно: ветер изорвет, как паутину, да и против ветра идти тяжело. Мы выжидали час, два и три: буря не утоляется. Какое зрелище ужасное – разъяренная река! Буг же по натуре своей беспокоен. Мощное детище бешеного моря!» [1, с.178]. Несмотря на эти обстоятельства, с другого берега удалось доставить еду на ужин и вскоре переправиться самим. Приключение отразилось в небольшом стихотворении, которое сопровождается комментарием: «Вот доказательство, что и страх не мешает стихов сочинять!» [1, с.179]. Кн. И.М. Долгорукову до этого редко приходилось путешествовать по воде, и море он видел впервые в жизни. Прогулка по Чёрному морю, которую он совершил в Одессе, произвела на него неприятное впечатление: страшно, холодно и мокро. Переправляясь через Буг, он испытал подобное чувство, но ему хотелось поскорей в Николаев, который ему, в отличие от Одессы, очень понравился.

Утихло на Буге волненье,
От сердца прочь отходит страх.
Гостеприимно утешенье
Вблизи нас ждет на берегах.
Бегут приятели навстречу,
Несут всех радостей предтечу,
Край хлеба, пищу и вино.
Хвала тебе, Творец вселенной,
Что нас стихии разъяренной
Еще не погрузил на дно! [1, с.179]

Этот небольшой текст очень тесно связан с конкретными событиями, которые в нём упомянуты. Возможно, именно это побудило кн. И.М. Долгорукова не отрывать стихотворения от контекста и не публиковать как самостоятельное произведение.

Такое взаимное комментирование прозаического и поэтического текстов, повторение тех же мыслей и отражение тех же впечатлений, характеризует поэтическую манеру кн. И.М. Долгорукова как реалистическую, направленную на воспроизведение бывших с ним событий. Склонность автора записывать происходящее по свежим следам заставляет видеть в нём человека

любопытного, всегда открытого новым впечатлениям и, в целом, живущего настоящим, тем, что происходит здесь и теперь. Проследив это явление на примере стихотворений, включённых текст «Путешествия...», можно с уверенностью утверждать, что и многие другие стихи кн. И.М. Долгорукова также созданы на основе реальных жизненных впечатлений, что необходимо учитывать при анализе его поэтического творчества.

Литература

1. Долгорукий И.М., кн. Славны бубны за горами, или Путешествие мое кое-куда 1810 года / предисл. О.М.Бодянского. М.: Имп. О-во истории и древностей рос. при Моск. ун-те, 1870.
2. Долгорукий И.М., кн. Славны бубны за горами, или Путешествие мое кое-куда 1810 года // Отдел редких книг и рукописей Научной библиотеки Московского государственного университета им. М.В.Ломоносова (далее – ОРКиР НБ МГУ). 1Р.к.175¹⁰. Рук.43.
3. Долгоруков И.М., кн. Повесть о рождении моем, происхождении и всей жизни, писанная мной самим и начатая в Москве, 1788-го года в августе месяце, на 25-м году от рождения моего... / Издание подготовили Н.В.Кузнецова, М.О.Мельцин. Отв. ред. – В.П.Степанов. Т.1–2. СПб.: Наука, 2004–2005. – (Литературные памятники). Т.2. СПб.: Наука, 2005.
4. Долгорукий И.М., кн. Бытие сердца моего, или Стихотворения князя Ивана Михайловича Долгорукого. Изд. 3-е. В четырех частях. М.: Издание книгопродавца А.С.Ширяева; В Университетской Типографии, 1817–1818. Ч.III: Содержащая в себе стихотворения забавные, песни и всякие мелкие отрывки. М., 1818.
5. Долгоруков И.М., кн. Запрещенный Товар или потаенное собрание тех моих сочинений коих я или не хотел или не мог выпустить в свет. Москва, 1822го Года Ноября 1го дня // ОРКиР НБ МГУ. 1Р.к.175². Рук.36.

УДК 81'373.6

АКТУАЛЬНІСТЬ ЕТИМОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ НА СУЧАСНОМУ РІВНІ РОЗВИТКУ МОВОЗНАВСТВА

М.І. МИРОШНИЧЕНКО,

ст. викладач,

Одеський національний морський університет

(Україна)

Слова, мова є абсолютно звичним оточенням нашого життя, хоча й цілком неординарним. Розмовляючи, ми прагнемо дібрати якнайбільш точне слово, аби чітко висловити свою думку. Проте чи багато з мовців замислюються над тим, що означає те чи інше слово, чому предмети, особи, явища мають саме такі, загальновідомі й закріплені за ними в повсякденному вжитку значення? З якої мови дійшло до нас те чи інше слово, якими були його початкові корені? На всі ці питання можуть дати відповідь етимологічні словники, а також наука етимологія. Адже ця наука нерозривно пов'язана з людським суспільством, хоча, на наш погляд, і переживає період «застою» на даний час, оскільки наявні етимологічні словники вже не в змозі забезпечити потреби людей у пізнанні сьогочасних реалій, розширити й збагатити систему знань кожної сучасної людини через те, що тлумачення слів у них є суто лінгвістичними й не розкривають зв'язку між явищами на рубежі близьких і взаємопов'язаних на сьогодні наук: мовознавства, історії, етнографії, етнолінгвістики, психолінгвістики, когнітивної лінгвістики тощо.

На нашу думку, етимологічні дослідження зазвичай нерозривно пов'язані з людською діяльністю й дають змогу зробити певні висновки про мотивацію називання тих чи інших предметів, явищ, осіб у свідомості різних народів.

Тому метою нашого дослідження було з'ясувати актуальність і необхідність етимологічних досліджень на сучасному рівні розвитку мовознавчої науки.

Сам термін *етимологія* означав «граматика» у мовознавчих дослідженнях ХІХ ст. Яке ж значення названого поняття на сучасному рівні? За даними «Лінгвістичного енциклопедичного словника», етимологія (*etymologia*, від грец. *etymon* – істина та *logos* – слово, вчення): 1) розділ історичного мовознавства, що вивчає походження слів; 2) сукупність прийомів дослідження, спрямованих на розкриття походження слова, а також сам результат цього розкриття; 3) походження слова [3, с. 596].

Дослідник В. Пізані основним завданням етимолога вважає «знайти значення слова в момент його первинного створення» [7, с.129].

Л.А. Введенська у своєму підручнику «Етимологія» виділяє такі її види:

- власне етимологія, яку можна поділити на незаперечно наукову, гіпотетичну та антинаукову;

- народна етимологія, до якої входять поняття власне народної етимології, псевдонародної етимології, дитячої етимології та явища, змішані з народною етимологією;

- псевдоетимологія, яка поділяється на навмисну псевдоетимологію та ненавмисну псевдоетимологію [3].

Основи наукової етимології пов'язані з порівняльно-історичним мовознавством, з іменами видатних мовознавців Ф. Боппа, В. Гримма, О.М. Трубачова, М. Фасмера, Ю.В. Откупщикова та ін. Вагомий внесок у розробку етимології індоєвропейських мов зробив А.Ф. Потт, автор знаменитої праці «*Etymologische Forschungen auf dem Gebiete der Indogermanischen Sprachen mit besonderem Bezug auf die Lautumwandlung im Sanskrit, Griechischen, Lateinischen, Litauischen und Gotischen*». У його дослідженні етимологізація, що досі спиралася, насамперед, на зовнішню схожість (іноді лише випадкову), вперше отримала фонетичне обґрунтування й набула необхідної точності. А. Фік уклав порівняльно-етимологічний словник індоєвропейських мов.

Предметом наукової етимології є дослідження джерел і процесу формування словникового складу мови, проведення, за потреби, реконструкції окремого слова або певного словникового складу найдавнішого (частіше дописемного) періоду [2, с.596].

Спроби ж віднайти первинне значення слова на основі самих лише ідей, теорій і посилань є дуже далекими від наукової етимології.

Так, деякі автори-дослідники роблять припущення про походження й лексичні значення тих чи інших слів, орієнтуючись лише на їх звукову подібність, не звертаючи особливої уваги на наявність між словами споріднених зв'язків і спільних коренів. Такий вид етимології прийнято називати оказіональною, або ж псевдоетимологією.

Для встановлення ж достовірної етимології слова потрібно знати й використовувати принципи етимологічного аналізу, яким притаманний комплексний характер. Етимологічний аналіз передбачає порівняння матеріалу різних мов, включно із найдавнішими, що збереглися лише в пам'ятках. Учений-етимолог, на думку Л.О. Введенської, має бути добре обізнаним із

діахронічними й синхронічними фонетичними та словотвірними процесами, мати підвищене мовне чуття [3, с.11].

Етимологія, будучи комплексною наукою, повинна брати за основу дані порівняльно-історичної граматики, семантики, лексикології, як велося від початків її існування, а також намагатися збагатити галузь історичного мовознавства новими даними, що могли б дати підтвердження вже відомих закономірностей і виявити нові або недостатньо вивчені явища в історії мови.

Етимологія в широкому розумінні – це реконструкція фонетичного та морфологічного складу слова. Окрім спорідненості звуків і подібності (тотожності) морфем, етимологія виявляє вибірковість поєднання морфем в окремих словотвірних моделях [8, с.61].

Оскільки головною метою етимології є з'ясування походження слів, що виникли, найчастіше, ще в доісторичний період мови, то виявлення принципів називання предметів і явищ, а також реконструкція словника певного періоду розвитку тієї чи іншої мови становить величезний інтерес не тільки для історичної лексикології, але й для вивчення історії відповідного етносу, його матеріальної та духовної культури в цілому.

На думку дослідника В.І. Абаєва [1], зв'язок етимологічних досліджень із етногенетичними є незаперечним, оскільки неможливо досліджувати народи та предмети, що супроводжують їх усе життя, відірвано від назв цих предметів, явищ, які й характеризують сам народ.

Етимологія також тісно пов'язана з діалектологією. Саме в говірках і наріччях знаходимо величезний фонд архаїчних за формою або значенням слів, які передували появі літературної лексики, були її витокami. Матеріал діалектів є надзвичайно важливим для етимологічних досліджень, оскільки дозволяє розкрити найдавніші значення в історії слова.

Інколи, за певних історичних обставин, неможливо простежити майже «стертий» зв'язок між спорідненими словами, і слово часто зближується з іншим, близьким за звучанням (але різним за походженням), у результаті чого змінює своє значення, або зближується зі словами, близькими за значенням, унаслідок чого змінює свою форму [7, с.131]. Таке тлумачення слів називається народною етимологією. Термін *народна етимологія* (нім. *Volksetymologie*, франц. *etymologie populaire*) був введений німецьким лінгвістом Фьорссманом (1852) для позначення специфічного мовного явища – повного або часткового переосмислення слова в результаті його довільного зближення з іншими, близькими за звучанням, словами. У Стародавньому Римі такі етимологічні зіставлення, що найчастіше виникали серед простого народу, називали «бичачою» або «коров'ячою» етимологією, а пізніше подібне явище отримало назву «народна етимологія», на противагу етимології науковій. Проте, назва ця не зовсім виправдана, оскільки переважна більшість тлумачень подібного роду виникли не в народному середовищі, а в творчих доробках письменників, учених, що намагалися у своїх працях подати «оригінальні» власні погляди на походження назви того чи іншого явища, предмета.

Таким чином, підсумовуючи все вищесказане, робимо висновок про те, що основу етимології складають розумові, ментальні структури – фіксовані

форми ментального досвіду (концепти, когнітивні схеми). В умовах пізнавального контакту з дійсністю вони «забезпечують можливість надходження інформації щодо подій, які відбуваються, та її перетворення, а також керування процесами обробки інформації й вибірковість інтелектуального відображення». Основною ознакою ментальних структур є «згорнутість»: у процесі зовнішніх впливів вони можуть «розгортати» особливим чином організований ментальний простір [9, с.95-96]. Під ментальним простором слід розуміти динамічну форму ментального досвіду, яка актуалізується в умовах пізнавальної взаємодії суб'єкта зі світом. Когнітивний аспект етимології – це сукупність методичних прийомів, спрямованих на розкриття походження слова за допомогою пізнавальної діяльності через мовні явища. Можна зазначити, що на сучасному рівні розвитку етимології з'явився новий вектор дослідження, а саме етимологічні дослідження в когнітивному аспекті.

Крім того, етимологічні розвідки є ефективним засобом заохочення дитини до пізнання довкілля. Визначення походження й дослідження історії активної та пасивної лексики (повсякденних побутових слів, архаїзмів, діалектизмів, топонімів, антропонімів, етніонімів, навіть спеціальних термінів) стимулює інтерес людини до культурних традицій свого народу. Результати етимологічних досліджень є також досить цікавими й необхідними під час навчання різноманітних мов світу, включно зі своєю рідною.

Отже, актуальність і необхідність етимологічних студій і сьогодні залишається незаперечним фактом. Слід лише дещо «осучаснити» способи етимологічних досліджень, можливо, навіть змінити підхід до укладання етимологічних словників, ставлячи за мету отримати в процесі етимологічного аналізу певного слова не лише суто лінгвістичну, а й етнографічну, діалектологічну, психологічну, ментальну та інші види інформації, потрібні для грамотного вживання слова в контексті сучасного спілкування інтелектуально розвинених мовних особистостей.

Література

1. Абаев В.И. Как можно улучшить этимологические словари / В.И. Абаев // Этимология. 2004. – М. : Наука, 1986. – С. 7-27.
2. Варбот Ж.Ж. Этимология // Большой энциклопедический словарь: Языкознание / [гл. ред. В.Н. Ярцева]. – 2-е изд. "Лингвистического энциклопедического словаря 1990г.". – М.: "Большая Российская энциклопедия", 1998. – С. 596-597.
3. Введенская Л.А. Этимология: [Учебное пособие] / Л.А. Введенская, Н.П. Колесников. – СПб.: Питер, 2004. – 221 с.
4. Кочерган М.П. Загальне мовознавство: [Підручник] / М.П. Кочерган. – К.: Академія, 2003. – 462 с.
5. Крушевский Н.В. Об аналогии и народной этимологии / Н.В. Крушевский // Избранные работы по языкознанию. – М.: Наследие, 1998. – С. 48-58.
6. Откупщиков Ю.В. К истокам слова / Ю.В. Откупщиков. – М.: Просвещение, 1986. – 175 с.
7. Пизани В. Этимология / В. Пизани. – М., 1956. – 186 с.
8. Трубачов О.Н. Труды по этимологии: Слово. История. Культура / О.Н. Трубачов. Т. 1. – М.: Языки славянской культуры, 2004. – 800 с.
9. Холодная М.А. Психология интеллекта: Парадоксы исследования / М.А. Холодная. – 2-е изд., перераб. и доп. – СПб.: Питер, 2002. – 272 с.

ДВА КРИЛА ДОЛІ ЛЮБОВІ ЗАБАШТИ

М.І. МИРОШНИЧЕНКО,

ст. викладач,

М.С. ІЛЬЧЕНКО,

студентка I курсу КБФ,

Одеський національний морський університет

(Україна)

Краєзнавчі дослідження на теренах України виникли ще на початку позаминого століття. Так, у перших десятиліттях ХІХ ст. в Україні почали формуватися місцеві культурно-просвітницькі й етнографічні центри (Полтава, Одеса, Ніжин, Харків). Проте й досі велика кількість дослідників намагається розгорнути невідомі сторінки історичних пам'яток своєї рідної місцевості. Тому актуальність написання даної статті є очевидною – об'єктом дослідження став не лише рідний край і рідний навчальний заклад, а видатна особистість, життя якої нерозривно пов'язане з Одесою й Одеським національним морським університетом.

Чимало прекрасних віршів належать перу відомої української поетеси Любові Забашти. Народилася Любов Василівна Забашта (тоді ще – Гришко) далекого і буремного 1918 року на мальовничій околиці міста Прилуки, що на Чернігівщині. Ще навчаючись у четвертому класі Прилуцької школи №4, почала писати вірші. 1935 року на обласній нараді молодих літераторів у Чернігові її поезію почув і схвалив Павло Тичина. Уперше вірші молодій поетеси були надруковані в газеті «Правда Прилуччини» 1935 року. У віці 17 років юна поетеса писала вірші про квіти та дитячі мрії. Це було доволі несподівано, оскільки переважно всі тодішні поети-початківці присвячували свої праці розвитку сільського господарства і промисловості, ударництву. На той час важко було вміти бачити красу природи.

Після закінчення школи Любов Василівна вступила до Одеського водного інституту. 5 років обдарована красуня вчилася на кораблебудівника. Там зустріла своє перше велике кохання – Валентина Федоровича Забашту. Будучи випускниками, 1940 року подружжя захистили дипломні проекти. Темою проекту Л. Забашти став «Буксирний пароплав для Великої Волги потужністю 800 к.с.». Рецензент дипломного проекту дуже схвально відгукнувся про роботу Забашти та дав високу професійну оцінку її проекту. Особливо підкреслив, що авторка була дуже детально ознайомена з матеріалом щодо створення буксирного пароплава [1]. З особової картки студентки-дипломанта, Гришко Л.В., добре видно, що вона була дуже старанною та наполегливою. З 28 дисциплін 63% здано на відмінно, що свідчить про її надзвичайно наполегливу і невтомну працю в досягненні свого професійного рівня [2]. Вона, як справжній кораблебудівник, уже на високому кваліфікаційному рівні представляла свою кораблебудівну спеціальність в усіх установах, із якими її в житті зводила доля

– у самому навчальному закладі, в конструкторському бюро, на суднобудівному заводі чи в науково-дослідній лабораторії [3, с.105-106].

Того ж 1940 року в молодій сім'ї народився син Ігор. Проте лише за рік, 22 червня 1941, їх мирне щасливе життя перервалось – на початку Великої Вітчизняної Війни Валентин пішов на фронт. Як пише поетеса: «Хіба тоді я знала, що смерть така безжальна і проста?» [3, с.110]. 1943 року Валентин Федорович Забашта загинув під час оборони Керчі.

Під час війни письменниця працювала інженером-конструктором на Рибнінській судноверфі. В романі «Крилаті мої кораблі» розповідає про життя свого творчого колективу.

Після війни, залишившись удовою із сином на руках, прийшла на київський завод «Ленінська кузня». Незважаючи на постійну зайнятість, поетеса не залишала думки про другу освіту, оскільки, доля, підбивши її на одне крило, забравши коханого чоловіка, підставила друге – дала наснагу до написання віршів. Тому, «без відриву від роботи», вона заочно закінчила мовно-літературний факультет пединституту імені Горького (нині Національний педагогічний університет імені Драгоманова). Членство у спілці письменників і вихід у світ 1963 року першої збірки віршів для дітей «Паляниця-Білолиця» сприяли стрімкому творчому злету. Згодом Любов Василівна стане завідувачем відділу поезії журналу «Дніпро».

Минали роки, 1962-го син уже закінчив Одеський національний морський університет (на той час – ОІМФ), а Любов Василівна стала успішною поетесою. Одна за одною, білими лелеками почали вилітати у світ збірки поезій і прози. Л. Забашта відома, перш за все, як лірична поетеса. Особливо їй вдавалася лірика інтимна. Проте тематика її поезій не обмежувалась коханням, її цікавило абсолютно все: історія й історичні постаті, сучасність, видатні люди, цілісні та високодуховні натури, природа, і не просто природа, – а природа, як жива істота, тісно пов'язана з людиною. Багато поетичних збірок вона присвятила праці кораблебудівників, хліборобів, захисникам Батьківщини: «Нові береги» (1950), «Калиновий кетяг» (1956), «Скрипка Страдіваріуса» (1964), «Незабудки» (1966), «Земля Антеїв» (1971), «Берег надії» (1974), «Квіт папороті» (1960), «Пісня і хліб» (1961), «Київська гора» (1982), «Гніздо голубки». Кілька збірок поезії присвятила Тарасові Шевченку: «Тернова доля», «Землі бояне славний», «Міцні, як Шевченкове слово», «Шевченко й Олдрідж» (1961) та ін. Такі збірки поем, як «Маруся Чурай», «Роксолана», «Тернова доля», «Дівчина з легенди», «Леся Українка» (1973), «Софія Київська» (1982) відбивають глибокий інтерес поетеси до української історії та культури. Любов до дітей також позначилась на її творчості: «Паляниця-білолиця», «Коли я виросту», «Дощик і веселка», «Пісня зеленого лісу». Найвідоміші її твори: п'єси – «Весілля в Тернах», «Троянди на камені», «Кам'яні потоки», повість «Спалення мадонни», художньо-документальна повість «Будинок мого дитинства» (1983) та романи: «Там за рікою – молодість» (1970), і «Крилаті мої кораблі». Любов Василівна прагнула до свободи у творчості, намагалася бути щирою і відвертою, хотіла «бути, як пташка, в пісні вільна». Всі ці збірки,

романи, книги – це лише найвідоміша частина її творчості, яку було оцінено медаллю та Почесною грамотою Президії верховної Ради УРСР.

А те, що неможливо було видати, як і всі правдиві й волелюбні натури того часу, вона писала «у стіл». Лише в останній збірці Л. Забашти «Устами неложними», над якою вона працювала до останнього подиху, сама готувала до видання, вдалося зібрати все, що в різні часи через цензурні утиски не дійшло до читача: «Смерть Хвильового», «Курбас на Соловках», «Спалений поет», «На могилу Олекси Близька», «Архангел великого інквізитора» тощо. На превеликий жаль, збірка «Устами неложними» побачила світ через багато років після смерті Любові Забашти – 2003 року, та й то лише завдяки зусиллям сина поетеси.

Доля знову вирішила подарувати наполегливій трудівниці змогу літати повноцінно, загоївши рани в її серці й подарувавши, крім крила творчості, ще й крило нового кохання. У грудні 1956 року два чудових українських поети – Любов Забашта й Андрій Малишко – поєдналися в одну родину. Їх шлюбне життя сприяло збагаченню їх творчості. А. Малишко жив із дивовижною жінкою: попри свою невтомну літературну працю, вона ще встигала бути чудовою матір'ю, смачно готувати та створювати затишок в оселі.

Це теж було велике кохання. Обоє гарно співали, знали багато українських пісень. Подружжя прожило разом майже чотирнадцять років – до 17 лютого 1970-го, коли Андрія Самійловича вирвали зі світу хвороби.

Однак ніколи поетеса не забувала про рідні стіни ОНМУ (на той час – ОШВТ). Так, 1966 року авторка подарувала музею нашого університету збірку «Вибране» (1958). У книзі лишила такий напис: «Музею Одесского Водного інститута дарю поему «Твоє тридцятиліття», посвященную лучшему студенту кораблестроительного факультета последнего выпуска Валентину Забаште» [3, с.106].

1983 року побачила світ її чергова книга – роман-хроніка «Крилаті мої кораблі», яку вона також подарувала музею нашого університету з написом «Моей Альма-матер с благодарностью за науку от бывшей студентки, потом инженера-кораблестроителя выпуска 1940 года». Незважаючи на те, що 1949 року вона була прийнята до Спілки радянських письменників України, через 43 роки після закінчення внз вона нагадує всім, що вона – кораблебудівник!

На превеликий жаль, 21 липня 1990 року під час лікування у Хмільнику не витримало серце поетеси. Любов Василівна полинула за обрій. На центральній алеї Байкового кладовища у Києві кожен помітить біломармурову постать Андрія Малишка (цей пам'ятник з'явився завдяки зусиллям Любові Василівни). А поруч знайшла вічний спочинок і сама Любов Забашта.

Проте пам'ять про чудову жінку зберігають її нащадки: онука Олеся Забашта, солістка Київського театру оперети, потужно і чисто співає пісні на вірші бабусі. Дві правнучки – Катерина і Тамара – теж носять прізвище Забашта. А невістка стверджує, що Любов Забашта й досі реально живе в родині. На світлу пам'ять поетесі, за матеріальної підтримки її сина, Ігоря Валентиновича, на будинку №68 у столиці, по вулиці Богдана Хмельницького, 2003 року встановлено меморіальну дошку.

Плає пам'ять про свою землячку і місто Прилуки. Так, Прилуцькій міській центральній бібліотеці присвоєно ім'я Л.В. Забашти; досі існує батьківська хата, стіни якої пам'ятають дитячий голос Любові Гришко, і меморіальна кімната, куди син передав чимало маминих речей. Кімната-музей письменниці, хоч і невелика, відкрилася 2004-го. Тут зберігаються особисті речі поетеси, документи, фотографії й аудіозаписи із сімейного архіву, листи, книги з домашньої бібліотеки, друкарська машинка і навіть меблі з її робочого кабінету! На стінах – портрети Л.Забашти, написані місцевими художниками. А на Театральній площі Прилук було відкрито пам'ятник видатній землячці.

600 разів ішла її драматична поема «Роксолана» в Івано-Франківському музично-драматичному театрі. На її вірші покладено багато чудової музики, ці пісні співала вся країна. 2005 року на знак великої пошани до славетної землячки Прилуцькою міською радою з ініціативи працівників ЦМБ була започаткована щорічна літературно-мистецька премія імені Л. Забашти «Квіт папороті» (так символічно називалася одна з поетичних книжок і драматична поема Л. Забашти). Це перша в історії Прилук премія, яка вручається талановитим прилучанам за самобутні твори літератури та мистецтва, а також має на меті виявлення талановитої молоді і сприяння її самореалізації. Збір матеріалів і знайомство з багатьма номінантами проходить у стінах ЦМБ.

Отже, на матеріалі архівних документів Одеського національного морського університету та інших джерел ми змогли погортати сторінки книги життя цієї чудової жінки-поетеси. На думку багатьох дослідників життя і творчості Л.В. Забашти, вона б могла стати видатним спеціалістом у сфері кораблебудування, якби не її поетичне покликання, якому вона віддала 68 років свого життя, так, мабуть, і не змігши літати життям без одного з крил – любові до поезії та професії, отриманої у стінах нашого університету.

Література

1. Архів Одеського національного морського університету (далі – АОНМУ). – Ф.73., спр.162. – Арк.4.
2. АОНМУ. – Ф.73., спр.162. – Арк. 2.
3. Мошнянський А.Ф. За Одессу и за Водный вспомните, друзья... / Анатолий Федорович Мошнянский. – Одесса: Астропринт, 2009. – С. 105-113.
4. Забашта Л. Устами неможлими / Любов Василівна Забашта. – К.: Просвіта, 2003. – 239с.
5. Гринь М. З іменем землячки віднині житиме і працюватиме міська бібліотека [у Прилуках] // Деснянська правда. – 2003.– 31 липня. – С.2.
6. Ткаченко Н. Устами неложними або Монолог Березині: [Про творче та особисте життя поетеси] // Гарт. – 2004. – 22 липня. – С.7.
7. Як серця незрадливого луна...: До 90-річчя від дня народження Любові Забашти: Методично-бібліогр. матеріали / Уклад. О.П. Рижасва.-Чернігів, 2008. – 23 с.
8. Дубовик О. Біла лілея української поезії: Ігор Валентинович Забашта спеціально для «Столиці» розповідає про свою маму / Ольга Дубовик, Ігор Валентинович Забашта // Столиця. – 2004. – № 36 (539). – 3-9 вересня. – Режим доступу : http://pryluky.osp-ua.info/ch-5_fl-Zabashta.html.

ДО СТАНОВЛЕННЯ ТА ПОШИРЕННЯ УКРАЇНОЗНАВЧИХ СТУДІЙ В ОДЕСІ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ ст.

А.І. МИСЕЧКО,

канд. іст. наук, доц.,

Одеський національний університет ім. І.І. Мечникова

(Україна)

Витоки українознавчих досліджень в останні роки стали досить актуальними серед науковців України, оскільки вони були тривалий час забутими та малодослідженими. Особливо це стосується міста Одеси, яка традиційно вважається опорою та розвитком саме російської науки. Всі наукові досягнення зараховують до російських (або радянських) здобутків, а вчених – до їх складу як всесвітньовідомих.

З одного боку, це так, адже української державності не існувало і всі здобутки вчених багатонаціональної Одеси зараховувались до скарбниці російської науки, включно із українськими дослідниками у царині різних наук. Але саме українознавчі дослідження якимось замовчувалися як російською, так і радянською владами, час від часу спливаючи на поверхню відповідно до політичної кон'юнктури.

Тому наше повідомлення, присвячене становленню, розвитку та популяризації українознавчих студій в Одесі у другій половині ХІХ – початку ХХ століття, є досить актуальним.

Одним із перших вагомих досліджень, присвячених становленню українознавчих і краєзнавчих студій, які беруть свій початок ще з першої половини ХІХ ст. в Одесі, є ґрунтовна монографія В.М. Хмарського [1,]. Автор монографії на тлі загальноісторичних досліджень доводить на численних прикладах зародження і становлення саме українознавчих студій як у Ришельєвському ліцеї, так і, особливо, в «Одеському товаристві історії і старожитностей».

В останньому виданні «Історія Одеси» про українознавчі студії не згадано, хоча є сюжети, присвячені українському національно-культурному та політичному рухові другої половини ХІХ – початку ХХ ст. [2, с.557].

В «Історії Одеського університету», у стінах якого і закладались підвалини українознавчих студій (останнє видання, присвячене 135-річчю університету), є лише натяки на спробу впровадження українознавчих дисциплін [3, с.56-57], хоча спроба висвітлити становлення українознавчих студій в Одесі на початку ХХ ст. була нами опублікована ще 1996 р. [4, с.69].

І лише в недавно виданій колективній монографії «Історія Одеси й Одещини» [5, с.371-372] констатується факт зародження українознавчих досліджень в Одесі у другій половині ХІХ – початку ХХ ст.

Ще в першій половині ХІХ ст. в «Записках Одеського товариства історії і старожитностей» були праці, присвячені українознавчим студіям і

українознавству. А як могло бути інакше? Адже дослідники, аматори і професіонали, із заснуванням університету в Одесі на кафедрі Російської історії почали дослідження з української історії! Кафедрою довгі роки керував І.А. Линниченко. Він був одним із найкращих учнів В.Б. Антоновича, що закінчив 2-гу гімназію в Одесі, готував учнів, які започаткували професійні українознавчі студії в Одесі і по всій Україні.

Початок цьому процесу поклав VI Всеросійський Археологічний з'їзд, який відбувся в Одесі 1884 р. З'їзд розпочав свою роботу 15 серпня і тривав кілька тижнів із ранковими та вечірніми засіданнями. На Всеросійському археологічному з'їзді в Одесі вперше було запропоновано їх перейменувати на історичні та проводити з огляду на переважний історичний матеріал, як історичні. Також організовувати їх у західних губерніях Російської імперії. Це новаторство в Одесі започаткував І.А. Линниченко, як молодий дослідник, учень В.Б. Антоновича, за допомогою редактора «Одесских известий» П.О. Зеленого – члена одеської української «Громади». Брошура, яка була видана, називалася «Русская историческая наука и археологические съезды». Автор цієї брошури сховався під псевдонімом Іоанна Амартола. На титульній сторінці зазначалося, що це окремих відбиток із 182 номера «Одесского вестника» від 15 серпня 1884 року. Тобто, брошура вийшла ще до початку з'їзду, проте в газеті і згадки немає про сам з'їзд. Очевидно, одеські громадівці підготували це видання напівтаємно, спеціально до з'їзду. А на другій сторінці брошури, ніби знущаючись із влади, видруковано чітко українською мовою: «Дозволено цензурою. Одесса, 14 августа 1884 года» [6, с.9]. Таким чином, у місті Одеса було чітко зафіксовано не регіональний, а всеукраїнський почин українознавчих дисциплін.

Особливо цікавими стали доповіді В.Б. Антоновича про печери Подністров'я та їх населення, професора Д. Іловайського «Про уличів і тиверців», які мешкали на Одещині, Д. Яворницького «Дослідження про Січ». До речі, Д. Яворницький виголосив на з'їзді не одну доповідь. 18 серпня у своєму виступі «Поїздка по Запоріжжю» було подано настільки цікаві та в усіх подробицях розповіді про запорозьких козаків за результатами трирічних розкопок і досліджень, що його доповідь сприйняли «оглушительними аплодисментами» [7, с.213].

На з'їзді в Одесі розголосу набула доповідь професора із Києва І. Лужицького: «Про деякі історичні риси малоросійського землеволодіння в Лівобережній Україні (на Полтавщині)». У доповіді автор підкреслив відмінності між українським і російським землеволодінням. В обговоренні взяли участь О. Селіванов від Орловської археологічної комісії, О. Маркевич від Новоросійського університету та професор В.Б. Антонович від Київського університету. В унісон І. Лужицькому виступив член одеської української «Громади» від Одеси, завідувач «полів зрошення» О. Погибко, з темою: «Матеріали з історії землеволодіння в Прилуцькому повіті». О. Погибко також підкреслив відмінності в українському та російському традиційному землеволодінні.

Особливо цікавою була доповідь професора Новоросійського університету О. Маркевича: «Одеса в народній поезії», опублікована в одеській пресі, у якій автор навів багато українських народних пісень, записаних у передмістях Одеси.

О. Маркевич зробив кілька логічних та обґрунтованих висновків: «Якщо місто Одеса по більшості свого населення має південно-руський характер, то і решта поселень Новоросії (тобто Південної України), окрім спеціальних іноземних, також руські (українські). Цим і пояснюється малоросійський характер народної літератури Новоросії... було б небезпідставно вважати місцевим епосом запорізькі пісні, які склалися за умов тісного поєднання Запоріжжя з рештою Малоросії (України), відбивають її історію та співаються скрізь, де живуть малороси – від Кракова і до Кавказу» [6, с.8].

Таким чином, VI Археологічний з'їзд в Одесі засвідчив зародження українознавчих студій в українських губерніях у царині історії, археології, археографії, етнографії та краєзнавства. Дані студії продовжили викладачі новоросійського університету в Одесі [5, с.372; 8, с.48].

Діяльність одеської української «Громади», серед членів якої було чимало одеських науковців українців, як з університету, так і з «товариства історії та старожитностей», призвела до звернення міської думи до прем'єр-міністра Російської імперії, одесита С.Ю. Вітте 1904 р. щодо необхідності скасування заборон на українську мову. Це вилилось у забуту «Записку» Академії наук про самостійність української мови.

Під час революційних подій 1905 р. студенти університету на мітингах вимагали створення українознавчих кафедр в одеському університеті і викладання українською мовою. Рада професорів університету розглянула заяви студентів та ухвалила постанову про відкриття нових кафедр: історії України, історії української літератури, мови і права українського народу. У постанові було зазначено, що на тих кафедрах, коли більша частина слухачів-студентів будуть українці, лекції повинні виголошуватись українською мовою. Звичайно, дана ухвала не була реалізована через протидію царських чиновників [4, с.72].

Тоді студенти, які активно працювали у товаристві «Просвіта» (перше товариство у Російській імперії, засноване 25 листопада 1905 р.) вирішили заснувати наукову секцію при «Просвіті» нарівні зі співочою та драматичною. Студенти університету долучилися до читання лекцій з таких дисциплін, як політекономія (В. Грищинський), історія української літератури (А. Ніковський), історія української церкви (В. Хоменко), історія українського права (М. Слабченко) [9, с.282].

Михайло Грушевський висловився із критикою Ради професорів Новоросійського університету в Одесі стосовно постанови про українознавчі кафедри та викладання українською мовою в університеті. У своїй книзі «Освобождение России и украинский вопрос», виданій 1907 р. в Санкт-Петербурзі, він писав: «Викладання відомих університетських курсів українською мовою – це постулат культурно-національного розвитку. Якщо університет хоче бути лояльним по відношенню до цього постулату української

народності і визнає в принципі потребу, бажаність викладання українською мовою, то він повинен ставити справу в залежності від тої обставини, знайдуться чи не знайдуться серед студентів бажані слухати той же самий курс російською. Це дві зовсім різні речі – викладання українською мовою: перше – це постулат не тільки український, а й загальнонауковий; друге – це вимога українського національно-культурного розвитку». Далі науковець констатує: «Кожен Українець, який усвідомлює культурно-національні інтереси свого народу, повинен в принципі стояти за те, щоб в університетах України всі курси університетської програми викладались українською мовою» [10, с.186-187]. Як актуально звучить на сьогодні!

Активно на ниві українознавства діяли одеські просвітяни, серед яких було чимало викладачів університету та студентів.

Одеські просвітяни підтримували й наукові контакти з різними українськими науковими установами. Так, наприклад, одеські просвітяни М.Ф.К омаров, І.Л. Липа, І.Н. Луценко були дійсними членами Наукового товариства ім. Т.Г. Шевченка у Львові, часто публікувалися на сторінках його записок. А від 1907 р. М.Ф. Комаров і М. Луценко, М.Є. Слабченко стали членами українського наукового товариства у Києві, яке створив М.С. Грушевський.

Багато одеських науковців-просвітян були членами «Одеського Товариства історії і старожитностей» та філологічного, бібліографічного й інших товариств міста.

Вони брали активну участь у Всеросійських археологічних з'їздах. Так, наприклад, на XIV Археологічному з'їзді у Чернігові 1908 р. одеські просвітяни вперше виступили українською мовою. С. Шелухин прочитав реферат «Похоронні плачі українського народу», а Х. Ящуржинський виголосив доповідь за темою «Почитання води» [11, с.51].

Ми можемо пересвідчитись, що феномен Одеської «Просвіти» полягає в тому, що вона започаткувала зародження демократичних традицій на українському ґрунті. «Просвіта» була першою офіційно зареєстрованою організацією в Російській імперії. Вона започаткувала освіту українською мовою в Одесі і намагалася запровадити це в усій Україні. Перші українські газети міста також були започатковані цим товариством. Цією організацією було започатковано українські музеї та книгозбірні. Вона створила діловодство українською мовою в Одесі. На науковій ниві одеські просвітяни проявили себе в різних галузях науки по всій Україні. «Просвіта» долучилася й до книговидання і розповсюдження українських книг не лише в Одесі, але й по всій Україні [12, с.281].

Література

1. Хмарський В.М. Археографічна діяльність Одеського товариства історії і старожитностей. – Одеса, 2002. – 398 с.
2. Історія Одеси // Колектив авторів. За ред. Станко В.Н. – Одеса, 2002. – 557 с.
3. Історія Одеського університету (1865 - 2000). – Одеса, 2000. – С. 56-57.
4. Мисечко А.І. Викладачі й студенти Новоросійського університету в діяльності «Українського товариства «Просвіта» в Одесі (1905 - 1909) // Записки історичного факультету. – Випуск 2. – Одеса, 1996. – С. 69.
5. Бачинська О., Вегерчук С., Самойлов Ф. // Історія Одеси й Одещини (кінець XIX – 1914 р.) історико-краєзнавчий нарис. – Одеса, 2012. – С. 371 – 372.
6. Шестой археологический съезд в Одессе. – Одесса, 1883-1884. – С.9.

7. Мисечко А.І. Українські питання на археологічних з'їздах у Російській імперії. // Записки історичного факультету. – Випуск 12. – Одеса, 2002. – С. 213.
8. Линниченко И.А. А.И. Маркевич (Биографические воспоминания и список трудов). – Одеса, 1904. – 48 с.
9. ДАОО. – Ф.2. – Оп. 7. – Спр. 285. – Арк.82.
10. Грушевський М.С. Вопрос об украинских кафедрах и нужды украинской науки. // Освобождение России и украинский вопрос (статьи и заметки). – Спб, 1907. – С. 186-187.
11. Мисечко А. Одеська «Просвіта» як прояв розбудови громадянського суспільства на початку ХХ ст. // Одеська «Просвіта»: минуле, сучасне й майбутнє. (До 100-річчя одеської «Просвіти»). Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції 25-26 листопада 2005 року. – Одеса, 2006. – С. 48.
12. Мисечко А. Михайло Комаров як видавець та поширювач української книги з Одеси. // Книжкові колекції, рідкісні видання та рукописи в сучасному науково-інформаційному просторі. Матеріали конференції, присвяченій 85-річчю музею книги Одеської державної наукової бібліотеки ім. М.Горького. – Одеса, 25-27 вересня 2007 року. – Одеса, 2008. – С. 278.

УДК 281.9(477.74)

ПРАВОСЛАВНІ ОДЕЩИНИ В ТРАГІПРОСТОРІ ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ ХХ ст.

М.І. МИХАЙЛУЦА,

докт. іст. наук, проф.,

Одеський національний морський університет

(Україна)

Сучасні проблеми церковно-релігійного життя в Україні, їх гострота й насущність потребують моделювання способів і генерування зусиль не тільки самої громади, спільноти, конфесій чи їх ієрархів, а й, передусім, бажання державно-політичних еліт сміливо сприяти вирішенню неодмінно цивілізованими методами породжених часом церковно-інституційних і міжконфесійних суперечностей, нівелюванню скопища розбіжностей, деструктивних обвинувачень тощо. Однак, вихід із кризи духовності й церковності, а за ним і державності, з її економічною складовою, бачиться в оволодінні історичним минулим, навіть якщо воно болюче й криваво-трагічне. Не стільки заради самого процесу, скільки заради розуміння самих себе, свого «світу», свого «духу» і, нарешті, свого «призначення».

Дослідження звуженої за географічними межами проблеми, однак, не позбавляє нас можливості, сегментарно розглянувши існування православного люду у фатальній півсторіччі, ретранслювати ці ж процеси і загалом на весь простір Південної України. Проте, нашим завданням зараз бачимо зробити лише спробу окреслення складної історії православного життя на Одещині упродовж відрізка від початку 1920-х років до повоєнного часу включно.

Упродовж цих десятиліть радянська держава реалізовувала «обґрунтовані» Марксом і Леніним ідеологічні постулати на зразок: «Марксист має бути матеріалістом, тобто бути ворогом релігії, ставлячи справу боротьби з релігією не абстрактно, а конкретно, на підґрунтя класової боротьби...». А відтак, у теоретичних догматах революціонерів в умовах соціалізму місця для релігії не передбачалося. Навпаки, планувалася лише підступна, послідовна й жорстока боротьба проти неї.

Визначальним у ставленні держави до Церкви став декрет РНК РСФСР від 20 січня (2 лютого) 1918 р. «Про відокремлення церкви від держави і школи від церкви». На теренах УСРР він був санкціонований декретом РНК республіки від 3 серпня 1920 р. Цей політичний курс мав за мету повне руйнування зв'язку між «експлуаторськими класами» й організацією релігійної пропаганди, аби сприяти швидкому звільненню трудящих мас від релігійних забобонів.

1920-ті рр. стали вирішальними у державно-церковних стосунках в Україні. Тут діяли за сценарієм з Москви, тобто: «боротьбу з релігією поставити науковіше», «розпочати кампанію після серйозної підготовки». Прелюдією до антицерковної вакханалії став голод 1921-1922 рр. На початку 1922 р. Політбюро ЦК КП(б)У неодноразово розглядало питання про вилучення золота і срібла з церков на користь голодуючих, видало директиву не протидіяти селянам для задоволення насінних і продовольчих потреб шляхом вилучення золота й срібла у церков, «використовуючи кон'юнктуру, що сталася в зв'язку з боротьбою між автокефалістами й екзархістами». «Розв'язало руки» каральним органам і ДПУ рішення Політбюро ЦК КП(б)У від 14 квітня 1922 р. про утворення комісії, яка наділялася всіма повноваженнями і правами, аж до адміністративного арешту і передачі під суд.

Як наслідок, на 1 березня 1922 р. в офіційно визнаних голодуючими п'яти українських губерніях голодувало 36% населення (близько 3,5 млн. осіб). З південних губерній найбільше голодувало людей у Миколаївській – понад 50%.

Влада не вбачала у самому вилученні церковних цінностей засобу врятувати народ від голоду. Справжньою їх метою було завдати удар по Церкві, духовенству та віруючим. На думку багатьох дослідників, в економічному плані вилучення церковних цінностей не дало бажаного результату, проте більшовики зробили все, щоби розпочати шалений репресивний наступ на духовенство, протипоставивши його суспільству. Судові процеси проти священників мали політичний характер. Як правило, арештованим священникам інкримінували «контрреволюційну діяльність», «спротив органам влади під час вилучення чи приховування церковних цінностей», «агітацію проти вилучення цінностей» тощо. На Одещині в 20-х рр. було репресовано 37 осіб, з них священнослужителів – 28, решта

67 Монахи, цер

Упродовж 1922-1923 рр. були притягнуті до кримінальної відповідальності: о. Філіп (Ф. Гірманов) – «за спротив вилученню цінностей»; о. Стефан (С. Лобачевський) священник Успенської церкви в Одесі; о. Ігнатій (І. Бриль) засуджений за служіння молебна й агітацію в с. Сичавка під Одесою; іподиякон Миколай (М. Стефанов); настоятель Ботанічної церкви о. Олександр (О. Введенський) як «чорносотенний пропагандист і контрреволюціонер»; священник Іван Бойко як «учасник петлюрівської організації та змовник» [2, арк. 32, 331, 632, 654, 1120, 1147-1175, 1316], диякон Кайзер Євген як «противник обновленської церкви» та політики вилучення церковних цінностей; а у священника с. Біцилове М. Зеленьова відібрали будинок, майно і змусили жебракувати [3, с. 130].

Поряд із кампанією зі звинувачення місцевого духовенства в усіх гріхах, вище політичне керівництво поставило на карту долю екзархату РПЦ як у центрі, так і в єпархіях. Дослідник В. Войналович звертає увагу на те, що спецслужби успадкували саме ленінську установку: чим більшу кількість представників реакційного духовенства вдасться розстріляти, тим краще [4, с. 42]. Навесні 1922 р. у Москві і Петрограді були заарештовані майже всі члени Священного Синоду і Вищої Церковної Ради РПЦ, десятки священників і благочинних. Вироки були жахливими: 11 – засуджено до розстрілу, 27 – до різних термінів ув'язнення, 14 – виправдано [4, с. 42]. Серед заарештованих був патріарх Тихон і митрополити.

Не забарилися репресії й на Півдні республіки. 1923 р. був заарештований за «контрреволюційну діяльність» єпископ Тихон (Русинов) [2, арк. 29]. Постановою особливої наради (ОН) при НКВС СРСР від 21 травня 1926 р. був ув'язнений архієпископ Одеський і Херсонський Прокопій (Титов). Згодом, за рішенням того ж позасудового органу від 14 грудня 1931 р., він був засланий у виправно-трудоий табір (ВТТ) до Казахстану на 3 роки [4, с. 46]. У липні 1927 р., під час конфіскації церковних цінностей, комісар з церковних справ Сокальський зірвав хрест з архімандрита Геннадія (Ребези) і відправив до в'язниці, де святого отця піддавали жорстоким тортурам протягом трьох місяців [5].

Сценаристи антицерковної політики користувалися різноманітним інструментарієм середньовіччя, дотримуючись принципу «розділяй і володарюй!». У арсеналі спецслужб були методи від арештів і розстрілів кліру до зіткнення різних конфесій і нацьковування течій і відгалужень у рамках самого православ'я. Не гребували й підбурюванням до протистояння між церквами та їхніми релігійними громадами.

Керівництво ДПУ-НКВС спровокувало небачений розкол у православ'ї. Вірні старим канонам «тихонівці», народжені революцією «живісти» («живоцерковці»), «обновленці» – т.зв. пристосованці до радянського режиму, та прихильники української автокефалії, – усі вони без винятку, як і «малі церкви», зазнали нищівного удару з боку радянських спецслужб.

У результаті провокацій з боку влади та її карально-силових органів, заснованих на протиставленні організаційно-оформленого і політично-спрямованого духовенства УАПЦ, з одного боку, та духовенства, що належало до РПЦ (патріаршої орієнтації), з іншого, різко зменшилася кількість кліру і парафій «автокефалістів» на Одещині в старих її межах. Так, за даними дослідників В. Войналовича і В. Пащенка, 1926 р. в Україні нараховувалось 1040-1100 парафій. У тому числі на Півдні їх було – 8 (в Одеській і Миколаївській по 4 парафії) [6, с. 904]. А вже на грудень 1930 р. парафій автокефалістів не залишилося зовсім.

На думку В. Пащенка, з квітня 1925 р. розпочинається наступ на РПЦ тихонівської орієнтації. Імпульс дало рішення пленуму ЦК КП(б)У, яке доручило керівництву ДПУ республіки «прощупати настрої тихонівського духовенства». Відтак, сфальсифіковані «документи і факти» масово надходили до місцевих партійних комітетів. І вже в січні 1926 р. ЦК КП(б)У знало, «що

лінія поведінки тихонівців характеризується активною антирадянською агітацією у монархічному напрямку» [7, с. 73-74].

Водночас влада розпочала вилучення дзвонів і закриття церков, що призвело до безвідвотної втрати їх духовної та історико-архітектурної цінності. 1932 р. в Україні було закрито і знищено понад 1000 храмів [8, с. 276]. На Одещині припинили свою діяльність десятки соборів, сотні церковних і культових споруд. Серед них – зруйновані безбожниками церкви: Воскресенська, Свято-Троїцька, Срітенська, Різдво-Богородицька, Покровська та ін. Серед перших була закрита й розібрана до підвалин старовинна портова церква Св. Миколи Чудотворця. 1936 р. варварськи було знищено Спасо-Преображенський кафедральний собор. Під час руйнування собору більшовики знищили й споганили гробниці колишніх архієпископів Херсонсько-Одеської єпархії преосвященних Інокентія і Димитрія [9].

У приміщеннях храмів, молитовних будинків, відібраних у віруючих або закритих для богослужінь, влаштували музеї, школи, клуби, сільські будинки, склади та господарські майстерні, зсипні пункти для зерна тощо. Наприклад, церква Різдва Христового, що знаходилася при 1-й міській лікарні в Одесі, спочатку була перетворена на клуб, а пізніше – на канцелярію [9], Свято-Покровську церкву у с. Стрюкове Березівського району закрили і, знищивши усе начиння й іконостас, перетворили в зерносховище [10, арк. 3].

Якщо під час «вирішального штурму», на думку авторів дослідження «Сталінізм в Україні: 20 років», в Україні ліквідували приблизно 75-80% наявних церков [8, с. 278], то в Одеській області напередодні війни залишилось 9 церков, а в Одесі – тільки одна [11, арк. 36].

Оскільки храми було знищено чи закрито, а проповіді за межами церков визнавалися кримінальним злочином, на початку 1931 р. репресіям за ст. 54 КК («антирадянська діяльність і агітація») стали підлягати й священники.

На початку 1931 р. Одеським оперсектором ДПУ була «викрита» «Одеська контрреволюційна церковна організація» («ОКРЦО»). За сфабрикованими звинуваченнями заарештували 24 осіб, з них – 22 православних священнослужителі. Близько дев'яти місяців знадобилося спецслужбам щоби «викрити» «попів-контрреволюціонерів». Упродовж цього часу їх піддавали моральному і фізичному пресингу, погрожували розстрілом, застосовували катування, арешти родичів, заслання дітей тощо.

Обвинувачувальний висновок у слідстві «ОКРЦО» за № 6948/1981 містив 33 аркуші. 3 листопада 1931 р. священників засудили до різних термінів ув'язнення від 3 років ВТТ до 3 років заслання до Казахстану [2, арк. 1008], двом дали по три роки умовно й відпустили.

Проаналізувавши матеріали справ, не знаходимо бодай натяку на чітко визначену класифікацію ступеня провини людей, що проходили за нею. Відсутня юридично-процесуальна мотивація визначення термінів покарання того чи іншого ув'язненого, позаяк усі вони були невинними (і саме це фабриканти знали краще, ніж будь-хто!), а різницю у вироків становили лише соціальне походження, вік, освіта, посада, яку обіймали священники у духовній ієрархії, а також, ставлення до радянської влади після перевороту 1917 р. тощо.

21 січня 1935 р. Одеським облуправлінням НКДБ за ст. 54-10 КК УРСР було заарештовано Л. Салькова, Ф. Поспелова, В. Іванова, Г. Балухатіна і С. Коха. Їм інкримінувалися «злочинні дії, які проявлялися у створенні церковної контрреволюційної групи (ЦКРГ) ПЩ і проведенні антирадянської агітації» [12, арк. 1-33]. «Організатором» контрреволюційного угруповання вважався Л. Сальков, монах-пілігрим, який «ставив за мету боротьбу з радянською владою» і проводив контрреволюційну агітацію, що зводилася до тези: «Радянська влада – це влада від антихриста, послана народові як покарання, а віруючим необхідно боротися проти неї» [12, арк. 66]. Постановою ОН від 13 вересня 1935 р. Л. Салькова засудили на 5 років ВТТ і відправили до Карагандинського табору, інших його послідовників – до менших термінів заслання [12, арк. 204-207].

Того ж року репресії проти духовенства пронеслися й селами Одещини, охопивши північні райони: Ананьївський, Балтський, Бірзульський (зараз – Котовський) і Кодимський. У травні 1935 р. було засуджено 11 православних священників і районних благочинних. Святих отців Є. Латула, І. Новицького (як організаторів) та інших було визнано винними в тому, що вони «організувалися в контрреволюційну групу, проводили нелегальні збори на квартирах, висловлювали невдоволення радянською владою, агітували колгоспників проти закриття церков» [13, арк. 91]. Слідчі змусили священника с. Качурівка Ананьївського району Є. Латула «визнати себе винним» у зв'язках з керівниками петлюрівсько-повстанської організації Орловським та Обжилянком у 1919-1921 рр. Священник с. Немирівське Балтського району І. Новицький також «зізнався» у зв'язках з бандами Лиха та Левченка під час громадянської війни, а благочинний Кодимського району І. Марцишевський нібито виголошував у проповідях заклики на підтримку П. Скоропадського та надавав допомогу гетьманським каральним загонам.

Поряд із фабрикацією звинувачень, в архівно-слідчій справі простежується фізичний тиск, шантаж і залякування обвинувачуваних. Вирок був безапеляційним – Є. Латула та І. Новицький засуджені до розстрілу, однак судколегія з розгляду карних справ ВС УСРР від 5 червня 1935 р. замінила ВМП десятьма роками позбавлення волі у ВТТ. По вісім років отримали священники: О. Молчановський, О. Меримерін і Н. Никитенко, по шість років – священник села Французьке Л. Парабін, благочинний К. Марцишевський і священник села Писарівка Кодимського району В. Корчевський. [13, арк. 89-93].

Терор у першій половині 30-х рр., хоч і супроводжувався насильницькими методами, проте, на щастя, не закінчувався системними вбивствами. У першій половині 30-х рр. майже третина православного духовенства Одесько-Миколаївської єпархії була засуджена до таборів, заслання до Сибіру, Казахстану й інших регіонів. Основний удар органів ДПУ-НКВС завдавався по парафіяльному кліру, який мав безпосередні контакти з релігійними громадами і здійснював прямий вплив на населення. У ці роки було репресовано 27 священників, дияконів і псаломщиків, двоє ченців і двоє

релігійних чиновників, решта – невизначеного духовного звання (фіксували їх як «церковників»).

Кінець 30-х на Одещині, як і по всій країні, проходив під прапором боротьби проти «фашистських контрреволюційних організацій». Арешти почалися з архієрейства, оскільки саме верхівка православ'я визнавалася «вкрай небезпечною» для радянської влади в умовах розповсюдження фашизму в Європі. 10 серпня 1936 р. за «антирадянську діяльність» і «зв'язок із Папою Римським» Одеське УНКВС заарештувало предстоятеля Одеської єпархії (1928-1936 рр.) митрополита Анатолія (Грисюка). Під час слідства винним архієрей себе не визнав. Постановою ОН при НКВС СРСР від 21 січня 1937 р. його було відправлено у ВТТ на 5 років, де через рік він помер.

Наприкінці 1936-го був заарештований і звинувачений у «проведенні антирадянської агітації, підтримці зв'язків із реакційним духовенством, яке відбувало покарання в таборах» архімандрит Геннадій (Ребеза) [13, т. 6, арк. 13-15]. Його заслали до Казахстану на 5 років, а наприкінці 1937 р., звинувативши в «контрреволюційній діяльності в таборі», – розстріляли.

Потому УНКВС в Одеській області у вересні 1937 р. був репресований митрополит Одеський і Херсонський Костянтин (Спаський) [13, т. 6, арк. 41]. Його звинуватили у «підтримці систематичних зв'язків з терористами К., Ф.-А. (так написано в матеріалах слідства), приймав у себе білоемігрантських кур'єрів, і сприяв їх діяльності». Хоча надумані звинувачення митрополит відкинув, ці «контрреволюційні дії» члени судтрійки кваліфікували за ст. 20-54-8 КК УРСР як страшний злочин. На його підставі 74-річного митрополита засудили на 10 років ВТТ. За цією ж постановою була репресована і його дружина – Олександра Костянтинівна.

Упродовж 1937 р. управлінням НКВС в Одеській області були заарештовані за сфабрикованими обвинуваченнями і розстріляні: священники В. Лук'янов, І. Пещанський, Д. Якубович, М. Попов [13, т. 6, арк. 13, 32-33, 45] священник Савранської церкви А. Охрімович засуджений на 10 років ВТТ [14, арк. 23-24];

У квітні 1938 р. УНКВС в Одеській області заарештовано 29 духовних осіб за звинуваченням у приналежності до «КРФЦО». Усі без винятку звинувачувалися слідством також у «проведенні антирадянської повстанської агітації та шпигунської діяльності» [13, арк. 1316]. 20 квітня 1938 р. були розстріляні: єпископ Тихон (Русинов), протоієреї Г. Іващенко, Н. Bloшенко, В. Ширяєв, священники І. Бойко, М. Горбунов, Л. Гінкулов, Ф. Гірканов, І. Охлоповський, П. Жуковський, Ф. Зебрин, І. Загоровський, диякони А. Ємельянов, С. Лабунський, А. Литвиненко, псаломщик А. Романенко та інші. Окремо до цієї ж організації був зарахований і розстріляний 31 березня 1938 р. священник А. Кринов [13, т. 5, арк. 6-23].

Аналогічна «КРФЦО» була «викрита» у травні 1938 р. Усі обвинувачені ніби мали зв'язки з керівниками попередньо викритої організації, очолюваної Лабунським, Гіркановим, Кайзером та ін. Це давало можливість слідчим «обґрунтувати» організаційну розгалуженість, численність та ідеологічну спрямованість релігійних контрреволюціонерів Одещини. Через місяць, 30

травня 1938 р. священники Ф. Деньга, О. Андріанов, М. Рожновський, П. Івлієв, Д. Папе, І. Сорокін і К. Жиров за постановою «трійки» при УНКВС в Одеській області були розстріляні [15, арк. 270-271].

Упродовж 1930-х рр., за не завершеними нами підрахунками, лише на Одещині було репресовано 108 служителів культу, з них 51 – розстріляно, 36 – засуджено до таборів і 21 – відправлено на заслання. На період «великого терору» припадають усі смертні вироки і майже 80% розстріляних від загальної кількості репресованих.

Трагедія церкви у передвоєнні десятиліття трансформувалась у загальнодержавну трагедію в роки Другої світової і домалювала сюрреалістичну картину-драму суспільства першої половини ХХ ст. Майже трирічна окупація Одещини дала змогу місцевим православним, певною мірою за сприяння окупаційної влади й Румунської православної місії, переважно сформованої з місцевих кліриків, відновити церковне життя, культові споруди, релігійне виховання тощо. На теренах регіону наприкінці 1943 р. було відбудовано сотні православних храмів, а в Одесі – більше 20. Відродження церковного життя, хоч і з румунським відтінком, пастирське служіння 355 священників і 228 дияконів та псаломщиків на південно-західних землях України в умовах жорсткого контролю й регламентації з боку окупаційної влади, сприяло поширенню популярності християнського віровчення, православного церковного обряду, навернення десятків тисяч людей до споконвічних духовних традицій.

Проте, повернення радянської влади навесні 1944 р. спричинило тотальний наступ на Православну церкву, яка абсолютно превалювала в регіоні. Результати облікованих у квітні 1945 р. радянською владою православних храмів дають змогу відтворити наступну інформацію: на Одещині діяло 314 церков патріаршого підпорядкування. Більшість із них були відбудовані, відреставровані й виконували культове призначення ще за часів окупації, що, власне, визнавали й уповноважені Ради у справах РПЦ при РНК.

До завершення війни, республіканська влада своїми розпорядженнями створювала місцевим органам юридичне поле для відмови в реєстрації храмів і духовенства. Так, республіканський уповноважений у справах РПЦ П. Ходченко листом від 23 червня 1944 р. доводив до відома підлеглих: «У випадку, коли діяльність церковних рад і служителів культу не відповідає вимогам – і інструкції й законодавству про церкву, і вони не зареєстровані, то Вам не слід проводити їхню реєстрацію; зробити їм відмову» [16, арк. 7].

Водночас, і саме духовенство не поспішало реєструватися, побоюючись тотальних заходів контролю, підступності з боку влади, що неодноразово спостерігалось у 30-х рр. Недовіра до влади проявлялася таким чином, що священники охоче служили у храмах, однак обережно ставились до самої реєстрації. За даними, які наводить проф. О. Лисенко, в Одеській області кількість служителів культу зменшилася з 227 у першому півріччі, до 185 – на кінець року. На думку історика, в області правило багато «самосвятів» і автокефалістів, які не з'являлися на реєстрацію, переїхавши до інших областей. На нашу думку, зменшення кількості церковнослужителів пояснюється іще

однією причиною – новою хвилею репресій проти духовенства на Одещині у 1944-1945 рр., яка в часі збіглася з процесом реєстрації духовенства. Тільки у квітні-травні 1944 р. управління НКДБ в Одеській області ліквідувало «антирадянську групу» з 11 функціонерів православної місії, які звинувачувалися «у наданні допомоги окупаційній владі, у поширенні ненависті до більшовиків» [17, с. 12]. Пізніше, за аналогічними обвинуваченнями були заарештовані ще 14 осіб, переважно священики, що служили в парафіях Одещини упродовж 1941-1944 рр.: Ф. Флоря, М. Добровольський, М. Остапчук, О. Арвентсьєв, О. Пасічник, Г. Хреновський, Г. Сагайдачний, П. Шкарупін, А. Голоносов, А. Грудко, Г. Гдешинський, а також псаломщик П. Гдешинський (син Г. Гдешинського), ієромонахи З. Черкез, С. Навалов та інші [18].

Отже, в Одеській області від репресивних заходів радянської влади у першому півсторіччі ХХ ст. постраждало 132 православні клірики. Репресіям були піддані 3 архієреї, 89 кліриків, 16 осіб чернечого стану, 5 релігійних чиновників, решта – не визначено. Половина з кліриків мали вищу та середню духовну освіту, решта – або не мали освіти, або не визначено, через неграмотність слідчих, які не могли чи не бажали розбиратися в освітньому стані підслідних. Як показує аналіз анкетних даних репресованих, 50% з них за віком мали від 50-ти до 70-ти років, тобто знаходилися у зрілому пастирському віці.

Література

1. Одеський мартиролог: дані про репресованих Одеси і Одеської області за роки радянської влади : іст.-мемор. вид. [у 4 т.] / уклад.: Л. В. Ковальчук, Г. О. Разумов. – Одеса: ОКФА, 1997-2006.
2. Архів управління СБУ в Одеській області. – Ф.П, спр. 16327-п. [у 5 т.].
3. Буковский В. Горькая правда. Исторический очерк с. Бицилово и района. – Раздельная: [Б.и.], 1998. – 221 с.
4. Войналович В. А. Репресивно-каральні заходи радянської влади як засіб утвердження політики державного атеїзму в Україні 20–30-х роках / В. А. Войналович // Реабілітовані історією. Масові репресії на Миколаївщині в 1920–50-ті роки : збірник / [авт.-упоряд.: В.М. Вашкевич (гол. ред. кол.), В.А. Войналович, Ю.З. Данилюк та ін.]. – Київ–Миколаїв: Ред. колегія “Реабілітовані історією”, 2000. – С. 38-51.
5. Ямпільські вісті. – 2008. – 12 січня.
6. Мартирологія українських церков : у 4-х т. / Торонто-Балтимор : Укр. вид-во “Смолоскип” ім. В. Симоненка, 1987. Т. 1. Українська православна церква : документи, матеріали, християнський самвидав України. – 1207 с.
7. Пашенко В. О. Держава і православ'я в Україні: 20–30-ті роки ХХ ст. / В. О. Пашенко. – К.: Центр пам'яткознавства АН України, 1993. – 187 с.
8. Даниленко В. М. Сталінізм на Україні. 20-30-ті роки / В. М. Даниленко, Г. В. Касьянов, С. В. Кульчицький. – К.: Либідь, 1991. – 344 с.
9. Молва. – 1942. – 3, 15 декаб.
10. Архів Одесько-Ізмаїльської єпархії. – Спр. 435.
11. ДАОО. – Ф. П-11, оп. 11, спр. 144.
12. Архів управління СБУ в Одеській області. – Ф.П, спр. 21541-п.
13. Там само. - Спр. 10978-п.
14. Там само. - Спр. 3522-п
15. Там само. - Спр. 10175-п.
16. ЦДАМЛіМ. – Ф. 127, оп. 1, спр. 297.
17. Бажан О.Г. Репресивна діяльність органів НКДБ УРСР в Одеській області в роки Другої світової війни / О.Г. Бажан // Велич подвигу народного : матеріали міжнар. наук. конф., 8 квіт. 2005 р. – Одеса, 2006. – С. 10-13.
18. Михайлуца М.І. 1945-й – рік “розплати”: священики-місіонери і НКДБ / М.І. Михайлуца // Історія релігій в Україні : наук. щорічн., 2005 р. – Львів: Логос, 2005. – Кн. 1. – С. 386-390. Його ж. Репресії духовенства на Одещині в першій половині 40-х років ХХ ст. / М.І. Михайлуца // Одеський мартиролог: Дані про репресованих

УДК 930.(477.74)

**ASPECTE ISTORIOGRAFICE PRIVIND RAPORTURILE
DINTRE GRECI ȘI AUTOHTONI ÎN PROCESUL COLONIZĂRII
SPAȚIULUI DE NORD-VEST ȘI VEST AL PONTULUI EUXIN**

**ИСТОРИОГРАФИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ, КАСАЮЩИЕСЯ
ОТНОШЕНИЙ ГРЕКОВ И МЕСТНЫХ ЖИТЕЛЕЙ В ПРОЦЕССЕ
КОЛОНИЗАЦИИ СЕВЕРО-ЗАПАДНОГО И ЗАПАДНОГО ПОБЕРЕЖЬЯ
ПОНТА ЭВКСИНСКОГО**

V. MOLDOVEANU,
lector superior, doctorand,
Universitatea de Stat B.P. Hasdeu din Cahul,
(Moldova)

История греческой колонизации Черного моря предлагает еще много вопросов, которые должны быть в дальнейшем решены. Долгое время дискуссия по этому вопросу была основана на эпиграфических и литературных источниках, которые ограничены в информации. В отличие от других регионов греческой колонизации, где данные насчет основания колоний являются точными, для Черного моря те некоторые литературные источники или принадлежат более позднему периоду, или иногда противоречивы. Интерес к греческой колонизации проявляется к концу XIX-началу XX века, когда начинается исследование археологических находок, случайных или систематических, которые происходят из греческих колоний на северо-западном и западном побережье Черного моря. К сожалению, большинство исследований по этому вопросу региональные, поэтому важно развивать коллективное исследование археологического материала, накопленного исследователями всех заинтересованных государств. А исследование других элементов, повышение будущих открытий, несомненно, зададут новый тон конкретным аспектам этих важных вопросов.

Istoria colonizării grecești în Marea Neagră oferă încă multe întrebări care necesită a fi rezolvate în timp. Mult timp discuția față de această problemă era axată în jurul izvoarelor epigrafice și narrative, care sunt limitate în informații. Spre deosebire de alte zone ale colonizării grecești, de exemplu Italia meridională, unde, grație lui Tucidide sau Diodor, datele de întemeiere sunt aproape precise, pentru zona Mării Negre cele câteva surse literare sunt toate târzii și uneori contradictorii. Interesul față de colonizarea greacă crește la sfârșitul sec. XIX începutul sec. XX când încep să fie valorificate descoperirile arheologice, întâmplătoare sau sistematice, provenind din coloniile grecești de pe țărmul de nord-vest și vest al Pontului Euxin [1, p.350-351]. Alături de alte probleme, un loc deosebit în cadrul acestui studiu îl ocupă obiectul ce ține de raporturile dintre greci și autohtoni.

Una din problemele des dezbătute în istoriografia națională și universală privește data la care grecii au început să frecventeze Pontul. Cu mult înaintea venirii grecilor, se pare, după relatarea lui Arrian, că doar carienii, din sud – vestul Asiei Mici, ar fi întemeiat un port la Capul Șabila (Bulgaria), numit *Carum Portus* [2, p.351]. Unii savanți consideră adevărată celebra legendă a Argonauților plecați în căutarea lânii de aur în ținuturile Caucazului, plasată în sistemele cronologice antice pe la începutul sec XIII a. Chr., cu care ocazie ar fi explorat coastele Mării Negre. Cu

toate acestea, nici o dovadă arheologică nu poate fi invocată în sprijinul acestei ipoteze. Alți cercetători admit că grecii ar fi explorat țărmul Mării Negre încă din sec. VIII-lea a. Chr. Hesiod, în *Theogonia*, lucrare datată probabil din sec. al VIII-lea a. Chr., menționează râul Istros și fluviul Phasis al Argonauților, actualul Rioni din Georgia. La rândul său, poetul milesian Arktinos, care pare să fi fost contemporan cu Hesiod, amintește de insula Leuke (actuala Insula Șerpilor). În sfârșit, poetul corintian Eumelos, în *Argonautika*, datată tot prin sec. VIII a. Chr., vorbește nu numai de Sinope, oraș de pe coasta sudică a Mării Negre, dar și despre Borysthenes (actualul Nipru) [3, p.533-534]. Cu toate acestea însă, încă nu au fost aduse argumente arheologice care ar fi argumentat informațiile narrative. Săpăturile sistematice efectuate în mai multe așezări de pe coastele de nord-vest și vest al Mării Negre nu au furnizat încă nici un material databil înainte de mijlocul sec. al VII-lea a. Chr. ceea ce corespunde cu fondarea primelor orașe – polise grecești pe acest litoral.

În ceea ce privește raporturile dintre autohtoni și coloniștii greci, V.Î. Koslovskaja, luând în discuție colonizarea greacă de pe țărmurile Mării Mediterane, conchidea ca primele studii care au pus în discuție caracterul raporturilor greci – autohtoni au apărut abia prin anii 70 ai secolului XX, situație, care este asemănătoare cu cea privind istoriografia colonizării grecești a țărmurilor Mării Negre [4, p.59].

După părerea lui D. Šelov, cunoașterea colonizării grecești este absolut necesară mai ales pentru partea de nord-vest a Mării Negre, și aceasta din mai multe considerente. În această regiune grecii s-au confruntat cu o serie de fenomene similare: condiții climaterice, prezența unei mase etnice compacte. Luați în ansamblu, acești factori au generat și condiții similare de colonizare și crearea în cele din urmă în această regiune a unei culturi și civilizații specifice greco-autohtone [5, p.169].

La baza studiilor legate de colonizarea greacă pe țărmurile Pontului Euxin, inclusiv în privința raporturilor grecilor cu autohtonii, în istoriografia română a stat monografiile lui Vasile Pârvan «Getica» și «Dacia» [6, p.171-265; p.77-111]. Astfel, abordând problema coabitării diferitelor popoare în bazinul carpato-danubian, un capitol aparte în economia acestor lucrări este consacrat relațiilor dintre băștinași și greci. La baza concluziilor lui Vasile Pârvan au stat materialele arheologice depistate în principalele așezări grecești din Dobrogea: Histria, Tomis, Callatis [7, p.169]. Odată cu intensificarea cercetărilor arheologice, în sec al XX-lea unii cercetători au ajuns la concluzia, că în ajunul colonizării grecești Dobrogea era locuită de purtătorii unei civilizații tipice pentru Hallstatt C, fiind definită drept cultura Babadag III. Sfârșitul fazei a treia a culturii Babadag încă nu este pe deplin elucidat, cert este că dispariția culturii nu are nici o legătură cu fenomenul colonizării grecești. Purtătorii acestei culturi sunt, după toate probabilitățile, geții, care în momentul de început al colonizării sunt atestați în regiunile circumpontice pe cale arheologică [8, p.535- 537].

La rândul său, analizând exportul grec în bazinul carpato-danubian, I. Glodariu susține ideea că acesta ar fi fost destul de intens și că ar fi afectat în mare parte doar teritoriile extracarpate [9, p.170].

Un interes deosebit pentru studierea relațiilor dintre greci și autohtoni îl prezintă și lucrarea lui V. Mihăilescu-Bârliba [10, p.1-180]. Făcând o analiză succintă a factorilor externi, care au influențat triburile din bazinul carpato-danubian în epocile Hallstatt și La Tene, autorul se oprește și asupra coloniștilor eleni, care

pătrund în această regiune spre sfârșitul Hallstattului, intermediind intens transmiterea unor influențe externe. Totodată, autorul ține să menționeze că aceste influențe nu s-au exercitat întotdeauna în mod benefic; nu de puține ori ele au întârziat sau au frânat temporar progresul local. Totodată, autorul constată că nu oricare societate indigenă putea intra în contacte economice cu grecii, pentru aceasta fiind necesar și un anumit grad de dezvoltare a economiei de schimb pe care trebuiau să-l atingă localnicii. După autor, drept rezultat al acestor influențe reciproce din partea ambelor comunități, băștinașii au adoptat un elenism propriu pe care l-au transformat după propriile criterii dând astfel naștere unei noi civilizații, originală în formă și conținut, dar puternic marcată de lumea cu care veniseră în contact [11, p.170].

O încercare teoretică interesantă privind abordarea raportului dintre indigeni și greci este adusă de articolul lui A. Avram. Autorul ajunge la concluzia, în urma studiului cetății Istros, că expansiunea rapidă a așezării spre coastă sa datorat unei relații «*contractuale*» între părțile implicate [12, p.19-30]. De aceeași părere este și Gh. Poenaru Bordea, spre deosebire de situația premergătoare colonizării grecești, când zona litorală era aproape nelocuită, de îndată ce se amenajează teritoriul rural al cetății Istros habitatul se deplasează spre coastă, ceea ce arată că grecii i-au atras pe băștinași în arealul lor de locuire. Astfel autorul admite o colaborare greco – indigenă întemeiată probabil pe relații «*contractuale*»: schimburi de daruri, căsătorii mixte, înțelegeri sancționate prin legăminte etc [13, p.546]. Este plauzibilă presupunerea că aristocrația din orașele grecești se va fi integrat circuitului arhaic al schimbului de daruri în obiecte de prestigiu, o practică frecventă în lumea tracă, cum și mai credibilă este ideea că un rol esențial l-au avut în conturarea diferitelor alianțe căsătoriile princiare [14, p.591].

La baza înființării și dezvoltării orașelor vest pontice se situează bunele raporturi ale acestora cu populația autohtonă traco-getă. Întemeierea fiecăreia din colonii trebuie văzută și înțeleasă ca rezultat al stabilirii unei înțelegeri comune. Aceste relații au avut întotdeauna un caracter reciproc [15, p.147-148].

O părere oarecum diferită privind colonizarea greacă și relațiile cu autohtonii o are A. Huser care menționează că, dacă coloniștii din Milet care au fondat cetatea Istros și centre de interes comercial ca Tariverde, Orgame/ Argamum (Capul Dolojman) etc. au inițiat relații pașnice cu băștinașii, atunci, cu totul alta este situația la Callatis. Implantarea coloniștilor din Heraclea Pontică, în sec. VI a. Chr. a avut loc, probabil, în manieră violentă fiind o caracteristică a colonizării pontice de tip dorian (cazurile Chersonesului și Mesembriei). Vechile așezări getice, scytime sau crobyde, supuse de callatieni, sunt transformate în forturi (*phouria*) [16, p.183-184].

Și istoriografia sovietică a avut un aport important la studierea problemelor în discuție. Astfel, una din primele încercări de sinteză poate fi considerată lucrarea lui A. A. Cessen. Autorul încearcă să deducă raporturile dintre greci și autohtoni din caracterul colonizării. Este avansată pentru prima dată ideea colonizării bilaterale, care a fost precedată de o perioadă de aproape 500 de ani de relații de schimb între autohtoni și greci [17, p.170].

De aceeași părere sunt E.A. Popova și S. A Kovalenko, cercetările arheologice din așezările de la Istria-Sat, Dolojman, Sinoe-Zmeica și din orașele Histria, Tira, Olbia și Tomis au scos la iveală nu numai ceramică grecească dar și material tracic.

Dacă la început elementul autohton nu era foarte important, atunci cu a doua jumătate a secolului al VI-lea a. Chr. numărul lor se mărește. Creșterea procentajului elementului autohton presupune un aflux al tracilor de nord în așezările și orașele elene. Fapt confirmat și prin prezența tumulului trac în orașul Histria.

Stabilirea contactelor strânse între coloniști și autohtoni a adus la apariția unei corelații, demonstrată și de descoperirile arheologice de la Histria, Histria-Sat, Tariverde, Nadlimanskoe III și Beljaevka I. Aceasta demonstrează că grecii au preluat modelul locuințelor direct de la populația autohtonă tracă cu care conlocuiau [18, p.24-25].

După materialul arheologic descoperit în orașelul Čaikinsk, teritoriu încadrat în sec. IV prima jum. a sec.I a.Chr. în teritoriul rural al Chersonozului, pe lângă ceramica de factură greacă s-a descoperit și ceramică de proveniență barbară confecționată cu mâna [19, p. 99].

Din sec.V-II a.Chr. în orașele-coloniile de pe litoralul nord – vest se întâlnesc și mulți barbari elenizați, caracterul culturii și așezările erau grecești [20, p.310], fapt demonstrat și de sursele epigrafice, într-un decret emis în cinstea lui Protogena din secolul III a. Chr. aflăm despre mixelini, care erau urmași ai elinilor rezultați în urma căsătoriilor cu barbarii, această categorie a populației locuia la periferiile orașului Olbia, și împreună cu sclavii constituia 1500 de persoane [21, p.12].

În acest sens prezintă interes și lucrarea lui I. Niculiță [22, p.34-35] în care sunt valorificate diferite aspecte ale relațiilor dintre greci și traci. Acesta se ocupă de problema inter influențelor etnico-culturale și conchide că grecii s-au limitat la a împrumuta de la autohtoni doar tehnica construcției locuințelor din structură de lemn tencuite cu lut. În ceea ce îi privește pe traci, aceștia au împrumutat de la greci mult mai multe, în special în domeniul modelelor ceramice. Una din concluziile principale ale autorului este aceea că alături! de alți factori externi, influența greacă a jucat un rol important la unificarea culturii materiale a tracilor în secolele VI-V î. e. n. [23, p.170].

O serie de probleme interesante referitoare la tema în discuție sunt ridicate în lucrările lui V. Jajlenko. După părerea acestuia, coloniile înființate de greci nu erau altceva decât niște avanposturi ale expansiunii grecești în lumea barbară, înflorirea economică a coloniilor, datorată în mare parte tocmai barbarilor, a contribuit la răspândirea urbanismului în Grecia, la dezvoltarea ei în ansamblu. Printre factorii importanți care determinau plasarea coloniilor pe un anumit teritoriu, alături de fortificarea naturală, de resursele naturale și de apă potabilă, un rol deosebit îl avea și prezența unei populații autohtone sau a unor căi favorabile de comunicare cu aceasta [24, p.171].

O ipoteză oarecum diferită față de locul de stabilire a unor așezări grecești o are acad. Em. Condurachi. Hotărâtoare pentru așezarea grecilor, arată autorul, nu erau locurile, ci condițiile economice și sociale ale mediului autohton. Numai dacă băștinașii ajunseseră la un stadiu destul de dezvoltat pentru a fi interesați în schimburile cu grecii, așezarea acestora într – un anumit ținut devenea economiceste rentabilă [25, p.18].

O altă problemă viu discutată în istoriografie este prezența și atribuirea unui material ceramic autohton getic în zonele agricole dintre Bug și Nistru, teritoriu

atribuit sciților. De exemplu, Irimia Mihai consideră că odată cu fondarea unor orașe colonii grecești pe litoralul Mării Negre în perioada timpurie începe deplasarea unor grupuri mici de populații spre litoral, având drept consecință formarea unor grupuri reduse de populații eterogene. În legătură cu prezența ceramicii trace în zona agricolă dintre Bug și Nistru s-au exprimat mai multe opinii: A.I. Meliukova, consideră că ar fi originară de la Dunăre, K.K. Marčenko, o consideră originară din regiunea carpato – dunăreană, S.B. Ohotnikov, consideră că ar proveni din silvostepa Moldovei [26, p.57].

Un interes aparte îl ocupă studierea ritului funerar, element important pentru elucidarea contactelor dintre greci și autohtoni. Astfel, au fost depistate cimitire cu rit funerar getic și cu inventar funerar grecesc, precum și morminte comune greco-indigene [27, p.170]. Interferențele culturale greco-getice, menționează A. Husar, sunt sesizabile și în domeniul artistic și religios, cum ar fi motivul vânătorului războinic de la Agighiol sau Letnica. Interferențele spirituale greco-getice sunt ilustrate și de fenomenul sincretismului religios cum este cultul «Marelui Zeu», Derzelas al traco – geților la Histria și Odessos [28, p.188-189].

Observațiile de mai sus și-au propus reactualizarea câtorva informații generale privind unele legături și interferențe interetnice la Dunărea de Jos. Din cele prezentate mai sus pot fi formulate unele concluzii: coloniile grecești, este cert, au avut o influență în societatea autohtonă, rămâne de văzut dacă această influență a fost una progresivă, după viziunea unor cercetători, sau regresivă, după viziunea altora, sau a fost o colonizare bilaterală.

Geții sunt prezenți de-a lungul întregii perioade, fapt confirmat atât de izvoarele literare, cât și de descoperirile arheologice. Interesul grecilor față de această zonă apare odată cu atingerea unui nivel de dezvoltare a autohtonilor, capabili să înțeleagă și să accepte noile contacte propuse de străini. De aceea, credem că una din direcțiile studierii acestei problematici ar trebui să o constituie analiza situației etno-demografice, social-economice și politice în regiunea de nord-vest a Pontului Euxin în ajunul colonizării.

Este importantă și studierea mult mai amplă a etapelor de pătrundere a autohtonilor în mediul grec. Este necesar să fie argumentată teoria care se referă la cel puțin două etape ale acestui proces, prima etapă în care autohtonii sau/și grecii au avut interes și au contribuit benevol la crearea unor așezări mixte, autohtonii pentru profit, grecii având un interes atât economic cât și politic, de apărare, a doua etapă caracterizată prin creșterea importanței factorului getic în regiune și impunerea protectoratului getic față de orașele grecești. Astfel transformările prin care au trecut partenerii au restructurat radical raporturile greco-getice.

Pentru obținerea unor informații mai ample despre problema cercetată este absolut necesară colaborarea regională și interstatală a specialiștilor din spațiul nord – vest și vest al Mării negre. Cu părere de rău studiul materialului ceramic este limitat la hotarele politice ale statelor actuale. Încercările de sinteză din România, Bulgaria sau Ucraina cuprindeau în cea mai mare parte concluzii desprinse din studierea materialului arheologic obținut în țările respective, invocându-se doar paralele de ordin general. În acest sens este important elaborarea unui studiu comparativ al întregului material arheologic acumulat de cercetătorii statelor menționate. Iar cercetarea altor

elemente, punerea în valoare a viitoarelor descoperiri, vor nuanța, fără îndoială, multe dintre aspectele particulare ale acestor importante probleme.

Referințe

1. Preda, C., coordonator, Enciclopedia arheologiei și istoriei vechi a României, Vol. III, Ed. Enciclopedică, București, 2000, p. 350 – 351,
2. Ibidem, p. 351,
3. Petrescu – Dâmbovița, M., Vulpe, A., coord., Istoria românilor, Academia Română, Ed. Enciclopedică, București, 2001, p. 533 – 534,
4. Koslovskaja, V. I., Greceskaja kolonizacija Sredizemnomorja v sovremennoj zarubeznoj istoriografii, M., 1984, p. 59.
5. Banaru, V., Aspecte istoriografice ale raporturilor dintre greci și autohtoni în procesul colonizării grecești a NV Pontului Euxin, în, Thraco – Dacica, XVII, 1-2, 1996, p. 169,
6. Pîrvan, V., Getica, O protoistorie a Daciei, Academia Română, București, 1980, 171 – 265; Idem, Dacia. Civilizațiile antice din țările carpato-danubiene, București, 1967, p. 77 – 111,
7. Banaru, V., op. cit., p. 169,
8. Petrescu – Dâmbovița, M., Vulpe, A., coord., op. cit., p. 535 – 537,
9. Banaru, V., op. cit., p. 170,
10. Miliăilescu-Bârliba, V., Dacia Răsăriteană în secolele VI-I î.e.n., Economie și monedă, Iași, 1990, p. 1 – 180,
11. Banaru, V., op. cit., p. 170,
12. Avram, A., Pentru o fenomenologie a raporturilor dintre geți și greci, Symp. Thrac, VII, Tulcea, 1989, p. 19 – 30,
13. Petrescu – Dâmbovița, M., Vulpe, A., coord., op. cit., p. 546,
14. Ibidem, p. 591,
15. Petrescu – Dâmbovița, M., Daicoviciu Hadrian, Teodor Dan Gh., Bârză Ligia, Preda Florentina, Istoria României de la începuturi până în secolul al VIII-lea, Ed. Didactică și Pedagogică, București, 1995, p. 147 – 148,
16. Husar, A., Dacia preromană. Între Orient și Occident, Presa Universitară Clujeană, Cluj – Napoca, 2000, p. 183 – 184,
17. Banaru, V., op. cit., p. 170,
18. Попова, Е.А., Коваленко, С.А., Историко-Археологические Очерки Греческой и Позднекифской Культур в Северо-Западном Крыму. – М.: МГУ, 2005. – p. 24 – 25,
19. Блаватский, В.Д., Античная Археология и История. – М.: Наука, 1985. – p.99,
20. Хрестоматия по Истории Древнего Мира. – М.: Учпедгиз, 1951. – Том. II. – p. 310,
21. Античная Тира и Средневековый Белгород. – К.: Наукова Думка, 1979. – p.12,
22. Никулицэ, И.Т., Северные Фракийцы в VI-I вв. до н.э., Știința, Chișinău, 1987, p.34 – 35,
23. Banaru, V., op. cit., p. 170,
24. Ibidem, p. 171,
25. Daicoviciu, H., Dacii, Ed. Hyperion, Chișinău, 1991, p. 18,
26. Irimia, M., Cu privire la raporturile dintre sciți, geți și coloniile grecești de la Dunărea de jos, în secolele VI-IV a.Chr. în: Revista Română de Studii Eurasiatice, Universitatea «Ovidius», Facultatea de Istorie, Centrul de studii eurasiatice, Constanța, I, 2005, 1, p.
27. Banaru, V., op. cit., p. 170,
28. Husar, A., op. cit., p. 188 – 189.

УДК 81.22 + 81.37 + 811.111

ДО ПИТАННЯ ЩОДО ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ СТИЛІСТИЧНОЇ КУЛЬТУРИ

О.В. МОСКАЛЮК,

аспірант,

*Державний заклад «Південноукраїнський національний
педагогічний університет імені К.Д. Ушинського»*

(Україна)

Перебуваючи в умовах соціального, культурного і науково-технічного розвитку, сучасне суспільство накладає свій відбиток на процес підготовки майбутніх спеціалістів. Навчання, як відомо, являє собою розвиток необхідних

для передбачуваної професійної діяльності навичок і відповідних умінь. З точки зору ряду філософів, психологів, дидактів (Т. Пленова, О. Федотова, Б. Фьодоров), освіта в умовах вищого навчального закладу являє собою не що інше, як надання студентам певної інформації. На думку вищеназваних учених, процес навчання в педагогічній практиці найчастіше зводиться до того, що викладач забезпечує студента певним набором стереотипних знань, передбачених навчальними програмами. На основі отриманої інформації майбутній фахівець формує свій світогляд, виходячи з якого, визначає свою поведінку, як мовленнєву, так і немовленнєву, в різних життєвих ситуаціях. Однак, дуже часто випускнику вищого навчального закладу доводиться приймати самостійні творчі рішення в нестандартних ситуаціях, до чого він у більшості випадків виявляється не готовим.

Постійне збільшення й оновлення інформаційних потоків вимагає наявності вміння їх коректної обробки. Саме тому при навчанні майбутніх фахівців, з нашої точки зору, слід приділити особливу увагу формуванню у них здатності орієнтуватися в навколишньому інформаційному просторі, тобто розвитку вміння проводити відбір необхідного матеріалу на основі основних розумових операцій, таких як аналіз, синтез, індукція, дедукція і тощо. Таким чином, невід'ємним компонентом підготовки майбутнього професіонала є розвиток у нього культури мислення.

Відомо, що *культура мислення* розвивається в процесі навчання і є частиною загальної культури людини. Високий рівень культури мислення характеризується ефективністю прийому і обробки інформації. Очевидно, що розвиток культури мислення являє собою досить складний процес, який складається з ряду компонентів, одним з яких, на нашу думку, і є стилістична культура.

Сам термін «*стилістична культура*» припускає тісний взаємозв'язок даного поняття з основними категоріями стилістики, а вивчення стилістики припускає розвиток вміння глибокого проникнення в текст. Навчання свідомого вдумливого читання створює основу для розвитку художнього смаку, а також формування здатності виразно говорити і писати. При цьому стилістику визначають як галузь лінгвістики, яка вивчає принципи і ефект вибору та використання відповідних мовних засобів «для передачі думки й емоції в різних ситуаціях спілкування» [1, с.13]. Як відомо, одним з основних завдань стилістики є вивчення особливостей так званих функціональних стилів. Функціональні стилі розрізняються ступенем частотності вживання лексичних, синтаксичних, інтонаційних та інших мовних засобів. Дані відмінності є стійкими і статистично закономірними.

Необхідність виділення таких мовних підсистем, як функціональні стилі пов'язано з тим, що в різних комунікативних ситуаціях мова може використовуватися по-різному. Так, повідомлення про один і той самий факт може приймати різні форми, в залежності від особливостей мовленнєвої ситуації, яка містить умови спілкування, соціальний статус співрозмовників, ставлення комунікантів до предмета спілкування і навколишнього оточення.

Крім вивчення функціональних стилів, одним із завдань стилістики є вивчення особливостей виникнення і функціонування виразних мовних засобів.

Відомо, що мова – складна знакова система, яка складається з окремих мовних підсистем, що володіють власною специфікою. Оскільки формування стилістичної культури повинно охоплювати всі рівні мовної організації висловлювання, розглянемо суть стилістичних особливостей всіх мовних підсистем.

Так, *лексичному рівню* відповідає лексична стилістика. Даний підрозділ вивчає стилістичні функції лексичних одиниць, розглядаючи взаємодію прямих та переносних значень.

Граматичній підсистемі відповідає розділ граматичної стилістики, яка поділяється на морфологічну і синтаксичну стилістику. Перша вивчає стилістичні функції граматичних категорій притаманних тим чи іншим частинам мови. Предметом вивчення синтаксичної стилістики є експресивні можливості різних синтаксичних конструкцій і одиниць (порядок слів, типи речень, види синтаксичного зв'язку).

Фонетична стилістика пов'язана з рівнем фонетичних мовних одиниць і включає в себе вивчення явищ звукової організації мовлення, а саме: ритм, риму, алітерацію, асонанс, звуконаслідування і тощо.

Таким чином, ґрунтуючись на вищенаведених визначеннях стилістики і функціональних стилів, можемо зробити висновок, що стилістична культура ґрунтується на наявності вмінь використовувати в процесі побудови усної або писемної комунікативної взаємодії відповідні лексичні, граматичні або фонетичні виразні засоби, з метою посилення впливу мовлення. Але при цьому необхідно враховувати умови, в яких протікає спілкування, оскільки недоречне вживання виразних засобів може призвести до створення комічного ефекту.

Розглядаючи процес розвитку стилістичної культури, не можна не відзначити її тісний зв'язок з таким науковим напрямком, як культура мовленнєвого спілкування. У цілому культура мовленнєвої взаємодії вважається результатом індивідуального розвитку людини, її навчання та виховання (А. Богуш, Г. Костюк, Н. Кузьмін, О. Леонт'єв та ін). Під культурою мовлення розуміють, по-перше, здатність володіння нормами усної і писемної літературної мови, що передбачає сформованість відповідних фонетичних, лексичних і граматичних навичок і вмінь [2, с. 247].

Очевидно, що культура мовлення містить мовний і комунікативний аспекти. Перший передбачає наявність певного рівня розвитку і багатства лексики, і синтаксису мови, а також його семантики й інтонації (В. Артемов, Г. Винокур, Л. Скворцов).

Комунікативний аспект мовленнєвої культури містить основні комунікативні якості, рівень досконалості яких залежить від ступеня сформованості мовних навичок і мовленнєвих умінь.

Під комунікативними якостями слід розуміти «совокупность таких качеств, которые оказывают наилучшее воздействие на адресата, с учетом конкретной обстановки и в соответствии с поставленной задачей». До цих

якостей відносять «багатство (різноманітність) мовлення», а також її правильність, чистоту, точність, логічність, доречність, виразність [3, с.65-66].

Отже, головними комунікативними якостями будемо вважати правильність, чистоту, точність, логічність, доречність та виразність. Розглянемо особливості кожної з них.

Правильність найчастіше визначають як відповідність мовлення комуніканта орфоепічним, граматичним, орфографічним і стилістичним нормам сучасної літературної мови. Крім того, в широкому розумінні дана комунікативна якість містить ясне вираження думки мовцем і її адекватне сприйняття слухачем.

Чистота мови трактується як відсутність в ній чужих літературній мові елементів, таких як варваризми, жаргонізми, вульгаризми, діалектизми, слова-паразити і тощо. Чистота мови повинна дотримуватися на всіх рівнях мовної системи: на рівні орфоепії, орфографії, лексики та граматики.

Точність припускає глибоке знання предмета мовлення і значень слів. З точки зору Н. Бабич, точність ґрунтується на знанні комунікантом об'єктивної дійсності і його вмінні співвідносити мовні знання з конкретною ситуацією.

Логічність залежить від ступеня володіння мовцем прийомами розумової діяльності. Прийнято розрізняти логічність мислення і логічність мовлення. Перша припускає наявність здатності мислити послідовно, знаходити причини явищ, висувати тези і обґрунтовувати факти. Друга ґрунтується на здатності комуніканта оформляти мовне висловлювання за допомогою відповідних мовних засобів. При цьому логічність припускає смисловий взаємозв'язок слів у мові, який реалізується за допомогою відповідних лексико-граматичних і синтаксичних засобів.

Доречність припускає «такий підбір і організацію засобів мови, які роблять мовлення відповідним цілям та умовам спілкування» [4, с.38]. З точки зору Б. Головіна, доречним можна назвати таке мовлення, яке «відповідає тематиці повідомлення, його логічному й емоційному змісту, складу слухачів або читачів, інформаційним, виховним, естетичним і іншим завданням письмового або усного виступу» [5, с.227]. Однією з головних умов побудови доречного мовлення є знання стилістики. Сильова доречність припускає доречність слововживання, вживання якої-небудь синтаксичної конструкції, в залежності від мовного стилю. Як відомо, кожен стиль характеризується наявністю специфічних «стилеутворюючих» елементів, невмотивоване перенесення яких в інші умови вважається порушенням доречності мовлення.

Виразність являє собою здатність структури мовного висловлювання підтримувати увагу і викликати інтерес у слухача чи читача [5, с.49]. Виразним вважається таке мовлення, мовне наповнення і структура якого підтримує увагу і загострює інтерес слухача або читача до сказаного або написаного. На думку дослідників, виразність створюється умовами спілкування і системою мови.

Вищезазначені комунікативні якості роблять значний вплив на процес організації мовленнєвої поведінки комунікантів. У зв'язку з цим, не можна не відзначити їх тісний взаємозв'язок з так званим принципом кооперативного співробітництва, який був сформульований П. Грайсом ще в середині минулого

століття. Даний принцип ґрунтується на взаємодії чотирьох максим, що регулюють мовленнєву поведінку учасників спілкування. Розглянемо особливості даних максим, з метою встановлення їх впливу на розвиток стилістичної культури.

Отже, існує чотири максими, кожна з яких містить один або більше постулатів:

- максима повноти інформації;
- максима якості інформації;
- максима релевантності;
- максима манери.

Деталізуємо суть кожної з вищеназваних максим.

Максима повноти інформації пов'язана з обсягом інформації, необхідної для тієї чи іншої ситуації спілкування. Згідно основному постулату даної максими, висловлювання повинно містити не менше, але й не більше інформації, ніж цього вимагають умови спілкування. Зміст даного постулату, з нашої точки зору, відповідає комунікативній якості доречності мовлення.

Максима якості інформації передбачає істинність висловлювань. Дана максима містить такі постулати:

- не говори того, що вважаєш помилковим;
- не говори того, для чого у тебе немає достатніх підстав.

Аналогічні вимоги до мовлення відображені в таких комунікативних якостях, як точність і правильність.

Максима релевантності являє собою вимогу дотримуватися обраної теми. Слід зазначити, що дана вимога знаходиться у відповідності з логічним законом тотожності, суть якого полягає в тому, що «кожна думка, яка наводиться в промові при повторенні повинна мати однаковий зміст» [6, с.121]. Відзначимо, що слідування постулату даної максими характерно для комунікативних якостей точності та логічності мовлення.

Максима манери «пов'язана не з тим, що говориться, а ... з тим, як говориться» [7, с.142]. Як випливає з постулату, дана максима заснована на сформованості комунікативних якостей виразності і чистоти мови.

Таким чином, слід зазначити, що стилістична культура – багатогранне поняття. Перебуваючи в тісному взаємозв'язку з основними категоріями стилістики, стилістична культура включає в себе такі складні вміння, як здатність дотримуватися у процесі мовної взаємодії вимог певного функціонального стилю, а також здатність посилювати ефективність мовного висловлювання за допомогою відповідних виразних фонетичних, лексичних і граматичних засобів.

Крім того, як показав аналіз наукової літератури, стилістична культура є невід'ємним компонентом культури мовної взаємодії, будучи основою для розвитку основних комунікативних якостей мовлення. Все це дозволяє зробити висновок, що стилістичну культуру слід вважати необхідною умовою навчання майбутніх фахівців.

Література

1. Арнольд И. В. Стилистика. Современный английский язык: Учебник для вузов. – 5-е изд., испр. и доп. – М.: Флинта: Наука, 2002. – 384 с.

2. Лингвистический энциклопедический словарь / Науч. – ред. совет изд-ва «Советская энциклопедия», Ин-т языкознания АН СССР; Гл. ред. В. Н. Ярцева. – М.: Сов. энцикл., 1990. – 682 с.
3. Введенская Л. А. Культура речи. Ростов н/Д: Феникс, 2001 – 448 с.
4. Гойхман О. Я., Надеина Т. М. Основы речевой коммуникации: Учебник для вузов./ Под ред. проф. О. Я. Гойхмана. – М.: ИНФРА-М, 1997. – 272с.
5. Головин Б. Н. Основы теории речевой культуры. Учебное пособие. – Горький, Горьковский государственный университет, 1977. – 64 с.
6. Зарецкая Е. Н. Риторика: Теория и практика речевой коммуникации. – 4-е изд. – М.: Дело, 2002. – 480 с.
7. Клюев Е. В. Речевая коммуникация : учеб. пособие для ун-тов и ин-тов / Е. В. Клюев. – М.: РИПОЛ КЛАССИК, 2002. – 320 с.

УДК 811.161.1:378:008

ЛИНГВОКУЛЬТУРОЛОГИЧЕСКИЙ АСПЕКТ КАК БАЗОВЫЙ В РАБОТЕ С ИНОСТРАННЫМИ СТУДЕНТАМИ

О.В. НАХАПЕТОВА,

преподаватель,

Одесский национальный морской университет

(Украина)

Проблемы сосуществования, взаимодействия и сохранения национальных культур становятся всё более значимыми во время расширения процесса толерантности. В современном мире расширяются и углубляются международные контакты в различных сферах экономической, общественно-политической, социальной и культурной жизни. Диалог культур пронизывает все сферы современной жизни и предполагает реальное взаимодействие различных культур, взаимопроникновение, развитие, самоизменение и сохранение при этом своих особенностей. «Глобальный мир необходимо созидать в диалоге цивилизаций как общее пространство многогранной духовности – всегда открытое и вечно совершенствующееся в процессе понимания другого» [1, с.18]. Поэтому диалог культур в современном мире является духовным продолжением тех глобальных процессов, которые затрагивают каждого человека.

Вопросы межкультурной коммуникации, особенности формирования коммуникативной и социокультурной компетентности являются актуальными в разработке проблем толерантности всех этнических менталитетов и языковых систем. Целью настоящей статьи является анализ лингвокультурологического аспекта как базового в ходе формирования речевой компетентности иностранцев, изучающих русский (украинский) язык в нашей стране.

Культура представляет собой сложнейший феномен, определяющий систему ценностных ориентаций как общества в целом, так и отдельной личности – носителя определённой культуры. Между отдельной личностью и общечеловеческими ценностями нет прямой связи. Между ними находится культура. Как отмечает Г.В. Елизарова, «сопоставительное изучение культур возможно только с учётом того, что каждая культура находит уникальное отражение в языке – её носителе» [2, с.7].

В каждой культуре есть исключительно ей присущее, самое дорогое и единственное, отличающее от других культур. Подобно тому, как отдельному человеку никакая женщина не заменит мать, и никакой мужчина – отца, точно также есть неразрывная и незаменимая связь человека с родной культурой. Например, Т.Г. Шевченко для украинского человека – это больше, чем личность, поэт. Это национальный символ, святыня. Государственный синезелтый флаг – неотъемлемый признак главных ценностей украинского народа – независимости и демократии.

Проблема соотношения и взаимосвязи языка, культуры, этноса – это междисциплинарная проблема. Этими проблемами занимаются философия и социология, этнолингвистика и лингвокультурология. «Язык теснейшим образом связан с культурой: он прорастает в неё, развивается в ней и выражает её. Если традиционный способ осмысления проблемы взаимодействия языка и культуры заключается в попытке решить лингвистические задачи, используя некоторые представления о культуре, то есть способы, с помощью которых язык воплощает в своих единицах, хранит и транспортирует культуру». [3, с.9]

Через язык человек усваивает представления, оценки, ценности, т. е. всё, что определяет его картину мира. Культурно грамотный человек должен не только уметь правильно читать, писать и говорить на языке, который он изучает, но и владеть как общекультурными ценностями, так и традиционн-национальными сведениями и оценками. Посредством языка происходит культурный диалог как «по вертикали», то есть диалог между культурами разных эпох, так и «по горизонтали» – диалог культур, которые существуют одновременно.

Термин «лингвокультурология» появился в конце прошлого столетия в научных трудах представителя фразеологической школы В.Н. Телия и в публикациях В.В. Воробьева, В.А. Масловой и др. Это новое научное направление на стыке лингвистики и культурологии, занимающееся проблемами взаимосвязи языка и культуры, становлением языковой картины мира данной национально-культурной общности. Лингвокультурология изучает язык как феномен культуры. Объектом изучения лингвокультурологии является не сама страна, а фоновые знания жителей этой страны, связанные с их религией, культурой, историей, обычаями, бытом, поведенческими нормами и представленными в их языковом сознании в виде лингвокультурем. Таким образом, язык в лингвокультурологии рассматривается как совокупность единиц – культурем, образующих полевые структуры.

Семантика слова не исчерпывается одним лишь лексическим понятием. Вокруг каждого слова, имеющего переносное значение, оценочный компонент значения, складывается целый ореол всевозможных сведений, которые всплывают в памяти человека не сразу, а постепенно, по ассоциации, как спонтанные, так и сознательно направляемые. Такие фоновые знания, составляющие систему ценностных ориентаций личности, формируют языковую картину мира носителя данного языка. Языковая картина мира представляет собой взгляд народа на окружающий мир сквозь призму языка. Таким образом, языком как социокультурной системой знаний (или

социокультурным кодом) данной культуры овладевает языковая личность. Модель языковой личности – это модель изучения языка в лингвокультурологическом аспекте.

В лингвистике концепция формирования языковой личности, овладевающей культурой иноязычного общения, базируется на идеях антропологической лингвистики В. фон Гумбольдта, В.И. Постоваловой и др. О языковой личности писали известные учёные Ф.И. Буслаев и К.Д. Ушинский, в наше время понятие языковой личности подробно рассматривалось Ю.Н. Карауловым. По его мнению, языковая личность – это та сквозная идея, которая «пронизывает все аспекты изучения языка и одновременно разрушает границы между дисциплинами, изучающими человека, поскольку нельзя изучать человека вне его языка» [4, с.13].

Социокультурное значение (фон) таких понятий, как «женщина», «мать», «жена» у представителей мусульманской и православной религий существенно разные, отличны они и у представителей буддийской и индуистской религий. То, что является для одной культуры основополагающей ценностью жизни, может и не быть таковой для другой или иметь некоторые свои особенности, обусловленные культурой и миропониманием.

В настоящее время произошло разграничение понятий лингвострановедения, культуроведение, страноведение, лингвокультурология. Несмотря на общность в одном из предметов исследования, лингвострановедение и лингвокультурология разнятся тем, что «первая наука (в своей филологической ипостаси) опирается лишь на предметно-понятийную сферу культуры, в то время как вторая представляет собой целостное теоретико-описательное изучение объектов как функционирующей системы культурных ценностей» [3,с.57]. Таким образом, можно заключить, что лингвострановедение является составной частью лингвокультурологии, а с другой стороны, лингвострановедение имеет много общего и с культуроведением, являясь, по сути, его родоначальником.

Иностранцу, живущему определенное количество лет в Украине и изучающему русский или украинский язык как иностранный, важно иметь для общения, для правильной ориентации в инокультурной среде достаточно сведений об исторической, социальной и культурной жизни в нашей стране, а также иметь представление об оценочном фоне этих сведений.

Изучая язык как культурную ценность народа, языковая личность должна знать: 1) историко-культурный фон, включающий сведения о культуре общества в процессе его исторического развития; 2) социокультурный фон; 3) этнокультурный фон, включающий информацию о быте, традициях, праздниках; 4) семиотический фон, содержащий информацию о символике, обозначениях, особенностях иноязычного окружения.

На уровне лексики национально-культурный компонент свойственен, прежде всего, безэквивалентным, коннотативным и фоновым словам. Языковая фразеология также рассматривается с точки зрения отражения в ней культуры, национально-психологических особенностей, опыта людей, говорящих на неродном языке.

Например, лингвокультуремы «хата», «пасха», «кулич», «рушник», «хлеб да соль», «масленица», «калач», «квас» и др. – реалии нашего социокультурного пространства. Чтобы донести культурную значимость этих понятий, нельзя ограничиться только однозначным переводом или словарной статьёй. Необходим тщательно продуманный интересный и запоминающийся комментарий. В настоящее время, нам кажется, нет достаточного количества учебников русского (украинского) языков как иностранного, насыщенных лексическими единицами с национально – культурным компонентом семантики, текстами – комментариями, объясняющими наши культурные реалии.

Большую актуальность приобретают проблемы обучения русскому (украинскому) языку во взаимодействии с национальной культурой его носителей, потому что для адекватной коммуникации необходимо проникновение в национальное самосознание другого народа. В процессе изучения иностранного языка уже существующая картина мира языковой личности расширяется, обогащается, а другая культура воспринимается через призму своей, родной.

Общение с представителями разных национальностей и культур, проживающими в нашем регионе, требует формирования регионального компонента в лингвистическом образовании студентов-иностранцев, а значит, изучения особенностей регионального менталитета. Иностранцы знакомятся с историческими и социокультурными особенностями не только Одессы, но всего юга Украины. Возникает необходимость раскрывать названия общезначимых событий в жизни региона и значение исторических лиц, писателей, поэтов, деятелей культуры, много сделавших для нашего края. Улицы, произведения искусства, фирмы, товары часто носят названия, за которыми стоят сведения, имеющие большую историческую, социальную и культурную ценность для нас. Такая информация важна для коммуникации между разными культурами, воспитывает уважительное отношение к чужой культуре, к её специфической роли в мировой культуре.

Итак, при усвоении лингвокультурологического материала формируется лингвокультурологическая компетенция, под которой понимается целостная система представлений о национальных обычаях, традициях и реалиях страны изучаемого языка, позволяющая извлекать из языкового материала этого языка примерно ту же информацию, что и его носители, и добиваться тем самым полноценной коммуникации. Нам кажется, что модель изучения русского (украинского) языка в лингвокультурологическом аспекте как базовом является необходимым условием формирования коммуникативной компетенции, включающей знания, умения, навыки, необходимые для полноценного общения в инокультурной среде.

Литература

1. Василенко И. В. Диалог цивилизаций: социокультурные проблемы политического партнерства / И. В. Василенко ; Моск. гос. ун-т им. М. В. Ломоносова, Филос. фак. – М. : Эдиториал УРСС, 1999. – 269 с.
2. Елизарова Г. В. Культура и обучение иностранным языкам : учебное пособие для вузов / Г. В. Елизарова. – СПб. : КАРО, 2005. – 351 с.
3. Маслова В.А. Лингвокультурология / В. А. Маслова. – М. : Академия, 2004. – 208 с.
4. Караулов Ю.Н. Русский язык и языковая личность / Ю.Н. Караулов. – М. : Наука, 1987. – 262 с.

**ІНФОРМАТИВНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ЗАКОНОДАВЧИХ АКТІВ
РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ З ІСТОРІЇ ГРЕЦЬКОЇ ГРОМАДИ М. ОДЕСИ
(XVIII – ПОЧАТОК XX ст.)**

Ю.С. НЕГОДА,

аспірантка,
Донецький національний університет
(Україна)

Наприкінці XVIII – на початку XIX ст. відбувався процес формування багатонаціонального складу населення Південної України. Це було обумовлено багатьма чинниками. Передусім, до цього виникли військові конфлікти між трьома державами: Річчю Посполитою, Російською та Османською імперіями. Територія Півдня України була стратегічно важливою для всіх учасників конфліктів. Крім цього, важливу роль у заселенні краю відіграло його вигідне географічне розташування у торговельному й економічному плані, що також сприяло міграційним процесам. Після остаточного приєднання Південної України до Російської імперії, важливим фактором її освоєння була політика уряду, у тому числі й національна політика. Однією з найбільш представницьких у цьому плані була грецька громада Одеси, життєдіяльність якої регулювалася законодавчими актами Російської імперії.

Законодавчі акти Російської імперії як історичне джерело мають відмінність від іншого виду джерел. Закони створюються як механізм для проведення певної урядової політики. Всі законодавчі акти Російської імперії стосовно грецької громади Одеси проходили чотири стадії: законодавчої ініціативи, розробки (укладання та обговорення) законопроекту; затвердження чи санкції та обнародування. Повне зібрання законів є універсальним джерелом, в якому найповніше представлено закони Російської держави початку XVIII – початку XX ст. Воно містить публікації узаконень, як офіційних, так і неофіційних видань, оскільки засновувався для збереження законодавчих документів. Цей цілісний, історично сформований комплекс джерел дозволяє досягнути основні аспекти урядової політики Росії щодо греків Одеси. Значний хронологічний період документів видання дає можливість простежити еволюцію законотворчості, політичну спрямованість діяльності уряду і особливості регіональної політики.

Доповідь Сенату від 1802 р. «О преимуществах водворяющихся в Новороссийской Губернии вышедших из Турции Греков и Болгар» визначає умови мешкання грецького населення: «...1) на верность подданства Вашему Императорскому Величеству привестъ их к присяге; 2) приступитъ к выдаче им кормовых денег сообразно бывшим уже примерам, или судя по ценам тамошних съестных припасов; 3) Если они все земледельцы, то осмотрев землю, где они хотят и назначено им будет селиться, представитъ

Гражданскому Губернатору, об отводе оной, буде же они ни что иное, как городские жители, то положить мнение, на каком основании они в город поселиться быть должны; 4) между тем сделать смету, во что обойдется строение по тамошнему обычаю домов, и как скоро земля действительно им назначена будет, вызвать желающих взять построение со всею хозяйственною принадлежностью на себя, потом заключа контракт велеть к тому приступить по наступления удобного времени; 5) Сколько по рассмотрению его, хотя примерно, на прокормление, постройку домов и совершенное обзаведение нужно будет денег, ...донести ... для истребования от Казенной Палаты...» [1, с.5]. Означений документ визначав також пільги для новоприбулих греків. Зокрема передбачалося звільняти їх від сплати будь-яких податків та виконання державних зобов'язань на десятирічний термін. Після закінчення пільгових років, колоністи повинні бути «...наравне с теми Росийскими подданными, где они водворены будут, как в рассуждении податей, так и всех повинностей, какие несут сии последние, исключая постоев кроме тех случаев, когда воинские команды проходят будут...» [2, с.5].

Із метою швидкого економічного освоєння та залюднення цього багатого краю царський уряд всіляко сприяв припливу сюди емігрантів, заохочуючи їх значними поступками (звільнення від сплати податків терміном на 10 років). Починаючи з 1791 р., до Одеси переселилося приблизно 100 грецьких родин. Маніфестом від 1 січня 1807 р. іноземні купці після прибуття в Росію протягом шести місяців могли торгувати без сплати податків. Наступні півроку вони зобов'язані були сплачувати податі. Після закінчення пільгового терміну вони вступали у звання «іноземних гостей» та зобов'язані були сплачувати митні збори і відсотки зі своїх капіталів, або виїхати з Росії або залишитися в статусі іноземців які не торгують [3, с.972].

У 1808 році уряд пішов на поступки одеському купецтву, враховуючи зростання та значення цього торгового міста в загальноросійській торгівлі, і постановою від 5 березня 1808 р. надав право купцям зберігати свої товари на складах протягом року без сплати митних зборів [4, с.75].

Іменний указ від 12 листопада 1809 р. «Относительно правил для выдачи патентов на поднятие российского флага поселившимся в Новороссийском крае иностранцам» [5, с.1266] дозволяв грекам використовувати російський прапор лише при вступі до 1-ї гільдії. Обов'язковою умовою вступу до гільдій було прийняття російського підданства та зведення будинку. Із метою заохочення греків до закордонного судноплавства законом від 14 червня 1832 р. було дозволено здійснювати закордонну торгівлю на суднах, що належали грекам, які переселилися з Туреччини до Росії. Російським підданим грекам дозволялося торгувати на власних суднах, які мали не менш 10 ластів, за наявності всіх необхідних корабельних документів [6, с.380].

Багато хто з греків вів роздрібну торгівлю. Уряд надавав їм суттєві пільги, які сприяли активізації комерційної діяльності та давали змогу накопичувати торговельний капітал. Так, 10 січня 1828 р. датується положення Комітету міністрів про дозвіл грекам Новоросійського краю та анатолійським вихідцям здійснювати торгівлю, не сплачуючи купецьких податей. Цією

пільгою вони користувалися, як випливає з тексту закону, уже не один рік [7, с.15].

Закон від 17 січня 1850 р. [8, с.60] продовжив на 5 років право іноземців, що мали в Одесі заклади з роздрібною торгівлі, записуватися в купецтво першої та третьої гільдій.

Одеські греки після свого затвердження у місті звернулися й до культурно-освітніх проблем. Головними напрямками, за якими розвивалось новогрецьке просвітництво в Одесі, були: 1) створення шкіл та наукових закладів; 2) відкриття типографій з грецьким шрифтом; 3) створення осередків грецької культури – церков, театрів.

На початку ХІХ ст. утворилися культурні грецькі осередки. Так, 1814 р. було засновано грецький театр. 1817 р. з великою урочистістю, за участю генерал-губернатора О.Ф. Ланжерона та знатних греків, у тому числі з метрополії, було відкрито грецьку школу. Курс наук містив комерцію, російську, давню та сучасну грецькі мови, релігію, природничі й гуманітарні науки та італійську мову. Незабаром вона набула репутації найкращої школи в Одесі, другої після ліцею Ришельє. Підтримувана переважно місцевою грецькою громадою, грецька школа (Грецьке комерційне училище) приваблювала студентів з інших грецьких колоній.

Політика російського уряду стосовно Грецького комерційного училища протягом ХІХ ст. була досить толерантною. Про це свідчить, зокрема, Височайше затвержене положення Комітету Міністрів «О цензуре издаваемых в Одессе Греческих и Латинских книг».

У «Записці» до цього документа йдеться про те, що «Высочайше утвержденным в 24 день Июня 1819 г. положением Комитета Министров дозволено, составившейся в Одессе, на 10 и более лет, Типографской Компании, учредить там Типографию, для печатания книг на Греческом... языке, как для чтения, так и для образования юношества... В 18 день Генваря 1820 г. удостоена Высочайшего утверждения инструкция Цензору, при сей Компании полагаемому...» [9, с.592]. Далі йшлося про те, що керівництво Одеського Еліно-Грецького училища звернулося з проханням про дозвіл надрукувати в типографії при училищі деякі книги для навчання. Необхідність просити такого дозволу була обумовлена виходом «Статуту про цензуру» від 10 квітня 1826 р.

Із клопотання керівництва Еліно-Грецького училища впливало: «1) Что Типографическая в Одессе Компания, составившая капитал для покупки всех нужных в Типографию вещей, и для пособия при заведении оной, передала сие дело Директорам Еллино-Греческого Училища, дабы они старались довершить начатое ею; 2) Что Директоры означенного Училища намерены ныне открыть предоставленную их попечению Типографию, для печатания необходимо нужных Училищу своему, Еллино-Греческой Грамматики и других учебных и классических книг, и испрашивают на сие позволения». Внаслідок клопотання було надано дозвіл друкувати книги грецькою мовою, у тому числі підручники для Грецького училища «...по разрешению местной Цензуры, состоящей из Цензора и его помощника...» [10, с. 594]. Таким чином, у першій третині ХІХ

ст. одеські греки легітимно мали право на користування рідною мовою, у тому числі й на отримання освіти рідною мовою.

Важлива інформація щодо ставлення уряду освіти та мови греків в Одесі міститься у Статутах грецьких комерційних підприємств, найчастіше – страхових компаній.

Так, у височайше затверженому Положенні Комітету Міністрів від 24 червня 1830 р. «Об учреждении в городе Одессе второй Страховой Компании, под названием Греческой Страховой Конторы, для застрахования судов и товаров» зазначається: «... 7) Письмоводитель должен вести Конторские книги со всей исправностию, ясностию и точностию, записывать в особой книге суждения общего собрания, с изъяснением их причин, действия Директоров, переписку Страховой Конторы и вообще все, относящееся к его должности и все на Греческом языке производить; ... 11) Из полученных прибылей Компании, назначаются 10% на содержание Одесского Греческого Коммерческого Училища» [11, с.661].

Згадка про Одеське Грецьке Комерційне Училище присутня у височайше затверженому Положенні Комітету Міністрів від 28 квітня 1836 р.: «...Из ежегодно раздаваемых прибылей на акции, акционеры обязаны уступать определенное число процентов в пользу Одесского Греческого Коммерческого Училища...» [12, с.454].

Греки брали активну участь у громадському житті міста. Деякі з них обіймали посади в місцевому управлінні, служили консулами іноземних держав, і майже всі вони брали участь в економічному та культурному житті міста.

Право грецької національної меншини на свободу віросповідання згадується в іменних указах та положеннях. Так, в іменному указі, що був наданий Катеринославському та Таврійському генерал-губернатору графу П.О. Зубову «Об устройении селения единоверных народов в городе Одессе и окрестностях оного» (де йшлося у тому числі і про переселення греків та формування з них дивізіону), зазначалося: «Когда число переселенцев сих прибудет до 57, то построить для них особую церковь, в которой бы Богослужение отправлялось на природном их языке, употребля на оную из казны 2000 руб. без возврата» [13, с.687].

У 1807 р. коштами грецької громади була побудована Свято-Троїцька церква. Пізніше були побудовані церкви Св. Миколая та Св. Аріадни при грецькому притулку для людей похилого віку.

Таким чином, пройшло відносно небагато часу між оселенням греків в м. Одесі та реалізацією декларованого права на свободу віросповідання. Крім того, варто підкреслити, що на будівництво церкви для греків було виділено гроші з казни, без необхідності їх повернення, що свідчило про зацікавленість уряду в грецькому населенні й про сприяння так званим «одновірцям».

На підставі законодавчих актів Російської імперії можна прослідкувати законотворчу діяльність царського уряду стосовно грецької громади м. Одеси. Загалом можна стверджувати, що уряд Російської імперії ставився до грецького

населення лояльно – греки мали право спілкування рідною мовою та отримання освіти рідною мовою, що відображено в законодавстві; свободу віросповідання.

Грекам були притаманні особливі національні традиції торговельної діяльності, що давало можливість проникнення російських товарів на європейські ринки. Протягом ХІХ ст. спостерігається процес законодавчого регулювання торговельної діяльності греків Одеси шляхом надання прав та привілеїв.

Варто підкреслити, що протягом другої половини ХІХ ст. політика уряду стосовно греків змінюється, проти них починають застосовуватись асиміляційні заходи. В основному, це стосувалося мовних питань. Проте, за рахунок надання стипендій заможними греками, талановита грецька молодь могла здобувати освіту у загальнодержавних навчальних закладах.

Література

1. ПСЗ. - 1-е собрание. – Т. 27 (1802-1803), № 20103. – С. 5-7.
2. Там само.
3. ПСЗ. - 1-е собрание. – Т. 29 (1806-1807), № 22418. – С. 971-979.
4. Коханский В. Одесса за 100 лет. Исторический очерк и иллюстрированный путеводитель на 1894 г. – Одесса: Типография П. Францова, 1894. – 239 с.
5. ПСЗ. - 1-е собрание. – Т. 30 (1808-1809), № 23976. – С. 1266-1267.
6. ПСЗ. - 2-е собрание. – Т. 7 (1832), № 5431. – С. 380.
7. ПСЗ. - 2-е собрание. – Т. 3 (1828), № 1694. – С. 14-15.
8. ПСЗ. - 2-е собрание. – Т. 25 (1850), № 23842. – С. 60-61.
9. ПСЗ. - 2-е собрание. – Т. 2 (1827), № 1229. – С. 592-594.
10. Там само.
11. ПСЗ. - 2-е собрание. – Т. 5 (1830), № 3743. – С. 660-662.
12. ПСЗ. - 2-е собрание. – Т. 11 (1836), № 9114. – С. 454-455.
13. ПСЗ. - 1-е собрание. – Т. 23 (1789 – 31 октября 1796), № 17320. – С. 686-688.

УДК 81'42

ОСОБЕННОСТИ ТЕРМИНОЛОГИИ ПО ИМЕННЫМ СЛОВСОЧЕТАНИЯМ ПОДЪЯЗЫКА ЭКОНОМИКИ И ЭКСПЛУАТАЦИИ ВОДНОГО ТРАНСПОРТА

Л.А. ОКУЛОВА,

ст. преподаватель,

Одесский национальный морской университет

(Украина)

Системное исследование лексики является одним из актуальных вопросов современной лингвистики. Расширению системных исследований лексики языка в целом и его отдельных подъязыков способствуют, с одной стороны, развитие теоретического языкознания, в частности, необходимость обоснования глубинных закономерностей функционирования лексических единиц в речи и внимание к семиотическим аспектам лексической номинации, а с другой – запросы информационно-вычислительной индустрии и потребности автоматизации управления промышленностью и транспортом [4, с.6].

Несмотря на интенсивное исследование лексики как системы или совокупности систем, многие ее вопросы все еще требуют уточнения и

дальнейшего углубления. Нерешенной остается проблема системного изучения лексики научной литературы. Требуют своего разрешения вопросы семантической значимости терминологических единиц, семантического выделения термина и релятора, воплощающего логико-смысловые отношения между научными понятиями, а также вопросы системной номинации и выбора формальных приемов описания терминологических единиц.

В современной лингвистике прилагается масса усилий для того, чтобы отыскать объективные критерии, при помощи которых можно было бы однозначно выделять терминологические единицы, воплощающие понятия и связи той или иной области знаний, и тем самым определять объем и границы терминологии как области лингвистики. Наиболее распространенный подход состоит в определении термина как слова (словосочетания), выражающего соответствующее понятие в системе понятий конкретной области науки и техники [3, с.11-39]. За этим определением стоит комплекс проблем. Прежде всего, возникает вопрос, любое ли слово или словосочетание может обозначать научное понятие, объект, процесс или термины – особые единицы, противопоставленные общеупотребительной лексике.

Однако современные исследования в области терминологии показывают, что сгруппировать терминологическую и общеупотребительную лексику в два четко ограниченных множества практически невозможно. Дело в том, что эти множества обладают «размытыми» границами и накладываются друг на друга. Причиной таких наложений является то, что «термин есть функция, вид употребления, но не особый тип лексических единиц» [2, с.68].

Терминологическая функция слова (словосочетания) заключается в том, что значение этого словесного знака оказывается включенным в определенную систему научных понятий. Поэтому основным критерием отнесения лексической единицы к классу терминов следует считать вхождение ее значения в некоторую систему специальных понятий – «терминополе», которое выступает как системное образование плана содержания терминологической области. В плане выражения терминополю соответствует совокупность взаимообусловленных лексических единиц, называемую «терминосистемой».

Таким образом, под термином понимается любая лексическая единица, которая входит в лексико-семантическую систему, соответствующую определенной области знаний. Эта система имеет знаковый характер: в плане содержания она реализуется в виде терминополя, а в плане выражения ей соответствует терминосистема, представляющая собой совокупность лексических единиц, которые воплощают понятия, которые входят в терминополе. Так, общеупотребительное слово *capital* «столица», попадая в терминополе «Экономика», становится термином со значением «основной капитал», сравн.: «*Capital is something created by people to produce other goods and services*». – «Общий капитал – это что-то, созданное людьми для того, чтобы производить другие товары и услуги». Аналогичным образом словосочетание *bank line* «береговая линия», войдя в терминополе «Экономика», означает специальное понятие «моральное (не конкретное)

обязательство кредитовать клиента до определенного максимума (обычно в течение года)»).

Обычно под терминологической лексикой понимают только слова, принадлежащие к именным частям речи, а также именные словосочетания. Однако исследования ученых показывают, что класс научной лексики должен быть расширен за счет глагольных слов и словосочетаний, а иногда и союзно-предложных конструкций, выражающих логические и специфические профессиональные отношения между понятиями, заданными как в парадигматике (системе подязыка), так и синтагматике (научном тексте). Последние принято называть реляторами [7, с.79]. В роли реляторов, как и в роли терминов, могут выступать любое слово, словосочетание и даже знаки препинания, выражающие логико-понятийные связи между терминами.

Как уже отмечалось, основным критерием отнесения лексической единицы к классу терминологических являются ее значение и вхождение в определенную лексико-семантическую систему. Последняя, как и каждая большая и сложная система, не доступна прямому наблюдению, поэтому ее исследуют с помощью модели, которая воспроизводит структуру данного лингвистического объекта [5, с.16].

Построение модели лексико-семантической системы предусматривает выполнение следующих основных операций – выявление понятий и связей отрасли знания, терминология которой подвергается системно-семантическому анализу: обнаружение и классификация языковых форм воплощения этих понятий и связей; представление в точной форме этих понятий и связей, а также их языковых форм выражения.

При выявлении понятий и связей определенной области знаний обычно опираются на понятия теории автоматического распознавания смыслового образа. Эта теория оперирует понятиями: семантическое пространство, признаки семантического пространства, его области и подобласти, алфавит областей и др. [6, с.215-216].

Семантическое пространство представляет поле рассуждений, отражающее участок объективной действительности. Если речь идет о научных текстах, то семантическое пространство моделирует семантику определенной области знаний, в нашем случае – экономики и эксплуатации водного транспорта.

Семантическое пространство определяется признаками, в качестве которых выступают значения терминологических единиц и вероятностные характеристики.

Области и подобласти, на которые распадается семантическое пространство, моделируют разделы и подразделы отрасли знаний, а применительно к лингвистической терминологии – участки терминополья и микрополей. Аналогичным образом соотносятся между собой точки семантического пространства и значения терминов.

В данной статье в качестве терминологической лексики рассматриваются именные словосочетания подязыка экономики и эксплуатации водного транспорта. Выбор именных словосочетаний в качестве объекта исследования

продиктован тем, что основными средствами номинации являются как именные лексемы, так и их сочетания в научном тексте. Новые понятия, терминологические процессы, средства влияния на явления природы определяются в большинстве случаев именными словосочетаниями, а не отдельными словами. Кроме того, терминологический слой номинативных единиц научного текста определяется главным образом словосочетаниями, а не отдельными словами-терминами. Именно этот объективный фактор предопределил изучение номинативных средств на уровне словосочетаний.

Основным источником, из которого черпаются сведения о типовой структуре терминологической области, являются реальные тексты, относящиеся к экономике и эксплуатации водного транспорта из научных журналов, издаваемых в Великобритании: «Lloyd's Shipping Economist» и «Fairplay». Объем выборки составляет 500 тыс. СУ. (Словоупотребление – набор графем, заключенный между двумя пробелами).

Задача исследования состоит в изучении структурных типов именных словосочетаний, их семантики и частотности появления в текстах английских подязыков экономики и эксплуатации водного транспорта. Терминологические именные словосочетания в отличие от терминов-слов создаются не отдельными авторами, а возникают как социальная необходимость обозначать и называть более сложные терминологические процессы и научные понятия.

Терминологические словосочетания как номинативные единицы входят, как и отдельные слова, в состав тех или иных терминологических систем. Терминологическим словосочетаниям свойственны все признаки словосочетания. Словосочетания являются предельной составляющей научной речи.

В основе любого терминологического словосочетания лежит либо слово-термин (одно или несколько), либо такие сочетания нетерминологических слов, которые оказываясь терминами, создают сложный термин.

Исследовав выборку объемом 500 тыс. словоупотреблений, можно заключить, что самой многочисленной группой составляющих элементарного предложения являются именные словосочетания. Существует ряд словосочетаний, которые оказываются терминами, поскольку в их составе обязательно имеется терминологический элемент: *accounting standards* (признанные стандарты), *federal funds rate* (федеральный фондовый курс), *capital lease* (основная аренда), *gross wage* (общая заработная плата), *stock exchange* (фондовая биржа). Подобные единицы текста выражают непредикативные отношения и являются строительным материалом для предложения, номинативными средствами языка.

В ряде словосочетаний все компоненты являются терминологическими элементами: *cash deficit*, *fund manager*, *market price*, *stock market*.

Терминологические словосочетания необходимо изучать как сложные языковые знаки, имеющие готовый вид. Многозначность терминологических сочетаний любой сложности в пределах подязыка отсутствует, а потенциально

возможная многозначность их составляющих как единиц языка, конечно, снимается микро- и макроконтекстом.

Терминологическую лексику можно классифицировать различными способами. Однако, говоря о декодировании текста иноязычным реципиентом, необходимо выделить их основные структурные типы. При узнавании которых читатель мог бы быстро и правильно идентифицировать их в составе элементарного предложения.

Наиболее простой и самой частотной структурой терминологических словосочетаний являются сочетания прилагательного с существительным: *additional cost* (дополнительная стоимость), *commercial bank* (коммерческий банк), *economic instability* (экономическая нестабильность), *high costs* (высокие расходы), *total supply* (общая поставка). Такие структуры составляют около 40% в данной выборке. На втором месте находятся словосочетания типа «существительное+существительное» – около 21%: *asset value* (стоимость статьи актива), *bank debt* (обязательство банка), *cargo owner* (грузовладелец), *income tax* (подходный налог), *purchase price* (закупочная цена). Затем следует сочетание двух существительных, когда при втором из них есть предлог «of», например, *account of owner* (счет владельца), *flexibility of bank* (гибкость банка), *port of call* (порт захода), *time of writing* (время контракта).

Следующий тип структуры – «причастие+существительное»: *combined carrier* (смешанный перевозчик), *falling prices* (падающие цены), *increased volume* (увеличенный объем), *operating cost* (эксплуатационные расходы), *unlimited liability* (неограниченная ответственность).

Последующие четыре типа представляют собой по существу варианты одного из первых трех основных типов конструкций. Варьирование осуществляется при помощи включения в состав словосочетаний указанных типов либо прилагательного перед двумя существительными: *severe recruitment problem* (серьезные проблемы комплектования личным составом), *tight cargo availabilities* (жесткие грузовые перспективы), *weaker cargo demand* (более слабый спрос на груз), *favourable credit terms* (выгодные условия кредитования), либо существительного перед двумя существительными: *transport equipment leasing* (лизинг транспортного оборудования), *export volume growth* (рост объема экспорта), *key export terminal* (ключевой экспортный терминал).

Наибольшие трудности представляет перевод многокомпонентных терминов. В них обычно преобладает левая направленность валентности. Основным словом, как правило, является последнее существительное, а компоненты, стоящие слева от него являются атрибутами. Такие многокомпонентные термины переводятся справа налево. Если среди компонентов многосложного термина имеется прилагательное, то начинать перевод следует именно с этого прилагательного.

Знание структурных особенностей терминов имеет большое значение для перевода, без анализа структуры трудно уяснить смысл сложных лексических образований.

Терминологические словосочетания играют важную роль в понимании научного текста иноязычным реципиентом, они употребляются в разных синтаксических функциях.

Терминологические словосочетания формируются на базе общенародной лексики языка в результате специализации и обновления значения. Для терминологических словосочетаний процесс становления – это постепенные качественные изменения в их смысловой структуре.

Литература

1. Арзикулов Х.А. Опыт системно-семантического описания терминологии. – Вопросы научно-технической терминологии и методики преподавания иностранных языков. /Х.А. Арзикулов. – Минск: Наука и техника, 1980. – 166 с.
2. Гак В.Г. Асимметрия лингвистического знака и некоторые общие проблемы терминологии. /В.Г. Гак. – М.: 1970. – 127 с.
3. Кулебакин В.С. Лингвистические проблемы научно-технической терминологии. /В.С. Кулебакин, Я.А. Климовицкий. – М.: Наука, 1970. – 111 с.
4. Пиотровский Р.Г. Инженерная лингвистика и теория языка. /Р.Г. Пиотровский. – Л.: Наука, 1979. – 164 с.
5. Пиотровский Р.Г. Моделирование фонологических систем и методы их сравнения. /Р.Г. Пиотровский. – Л.: Наука, 1966, 134 с.
6. Пиотровский Р.Г. Текст, машина, человек. /Р.Г. Пиотровский. – Л.: Наука, 1975. – 253 с.
7. Скороходько Э.Ф. Семантические связи в лексике и текстах. /Э.Ф. Скороходько. // Вопросы информативной теории и практики. – 1974. – №7. – 183 с.

УДК 334.735 : 94 (477) «19»

УЧАСТЬ ВІТЧИЗНЯНИХ КООПЕРАТОРІВ У МІЖНАРОДНИХ КООПЕРАТИВНИХ ВИСТАВКАХ : ДОСВІД 20-х рр. ХХ ст.

Т.В. ОНІПКО,

докт. іст. наук, доц.,

ВНЗ Укоопспілки «Полтавський університет економіки і торгівлі»

(Україна)

Співпраця кооперативних організацій на сучасному етапі відбувається в глобальному та континентальному масштабах. Із 1992 р. Укоопспілка є повноправним членом Міжнародного кооперативного альянсу (МКА). Українські кооператори ще наприкінці ХІХ ст. змогли налагодити тісні контакти з міжнародним кооперативним рухом. У 1920-ті рр. Вукопспілка (ВУКС, Всеукраїнська спілка споживчих товариств України) та інші кооперативні центри УСРР були бажаними торговельними партнерами в Європі, займали міцні позиції в міжнародному кооперативному русі. Уроки міжнародної діяльності споживчої кооперації потрібні не лише для узагальнення історичного досвіду, але й для розробки сучасної державної політики щодо підтримки вітчизняного кооперативного сектора економіки.

Про результати участі вітчизняних кооператорів у міжнародних кооперативних виставках протягом 1920-х рр. писали тодішні дослідники кооперативного руху. Серед них слід виділити розвідки Е. Варьяша [1], С. Зарудного [2], О. Лозового [3], Л. Хінчука [4], В. Целларіуса [5]. Однак указані автори, перебуваючи на більшовицьких позиціях, передусім намагались показати революціонізує значення Центроспілки РСФРР та Вукопспілки на

міжнародний кооперативних рух. Упродовж 1930 – 1990-х рр. про досвід участі української кооперації в міжнародних кооперативних виставках та ярмарках практично не згадували ні історики, ні економісти. Винятком можна вважати дослідження одного з очільників Центроспілки О. І. Крашенинникова, який у 1970 – 1980-х рр. репрезентував російську споживчу кооперацію в МКА [6].

Серед сучасних українських науковців, які переймаються досвідом міжнародних зв'язків української кооперації, варто назвати М.А. Журбу [7], О. О. Крамаря [8] та О. В. Даниленка [9]. Однак питання участі вітчизняних кооператорів у міжнародних виставках та значення досвіду 1920-х рр. для активізації міжнародної діяльності в сучасних умовах у цих працях не розглядалося. Тож метою статті є заповнення вказаної прогалини. При цьому спробуємо виявити як позитивні, так і негативні моменти участі споживчої кооперації УСРР у міжнародних кооперативних виставках протягом 1920-х рр.

Упродовж 1920-х рр. керівництво Вукопспілки приділяло велику увагу інформуванню європейців про успіхи кооперативного руху в УСРР. Одним із напрямів закордонної діяльності ВУКС стала участь у роботі міжнародних кооперативних виставок і міжнародних ярмарків. Наприклад, 1922 р. ВУКС з метою пропаганди та інформування західноєвропейської громадськості надіслала експонати для кооперативних виставок у Празі та Відні. У 20-ті рр. ХХ ст. українські кооператори брали участь практично у всіх закордонних виставках Центроспілки РСФРР. Зокрема, так було, коли у січні 1922 р. Центроспілка відкрила у Берліні показову кооперативну виставку. У січні 1923 р. ВУКС ухвалила рішення про участь у Ліонській (Франція) та Лейпцізькій (Німеччина) ярмарках.

Помітною для європейців стала участь української кооперації у Міжнародній кооперативній виставці у Генті (Бельгія), яка проходила з 15 червня до 15 вересня 1924 р. На той час участь радянських кооператорів у Гентській кооперативній виставці багато в чому залежала від політичної ситуації в Європі та зовнішньополітичних кроків СРСР. З огляду на різке загострення відносин СРСР із Францією та Бельгією (через введення цими державами військ до Руру (*територія Німеччини*) в 1923 р.) та небажання Москви компенсувати втрати франко-бельгійських інвесторів у Росії, участь української кооперації у будь-який момент могла наразитися на санкції урядів цих країн. Тому в інструкції радянського представництва в Лондоні від 15 травня 1924 р., хоч і не заперечувалася важливість участі у виставці, була висунута вимога «продавати наші товари з тим, щоб здача їх відбувалася не на території цих країн (щоб не зіштовхувались з необхідністю мати там свій апарат); гарантувати себе від ризику накладення арешту на наші товари» [10].

Та попри зовнішньополітичні ускладнення 26 квітня 1924 р. на засіданні правління ВУКС ухвалили рішення взяти участь у роботі Міжнародної кооперативної виставки в Генті. За узгодженням з іншими кооперативними центрами УСРР, які на той час також стали членами Міжнародного кооперативного альянсу, був створений Всеукраїнський міжкооперативний комітет із підготовки Гентської кооперативної виставки. Тоді ж доручили

оргвідділу Вукопспілки виробити план участі, кошторис необхідних витрат і своєчасно надати їх на затвердження правлінням ВУКС.

На Міжнародній кооперативній виставці у Генті було вирішено створити єдиний павільйон усіх радянських республік. Крім цього, відвідувачі виставки могли детально ознайомитися і з діяльністю української кооперації, оскільки Вукопспілці було відведено значну частину радянського павільйону площею 358 кв.м. Серед шести кооперативних центрів УСРР найповніше на Гентській виставці були представлені ВУКС та «Сільський господар». Також були продемонстровані результати розвитку Українбанку, Книгоспілки, Коопстраху та Укркустарспілки. Надаючи важливого значення зовнішньому вигляду павільйону споживчої кооперації, 30 квітня 1924 р. правління ВУКС ухвалило відрядити до Гента художника-декоратора В. К. Троценка для облаштування українських експонатів і А. А. Троценко – як перекладача.

Оскільки участь українських кооператорів у Міжнародній кооперативній виставці у Генті для партійно-радянського керівництва УСРР, як і керівництва СРСР загалом, мала велике пропагандистське значення, навесні і на початку літа 1924 р. питання закордонної діяльності Вукопспілки систематично розглядалося в ЦК КП(б)У. Більшовицькі очільники вимагали від керівництва ВУКС спеціально виділити членів правління – комуністів для закордонної роботи, мотивуючи тим, що «у нашій закордонній роботі дуже багато є моментів, де потрібні не тільки свої люди, але й політичні керівники» [11, арк.27]. Останнє, на нашу думку, не потребує коментарів. Виїжджаючи на Гентську виставку, представники української делегації були повідомлені щодо їхніх обов'язкових звітів про закордонну роботу не лише на засіданні правління ВУКС, але й на засіданні ЦК КП(б)У.

Експонати та товари, представлені радянськими кооператорами, надзвичайно вразили відвідувачів виставки. Під час роботи виставки були презентовані яскраві ілюстративні матеріали з діаграмами про обсяги товарообігу, чисельність товарів, кількість членів різних видів кооперації в Україні. Вражала великомасштабна карта УСРР із розгалуженою мережею районних спілок та первинних споживчих товариств. Привертала увагу ділових партнерів ВУКС спеціально виготовлені для Гентської виставки моделі промислових підприємств споживчої кооперації, фото- і кіноматографічні матеріали про їх діяльність. Все це супроводжувалось зразками товарів, вироблених на кооперативних промислових підприємствах.

Не перебільшував Е.І. Варьяш, коли в середині 1920-х рр. зазначав, що радянський павільйон на міжнародній кооперативній виставці у Генті користувався великим успіхом. Автор зазначав, що це був перший спільний виступ кооперативних спілок СРСР за кордоном на міжнародній кооперативній виставці. Він вказував на удалий підбір експонатів, діаграм і кооперативної літератури. Не випадково дослідник підкреслював: «Павільйон радянської кооперації приваблював особливо увагу відвідувачів виставки. Навіть вороже налаштовані до нас органи буржуазної преси повинні були визнати, що павільйон наш користувався надзвичайним успіхом». Усі радянські

кооперативні організації – учасники Гентської виставки, підкреслював Е.І. Варьяш, отримали почесні дипломи за високу якість представлених товарів.

О. М. Лозовий наголошував на тому, що на виставці в Генті «павільйон радянської кооперації виділявся особливо ефектно», за що вона отримала 12 дипломів. Навіть західна преса була змушена визнати, що радянський павільйон викликав загальну увагу. С. Зарудний також відмічав резонанс Європи на участь у Гентській виставці радянських кооператорів. Він підкреслював, що «павільйон радянської кооперації звернув на себе увагу численних відвідувачів виставки». На вказаній виставці західноєвропейські кооператори побачили величезні досягнення кооперації СРСР, у тому числі УСРР.

Про результати участі української споживчої кооперації у Міжнародній кооперативній виставці в Генті 29 вересня 1924 р. М.К. Ветошкін доповідав на засіданні правління ВУКС. Без сумніву, Гентська виставка викликала зацікавленість західних партнерів продукцією переробних підприємств споживчої кооперації України. Відтак М.К. Ветошкін запропонував, щоб у найближчий час промисловий відділ ВУКС зробив детальне повідомлення про стан та перспективи експорту продукції консервного виробництва. Крім цього, було вирішено заслухати спеціалізоване товариство «Кооптах» на предмет перспективи реалізації яєць та іншої продукції птахівництва за кордон.

У кооперативних виставках та ярмарках в Європі упродовж 1920-х рр. брали участь і кооператори-емігранти, які були змушені під тиском політичних реалій покинути Україну, але яких добре знала і цінувала міжнародна кооперативна спільнота. Так, у 1924 р. С. Бородаєвський і Б. Мартос, як представники Празької Української господарської академії (УГА), брали участь у міжнародній кооперативній виставці в Генті. С. Бородаєвський написав французькою мовою брошуру про навчання в кооперативному відділі Української господарської академії. Тисячі примірників цієї книжки було роздано відвідувачам виставки та учасникам XI Гентського конгресу. На жаль, представники ВУКС не використали можливість знайти спільну мову з кооператорами-емігрантами. Натомість представники радянської кооперації, у тому числі й ВУКС, запротестували проти розповсюдження вказаної брошури, але їх протест світова кооперативна громадськість не сприйняла.

Управління Міжнародної кооперативної виставки в Генті вирішило випустити так звану «Золоту книгу», присвячену цій важливій події в житті кооператорів. Книга містила історичний нарис про підготовку виставки, її роботу та результати. Всесвітньо відомі кооператори Ж. Жід, Л. М. Хінчук, В. Серві і Е. Фрейндліх написали нариси про експонати різних видів кооперації, представлених на виставці у Генті. Книга була гарно ілюстрована 150 світлинами. Беручи до уваги насиченість книги необхідною для кооператорів інформацією, правління ВУКС 13 квітня 1925 р. ухвалило придбати п'ять примірників цього видання. Відповідно правління ВУКС доручило представнику споживчої кооперації УСРР у Лондонському закордонному представництві української кооперації «Коопукрі» придбати вказані примірники «Золотої книги», для чого було виділено 125 франків [12, арк.60].

Наступного 1925 р. Вукопспілка брала активну участь у роботі Празької кооперативної виставки зразків товарів. Зокрема, 4 липня 1925 р. завідувач

оргвідділом правління ВУКС Н. Дулін направив представнику Чехії в Харкові листа з проханням надіслати 100 комплектів інформаційних матеріалів про Празьку виставку зразків з метою поширення відомостей про неї серед райспілок (окрспілок) та Центральних робітничих кооперативів ЦРК.

Присутність та діяльність представників Вукопспілки у закордонних кооперативних виставках регламентувалася з Москви. Так, наприкінці грудня 1926 р. голова правління Центроспілки СРСР І.Є. Любимов і завідувач бюро закордонної кооперації цієї спілки Е.І. Варьяш звернулись до керівництва ВУКС з листом із приводу участі у Стокгольмській виставці кооперативної преси і пропаганди, відкриття якої було заплановане на 1927 р. Очільники Центроспілки звертали увагу українських кооператорів на той факт, що досвід виставки в Генті вказував на доцільність улаштування виставки по країнах, а не по секціях (де кожен вид кооперації представлений окремо). При цьому керівництво Центроспілки підкреслювало: хоча такий принцип експонування товарів обійдеться дорожче, однак буде безперечно більш вигідним. З огляду на цей факт, Москва пропонувала правлінню ВУКС підтримати перед МКА пропозицію влаштувати виставку у Стокгольмі по країнах, що давало б змогу одночасно показати досягнення різних видів радянської кооперації.

Водночас керівники Центроспілки радили українським кооператорам наполягати на тому, щоб представник від СРСР обов'язково був включений до комісії з підготовки виставки. Так, у вище згаданому листі Центроспілки до ВУКС підкреслювалось: «Для нас це особливо важливо, бо якщо не буде нашого представника в цій комісії МКА, тоді наші експонати ризикують бути розміщені по темних кутках виставки». Як зазначав С. Зарудний, до кооперативної виставки в Стокгольмі у 1927 р. українські кооператори підготувались дуже ретельно.

У 20-ті рр. ХХ ст., крім власної продукції, українські кооператори експонували на міжнародних кооперативних виставках досвід культурно-освітньої діяльності. Зокрема, Вукопспілка взяла активну участь у роботі Міжнародної кооперативної виставки преси в Празі в червні 1927 р. Практично всі окружні споживспілки України надіслали для виставки свої експонати. У серпні того ж року під час засідань XII конгресу МКА у Стокгольмі українські кооператори змогли представити для ознайомлення представникам конгресу експонати з інформацією про культурно-освітній досвід споживчої кооперації УСРР.

Отже, намагаючись посісти гідне місце в міжнародному кооперативному русі, Вукопспілка та її місцеві організації в 20-ті рр. ХХ ст. брали активну участь в обміні досвідом між кооператорами різних країн. Для цього вітчизняні кооператори активно використовували міжнародні кооперативні виставки. На наше переконання, набутий українськими кооператорами історичний досвід участі у міжнародних кооперативних виставках і нині може слугувати справі активізації зовнішньоекономічної діяльності України, посилення її позицій на світовому ринку.

Література

1. Варьяш Э. Международное кооперативное движение и советская кооперация / Э. Варьяш. – М. : Город и деревня, 1926. – 98 с.
2. Зарудний С. Міжнародний кооперативний союз (Альянс) / С. Зарудний. – Х. : Книгоспілка, 1926. – 76 с.
3. Лозовий О. Міжнародний кооперативний рух / О. Лозовий. – Х. : Книгоспілка, 1929. – 83 с.
4. Хинчук Л.М. Потребительская кооперация в условиях новой экономической политики / Л.М. Хинчук. – М. : Центросоюз, 1925. – 181 с.

5. Целларіус В. Міжнародний день кооперації і наші завдання / В. Целларіус. – Х. : Книгоспілка, 1929. – 43 с.
6. Крашенинников А.И. Крашенинников А.И. Международный Кооперативный Альянс / А.И. Крашенинников. – М.: Экономика, 1980. – 224 с.
7. Журба М.А. Міжнародні зв'язки споживчої кооперації України в 1922–1927 роках / М.А. Журба / [Електронний ресурс] // Історія науки і біографістика. – 2006. – № 1. – Режим доступу : <http://www.nbua.gov.ua>.
8. Крамар О. Міжнародні зв'язки української кооперації в умовах становлення тоталітарного режиму (20-і роки ХХ століття) / О. Крамар // Українознавство. – 2008. – № 4. – С. 161–164;
9. Даниленко О. Закордонні представництва українських кооперативних спілок у 1920-х роках : структура, повноваження, штати, діяльність // Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки. – Вип. 19: Міжвідомчий збірник наук. праць / Відп. ред. С.В. Віднянський / НАН України. Інститут історії України / О. Даниленко. – К. : Ін-т історії України, 2010. – С. 229–242.
10. ЦДАВО України, ф. 807, оп. 1, спр. 26, арк. 85–86.
11. ЦДАГО України, ф. 1, оп. 20, спр. 1904, арк. 27.
12. ЦДАВО України, ф. 296, оп. 2, спр. 826, арк. 60.

УДК 930:29:[303.4](477 + 100)-021.388

**ПОЛІВАРІАТИВНІСТЬ І ПРОБЛЕМА СПІВВІДНЕСЕННЯ
ТЕРМІНОЛОГІЧНОГО АПАРАТУ ЩОДО НОВОЇ РЕЛІГІЙНОСТІ
(ЗА МАТЕРІАЛАМИ УКРАЇНСЬКИХ І ЗАРУБІЖНИХ
ДОСЛІДЖЕНЬ)**

В.М. ОРЛОВ,

аспірант,

Полтавський національний педагогічний університет ім. В.Г.Короленка

(Україна)

У вітчизняних і зарубіжних наукових розвідках історико-релігійного спрямування використовуються різноманітні дефініції щодо нової релігійності, громади якої набули популярності в другій половині 1960-х — на початку 1970-х років у країнах Заходу, а на межі 1980—1990 років активізувалися на пострадянському просторі. Стрімке збільшення (як у кількісному, так і у видовому сенсі) об'єднань зумовив той факт, що нова релігійність залишається своєрідною «terra incognita» для науковців, зокрема й для істориків. Саме подібна неоднозначність і несподіваність появи зумовила відсутність сталого визначення, підтриманого критичною масою дослідників.

Так, в українських і зарубіжних розвідках історико-релігійного спрямування щодо нових релігій сучасного періоду, застосовують какофонічну множину означень. Причому характерно, що окремі групи дослідників, діячі традиційних церков, адепти нових релігійних громад і антикультових рухів, пересічні громадяни використовують різні терміносполуки. За декілька десятиліть, відколи нові релігії та їх діяльність привертають увагу численних прихильників, знаходяться на авансцені громадського життя, набули актуальності й до сьогодні потребують вирішення ключові проблеми щодо ідентифікації нової релігійності. Зокрема, віднайдення оптимальних, коректних лінгвістичних конструкцій, добору сталого та ємного визначення, яке стало б певною константою задля об'єднання у собі всієї багатогранності конотацій.

Український дослідник релігії А. Колодний вважає, що «термінологічно визначити новий феномен виявилось особливо важким завданням. Ще й досі немає єдиного, загальноживаного терміна, який би позначив усе різноманіття

новітніх явищ у релігійній сфері» [1, с.782]. Подібна ситуація спостерігається не лише у вітчизняних нараціях. Російський науковець С. Філатов зауважив, що поняття нової релігійності не є структурованим, а отже, не може мати жодного сенсу [13, с.402]. Зокрема, литовська дослідниця М. Алішаускене наголошує на проблемі визначення нових релігій у Європі [25, р.56].

У цьому контексті слушним буде зазначити позицію німецького історика Р. Козеллека про те, що «... історія будь-якого слова чи поняття веде від констатації значень, отриманих ним у минулому, до фіксації цих значень для нас» [11, с.121]. Було сформульовано ряд понять, якими описують дане явище. У цьому аспекті виникла необхідність трактування кожного поняття та насичення його певними властивостями. Щодо нової релігійності використовують такі поняття і терміносполучення: «нетрадиційна релігія», «нова релігійна течія» (надалі — НРТ), «неорелігія», «секта», «культ» тощо, а також ряд модифікацій і видозмін на кшталт «новий релігійний рух», «тоталітарна секта», «деструктивний культ». Серед найбільш уживаних є «псевдокульт», «психокульт», «квазірелігія», «альтернативна релігія», «релігії, що несподівано з'явилися». За допомогою дослідження Л. Шевчук до загального ряду було додано достатньо детальний перелік визначень, що використовується найчастіше: «нові релігії нового століття», «нетрадиційні культу», «молодіжні культу», «позаконфесійні вірування», «неканонічні вірування», «альтернативні культу», «неорелігії», «нові релігії» тощо» [20, с.81].

Паралельною є проблема співвіднесення конкретної релігійної громади з означеними дефініціями. Як приклад російський науковець Є. Арінін наводить застосування до Церкви Саєнтології декількох означень: «релігія», «псевдорелігія», «культ», «секта» [2, с.67-68]. Російська дослідниця релігії Ю. Яковлева накладає визначення «нові релігійні співтовариства» (*ланки* — В.О.) навіть на представників традиційного протестантизму, зокрема, Свідків Ієгови [24, с.6]. У цьому аспекті російський науковець Р. Биков акцентує увагу на неможливості уніфікованого й однозначного підходу різноманітних організацій, які мають ідентифікацію з НРТ [6, с.176]. Неоднорідність НРТ простежується у громадах, які концентрують увагу на власному розвитку, займаються благодійною діяльністю, а також певною сферою суспільного життя і відійшли від релігії у класичному розумінні. До організацій нової релігійності, які не віддалені від релігійної традиції, але є суто синтетичними, застосовано поняття «бріколаж» [26, с.513]. Українська дослідниця О. Недавнія запропонувала означення «нові релігійні меншини» і «нові релігійні рухи», які узагальнюють феномен нових релігій [14, с.173-174].

Прихильники дефініції «альтернативні релігії» мають на увазі феномен релігійного спротиву, представники якого прагнуть до модернізації релігії. Російський релігієзнавець І. Кантеров вважає, що позитивом використання поняття «альтернативні релігії» є відсутність негативних конотацій стосовно їх носіїв [9, с.34, 37]. Ряд дослідників, серед яких Є. Егільський, А. Матецька та С. Самигін [22], також вважають, що для позначення нової релігійності найбільш адекватним було б використання поняття «альтернативні релігії», але під час його аналізу у дослідників виникає ряд сумнівів: «у чому полягає альтернатива?»,

«альтернатива кому?», «який критерій альтернативності?». Таким чином, відсутність чіткої хронологічної межі й однозначних відповідей на запитання: «відносно кого спрямована альтернативність» надають можливості зробити висновок, що ця дефініція не є універсальною.

У радянській історіографії, у тій незначній кількості відомостей стосовно нової релігійності, вже простежувалась неоднорідність їх означень. З другої половини 1960-х років, спостерігаючи за виникненням «нового різновиду сектантства», російський філософ М. Епштейн зауважив, що у наукових дослідженнях цього періоду подібні групи можна назвати «нетрадиційними» або «постмодерністськими» [23, с.15]. У критичному дослідженні А. Белова, яке побачило світ ще 1978 року, зазначено факт неоднорідності поняття «секта» стосовно різних релігійних деномінацій [3, с.11]. Для зображення збільшеної ролі нової релігійності радянський дослідник Е. Филимонов 1981 року використав термін «сектантський вибух» [16, с.8-9]. Радянський науковець, філософ А. Каримський констатує, що такі організації нової релігійності, як Церкву Уніфікації (Муна) називають «сектантськими рухами» [10, с.45]. Відомий дослідник радянської доби В. Худавердян також ототожнює із сектами збільшувану в СРСР кількість нових релігійних об'єднань [17, с.41-42]. Як зазначає І. Бражник, у вітчизняних дослідженнях радянського періоду термін «секта» мав негативне трактування через прояви фанатизму її представників, однак, це не було його вирішальною характеристикою [5, с.10]. З метою уникнення застосування терміну «секта» щодо невеликих релігійних об'єднань, українським істориком П. Бондарчуком запропоновано поняття «релігійні організації закритого типу». Автор не поділяє думки, що всі релігійні конфесії можна ототожнювати з церквами, тому пропонує також використовувати термін «деномінація» як своєрідну перехідну ланку від секти до церкви [4, с.5-6]. Радянським дослідником В. Кононовим релігійні новації були репрезентовані як «неоконсервативная волна» [12, с.4-5].

Праця П. Гуревича «Чи врятує месія? «Христоманія» у західному світі» («Спасет ли мессия? «Христоманія» в западном мире») — одна з перших радянських монографій, де наявна спроба розгляду НРТ як цілісного феномену, що кардинально відрізняється від більшості упереджених дослідників того часу, які характеризували НРТ як негативну рису буржуазного суспільства [7, с.51-52].

Американський дослідник Х. Казанова згадує, що ще у 1960-х роках феномену нової релігійності надавали різноманітних назв, таких як «нова релігійна течія», «релігійний експеримент», «нова релігійна свідомість» [27, р.5]. Американський дослідник релігії Б. Заблокі наголошує, що для тих релігійних новотворів, які ґрунтуються на синтезі містичних практик і наукових знань, у США використовували назву «психологічні комуни» [28, р.218-219].

Російський соціолог релігії О. Щипков помітив активне використання у закордонних виданнях терміна «культ» [21, с.189]. З часом В. Худавердян зазначив, що у закордонних дослідженнях частіше почали застосовувати поняття «молодіжні релігії» або «молодіжні секти» [18, с.97]. Польський дослідник релігії П. Й. Слівінський зауважив, що для англomовних праць характерне використання поняття «нові культу», для німецьких — «молодіжна релігія», що пояснює значну

концентрацію молоді серед представників нових релігій [15, с.7]. Поширення поняття «молодіжні релігії» у західних дослідженнях засвідчують і німецькі науковці Г. Чорнер, Г.-Х. Дідріх та Г. Штріккер [19, с.288-289]. Українська дослідниця Ю. Іщук, висловила впевненість, що означення «молодіжні релігії» (*лапки — Ю.І.*) найбільш чітко характеризує інтерес молоді до об'єкта нової релігійності [8, с.202].

Отож, зауважимо, що у «закордонних» дослідженнях означення більш нейтральні, незаідеологізовані, спрямовані на описовий характер явища тоді, як більшість вітчизняних термінів ідеологічно запрограмовані та несуть на собі суб'єктивні емоційні конотації стосовно досліджуваного феномену. Їх називають «альтернативними», «опозиційними», «виникаючими», «нетрадиційними», «позаконфесійними», або застосовують термін «культи», «деструктивні секти». Короткий огляд даного сюжету показує паліативність у використанні поширених зараз означень, однак виявляє важливість продовження пошуку оптимальних ідентифікаторів щодо нових релігій і скрупульозний аналіз більшості понять, якими зазвичай послуговуються у наукових і популярних дослідженнях.

Література

1. Академічне релігієзнавство: підруч. [для студ. вищ. навч. закл. / за наук. ред. А. М. Колодного]. — К.: Світ знань, 2000. — 862 с.
2. Аринин Е. И. Философия религии: принципы сущностного анализа: [монография] / Е. И. Аринин. — Архангельск: Изд-во Поморского государственного университета им. М. В. Ломоносова, 1998. — 297 с.
3. Белов А. В. Секты, сектантство, сектанты / А. В. Белов. — М.: Наука, 1978. — 152 с.
4. Бондарчук П. М. Релігійність населення України у 40—80-х роках ХХ ст.: соціокультурні впливи, особливості, тенденції змін / П. М. Бондарчук. — К.: Інститут історії України НАН України, 2009. — 381 с.
5. Бражник І. І. Сектантство і сектанти: від минулого до сучасності / І. І. Бражник. — К.: Т-во Знання УРСР, 1989. — 48 с. — (Сер. 5 «Науково-атеїстична»; № 7).
6. Быков Р. А. Новые религиозные движения через призму теории культурных ментальностей П. А. Сорокина / Р. А. Быков // Вестник Томского государственного университета. Сер. Философия. Социология. Политология. — 2010. — № 1 (13). — С. 171—178.
7. Гуревич П. С. Спасет ли мессия? «Христомания» в западном мире. Философско-публицистический очерк / П. С. Гуревич. — М.: Политиздат, 1981. — 272 с.
8. Іщук Ю. Соціальні та особистісно-психологічні передумови навернення молоді до новітніх релігійних організацій в умовах сьогодення / Ю. Іщук // Суспільно-політичні виміри релігійних процесів в Україні : зб. наук. праць Міжнар. наук.-практ. конф., (Чернівці, 17—18 квіт. 2008 р.) / за заг. ред. В. О. Балуха [та ін.]. — Чернівці: Рута, 2008. — С. 202—207.
9. Кантеров И. Я. Новые религиозные движения (введение в основные концепции и термины): [учеб. пособие] / И. Я. Кантеров. — Владимир: Издательство Владимирского государственного университета, 2006. — Ч. 1. — 140 с.
10. Каримский А. М. Теология истории и реальность: к критике протестантской эсхатологии / А. М. Каримский. — М.: Знание, 1985. — 64 с. — (Новое в жизни, науке, технике. Сер. «Научный атеизм»; № 10).
11. Козеллек Р. Минуле майбутнє. Про семантику історичного часу / Р. Козел лек; [пер. з нім.]. — К.: ДУХ І ЛІТЕРАТУРА, 2005. — 380 с.
12. Кононов В. И. Мистика и оккультизм на службе идеологов «неоконсервативной волны» / В. И. Кононов. — М.: Знание, 1985. — 64 с. — (Новое в жизни, науке, технике. Сер. «Научный атеизм»; № 5).
13. Религия и общество: очерки религиозной жизни современной России / [отв. сост. С. Б. Филатов]. — М.-СПб.: Летний сад, 2002. — 488 с.
14. Релігія і нація в суспільному житті України й світу / [Л. О. Филипович та ін.]; за ред. Л. О. Филипович; НАН України, Інститут філософії ім. Г. С. Сковороди. Відділення релігієзнавства. — К.: Наукова думка, 2006. — 287 с. — (Проект «Наукова книга»).
15. Слівінський П. Й. Релігійний вінегрет: кілька слів про нові релігійні і парарелігійні форми / П. Й. Слівінський; [пер. з пол. Г. Теодорович]. — Л.: Свічадо, 1999. — 120 с.
16. Филимонов Э. Г. Христианское сектантство и проблемы атеистической работы / Э. Г. Филимонов. — К.: Политиздат Украины, 1981. — 183 с.
17. Худавердян В. Ц. Насилие исподволь: формы и методы воздействия буржуазной системы на молодежь Запада / В. Ц. Худавердян. — М.: Знание, 1981. — 64 с. — (Новое в жизни, науке, технике. Сер. «Молодежная»; № 5).
18. Худавердян В. Ц. Современные альтернативные движения: (Молодежь Запада и новый иррационализм) / В. Ц. Худавердян. — М.: Мысль, 1986. — 150 с. — (Критика буржуазной идеологии и ревизионизма).

19. Чёрнер Г. Хорошего держитесь: Церкви и религиозные объединения в Российской державе, Советском Союзе и независимых государствах, возникших после его распада / Чёрнер Г., Дидрих Г.-Х., Штриккер Г.; пер. с нем. Ю. А. Голубкина. — Х.: Майдан, 1998. — 488 с.
20. Шевчук Л. Т. Сакральна географія: [навч. посібник] / Л. Т. Шевчук. — Л.: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 1999. — 160 с.: іл.
21. Щипков А. Во что верит Россия? Религиозные процессы в постперестроечной России: [курс лекций] / А. Щипков. — СПб.: Изд-во РХГИ, 1998. — 297 с.
22. Эгильский Е. Э. Новые религиозные движения. Современные нетрадиционные религии и эзотерические учения: [учебное пособие] / Эгильский Е. Э., Матецкая А. В., Самыгин С. И. — М.: КНОРУС, 2011. — 224 с.
23. Эпштейн М. Новое сектанство: типы религиозно-философских умонастроений в России (70—80 гг. XX вв.) / М. Эпштейн. — М.: Лабиринт, 1994. — 182 с.
24. Яковлева Ю. А. Нетрадиционное религиозное сообщество как социальный институт (на примере российских «Свидетелей Иеговы»): автореф. дисс. на соискание уч. степени канд. соц. наук: спец. 22.00.04 «Социальная структура, социальные институты и процессы» / Ю. А. Яковлева. — СПб., 2010. — 23 с.
25. Ališauskienė M. Lietuvos Gyvenimo meno draugija naujų religijų tyrimų kontekste / M. Ališauskienė // Filosofija. Sociologija. — Vilnius : Lietuvos mokslų akademijos leidykla, 2008. — Т. 19, № 2. — Р. 55—63.
26. Bogomilova N. Reflections on the Contemporary Religious «Revival»: Religion, Secularization, Globalization / N. Bogomilova // ТЕМЕ: časopis za društvene nauke. — Niš, 2003. — Vol. XXVII, № 4 (oktobar—decembar). — S. 513—523.
27. Casanova J. Public Religions in the Modern World / J. Casanova. — Chicago-London: The University of Chicago Press, 1994. — 320 p.
28. Zablocki B. D. Alienation and Charisma: A Study of Contemporary American Communes / B. D. Zablocki. — New York-London: The Free Press : Collier Macmillan Publishers, 1980. — 455 p.

УДК 94 (477.74)

ДЕЯКІ АСПЕКТИ ЗАКОНОДАВЧОЇ ПОЛІТИКИ РУМУНСЬКИХ ОКУПАНТІВ У СІЛЬСЬКОМУ ГОСПОДАРСТВІ ГУБЕРНАТОРСТВА «ТРАНСНІСТРІЇ»

О.В. ОСИПЕНКО,

асистент,

Одеський національний морський університет

(Україна)

Окупація Півдня України в роки Другої світової війни була складним періодом для населення. В економічній політиці за головну мету окупанти ставили перетворення українських земель на житницю Європи. Задля реалізації розроблених нацистською Німеччиною планів Україна була поділена загарбниками на зони окупації. Особливе місце в планах загарбників займала територія родючих земель південно-західного регіону України, яка була віддана нацистами в тимчасове управління румунської цивільної адміністрації.

А відтак румунське керівництво створює на цій території цивільне губернаторство «Транснїстрія», адміністрація якого на законодавчому рівні почала видавати та втілювала в життя накази й постанови, спрямовані, у першу чергу, на «викачування» сільськогосподарських ресурсів, як для власних потреб, так і потреб союзників – Німеччини й Італії.

У більшості випадків науковці фрагментарно торкалися законодавчої політики завойовників, зосереджуючись переважно на військових і адміністративних функціях румунської окупаційної влади. А вчені, що займалися економічною експансією загарбників, передусім О. Далін, І. Левіт і О. Перехрест, не виділяли у своїх роботах південно-західний регіон України в

окреме дослідження, лише побіжно торкаючись досліджуваної нами проблеми [1, 2, 3, 4].

З'ясування законодавчої політики, яка проводилася румунською окупаційною владою в сільській місцевості південно-західної України, актуалізує наукову проблему, що, власне, і спонукає автора статті взяти за мету розгляд основних законів, які регламентували взаємини між окупантами та селянами в губернаторстві «Трансністрія» за умов воєнного часу.

Наукові завдання полягають у спробі проаналізувати основні напрямки законодавчої політики в сільській місцевості «Трансністрії».

Першими кроками щодо втілення задуманих планів загарбниками стали закони, які гарантували безпеку окупаційних військ від агресії з боку сільського населення та збереження майна колгоспів від знищення. Відповідно, наказом №2451 від 3 жовтня 1941 року було чітко зафіксовано, що у разі нападу на румунських солдат в тому чи іншому населеному пункті буде застосовано суворе покарання: за перший раз буде розстріляно 10 осіб із села, у разі, якщо напад буде здійснено вдруге, розстріляють 50 осіб, а за третій напад мірою покарання стане розстріл усього населеного пункту [7, арк.16].

Наказ №17 попереджав голів колгоспів і бригадирів бригад, що, у разі виявлення саботажу та зриву роботи або навмисного знищення врожаю в результаті підпалу, вищеназвані особи будуть розстріляні. Всі жителі були зобов'язані повідомляти органи окупаційної влади про людей, які незаконно знаходилися на території того чи іншого села, а також про шкідників, які своєю діяльністю протидіяли окупаційній владі. Населення, яке переховувало цих осіб, також підлягало розстрілу [8, арк.144]. Таким чином, окупаційна влада робила спроби унеможливити будь-які виступи проти себе та політики, яку вона проводила стосовно підокупаційного населення краю.

Подальшими кроками окупаційної влади стало збереження колгоспно-радгоспної системи з її безкоштовним та організованим «викачуванням» сільськогосподарської продукції для власних потреб окупантів, як і за радянської влади. Хоча на початку антивоєнної кампанії румунська пропаганда підкреслювала, що колгоспна система, створена Й. Сталіним, є неприйнятною і буде зруйнована, а селянство перейде до вільного землеробства.

У квітні 1942 року наказ №5 цивільного губернатора Г. Алексяну проголошував, що остаточний розподіл землі власникам буде здійснено після встановлення миру, тобто після перемоги над більшовизмом [6, арк.67].

Відповідно, було збережено й форму оплати праці «трудодень», яку активно використовували впродовж усього періоду окупації. Цей залишковий принцип оплати праці сільських трудівників передбачав встановлення вартості одного трудодня у кінці сільськогосподарського року. З цією метою підраховували суму продуктів і грошей, що залишилися після розрахунку з машинно-тракторними станціями, закладанням насіннєвого фонду та фонду для корму тварин, які належали громаді. Також 10 % зібраного урожаю повинно було йти на утримання адміністрації громади та 1% – на утримання інвалідів і сиріт віком до п'ятнадцяти років. Після всіх цих розподілів залишок ділився

порівню між державою та членами громади [8, арк.138]. Тільки після виконання всіх названих зобов'язань рештки ділися на кількість вироблених трудовнів.

Нарахування трудовнів відбувалось в кінці кожного місяця протягом року.

Подальшими кроками окупантів стало впровадження ряду законів, які стосувалися оподаткування місцевого населення. Відразу після встановлення окупантами влади, на плечі селян лягли грошові та натуральні податки і збори. Так, наказ № 66 для забезпечення окупаційних військ зобов'язував колгоспників і працівників радгоспів здавати з кожного господарства птицю, свинину, молоко, бринзу та мед, незалежно від того, виробляється дана продукція в цих господарствах чи ні. Зокрема, було встановлено чіткі об'єми здавання названих видів сільгосппродукції.

Господарства, у розпорядженні яких було до 10 шт. курей, мали здавати, відповідно, одного птаха та 10 яєць з курки; від 11 до 20 шт. – зобов'язувалися здати 3 птаха; від 21-25 шт. – відповідно, 5 курей, а в тих подвір'ях, де було понад 25 голів птиці – 10 курей.

Для тих господарств, які не мали в своєму розпорядженні цього виду птиці, в обов'язковому порядку було постановлено придбати їх у необхідній кількості в інших господарствах, які, у свою чергу, були зобов'язані продавати цю птицю за двадцятивідсотковою знижкою від максимальної ціни. В обов'язковому порядку господарствам, які мали у наявності гусей і качок, було встановлено з кожного десятка здати окупантам по 2 птиці від кожного виду пернатих.

Кожну селянську родину, у володінні якої знаходились корови, було зобов'язано здавати молоко у наступних пропорціях: сім'я, яка складається з двох осіб, повинна здати 300 л молока, родина, яка має у своєму складі понад дві особи, повинна здати 150 л молока [9, арк.5-6].

У населення, яке невчасно виконувало план здавання молока, відбиралися корови та здавалися на пункти збору молока. А тих мешканців, які взагалі не встигали виконати вищеназвані норми здавання натуральних податків, звинувачували у саботажі та погрожували їх ув'язненням у трудових таборах.

Також було розроблено та втілено в життя ряд постанов і наказів, спрямованих на оподаткування як у натуральному, так і в грошовому еквіваленті земельних фондів, зайнятих під фруктові-ягідні насадженнями [5, арк.12].

Важливою складовою законодавчої діяльності окупаційної влади є розпорядження та накази, спрямовані на боротьбу з антисанітарією та підтримку особистої гігієни населення краю. Зокрема, засідання надзвичайної комісії щодо боротьби із висипним тифом та іншими інфекційними хворобами, яке відбулося в Черновському районному управлінні Ананьївського повіту 15 грудня 1941 року, ухвалило: 1) визнати даний район неблагонадійним за ситуацією із висипним тифом; 2) для боротьби з інфекційними захворюваннями мобілізувати весь медперсонал, який знаходиться на території району; 3) у 2-тижневий термін відновити діяльність лазень у населених пунктах Стрюкове, Ісаєве, Ново-Андріївка, а в с. Чернове збудувати лазню при лікарні; 4) провести

боротьбу та повністю ліквідувати завошивленість серед учнів школи шляхом щотижневого купання вдома та прання білизни, виконання постанови повністю повинне було лягти на плечі вчителів; 5) визнати доцільним опитування учителями учнів щоранку про те, чи немає серед рідних хворих, у разі виявлення таких негайно потрібно було повідомляти персонал; 6) усі криниці, як громадські так і приватні, відремонтувати, якщо є така необхідність, забезпечити їх кришками та відрами; 7) особи, які працюють у галузі харчової торгівлі, повинні щомісяця проходити медогляд [8, арк.54].

Можна зазначити, що пункти 2, 4, 5, 6, 7, постанови поширювалися на всю територію «Трансністрії» як найбільш дієві в запобіганні та боротьбі з поширенням різноманітних хвороб.

Ще один наказ, №68 від 17 червня 1942 року по Ананьївському повіту, зобов'язував усіх господарів зареєструвати своїх собак та отримати на кожного номер. Під час реєстрації тварин вносилися плата за непородистого собаку – 2 марки, за породистого сторожової породи – 3 марки за рік. Власників зобов'язували тримати тварин на прив'язі. Всі бездомні тварини підлягали негайному знищенню. Виконання постанови покладалося на органи місцевої поліції, яка повинна була забезпечити виконання даного наказу. Цей наказ впроваджувався на підставі розпорядження Губернаторства «Трансністрія» №08044 про боротьбу зі скаженими собаками, для убезпечення як військових, так і цивільного населення від зараження цією небезпечною хворобою [8, арк.262].

Отже, отримавши у своє управління землі межиріччя Південного Бугу і Дністра, румунські окупанти розглядали їх, як території з необмеженими сільськогосподарськими ресурсами, які можна було грабувати. Для впровадження своїх намірів у життя окупаційна влада в сільській місцевості «Трансністрії» впроваджувала закони, які своєю жорстокістю гарантували безпеку румунським військам та адміністрації від можливих провокаційних дій і збройних виступів із боку місцевого населення. Було видано та втілено в життя низку законів, спрямованих на оподаткування селян. Румунською владою робилася спроба підтримувати на мінімальному рівні санітарний стан захопленої території, щоб не допустити поширення небезпечних хвороб, які за відсутності санітарних і гігієнічних норм в умовах війни були поширеним явищем і завдавали значної шкоди місцевому населенню, а в економічному плані – значних збитків самим окупантам. Виконання всіх названих наказів і постанов лягало на плечі підкупаційного населення краю.

Література

1. Alexander Dallin. Odessa, 1941—1944: A Case Study of Soviet Territory Under Foreign Rule. – RAND, RM – 1875:California, 1957. – 466 p.
2. Левит И.Э. Участие Фашистской Румынии в агрессии против СССР. Истоки, планы, реализация (1.IX 939 – 19 XI 1942). – Кишинев: Штиинца, 1981. – 392 с.
3. Левит И.Э. Крах политики агрессии диктатуры Антонеску (19. XI 1942 – 23. VIII 1944). – Кишинев: Штиинца, 1983. – 376 с.
4. Перехрест О. Г. Сільське господарство України в роки Великої Вітчизняної війни (1941 – 1945 рр.). Наукове видання. Серія «Україна. Друга світова війна. 1939 – 1945» / НАН України. Ін-т історії України. К., 2010. – 150 с.
5. Державний архів Одеської області (ДАОО) – Ф. 1932. – Оп 1. Спр. 15.
6. Там само – Ф. 1932. Спр. 544.

7. Там само. – Спр 661.
8. Там само. – Спр.674.
9. Там само. – Спр. 2797.

УДК 82-31+82.0

ПОНЯТТЯ ІСТОРИЧНОГО РОМАНУ В ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВІ

Н.Л. ПАВЛЮК,

аспірант,
*Державний заклад «Південноукраїнський національний
педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»*
(Україна)

Історичний роман, продовжуючи головні тенденції минулого і збагачуючись досвідом сучасності, набув широкого читацького резонансу та привернув увагу критиків. Різноманітним питанням дослідження історичного роману присвячені літературознавчі розвідки вітчизняних і зарубіжних науковців: Л. Александрової, С. Андрусів, А. Гуляка, М. Ільницького, Г. Ленобля, І. Мотешова, Л. Ромащенко, М. Сиротюка тощо.

Проблема трактування поняття історичного роману є досить давньою та суперечливою. У літературознавчій науці можна знайти різні думки, що уточнюють певні моменти вищезазначеного терміну, але одностайного погляду щодо визначення історичного роману немає. У першу чергу, це пов'язано із еволюціонуванням поглядів науковців у процесі тривалого шляху становлення творів на історичну тему.

Поняття «історичний роман» є терміном синтетичного характеру, тому остаточне його визначення складається з суми жанрових ознак самого історичного роману. У зв'язку з цим метою нашого дослідження є аналіз жанрової природи історичного роману в процесі його еволюції для точного дефінування поняття «історичний роман».

Слід зазначити, що, у першу чергу, історичний роман є романом. За визначенням Ю. Коваліва, роман – це «великий за обсягом епічний твір, метанаратив, для якого характерне панорамне зображення дійсності, багатоплановість на фабульному та сюжетному рівнях розвитку конфліктних ліній, ускладнений хронотоп, поліфонічна, часто уповільнена розповідь, супроводжувальна художнім висвітленням актуальних проблем зовнішнього та внутрішнього світу» [10, II, с. 342]. Роман має розгалужену видову систему, в межах якої виділяють й історичний роман.

Розробка теоретичних підвалин історичної прози розпочалася із виходом у світ першої монографії радянського вченого М. Серебрянського, у якій історичний роман став об'єктом наукового дослідження. У своїй праці літературознавець, з'ясовуючи жанрову природу твору на історичну тему, зазначає, що «історична реальність деяких дійових осіб (поряд з якими поставлені й видумані герої) – перша і вирішальна ознака історичного роману, ознака, яка визначає обличчя жанру» [16, с. 4]. Як бачимо, достовірність

зображених автором подій у творі ретроспективного характеру підсилюється наявністю в ньому конкретної історичної особи. Дослідниця Л. Александрова у праці «Радянський історичний роман» визначає історичний роман як «...твір про видатні події, які відбулися в минулому і відіграли важливу роль в історичних долях народу, чи про періоди, які підготували ці події. Головним героєм історичного роману є справжні історичні персонажі» [1, с. 24].

Дещо іншої думки дотримується академік О. Білецький, який у передмові до роману В. Скотта «Квентін Дорвард» зазначив, персонажами твору на історичну тему «...можуть бути й люди, які справді існували, й люди, вигадані автором. Але й ті й інші повинні бути подані згідно з даними історії, тобто такими, якими вони могли б бути певного, вибраного автором часу» [7, с. 5]. Як бачимо, вчений вважає, що історичний час, епоха, яку зображує письменник, повинна накласти певний відбиток на героїв твору, вигаданих чи таких, що реально існували.

Проблема статусу справжнього історичного персонажа в романі тісно пов'язана із проблемою достовірності. Проте літературознавець В. Беляєв наголошує, що історичний роман «...зовсім не є переказом, викладенням відомих і маловідомих фактів історії, його завданням є творча переробка їх, художня подача в низці драматичних сцен і епізодів... Для того, щоб правдиво і широко висвітлити картини життя народу, необхідно одягнути дані історії у високохудожню форму» [5, с. 330]. Саме в історичній прозі важливе значення надається певному відсотку вимислу та домислу, за допомогою яких відбувається перетворення історичного матеріалу у високомистецький твір. Підтвердження вищезазначеної думки знаходимо і в статті «Голос героя – голос автора» літературознавця М. Ільницького, який наголошує, що «...для художника документ – лише відправна точка, першопоштовх. Історичний факт, деталь, вступають у силове поле, де діють закони художнього конструювання дійсності, стають складовою частиною цілісного задуму» [9, с. 113-114].

Досить поширеним серед теоретиків літератури є виділення такої жанрової ознаки історичної прози як історизм. Загальновизнаним серед науковців є положення про те, що історизм – це ознака реалістичного творчого методу взагалі, який «...означає урахування художником особливостей зображуваної епохи, правдиве змалювання у творі характерних її рис» [11, с. 154], а не лише специфічна риса історичної прози. Хоча автор-укладач «Літературної енциклопедії» Ю. Ковалів дефінує поняття «історизму» як «художнє осмислення подій минулого, що мають конкретно-історичний, неповторний зміст і колорит, спроба його реставрації у різних жанрах лірики, епосу і драми» [10, I, с. 440]. Проблема історизму набула особливого характеру у творі на історичну тему. Думки дослідників стосовно дефінування поняття «історизм» дещо розходяться (Л. Александрова запропонувала термін «історичність» [2, с. 66], а Н. Чухонцева ставить знак дорівнює між поняттями «історичність» та «достовірність» [18, с. 21], але спільним для їхніх поглядів є те, що історизм у прозі ретроспективного характеру має свою специфіку, своєрідно реалізуючись, цей принцип «...передбачає відтворення... широкого історичного контексту, реальних «справ давно минулих днів», історичних

особистостей. Історія розглядається при цьому як динамічний процес, котрий має свої витoki і свою течію» [4, с. 73].

Крім того, слід зазначити, що історичний роман – це своєрідний синтез науки та мистецтва. Саме таке органічне поєднання, на думку дослідника М. Сиротюка, становить одну із досить істотних сторін специфіки історичного роману [17, с. 35].

Розглядаючи питання про жанрові ознаки історичного роману, Р. Мессер акцентує увагу на наявності історичної дистанції та «ступені історичності самих подій, які привернули увагу автора» [14, с. 11]. Помітно, на першому плані проблема часової дистанції. У літературознавчій науці питання про дистанцію в часі є досить вагомим у визначенні творів ретроспективної прози. На думку В. Оскоцького, «...романи не можуть бути історичними, якщо події, що складають його сюжетну основу, відбувалися на пам'яті нині живучих поколінь, були їх біографією, їх долею» [15, с. 5]. Дещо пізніше про часову дистанцію веде мову і літературознавець С. Андрусів, вбачаючи специфічну рису історичної прози в зображенні минулого на відстані не меншій, ніж життя одного покоління, тобто 80-90 років... [3, с. 15]. Тож, дослідники, виділяючи часову дистанцію як домінуючу ознаку творів на історичну тему, фіксують увагу на співвіднесенні часів, підкреслюючи при цьому важливість художнього осмислення реальності в історичному творі.

Ще однією беззаперечною ознакою історичного роману є перспективність, яка дозволяє письменникам за допомогою минулого осягнути теперішнє та заглянути у майбутнє, встановивши своєрідний зв'язок часів. В історичному творі минуле виступає своєрідним дзеркалом майбутнього, тому «...художники бачать у минулих епохах джерело соціального й морального досвіду. З уроками, запозиченими з подій минулого, вони співвідносять роздуми над сьогоденням. Саме стурбованість проблемами свого часу спонукає письменників уважно вдивлятися в давні події» [4, с. 74].

Крім того, дослідник М. Ільницький, аналізуючи основні тенденції розвитку історичної прози у ХХ ст., зазначає, що помітною рисою історичного роману, крім вищезазначених ознак, є те, що у творі «історична тема... зосереджується сьогодні суспільною, моральною стороною, епіцентр якої проходить крізь людську особистість, письменником рухає прагнення подивитись <...>, як велика тема історії проходить через одну людину, відтак – через рід і народ» [9, с. 111]. Тобто, історичні події розкриваються через призму людських почуттів, взаємовідносин людей, їхні життєві проблеми. До того ж вчений вказує на те, що все частіше у творах на історичну тему «...художній задум базується на умовно-притчевій основі з опорою на філософську багатоплановість образу, на вихід за межі конкретних хронологічних рамок, на концепцію життєвого матеріалу і ту цілісність сприймання світу, що скристалізувалася в образі символі чи фольклорній притчі» [9, с. 113]. На цьому наголошує і дослідник С. Литвинович, акцентуючи, що на основі фольклору ґрунтується «хімерність», яку він вважає однією із специфічних ознак при розгляді питання про своєрідність історичного роману. Вчений зазначає, що ця риса виникла разом із появою першого українського історичного роману

П. Куліша «Чорна рада», який «...засвідчив органічне поєднання ознак згаданих тенденцій: історичної достовірності («літописності») й «фольклорності», коли ситуації та характери витворюються уявою автора на основі переказів і легенд, пісень і дум, що виражають погляд народу і ніби зсередини розкривають дух часу» [12, с. 103]. На цю тенденцію звернула також увагу і літературознавець Н. Бернадська, яка, досліджуючи жанрову природу історичного роману, зазначає, що велике значення в розв'язанні питання про жанрову специфіку історичної прози мають також внутрішні особливості жанру, коли через ліризацію сюжету «поглиблюється філософічність письма, зростає увага до людини, її самотності й самодостатності» [6, с. 207]. Автори подають історичну панораму, насичуючи свої твори складними філософськими проблемами, вимальовуючи екзистенцію людини через образне відображення буття.

Як бачимо, історичний роман пройшов довготривалий шлях свого становлення, впродовж якого сформувалися певні його жанрові ознаки, які дають можливість у повній мірі дефінувати поняття. Вирішальними критеріями при розгляді питання про своєрідність творів на історичну тему в різні періоди розвитку історичного роману були то реальні історичні події та особи, то співмірність вимислу та домислу, то часова дистанція, то історизм тощо. Проте дослідник О. Білий, наголошуючи на важливості комплексного дослідження жанрової своєрідності будь-якого твору, а в тому числі й історичного роману, зазначає, що «...не можна розглядати ізольовано якусь одну його рису, необхідно брати всі його особливості у сукупності, комплексно, і лише тоді для нас буде якісний справжній зміст такого роману» [8, с. 56-57].

Отже, історичний роман – це епічний твір, предметом художнього зображення якого є історична епоха, історичні події, факти. Він побудований на достовірній історичній основі, для нього є характерним наявність як справжніх історичних осіб, так і вигаданих; певна доля вимислу та домислу, за допомогою яких відбувається перетворення історичного матеріалу в художню картину; часова дистанція між автором та зображуваним ним історичними подіями, які обов'язково мають подаватися письменником з урахуванням історичної перспективи; певний філософський підтекст в осягненні закономірностей людського буття.

Література

1. Александрова Л. Советский исторический роман / Л. Александрова. – К. : Высшая школа, 1987. – 159 с.
2. Александрова Л. Советский исторический роман и вопросы историзма / Л. Александрова. – К. : Изд-во Киевского университета, 1971. – 156 с.
3. Андрусів С. Мости між часами (Про типологію історичної прози) / С. Андрусів // Українська мова і література в школі. – 1987. – № 8. – С. 14-20.
4. Баканов А. Історичний роман : Деякі ідейно-художні проблеми / А. Баканов // Література Англії : ХХ століття : Навчальний посібник [За ред. К. Шахової]. – К. : Либідь, 1993. – С. 72-91.
5. Беляєв В. Український радянський історичний роман / В. Беляєв // Питання української радянської літератури : Літературно-критичні статті. – К. : Рад. письм., 1955. – С. 315-342.
6. Бернадська Н. Український роман: теоретичні проблеми і жанрова еволюція / Н. Бернадська. – К. : Академвидав, 2004. – 368 с.
7. Білецький О. І. Вальтер Скотт і його роман «Квентін Дорвард» / О. І. Білецький // Скотт В. Квентін Дорвард. – К. : Молодь, 1956. – С. 3-10.
8. Білий О. Літературний герой у контексті історії / О. Білий. – К. : Наук. думка, 1980. – 120 с.
9. Ільницький М. Голос героя – голос автора / М. Ільницький // Жовтень. – 1985. – № 4. – С. 110-118.
10. Літературознавча енциклопедія : у 2 т. / [автор-укладач Ю. І. Ковалів]. – К. : Академія, 2007. – Т. 1-2.

11. Лесин В. М., Пулинець О. С. Словник літературознавчих термінів. – Вид. 2-ге, перероб, допов. – К. : Рад. шк., 1965. – 432 с.
12. Литвинович С. «Химерність» як ознака жанрової модифікації історичної прози: теоретичний аспект / С. Литвинович // Науковий вісник Миколаївського університету : Філол. науки. – 2008. – Вип. 17. – С. 102-106.
13. Мельнікова Ю. Генеза історичного роману в українському літературознавстві як однієї із модифікацій жанру / Ю. Мельнікова // Актуальні проблеми слов'янської філології. – 2010. – Випуск XXIII. – Частина 2. – С. 55-67.
14. Мессер Р. Советская историческая проза / Р. Мессер. – Л. : Совет. Писатель, 1955. – 304 с.
15. Оскоцкий В. Роман и история. Традиции и новаторство советского исторического романа / В. Оскоцкий. – М. : Художественная литература, 1980. – 384 с.
16. Серебрянский М. Советский исторический роман / М. Серебрянский. – Москва : Гослитиздат, 1936. – 157 с.
17. Сиротюк М. Деякі питання теорії історичного роману / М. Сиротюк // Радянське літературознавство. – 1961. – № 6. – С. 25-42.
18. Чухонцева Н. Историзм и динамика жанра (на материале украинского советского романа) / Н. Чухонцева // Проблемы художественного историзма : [тезисы Всесоюзной научной конференции]. – Херсон, 1989. – С. 21-23.

УДК 930.22 “1878”

RUSIA ÎN CONFLICTUL DIPLOMATIC EUROPEAN PRIVIND CONFERINȚA DE LA BERLIN, 1878

РОССИЯ В ЕВРОПЕЙСКОМ ДИПЛОМАТИЧЕСКОМ КОНФЛИКТЕ НА БЕРЛИНСКОЙ КОНФЕРЕНЦИИ 1878 ГОДА

I. PACURARU,

doctorand,

Universitatea de Stat B. P. Hasdeu din Cahul

(Moldova)

Мало что написано о присутствии русских войск на окраине Константинополя, но в начале 1878 года Россия была на грани достижения своей многовековой мечты. После жестокой войны, которая оставила 250000 солдат на поле боя, Россия отступила от возможной европейской коалиции против неё. После кровавых сражений и падения Плевны, дорога к бывшей византийской столице была открыта для русских войск.

Берлинская конференция была неудачной для России и несовместимой с ее человеческими, экономическими усилиями и итогами военной кампании. Цель России в некоторых кругах руководства была занять столицу бывшей византийской империи. Но перед возможной европейской коалицией и без поддержки Германии, Россия отступила от своего плана, потеряв все плоды Сан-Стефанского договора.

Puțin se scrie despre prezența armatelor ruse în suburbiile Constantinopolului, dar la începutul lui 1878 Rusia a fost la un pas de a-și atinge visul secular. După un război care i-a lasat 250 000 de soldați pe câmpul de luptă, a dat înapoi în fața unei posibile cualiții europene împotriva sa. După sângeroase bătălii și căderea Plevnei drumul armatei ruse era deschis spre fosta capitală bizantină.

Distrugerea armatelor turcești a făcut ca în Balcani să rămână o singură armată operațională. Drumul spre capitala Imperiului Otoman era liber. Rușii erau tentați, cu toate garanțiile pe care le dăduseră Europei că nu vor ocupa capitala Turciei, să intre cu armata în Constantinopol și să o ocupe. Singura armată turcă, care a putut ajunge la Adrianopol, a fost armata lui Suleiman, dar nu a putut sta mult acolo să blocheze drumul spre Constantinopol deoarece risca să fie încercuită. S-a retras spre Fillipoli, unde a și fost distrusă de către ruși.

Pe 27 decembrie marele cneaz Nicolae a primit o telegramă de la Reuf-Paşa prin care Turcia cerea informații în privința locului în care pot veni delegații Turciei pentru negocierile de pace. Sultanul cerea pace și sistarea operațiunilor militare pe toate teatrele de război. Țarul a anunțat că operațiunile militare nu pot fi întrerupte până când Poarta nu va îndeplini condițiile care vor fi arătate în cartierul general al armatei ruse din Balcani. Țarul și sultanul își făceau reciproc declarații că doreau restabilirea păcii și a «prieteniei» între cele două state. În privința Dardanelelor, Goriceacov susținea că armata rusă nu va duce operațiuni militare în Galipoli dacă Turcia nu ar masa trupe sau britanicii nu vor debarca cu un desant [1, p.314]. Turcia susținea că dorește pacea, Goriceacov le răspundea că doar trebuie să se adreseze comandamentului rus din Balcani. Pe 18 ianuarie marele cneaz s-a întâlnit cu delegații Turciei – Server și Namâc. Nicolae i-a întrebat ce propuneri au față de Rusia la care Turcia a spus că învinsul nu poate cere nimic învingătorului și că sultanul își va încredința soarta țării sale mărinimiei țarului. Atunci Nicolae a înmânat textul cu cerințele Petersburgului și a cerut un răspuns concret și de răspunsul lor depinde dacă operațiunile militare vor fi oprite. Cerințele Rusiei erau următoarele:

28. Bulgaria trebuia creată în limitele spațiului său etnic cu autonomie în cadrul Imperiului Otoman cu plata unui tribut sultanului. La conducerea statului trebuiau să fie creștini și evacuarea din teritoriile Bulgariei a armatelor turcești.

29. Muntenegru, România și Serbia trebuiau recunoscute ca state independente și vor primi din contul Turciei teritorii;

30. Bosnia și Herțegovina vor primi autonomie sub garanția Austro-Ungariei;

31. Turcia va ceda Rusiei sudul Basarabiei, Ardagan, Kars, Baiazet și Batumi cu împrejurimile lor. România va primi Dobrogea în contul sudului Basarabiei [2, p.274].

Delegația susținea că aceste cerințe nu pot fi acceptate, deoarece acestea ar fi distrus Imperiul Otoman, de fapt însemnau sfârșitul Turciei. Pe 9 ianuarie delegații Turciei au înmânat țarului o notă în care cerințele Rusiei erau în mare parte respinse, restul suferind schimbări semnificative. Rușii nu au acceptat nicio modificare așteptând un răspuns de «da» sau «nu». Rusia și-a rezervat dreptul de a duce operațiile militare mai departe și, în cazul unui răspuns afirmativ, armatele ar fi oprite doar la indicația Petersburgului.

Nicolae în telegrama sa spunea: «*Evenimentele se dezvoltă rapid și întrec orice așteptări. Poate, Dumnezeu a blagoslovit evenimentele care vor urma. Atunci noi vom ajunge sub zidurile Țarigradului împotriva voinței noastre*» [3, p.276]. El arăta și panica care pusese stăpânire pe musulmanii din preajma capitalei turcești și panica conducătorilor imperiului.

Pe 14 ianuarie 1878 armata rusă și-a schimbat cartierul general de la Adrianopol. Ofensiva rusească continua spre Constantinopol. Pe 17 ianuarie a ocupat Liuli-Burges și orașul Ciorlu la 3 km de capitală. Cartierul general se muta la San-Stefano. Eșecul negocierilor de pace nu au avut un efect negativ asupra Țarului, astfel el spunea: «*Dacă este dat, atunci lasă că deasupra sfintei Sofia să fie pusă crucea*». Miliutin spunea că țarul era susținut de marele cneaz Constantin care susținea că armata rusă trebuie să se ducă la Constantinopol și de-acolo să înștiințeze Europa

despre sfârșitul războiului multiseclar dintre creștini și musulmani și acordul de a face o conferință europeană [4, p. 279].

Odată cu apariția armatei ruse sub zidurile Constantinopolului, sultanul a acceptat toate condițiile rusești telegrafiind țarului despre acest lucru, operațiunile militare fiind oprite. Marea Britanie a trimis 6 cuirasate sub pretext să apere supușii britanici din capitala turcă. Guvernul englez alocase 6 milioane de lire în vederea războiului [5, p.311].

În februarie 1878 s-a semnat pacea de la San-Stefano care trebuia să schimbe harta și soarta Balcanilor. În Europa, Turciei îi rămânea: Constantinopolul, Adrianopolul, Salun, Epir, Thesalia, Albania. Întreaga Bulgaria de la Dunăre la Marea Egee era vasală Imperiului Otoman cu conducător creștin. Armata turcă era evacuată din Bulgaria, iar armată rusă putea sta în Bulgaria 2 ani până când statul bulgar se consolida [6, 304]. Efectivele armatei din ruse din Bulgaria ar fi fost de 50 000 de soldați și trebuiau întreținute de către aceasta [7, p.317]. Muntenegru, Serbia și România primeau independența. Serbia primea teritoriile din vechea Serbie, Muntenegru primea teritorii din Imperiul Otoman, România primea Dobrogea și pierdea sudul Basarabiei. Despăgubirile de război se ridicau la 1,4 miliarde ruble, dintre care 1,1 miliarde erau șterse ele intrând în contul cedărilor teritoriale Ardagan, Kars, Batumi și Baiazet, restul trebuia plătit [8, p.159]. Armata rusă trebuia să se retragă din teritoriile europene ale Imperiului Otoman în 3 luni, din cele asiatice în 6 luni.

Pe 23 februarie Andrassy a propus lui Gorceacov ca la Viena să aibă loc o conferință europeană în privința păcii de la San-Stefano. Fără ca să aștepte răspunsul rușilor, Andrassy invită toate marile puteri la acest congres. Gorceacov nu dorea la Viena acest congres din mai multe motive și propunea Baden-Baden sau Dresden. Rușii contau pe arbitrajul lui Bismark în neînțelegerile cu Austria. Bismark a propus ca conferința să aibă loc la Berlin, cabinetul britanic pe 25 februarie anunța că va fi de acord să participe la conferință doar dacă toate articolele păcii de la San-Stefano vor fi discutate și nu vor fi recunoscute ca fiind reale și totul trebuia făcut acum în funcție de tratatele precedente [9, p.306].

Pe 20 martie Anglia a început mobilizare rezerviștilor. Lordul Derby, nefiind de acord cu mobilizarea, și-a dat demisia, în locul lui fiind numit lordul Salysburi care a pornit o puternică politică împotriva tratatului de la San-Stefano. Anglia ar fi început războiul cu Rusia, dar nu avea suficientă armată terestră și avea nevoie de un aliat care să dispună de o puternică armată terestră. Căuta alianță la Viena, dar aceasta se eschiva de la un răspuns clar, deoarece Frantz Iosif și statul major al Austro-Ungariei nu doreau un război cu Rusia. După cum spunea Bismark, dacă Austria ar fi început război cu Rusia, efectul ar fi fost contrariu decât refacerea posesiunilor Imperiului Otoman, ci dezintegrarea lui, lucru care nu convenea politicii Vienei [10, p. 314].

Ignatiev a fost trimis la Viena în vederea unei înțelegeri cu Andrassy, dar acesta nu a reușit decât să smulgă dorințele Austriei. Austro-Ungaria dorea Bosnia și Herțegovina și unele zone din sudul acestei provincii pe care le primise Muntenegru a unui pașalâc din Imperiul Otoman dintre Serbia și Muntenegru și fortificația Ada-Kale de pe Dunăre. Andrassy dorea schimbări de frontieră în Serbia de vest, scoaterea

din Bulgaria a întregii Macedonii, mutarea graniței de sud a Bulgariei la o distanță mai sigură de Adrianopol și limitarea șederii armatei ruse în Bulgaria la 6 luni. [11, p. 307] Dacă Rusia ar fi acceptat aceste cereri, Austro-Ungaria îi devenea aliată primind garanții că va fi susținută la Congresul de la Berlin. Rușii nu au acceptat aceste doleanțe și au început pregătirile militare în vederea unui război cu Austro-Ungaria și Anglia. Se mutau armate din Caucaz, de la Dunăre și care nu luptaseră cu turcii pe frontiera austriacă. Această manevră trebuia făcută în concordanță cu ocuparea Bosforului și eliminarea strâmătorii. General-aghiotantul Obrucev arăta nevoia de a ocupa Bosforul nu numai din punct de vedere strategic, dar și politic: *«Înainte de toate trebuie de clarificat situația neutralității Turciei. Turcia poate adopta din trei poziții doar una: să fie cu noi, să fie împotriva noastră sau neutră, cea mai dezavantajoasă pentru noi este ultima. Existența unor armate neutre în apropierea teatrului de război este ceva fals. În zona operațiunilor militare este inacceptabil acest lucru. În zonă situația trebuie să fie foarte clară. Cât timp Turcia are forțe armate, ea trebuie să fie cu noi sau împotriva noastră»*.

«Să o recunoaștem neutră putem doar în cazul în care ea va depune armele, adică va refuza orice posibilitate care va fi împotriva armatei noastre. Până când la Constantinopol balanța forțelor militare este înclinată în favoarea noastră, lucru de care trebuie să ne folosim imediat și să cerem de la Istambul ca ea să restabilească ordinea în strâmători stabilită de tratatele internaționale pentru timpul de pace și să elimine excadra britanică, poate ea oare să îndeplinească acest lucru cu propriile sale puteri, dacă nu, atunci se poate ajunge împreună cu noi. În cazul în care ea va refuza, sub vreun pretext sau altul, va trebui să cerem imediat de la ea cedarea tuturor fortificațiilor din Bosfor și Dardanele, demobilizarea armatei și a flotei și dacă nu vom primi un răspuns afirmativ în aceeași oră trebuie de apelat la forță pentru ocuparea celor două strâmători și blocarea cu mine a drumului dintre Marea Mediterană și Marea Neagră» [12, p.310].

Țarul Alexandru al II-lea în mare parte era de acord cu părerea lui Obrucev și pe 5-7 martie a trimis câteva telegrame lui Nicolae. În prima scria: *«Acum principala noastră preocupare trebuie să fie masarea unui număr cât mai mare de trupe la Constantinopol și la Galiopoli»* [13, p.311].

Pe 6 martie 1878 Alexandru al II-lea va trimite o scrisoare marelui cneaz Nicolae, unde-și împărtășia părerile privind ocuparea Bosforului: *«Temerile mele, pe care nu prima oară vi le împărtășesc, din ce în ce mai mult se adevăresc după cum vei vedea și singur din depeșa trimisă vouă. Anglia caută numai pretext pentru a ne declara război și de aceea în fiecare zi găsește motive pentru a îngreuna întrunirea Conferinței de la Berlin, deoarece nici nu o dorește și evită să fie stabilită pacea. Amenință Imperiul Otoman ca să nu permită trupelor noastre să ocupe Bosforul, lucru care denotă dorința Angliei de a pătrunde în Marea Neagră, lucru care pentru noi în caz de război poate avea cele mai păgubitoare consecințe. Iată de ce Eu ți-am trimis o scrisoare cifrată în care ți-am repetat nevoia de a ocupa Bosforul, dacă se poate cu acordul Turciei, în caz contrar cu forța. Din același motiv am hotărât să opresc deplasarea armatelor în Rusia pentru a nu vă slăbi, până când nu vei-ți fi convins că Turcia nu va fi cu Anglia și va acționa laolaltă cu noi cum ne asigura Reuf-Pașa. Aștept cu nerăbdare planurile voastre de ocupare și de blocare a*

Bosforului și a Galioppoli dacă încă se poate și sper că Popov te va ajuta cu forțele navale» [14, p.313].

Marele cneaz Nicolae a încercat să convingă pe Sultan să blocheze flota britanică, dar Sultanul susținea că Turcia nu poate bloca flota britanică, deoarece era proaspăt înfrântă de către ruși și slăbită, dar nici nu aproba cererea rușilor în vederea ocupării Bosforului și a Dardanelor. Marele cneaz se va întâlni cu Abdul-Hamid, în care cneazul nu a mai cerut turcilor să apere Bosforul împreună, dar să-l stăpânească fără aportul turcilor, lucru care scria în scrisoarea sa pe 16 martie. El mai scria că, în cazul ruperii relațiilor cu Anglia «*sunt luate toate măsurile pentru ocuparea imediată a Bosforului și minarea lui[...] Armatele au primit ordin ca în cazul în care turcii vor opune rezistență, prin ei să se ajungă la țintă. Presupun că dacă turcii vor intra în conflict cu trupele noastre acest lucru va însemna o declarație de război la adresa Rusiei. Astfel văd eu lucrurile» [15, p.315]. Rusia va cere arbitrajul lui Bismark în vederea aplanării conflictului cu Austria. Inițial Bismark îl va refuza, dar în cele din urmă acceptă arbitrajul Germaniei. Pentru a evita un eventual conflict între Austria și Rusia și o ciocnire a flotei britanice cu armata rusă la Constantinopol, el s-a apucat să aranjeze înțelegerile între ei, a căror acțiune ar fi fost plecarea flotei britanice din Marea Marmara și în același timp plecarea armatei ruse din preajma Constantinopolului. Bismark în memoriile sale astfel arăta situația Rusiei din preajma congresului de la Berlin: «*Dorința rușilor de a semna pacea cu turcii la un congres european arată faptul că Rusia pierduse momentul prielnic pentru ocuparea Constantinopolului și nesimținduse destul de puternica din punct de vedere militar ca să ajungă până la un conflict militar cu Austro-Ungaria și Anglia» [16, p.194].**

Englezii și rușii au primit această propunere, dar nu s-a ajuns la o înțelegere. Englezii cereau retragerea armatei ruse după linia Mizia-Andrianopol-Dedeagaci, fiind o distanță mult mai mare până la Constantinopol decât din Marea Egee, unde stătea de obicei ancorată flota britanică [17, p.316].

Reprezentanții marilor puteri s-au întâlnit la Berlin între 1-13 iunie. În prima ședință a congresului germanul Radoviț a fost numit secretar al congresului, în următoarele șase ședințe s-au discutat chestiunile referitoare la Bulgaria. Soarta era hotărâtă încă de pe 18 mai între Șuvalov și Salesbury la Londra, unde au stabilit ca Bulgaria să fie împărțită în două părți: de nord și de sud a munților Balcani. Despărțirea Bulgariei și formarea Bulgariei de Sud, pe care congresul a numit-o Rumelia Orientală, a fost stabilită între delegații Rusiei și a Angliei [18, p. 176]. Chiar dacă au acceptat propuneri în chestiunile teritoriale, delegații Rusiei nu au cedat în fața delegației engleze în chestiunea privind intervenția armatei turce în Rumelia Orientală dacă apărea o necesitate. Bismark susținea că neprimirea de către congres a propunerilor rusești va duce la reapariția și repetarea situației de tristă amintire de dinaintea războiului care au amenințat pacea întregii lumi. Rusia și Germania au fost susținute de către Franța, iar Anglia a fost nevoită să cedeze în această chestiune [19, p.181]. Reprezentanții Turciei au încercat să protesteze împotriva faptului că pierdeau teritorii, dar Bismark le-a tăiat discursul spunându-le: «*Congresul nu s-a întrunit pentru dorințele geografice al Imperiului Otoman, dar pentru întărirea păcii în Europa în prezent și în viitor» [20, p.347].*

Pe 1 iulie 1878 reprezentanții Marilor Puteri au semnat tratatul care avea 64 de articole și care avea schimbări majore în comparație cu cel de la San-Stefano. Pacea de la Berlin a fost o catastrofă pentru Rusia, opinia publică rusă susținea că Rusia a suferit o înfrângere diplomatică. Gorceacov spunea Țarului ca «*Tratatul de la Berlin este cea mai întunecată pagină din întreaga mea carieră*» [21, p.155]. În Rusia a fost găsit și un vinovat. Acesta era Ignatiev care impusese pacea de la San-Stefano Turciei. El era acuzat că a făcut grave greșeli diplomatice, în special crezând într-o solidaritate a aliaților și supraapreciind puterile Rusiei, că el nu luase în calcul amestecul puterilor și schimbarea de tabără a Vienei [22, p.9].

Pacea de la Berlin a fost un insucces pentru Rusia și nu corespundea cu eforturile sale umane, economice cu rezultatul campaniei militare. Scopul Rusiei, în unele cercuri de la conducerea Rusiei, era de a ocupa vechea capitală bizantină. Dar în fața unei posibile cualiții europene și fără sprijinul Germaniei Rusia a dat înapoi, fiind lipsită de toate roadele păcii de la San-Stefano, condițiile căreia reprezenta situația de pe câmpul de luptă.

Note

1. Pușcarev, S. G., *Rossya v XIX veke*, New York. 1956, p. 314
2. Șirocard, A.B. *Rossya-Anglia. Neizvesnoya Voyna, 1857-1907*, Moskva, 2003, p. 274
3. Ibidem, p. 276
4. Ibidem, p. 279
5. Ciachir, N., *Istoria popoarelor din sud-estul Europei*, Ed. Oscar Print, București, 1998, p.311
6. Șirocard, A.B., op.cit., p. 304
7. Ciachir, N., , op. cit., pag.317
8. *Sbornic dogovorov Rossyis drughimi gosudartvamy, 1856-1917*, Gosudarstvennoie izdatelstvo politiceskoy literature, 1952, p.159
9. Șirocard, A.B., op.cit., p. 306
10. Ciachir, N., op. cit., p. 314
11. Șirocard, A.B., op.cit., p.307
12. Ibidem, p. 310
13. Ibidem, p. 311
14. Ibidem, p. 313
15. Ibidem, p. 314
16. O. Bismark. *Măsli y vospominanye*, T. II, Gosudarstvennoie socialnoe-economiceskoie izdatelstvo, Moscva, 1940, p.194
17. Ciachir, N., op. cit., p. 316
18. *Sbornic dogovorov Rossyis drughimi gosudartvamy, 1856-1917*, Gosudarstvennoie izdatelstvo politiceskoy literature, 1952, p. 176
19. Ibidem, p. 181
20. Șirocard, A.B., op.cit., p.347
21. Feodorov, V.A., *Istoria Rossii, 1861-1917*, Ed. Vishaya scola, Moskva, 2004, p. 155
22. Ignatiev, N. P., *Pohodnâi pismâ 1877 goda*, Moskva 1999, p. 9

**ШЛЮБ І СІМ'Я УКРАЇНЦІВ У ПІВДЕННОУКРАЇНСЬКИХ
ЗЕМЛЯХ У XVII-XVIII ст. В КОНТЕКСТІ ІСТОРІЇ ПОВСЯКДЕННОСТІ
НА СТОРІНКАХ ПРАЦЬ ПРОФЕСОРА НАТАЛІЇ МІРЗИ-АВАКЯНЦ
(1888-1939)**

І.М. ПЕТРЕНКО,

докт. іст. наук, проф.,

Полтавський університет економіки і торгівлі

(Україна)

Становлення Української держави, прогресивний розвиток суспільства істотно залежать від міцності шлюбно-сімейних відносин, які перебувають під впливом соціальної політики, а також економічних, культурних, освітніх умов, що дають можливість родині відтворюватися як соціальній спільності й ретранслятору норм моралі та права. Через різні об'єктивні й суб'єктивні причини шлюбно-сімейні відносини довго залишалися поза фаховими інтересами дослідників. Проте вивчення їх специфіки дає можливість зрозуміти не лише суспільні, культурні, моральні цінності минулого, а й деякі закономірності сьогодення.

Зважаючи на вказані тенденції, актуальності набуває історіографічний доробок науковців, які у своїх працях аналізували шлюбно-сімейні відносини, виявляли їх особливості на певному етапі розвитку суспільства, досліджували ступінь їх державного, церковного, громадського регулювання. Особливо це стосується творчого доробку Наталії Юстівни Мірзи-Авакянц (дівооче прізвище – Дворянська) (1888-1939(?)), відомого українського історика, архівознавця, професора, завідувача кафедри історії України Київського державного університету (нині – Київський національний університет імені Тараса Шевченка).

Історик Наталія Мірза-Авакянц залишила багату наукову спадщину, без якої неможливо уявити українську історіографію 20-30-хх рр. ХХ ст. На жаль, її ім'я сьогодні залишається мало відомим широкій науковій громадськості. Студії Н.Мірзи-Авакянц не втратили актуальності й сьогодні, а деякі – навіть випередили свій час за глибиною охоплення й опрацювання джерел, теоретичного осмислення, узагальнення фактів, використання різних підходів, особливо щодо дискусійних проблем в історії України. Чого варта лише її праця «Історія України у зв'язку з історією Західної Європи» [1], де дослідниця однієї з перших у вітчизняній історіографії вписала історію України у західноєвропейський контекст, проаналізувала процес інтегрування України до Європи, насамперед, через Польщу і Чехію. У роботі магістральною лінією проходить теза про єдність слов'янства.

Метою даної статті є висвітлення історії шлюбно-сімейних відносин у творчому доробку професора Наталії Мірзи-Авакянц у контексті повсякденної

історії, виявлення особливостей підходу дослідниці до студіювання історії шлюбу і сім'ї, розлучення подружжя, шлюбно-сімейного законодавства.

Сфера наукових зацікавлень Наталії Мірзи-Авакянц різноманітна й широка: соціально-економічна історія України, історія селян, соціальна історія, історія повсякденності, краєзнавство, історія права, історія жінок, праці з методики викладання історії тощо. Особливе місце у її творчому доробку посідають проблеми історії шлюбно-сімейних відносин. Хоча окремих, самостійних студій цьому дослідниця не присвятила, однак різні аспекти даної проблеми надібуємо на сторінках її розвідок.

Одним із напрямків наукових пошуків Н.Мірзи-Авакянц була історія жінок України. Дослідниця активно розробляла різні аспекти феномена воєнної повсякденності жінок «українного» пограниччя XVI-XVII ст. [2, с.66] таких як фронтова і тилова повсякденність (під фронтовою повсякденністю маються на увазі війни та збройні конфлікти, тиловою – реалії, що їх супроводжували, – розквартирування військ, реквізиції, військові заготовки, військово-санітарну діяльність тощо) [3, с.299-300], з'ясовувала питання участі українських жінок у локальних збройних конфліктах пограничної шляхти – наїздах, а також у повітових, воєводських і крайових посполитих ополченнях ранньомодерної доби [4].

Н.Мірза-Авакянц, будучи послідовницею поглядів відомих істориків – українського Ореста Левицького і польсько-українського Йосипа (Антонія-Йосифа) Ролле, однією з перших в українській історіографії показала вплив воєнного чинника на повсякденні шлюбно-сімейні відносини мешканців українських земель у ранньомодерний час, а також звернула увагу на статус і формування характеру української жінки. Це тоді, коли в подальшому образ цієї повсякденності ігнорувався або вважався не вартим уваги чи взагалі заперечувався. Наталії Юстівні за дзвоном козацьких шабел, військовими походами, перемогами і поразками вдалося помітити, виявити і показати повсякденні шлюбно-сімейні відносини.

Історія воєн, походів, конфліктів, що відбувалися в українських землях у XVI-XVII ст., головним чином розкривалася і зображувалася чоловічими очима й ідентифікувалася з чоловіком-воїном. Н.Мірза-Авакянц описала жінку на тлі воєнного повсякдення, схарактеризувала її роль у суспільному житті, показала її як повноправного суб'єкта історичного процесу, виявила складні й суперечливі шлюбно-сімейні відносини, які на «українному» пограниччі характеризувалися демократичністю, ігноруванням шлюбно-сімейних приписів, особливо церковних. Такий підхід, за слушним зауваженням О.Кривошия, дозволяє сучасним дослідникам «сформувати уявлення про нові контексти присутності «жіночого» в культурному просторі ранньомодерної України та простежити еволюцію історико-фемінологічних поглядів на унікальний для європейської соціокультурної традиції досвід участі жінок вищих суспільних станів у збройних протистояннях XVI – першої половини XVII століття» [5, с.29].

Українські жінки південноукраїнських земель XVI-XVII ст. не залишалися позаду чоловіків: вони теж брали участь у війнах, часто керували

навіть військовим загоном. З цього приводу один із героїв оповідання Н.Мірза-Авакянц для дітей старшого шкільного віку «На кресах» промовив: «І, знаєте, є жінки, їй-богу, не гірші за справжнього вояку» [6, с.8].

Дослідниця ґрунтовно опрацювала актові книги городського та земського судів і на їх основі зробила висновок про статус української жінки. Очевидно, Н.Мірза-Авакянц у майбутньому планувала написати історію української жінки. Вчена відзначала її індивідуальність, самостійність і повноправність, на відміну від московської (російської) жінки, хоча це переважно стосувалося жінок-аристократок. Аналізуючи суспільний статус російської жінки, Наталія Юстівна дійшла висновку, що «навіть шлюб, сей кордон до нового життя, найінтимніша подія в житті кожної людини, особливо жінки, вирішала не вона, а батьки, без її бажання й згоди, і дівчина йшла вінчатись, часто ніколи не бачивши свого нареченого» [7, с.5].

Присутність жіночого повсякдення в культурному просторі «українного» пограниччя стає особливо помітною на тлі воєн і збройних локальних конфліктів XVI-XVII ст. Особливо це стосувалося південної України, близької до степу. Умови життя надзвичайно впливали на жіночі характери, робили їх енергійними, активними, самостійними, адже «не раз жінка вирижалась разом з чоловіком розвідати про ворога, брала участь в походах, сама командувала наїздами, що кінчались нерідко кривими бійками» [7, с.25].

Насичений сценаріями жіночої активності культурний простір Нижньої Наддніпряни, очевидно, і був одним із тих каталізаторів, які спричинили появу дискурсу про сильну, войовничу жінку-шляхтянку «українного» пограниччя. За таких умов, де сила панувала над правом, зброя, а не закон вирішувала більшість суперечок, виховувалися люди сильні, енергійні та хижі, які могли оборонитись і від чужих, і від своїх. Подібні обставини життя мусили відбитися не лише на чоловіках, а й на жіноцтві, і через те «тогочасна українка виявляла і загальну грубість, і нахил до насильства, а в її вдачі помічаємо ту ж силу та енергію, що й у чоловіка» [7, с.12].

Характеризуючи шлюбно-сімейні відносини у ранньомодерну добу, Н.Мірза-Авакянц підкреслювала, що «родинні відносини – одна з найкращих сторінок суворого життя тієї доби, коли панував практицизм та егоїзм, майже єдина сфера, де людина виявляла найкращі риси своєї душі» [7, с.36].

Особливістю шлюбно-сімейних відносин XVI-XVII ст. було те, що вони регулювалися переважно нормами звичаєвого і писаного права. Родинні відносини перебували більшою мірою під контролем громади, місцевих органів влади. Звичаєве право продовжувало функціонувати навіть у тих випадках, коли суперечило основним напрямам світської і церковної політики. Пояснюється це тим, що вони мали об'єктивний характер, глибоко корінилися в усіх сферах життя суспільства.

Соціальний лад у селі залежав від індивідуальних відхилень від традиційних, усталених норм кожного члена сільської общини. У традиційному суспільстві моральна поведінка кожного члена сільської громади (зокрема, порушення норм сексуальної моралі) підлягала публічному осуду й покаранню.

Н.Мірза-Авакянц, ґрунтовно дослідивши «Актовіе книги Полтавського городского уряда XVII ст.», на конкретному матеріалі виявила характерні риси судової практики Полтавського полку. Актові книги зафіксували реальні, життєві факти, а не просто являли собою канцелярську форму, позбавлену правдивого ґрунту. Осмисливши справи, дослідниця цілком слушно акцентувала увагу на великій ролі громади в Полтавському городоному суді. Ця риса була не випадком, а наслідком соціально-економічних обставин. Учена виявила особливості у цьому регіоні землеволодіння – переважало дрібне і середнє, а не велике, і «полтавський козак та селянин, почувачи під собою міцний економічний ґрунт, був повноправним громадянином, а не панським підданим чи залежним од пана. Через це громада, як впливова одиниця щоденного суспільного життя, не відсунута ще старшинським урядом, повно й яскраво виступає у практиці Полтавського суду» [8, с.81-82].

Н.Мірза-Авакянц проаналізувала приклади солідарності, заступництва громади у вирішенні шлюбно-сімейних справ. Досліджуючи актові шлюбно-сімейні справи, історик підкреслила, що ступінь впливу громади відрізнялася територіально і хронологічно, втрачаючи свій вплив з кінця XVII-XVIII ст. На Полтавщині ж роль громади відзначалася тривалим впливом і зберігалася навіть до кінця XVIII ст.

Історик Н.Мірза-Авакянц, ретельно простудіювавши актові матеріали, дійшла висновку, що у Гетьманщині навіть у другій половині XVII – початку XVIII ст. суди спиралися переважно не на писані законі – Магдебурзьке право і Литовські статuti, а частіше виносили вироки на основі звичаєвого (козацького) права. Кодекси залишалися тільки правочинними, у яких судді шукали поради й допомоги, але від їх норм постійно відступали, якщо вони суперечили юридичним поглядам і звичаям. Дослідниця проілюструвала це численними шлюбно-сімейними справами.

Таким чином, повсякденні шлюбно-сімейні відносини українців знайшли своє висвітлення на сторінках праць Наталії Мірзи-Авакянц. Аналізуючи їх, дослідниця багато в чому випередила своїх сучасників і попередників. Зокрема, елементи історії повсякденності – напряду історичних студій, який нині набуває популярності, – надibuємо в її працях, написаних у 20-30-х рр. XX ст. Одним із складових елементів історії повсякденності є шлюбно-сімейні відносини, яким учена приділила велику увагу. Н.Мірза-Авакянц висвітила вплив звичаєвого і світського права на їх регулювання і довела, що у другій половині XVII ст. родинні конфлікти розв'язувалися найчастіше на основі звичаєвого (традиційного) права, а не писаного законодавства. Дослідниця осмислила статус української жінки, порівняла її з московською (російською), навела приклади активності жінок у козацьку добу. Велика заслуга вченої полягає в тому, що вона схарактеризувала українську жінку на тлі воєнних конфліктів, козацької звитяги, воєн і трагедій. З цього приводу Н.Мірза-Авакянц писала: «Не уникала українська жінка й участі в революційній боротьбі: пригноблені українські жінки, гостро відчуваючи разом із чоловіками визиск панівних верств і пута кріпаччини, нерідко змагалися за визволення вкупі з своїми дружинами, братами й батьками» [9, с.140]. Наталія Юстівна

однією з перших в українській історіографії зобразила українську жінку не просто як наречену, дружину, матір, а як жінку-воїна, яка вправно володіла зброєю, очолювала військові і промислові загани, часто ставала бойовим товаришем і нещадно, поруч із чоловіком, боролася проти різного роду нападників.

Література

1. Мірза-Авакянц Н. Історія України в зв'язку з історією Західної Європи / Н. Мірза-Авакянц. – Х., 1929. – Ч. I. – 246 с.
2. Кривоший О.П. Амазонки і «амазонство» в українській фольклорній традиції та історіографії другої половини XIX – першої третини XX ст. / О. П. Кривоший // Київська старовина. – 2012. – № 6. – С. 55-70.
3. Кривоший О.П. Жінки на війні очима жінки-історика (маловідома праця Н.Ю. Мірзи-Авакянц "Українська жінка в 16-17 ст." як джерело до вивчення повсякдення жінок ранньомодерної України в умовах воєн та збройних локальних конфліктів) / О. П. Кривоший // Жінка в науці та освіті: минуле, сучасність, майбутнє: матеріали п'ятої міжнародної науково-практичної конференції, Україна, м. Київ, 3-5 листопада 2011 р. – Київ, 2011. – С.299-300.
4. Кривоший О.П. Жінка-воївниця в українському історіографічному дискурсі XVI-XIX ст. Дві сторони одного образу / О. П. Кривоший // Воєнна історія Північного Причорномор'я та Таврії: збірник наукових праць / Відп. ред.: Горелов В.І., Денисюк Ж.З., Мороз І.В. – К., 2011. – С.128-136; Його ж. Жінка зі зброєю на сторінках військової історії України XVI – першої половини XVII ст. Контексти прояву // Воєнна історія Наддніпрянщини та Донщини: збірник наукових праць / За заг. ред. Карпова В.В. – К., 2011. – С. 70-78.
5. Кривоший О.П. «Сильна жінка зі зброєю» в українському історіографічному дискурсі XVI-XIX ст. / О. П. Кривоший // Київська старовина. – 2012. – № 1. – С. 16-34.
6. Мірза-Авакянц Н. На кресах / Н. Мірза-Авакянц // Червоні квіти. – 1924. – Ч.10. – С. 3-19.
7. Мірза-Авакянц Н.Ю. Українська жінка в XVI-XVII ст. / Н.Ю. Мірза-Авакянц. – Полтава, 1920. – 92 с.
8. Мірза-Авакянц Н. Нариси з історії суду в Лівобережній Україні у другій половині XVII століття / Н. Мірза-Авакянц // Науковий збірник Харківської науково-дослідної кафедри історії української культури. – Х., 1926. – Ч.2-3. – С. 79-96.
9. Мірза-Авакянц Н. Українська селянка в революційній боротьбі 1905 року / Н. Мірза-Авакянц // Червоний шлях. – 1931. – № 1-2. – С. 140-152.

УДК 94(477.74)

СЕРБСЬКІ ПОСЕЛЕНЦІ НА ПІВДНІ УКРАЇНИ ТА ЇХ АСИМІЛЯЦІЯ В СПОРІДНЕНОМУ РЕЛІГІЙНОМУ Й МОВНОМУ СЕРЕДОВИЩІ

І.П. ПЕТРЕНКО,

історик,

Голова громадської організації «Українсько-сербське товариство»

(Україна)

У цій публікації робиться спроба дослідити мотиви переселення сербів в Україну та головні причини їхньої асиміляції на новому місці проживання.

Сербські біженці спочатку поселялися в сусідніх з Сербією Панонській рівнині, Волохії, Молдавії. Так склалося, що в Панонії, здебільшого, оселилися сербські князі та родові вожді, інші представники знаті, а в Волохії та Молдавії – звичайні селян. На зламі 16 – 17 століть турки жорстоко придушили велике сербське повстання. Тоді ж турки придушили і румунське повстання. Рятуючись від турецьких звірств, серби, болгари, волохи, молдавани кинулись рятуватися до України.

Мета даного дослідження – причини асиміляції сербів. Отже, вже ті перші групи сербів не мали шансів довго зберегти національну самобутність, бо

переселялися часто без дружин і без дітей впереміш із волохами та молдаванами. А це могло сприяти перейняттю дітьми та внуками побутової румунської мови, якщо чисельно переважали останні. Також могли відбуватися *міжнаціональні шлюби*, що є одним із найголовніших факторів асиміляції. А потрапивши в Україну, серби розчинялися серед одновірних і дуже близьких за мовою українців. Особливо, коли переселялися поодинокі особи. Так, наприклад, село Серби, що на півночі Одещини, про яке згадується 1734 року. [8, с.171-172]. Стара легенда мовить лише про одного серба – «србіна». З тих перших поселень залишились хіба що згадки в топоніміці. Мовознавець з Одеси А.К. Смольська, такі дослідники як Й.А. Карпенко, В.Д. Дяченко вважають, що вже у кінці 16 – протягом 17 століття окремі серби проживали на території сучасних Хмельницької, Вінницької, Київської, Полтавської областей. Але й тут не було спокою, адже ці землі захопили поляки і, як фанати римо-католики, жорстоко знущалися з православних. Новоприбулі серби, маючи досвід боротьби за святу православну віру, активно примкнули до чисельних українських повстань. Так, 1654 року під Фастовом загін у 600 українських повстанців очолював серб Йован Джурджевич, званий у простонародді Іваном Юрійовичем. Він вручив Богдану Хмельницькому листа від сербських вождів із закликом після перемоги над Польщею йти на Балкани і викинути турків з усіх окупованих земель. Після смерті Хмельницького поляки знову захопили Правобережжя. Українці постійно повставали і їх у тому підтримували войовничі православні патріоти серби. Наприклад, 1656 року в Брацлаві до повстанського отамана Василя Дрозденка приєдналися повстанці з Бессарабії і Молдавії на чолі з Дмитрієм Раїчем. Раїч організовував усе нових і нових повстанців, воюючи у Придністров'ї проти поляків майже 10 років. 1764 він прорвався на Лівобережжя в Гетьманщину, де отримав чин полковника. 1765 року в районі Бородянки повстання очолив серб Іван Сербин. Під час Коліївщини останнім оплотом гайдамаків було село Серби (пізніше перейменоване в Гонтівку). Чимало сербів загинули за свободу українського народу.

Але є й інші, негативні, приклади. 1775 року російськими військами, які ліквідували Запорізьку Січ, командував серб Текелія. Ця рана не загоїлася й донині. Доказ – коли під час варварських бомбардувань Сербії я вислав із Торонто у Запоріжжя молодим українцям сербський національний прапор, щоб із ним вони виступали на підтримку Сербії, то мені відповіли, що «й без нас серби впораються і Велика Сербія буде, бо вони патріоти, – а ми не забули, що серб Текелія нам Січ зруйнував!»

Поки що йшлося про тих сербів, які поселялися стихійно. А організоване переселення сербів почалося після Карловацького миру християнських країн із Туреччиною 1669 року. Тоді турків було відтиснено далі на південь, і сербські воєнізовані поселення гранічарів (створені для захисту австрійських кордонів – німецьке «Grenze») опинилися в тилу австрійських володінь, здебільшого, в Угорщині. Угорські феодали почали вимагати від австрійських властей роззброїти сербів-гранічарів. Гранічар – прикордонник, вів вільний спосіб життя, схожий зі способом життя нашого козака. Гранічарські села відмовилися

виконувати спочатку прохання, а потім і офіційний указ Марії Терезії, а австрійці не стали силою роззброювати своїх союзників сербів – запав патів стан. Але довго тривати так не могло. Серби Воеводини (тоді на Півдні Угорщини, а тепер на Півночі Сербії) звернули свої погляди до Росії, і сербський патріарх Панонії Арсеніє III послав на переговори до Росії одного з найкращих своїх людей Пантелію Божича, який зустрівся у Москві не тільки з канцлером Головіним, але й з молодим царем Петром Олексійовичем, проте дозволу на переселення сербів не отримав. Згодом цар змінив свою думку, та австрійська влада не рада була участі своїх підданих у допомозі Росії – деяких офіцерів-сербів австрійці тимчасово затримали. Все-таки декільком сотням сербів-гранічарів вдалося дістатися України і взяти участь у Прутському поході. У корпусі Шереметьєва було 4 сербських роти з 237 воїнами, якими командували Верещанин, Булюбаша, Брашован, Ружич. Після завершення походу всі іноземні загони були розпущені, крім сербських, яким було доручено охорону штабу корпусу Шереметьєва. У складі російського війська вони перебували до 1714 року, після чого повернулися назад до Панонії. Але частині сербів було дозволено поселитися в Росії «Указом цара Петра Великого од 31 януара 1715. Године, српским официрима, капетанима Василију Верещанину и Василију Булјубаши са 157 нјихових војнгика, дозволено да се населе у Азовску губернију. Као плату, капетани су добијали по 60 рубалја и исто толоко «четверти хлеба», док су редови добијали 14 рубалја и 12 «четверти хлеба» [4, с.27]. Вони були поселені в Приазов'ї без сімей, можливо, одружилися з чужинками, і їхні діти вже не були чистими сербами.

Намір царя Петра I залучити сербських воєнних поселенців з Австрійської імперії був заснований на плані створити легкі роди військ для несення регулярної прикордонної служби. Вважалося, що російське військо було ще не здатне до несення прикордонної служби в умовах степу. 1723 р. Петро I видав Указ, яким покликав австрійських сербів на службу. В указі сказано, що в Українських містах формуються сербські полки і що всім буде даровано таку ж оплату та привілеї, як і в австрійського імператора. А тим, хто переселиться з сім'ями, буде виділено землю та ліс. Хто з сербських офіцерів приведе на царську службу цілий полк, той отримає полковничий чин у тому ж полку. Таємне вербування у Панонії було доручене Йовану Албанезу. На кінець 1726 р. загальна кількість гранічарів Албанеза в Україні вже складала 337 воїнів, проте цього вистачало тільки на півполку і російська влада хотіла їх розкидати по російських полках, але Йован Албанез різко запротестував і, як виняток, йому дозволили очолити цей полк, званий в історичній літературі Старим Сербським, на відміну від нових, створених після масового переселення воєнізованих сербів з Потисся, Поморошшя та Банату (місцевості Воеводини) при спробах їх роззброєння австрійсько-угорськими властями 1751 та 1752 років. Сім'ї старого полку були розміщені неподалік Бахмута. Йован Албанез помер у поході на Персію 1732 р. Далі полк очолював Йован Стоянов (дослужився до генерал-майора), воював у Литві 1733, потім у Польщі, у Криму з турками 1736, під Хотином 1739. Воїни гинули в боях (також вагома причина зникнення сербів в Україні), а на їх місце прибували нові серби. Наприклад

після австро-турецької війни 1737-1739, коли на Балканах відбулося друге переселення сербів, до полку влилася нова хвиля сербів-переселенців і особовий склад полку переріс необхідний штат – аж 961 гусар. У полку не було потрібної дисципліни і 1764 року після війни з Пруссією він був перетворений у стандартну формацію, його очолив Петар Текелія (дослужився до генерал-аншефа). Але причиною був не стан дисципліни, а небажання збереження національних за формою чи за духом національних формувань. Адже в цей час вже були ліквідовані і Новосербія, і Слов'яносербія.

Створенню ж цих сербських «країн» в Україні передували драматичні події у Панонії, де після австро-турецької війни 1737-1739, під тиском угорців, віденська влада ухвалила закон № 18 від 1741 р. про роззброєння Потиського та Помороського кордону. І вже 1743 було роззброєно два полки у Сегеді, 1745 – поселенці у Суботиці, Брестовацу, Самбору, і так рік за роком. 1750 сербам-гранічарам було поставлено ультиматум – або разом із сім'ями вони переходять у стан селян і підкоряються цивільній владі, або переселяються на нові, спустошені недавньою війною землі на новому кордоні з турками. Але й у цьому був безлад – коли тисячі гранічарів із сім'ями переселилися в спустошені війною землі Банату (там же в Панонії), то з часом їм запропонували й звідти забратися, бо віденська влада вирішила на їх місце поселити землеробів-німців. Це викликало великий опір сербів, почалися віча озброєних сербів, збори сербських офіцерів, петиції до цариці Марії Терезії. Серби згадували свої заслуги перед Австрією й вимагали залишити їх на обжитих землях на умовах воєнізованих озброєних поселенців. Та німці не погоджувалися. Єдину надію панянські серби бачили в переселенні до православної Росії, вісті з якої від сербів, що вже перебували там, створили уявлення про «православний рай», у якому ніхто не називатиме їх схизматиками, не змушуватиме переходити на унію, не заборонятиме їм носити зброю і, більше того, їм буде надано честь служити у православному війську під скіпетром православного царя! Треба знати, що тут, у Панонії, жили нащадки сербських царів, князів, прославлених воєначальників, учасників героїчних повстань проти турків, які відступили в Австрію, не бажаючи перебувати під турецьким гнобленням – у них дух непокори був у крові. Це були кращі з кращих, цвіт сербської нації. Вони звернулися до посла Росії у Відні графа Михайла Бестужева-Рюміна. Він порадив їм отримати російські паспорти. На це відгукнулися вищі офіцери, представники родової аристократії: Йован Хорват, Йован Шевич, Райко Прерадович, Йован Чарноєвич і ряд інших. І таким чином, «з огляду на близьку дружбу між віденським і російським дворами», їм дозволили перейти з австрійського війська в російське. Під час переселення бувало, що частина сім'ї залишалася на старому місці назавжди, або з надією об'єднатися пізніше – сімейні трагедії. Переселенці їхали возами через Угорщину, через майже бездоріжню Пряшівщину, заселену нашими русинами-українцями, на північні схили Карпат і далі Західною Україною в сторону Києва. Цариця Єлизавета наказала українському гетьману Олексію Розумовському та генерал-губернатору Києва Леонтєву завчасно закупити в українських селян їжу для новоприбулих і пашу для їх коней. А привели серби близько 1,5 тисячі коней та

інших тварин. Хорват із групою офіцерів подав державному секретарю графу Олексію Бестужеву проект умов поселення сербів. Проект був у цілому схвалений Урядовим сенатом 24 грудня 1751 р. і цариця Єлизавета Петрівна видала указ «Про приймання у підданство сербів, які хочуть переселитися в Росію». 29 грудня 1751 видано новий указ Урядового сенату « Про поселення на російських кордонах сербських поселенців», яким підтверджено Хорвату звання генерал-майора і відповідні офіцерські звання іншим офіцерам, виділено територію для поселення довжиною 300 верст і шириною 30-50 верст, будівельні матеріали, повну платню, провіант, фураж. 11 січня 1752 р. було видано Хорвату указ про заснування двох гусарських і двох пандурських полків, про поділ землі, плату, привілеї і права, надання новозаселеній території імені Нової Сербії, а новозбудованій фортеці імені Єлисаветград (Кіровоград). Сказано було, що на тій території можуть жити тільки серби, македонці, болгари і волохи. Українські селяни намагалися записатися «в серби», щоб отримати привілеї і землю – відомий на той час вислів «піти в серби». Сенат дозволив сербам будувати церкви. Державна платня надавалася лише священикам полків, а в селах громади своїм коштом утримували і священиків, і вчителів. З одного боку, це було й добре, бо за свої гроші утримували священиків і вчителів сербської мови. Всі командири були серби.

Оскільки керівники переселення походили з родової знаті, були вищими офіцерами, вони не бажали підпорядковуватися одне одному. Так, Йован Шевич і Райко Прерадович не захотіли підпорядковуватися начальнику Нової Сербії Хорвату, який на старому місці служби в австрійській армії був нижчий від них за рангом, тому для них довелося створити нову Сербську країну «Слов'яносербію» (тепер у Луганській області). Шевич, що привів 168 осіб, на аудієнції в цариці Єлизавети показав також маленький портретик царя Петра I, оздоблений дорогоцінним камінням, який він носив із глибокою повагою на собі – подарунок від царя його батькові за Прутський похід. Його прохання одразу ж задовольнили, надавши відразу чин генерала. Райко Прерадович, що привів своїх 40 найдовіреніших осіб зі Срема (на півночі Сербії) і Славонії (на півночі Хорватії), сказав, що, оскільки в австрійському війську був рангом вищим і від Хорвата, і від Шевича, то вимагає до себе відповідної поваги, тим більше, що за організацію переселення з нових кордонів піддавався репресіям, навіть відсидів 5 місяців і звільнений на поруки сербського митрополита в Австрії. І йому Єлизавета надала чин генерала. Доручено їм обом було на основі своїх людей створити полки в Слов'яносербії, причому через гординю штаби їхні розміщувалися за 100 км один від одного. Шевич розмістився у Станиці Луганській, а Прерадович – у Бахмуті.

З приходом до влади Катерини II, обидві сербські автономії були ліквідовані, в них дозволено селитися всім охочим, сербські національні полки перетворено в звичайні російські. Генерала Хорвата за відстоювання національної самобутності сербських поселенців, приписавши йому зловживання фінансами, позбавили звань і нагород, засудили до каторги, конфіскували майно. На керівні посади у Новосербії поставили росіян. Вже нікому було вимагати підпорядкування сербських церков сербському

митрополиту, навчання у школах сербською мовою. Указом від 22 березня 1764 року Нову Сербію перейменували у Нову Росію з змінами у полкових справах і перерозподілом землі. 11 червня 1764 було фактично скасовано і Слов'яносербію. Полк Шевича і полк Прерадовича ліквідували й об'єднали у новосформований Бахмутський. В усіх полках з назви було викинуто слово «сербський». Сербі й надалі посідали високі посади у війську (у 18 ст. генералів і штабс-офіцерів було 146), але жодної автономії, а тим більше привілеїв уже не було. А історія вчить, що малі групи народу, відірвані від свого етнічного ядра, асимілюються, якщо не мають особливих привілеїв. Велика вина лежить на російській владі і, особливо, на російській церкві, які ліквідували богослужіння та шкільництво сербською мовою. За часів Катерини, яка фаворитизувала своїм землякам-німцям, були випадки, коли сербів зганяли з земель, передаючи їх німцям-колоністам. Тарас Шевченко іронічно написав «А на Січі мудрий німець картопельку садить». В унісон йому сербський історик Олександр Пищевич, критикуючи ліквідацію сербських поселень і Запорізької Січі, пише: «Ко би имав храбрости да у ранја времена каже Запорожцима, да че мила Сеч припасти евреима!» [4, с.68]. Сербський патріот генерал Павле Арсенієвич, показав, що вже через 100 років після заснування Новосербії та Слов'яносербії потомки славних «гранічарів» були асимільовані – почувалися українцями, а старші офіцери – і росіянами. Арсенієвичу не вдалося тоді згуртувати сербів для відзначення 100-річчя переселення. Головною причиною асиміляції він назвав втрату мови.

Література

1. Історія міст і сіл Української РСР. Кіровоградська область. – К., 1968.
2. Історія міст і сіл Української РСР. Одеська область. – К., 1969.
3. Клаус А. Наши колонии. Опыты и материалы по истории и статистике иностранной колонизации в России. – СПб., - Вып. 1.
4. Церович Ль. Срби у Украјини – Нови Сад, 2002. – 412 с.
5. Скальковский А.А. История Новой Сечи – Одесса, 1846.
6. Скальковский А.А. Опыт статистического описания Новороссийского края – Одесса, 1980. – Ч. 1.
7. Скальковский А.А. Хронологическое обозрение истории Новороссийского края. Одесса, 1838. – Ч.1.
8. Смольская А.К. Южнославянские следы в топонимии юга Украины, книга – Словянские студии, Астропринт, Одесса, 2001.
9. Сеоба Срба у Руско царство половином 18. века. Зборник радова са међународног научног скупа у Новом Саду, 7-9. маја 2003. – Нови Сад, 2005.
10. Шевченко Т.Г. Кобзар – Київ, 1985.

**РЕАЛІЗАЦІЯ ДЕРЖАВНОЇ ЕТНОНАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ:
ЗДОБУТКИ, ВИКЛИКИ, ШЛЯХИ ВДОСКОНАЛЕННЯ
(НА ПРИКЛАДІ ОДЕСЬКОГО РЕГІОНУ)**

Я.О. РІЗНИКОВА,

Заступник директора Департаменту зовнішньоекономічної
діяльності та європейської інтеграції,
Одеська обласна державна адміністрація
(м. Одеса)

Останнім часом робились неодноразові спроби в цілому окреслити основне коло напрацювань і проблемних питань державної етнополітики за останні двадцять років. Хочеться коротко зупинитись лише на декількох факторах, які, маючи загальнодержавну вагу, особливо чітко транспонуються на регіональний рівень.

Незважаючи на складнощі державотворчого процесу, Україні вдалось уникнути відкритих міжетнічних конфліктів, а міжнаціональні відносини характеризуються стабільністю. Це стало наслідком створення державою належних умов для збереження самобутності та вільного розвитку представників різних національностей, формування високої культури міжнаціональних відносин. І це дає підстави говорити про функціонування досить виваженої моделі державної етнонаціональної політики, що допомагає підтримувати баланс відносин між українською нацією в цілому та національними меншинами.

Разом із цим, аналізуючи події останніх років, не можна не помітити, що в кризових, слабкопрогнозованих ситуаціях чинна модель етнонаціональної політики не в змозі ефективно й швидко реагувати на етнополітичні виклики. Це стало очевидним напередодні та під час президентських виборів 2004 і 2010 років, наслідком яких стала суспільна конфронтація довкола мовних питань, питань історичної пам'яті, вектора зовнішньої політики, відцентрових чи доцентрових тенденцій тощо, що мали яскраво виражений регіональний характер.

Тривала відсутність вирішення важливих для суспільства проблем також несе в собі етноконфліктний потенціал. Зокрема, йдеться про відсутність ефективних механізмів протистояння збільшенню проявів ксенофобії та нетолерантності, руйнацію родинно-побутових устоїв і розмивання традиційних цінностей, пов'язані з розвитком технічного прогресу та нав'язуванням стереотипів масової культури, проблеми у регулюванні міграційних процесів, невирішеність питання суспільної інтегрованості ромського населення, актуалізацію проблеми подвійного громадянства та, зрештою, відсутність чіткої артикуляції щодо понять «національно-культурна автономія», «компактність і дисперсність проживання», а також критеріїв, за

якими можна було б представників тих чи інших етносів України відносити до національних меншин.

Внесення необхідних змін до законодавства, які б започаткували вирішення цих проблем, наразі гальмується як складністю парламентської процедури, так і відсутністю консенсусу серед політичних сил.

Ця ситуація ускладнюється неодноразовою зміною протягом останніх 20 років статусу центрального спеціально уповноваженого органу виконавчої влади, відповідального за реалізацією державної політики в етнополітичній сфері. Такі зміни на центральному рівні викликають і зміни у цілісній системі реалізації етнополітики загалом.

Природно, що всі ці проблемні питання особливо викристалізуються на регіональному рівні, адже саме тут знаходить своє практичне втілення державна етнонаціональна політика, апробуються на ефективність і доцільність законодавство та державно-управлінські механізми.

Одним із показових у цьому сенсі є поліетнічний Одеський регіон, для якого є характерною низка специфічних етнокультурних та етнополітичних чинників. Зокрема, для нього є характерним високий рівень самоорганізації національних меншин, активна діяльність національно-культурних і культурно-просвітницьких товариств. За офіційними даними, на початок 2012 року тут діє понад 160 товариств різного рівня, що представляють майже всю етнічну палітру українського суспільства, а за даними Всеукраїнського перепису населення 2001 року, на території області, за чисельної переваги українців, проживають представники 133 національностей, серед яких осіб російської національності – 20,7% від загальної кількості населення області, болгарської – 6,13%, молдавської – 5,03%, білоруської – 4,9%, гагаузької – 1,12 %, єврейської – 0,54% тощо.

Досвід Одещини переконливо засвідчує, що вирішення актуальних завдань у сфері етнополітики значною мірою залежить від удосконалення координації зусиль і об'єднання ресурсів органів державної влади, місцевого самоврядування, громадянського суспільства у проведенні системи організаційно-практичних заходів, спрямованих на реалізацію державної етнонаціональної політики, розвиток етнічної, культурної, мовної, релігійної самобутності етнічних спільнот України, утвердження міжетнічної злагоди в українському суспільстві.

В Одеському регіоні налагоджена плідна співпраця органів виконавчої влади, місцевого самоврядування і громадських організацій. Одеською облдержадміністрацією ведеться активна робота з національно-культурними товариствами області, які допомагають зберігати баланс між загальнонаціональними, регіональними й етнічними інтересами. В її структурі діяло управління у справах національностей і релігій облдержадміністрації. В структурі обласної ради діє профільна комісія з питань національних меншин і духовності. Ключову роль у взаємодії між органами виконавчої влади й етнічними утвореннями на обласному рівні відіграє Рада представників національно-культурних товариств Одеської області – консультативно-дорадчий орган, що до листопада 2011 р. діяв при управлінні у справах

національностей і релігій, а нині при управлінні культури і туризму, національностей і релігій, який став прикладом дійсно демократичного вирішення різноманітних питань міжетнічних відносин. Дорученням голови Одеської облдержадміністрації було визначено відповідальних за організаційне забезпечення здійснення державної етнополітики на рівні заступників голів райдержадміністрацій. Це було ще одним елементом злагодженої системи, що діяла в Одеській області.

У регіоні докладались значні зусилля щодо дотримання законодавства, яким регулюється питання протидії ксенофобії, расової і етнічної дискримінації, а також посилення роботи з попередження та розкриття протиправних дій, пов'язаних із проявами вандалізму, які містять ознаки розпалювання національної, расової або релігійної ворожнечі і ненависті. Органами виконавчої влади спільно з національно-культурними товариствами реалізувався План заходів щодо протидії проявам ксенофобії, расової і етнічної дискримінації на території Одеської області на 2010-2012 рр., затверджений розпорядженням голови облдержадміністрації.

З початку 2008 р. в Одесі, як і в Києві, Львові та Луганську, при управлінні МВС почав діяти спеціальний підрозділ кримінального розшуку для боротьби з насильницькими злочинами расистського характеру. Однак, випадки засудження особи за вчинення дій, передбачених статтею 161 Кримінального кодексу України «Порушення рівноправності громадян залежно від їх расової, національної належності або ставлення до релігії», є досить поодинокими. Так, за офіційною статистикою, впродовж 2004-2011 років було скоєно лише 27 таких злочинів, серед них 5 насильницького характеру. Така незначна кількість може свідчити як про налагоджену роботу з попередження подібних дій, так і про те, що зазначена «антидискримінаційна» стаття 161 у силу своєї розмиті диспозиції та специфіки застосування не в силах забезпечити належний захист рівноправності громадян. Зокрема, суди посиляються на труднощі з підтвердженням мотиву та умисності дій правопорушника, передусім через неопрацьованість механізму отримання експертного висновку про наявність у діях або висловах певних форм ненависті, приниження, образи національної честі і гідності, намірів посіяти міжетнічну ворожнечу тощо. І це актуалізує перед науковцями завдання щодо вироблення такого механізму.

Зазначимо, що 2009 року, на виконання рішення Одеської міськради «Про заходи з протидії проявам фашизму, нацизму і ультра націоналізму», було проведено моніторинг діяльності політичних партій і громадських організацій, що діють в Одесі, на предмет виявлення в їх діяльності закликів до розпалювання міжнаціональної ворожнечі. До списку, складеного за його результатами управлінням молодіжної та сімейної політики міськради, потрапили Всеукраїнська організація «За Україну, Білорусь і Росію: ЗУБР», «Громадянське об'єднання «ДОЗОР» («Добровільне товариство захисту об'єднаної Русі»), громадська організація «Військо вірних козаків чорноморських ім. гетьмана Б.Хмельницького», «Соціал-націоналістична асамблея», «Антифа», Українська націонал-трудова партія, Об'єднання «Патріот України» тощо. Водночас, оприлюднені результати викликали жваву

дискусію серед жителів регіону й отримали кардинально відмінні оцінки. Це виявило важливу проблему – відсутність чітких критеріїв і підходів до вказаного питання, зумовлені недосконалістю та внутрішньою суперечливістю вітчизняного законодавства та суспільної думки, що робить її неспроможною протидіяти розпалюванню міжетнічної ворожнечі. Варто зазначити, що прояви ксенофобії, расизму та дискримінації за національно-етнічними ознаками визначаються Президентом України у Щорічному посланні «Модернізація України – наш стратегічний вибір» як основні перешкоди на шляху до процесу національної консолідації.

Разом із цим, на формування та реалізацію державної етнонаціональної політики, зокрема і на регіональному рівні, негативно вплинула ліквідація протягом 2010 року Ради з питань етнонаціональної політики, дорадчого органу при Президентові України, та Державного комітету України у справах національностей і релігій, а також тривала (вже впродовж кількох років поспіль) реорганізація міграційної служби, що надзвичайно ускладнює здійснення виваженої міграційної політики. Все це хвилеподібно відгукнулось в регіонах. Визначення Міністерства культури України як центрального спеціально уповноваженого органу з етнонаціональних питань та створення у його структурі Департаменту релігій і національностей вповні не вирішило проблеми. На сьогодні у департаменті працює 23 працівники, з яких питаннями національностей займаються 5 працівників Відділу національних меншин України та української діаспори.

Після ліквідації багатьох обласних управлінь і відділів колишнього Держкомнацрелігій (на Одещині управління у справах національностей і релігій ліквідували шляхом злиття з управлінням культури і туризму) виник певний вакуум у забезпеченні реалізації державної політики у сфері міжнаціональних відносин у регіонах.

Збережені в деяких регіонах відділи та сектори, що опікувались цими питаннями в структурах підрозділів облдержадміністрацій (Донецька, Закарпатська, Львівська, Київська міська та інші) підпорядковувались лише місцевому керівництву і не мали достатніх адміністративних зв'язків із профільним центральним органом влади. До цього часу відсутні рекомендації про засади формування структур, що відповідають за етнонаціональні питання на рівні областей і районів, не розроблено нове Положення про управління, відділи, сектори культури з урахуванням нових питань, що за логікою мають бути покладені на них, відсутні методичні рекомендації стосовно виконання нормативно-правових актів у сфері етнонаціональних і державно-конфесійних відносин.

З метою сприяння формуванню цілісної державної етнополітики та її подальшої реалізації видається доцільним:

- здійснити організаційно-правову інституціоналізацію етнонаціональної політики шляхом формування у складі Міністерства культури департаменту, відповідального за її реалізацію або створення Державної служби у справах національностей і релігій, що керувалась би Мінкультури;

- розширення повноважень вказаного Міністерства з координації діяльності органів державної влади, місцевого самоврядування і неурядових організацій у сфері етнополітики, а також у сфері запобігання проявам дискримінації осіб за ознаками раси, етнічного походження, мови, релігії, розпалювання міжетнічної, расової та міжконфесійної ворожнечі, внесення відповідних доповнень до Положення про Міністерство культури України;
- переглянути положення непрофільних центральних органів виконавчої влади з метою уточнення або визначення функцій цих органів щодо реалізації державної політики у сфері етнокультурного розвитку та взаємодії з українською діаспорою;
- формуючи нову модель державного управління у сфері етнонаціональних відносин передбачити функціональні зв'язки між центральним органом виконавчої влади та представницьким органом національних меншин країни, що може мати дорадчо-консультативний статус і функціонувати при Президентові або Кабінетові Міністрів України;
- розроблення системних і взаємоузгоджених антидискримінаційних заходів, зокрема, вдосконалення вітчизняного законодавства у сфері попередження проявів дискримінації за етнічними чи расовими ознаками, встановлення відповідальності за розпалення міжетнічної упередженості та ворожнечі у засобах масової інформації, передбачення у Кодексі України про адміністративні порушення адміністративної відповідальності осіб, які своїми висловлюваннями, публікаціями чи іншими діями (умисними чи ненавмисними) принижують або ображають національну гідність особи, виявляють упереджене ставлення до осіб з огляду на їх національно-етнічну приналежність, здійснюють будь-які інші дискримінаційні дії.

Цілісності державної політики в етнонаціональній сфері можна досягти завдяки максимально повному розподілу функції державного управління по управлінських функціях органів державної влади усіх рівнів та постійному взаємоузгодженню діяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування і національних громадських організацій.

У цьому контексті важливим є налагодження вивчення, узагальнення та впровадження по всій Україні передового регіонального досвіду спільної діяльності органів влади і громадських інституцій національних меншин, врахування цього досвіду при підготовці загальнонаціональних програм у сфері етнополітики.

CONSIDERAȚII CU PRIVIRE LA ADMINISTRAREA SATELOR MĂNĂSTIREȘTI ÎN ȚARA MOLDOVEI ÎN SECOLELE XV-XVI

НЕКОТОРЫЕ ЗАМЕТКИ В СВЯЗИ С УПРАВЛЕНИЕМ МОНАСТЫРСКИХ СЕЛ В МОЛДОВЕ В XV-XVI ВВ.

IGOR SAVA,

doctor în istorie,

Universitatea de Stat B.P. Hasdeu din Cahul
(Moldova)

L'organisation et l'administration des villages des monastères moldaves aux XV-XVI-èmes siècles représente le problème de cette étude scientifique. Le sujet exposé n'a pas connu une recherche particulière dans l'historiographie roumaine, c'est pour cela que le but de l'auteur est de combler ce vide et, d'autre part, de développer les recherches scientifiques concernant les formes d'organisation des villages moldaves au Moyen Age. L'auteur fait une analyse des études concernant ce problème historique et met en évidence les controverses parmi les historiens pour préciser les aspects prioritaires du sujet. Toutefois, à la suite des sources historiques de l'époque on a essayé de réaliser la reconstruction des structures sociales, des pouvoirs de gestion et des principes d'organisation qui se trouvent à la base du fonctionnement des villages des monastères moldaves au XV-XVI-èmes siècles.

Conform documentelor din secolele XV-XVI, marea majoritate a mănăstirilor din Moldova ce activau în perioadă aveau concentrate pe domeniile lor câteva unități și chiar zeci de sate. Prezentarea aspectelor generale legate organic de zonele de locuire rurală este indispensabilă cunoașterii procesului organizării și administrării satelor mănăstirești; este necesară pentru identificarea structurilor sociale de aici și a înțelegerii dinamicii evoluției satelor în raport cu stăpânii teritoriale - mănăstirile.

Populația rurală din Țara Moldovei, denumită generic țărănime, prezenta în secolele XV-XVI o serie de trăsături unitare în organizarea sa din punct de vedere teritorial, economic, social. Desigur, nu poate fi exclusă diversitatea de mediu geografic, de populație, de dezvoltarea agricolă în anumite zone, factori care influențau viața omului și creau anumite diferențe structurale ale populației. Ca și restul localităților rurale, satele mănăstirești privite din perspectivă topografică [1, p.92-102] erau așezate în funcție de relief și condiții concrete de dezvoltare pe pantele unor dealuri, în văi, în câmpie, lângă păduri, în apropierea căilor comerciale și, de regulă, în apropierea surselor acvatice, atât de necesare vieții cotidiene. Această aranjare era dictată și de rațiuni defensive și economice. Analiza actelor interne [2] cât și confruntarea lor cu unele studii [3] ne determină să concluzionăm, că în perioada secolului XV – mijlocul secolului XVI o așezare rurală de suprafață medie avea în jur de 10-20 de gospodării, ca apoi să crească în medie la 30 de gospodării în a doua jumătate a secolului al XVI-lea. Datele oferite de arheologie, corelate cu cele provenite din sursele scrise, arată că așezările mici și mijlocii predomină în peisajul rural al Țării Moldovei în secolele XV-XVI, iar numărul populației unui sat putea varia între 100-150 de locuitori. Un element distinctiv al unui sat era teritoriul aflat în proprietatea obștii și mărginit de teritoriul altor sate prin hotare vechi [4]. Hotarele erau stabilite pe baza unor semne topografice naturale (ape, dealuri, izvoare, păduri), ori erau făcute de mâna omului (copaci înfierați, stâlpi, pietre etc) [5]. Din anumite

rațiuni strategice teritoriul satului era înconjurat cu un val sau șanț de apărare (în surse - val, troian, rovină, șanț, hat, hotar) [6, p.11]. Dintre elementele constitutive ale satului pădurea, apele, pășunile și fânețele erau stăpânite în comun de către membrii obștii, iar individual, pe gospodării (numită *jirebie* în Moldova), vatra de casă, ogorul, curăturile și culturile speciale (vii, pomi, grădini, prisăci). Unitatea obștii era subminată de inegalitatea de avere și socială a membrilor ei.

În ce privește organizarea socială din satele Țării Moldovei în secolele XIV-XVI țărănimea română, în cea mai mare parte, trăia organizată în obști sătești. Satul reprezenta în perioadă o unitate din punct de vedere teritorial și administrativ, fiscal, social și spiritual, sinonimă cu obștea [7]. În satele aservite, comparativ cu cele libere, dreptul stăpânului asupra pământului s-a suprapus cu cel al țăranilor, ultimii păstrând doar dreptul de posesiune asupra delnițelor lor străvechi. Țăranii aserviți nu dispuneu liber de pământul lor, nu puteau să-l înstrăineze, dar îl puteau transmite ereditar. Anumite bunuri ale lor precum inventarul gospodăriilor, uneltele de muncă și vitele erau în proprietate particulară.

Marii stăpânitori funciari din Țările Române, la fel ca și peste tot în Europa medievală, aveau în componența domeniului propriu și o «avere vie» – oamenii aserviți. Prezentarea acestor structuri, fie și schematic, este necesare pentru a reconstitui mecanismul de guvernare și instituțiile administrative din aceste localități. Categoriile populației rurale, cunoscută în general sub denumirea generică de *oameni*, (*люди* în documentele slave), au constituit obiectul multor studii în istoriografia românească. În acest context procesul de aservire a țăranimii românești în Evul Mediu a suscitat un mare interes. În funcție de metodologia abordării acestei probleme s-au creat opinii diverse, deseori puncte de vedere diametral opuse [8]. Nu vom insista asupra polemicii în jurul acestei probleme decât în măsura în care unele aspecte au tangențe cu studiul nostru. În stadiul actual al cercetărilor multe aspecte legate de acest subiect au fost deja clarificate, deși ar fi necesare unele nuanțări, însă aceasta nu constituie obiectivul cercetării noastre. Am evocat sumar această dezbatere pentru a ne exprima adevărată adeziunea la concepția înaintată de R. Rosetti, dezvoltată de C. Cihodaru, Șt. S. Gorovei și a arăta că aservirea țăranimii din Țara Moldovei a atins proporții însemnate până la sfârșitul secolului al XV-lea, proces care se va încheia complet în cursul primei jumătăți a secolului al XVI-lea, când sub impulsul unor factori în cadrul obștilor sătești s-a accentuat diferențierea de avere, ruina posesiunii țărănești și dezagregarea organizării comunale.

În Țările Române la baza raporturilor dintre categoriile sociale din secolele XIV-XVI stătea proprietatea incompletă asupra mijloacelor de producție, principalul dintre acestea fiind pământul, la care se adaugă drepturi de stăpânire și însușire a plusprodusului de la țăranii și meșteșugarii ajunși în stare de servitute. Întrucât procesul de aservire se afla în plină dezvoltare în secolele XIV-XV, populația rurală este denumită în documentele interne și externe prin termeni care au o accepție generală, desemnând atât pe oamenii liberi, cât și pe cei dependenți. În Moldova, denumirea cea mai des întâlnită în actele interne slavone este *люди* – devenind un termen exclusiv atunci când era indicată populația din satele mănăstirești în secolul XV, parțial și în veacul XVI [9]. Ca pondere urmează *чоловяка* și *убогие люди* [10, p.85]. În actele externe țăranii sunt întâlniți ca *поданни*, *земляни*, *terrigenas*

homines, pauperes, ioabagines etc [11, p. 288-290]. Pentru comparație menționăm, că în Țara Românească termenii cei mai des utilizați erau *люди, сиромахи* și *хоране*. Așa-numitele denumiri de țărani ca *убогие люди, сиромahi* [12, p.14] reprezentau categorii servile, dar de mai mică importanță ca pondere în peisajul rural. Actele interne mai menționează și *țărani, săteni* [13], prin care se defineau raporturile de dependență, condiția social-economică a oamenilor din satele mănăstirești, deosebirile de coloniști străini. O categorie distinctă a populației rurale atestată documentar pe domeniile ecleziastice o formează *poslušnicii* [14]. În privința condiției juridice a poslușnicilor studiile indică că ei erau țărani dependenți, care beneficiau de scutiri de dări către stat, dar erau la discreția stăpânului în privința obligațiilor în muncă variate (agricultură, meșteșuguri, pescari, ciobani, paznici) [15].

În Moldova evenimentele politice care s-au derulat în cursul secolului al XVI-lea, marcate de instaurarea regimului de suzeranitate otomană, au provocat schimbări în economia țării, societate, inclusiv în structura stăpânirii funciare. Începând cu mijlocul veacului XVI termenul cel mai frecvent utilizat de cancelarie pentru a-i indica pe țărani dependenți va fi cel propriu de *vecin*, sub forma slavă *coced*. Folosit inițial ca termen distinctiv atribuit coloniștilor străini din slobozii pentru a-i deosebi de autohtoni [16], *vecin* va căpăta apoi o accepție mai largă în Moldova indicându-i pe toți locuitorii satelor care și-au pierdut drepturile asupra pământului și libertatea personală, adică șerbii. Sursele interne de la sfârșitul veacului al XVI-lea atestă această categorie de țărani și în satele mănăstirești [17].

Dependența țăranilor față de stăpân avea o latură economică, dar și una personală și juridică. Satele cu populația lor odată oferite mănăstirilor, ca danie sau intrate pe alte căi în domeniul lor, intră sub incidența regimului de dominație seniorială, care, indiferent dacă a cunoscut sau nu trăsăturile feudalismului occidental [18, p.44], reprezintă un raport de dependență relativ unitară. Expresia esențială a dependenței în raporturile senioriale este ansamblul dărilor și serviciilor personale la care erau impuși țăranii de către stăpâni, în virtutea faptului că ultimii erau considerați în epocă «proprietari», mai degrabă stăpânitorii pământurilor, iar primii în calitate de posesori trebuiau să achite un fel de «chirie» pentru loturile deținute. Țărănimea aservită din Țările Române era supusă în Evul Mediu unei duble exploatare: de către stat și de către stăpânii de domenii. Ca și obligațiile fiscale și cele în muncă datorate statului renta «feudală» era în muncă, produse și mai rar în bani. Comparația cu situația țăranului occidental ne oferă cheia înțelegerii raportului seniori-țărani, care nu trebuie înțeles ca un sistem arbitrar, iar iobăgia țăranilor în Evul Mediu nu trebuie echivalată cu sclavia din Antichitate. În această relație se aplica dreptul seniorial, dacă feudații posedau imunitate aceasta le oferea o mai mare autoritate juridică asupra țăranilor care locuiau pe domeniile lor. Proprietatea asupra gospodăriilor proprii, însă, le conferea țăranilor dependenți deținători de loturi o poziție relativ autonomă [19, p.44-45]. Accentuăm aici că raporturile dintre mănăstirile moldovenești și țăranii aserviți lor nu pot fi identificate în totalitate cu realitățile juridice din sistemul feudal occidental, așa cum au fost ele văzute în istoriografia postbelică de factură marxistă. Folosirea modelului ne oferă logica înțelegerii procesului de dominație, însă actele interne nu surprind toate laturile raporturilor de stăpânire pe domeniile mănăstirești. Acest fapt ne impune, pe alocuri,

la generalizări. Cert este un lucru, actele de cancelarie arată că începând cu urmașii lui Alexandru cel Bun în Moldova au fost emise primele privilegii de imunitate acordate mănăstirilor, importanța cărora rezultă din descrierea clară a obligațiilor fiscale, în muncă și în bani datorate domniei, de care erau scutiți, uneori, oamenii din satele mănăstirești. Aceste acte stipulau că dările și obligațiile în lucru, care în mod normal reveneau statului, trebuiau să revină așezămintelor monastice.

O altă problemă a cercetării o prezintă dificultățile de identificare documentară a organelor de conducere din satele dependente de mănăstiri și a anumitor instituții care au funcționat în Evul Mediu. Se adaugă și controversele prezente în literatura istorică referitoare la instituțiile *cnezilor*, *juzilor* și *vătămănilor*. În legătură cu acest subiect cercetările realizate au propus următoarele teze: a) cnejii erau conducătorii satelor libere și dețineau atribuții militare, judiciare și fiscale în organele de conducere a obștii sătești, formată din mai comunități familiale conduse de juzi; b) juzii erau delegați ai cnezilor în satele în care aceștea nu puteau locui; c) instituțiile cnejilor și juzilor au origine prestatală, apoi vor forma clasa boierilor în Moldova, în timp ce alții, deveniți dușmani ai domniei, au decăzut în situația țăranilor aserviți; d) clasa țăranilor liberi s-a format prin descendența cnejilor și juzilor [20].

Instituția cnezilor, de asemenea, era esențială în demonstrarea originii proprietății boierești în dezbaterile istoriografice ale secolului XX. Încă I. Bogdan ajunsese la concluzia că ei erau, probabil, întemeietori de sate și în această calitate îi judecau pe săteni, administrau unul sau mai multe sate [21, p.30]. R. Rosetti admitea ideea că cneazul, care stăpânea mai multe sate, numea pe juzi și vătămăni în fiecare sat, iar după întemeierea statului juzii și vătămăni erau numiți de domni. Judecia fiind ereditară se moșteneau, iar părtașii la stăpânirea unei judecii se numeau răzeși [22, p.168]. Opinia lui H. H. Stahl [23] este opusă tezelor de mai sus. Pornind de la analiza documentelor interne din Moldova autorul evidențiază contextul și variatele formule cu care sunt menționați cnejii, juzii, vătămăni în sate, și trasează următoarele concluzii: a) identificarea dintre cnejii, juzii și vătămăni nu este justificată documentar, respectiv statutul lor social este diferit după apariția statului; b) instituția cnezilor și juzilor este în proces de disoluție în veacul XVI; c) odată cu dezvoltarea latifundiei, necesitățile administrative i-au determinat pe boieri să utilizeze din nou serviciile vătămănilor, reprezentanți și executori responsabili față de ei, care aparțineau mediului țăranilor aserviți. Dacă cnejii și juzii aparțin satului vechi exploatat prin tribut, atunci vătămăni aparțin satului exploatat feudal, conchide autorul.

Deși realitățile prezentate de H. H. Stahl sunt valabile mai mult pentru domeniul boieresc, autorul citând selectiv actele care vizează această categorie, totuși instituția cnejilor și juzilor este atestată sporadic și în satele mănăstirești, însă prezentă în formula documentară «unde a fost *cneaz*» sau «unde a fost *jude*» [24]. Susținem părerea lui C. Cihodaru, care studiind toate satele din bazinul râului Bârlad în secolul al XV-lea unde sunt atestați cei mai mulți cnezi, juzi sau vătămăni, punctează că formula stereotipică «unde a fost», «unde este» nu reflectă o structură socială în proces de disoluție în Țara Moldovei. Ea reprezintă, în contextul procesului centralizării puterii în stat, acțiunea întreprinsă de domnie la sfârșitul secolului al XIV-lea de întemeiere a satelor de colonizare din regiunile din sud-estul țării, eliberate de vecinătatea tătarilor. Și în secolul al XV-lea, statul continuă politica

socială de populare a țării prin dăruirea de «locuri» pustii boierilor și mănăstirilor pentru colonizare. În opinia aceluiași autor, dacă satele nu aveau denumire, în locul acesteia apărea expresia «unde a fost» sau «unde este» cnez ori jude cutare, care nu sunt altceva decât întemeietori de sate. Cazurile când pentru întemeierea unui sat în Moldova secolului al XV-lea se asociau doi sau trei juzi, cneji, trebuie înțelese că satul avea mai multe judecii sau cuturi. Juzii obștilor locale au preluat de la slavi titlul de cnez, judecia și cnezatul fiind termeni sinonimici [25]. Cercetările recente care au ca obiect de studiu satele din bazinul hidrografic mijlociu și superior al Bârladului și afluenții săi confirmă teoria descendenței răzeșilor din boieri [26].

Desemnarea atribuțiilor *vătămănilor*, instituție inexistentă ca termen în Țara Românească, atestați documentar în satele boierești și mănăstirești [27] a constituit un alt subiect al polemicilor dintre cercetători. Un grup de istorici susțin că ei au fost dregători, conducători ai obștilor sătești aleși de aceasta, apropiindu-se ca atribuții de cneji și juzi [28]. P. P. Panaitescu consideră că vătămănu era numit de stăpân și era reprezentantul acestuia, nu al sătenilor față de stăpân [29, p.192]. Mai verosimilă pare opinia susținută de D. Ciurea, H. H. Stahl și N. Grigoraș, care văd în vătămănu un ales al obștii sătești înzestrat cu atribuții administrative și fiscale, însă reprezentant al stăpânului în satele aservite, alături de *ureadnici* și *vorniceii*. În toate satele domnești sau stăpânite de boieri și mănăstiri a existat o dualitate de conducere, formată din vornicel-vătămănu, care se va menține până în secolul al XVIII-lea [30]. Al. I. Gonța vine cu unele precizări, susținând că instituția are origine orientală și *vătămănu* era în Moldova, de regulă, căpetenia satelor locuite de tătari. Ca dovadă menționează satele de tătari Timișești (mănăstirea Neamț), Tătărușii (Progota), Tătărăși (Bistrița), care erau organizate în vătavii de câte zece familii la fel ca și judeciile moldovenești, practică atestată și la locuitorii din stepele Asiei Centrale. Cât privește menționarea formulei «unde este vătămănu», concomitent cu cea «unde este *cnez*» sau «unde este *jude*», ea este o practică instituită de diecii cancelariei domnești pentru a face deosebire între satele locuite de românii ortodocși și turco-mongolii de religie șamanistă ori musulmană. În secolul al XVI-lea, însă, termenul de *vataman* era utilizat de cancelaria domnească pentru a-l indica pe reprezentantul satelor dependente în raport cu stăpânul teritorial, spre a-l deosebi de *ureadnicul* sau *economul* acestuia. În calitate de șef al comunității și ales de adunarea acesteia vătămănu era responsabil de asigurarea ordinii publice în sate în calitate de deținător al puterii executive, participa alături de membrii obștii la orice transfer de proprietate în interiorul satului, la restabilirea hotarului încălcat etc. Paralel, concluzionează Al. I. Gonța, vătămănu din satele boierești și mănăstirești aservite, deși reduși la situația de vecinie, au atribuții fiscale similare aceluia din satele domnești [31].

În legătură cu organizarea administrativ-teritorială a judecării și a perceperii dărilor în satele mănăstirești apar unele neclarități din cauza referințelor sumare ale izvoarelor istorice, însă unele fapte, totuși, pot fi ilustrate. Ca și la celelalte popoare europene, în Moldova medievală stăpânului de pământ îi reveneau atribuțiile stabilite de sistemul seniorial. Privilegiile de imunitate atribuite mănăstirilor în forma lor completă confereau egumenului drepturi superioare în gestionarea întregului mecanism de guvernământ de pe domeniul său. Imunitățile judiciare, deși există și excepții, stipulau expres faptul că dreptul de judecată asupra locuitorilor și preoților

din satele mănăstirești revenea egumenilor [32]. Era una dintre manifestările puterii sale și judecata era strâns legată de acțiunea administrativă necesară pentru constrângere, fie pentru prinderea infractorului sau pentru pedepsirea acestuia, acțiune ce reflecta una dintre obligațiile vătămănilor. Se exceptau cazurile de omor, tâlhărie, incendieri, tulburarea lucrărilor publice, răpirile de fete ce reveneau în exclusivitate judecătii domnești. Totodată, satele mănăstirești care aveau o administrație asemănătoare celor boierești erau administrate de egumeni prin reprezentanții săi locali *vătămăni* și *vorniceii* [33], atestați cu certitudine în satele mănăstirești din Moldova secolelor XV-XVI, spre deosebire de *ureadnici*, care nu se regăsesc în aceste tipuri de sate, decât în cele aparținând domniei și boierilor. Prin comparație deducem faptul că acești «dregători» ai egumenului erau responsabili de strângerea dărilor cuvenite mănăstirii, repartizau muncile țăranilor și îi sileau să le execute în folosul stăpânului. Paralel, organizau apărarea satului la necesitate etc. În anumite cazuri, cum ar fi distanța mare a unui sat în raport cu mănăstirea, ei puteau exercita și dreptul de judecată al egumenului asupra țăranilor aserviți, de regulă în pricini mărunte, putând constrânge, aplica pedepse și strânge amenzile de judecată. În exercitarea funcțiilor atribuite de stăpân, aceștia puteau fi secondati de conducerea obștii, de așa-numitul «*sfat al oamenilor buni și bătrâni*», instituție care va supraviețui după legarea de glie a țăranilor. Mai târziu, unele acte de la începutul secolului al XVII-lea amintesc de activitatea în satele mănăstirilor moldovenești a unui dregător, care activa împreună cu un vătăman [34, p.317].

În corelație cu cele menționate precizăm că cercetările în direcția cunoașterii formelor de organizare a satelor mănăstirești din Moldova medievală și a raporturilor lor cu stăpânii nu ar trebui să se oprească aici. Dat fiind economia acestui articol am încercat să reconstituim, în linii generale, instituțiile administrative și principiile de guvernare, care se conțin și s-au manifestat în cadrul sistemului de drept seniorial, extins în mod deosebit asupra satelor mănăstirești prin privilegiile imunitare oferite de domnie. Expresia principală a dependenței economice, sociale și juridice a populației domeniile față de mănăstiri a constat în dările și servituțiile personale la care erau impuși țăranii pentru folosirea loturilor. Paralel, sistemul oferea conducătorilor mănăstirilor (egumenii) unele puteri cu caracter teritorial-administrativ, jurisdicțional și dreptul perceperii de la populația locală, fapt realizat de slujbașii clerului, a amenzilor judiciare pentru săvârșirea delictelor minore.

Referințe

1. Pentru tipologia așezărilor rurale din Moldova secolelor XV-XVII, vezi lucrarea lui П. П. Бырня, Сельские поселения Молдавии XV-XVII вв, Кишинев, 1969.
2. Relevante sunt documentele din colecția Documenta Romaniae Historica, A, Moldova, vol. I, București, 1975, nr. 164 (vom cita DRH); și Documente privind istoria României, A, Moldova, veacul XVI, vol. I, București, 1951, nr. 5, 10, 14, 63; vol. II, nr. 115 (vom cita DIR).
3. П. Бырня, op. cit., p. 109; История народного хозяйства Молдавской С.С.Р., Кишинев, 1976, p. 92-93; Al. I. Gonța, Satul în Moldova medievală. Instituțiile, București, 1986, p. 121-124.
4. DRH, A, I, nr. 30, 40.
5. Al. I. Gonța, Satul..., p. 62, 69; P. P. Panaitescu, Obștea țărănească în Țara Românească și Moldova – Orînduirea feudală, București, 1964, p. 96.
6. Al. I. Gonța, Satul..., în baza analizei documentelor a depistat o serie de termeni și le-a explicat originea etimologică.
7. Dintre studiile relevante pentru cunoașterea obștii satești la români vezi: P. P. Panaitescu Obștea satească..., H. H. Stahl, Contribuții la studiul satelor devălmașe românești, vol. I-III, București, 1958, 1959, 1965.
8. Deși tema întreprinde o serie de aspecte discutabile, o variantă a polemicii a constituit-o originea obștilor țărănești devălmașe, în special problema descendenței răzeșilor. Dezbaterile a lansat-o teoria socială a lui R. Rosetti, Pământul, sătenii și stăpânii, București, 1907, despre originea boierească a răzeșilor văzuți ca săteni proprietari cu drepturi depline

- asupra pământului deopotrivă cu stăpânii. Ea a fost dezvoltată, cu anumite nuanțări, în studiile lui C. Giurescu, *Studii de istorie*, ed. II, București, 1943, și I. C. Filitti, *Proprietatea solului în Principatele Române până la 1864*, București, 1935.
- C. Cihodaru, *Câteva constatări în legătură cu proprietatea feudală și situația țărănimii în Moldova în a doua jumătate a secolului al XV-lea*, // *Studii și cercetări științifice. Istorie*, fasc. 1, Iași, 1961, va completa cercetările, susținând că toate satele bazinul râului Bârlad aveau stăpâni, deci obști țărănești libere nu mai existau în a doua jumătate a secolului al XV-lea nici în partea de sud a Moldovei, cu atât mai puțin în regiunile nordice. Ștefan S. Gorovei ajunge la concluzii similare, precizând că „o categorie de țărani liberi și proprietari de pământ nu a existat în Moldova medievală: oricine stăpânea pământ, în baza unui vechi act domnesc făcea parte din starea boierească. Răzeșii și mazilii sunt părți componente ale stării boierești (Idem, *Originea socială a a înaltului cler monahal*, // *Arhiva Genealogică*, Iași, II, 1995, nr. 3-4). Teoria lui R. Rosetti a fost criticată aprig din momentul apariției ei, în mod special de istoriografia românească oficială din perioada postbelică. În consens cu teoria marxistă a diviziunii sociale a muncii studiile semnate de P. P. Panaitescu, *Obștea sătească...*; V. Costăchel, P. Panaitescu, A. Cazacu, *Viața feudală în Țara Românească și Moldova (sec. XIV-XVII)*, București, 1957; Șt. Ștefănescu, *Evoluția proprietății feudale în Țara Românească până în secolul al XVII-lea*, // *Studii. Revistă de istorie*, nr. 1, București, 1958; H. H. Stahl, *Contribuții...*, indiferent de nuanțări sau corecturi resping originea boierească a răzeșilor, pe de o parte, și plasează obștea sătească anterior formării relațiilor feudale, pe de altă parte. Mai susțineau că feudalismul nu a reușit să distrugă obștea liberă, ea a coexistat cu cea aservită și a jucat un rol important în lupta țăranilor împotriva stăpânilor de pământ. O parte dintre tezele autorilor români au fost preluate sau dezvoltate, în paralel, de istorici de la Chișinău ca Ф. А. Грекул, *Социально-экономический строй Молдавии во второй половине XV века*, Кишинев, 1950; Idem, *Аграрные отношения в Молдавии в XVI - первой половины XVII вв*, Кишинев, 1961; Н. А. Мохов, *Молдавия эпохи феодализма*, Кишинев, 1964.
9. DRH, A, I, nr. 195, 243, 266, 273, 277; II, nr. 5, 39, 44, 83, 146, 187; DIR, A, XVI/3, nr. 480, 569; XVI/4, nr. 207, 239 ș. a.
10. În privința убогие люди C. Cihodaru susține că ei formau categoria oamenilor neprivilegiați ai țării, nu erau săraci, ci erau acei care foloseau o proprietate străină (Idem, *Alexandru cel Bun*, Iași, 1984).
11. Al. I. Gonța admite că din ansamblul denumirilor sub care apar locuitorii satelor Moldovei în secolul al XV-lea, megieșii erau agricultori (земляни, terrigenas homines) în raport cu pământul; supuși (поданни, iobagine) în raport cu domnia și stăpânii teritorialii; iar ca stare socială țăranii sunt oameni săraci (убогие люди, pauperes) (Idem, *Satul în Moldova...*).
12. Șt. Ștefănescu, D. Mioc, *Țărănimea din Principatele Române în secolele XIV-XVI. Privire sintetică*, // *Studii și materiale de istorie medie*, vol. XXI, 1992.
13. Pe 20 iulie 1576, Mihăilă din Hălăsești se jeluia lui Petru Șchiopul că i s-a luat o vacă pentru sulgiu, cum s-au luat și vacile de la țăranii (DIR, A, XVI/3, nr. 400). Prin săteni, la 20 octombrie 1585, sunt indicați locuitorii satului Vânători, ținutul Neamț, care au ajuns la o înțelegere cu monahii de la mănăstirea Neamț pentru niște poieni pe Bistrița (Ibidem, nr. 357). Într-un al caz, sătenii din Țuțcani sunt în pricină de hotar cu mănăstirea Bistrița, în iulie 1588 (Ibidem, nr. 489).
14. Prin hrisoavele domnești emise mănăstirii Probota de Petru Rareș, la 24 aprilie 1543, și Iancu Sasul, la 21 iulie 1581, călugării de la Poiana Siretului și „poslușnicii lor” erau împuterniciți să-și apere eizerul Belevu cu gârlele, având voie să i-a totul de la cei care prind pește și taie lemne fără știrea egumenului (Ibidem, XVI/1, nr. 373; XVI/3, nr. 219). Poslușnicii mănăstirii Putna erau autorizați, prin cartea domnească a lui Ștefan Rareș, să apere braniștea mănăstirească (DRH, A, VI, București, 2008, nr. 63). Într-un alt context, pe 10 ianuarie 1592 (DIR, A, XVI/4, nr. 47) și 8 ianuarie 1593 (Ibidem, nr. 83), domnia scutea de dările obișnuite și slujbe, în afară de „birul împărătesc”, patru case de poslușnici din Baia ale mănăstirii Moldovița.
15. Șt. Ștefănescu, D. Mioc, *Țărănimea din Țara Românească și Moldova în veacul al XVII-lea*, // *Revista de istorie*, nr. 12, 1979, p. 2291; Al. I. Gonța, *Satul...*, p. 299-300.
16. D. M. Vlad, *Contribuții la studiul satelor de colonizare din Moldova*, // *Studii și articole de istorie*, VII, 1965, p. 41-68; Al. I. Gonța, *Satul...*, p. 296-298.
17. Mihai Viteazul, spre exemplu, prin privilegiul eliberat mănăstirii Bistrița, la 27 iulie 1600, scutea de deseatina de albine „toți vecinii sfintei mănăstiri, cum a fost obiceiul din veac și cum au fost miluiți de domnii de mai înainte” (DIR, A, XVI/4, nr. 364).
18. În opinia lui F. Lütge feudalismul este și un principiu de dominație asupra oamenilor care locuiesc pe un anumit teritoriu (După W. Rösener, *Țăranii în istoria Europei*, Iași, 2003).
19. W. Rösener, op. cit.
20. Pentru dezbaterile în jurul problemei acestor instituții vezi: I. Bogdan, *Despre cnejii români*, // Idem, *Scrieri alese*, București, 1968; R. Rosetti, *Pământul...*; S. Radovici, *Moșnenii și răzeșii*, București, 1909; I. Minea, *Originea română a instituțiunii cnezatului la noi*, // *Cercetări istorice*, Iași, 1925; I. C. Filitti, *Proprietatea solului...*; A. Boldur, *Istoria Basarabiei*, București, 1940; C. Giurescu, *Studii de istorie socială*, București, 1943; A. Cazacu, *Vechile organizații românești*, București, 1947; P. P. Panaitescu, *Interpretări românești*, București, 1947; Idem, *Obștea sătească...*; D. Ciurea, *Organizarea administrativă a statului feudal Moldova*, // *Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie „A. D. Xenopol” Iași*, II, 1965; C. Cihodaru, *Judecia și cnezatul în Moldova*, // *Analele științifice ale Universității „Al. I. Cuza”*, secția III, tom. XI, Iași, 1965; Al. I. Gonța, *Satul...*
21. I. Bogdan, *Despre cnejii români*.
22. R. Rosetti, *Pământul...*
23. H. H. Stahl, *Cotroverse de istorie socială românească*, București, 1969, p.214-227, 251-257.

24. DRH, A, I, nr. 41, 272; DIR, A, XVI/1, nr. 128 ș.a.
25. C. Cihodaru, Judecia și cnezatul..., p.21, 29, 30.
26. M. Ciubotaru, Comuna Ipatele, I, Iași, 2000; Idem, Comuna Vulturești, I, Iași, 2003; L.-V. Lefter, Zăpodenii, vol. I, Iași, 2004; Idem, Boieri și „domenii” în ținutul Vaslui înainte și în vremea lui Ștefan cel Mare, // Analele Putnei, I, 2005.
27. DRH, A, I, nr. 41; II, nr. 132 ș.a.
28. I. Bogdan, Despre cnejii români, p. 9-10, 13-21; R. Rosetti, Pământul..., p. 146, 156; I. C. Filitti, Proprietatea solului..., p. 68-69; D. Ciurea, Organizarea administrativă..., p. 211; C. Cihodaru, Judecia și cnezatul..., p. 9, 20-21.
29. P. P. Panaitescu, Interpretări românești, ed. a II-a, București, 1993.
30. D. Ciurea, Organizarea administrativă..., p. 215-216; H. H. Stahl, Contribuții..., vol. II, p. 95; Idem, Cotroverse..., p. 256-257; N. Grigoraș, Instituții feudale din Moldova (organizarea de stat până la mijlocul secolului al XVIII-lea), București, 1971, p. 416.
31. Al. I. Gonța, Satul..., p. 139-140, 378-386. În privința vătămanilor ca responsabili de ordinea publică Gonța analizează actul din 25 august 1606, prin care vătămanii satelor Ripiceni, Băiceni, Rădeni și Dobârceni, din ținutul Neamț, ale mănăstirii Probota erau împuterniciți de domnie să apere pe locuitorii din aceste așezări în cazul când dregătorii domnești ar încerca să intre în sate, abuzând de puterea lor până acolo încât să-i bată cu nuiiele pe cei ce ar îndrăzni să tulbure pacea locuitorilor, chiar dacă ar fi marele vătaf.
32. Pentru cunoașterea manifestărilor imunității raportate la domeniul mănăstiresc vezi documentele din DRH, A, I, nr. 187, 200, 242, 266, 273, 278; II, nr. 5, 17, 84, 138, 146, 187; DIR, A, XVI/2, nr. 52; XVI/3, nr. 87; XVI/4, nr. 207, 364. De asemenea, lucrarea subsemnatului, Domeniul mănăstiresc în Țara Moldovei în a doua jumătate a secolului al XIV-lea – secolul al XVI-lea, Chișinău, 2012, p. 158-179.
33. Două hrisoave domnești emise în timpul domniilor lui Petru Rareș și Iancu Sasul amintesc despre dreptul vorniceilor mănăstirii Probota de a apăra iezerul Belev împotriva celor care pescuiesc sau taie lemne aici fără acordul egumenului (DIR, A, XVI/1, nr. 373; XVI/3, nr. 219).
34. Istoria dreptului românesc, coordonator I. Ceterchi, vol. I, București, 1980.

УДК 93/94(478)

LUMEA COMERȚULUI URBAN AL CHIȘINĂULUI LA SFÂRȘITUL SECOLULUI AL XIX-LEA – ÎNCEPUTUL SECOLULUI AL XX-LEA

МИР ГОРОДСКОЙ ТОРГОВЛИ КИШИНЕВА В КОНЦЕ XIX - НАЧАЛЕ XX ВЕКА

LUCIA SAVA,

doctor în istorie,

Universitatea de Stat B.P. Hasdeu din Cahul
(Moldova)

At the beginning of the 20th c the world of urban trade in Chisinau was very diverse, and the revenues obtained by the city inhabitants in the mentioned period varied depending on the private property (personal fortune), the work place, the family situation as well as the economical and political juncture. The diversified social categories, which existed in the city of Chisinau, determined a variety of its inhabitant occupations. In the mentioned period, the industry and trade remained the most dynamic branches of city economy, determining an increase in the incomes of the local population.

Analyzing the distribution of the city of Chisinau population by the domain of occupation, according to the Census from 1897 it was noticed the fact that a good deal of it was employed in the clothing industry, in constructions, as well in the metal and wood industries. However, the trade constituted one of the priority branches in the economy of the city. About 23,8 % of the city total population were employed in this domain. They were dealing with the commercialization of domestic goods and selling of textures; also being developed: the cereal trade, the one of construction materials and articles, as well as the general trade, which included products and goods of different kinds. A considerable part of the goods resulted from the commercialization of alcoholic drinks (1, 86%), as well as from the selling of goods through the agency of hotels, motels and different entertainment clubs.

From the point of view of the ethnical make-up of the urban population involved in the commercial activities within the city, the majority of the merchants were of a different ethnical origin (Jews, Russians, Armenians etc.) than the Romanian one.

In the present study it was viewed, as well, to what extent the revenues obtained by the city inhabitants could cover the inevitable costs of everyday life. In order to point out the peculiarities of the ratio between the revenues and

expenses of all the inhabitants, the social category and the exerted permanent occupation were taken into consideration.

The undertaken research allowed one to conclude that though the average salary per month of a middle class population representative was covering the minimum consumption necessities and could even exceed it, still, under the condition of one needing to earn a living for one's family, the received money, in most cases, were not enough to cover the expenses, which led to the individual changing the character of one's occupation and the labor conditions.

Lumea comerțului urban al Chișinăului în perioada de la sfârșitul secolului al XIX-lea - începutul secolului al XX-lea, era foarte diversă, iar veniturile obținute de locuitorii orașului în perioada menționată variau în funcție de averea personală, de serviciu, de situația de familie, precum și de conjunctura economică și socială.

Categoriile sociale diversificate, existente în orașul Chișinău, au determinat o varietate a ocupațiilor locuitorilor săi. În perioada menționată, industria și comerțul rămân cele mai dinamice ramuri ale economiei orașului, determinând o creștere a veniturilor populației locale. Conform Recensământului din 1897, în industrie erau angajate 9 386 persoane (fără membrii familiilor lor), iar în activități meșteșugărești – 108 483 persoane (aproximativ 9% din numărul total al populației orașului [1, p.60].

Analizând repartizarea populației orașului Chișinău după domeniul ocupațiilor, conform aceluiași recensământ, constatăm, că o bună parte a acestora era angajată în industria vestimentară (9,20%, persoane care dețineau ocupație permanentă, împreună cu familiile lor), în domeniul forțelor militare activau 7,29%, în construcții și reparații erau antrenate 3,60%, de prelucrarea lemnului se ocupau 3,16%, iar în industria de prelucrare a metalelor - 1,56% din numărul total al persoanelor înregistrate. Mai puțin dezvoltate erau: prelucrarea țesăturilor fibroase (0,40%), industria chimică (0,24%), prelucrarea mineralelor (0,10%) [2, p.152-153].

În ceea ce privește industria, se dezvoltă, îndeosebi, cea de prelucrare a produselor agricole. Orașul Chișinău, în calitate de capitală, era cel mai mare centru de producere a pastelor făinoase din Basarabia; încă în 1905 în oraș funcționau 12 mori (11 cu aburi și una cu aer) [3, p.19]. Prima moară automată din Basarabia, fondată încă în 1883 de T. M. Kogani, era situată pe strada Moghiliov; ea a fost reconstruită în 1908, având angajate în anul menționat, 54 de persoane. Această întreprindere a realizat activități de producere și de comercializare prospere, fiind cea mai importantă din oraș. Astfel, în anul 1917 moara Kogani avea deja 75 de angajați [4, p.30]. Producerea și realizarea pastelor făinoase erau îndeplinite și de alte întreprinderi. Conform datelor prezentate de N. Babilunga, în luna iulie a anului 1916, conducerea orașului a dispus asigurarea cu 100 mii puduri de grâu a celor mai importante întreprinderi de făinoase, care au fost repartizate astfel: 40 de mii puduri i-au revenit întreprinderii Kogani, 40 de mii – celei care aparținea lui Șvarțberg, iar 20 de mii – întreprinderii lui Bogatîri [5, p.27].

Un loc aparte în industria orașului ocupa cea a vinurilor și a celorlalte băuturi spirtoase. Încă în 1898 a fost fondată *Asociația moscovită de vinuri rusești N.I.Șustov*, care concura cu vinurile franceze, a cărei activitate a continuat și în perioada studiată de noi. De asemenea, din 1899 în orașul Chișinău activa *Societatea pe acțiuni de vinuri și divinuri E. Reidel*, care dispunea de aparate și utilaj în sumă de 4000 mii ruble, având un venit anual de 210 mii ruble [6, p.100].

Astfel, majoritatea fabricilor din Basarabia erau amplasate în Chișinău; aici funcționau întreprinderi pentru fabricarea mezelurilor, uleiurilor, dulciurilor, precum și fabrici de bere, ateliere pentru construcția butoaielor, cărămizii, țiglei, articolelor de ceramică, etc. [7, p.57].

În anul 1912, 43 ha din suprafața totală a județului Chișinău, erau ocupate de activitățile industriale, care se egalau cu suma de 4 143 mii ruble. În același timp, veniturile anuale aduse de această ramură a județului constituiau 159,1 mii ruble. Cât privește nemijlocit orașul, domeniul industrial era repartizat pe 16 ha, unde în același an au fost realizate activități industriale în sumă de 285 mii ruble, iar veniturile anuale au constituit 33,2 mii ruble [8, p.91].

La începutul secolului, în orașul Chișinău, ca cel mai mare centru industrial din Basarabia, 70-80% din meșteșugari erau mici întreprinzători independenți [9, p.45]. Situația meșteșugarilor din orașul Chișinău, înregistrați conform Recensământului din anul 1897, era următoarea: în total figurau 10 150 persoane, dintre care locuitori permanenți ai orașului fără viză de reședință – 8 100 indivizi, iar înregistrați temporar pentru perioada valabilității pașapoartelor – 2983 persoane [10, p. 152-153].

În rândurile meșteșugarilor erau înregistrate peste 100 de specializări: croitori de îmbrăcăminte feminină și masculină, cizmari, lemnari, sobari, constructori, fierari, măcelari, brutari, blănari, ș.a. În orașele basarabene (inclusiv în Chișinău) aproximativ jumătate dintre meșteșugari coseau îmbrăcăminte, în timp ce doar 10% coseau încălțăminte, în timp ce la sate situația era exact inversă [11, p. 67].

Cea mai mare parte a acestora își asigurau existența pe seama activităților comerciale și meșteșugărești. Conform opiniei istoricului V. Jukov, micii întreprinzători pot fi divizați, din punctul de vedere al legăturii lor cu piața, în trei categorii. Din prima categorie făceau parte majoritatea meșteșugarilor (croitori, cizmari, morari, pielari, brutari, măcelari, etc.), activitatea cărora era cel mai mult legată de piață din considerentul că anume aici aceștia își realizau mărfurile. În categoria a doua intrau meșteșugarii care lucrau la comandă (pietrari, constructori, tencuitori, tinichii, etc.). Mai puțin numeroasă era a treia categorie, unde intrau meșteșugarii care deserveau un cerc restrâns de utilizatori, activând, de asemenea, la comandă (strungari, gravori, pictori, giuvaergii, pictori de icoane) [12, p. 67].

Comerțul constituia una dintre ramurile prioritare ale economiei orașului. Astfel, în anul 1900 comerțul intern în Chișinău se echivala cu suma de 24 milioane 701 mii ruble [13, p.54].

Revenind la datele prezentate de Recensământul de la 1897, privind repartizarea populației după domeniul ocupațiilor, remarcăm că aproximativ 23,8% din numărul total al populației înregistrate în oraș era antrenată în activități comerciale (tabelul 1) [14, p.152-153]. Dintre aceștia, cei mai mulți se ocupau cu comercializarea produselor de uz casnic (7,44%), cât și cu vinderea țesăturilor (3,09%). În același timp, erau dezvoltate: comerțul de cereale (1,9%), de materiale și articole de construcții (1,0%), precum și comerțul general, care includea produse și mărfuri cu caracter variat (1,22%). O parte considerabilă a veniturilor rezulta din comercializarea băuturilor spirtoase (1,86%), precum și din comercializarea produselor prin intermediul hotelurilor, motelurilor și a diferitor cluburi de agrement (1,39%) [15, p.152-153].

Negustorii își completau rândurile din reprezentanții micii burghezii, nobilimii, țăranilor. Nobilimea era categoria socială cu proprietățile și veniturile cele mai mari [16, p. 2]. Printre reprezentanții marii burghezii a orașului figurau negustorii: A. Grinberg, P. Sinadino [17], N. Doncev, A. Șilikrut, M. Kogan, I. Șustov, N. Finkeliștein, A. Perper; cât și nobilii: P. Leonard, M. Donici, E. Ballas, D. și F. Surocean, D. Krupenskii, N. Semigradov, P. Crușevan, ș.a. [18, p.49].

Analizând componența populației orașului din punct de vedere al categoriei sociale, istoricul V. Jukov menționează, că în anul 1900, înafara orașului locuiau 14 mii de persoane antrenate în activitățile comerciale ale orașului; aceste persoane reprezentau mica burghezie, care constituia 17% din numărul total al reprezentanților acestei categorii sociale a capitalei [19, p.36].

Numărul, în creștere, al burgheziei, eterogenă din punct de vedere etnic, este determinat de consolidarea activităților industriale și comerciale în oraș. Aceasta poate fi divizată, convențional, în patru categorii:

- a) Burghezia economică – industrială, comercială, manufacturieră, etc. (care includea negustori, fabricanți, bancheri, patroni de întreprinderi);
- b) Burghezia «intelectuală», reprezentată de o gamă destul de largă de profesii (medici, avocați, ingineri, arhitecți, profesori de toate gradele, etc.);
- c) Funcționarii – persoanele angajate în serviciul statului;
- d) Mica burghezie – denumită și pătura inferioară a burgheziei, care în calitate de salariați, practicau meșteșugăritul și comerțul cu amănuntul.

Din punctul de vedere al componenței etnice a populației urbane antrenate în activitățile comerciale ale orașului, majoritatea negustorilor erau de altă origine etnică (evrei, ruși, armeni, etc.), decât cea românească [20, p.72].

Conform afirmațiilor cercetătorului V. Jukov, în orașul Chișinău era concentrat numărul cel mai mare de negustori din întreaga Basarabie. Astfel, dacă în anul 1899, 5601 dintre locuitorii orașului trăiau din activități comerciale și negustorești, în 1904 în aceste domenii activau mai mult de 6000 persoane [21, p. 135]. Prin urmare, cea mai mare parte a veniturilor orașului rezultau din activitățile comerciale întreținute. Analizând veniturile obținute în 1897 din acest tip de activități constatăm, că în ceea ce privește comerțul de gildă, cele mai mari venituri ale județului în acest an, rezultau din realizarea produselor farmaceutice (28%), cât și a celor de papetărie (21%). De asemenea, o parte a veniturilor erau date de comerțul întreținut în cadrul hotelurilor, motelurilor, restaurantelor (17%), de vinderea articolelor de bijuterie (17%), dar erau considerabile și veniturile acumulate din vânzarea mobilei (15%), a produselor de marmoră și faianță (15%) [22, p.138-140]. În ceea ce privește veniturile rezultate din activitățile comerciale înafara ghildei, cele mai mari - erau aduse de beciuri, cârciumi (27%), de hoteluri, restaurante (21%), din comercializarea produselor de băcănie (18%), precum și a produselor de galanterie (17%) [23, p. 138-140]. Situație firească, în condițiile în care industria alimentară și cea vestimentară ocupau un loc important în economia orașului.

În orașul Chișinău erau concentrate cele mai importante afaceri comerciale cu pâine, vin, tutun, lână, piei, etc., fapt confirmat de existența unui număr în creștere a întreprinderilor comerciale. Astfel, firma comercială *Blank și Efruzi* care aparținea

unor negustori locali, realiza vânzarea en gros a cerealelor și îndeplinea, în același timp, funcții bancare [24, p. 156].

De asemenea, firma comercială *Drutman și Epelibaum* din Chișinău vindea articole de galanterie la Moscova, Varșovia, ș.a., având la începutul secolului un venit de 150 mii ruble. Comerțul de manufactură a negustorului chișinăuean Solomon Nirenberg atinge suma de 125 mii ruble, comerțul cu lemne era realizat de firmele lui I. Grabois, S. Felidman, I. Zonis, I. Braunștein, M. Bujaker [25] ș.a., a căror venituri depășeau, în 1901, suma de 100 mii ruble [26, p.201].

Analizând volumul comerțului permanent al orașului Chișinău în anul 1903, istoricul V. Jukov constată, că acesta constituia 27 milioane ruble [27, p.142]. Pe de altă parte, același autor evidențiază faptul, că volumul comerțului de prăvălie deținea cea mai mare importanță: doar în anul 1901 în Chișinău acesta se egala cu 22,1 milioane ruble (pentru comparație, același tip de comerț în orașul Izmail era de 2,3 milioane de ruble din volumul total al comerțului, în Bender și în Akkerman de câte 1,9 milioane ruble). De altfel, repartizat pentru un locuitor al orașului, în anul 1901, volumul comerțului de prăvălie era de 194 ruble [28, p.203].

În ceea ce privește conținutul comerțului, din volumul de peste 22 milioane indicate, cel mai mult revenea vânzărilor en gros și cu amănuntul ale produselor de manufactură, rochiilor și încălțăminte (6,2 milioane ruble), după care urmează operațiile bancare (5,2 milioane ruble), vânzarea obiectelor de uz casnic: băcănie, tutun, cărbune, lemne, veselă, sticlă, mobilă, etc. (3,8 milioane ruble), consumul din cârciumi, restaurantele, beciuri (1,6 milioane ruble), cel de cerealele (1,2 milioane ruble), realizarea mașinilor agricole, lână, butoaie (0,9 milioane ruble) [29, p.204].

Analizând co-raportul dintre comerțul intern și cel extern, constatăm, că în anul 1899, comerțul intern al orașului reprezenta 84% din cel al județului Chișinău (în decursul acestui an au fost importate mărfuri în sumă de 8 milioane puduri din cele 9,5 milioane înregistrate pe județ). Au fost importate într-o cantitate mai mare: lemne (2,7 milioane puduri), bogății subterane (2,3 milioane puduri) și produse agricole (2,0 milioane puduri). Cât privește comerțul extern al orașului, acesta reprezenta aproximativ 30% din cel al județului. Cele mai multe mărfuri exportate reveneau produselor agricole (1,6 milioane puduri) [30, p.194].

Comerțul extern al orașului se realiza, de regulă, pe linia de cale ferată Ungheni-Bulboaca (această linie realiza 30% din comerțul extern al zonei centrale a Basarabiei). Printre produsele cele mai frecvent exportate figurează fructele și legumele, pâinea și vinurile. Astfel, doar în anul 1901, în județul Chișinău au fost produse 4 milioane de căldări de vin, dintre care 0,5 milioane - în oraș. Dintre acestea, 20% erau utilizate pe piața internă, restul – erau exportate. De evidențiat, că prețul unei căldări cu vin de consum curent varia între 15-25 copeici și până la 2 ruble; iar pentru o căldare de vin maturat se plăteau între 60-80 copeici și 2-10 ruble. Vinurile din Chișinău erau exportate în unele orașe ale Rusiei (Podolsk, Cherson, Harkov, Petersburg), în Țările Baltice, precum și în Franța [31, p.173].

De asemenea, un loc important în județul Chișinău îl deținea comerțul cu vite. În anul 1901, în întregul județ au fost comercializate 240 mii capete, dintre care 126 mii - ovine. Produsele animaliere (carne, brânză, cașcaval, unt, etc.) erau vândute în Rusia, Germania, Austro-Ungaria, Franța, Turcia, Belgia, Olanda, Egipt, Italia.

Prețul mediu de vânzare a unui pud de carne în Basarabia constituia, în mediu 2,80 ruble, în timp ce la Petersburg era de 4 ruble, iar la Londra – 9 ruble [32, p.186].

În pofida existenței unui comerț intens, cercetătorii acestei probleme remarcă faptul, că piața de desfaceri existentă în Chișinău nu permitea întotdeauna o bună plasare a produselor industriale și, prin urmare, acestea erau utilizate într-o măsură mai mică de consumatorul intern [33, p.6-14], în comparație cu alte orașe europene (în anul 1900, volumul comercial pe cap de locuitor în era de 85 ruble, în timp ce în Anglia acesta constituia 420 ruble, în S.U.A. – 380, în Germania – 290, iar în Franța – 220 ruble) [34, p.155].

Analiza veniturilor întreprinderilor, ne demonstrează faptul, că acestea variau în funcție de direcția de activitate, de numărul angajaților, cât și de mărimea acestora. Conform datelor, la începutul secolului, venitul mediu anual al unei întreprinderi era de 2372 ruble, iar din cele 46 de instituții ale orașului, doar 3 activau fără ucenici, restul - aveau între 1 și 8 muncitori. Venitul mediu săptămânal al proprietarului era de aproximativ 13 ruble și 78 copeici [35, p.132].

În anul 1903 în orașul Chișinău a fost înregistrată creșterea numărului acestora până la 59 întreprinderi industriale, care fabricau și realizau anual produse în sumă de 2 milioane ruble [36, p.105]. Printre cele mai semnificative, figurau: atelierul de fabricare a teracotei, cărămidei și altor materiale de construcție aparținând lui R. Kaliveit, deschis încă în 1890. În anii 1900-1901 acesta avea 24 angajați care au fabricat materiale de construcție în sumă de 9,7 mii ruble. Puțin mai mică era întreprinderea lui A Gughel, unde lucrau 15 persoane, care în același an, au realizat produse în sumă de 6,4 mii ruble [37, p.77].

De asemenea, fabrica de macaroane care aparținea lui M. Kogan avea în aceeași perioadă 45 muncitori care au realizat produse în sumă de 390 mii ruble; moara negustorului I. Ghendrih avea 24 angajați și un venit anual de 131, 3 mii ruble; la fabrica de vinuri a lui A. Zaharin, lucrau mai mult de 30 persoane, etc. [38, p. 96-99]. Acestora li se adăuga magazinul de galanterie al E. Bakova, care a realizat în anul 1902 mărfuri în sumă de 70 mii ruble, iar veniturile proprietarei în același an au constituit 8,4 mii ruble [39, p.146].

În ce măsură veniturile obținute de locuitorii orașului puteau acoperi cheltuielile? În continuare ne propunem să evidențiem particularitățile raportului dintre venituri și cheltuieli ale tuturor orașenilor, în funcție de categoria socială și de ocupația permanentă exercitată.

Nivelul de trai al majorității populației orașului depindea de capacitatea de cumpărare a strictului necesar în baza salariului lunar al fiecărui locuitor, indiferent de categoria socială sau de îndeletnicire.

Conform datelor statistice ale perioadei, salariul mediu al unui muncitor din Basarabia a variat în perioada dată astfel: în anul 1900 acesta era de 133,21 ruble, în 1905 - de 138,52 ruble, în 1910 – 178,81 ruble, iar în 1913 – de 136,85 ruble [40, p.126].

Salariul lunar al fiecărui individ varia în funcție de domeniul de activitate, de instituție, de sex și de vârsta persoanei, oscilând între 8 și 50 ruble. Astfel, salariul mediu anual al unui muncitor angajat în prelucrarea lânii era de 300 ruble, al celui ce prelucra metalele – 185 ruble, în industria chimică – 280 ruble, industria lemnului –

100 ruble, la fabricile de mobilă – 300 ruble, la fabrica de cărămidă – 164 ruble, al unui angajat la moară – de 200 ruble, iar al unuia de la tipografie – de 237 ruble [41, p.127].

În anul 1913 salariul mediu anual a crescut considerabil în dependență de domeniul de activitate al muncitorului: astfel, un angajat din industria lemnului primea în mediu anual 200 ruble, din industria de prelucrare a metalelor – 284 ruble, industria alimentară – 254 ruble, industria chimică – 460 ruble, de la fabrica de cărămidă – 316 ruble, un electric – 630 ruble. De menționat, că dacă în anul 1900 salariul mediu anual în Basarabia era de 180 ruble, crescând în anul 1913 până la 235 ruble, iar către 1914 la 294 ruble, atunci în 1915, din cauza războiului, acesta a coborât la cel din 1900 de 184 ruble [42, p.127].

Negustorii și angajații în activități comerciale mărunte primeau și mai puțin. Astfel, venitul mediu anual al acestora nu depășea 100 ruble. Acesta era mai înalt în cazul fotografilor, brutarilor, ceasornicarilor, giuvaergiilor, fierarilor, care primeau în mediu anual un salariu de 250-400 ruble, în timp ce mai puțin remunerați pentru munca prestată erau cizmarii, sobarii, etc. Femeile primeau un salariu mai mic în comparație cu bărbații. Astfel, 43,2% din cusătorese primeau mai puțin de 100 ruble anual, iar restul - nu mai mult de 400, 21,7% din spălătorese primeau mai puțin de 100 ruble, iar restul – nu mai mult de 400 ruble, etc. [43, p.131].

După cum remarcă cercetătorul N. Babilunga, de regulă, salariul săptămânal al unui ucenic angajat în atelierul meșteșugărești era de 5 ruble 50 copeci; acesta varia între 4 și 10 ruble, deoarece printre aceștia puteau fi atât copii, cât și meșteri calificați. Un ucenic primea în mediu anual 50 ruble (fără întreținere). Cu toate acestea, munca la oraș era mai înalt remunerată decât cea de la sat. Pentru comparație, același meșteșugar, care activa într-un atelier de cizmărie la sat, primea în 1912, între 50-100 și 200 ruble, un fierar sau un sudor – 30-50 – 200-300 ruble, cusătăresele - între 50-100 ruble, etc. [44, p.133].

Cât privește salariul mediu zilnic în orașul Chișinău acesta a evoluat astfel: dacă în 1866 era de 50 copeici, iar în 1901 – 70 copeici, către anul 1904 – crește până la 90 copeici [45, p. 213]. Prețul muncii depuse de un simplu locuitor al orașului Chișinău timp de o zi, este și mai mic (conform tabelului 1), [46, p.6].

Tabelul 1

Tabloul de prețuri pe ziua de muncă în orașul Chișinău, anii 1913-1916 (în ruble)*

Categoriile de muncitori	A N I I							
	1913		1914		1915		1916	
Bărbați	0,5	1,0	0,6	1,0	1,0	1,5	1,5	4,0
Femei	0,4	0,71	0,4	0,8	0,6	1,0	1,0	3,5
Copii	0,25	0,61	0,35	0,6	0,4	0,75	0,6	2,5
Bătrâni	0,35	0,61	0,35	0,6	0,4	0,7	0,6	3,0
Căruțe cu doi cai și conducător	2,0	2,51	2,51	3,5	4,0	5,0	5,0	25,0
Prețul mediu	0,70	1,08	0,84	1,30	1,28	1,79	1,74	7,60

* Така на дрова, утвержденная Г. Бессарабским Губернатором 28 ноября 1915 года, Ведомости Кишиневской Городской Думы, nr. 69, decembrie, 1915.

Datele expuse în tabel includ anii 1913-1916. Mai puțin plătiți erau copii, bătrânii și femeile, adică categoriile vulnerabile ale populației. În schimb, era solicitată munca bărbaților sănătoși, și îndeosebi, a celor care dispuneau de animale de tracțiune, care valora de 4-5 ori mai mult. Dacă în anul 1913 pentru o căruță cu doi cai și conducător era achitată suma de 2-2,5 ruble pentru o zi de muncă, atunci după primul război mondial, în aceleași condiții acesta era plătit cu până la 25 ruble, ceea ce însemna cam de zece ori mai mult [47, p.6]. În același timp, rămân aproape neschimbate sumele încasate pentru ziua de muncă de către femei, copii și bătrâni (copiii erau plătiți în anul 1913 cu 0,25-0,6 ruble, iar în 1916 – între 0,6-2,5 ruble; bătrânii primeau în mediu în 1913 – 0,35-0,6 ruble, iar în 1916 – 0,6-3 ruble, iar femeile erau remunerate cu 0,4-0,7 ruble în 1913 și 1-3,5 ruble în 1916), [48, p.6]. Considerăm, că sumele indicate reprezintă de fapt munca fizică prost plătită, deși aceasta se desfășura, în majoritatea cazurilor, în condiții dificile.

Având în vedere faptul, că în perioada anilor 1900-1914 prețurile la produsele de primă necesitate au crescut cu până la 31%, iar în 1915 cu aproximativ 75,4% [49, p.127], salariul locuitorilor orașului Chișinău era cheltuit în cea mai mare parte în această direcție.

În același timp, dacă coșul minim de consum în Basarabia constituia la începutul secolului trecut, 18 ruble pe lună pentru fiecare persoană, în Chișinău nivelul de viață era mai scump. Astfel, în 1904 un pud de pâine costa 2 copeici, un kilogram de carne – 10 copeici, unul de zahăr – 15, 1 litru de gaz lampant – 4 copeici, iar 1 kilogram de sare – 1 copeică. O căldare de vin în județul Chișinău costa 70 copeici, un pud de făină – 84 copeici, un kilogram de pește – 4 ruble 50 copeici, un litru de ulei – 13 ruble, lemne – 10 copeici, cărbune – 20 copeici. Suma totală a produselor evidențiate se ridică la aproximativ 80 de ruble. Aceasta era completată de plata medie lunară pentru un apartament cu o cameră, care era de 40 ruble [50, p.80].

Deși salariul mediu lunar al un reprezentant de categorie medie a populației acoperea coșul minim de consum și chiar îl depășea, totuși, în condițiile în care acesta era nevoit să-și întrețină familia, banii primiți de cele mai multe ori nu erau suficienți pentru a acoperi cheltuielile, astfel încât acesta era de multe ori nevoit să-și schimbe caracterul ocupației și regimul de muncă.

Cele mai mari cheltuieli erau preconizate de chișinăueni pentru cumpărarea produselor alimentare. Printre acestea, de cea mai mare necesitate era pâinea. În mediu, fiecare orășean cumpăra anual 12 puduri de pâine. Aceste cheltuieli erau secundate de cele rezervate pentru îmbrăcăminte și încălțăminte. În condițiile în care mentalitatea orășeanului era de a arăta bine, de a urmări tendințele vestimentare în vogă ale perioadei și de a se adapta lor, acesta era gata să dea chiar și jumătate din salariu. Astfel, dacă în Basarabia, în ansamblu, cheltuielile pentru îmbrăcăminte atingeau 11-15%, în Chișinău acestea constituiau 25%, egalându-se cu produsele alimentare [51, p.130-131].

Asigurarea proastă și nivelul scăzut de trai al majorității populației orașului erau însoțite de condițiile dificile de muncă. Ziua de muncă dura în mediu 10-12 ore și chiar până la 16 ore de muncă zilnic, iar uneori și mai mult, cum ar fi, de exemplu, angajații *Cuptorului de pâine din Chișinău*, care lucrau în mediu 18 ore pe zi [52, p.133].

Intensitatea muncii, lipsa tehnicii elementare de asigurare și a sistemelor de ventilare, condițiile antisănătore se întâlneau practic la majoritatea întreprinderilor și fabricilor. În unul din rapoartele timpului se menționa, că: «particularitățile muncii unui fochist nu-i permiteau acestuia, după 12 ore de muncă, în intervalul de trecere de la un schimb la altul, nici să se odihnească, nici să mănânce...» [53, p.128]. La unele întreprinderi și fabrici condițiile de muncă erau distrugătoare pentru angajați, din cauza umidității, murdăriei, lipsa iluminării și a sistemelor de aerisire, cât și inexistența acordării ajutorului medical în caz de necesitate [54, p.129].

În același context, este descrisă o zi de muncă a unui angajat la fabrica de producere a articolelor de marochinărie: «...o muncă grea, prost plătită, și, cel mai important, murdară... Mirosul era distrugător, el se îmbiba în îmbrăcăminte atât de mult, încât o persoană neobișnuită cu un astfel de miros nu putea rămâne mai mult de 10 minute în atelier...2 [55, p.82].

În afara subvențiilor bănești acordate, autoritățile interveneau și la nivel administrativ pentru a îmbunătăți condițiile de trai și de muncă ale locuitorilor orașului. Astfel, *Decretul din 15 noiembrie 1906*, publicat în *Monitorul oficial* din 1906, conținea o serie de modificări ale condițiilor de muncă ale diferitor categorii sociale [56, p. 210]. Articolul 1894, care se referea la stabilimentele comercialo-industriale și articolul 1895, referitor la stabilimentele meseriașilor, prevedeau o serie de modificări privind ocrotirea copiilor, minorilor și femeilor; se introduc în codul penal noi articole la acest capitol. De asemenea, decretul menționat prevedea între altele, unele pedepse pentru încălcarea regulamentului: «Directorul stabilimentului de meserie sau comercial care va contraveni dispoziției legilor și ordonanței obligatorii referitoare la durata lucrărilor și împărțirea lucrului cu privire la copii, minori și femei, se pedepsește cu închisoare până la o lună sau cu amenda pecuniară de 100 ruble» [57, p.210].

În concluzie, la sfârșitul secolului al XIX-lea – începutul secolului al XX-lea ocupațiile chișinăuenilor s-au diversificat, îndeosebi, ca urmare a apariției unor noi ramuri ale economiei, a creșterii rolului industriei și comerțului, cât și a modificării condițiilor de muncă. Veniturile orașenilor proveneau din surse și activități variate, iar cheltuielile s-au amplificat ca urmare a unor necesități cotidiene, determinate de intensificarea procesului de modernizare a orașului.

Referințe

1. Жуков, В.И., Города Бессарабии (1861-1900), Кишинев, 1975.
2. Первая всеобщая перепись населения Российской империи, 1897 год, III Бессарабская губерния, 1905.
3. Бабилунга, Н.В., Промышленность Бессарабии в конце XIX-го – начале XX-го века, Кишинев, 1985.
4. Ibidem.
5. Ibidem.
6. Жуков, В.И., Города Бессарабии (1861-1900), Кишинев, 1975.
7. Enciu, N., Basarabia în anii 1918-1940. Evoluție demografică și economică, Chișinău, 1998.
8. Бабилунга, Н.В., Промышленность Бессарабии в конце XIX-го – начале XX-го века, Кишинев, 1985.
9. Жуков, В.И., Города Бессарабии (1861-1900), Кишинев, 1975.
10. Первая всеобщая перепись населения Российской империи, 1897 год, III Бессарабская губерния, 1905.
11. Жуков, В.И., Города Бессарабии (1861-1900), Кишинев, 1975.
12. Ibidem.
13. Бессарабия. Географический, исторический, статистический, экономический, этнографический, литературный и справочный сборник, под редакцией П. А. Крушевана, Москва, 1903.
14. Первая всеобщая перепись населения Российской империи, 1897 год, III Бессарабская губерния, 1905.
15. Ibidem.

16. A.N.R.M., fond 2, nr. inv. 1, p. V, dosar 9437, Материалы заседаний очередного Бессарабского губернского дворянского собрания 1913 г. – 1915 г.
17. A.N.R.M., fond 791, nr. inv. 1, dosar 1, Главная книга торгового дома П.И.А. Синадино за 1910 год.
18. Жуков, В.И., Города Бессарабии (1861-1900), Кишинев, 1975.
19. Ibidem.
20. Enciu, N., Basarabia în anii 1918-1940. Evoluție demografică și economică, Chișinău, 1998.
21. Жуков, В.И., Формирование и развитие буржуазии и пролетариата Бессарабии (1812-1900), Кишинев, 1982.
22. Ibidem.
23. Ibidem.
24. Жуков, В.И., Города Бессарабии (1861-1900), Кишинев, 1975.
25. A.N.R.M., fond 2, nr. inv. 1, p. V, dosar 8977, Дело о торговой деятельности жителя города Кишинева Бужакера М. Л. 23.03.1910-22.04.1910.
26. Жуков, В.И., Города Бессарабии (1861-1900), Кишинев, 1975.
27. Жуков, В.И., Формирование и развитие буржуазии и пролетариата Бессарабии (1812-1900), Кишинев, 1982.
28. Жуков, В.И., Города Бессарабии (1861-1900), Кишинев, 1975.
29. Ibidem.
30. Ibidem.
31. Ibidem.
32. Жуков, В.И., Формирование и развитие буржуазии и пролетариата Бессарабии (1812-1900), Кишинев, 1982.
33. Giurgea, E., Problemele industriei viitoare a Basarabiei // Basarabia economică, nr. 2-3, 1919.
34. Жуков, В.И., Города Бессарабии (1861-1900), Кишинев, 1975.
35. Бабилунга, Н.В., Промышленность Бессарабии в конце XIX-го – начале XX-го века, Кишинев, 1985.
36. Жуков, В.И., Города Бессарабии (1861-1900), Кишинев, 1975.
37. Ibidem.
38. Ibidem.
39. Жуков, В.И., Формирование и развитие буржуазии и пролетариата Бессарабии (1812-1900), Кишинев, 1982.
40. Бабилунга, Н.В., Промышленность Бессарабии в конце XIX-го - начале XX-го века, Кишинев, 1975.
41. Ibidem.
42. Ibidem.
43. Ibidem.
44. Ibidem.
45. Жуков, В.И., Города Бессарабии (1861-1900), Кишинев, 1975.
46. Такса на дрова, утвержденная Г. Бессарабским Губернатором 28 ноября 1915 года, Ведомости Кишиневской Городской Думы, nr. 69, decembrie, 1915.
47. Ibidem.
48. Ibidem.
49. Бабилунга, Н.В., Промышленность Бессарабии в конце XIX-го - начале XX-го века, Кишинев, 1975.
50. Жуков, В.И., Города Бессарабии (1861-1900), Кишинев, 1975.
51. Ibidem.
52. Бабилунга, Н.В., Промышленность Бессарабии в конце XIX-го - начале XX-го века, Кишинев, 1975.
53. Ibidem.
54. Ibidem.
55. Жуков, В.И., Города Бессарабии (1861-1900), Кишинев, 1975.
56. Extras din Aviz. Nr. 178, al ședinței Comisiei juridice a Basarabiei, din 9 decembrie 1919// Buletinul Cercului de Studii și propagandă cooperatistă pentru Basarabia, nr. 2, august 1920.
57. Ibidem.

**1913 РІК В ІСТОРІЇ АНАРХІСТСЬКОГО РУХУ В УКРАЇНІ:
ДО ПИТАННЯ ПРО «ЗНИКНЕННЯ АНАРХІСТСЬКОЇ ЗАГРОЗИ»**

В.А. САВЧЕНКО,

канд. іст. наук, доц.,

Одеський державний університет внутрішніх справ

(Україна)

Сучасні нечисленні дослідники анархістського руху початку ХХ ст. в Україні (і взагалі в Російській імперії) вказують на різні хронологічні межі етапів анархістського руху, які вони пов'язують із посиленням або занепадом анархістської «практики» на цих теренах. Історики радянської доби твердили, що анархістський рух перейшов до своєї кризової фази і майже повного зникнення вже із середини 1907 року. Це твердження не суперечило ленінсько-сталінській концепції першої російської революції 1905-1907 рр., за якою після «офіційного» закінчення революції, не міг не занепадати будь-який антиімперський рух.

Радянські історики В.В. Комін і С.Н. Канів вважали піком анархістської діяльності 1906 р., вказуючи, що цей рік дав «максимум» анархістської згуртованості – 73 групи (треба вважати, що радянські історики боялися «перебільшити» анархістські впливи на робітничий клас і мусили показувати анархізм «блідою тінню» революції), спеціаліст з історії анархізму В.В. Кривенький, спираючись на дані департаменту поліції і міністерства юстиції, вважав, що найбільшого «розквіту» анархісти у Російській імперії досягли в 1907 р., вказуючи на 157 груп у 117 населених пунктах, зазначаючи, що ще, вірогідно, до цієї цифри можна додати 26 анархістських груп, діяльність яких можливо чітко прослідкувати за допомогою досліджених ним архівів [1, с.41-43].

Згодом історики «продовжили життя» анархістському рухові – російська дослідниця В. Смірнова доводить, що на Дону в 1908-1909 рр. «... в умовах вимушеної бездіяльності всіх інших революційних партій (у результаті арештів більшості членів організацій соціалістів-революціонерів і РСДРП) організація анархістських груп стала найбільш доступною можливістю висловлення невдоволення з боку трудящих... Вони взяли на себе роль «вождя мас» у період спаду революції, коли інші партії не мали можливості цього зробити. Внаслідок цього анархічний рух Дону отримав у відомому сенсі масовий характер» [2, с.16]. Вона твердить, що анархістський рух на Дону «припинився» тільки у 1912 р.

У 1910-1913 рр. у поліцейських звітах вказується про небезпечну для влади тенденцію – повернення анархістів, які вже відбули свій термін покарання в заслання або в'язниці і залучення їх до активної підпільної роботи в українських губерніях. Це повернення перманентно підсилювали анархістські групи. Анархістський рух в українських губерніях продовжував існувати у

відносно стабільну для царату епоху в 1908-1913 рр., коли економіка імперії стрімко розвивалася, а політичний радикалізм виходив із моди, коли ПСР и РСДРП опинилися у стані ідейної і організаційної кризи. На півдні України цей рух був більш потужним, ніж в інших регіонах імперії. Хоч, можна твердити, що після періоду активного зростання і розвитку анархістського руху (1904-1908), почався період його поступового занепаду (літо 1908 – літо 1913). І тільки середина 1913 р. стала фіналом діяльності багатьох анархістських груп, що залишилися до цього часу. Проте послаблення (або зникнення) анархістського руху не відбувалося миттєво, зайняло не менше п'яти років, впродовж яких фіксувалися злети і падіння впливу анархізму на маси, організаційні мутації та зміни тактики боротьби. Недоліки анархістського руху (нехтування політичними формами боротьби, відсутність партії і великих організацій, відсутність фіксованого членства в організаціях і брак дисципліни) в цей час виявлялися перевагами, оскільки поліцейські провокації і зрадництво скоріше підточували великі партійні структури із фіксованим членством. Поліція виявляла повне безсилля у боротьбі з дрібними анархістськими підпільними групами, з анархістами-індивідуалістами, з іллегальними актами автономних анархістських угруповань.

Розгроми поліцією низки великих анархістських утворень в українських губерніях в 1908 р. не призвів до повного занепаду анархістського руху, до самоліквідації вже існуючих місцевих груп. На місце арештованих або загиблих борців ставали нові, захоплені романтикою самопожертви. Анархісти більше уваги стали приділяти конспірації і діяти дрібними терористичними групами, відмовившись від сталих організаційних зв'язків. У цей час вони стали більш невловимі для поліції, тому, помилково, в деяких поліцейських звітах передчасно вказувалося, що анархістські групи ліквідовано в 1909 р. або в 1910 р. в тій чи іншій губернії. Це був показник чиновничої показухи, ніж реального стану речей. До того поліцейські чини з 1909 р. почали вважати анархістські групи, що займалися експропріаціями, як кримінальні, щоб позбавити анархістів-іллегалістів існуючих привілеїв майбутніх політичних в'язнів. Треба врахувати і те, що до 1911 р. анархісти розчарувалися у тактиці «прямих дій» і налаштовували своє підпілля на копітку таємну роботу серед трудящих мас.

Розглядаючи діяльність анархістських груп 1910 р. у Російській імперії, В. Кривенький вказує 17 анархістських груп у 15 населених пунктах (з вірогідністю існування ще 20 груп у 19 населених пунктах), 1911 р. вказується 21 група, 1912 р. – 12 груп, 1913 р. – всього 9 [3, с.222]. В. Кривенький фіксує зникнення анархістського руху в 1910 р. (порівняно із 1907 р.) в 109 населених пунктах. Такий результат штовхає дослідника до висновку про повний занепад руху. Але ці дані ще потребують перевірки і уточнень. Як показують дослідження, цифри стосовно 1912-1913 рр., що були наведені В. Кривеньким, не відповідають дійсності, бо тільки в українських губерніях можна впевнено казати про 12-15 груп анархістів у цей період. Відомо також, що в той час групи анархістів, крім України, фіксувалися в Москві і С.-Петербурзі, у Царстві Польському, в Прибалтиці і Сибіру, на Кавказі і Дону. З впевненістю можна

казати про існування анархістських груп (на початок 1913 р.) не менш, ніж у 30 населених пунктах Російської імперії.

Більшість анархістських груп в Україні (в 1912 - на початку 1913 р.) діяли в Катеринославській губернії (у 7 населених пунктах). Влітку 1912 р. анархісти цієї губернії навіть планували провести конференцію в Катеринославі і об'єднати всі групи. Відома добре озброєна група анархіста Куща, що проводила експропріації в Катеринославській губернії (вірогідно, ця група базувалася на місцевих підпільних осередках анархістів в Катеринославі і Олександрівську) та розробляла план підриву імператорського потягу. Ця група була ліквідована тільки влітку 1913 р. під час нападу на поштовий потяг [4, с.177]. Відома активна експропріаторська діяльність окремих груп в регіоні Донбасу: юзівська група, де проходив анархістську «практику» майбутній махновець Лев Задов-Зеньковський (екси в Маріуполі, Дебальцево, Рутченкове), групи на Сербенівському руднику, в районі Слов'яносербська, в Маріуполі. Ці групи були розгромлені поліцією на початку 1913 р. [5].

Приблизно в той же час (а не в заявленому істориками 1909 р.) тимчасово припиняє своє існування відома Гуляйпільська група анархістів-комуністів, але продовжує існувати сусідня селянська група анархістів-комуністів у с. Новоспасівка на чолі з В. Білашом [6]. Очевидно, таємні групи збереглися і в інших районах України, де анархісти формували селянські групи – південь Київщини, Херсонщина. Анархістські групи у глибокому підпіллі продовжують існувати у 1912 р. у Києві та в районі так званого «революційного вікна в Європу» у прикордонній зоні Хотин – Новосельці, де контрабандисти, часто-густо були за сумісництвом анархістами-іллегалістами [7].

В Одесі в 1912 – на поч. 1913 р. існувало кілька анархістських груп: «Южно-русская группа анархистов-коммунистов «Смерть буржуазии – жизнь рабочим», група анархістів-комуністів на чолі не встановленого поліцією матроса з броненосця «Потьомкін» за прізвиськом «Потьомкінець», група анархістів-синдикалістів Л. Вольфензона [8]. У серпні 1911 р. в Одеському порту стався страйк, який підтримали водники Чорного моря, Азовського моря, Дунаю, Дніпра. Страйком відновив підпільну профспілку моряків «Реєстрація», а анархісти-синдикалісти (разом із соціал-демократами та есерами) створили нелегальний «Союз чорноморських моряків», на кораблях і серед портових робітників посилюється пропагандистська діяльність анархістів [9]. Тоді ж анархісти діяли і у таємних структурах «Всеросійського Залізничного Союзу», що мав свої осередки на теренах України.

Моряки-чорноморці не тільки допомагали транспортувати зброю, вибухівку та літературу (головний канал отримання нелегальної анархістської літератури революціонерами Півдня України із Західної Європи та Османської імперії), а й намагалися відновити акти економічного терору. В 1911-1912 рр. в Одеському порту діяла група анархістів під керівництвом О. Лаврушина. Групи анархістів фіксувалися в Аккермані, Ізмаїлі, Керчі, Миколаєві, Севастополі, Херсоні. До початку 1913 р. революційна пропаганда вийшла за межі матроського середовища – анархіст А. Гольцман організував в Одесі

підпільний Союз робітників-теслярів. Анархісти погрожували підірвати пароплави РОПТ, захоплювати пароплавні каси [10, арк.129].

Одним з організаторів «Союзу Чорноморських моряків» став анархіст-синдикаліст М. Адамович (В Одесі серед провідників «Союзу» були С. Шахворостов, І. Борзенко-Москаленко – матроси Чорноморського флоту, анархісти. Наприкінці 1911 р. М. Адамович започаткував у Стамбулі видання підпільної революційної газети «Моряк», ставши першим її редактором. «Моряк» друкувався накладом в 3 тис. примірників та поширювався в усіх портах Чорного та Азовського морів. У лютому 1912 р. у Стамбулі був створений Закордонним Центром «Союзу Чорноморських моряків» (голова М. Адамович), у 1913 р. редколегія газети, «Реєстрація» та Закордонний центр переїхали до Олександрії (Єгипет). У серпні 1912 р. «Союз Чорноморських моряків» планував організувати Загальноросійський Союз морських та річкових суднових команд, перенесений на весну-літо 1913 р. Тільки в Чорноморсько-Азовського басейні прихильників цього союзу було більше, ніж 2 тис. матросів з 70 кораблів [11].

Але у травні 1913 р. російський консул в Олександрії домігся арешту керівників «Союзу Чорноморських моряків». Поліція конфіскувала майно редакції «Моряк», архіви і листування, що призвело до масових арештів до 200 активістів по портах Чорного і Азовського морів, пересічних членів морської профспілки, анархістів-синдикалістів, які працювали з «Союзом Черноморских моряков» [12]. Арешти середини 1913 р. анархістів, призвів до ліквідації останніх анархістських формувань в Україні. Вірогідно, що до жовтня 1913 р. в Україні залишилося тільки дві анархістські групи (в Одесі і Новоспасівці).

Про значні зрушення у подоланні революційного екстремізму в імперії говорить той факт, що у червні 1913 р. майже всі районні (регіональні) охоронні відділення було скасовано (вони збереглися тільки в С.-Петербурзі, Москві, Варшаві), зникла мережа секретних агентів. Царат таким кроком відзначив остаточну перемогу над революційним екстремізмом, в якому анархістські організації грали одну з головних ролей. В 1914 р. Департамент поліції констатував повне припинення анархістської діяльності в імперії.

В добу революції 1905 – 1907 рр. гучні теракти та анархістська практика були прийняті частиною суспільства з інтересом і схваленням. Воно сприймало і виправдовувало терор як невід'ємну частину боротьби за «світле майбутнє». Інтелігенція, капіталісти, робітники і селяни спочатку підтримували тероризм, спонсорували бойовиків, надаючи їм моральну підтримку. Проте, кількість жертв терору постійно зростала, теракти перестали вражати обивателя своєю новизною, послаблювалася фінансова та моральна підтримка терору, який, деградує, перетворювався на аполітичне явище. Але, терор і листівки не змусили основну масу населення включитися в боротьбу з самодержавством. Суспільство розчарувалось в екстремістах після усвідомлення «азефщини» – розкриття міфу про «підпільну Росію», що знайшло літературне відображення в романі Б. Савенкова (Ропшина) «Те, чого не було» (1912). Причину затухання анархістського руху треба шукати в банкрутстві тактичних і стратегічних установок, у змінах у суспільній свідомості суспільства Російської імперії.

Надавши радикалам моральну санкцію на продовження боротьби, обивателі самоусунулися від участі в протиборстві влади і революціонерів. Терор з боку влади, масові арешти прихильників, пасивність більшості трудящих, змусило анархістів змінювати тактику, що призвело їх до відмови від зайвої «самореклами» і до зовнішнього «зникнення» анархістського руху.

Література

1. Кривенький В. В. О численности и размещении анархистских организаций накануне и в период российской революции 1905 – 1907 гг. // – М., 1988. ИНИОН. №36936.
2. Смирнова В. К. Анархисты на Дону: 1905-1921 гг. автореферат диссертации Ученая степень кандидат исторических наук. Ростов-на-Дону. 2003.
3. Кривенький В. В. Анархисты // Политические партии России: история и современность. – М., 2000.
4. Лебеденко А. М. История анархизма в Украине (конец XIX - начало XX вв.). – К, 1995, с.177).
5. Яруцкий Л. Евреи Приазовья. – Мариуполь, 1996, с.84-101; Центральний державний історичний архів України (ЦДІА України). Ф. 347. Оп 1. Спр. 1270.
6. ЦДІА України. Ф. 313. Оп. 2. Спр. 3006.
7. ЦДІА України. Ф. 275. Оп 1 Спр. 2734. – С. 2 - 14; Ф. 301. Оп. 1. Спр. 1421. -С. 86.
8. ЦДІА України. Ф. 385. Оп. 1. Спр. 3085.
9. Адамович М. П. На Черном море (Очерки прошлой борьбы). - М., 1928.
10. Государственный архив Российской федерации. – Ф. 102. – Оп. 260. – Спр. 30.
11. Волков Е. З. Волков Е. З. Среди моряков и речников торгового и военного флота (1906 - 1914 гг.). – М. – Пг., 1923. С. 219-234; Адамович М. П. (К. Арл) «Моряк» и моряки перед судом // Материалы по истории профессионального движения в России. - М., 1924, Сб. 2, – С. 199-210; Из истории газеты «Моряк»// Моряк (Одесса). – 1921. – 26 апреля, – 25 мая, – 23 июня; Архів УСБУ в Одеській області. – Ф. П. Д. 16330 – п.
12. Беляков В. В. Роль гуманитарных связей в межкультурном взаимодействии России и Египта (кон. XIX – сер. XX в.). Автореферат диссертации доктора ист. наук. – М., 2003. Шляхов О. Б. Діяльність політичних партій серед моряків торговельного флоту Азовсько-Чорноморського басейну на початку XX ст. // Наукові праці історичного факультету Запорізького державного університету. – Запоріжжя, 2003. – Вип. 15. – С. 125-135.

УДК 94(477.74-21):373.58:82-94 “1868/1910”

«ЩОДЕННИК ГІМНАЗИСТКИ» ЯК ДЖЕРЕЛО З ІСТОРІЇ ПОВСЯКДЕННОСТІ СЕРЕДНІХ ЗАКЛАДІВ ОСВІТИ НА МЕЖІ ХІХ-ХХ ст.

Ж.М. СЕРДЮК,
аспірант,

Одеський національний університет імені І.І. Мечникова

Т.В. ДУЗЬ,

учитель-методист,

Одеська Маріїнська гімназія

(Україна)

Останнім часом збільшилась кількість досліджень, що присвячені історії жіночої освіти. Особливо актуальні відомості про становлення та розвиток її середнього етапу, який довго залишався невисвітленим у науковій літературі. Незважаючи на численні публікації з теми, окремі її аспекти залишаються невідомими. Так, на жаль, досі бракує даних про буденні стосунки дівчат у школі, про їх побутове життя, взаємовідносини у сім'ї, плани на майбутнє тощо. Архівні матеріали та опубліковані джерела володіють сухими фактами з шкільного життя, статистичними даними, залишаючи майже нерозкритими особистості учениць. Дещо поповнює брак такої інформації щоденник невідомої дівчинки, який зберігається в музеї Одеської Маріїнської гімназії. До теперішнього часу матеріали щоденника залишались недослідженими.

Метою статті є дещо поповнити уявлення про повсякденне життя перших жіночих середніх шкіл на основі аналізу виявленого письмового джерела. До завдань роботи можна віднести огляд діяльності першого жіночого середнього закладу в Одесі – Маріїнської гімназії та аналіз щоденника учениці однієї з інших подібних гімназій міста.

В Одесі у досліджуваний період діяли дві громадські жіночі гімназії – Маріїнська, яку ще називали першою, та друга міська жіноча гімназія, реорганізована з прогімназії 1884 р. [9, с.16]. Також існували численні приватні жіночі навчальні заклади. Після скасування у 1857 р. існуючих обмежень на розвиток приватної освіти їх кількість значно зростає [8, с.182]. Маріїнська гімназія, заснована 1868 р. Одеською міською думою, відразу ж потрапила під пильний нагляд громадськості.[10, с.40]. Доступність навчання порівняно з приватними закладами спричинила великий вплив бажаючих, через що керівництво гімназії змушене було відкривати паралельні класи [1, арк.230]. За короткий термін кількість поданих заяв перевищила всі сподівання. Гімназія була переповнена, а кількість бажаючих вчитися не зменшувалась, особливо після відкриття 8-го педагогічного класу. Враховуючи той факт, що Одеська Маріїнська гімназія була єдиним жіночим навчальним закладом міста, який давав жінкам не просто середню освіту, але й професію, його популярність була шаленою. Досить швидко слава гімназії поширилася за межі Одеси. До керівництва навчального округу надходили заяви від бажаючих працювати тут навіть із столиці імперії [2, арк.25-96]. Потрібно зауважити, що на престиж гімназії значною мірою вплинуло присвоєне їй право носити ім'я імператриці. Тут міська дума проявила далекоглядність, потурбувавшись про підвищення статусу свого дітища. Окрім того, гімназія забезпечувала високу якість знань, порівняно з приватними пансіонами, що підтверджують статистичні дані по успішності учениць [3, арк.15]. Архівні матеріали містять відомості про періодичне інспектування Маріїнської гімназії професорами Новоросійського Імператорського Університету. Вони відвідували уроки в різних класах, були присутні на іспитах, про результати інспекції звітували опікуну навчального округу. При цьому за допущені помилки учениць при відповідях на уроках суворо критикувало гімназичне керівництво [4, арк.41,95]. Цікаві факти містять протоколи засідання Піклувальної Ради гімназії. Так, при обговоренні фінансових можливостей для відкриття паралельних класів була висловлена думка про те, що в Одесі окрім громадських, функціонують також приватні навчальні заклади власним коштом, і скільки б місто не розширювало свої гімназії та прогімназії, при існуючій порівняно невисокій платі за навчання, а особливо при наявності безкоштовних місць, вони завжди будуть переповнені, причому не лише бідними, але й багатими ученицями. Зрештою, це може ускладнити процес заснування подібних закладів приватними особами за власною ініціативою або ж за допомогою казни (за прикладом передових країн Європи), і також загальмувати появу тієї кількості жіночих гімназій, яка відповідатиме вимогам часу [5, арк.7-8]. Тобто, шкільне керівництво турбували не лише актуальні проблеми гімназії, але й подальший розвиток жіночої освіти в цілому.

Текст щоденника доводить, що його власниця навчалась в одній з жіночих гімназій м. Одеси. І хоча її назва прямо не вказана, в ході досліджень автори статті дійшли висновку, що, ймовірно, мова йде про жіночу гімназію Ольги Семенівни Белен-де-Баллю (тепер ЗОСШ № 39 м. Одеси). Загалом обидва навчальні заклади були подібними за структурою. Різниця полягала лише у праві власності. Маріїнська гімназія, як зазначалось вище, вважалась громадською та утримувалася коштом міста, а гімназія Белен-де-Баллю була приватним жіночим навчальним закладом. Отже, це дає можливість спроектувати сцени з буденного життя школярок, описані в щоденнику, і на Маріїнську гімназію. Тим більше, що ведення щоденника було досить розповсюдженим заняттям серед дівчат того часу. Окрім можливості довірити сторінкам свої дитячі таємниці, регулярні записи дисциплінували учениць та сприяли поліпшенню грамотності.

Щоденник схожий на звичайний учнівський зошит в твердій обкладинці темно-синього кольору. Лише витіснене зовні золотаве перо та напис «*в Гимназии. 27.VIII.1909 годъ*» вказує на його старовинне походження. В середині сторінки пронумеровані та розліновані в широку лінію. Подекуди на середині або в кінці сторінки трапляється друкований кольоровий малюнок із зображенням букету квітів. Записи робилися нерегулярно і досить хаотично «*Боже! Как я давно не писала! Все некогда. То уроки, то игра на фортепьяно...*», що вказує на несерйозне ставлення авторки до щоденника.

У першій частині щоденника дівчинка описує час, проведений в стінах гімназії з акцентом на дитячі пустощі, стосунки з однокласницями та відношення до вчителів. Приблизно з середини зошита починається друга частина під заголовком «*Мои путешествия*», прикрашена гарним малюнком, виконаним простим олівцем із зображенням потяга, який виходить із тунелю. Тут потрібно зауважити, що гімназія Белен-де-Баллю славилась у місті відмінним викладанням малювання. Жоден інший жіночий навчальний заклад не міг похвалитися наявністю відразу п'ятьох вчителів даного предмету, серед яких були і відомі імена одеських художників К. Костанді та П. Волокидіна [3, арк.19]. Тобто, можливо, даний малюнок виконаний авторкою щоденника.

Дівчинку, яка вела щоденник, ймовірно, звали Булка Мила, виходячи з того, що зазвичай всі прізвища та імена у ньому записані з великої літери та майже відсутні прізвиська, які часто бувають розповсюджені у підлітковому віці. Щоденник вона вела, навчаючись у третьому та четвертому класах. Тобто, враховуючи, що до підготовчого класу жіночих гімназій приймали з 8-річного віку, їй було приблизно 12-14 років. Це припущення підтверджує також рівень стилістичного й орфографічного оформлення щоденника. Дівчинка припускається численних граматичних помилок у тексті, більшість яких виправлена червоними чорнилами. Можливо, саме з метою додаткових вправ у граматиці вона і вела щоденник, а допомагав їй в отриманні навичок хтось з близьких родичів. Швидше за все, це могла бути її мати. Про те, що перевіряв щоденник не фахівець, свідчать і численні пропущені помилки, і поблажливі та дещо насмішкуваті коментарі на полях зошита та поміж рядків. Видно, що ця людина дуже добре знала не лише саму дівчинку, але також і її сім'ю. Дивує,

що при такій кількості допущених у тексті щоденника помилок дівчинка була однією з кращих у класі, про що вона дізналася в кінці чверті, отримавши «чверті», щось на зразок сучасного табелю *«вскоре нам выдали четверти, я была одной из первых, начальница раздавая четверти очень хвалила меня и дома были очень довольны»*. Відомо, що російська мова була одним із найважчих предметів для учениць жіночих гімназій поряд із математикою та кресленням. На це вказують і досліджені архівні джерела Одеської Маріїнської жіночої гімназії [6, арк.9]. На думку про те, що щоденник було заведено з метою підвищення грамотності наводить і сам стиль тексту. Деяка його високопарність, тривалі перерви у записах залишають враження творчої роботи на задану тему. Дівчинка просто детально описує все, що відбувається у її житті, обходячи особисті теми, які їй по-справжньому можуть хвилювати. В кінці кожного розділу щоденника є запис червоними чорнилами, який підсумовує кількість допущених помилок у тексті та надає рекомендації чи побажання на майбутнє.

У розповідях Мили про своє шкільне життя простежуються тенденції, спільні з буднями Одеської жіночої Маріїнської гімназії. Так, дівчинка згадує, що під час зливи не пішла до школи *«сегодня был ливень, и потому я не пошла в гимназию...»*. Негода також вважалась однією з поважних причин пропуску занять у Маріїнській гімназії [7, арк.474]. На жаль, у щоденнику мало описується сімейне життя дівчинки. Яскраві враження для Мили залишають лише канікули: гра на фортепіано, прогулянки з подругою біля моря та сімейні подорожі. Навіть період перебування в гімназії вона описує як можливість приємно провести час у пустошах та розвагах *«на некоторых уроках никак нельзя было баловаться как напр. на немецком, на истории. Но зато на французском и на Законе Божьем можно было баловаться сколько угодно...»*. Тобто юний вік дівчинки не залишає сумнівів про несерйозне ставлення її до навчання.

Враховуючи порівняно високу плату за навчання в приватних гімназіях, можна дійти висновку про те, що власниця щоденника походила із забезпеченої родини. Ймовірно, вона була дочкою купця, чиновника або ж заможного міщанина. Безтурботне дитинство, часті подорожі з батьками підтверджують припущення щодо добробуту родини. Зокрема, під час відвідин Києва сім'я дівчинки зупинялася у одному з найдорожчих готелів міста, обідала у популярному на той час Купецькому клубі і, звичайно, оглядала знакові місця, пов'язані в першу чергу з монархією *«папа взял экипаж и мы поехали смотреть памятник Николаю I. Чудесен памятник на фоне зелени; Величественна фигура императора...»*, далі з релігією *«затем мы поехали осматривать собор св. Владимира. Чудесная живопись Васнецова и Нестерова украшала стены храма. Мы поднялись на хоры и осмотрели находившиеся там иконы. Осмотрев церковь мы поехали в Софиевский собор...»*; *«отдохнув в гостинице мы поехали в Киево-Печерскую лавру...»*, і лише по всьому приділяла увагу краєвидам *«...осмотрев ближняя и дальняя пещеры, мы поехали на Аскольдову могилу. Оттуда открывался чудный вид на Днепр, лавру и ценной*

мост. Полюбовавшись, мы поехали домой» та розвагам «...после обеда в Купеческом Собрании мы пошли в иллюзион, и в десять часов уже спали».

Отже, дана стаття поповнює відомості про побутове життя минулих поколінь. На прикладі буднів звичайної школярки можна прослідкувати деякі особливості гімназичного життя, а також побуту одеситів. Представлений щоденник однієї з учениць жіночої гімназії Белен-де-Баллю може бути цікавим для всіх дослідників жіночої освіти, історії повсякденності городянок Півдня України та, зокрема, міста Одеси. Виявлене письмове джерело потребує подальшого дослідження та більш детального аналізу.

Література

1. ДАОО. - Ф.47. - Оп.1. - Спр. 5605.
2. ДАОО. - Ф.47. - Оп.1. - Спр. 6252.
3. ДАОО. - Ф.42. - Оп.35. - Спр. 2393.
4. ДАОО. - Ф.47. - Оп.1. - Спр. 5637.
5. ДАОО. - Ф.47. - Оп.1. - Спр. 6271.
6. ДАОО. - Ф.47. - Оп.1. - Спр. 5601.
7. ДАОО. - Ф.47. - Оп.1. - Спр. 5597.
8. Днепров Э.Д., Усачева Р.Ф. Среднее женское образование в России. – М., 2009.
9. Исторический очерк деятельности Одесской городской женской прогимназии. – Одесса, 1881.
10. Сердюк Ж. Організація середньої жіночої освіти в Одесі у другій половині XIX ст. // Матеріали міжнародних наукових читань «Південна Україна: козацька та після козацька доба (XVI – XX ст.)». – Одеса, 2012.

УДК 94(4)

УКРАИНСКО-ЧЕРНОМОРСКИЙ ФАКТОР В ФОРМИРОВАНИИ КАЗАЧЬЕЙ ГОСУДАРСТВЕННОСТИ НА КУБАНИ В 1917-1918 гг.

С.М. СИВКОВ,

канд. ист. наук,

Южный институт менеджмента
(Россия)

Специфика заселения Кубани и Черноморья в конце XVIII- начале XIX в. заключалась в большом количестве этнических украинцев, попавших на эти территории и, прежде всего, представителей Черноморского казачьего войска.

По данным, приведенным в архивных документах и Кубано-Черноморском настольном календаре за 1922 г., украинское население в Кубанской области в 1917 г. составляло 47,36%, а в Черноморской губернии русско-украинско-белорусское- 63,4% [1, Л.3; 2, с.42].

К сожалению, более точной информации по Черноморской губернии обнаружить не удалось, а сведения, опубликованные исследователем из Беларуси Климчук Ф.Д., относятся к переписи 1926 года [3].

В начале XX этот фактор значительно усилился, исходя из широко распространившейся идеи о праве наций на самоопределение. По мнению краснодарской исследовательницы Хохлач Ю.Л.: «Главным пропагандистом «украинской» темы в «Кубани» был Степан Иванович Эрастов (1856-1933). Уроженец Екатеринодара, журналист и общественный деятель, он стал одним

из первых кубанцев, кто поставил на рельсы работу по пробуждению национального самосознания казаков...»

Статья Эрастова «О политических течениях» стала первой и во многом программной публикацией, раскрывшей на страницах газеты «Кубань» «украинскую» тему. В ней впервые прозвучали такие слова как «автономное начало», «национальные права», и даже «шовинизм господствующих наций» и другие. В ней также открыто высказалась мысль об особенностях Кубанской области, прежде всего в силу этнического происхождения большинства ее населения» [4, с. 269].

По мнению данного автора, несколько позже «...сам «национальный» вопрос со страниц «Кубани» не исчез. Газета активно включилась в пропаганду идеи федеративного устройства России с правом национального самоопределения (вплоть до автономии) всех проживающих на ее территории народностей» [4, с.273].

Перед обществом, в том числе и кубанским казачеством, встал вопрос о переходе к более прогрессивным и эффективным формам управления государством. Следует отметить, что Россия того периода не являлась изолированной от процессов, происходивших в истории человечества. Изучался опыт Великой Французской революции, опыт государственного строительства, в том числе и в ходе Гражданской войны в США.

Мнения черноморского и линейного казачества существенно разошлись. Черноморцы предлагали федерацию, а линейцы – унитарное государство.

Унитарное государство – это единое государство, состоящее из административно-территориальных единиц, не имеющих политической самостоятельности. В нем действуют единая система высших государственных органов и единые законодательная, судебная, налоговая и денежная системы.

Федерация – союзное государство, состоящее из нескольких государственных образований – субъектов, обладающих относительной самостоятельностью.

Седьмого апреля 1917г. средства массовой информации Екатеринодара сообщили, что Наказному Атаману и Областному комиссару прислана следующая телеграмма: «6-го, 7-го и 8-го апреля в Киеве назначен Новоукраинский национальный конгресс. Просим делегировать представителей славного нашего Запорожского войска» [5].

Девятого апреля сообщалось, что «на Украинском конгрессе идея самостоятельной Украины встретила мало сочувствия. Преобладают ораторы, предлагающие национально-территориальную автономию в пределах федеративной республики» [6].

А 11 апреля эта газета сообщила: «На Украинском конгрессе подавляющее большинство высказалось за автономию Украины, осуществляемую немедленно.

Принят доклад о пределах украинской территории, в которую входят 8 губерний, в числе которых и Кубанская область» [7].

Тринадцатого апреля 1917 года другая кубанская газета «Листок войны» информировала, что в Центральную Украинскую Раду вошло три представителя

от Кубанской области [8].

Мероприятия Украины нашли отклик на Кубани. 13-14 мая в Екатеринодаре проходил первый областной украинский учительский съезд под председательством О.К. Скотинского. По сообщению газеты «Листок войны»: «По вопросу о национализации школы съезд присоединился к резолюциям Всеукраинского учительского съезда в Киеве и первого областного Кубанского съезда, т.е. съезд высказался за введение преподавания в школах на украинском языке.

По вопросу о форме государственного строительства съезд высказался за учреждение в России демократической федеративной республики, приняв в целом резолюцию Украинского национального конгресса» [9].

Большой резонанс у общественности Кубани вызвало Государственное совещание, состоявшееся 12-15 августа в Москве. Подводя его итоги, А.Ф. Керенский отметил, что все участники высказали свое мнение о мерах, необходимых для спасения государства [10, с.381].

Его результаты обсуждались на Екатеринодарском Войсковом Совете. Доклады сделали Кубанские делегаты. Впервые было произнесено слово «федерация», как желательная форма будущего государственного устройства России. Произнес это слово Рябовол [11, с.68].

Ожесточенная борьба за депутатские места в Учредительном собрании развернулась на Кубани в 1917 году. В архивных материалах ЦДНИКК обнаружены четыре списка от различных политических партий и общественных объединений, в том числе:

Список № 1 Партии народной свободы;

Список №3 Казаков и горцев Кубанской области;

Список №4 Партии социалистов- революционеров совместно с советами крестьянско-казачьих депутатов;

Список №5 Украинских Демократических организаций [12, ЛЛ.1-3, 6].

В рамках рассматриваемой нами темы наиболее интересен последний список, куда были включены следующие кандидаты:

Эрастов Степан Иванович – Новороссийск;

Левитский Тихон Оркестович – Екатеринодар;

Бродовский Иван Семенович – Екатеринодар;

Петренко Андрей Авраамович – пос. Сочи;

Выровой Павел Семенович – Майкоп [12, Л.6].

Выборы в городскую Думу Екатеринодара 8(21).08.1917 дали Украинцам 733 голоса (3,2%), а в Учредительное собрание 2(15)02.1918 г.- 98голосов (0,5%) [13]; [14, с.290].

«В Екатеринодаре 20-25 сентября 1917 г. конференция представителей казачьих автономных областей и горцев Кавказа приняла решение о создании Юго-Восточного союза казачьих войск, горцев Кавказа и вольных народов степей» [15, с.216].

В союзном договоре основной целью ставилось: «Достижение скорейшего учреждения Российской Демократической Федеративной республики с признанием членом союза отдельными ее штатами» [16, Л.2].

Решения Екатеринодарской конференции были подтверждены на заседаниях 2-й Кубанской рады, проходившей с 24 сентября по 14 октября 1917 г. [17].

В резолюции по текущему моменту предлагалось признать лучшим строем для России – демократическую федеративную республику. Коренным населением Кубани становились горцы и крестьяне, «имеющие земли в общинном пользовании и приписанные к области» [18, с.16].

События в России разворачивались стремительно. В докладе Комиссара Временного правительства, после октябрьского 1917 года переворота, на областном съезде иногородних на Кубани было заявлено: «Боюсь, что России в данный момент не существует» [19, Л.2].

Вторая рада приняла и утвердила 6-7 октября «Временные основные положения о высших органах власти в Кубанском крае» [20, ЛЛ.1-4; 21].

В апреле 1918 г. «... правительство и законодательная Рада решила послать три делегации: К Всевеликому Войску Донскому для заключения договора о взаимной поддержке в достижении общих целей, на Украину для выяснения ее положения и предварительных переговорах и к германскому командованию в Ростове на Дону для информации о намерении Германии в отношении Кубанского края» [22, Л.49; 23].

2(20) июня 1918 Екатеринодарская газета «Проблеск» сообщила, что председатель Краевого Правительства Бабыч, войсковой атаман Филимонов и Председатель Законодательной Рады Рябовол выехали в Киев для переговоров с Гетманом Скоропадским [24].

Взгляды черноморцев на принципы государственного строительства не разделяло руководство Добровольческой армии, считавшей единственно правильной формой управления – унитарное государство.

В октябре 1918 года, уже после освобождения Кубани от большевиков, прошел опрос о политических настроениях народных масс в 20 станицах Кубанской области. Отмечалось, что «к партиям казаки относятся равнодушно».

К Краевой власти казачество в массах относится с полным доверием.

К Добровольческой армии отношение всего населения не оставляет желать лучшего.

За Учредительное собрание стоит все население.

Взгляд на Советскую республику у всех станичников отрицательный.

По отношению к будущей форме правления можно сказать, что «население пожилого возраста скорее склонно к монархическому, средний и более молодой возраст стоит за федеративную республику» [25].

В день публикации данного материала в Новороссийске был арестован по распоряжению военных властей Президиум Черноморской Украинской Рады: Черен, Лукьянченко, Петлюра, Резников и Шевцов.

Причиной ареста послужила телеграмма президиума, посланная им к открытию Украинского Учредительного Собрания во Львове [26].

Следует отметить, что, несмотря на серьезное давление со стороны Добровольческого руководства, черноморцам удалось провести через Чрезвычайную Раду «Временное положение об Управлении Кубанским Краем»

– фактически Конституции Кубани, созданной в 1918 году, ставшей правовым оформлением кубанской государственности. Данный нормативный акт был принят 5(18) декабря 1918 года.

Взгляды руководителей Кубани во многом принципиально отличались от этой доктрины. Создавалась Конституция в непростых условиях, а отдельные ее положения обсуждались в согласительной комиссии, созданной по договоренности с руководством Добровольческой армии для разрешения спорных вопросов. Особенно сложным стал вопрос о собственной Кубанской армии.

Отмечалось, что «Мысля себя неразрывно связанным с Россией, единой и свободной, население Кубани твердо стоит на прежней своей позиции: Россия должна быть федеративной республикой свободных народов и земель, а Кубань – отдельной составной ее частью».

Таким образом, в течении 1917-1918 гг. черноморцы активно продвигали идею федеративной республики и это им частично удалось провести через последний нормативный акт.

Литература

1. Новороссийский филиал Государственного архива Краснодарского края (далее НФ ГАКК). Ф.74. Оп.1.Д.18.
2. Кубано-Черноморский настольный календарь на 1922 год., Краснодар.1922.-С.42.
3. Климчук Ф.Д. Расселение этнических украинцев на юге и юго-западе России (по материалам переписи 1926 г.)//Кубань-Украина: вопросы историко-культурного взаимодействия. Выпуск 3. –Краснодар: ООО «Картика»,2008.-С.257-285.
4. Хохляч Ю.Л. «Украинский вопрос» на страницах екатеринодарской газеты «Кубань» в 1905-1907 гг.// Кубань-Украина: вопросы историко-культурного взаимодействия. Выпуск 4. Краснодар-Киев. ЭДВИ, 2010.С.268-274.
5. Листок войны, 7 апреля 1917
6. Листок войны, 9 апреля 1917
7. Листок войны, 11 апреля 1917
8. Листок войны, 13 апреля 1917
9. Листок войны, 17 мая 1917
10. Политические деятели России: 1917. М., 1993. С.381
11. Скобцов Д.Е. Три года революции и гражданской войны на Кубани// Кубань.1991. №5.
12. Центр документации новейшей истории Краснодарского края (далее ЦДНИКК) Ф.1774-Р.Оп.2. Д.211.
13. Листок войны, 19 августа 1917
14. Спирин Л.М. Россия 1917 год. Из истории борьбы политических партий.-М.: 1987.
15. Сенцов А.А. Развитие Российского государства после Февральской революции 1917 г. Краснодар.,1994.
16. ЦДНИКК. Ф.2830. Оп.1. Д.123.
17. Общая сводка рассмотренных Кубанской краевой радой вопросов и принятых решений. Екатеринодар., 1917.
18. Покровский Г. Деникинщина. Год политики и экономики на Кубани (1918-1919 гг.). Берлин. 1923.
19. ЦДНИКК.Ф.2830.Оп.1 д.112.
20. ЦДНИКК. Ф.1774-р.Оп.2.Д. 208.
21. Временные основные положения о высших органах власти в Кубанском крае. Екатеринодар., 1917.
22. ЦДНИКК. Ф.2830.Оп.1.Д. 693.;
23. Вольная Кубань. №99, 28 октября 1918 (ст.ст.)
24. Проблеск, 2(20) июня 1918.
25. Сын Отечества, 11 октября 1918
26. Сын Отечества, 13 октября 1918

ТРАДИЦИОНАЛИЗМ И САМОИДЕНТИЧНОСТЬ МОЛОДЁЖИ: АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ СОВРЕМЕННОСТИ

Т.Е. СИВОЛАП,

канд. ист. наук, доц.,

Санкт-Петербургский государственный университет кино и телевидения

(Россия)

В настоящее время Россия переживает один из непростых исторических периодов. Одна из серьёзнейших опасностей, подстерегающих наше общество сегодня, – не в развале экономики, не в смене политической системы, а в разрушении личности. Ныне материальные ценности доминируют над духовными, поэтому у молодых людей искажены представления о доброте, милосердии, великодушии, справедливости, гражданственности и патриотизме. Широкий размах приобрела ориентация молодежи на атрибуты массовой, в основном западной культуры, за счет снижения истинных духовных, культурных, национальных ценностей, характерных для российского менталитета.

Изучение механизмов и следствий формирования идентичности является одной из фундаментальных проблем в исследовании личности. Культурное многообразие современного общества обуславливает возрастающее значение культурных факторов, человек начинает искать себя вне сферы устойчивых социальных практик, в сфере значений и образов, различных форм творчества (нетрадиционные религиозные верования, различные субкультурные сообщества, различные формы потребления) [1, с.157].

Направленность идентичности молодежи определяется тем, какое место занимает молодежь в обществе, и теми возможностями, которое общество предоставляет для самовыражения молодежи.

В современном российском обществе риска углубляется кризис идентичности молодежи под воздействием, с одной стороны, естественного для современного общества роста индивидуализма, непредсказуемости и неопределенности социального положения молодого поколения, с другой стороны – роста готовности молодых людей к постоянным социальным изменениям и нацеленности на активные стратегии адаптации (смена профессии, места жительства, переобучение, повышение уровня квалификации и т.п.).

В настоящее время самоидентификация и становление идентичности современной российской молодежи происходит в условиях социальной травмы, что проявляется, например, в отсутствии культурных идеалов, тенденции терпимости к ряду негативных явлений (воровство, наркомания, алкоголизм, проституция и другое).

Духовно-нравственные ценности играют важнейшую роль в жизни человека и общества. Именно они определяют отношение человека к

различным явлениям, мотивируют его деятельность, и, разумеется, определяют содержание всей создаваемой нами культуры. Общество не может благополучно существовать и развиваться без единства ориентиров, которые бы объединяли людей, стали значимыми в их жизни.

Гражданское общество в современной России находится в глубоком духовном кризисе, который в полной мере отражается во многих сферах нашей жизни. Духовная основа гражданского общества предполагает доминирование общечеловеческих ценностей и интересов. В последнее время особенно заметен упадок культурных ценностей среди молодежи, которая утрачивает самобытные ценности русского образа жизни и русской ментальности. Молодое поколение в России утрачивает нравственные основы стабильного общественного развития, выраженные в идеях духовной преемственности православной культуры и традиций в жизни и воспитании [2, с.79].

У каждого человека, начиная с детства, образуются личные ценностные ориентации, т.е. ценностные представления, с помощью которых он ориентируется в мире ценностей и определяет, какие из ценностей являются для него более значимыми, а какие менее.

С древних времен русские люди воспитывались на патриархальных ценностях, которые формировали такие нравственные качества как послушание, исполнительность, беспрекословное подчинение воле отца, царя, Бога. За много веков в России сформировалась национальная идея, которая лежала в основе единства всего гражданского общества Российской Империи.

В основе православной культуры стоит понятие духовности. Под ним, прежде всего, понимается не образованность, а святость, не рассудочная раздвоенность, а духовная целостность. Духовность личности воспитывается православной верой и церковностью, прививая человеку такие качества как любовь к Родине, смирение, миролюбие, самоотверженность, ответственность, терпение.

Одной из важнейших православных ценностей является нравственность, которая выражается в ориентации не на преходящее, но на искании вечного абсолютного добра и абсолютной правды. В обществе, помимо стабилизации межличностных отношений, православная вера воспитывает и важнейшие гражданские ценности. В своем социальном учении она утверждает идеи государственности и православной ментальности, к которым относятся общинность, державность, соборность, народность. На основе этих глубоко духовных начал у граждан формируется истинный патриотизм, который находит активное выражение в чувстве любви и служения своей Родине, народу, семье.

На формирование и развитие человека большое влияние оказывают традиции. Роль и функции традиций в обществе и отношение к ним человека служат показателем культурного развития, социальных, политических и идеологических ориентаций того или иного сообщества. В качестве традиций могут выступать определённые общественные установления, поведенческие нормы, ценности, идеи, обычаи, ритуалы, отдельные предметы. Традиции присутствуют практически в любом проявлении социальной жизни, однако

значимость их в разных её областях не одинакова. Определённые традиции функционируют во всех социокультурных системах и являются необходимым условием их жизнедеятельности [3, с.137].

Когда создаются исторически неоправданные, надуманные ритуалы и обряды, они не достигают нужного психологического и эмоционального влияния на личность. «Случайные сценарии, заимствование инородных норм и эталонов ведут к дискредитации культурных традиций, могут породить цинизм и скептицизм. Традиции, выступающие как коллективная память, являются в то же время элементом этнического самосознания. Они содействуют возникновению у людей национально-этнического «притяжения», сходных переживаний, укрепляют чувства патриотизма и национальной гордости» [4, с.54]. Приобщение к прогрессивным традициям необходимо при воспитании молодого поколения.

В современном мире растёт интерес к традиционным формам культуры – художественным народным промыслам, национальным видам спорта, фольклору, самодеятельному творчеству, народной медицине и педагогике, праздникам и ритуалам, этикету, кулинарии. Познавая их, человек глубже проникает в духовные истоки культуры, учится бережно относиться к самобытности народа.

Традиции функционируют во всех социальных системах и являются необходимым условием их жизнедеятельности. Плохое отношение к традициям приводит к нарушению преемственности в развитии общества и культуры, к утрате ценных достижений человечества. В то же время «слепое преклонение перед традицией порождает консерватизм и застой в общественной жизни» [5, с.49].

Традиции и ценности необходимо хранить, так как они имеют огромное значение. Если исчезнут традиции, то нависнет большая угроза над будущим в развитии культуры. Сегодня достаточно очевидно, с одной стороны, – проявление гибели народного искусства, начиная с разрушения деревни, сельской среды, истребления природы и исторической среды – кончая катастрофическим падением нравственности, истреблением понятия духовных ценностей культуры, искусства, с другой, – вполне определенное формирование общественного национально-этнического самосознания народа в экологическом – нравственном содержании [6, с.85].

Педагогическое сообщество исповедует традиционные ценности культуры - труд, честность, взаимопомощь, образованность, интеллигентность. Современное общество ориентирует людей на реалии иного порядка: успех любой ценой, жесткость, конкурентность, беспощадность. Общество, которое формируется сегодня – это общество потребления, его ценностный масштаб строится в категориях обладания вещами, в категориях материальных возможностей человека. Успех измеряется и описывается мерой потребления.

Молодежная культура в большинстве своем становится все более бездуховной, а рост числа различных субкультур свидетельствует о глубокой разобщенности российского общества.

Развивая систему образования в современной жизни, очень важно осознавать, что именно образы христианской религии, ее заповедь любви к ближнему наиболее общедоступное и действенное средство морального воспитания, которое необходимо сегодня прежде всего. Вместо этого в настоящее время с ранних лет сначала детям, позже школьникам и студентам прививается идея эгоизма, в основе которой лежат идеалы «успешности современного человека». Российскому образованию стремятся привить западные образовательные ценности и технологии, что неизбежно ведет к упадку духовной культуры [7, с.63]. Нравственная направленность истинно русского самосознания заключается не в тех ценностях эгоизма, карьеризма и корыстолюбия, которые несёт западная культура, а в искренней духовности, святости и любви к ближнему.

Все эти и многие другие проблемы составляют основу глубокого идеологического кризиса в современной России. Ценностные ориентиры подрастающих поколений утратили преемственность лучших традиций русской православной идеи. Утрата стержневой роли традиционной религии, изменение понимания сути духовности в современной культуре приводят к возникновению кризисных явлений в духовно-нравственной сфере.

Литература

- 1.Сб. Современные технологии формирования активной жизненной позиции студентов как средство реализации государственной молодежной политики: Материалы международной научно-практической конференции. Т.2. – Волгоград: ИПО ФГОУ ВПО ВГСХА «Нива», 2009, С. 155-160.
2. Сотрудничество в нравственном воспитании детей и молодежи. Новосибирск, 2005.
3. Каган М.С. Философия культуры. СПб., 2006.
4. Иконникова С.Н. Диалог о культуре. М., 2004.
5. Радугин А.А., Радугин К.А. Социология. М.:Изд-во «Центр», 2003.
6. Некрасова М.А. Формирование новой парадигмы теории народного искусства. Ключевые понятия. // Народное искусство России в современной культуре. М., 2008, С. 78-98.
7. Заславская Т.И. Современное российское общество: Социальный механизм трансформации. М., 2004.

УДК 04 (477.7) «18/19». 3036.7

ФРАНЦУЗЬКИЙ ЕМІГРАНТ Р.О. ВАССАЛА В ЕКОНОМІЧНОМУ ЖИТТІ НОВОРОСІЇ ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ ХІХ ст.

Є.С. СИДОРОВИЧ,

здобувач,

Інститут історії України НАН України

(Україна)

Кінець ХVІІІ ст. характеризується початком інтенсивного заселення й освоєння Півдня України французькою аристократією, що було пов'язано з кардинальними політичними змінами у Франції. В результаті, землевласниками та підприємцями регіону стали В. Рув'є, К.Ф. Сент-Прі, К.І. Пот'є та інші [14], а саме: *«...помещиками...стали французи Пот'є..., Сент-Прі, де Полин'як. Им принадлежали земли в Днепровском уезде села: Эмануиловка (позже Карга, сейчас Приморское) – владения Сент-Прі, Михайловка – Пот'є...»* [13, с.18]. Серед них помітну роль відігравав французький дворянин Рене Осипович

Вассал [15], який брав участь у становленні та розвитку окремих галузей господарства південно-західної частини Російської імперії.

У дослідженні проводиться аналіз економічної діяльності Р.О. Вассала в регіоні, а саме автор згрупує та конкретизує інформаційну базу щодо цієї історичної постаті Новоросії. Залучаються як напрацювання відомих учених, так і архівні матеріали Державного архіву Херсонської області.

Слід зазначити, що названий аристократ був зятем і племінником вищезгаданого комерції радника Вільгельміна Рув'є. Саме з ним Р.О. Вассал почав свою економічну діяльність на Півдні України ще на початку ХІХ ст. 1803 року ці заможні французи отримали від російського уряду 100 тисяч рублів асигнаціями та 40 тисяч десятин землі на острові Тендра Дніпровського повіту Таврійської губернії, де вони почали розводити овець і баранів чистої породи, яких привезли з Іспанії. В результаті їх активної діяльності, уже в середині ХІХ ст., тільки один Р. Вассал мав 60 тисяч голів чистої породи. Сучасники так оцінюють підприємство цих французьких комерсантів: *«Овцы так сроднились со здешним климатом и краем, что стали силье и требуют меньше присмотра, чем туземные овцы. Целую весну, лето и до глубокой осени, какавя бы ни была погода, овцы не знают что значит кошара или загоронок, переносят без вреда дождь, ветер, бури, а летом самый сильный жар, постоянно будучи на открытом воздухе, безпрестанно кочуя, т.е. переходя с места на место... Успех заведения Рувье и Вассала породил подражателей; все помещики стали разводить мериносов и вскоре они распространились повсеместно. Этому немало способствовала высокая цена на шерсть: Вассалу платили, вначале, в Москве по 75 руб. ассигнациями за пуд грязной шерсти. По мере увеличения овцеводства, цены стали упадать; сделалось не выгодно возить шерсть грязную в Москву, и Вассал устроил вместе с генералом Потье в 1823 году первую мойку в Херсоне. Потом они стали отправлять свою шерсть за границу, где за мытую и сортированную давали по 105, а иногда 150 руб. за пуд...»* [1, с.155-156].

У цей же період, Р.О. Вассал виступає не тільки як промисловець, а й як професійний аграрій, який займався освоєнням окремих частин Новоросійського краю. Так, наприклад, прихильне ставлення російського уряду до Р.О. Вассала дало йому змогу отримати значні земельні наділи в околицях Перекопа [11, с.12]. Російський мандрівник А. Демідов стосовно цього наголошував: *«Этот Француз принял очень дружелюбно. У него мы познакомились с г-м Вассалом, помещиком из окрестностей Перекопа, который не только сам обогатился разведением тонкошерстных овец чистой породы, но всему здешнему краю принес очень много пользы...»* [16, с.410]. В той же час сучасний український дослідник О.М. Машкін підтверджує цей факт: *«... у Таврійській губернії, в якості поміщиків виступають перед нами француз Вассал з околиці Перекопу та засновник Нікітінського ботанічного саду...»* [11, с.211].

Таким чином, у першій половині ХІХ ст. Рене Осипович стає одним із найбільших землевласників південно-західної частини Російської імперії. Цей факт підтверджують архівні документи. Так, він володів землями неподалік

урочища Карабулат (близько 3472 сажнів) [3, с.7], поблизу урочища Облої (близько 1916 сажнів) [8], частиною острова Джарилгач, який він розділив з іншими нащадками комерції радника В. Рув'є П'єром Марі та Карлом Пот'є [6].

У той же час Р.О. Вассал був власником села Софіївка Дніпровського повіту Таврійської губернії [5], що відомо з рапорту повітового землеміра: «...А всего во всей окружной мере тысяч девятьсот девяносто четыре десятины девятьсот пятьдесят сажень. А за исключением неудобных мест осталось одной удобной земли шесть тысяч девятьсот тридцать девять десятин, тысяча четыреста девяносто пять шестых квадратных сажень. На сем числе во время межевания земли оной дачи в поселении состояло село Софиевка, в коей числится записанных его в ревизии крестьян замайром Евгением Вассалом, мужеска пола сто тридцать пять, женского тот число душ...». Цими землями він володів разом зі своїми синами – майором Євгенієм Романовичем та прапорщиком Олександром Романовичем [9].

У першій половині ХІХ ст. Р. Вассал також володів землями села Буркути. В рапорті цього француза до повітового землеміра Лисякова стосовно цього йшлося: «... прошу Вас обмежевать Буркут по настоящим его границам, которые прилегают, к северу дачи Алешиковской, к Востоку Дачи Чалбасной, к югу имению Карабулат и помещиков Сушковира и Балимовича, и к Западу казенному участку именуемый Клин и дачи Голай пристани...» [2]. В результаті, його прохання було задоволено місцевою владою і цей француз став власником названого населеного пункту [Там само].

Колишні землі Балаклавського грецького піхотного батальйону в Таврійській губернії також з 1834 року перебували у володінні цього аристократа, як свідчать архівні документи: «Межевание Учинено 1835 года июня 26 Дня по предписанию Таврическаго Гражданскаго Губернатора и по журналу Таврическаго Губернскаго Правительства по Исполнительной Экспедиции в 3й день Декабря 1834 Года состоявшася, Таврическим Губернским Землемером Коллежским Вассором и Кавалером Лукиным. А внутри того владения обмежеваннаго одною окружною межею от всех смежных владельцев понынешней мере ипоизчислению земли состоит сennaго покосу истепи способной к Хлебопашеству шесть тысяч двадцать три Десятины семсот пятьдесят шесть сажень, под застроением Кошары тысяча сто десять сажень, под проселочными дорогами четырнадцать десятин тысяча девять сот восемьдесят сажень, под пещаными мыстами восемьдесят восемь десятин триста четырнадцать сажень, под Курганом иколотцем двести одна сажень, Авсего вовсей окружной меже удобной инеудобной шесть тысяч сто двадцать шесть десятин тысяча девять сот шездсят одна Квадратная сажень, азаисключением неудобных мест осталось одной удобной Земли шесть тысяч двадцать три десятины тысяча восемьсот шездсят шесть сажень, на сей земле вовремя межевания состояла одна только для овцеводства Кошара)» [4, с.10].

Отже, Р.О. Вассал зробив значний внесок у становлення такої галузі господарства як вівчарство, що дало змогу інтенсифікувати виробництво вовни на території Новоросії, і, як наслідок, збагатитися не тільки самому французу, а

й скарбниці Російської імперії. В той же час він брав активну участь в освоєнні регіону, заселяючи нові землі та засновуючи поселення на Півдні України. Таким чином, Рене Осиповича можна вважати одним із найбільших і найвпливовіших спеціалістів економічної сфери, який позитивно вплинув на становлення південно-західної частини царської держави.

Література

1. Военно-статистическое обозрение Российской империи. – Том 11. – Ч.2. Таврическая губерния. – СПб.: Типография Департамента Генерального Штаба, 1849. – 260 с.
2. Державний архів Херсонської області (далі – ДАХО). – Ф.14., оп.1., спр.164. – Арк.4.
3. ДАХО. – Ф.14., оп.2., спр.123. – Арк.1-2.
4. ДАХО. – Ф.14., оп.2., спр.124. – Арк.1-2, 4, 6.
5. ДАХО. – Ф.14., оп.2., спр.196. – Арк.1.
6. ДАХО. – Ф.302., оп.1., спр.203. – Арк.1.
7. ДАХО. – Ф.302., оп.1., спр.307. – Арк.1.
8. ДАХО. – Ф.302., оп.1., спр.572. – Арк.1.
9. ДАХО. – Ф.302., оп.1., спр.721. – Арк.1.
10. ДАХО. – Ф.302., оп.1., спр.855. – Арк.1.
11. Машкін О. М. Іноземці в соціально-економічному житті України кінця XVIII - першої половини XIX ст. / НАН України. Інститут історії України. – К.: Інститут історії України, 2008. – 450 с.
12. Нестеренко О.О. Розвиток промисловості на Україні. – К.: Видавництво Академії наук Української РСР, 1959. – 400 с.
13. Прошлое служит настоящему. Государственный архив Херсонской области / Составители А.А. Луганская, А.А. Михайлова, А.Н. Назарова, З.С. Орлова. – Херсон, 1991. – 72 с.
14. Сидорович Є.С. Вплив окремих французьких емігрантів та їх родин на економічний розвиток Новоросійського краю в першій половині XIX ст. // Гілея: науковий вісник: Збірник наукових праць. – 2012. – Вип. 56. – С. 171-175.
15. Фон-Резона А.К. Некрологи. Вассал В.Р. // Записки Одесского общества истории и древностей. – 1894. – Т.17 (Ч. 4.). – С. 9-11.
16. Demidoff A. Voyage dans la Russie meridionale et la Crimée par la Hongrie, la Valachie et le Moldavie en 1837. – Paris: Bourdin, 1840. – 625 p.

УДК 94(477.74-21):373.58:929Ніколь

РОЛЬ АБАТА Ш.Д. НІКОЛЯ В ОРГАНІЗАЦІЇ ОСВІТНІХ ЗАКЛАДІВ ОДЕСИ У 1810-х рр.

О.О. СИНЯВСЬКА,

канд іст. наук, доц.,

*Одеський національний університет ім. І.І. Мечникова
(Україна)*

Створення освітніх закладів в Одесі розпочалося буквально з перших років XIX ст., а з призначенням А.-Е. Ришельє на посаду одеського градоначальника цей процес значно активізувався. Герцог виступив ініціатором заснування Одеської комерційної гімназії та Благородного інституту, які мали охопити навчання представників різних прошарків одеського суспільства.

Найближчим співробітником А.-Е. Ришельє в справі освіти був єзуїт абат Шарль Домінік Ніколь (1758-1835). Випускник знаменитої Паризької єзуїтської колегії св. Варвари, який після закінченні навчання був залишений у ній викладачем, а потім став інспектором навчальної частини. Вже після початку Французької революції він опинився перед вибором – прийняти громадянське становище духовенства, тобто «*Constitution civile du clerge*», або виїхати з

Франції. 1790 року, на прохання дружини французького посла в Константинополі графа Шуазель-Гуф'є, Ніколь став вихователем їхнього сина і через декілька років разом із родиною французького дипломата прибув до Петербурга, де незабаром відкрив приватний пансіон для хлопчиків. Про те, наскільки модним виявився пансіон французького абата в Петербурзі, свідчать уже самі прізвища його вихованців: князі Голіцини і Гагаріни, граф С. Потьомкін, М. Орлов, О. Бенкендорф, Б. Юсупов та інші. Через декілька років абат Ніколь розпочав педагогічну діяльність у Москві. Обидва пансіони користувалися значною популярністю у місцевої аристократії. Саме ця обставина і підштовхнула А.-Е. Ришельє обрати абата в союзники на просвітницькій ниві.

Власне, для Ришельє абат потрібен був в Одесі насамперед як педагог, який зумів би організувати та внутрішньо структурувати вже наявні до того часу чоловічий і дівочий Благородні інститути. До Одеси Ніколь прибув 1811 року з призначенням, не без протекції герцога, візитатором римо-католицьких церков Новоросійського краю. Однак незабаром у місті розпочалася епідемія чуми 1812 року. За таких обставин абат Ніколь не просто залишився в місті разом з Ришельє, але і взяв діяльну участь у спеціально створеному комітеті з ліквідації чумної зарази, що викликало довіру і повагу місцевої громадськості.

Абат Ніколь став автором Статуту одеських чоловічого та жіночого інститутів, склавши «Начертания правил воспитания в обоих Одесских благородных институтах». «Начертания» були опубліковані 1814 року російською та французькою мовами. До речі, це була перша друкована книга, видана в Одесі [1, с.147].

Зразком нової програми для одеського Благородного інституту став навчальний план Петербурзького пансіону для хлопчиків. Акцент у навчанні робився на вивченні класичних мов, а виховний процес зосереджувався на глибокій релігійності. Пропонована система розподілу уроків і вільного часу була найбільш прийнятною для самих вихованців і їх батьків.

Благородний чоловічий інститут за планом абата Ніколя складався з відділень або класів. За європейською традицією, класи називалися за основними предметами навчання: I клас – граматики, II клас – словесності, III клас – риторики, IV клас – математики і військового мистецтва. Основними предметами навчальної програми визначалися: релігія, латина, французька, російська, німецька та грецька мови, словесність, риторика і філософія, міфологія, географія, історія, математика, військові науки і «приємні мистецтва» (танці, малювання, фехтування). Курс навчання в інституті тривав вісім років і поділявся на чотири дворічних класи, по 25 вихованців у кожному. На загальні предмети (так звані «словесні науки») припадало шість років, а «вищим» наукам присвячувалися останні два роки, тобто четвертий клас [2].

Друга частина «Плану» абата Ніколя стосувалася організації жіночого Благородного інституту [3]. На чолі цього інституту, який спочатку був аналогом комерційної гімназії для дівчат, став італієць де Подзіс зі своєю дружиною-росіяночку. На утримання інституту одеський негоціант барон М.

Штігліц пожертвував 100 тисяч рублів (пізніше він фінансово підтримає ще один освітній проект Ш. Д. Ніколя – Ришельєвський ліцей).

Повний курс навчання в жіночому Благородному інституті обмежувався шістьма роками, таким чином, для вихованок був закритий шлях до опанування «вищих» наук. Проте дівчата отримували повноцінну для того часу педагогічну освіту: вивчали Закон божий, іноземні мови, географію, історію, арифметику, мистецтва, музику, танці, рукоділля, малювання і ведення домашнього господарства. Після завершення навчання вихованки інституту могли працювати за відповідними рекомендаціями гувернантками або вчительками в нижчих училищах. 1828 року жіночий Благородний інститут був перетворений в Одеський інститут благородних дівчат.

Після від'їзду А.-Е. Ришельє з Одеси, абат Ніколь узяв на себе піклування про обидва Благородні інститути, але йому не вдалося уникнути надмірної «протекції» з боку Харківського університету. Як і в попередні часи, до Одеси потяглися університетські візитатори з черговими інспекціями. З 1816 року Благородний інститут був офіційно затверджений Харківським університетом, а Ш. Д. Ніколь став його директором. Це не завадило абату продовжити спроби, спрямовані на незалежнення одеських освітніх закладів від харківського попечителя.

У лютому 1817 року на розгляд комітету міністрів був направлений новий проект абата Ш. Д. Ніколя щодо відкриття в Одесі ліцею, який передбачав об'єднання комерційної гімназії та Благородного інституту. За проектом склад ліцеїстів був наступним: 120 пансіонерів, які постійно повинні були проживати в будівлі ліцею, 24 учні Педагогічного інституту для підготовки вихователів ліцею, 250 «вільних» вихованців, які відвідували публічні класи ліцею, проживаючи у батьків або в пансіонах поруч із ліцеєм. Перелік основних для вивчення ліцеїстами предметів був традиційним для середніх навчальних закладів: релігія, граматики, словесність і риторика російської, французької, латинської, грецької, італійської мов, географія, історія, філософія, математика, фізика, військові науки, мистецтва.

Кошти на будівництво нового приміщення й утримання навчального закладу передбачалося отримати, головним чином, за рахунок запровадження додаткового митного збору за вивезення хлібу з одеського порту в розмірі 10 копійок асигнаціями з кожної чверті хліба терміном на десять років (абат Ніколь вважав, що таким чином можна отримати прибуток до 500 тисяч рублів). Крім того, на користь ліцею мали відійти кошти, які раніше відпускалися урядом на утримання комерційної гімназії, а А.-Е. Ришельє погодився перевести свою оренду від одеських митних зборів розміром в 3260 талерів на утримання Педагогічного інституту.

Пропозиції Ніколя на цей раз виявилися прийнятними. Позитивному вирішенню справи посприяв вплив А.-Е. Ришельє та О. Ланжерона при дворі. Слід зазначити, що, незважаючи на свою фізичну відсутність у Росії, А.-Е. Ришельє брав дуже активну участь у вирішенні питання щодо заснування ліцею в Одесі і його подальшої долі. Зокрема, з листами на підтримку проекту абата Ніколя герцог звертався до колишнього міністра народної освіти О.К.

Розумовського, чинного міністра зовнішніх справ К.В. Нессельроде, сенатора М.П. Миклашевського. Всі вони висловилися на підтримку одеського ліцею.

Статут ліцею 28 квітня 1817 року був заслуханий на засіданні комітету міністрів і здобув схвалення його членів. 2 травня того ж року Статут і штат ліцею були затверджені Олександром І. Підкреслюючи заслуги А.-Е. Ришельє в розбудові міста та враховуючи покровительство герцога просвітницькій справі, новий навчальний заклад отримав назву Ришельєвський ліцей [4].

Відкриття Ришельєвського ліцею в Одесі мало широкий громадський резонанс. Педагогічний авторитет абата Ніколя сприяв тому, що титулована знать, місцеві військові і цивільні чиновники, купці – всі, хто міг дозволити собі витратити чималі гроші на освіту дітей (1200 рублів асигнаціями на рік) – охоче віддавали своїх синів до ліцею під опіку абата. Аристократія, російська й іноземна, поставилася до нового ліцею з великим ентузіазмом: на виховання до Одеси прибували діти не тільки з провінції, але і з обох столиць. Серед перших вихованців ліцею зустрічаються імена князів Волконських, графів Сен-Прі та Рошфора, князя Четвертинського, графа Штакельберга [5, приложение 4].

Ш. Д. Ніколь постійно піклувався про створення позитивної громадської репутації навчального закладу і досяг успіхів. Зокрема, у перший рік існування Ришельєвський ліцей відвідав поет Костянтин Батюшков, який на той час перебував в Одесі. Він обійшов класи, спальні, їдальню, лікарню і за першим враженням написав директору Публічної бібліотеки в Петербурзі О.М. Оленіну, племінник якого навчався тут, що «ліцей у квітучому стані». А в листі до російського державного діяча О.І. Тургенева від 3 серпня 1818 року зазначив: «Ліцей є прикрасою Одеси, так само як і Одеса – найкраще місто після столиці». Важливо зазначити, що К. Батюшков висловив думку багатьох прихильників ліцею, зазначивши, що ліцей «дихає абатом», але «...має внутрішніх і зовнішніх ворогів, зате на захист його – громадська думка або, принаймні, добра думка людей освічених» [6, с.41].

Сучасники сприймали абата Ніколя як незамінного керівника навчального закладу, що, очевидно, відображало його внесок у справу організації ліцею. Він користувався повагою як викладачів, так і вихованців ліцею. «Зовнішність його була привабливою, риси обличчя викликали повагу, доброта не піддавалася опису, – згадував тодішній вихованець ліцею, мемуарист О. Сумароков, – не було чути, щоб він крикнув на кого; бувало, якщо він робить вихованцю зауваження або догану, то так тихо, що той ледве чув, до кого звернена мова; до слова сказати, він був ніжним батьком і турботливою матір'ю для ліцеїстів; ніщо не випадало з його уваги, він завжди був з нами, і якщо траплялося, що через нездоров'я він не з'являвся, то ми із занепокоєнням запитували, що це означає» [7].

Цілковито у традиціях єзуїтської педагогіки Ніколь різними способами намагався вселити у вихованців дух змагання в навчанні. Проте його діяльність у Росії і, зокрема, в Одесі, оцінюється неоднозначно. З одного боку, він був людиною щиро і глибоко релігійною. Перекоаний католик і єзуїт, він не міг не служити цілям католицизму і свого ордену. Як французу, йому були близькі духовні запити місцевої офранцуженої аристократії. З іншого боку, він був

педагог за покликанням. Система виховання в ліцеї була зразковою, а директор користувався повагою і довірою своїх вихованців.

Напередодні вигнання єзуїтів з Російської імперії, Ш. Д. Ніколь був звинувачений у прозелітизмі та звільнений зі служби. Як адміністратор, він так і не зміг пристосуватися до умов існування російської бюрократичної системи, і поплатився за це усуненням з посади директора Ришельєвського ліцею.

На початку 1820-х років абат Ніколь став ректором Паризької академії, заснованої на базі Паризької колегії св. Варвари. Мешкаючи в Парижі, він продовжував підтримувати зв'язки з російською аристократією, зокрема, бував на прийомах у О.І. Тургенєва, а одну зі своїх останніх праць – «План виховання или проект новой коллегии» - присвятив князю О. Голіцину [8, с.382]. Помер абат Ніколь 2 вересня 1835 року.

Література

1. Фельдман В. С. На заре одесской книжности // Есть город у моря. Краев. сборник. – Одесса, 1990. – С. 145-150.
2. План воспитания в Одесском мужском институте // Начертание правил воспитания в обоих Одесских благородных институтах. – Одесса, 1814. – С. 1-27.
3. План воспитания в Одесском девичьем институте // Начертание правил воспитания в обоих Одесских благородных институтах. – Одесса, 1814. – С. 1-11.
4. Образование и устав Ришельевского лицея в Одессе. – СПб, 1818. – 88 с.
5. Див.: Михневич И. Некоторые воспитанники лицея, получившие в нем первоначальное образование // Исторический обзор сорокалетия Ришельевского лицея с 1817 по 1857 год. – Одесса, 1857. – 146 с., додатки.
6. Готалов-Готлиб А. Г. Ришельевский лицей – предшественник Новороссийского (Одесского) университета. Ч.1. 1940 // Отдел рукописей ОННБ им. М. Горького. – Ф.63.– Спр.1. – 153 с.
7. Одесский вестник. – 1885. – 15 ноября.
8. Яковлев В. А. Кое-что об иноплеменниках в истории г. Одессы // Из прошлого Одессы / Составил Л. М. Де-Рибас. – Одесса, 1894. – С.372-393.

УДК 94(477,7) “1917/1920”

ЖИВОЙ ОГОНЬ ВЕЧНОЙ ДРУЖБЫ

Л.С. СОКОЛОВА,

канд. ист. наук, доц.,

Одесская государственная академия строительства и архитектуры
(Украина)

История дружбы между украинским и болгарским, русским и болгарским народами имеет многовековые корни. Это тесная связь родилась в совместной борьбе против национального и социального гнета.

Вопрос о взаимопомощи этих славянских народов друг другу не раз рассматривался как украинскими, так и болгарскими учеными. Однако на современном этапе развития исторической науки возрос интерес к региональным исследованиям.

Сегодня, в условиях отсутствия идеологического диктата, особенное значение приобретает взаимодействие центра и региона. Кроме того, сложные процессы исторического развития в нашей стране требуют конкретно-исторического анализа.

Подходя к изучению данной проблемы, следует учитывать значение и историческое место Одессы в деле содействия национально-освободительному

движению болгарского народа против турецкого ига. Победы в русско-турецких войнах конца XVIII первой половины XIX вв. способствовали присоединению к России обширных территорий в Северном Причерноморье, возникновению Новороссийского края, интенсивному заселению его жителями не только центральных губерний, но иностранными поселенцами.

Особенно много прибывало сюда задунайских болгар выходцев из Македонии и др. искавших у России защиты от турецкого ига. В период с 1780-1830 года на юг Украины прибыло около 70 000 болгар-переселенцев.

На территории нынешней Одесщины было основано около 40 болгарских колоний. На новой родине болгары попадали в сферу действия российского законодательства и включались в экономическую и политическую жизнь страны и ее отдельных регионов. Законы Российской империи были щедры к переселенцам. Они получали 30 десятин земли, различные льготы, которые не получали ни украинские, ни русские, ни молдавские переселенцы.

Исторически сложившиеся дружеские отношения между украинским и болгарским народами стали основой для сотрудничества в период Ближневосточного кризиса 70-х годов XIX ст.

Украинское общество и такие газеты как «Одесский вестник», «Киевский телеграф» выступили на защиту восстания в Боснии и Герцеговине и призывали южных славян к борьбе за национальное и социальное освобождение.

Огромная роль в поддержке национально-освободительных движений южных славян принадлежит славянским комитетам Украины. Так осенью 1875г. был создан комитет помощи славянским народам Балканского полуострова во главе с А.И. Желябовым. Организация занималась сбором денег, оружия для повстанцев, посылала добровольцев. Братский отклик события на Балканах нашли и среди членов первой рабочей организации в России «Южнороссийского союза рабочих» в Одессе. Энергичную деятельность по оказанию помощи болгарскому народу развернули Одесское славянское благотворительное общество, ученые и студенты Новороссийского университета. Всего с 1876-1877 годы в университете было собрано и отправлено на Балканы более 1100 руб. Общая сумма денежных пожертвований за вышеуказанный период собранная населением Украины составила более 600 000 руб.

Всенародное движение в поддержку борьбы болгарского народа сыграла важную роль в подготовке и освобождения Болгарии от пяти веков османского ига.

В историю Одессы навсегда вошли имена великих сынов болгарского народа – просветителей революционеров Христо Ботева, Любена Каравелова, Георгия Димитрова и др., живших и работавших в нашем городе.

В начале XX века в преддверии первой русской революции осуществлялись постоянные контакты одесских социал-демократов с организацией «тесных» социалистов Варны. Перед болгарскими революционерами стояла важнейшая задача – доставка революционной литературы. Их роль была так значительна, что целый путь транспортировки

революционных изданий из-за границы в Одессу, действовавший в 1901-1903 годах получил название Болгарского пути. Доставлял нелегальную литературу болгарский социал-демократ Иван Загубанский. Только за 3 месяца 1901 года им в Одессу было доставлено 6 тысяч экземпляров революционных изданий.

Болгары вместе с украинцами участвовали в трех российских революциях. Это были годы крутого поворота в историческом развитии народов России, годы выбора исторического пути. Что можно сказать об участии болгар в этих событиях? Если придерживаться принципа исторической объективности, то можно констатировать бесспорный факт: активное участие болгарских интернационалистов в освободительной борьбе на Юге Украины в этот период.

Яркое представление об участии болгарского населения Одесщины в революционном движении на Украине дает история города Болграда. Здесь в разгар первой русской революции в июле 1905 года создается группа РСДРП во главе с А.В. Христовым, которая действует до 1914 года, до разгрома её жандармским управлением.

Февральская революция 1917 года сыграла большую роль в жизни и деятельности болгарской диаспоры. По неполным данным на Одесщине в то время проживало около 40 тыс. болгар. Лозунги свободы и независимости были близки и понятны им. Именно в этот период новым содержанием наполнилась дружба одесситов со своими побратимами из славянских стран, в том числе, и с Болгарами.

Болгарские интернационалисты активно участвуют в деятельности Международной секции РУМЧЕРОДа (Исполнительного комитета Советов Румынского фронта, Черноморского флота Одесских советов), созданного в мае 1917 года в Одессе. Созданный как орган власти, фактически властью не располагал, она находилась в руках Временного правительства. Любопытно отметить, что уже в этот период времени болгарские интернационалисты выступали с требованием прекращения войны, мира и свободы. В канун октября 1917 года болгарские интернационалисты в период наиболее острого политического противостояния поддержали большевиков. 20 ноября 1917 года в городе Болграде состоялась конференция членов РСДРП(б) и представителей 6-й армии, на которой были одобрены первые декреты Советской власти о мире, о земле.

В декабре 1917 года в Одессе был созван II съезд РУМЧЕРОДа. В его работе участвовали и болгарские интернационалисты. На съезде А.В. Христов был назначен заместителем председателя ЦИК РУМЧЕРОДа и управляющим делами, а также избран одним из руководителей фронт отдела РУМЧЕРОДа. Съезд полностью поддержал большевиков. В этот момент казалось, что вопрос о власти будет решен без насилия, но так не получилось. После того, как большевики взяли власть, в Одессе три дня не стихали бои.

Новый этап в деятельности болгарской диаспоры связан с периодом гражданской войны. В 1918-1919 гг. на Украине создаются группы болгарских интернационалистов.

В марте 1918 года началась австро-немецкая оккупация Украины. ЦИКом РУМЧЕРОДа был образован Исполком Одесской интернациональной Красной Гвардии [1, л.8]. Деятельность интернационалистов Красной Гвардии была весьма разнообразна: мобилизация в армию, проведение митингов, разоблачение целей и задач интервенции.

В период австро-германской интервенции была ликвидирована Центральная Рада, установлено диктатура гетмана Скоропадского. Фактически хозяевами Украины оставались оккупанты. В этот период на Украине интернациональное движение разделилось – одни активно участвовали в партизанском движении, другие влились в состав действующей армии. К этому времени на Украине был создан Штаб интернациональных отрядов, который объединил их действие. Выходившая при гетмане Скоропадском газета «Відродження» писала, что против немцев действуют и отряды интернационалистов. Революция в Германии 1918 года определила крах австро-немецкой оккупации. На смену им пришла новая интервенция стран Антанты. Болгарские интернационалисты (Стойко, Радков и др.) входили в Иностранную коллегию – подпольную агитационно-пропагандистскую группу, созданную в Одессе в борьбе англо-французскими интервентами. Земля горела под ногами оккупантов. В этом немалую роль сыграли и иностранные подразделения, действовавшие в партизанских отрядах, созданных на базе катакомб. В Одессу была перенесена деятельность Центрального бюро болгарских иностранных групп, образовавших Революционный комитет Добруджи [2, л.8].

Весной 1919 года англо-французская интервенция потерпела крах. Но гражданская война еще не закончилась. На Украине активизировалось «белое движение» петлюровская Директория. В мае 1919 г. На территории Одесского военного округа проводилось формирование первой интернациональной бригады в составе трех полков. Интернациональные полки формировались в Одессе, Херсоне, Елисаветграде. По приказу народного комиссара по Военным делам Н. Подвойского в Одессе создавалось управление первой интернациональной дивизии. Первый интернациональный полк, в котором были болгары, насчитывал около 300 человек [3, л.60] и входил, как и дивизия, в Южную группу войск, которой командовал Якир и которая сражалась с армией Деникина.

Боевое содружество разных народов было отражением международной солидарности. Вместе с тем, оно проходила под лозунгами свободы и демократии, и отражало веру и надежду на утверждение национальной независимости славянских народов, участвовавших в нем.

Оценивая деятельность болгарских интернационалистов, их политические симпатии и антипатии к новой установившейся власти на Украине, следует помнить, что главное, что их объединяло, – это не борьба за власть, а идеалы свободы и независимости.

Литература

1. Государственный архив Одесской области (далее ГАОО). – Ф. 3829. – Оп. 1 – Д. 157. л.8.
2. ГАОО. – Ф. 3886. Оп. 1 Д. 38. л. 8
3. ГАОО. – Ф. 3829. Оп. 1 Д. 157. л. 60
4. Кабузан В.М. Народнонаселение Бессарабской области и левобережных районов Поднестровья, - М. 1976, С –

351.

5. Никитин С. Очерки по истории южных славян и русско-болгарских связей в 50-70 – е годы XIX века – М., 1970 – С 388.
6. Пархоменков Ю.Г. Радянська історіографія про суспільно-політичні процеси в Україні в 1917 – на початку 1918 рр., Ю.Г. Пархоменков // Наука. Релігія, Суспільство. Науковий журнал. – 2009. - № 2 – С. 70-74.
7. Поглубко К.А. Очерки по истории болгарско-российских революционных связей (60-70-е годы XIX века) – Кишинев, 1972 – С – 278.
8. Рафальський О. Національні меншини України у XX столітті. Історіографічний нарис /О. Рафальський . – К., 2000 – 446 с.
9. Турченко Г.Ф. Південна Україна на зламі епох (1914-1922 рр.) /Г.Ф.Турченко . – Запоріжжя, 2005. – 324 с.
10. Червенков Н.Н. Изучение истории болгар Молдовы и Украины // Страницы истории и этнографии болгар Молдовы и Украины. – Кишинев, 1995. – С. – 358.

УДК 94(4) «1492/1914»(439)

**БУХАРЕСТСЬКИЙ МИР 1812 РОКУ
(НАСТРОЇ ТА РЕАКЦІЇ МІСЦЕВОГО НАСЕЛЕННЯ ПРИДУНАВ'Я
В МОЛДАВСЬКО-УКРАЇНСЬКИХ ДИСКУРСАХ)**

В.В. СТЕЦКЕВИЧ,

докт. іст. наук, проф.,

Л.М. СТЕЦКЕВИЧ,

ст. викладач,

Криворізький національний університет

(Україна)

2012 р. виповнилося 200 років підписання Бухарестського договору, за умовами якого на Балканах і прилеглих до них землях відбулися суттєві політико-адміністративні зміни геополітичного, а згодом і державотворчого штибу й утворилися нові центри впливу. Особливо відчутними вони стали в XIX ст. для Росії, адже вона зміцнила свої воєнно-стратегічні позиції в Придунав'ї; помітно вплинули Бухарестські домовленості й на подальшу долю молдавського та румунського народів; не оминули вони й гагаузів, болгар та українців, які вже довгий час проживали в південній частині межиріччя Дністра і Прута – у так званому Буджацькому трикутнику.

Уже майже два століття ця подія – Бухарестський мир 1812 року – та й усе, що вона спричинила, перебуває в полі зору науковців; та особливий інтерес до неї був і є в Молдові, Росії, Румунії й Україні, хоча не оминає її й уся Балканська наукова спільнота, та й навіть Турецька і Європейська.

І все ж найбільш активно – і в науковому плані, і політичному – на 200-річчя цієї події відгукнулися Молдова і Румунія. І цьому є певні пояснення: саме вони, - а точніше їх терени й етноси, - були об'єктом великої європейської геополітики початку XIX ст., наслідки якої вони відчують і донині. Отож, і не дивно, що саме в Кишиневі у квітні відбулася й велика міжнародна наукова конференція, в назві якої вже акцентовано і безапеляційно йшлося про *анексію Бессарабії Російською імперією («Tratatul de pace de la Bucuresti din 1812 si impactul lui asupra istorici romanilor. 200 de ani de la anexarea Basarabiei de catre Imperiul Rus»)*.

Аналіз публікацій, що з'явилися напередодні цього ювілею, виступів на конференції та публіцистики спонукають до думки, що насправді Бессарабія, як «дитя» миру 1812 року, та й сам Бухарестський трактат, ще й досі залишаються полем протистояння, на якому зійшлися, перш за все, політики, а за ними й науковці. І це – по-перше. А по-друге, складається враження, що молдавсько-румунська історіографія намагається *осучаснити* проблему, тобто осягнути події 1812 р. з висоти ХХІ ст., та ще й дещо заполітизовано. Особливо потужно політизувала ситуацію в Молдові створена там ініціативна група «1812», а в Румунії така собі громадянська платформа «Actiunea 2012» (Дія 2012).

На тенденції постійного «осучаснення» історіописання ще на початку ХХ ст. звертав увагу теоретик історичного пізнання італієць Бенедетто Кроче. Він вказував на те, що, по суті, будь-яка історія *є історією сучасною*, бо науковець завжди шукає відповіді на *сучасні* запити і виклики, а тому-то науковці й пишуть *сучасні історії минулого*... Але в цьому осучасненні завжди є певні ризики неадекватних рефлексій на події минулого, а особливо небезпечним у такому осучасненні є фактор *політизації* подій минулого, що часто-густо серйозно впливає на змістовну складову дискурсів і на акценти й оцінки, які розставляють дослідники. Помічаємо в сучасних наукових молдавсько-румунських публікаціях і таку прикметну особливість: сама дискусія навколо події, якою і був власне сам Бухарестський мир 1812 року, перетворилася на *дискусію щодо її інтерпретації*. А це – вже родова ознака постмодернізму і певна вада цього підходу, про що писали свого часу теоретики сучасного історіописання і, в тому числі, румунський історик Богдан Стефанеску (Stefanescu Bogdan).

Нині в молдавському історіописанні, на відміну від радянських часів, цей договір – а точніше сам факт передачі Росії межиріччя між Прутом і Дністром, названого Бессарабією, й особливо розчленування цілісного суб'єкта історії «Молдови» – потрактовується здебільшого в категоріях «захоплення», «анексії», «агресивного відторгнення» («розчленування») та «негативних наслідків». Так, в «Истории румын с древнейших времен до наших дней» (Кишинеу, 2002. – 303 с.) В. Мискевка оцінює Бухарестські домовленості так: «Историческая румынская территория между реками Прут и Днестр была *аннексирована Россией*, которая не имела никаких этнических, географических, исторических либо политических прав на эти земли, названные новой администрацией «Бессарабия», чем было произвольно распространено на север старинное наименование южной части Днестровско-Дунайского междуречья». На думку автора, це, зрештою, призвело до цілої низки несприятливих для людності краю наслідків, головними з яких було «розчленування Молдови» та «подтачивание румынского национального характера данного региона» (Див.: с.135-136). Інакше кажучи, йдеться про певне «розмивання» етнічної ідентичності румун. Пишуть про анексію, та, головне, негативи цього договору для Молдови й В. Статі, І. Ожог, І. Шаров та інші дослідники з Кишинева [1, с.233; с. 119].

Аналіз сучасного молдавсько-румунського історіописання подій 1812 р. спонукає до висновку про те, що там реанімується вже призабута в Європі

неоромантична течія, прихильники якої працювали (а почасти працюють і досі в Молдові та в Україні) в річищі опису й конструювання «великих національних історій», творення «символів націй», «славного минулого», викриття «кривд, завданих націям» та «показу ворогів»; кінцевою ж метою таких інтерпретацій було (та й досі є!) *реабілітація скривджених націй* і, перш за все, недержавних, до яких на ті часи якраз і належали молдовани й румуни. (Втім, до цієї категорії належали й усі слов'янські нації, окрім великоросів, які в ту добу теж не мали своїх власних держав).

Така методологічна орієнтація науковців – і молдавських перш за все – має свої резони і спонуки, а відтак – і право на пошуки власного кута зору на домовленості 1812 р. і їх оцінку. Звичайно, таке право на власну націоцентричність мають усі національні історіографії. Щоправда, це почасти ускладнює і навіть гальмує творення сучасних європейських наукових дискурсів у гуманітарних вимірах і на підставі загальнолюдських цінностей. Та, зрештою, ця «вада» цілком «ліквідна»... і є проявом своєрідної «дитячої хвороби» становлення й зростання власних історіографій.

Утім, видається, що сучасні молдавські дискурси, протистояння й затяті наукові дискусії на полях власної історії, – що яскраво проявилось і довкола 200-річчя Бухарестського миру, – це свідчення певної кризи молдавської ідентичності, зміни політичних і світоглядних орієнтирів, пошук цивілізаційних шляхів поступу (в Європу чи Азію?) у тому числі й центрів впливу (Росія – Румунія?). Але це ще й спроба певної частини молдавських науковців (не всіх, а лише певної частини) утвердити себе в новій етнічній ідентичності шляхом ототожнення власної «самості» з великорумунською спільнотою.

Не випадково багато хто з таких почав себе ідентифікувати «етнічним румуном», але не молдованином (молдованом). Усе це виразно позначилося на всьому молдавському історіописанні, на світоглядних, а відтак – і теоретико-методологічних підходах окремих науковців до вивчення власної історії, у тому числі, й Бухарестського миру 1812 р., утворення Бессарабії та наслідків перебування цього краю у складі Росії, а пізніше – СРСР. Більш того, це спричинило в Молдові своєрідне «неповернення до власних коренів» і пошуки спільних знаменників, які еднають їх молдавську історію з великорумунською. Звідси й «тектонічні» потрясіння в надрах кишинівського історичного співтовариства.

Значно «спокійніше» і більш виважено осмислює й переосмислює цю подію сучасна українська історична наука та громадська думка; тут уже відсутні радянські героїко-позитивістські стереотипи опису війни 1806-1812 рр. та оцінки Бухарестського договору, не вип'ячується й месіанська роль і дії Росії на Балканах, натомість більш акцентовано говориться про її імперські зазіхання, про участь і роль етнічних українців у балканських війнах, їх долю, про «слов'янські хвилі й напрями, заселення Придунайських земель» і їх освоєння, міжетнічні стосунки на цих теренах тощо.

Російське просування на Балкани у ХУІІІ-ХІХ ст., як геополітична мета імперії, на пряму зачіпала Пруто-Дністровське межиріччя, Придунайські землі та й усе південно-західне Причорномор'я. Ці геополітично важливі терени в ті

часи знаходилися в епіцентрі європейської та близькосхідної політики і були *об'єктом постійної експансії*. Тим паче, що не одна Росія мала свої плани щодо цих теренів. І Туреччина серед таких займала чи не найповажніше місце, як, до речі, й Австро-Угорщина. Шлях Росії на Балкани завжди пролягав через цей регіон. Ось чому він та й усе місцеве населення були своєрідною «розмінною монетою» в руках протиборствуючих імперій; це була звична практика останніх, а надто Османської і Російської. Щоправда, в Петербурзі таку експансію зазвичай «декорували» гаслами «допомоги слов'янським і православним народам у їх національно-визвольній боротьбі проти турецького уярмлення». Таку допомогу їм дійсно надавали, але при цьому Росія не забувала й про свої власні – імперські за визначенням – інтереси.

Бухарестські домовленості 1812 року – один із епізодів просування (експансії) Росії на Балкани та «обміну територіями» в тих регіонах Європи, які дослідники часто-густо позначають як «зони пограниччя», «буферні території», «області взаємного впливу», «спірні землі» тощо.

Як же сприйняло місцеве населення в межиріччі введення цього краю до складу Російської імперії, які були його реакції й оцінки?

На жаль, соціологічних вимірювань настроїв місцевої людності – а йдеться про болгар, вірмен, гагаузів, греків, молдован, румун, росіян (великоросів), українців та інші етноси, які вже довгий час жили на цих теренах – у той час ніхто не проводив. Тим не менше, документальні джерела та низка наукових праць, побудованих на їх основі, створюють сукупний *історіографічний образ* настроїв населення цього краю. Настільки повний такий образ (чи образи), сказати однозначно важко, та все ж є підстави думати, що *головний зміст цього науково виписаного історіографічного образу близький до реалій того часу*.

І, перш за все, це стосується реакцій місцевого населення на новопосталу російську владу. А вона (ця реакція), як свідчать документи і публікації, переконує: в межиріччі Дністра і Прута *протестів проти російського володарювання практично не було*. При цьому йдеться не лише про Буджак, де сукупно переважали слов'яни – болгар, росіяни (великороси) й українці, а разом з ними ще й гагаузи, греки, але й північніші терени, заселені східною гілкою представників романо-латинського етносу – молдованами. Принаймні, про це свого часу писав і авторитетний румунський історик Н.Йорга: 1912 р. – в рік сторіччя Бухарестського договору – він констатував, що в той час (1812 р.) не знайшлося жодного національного лідера, який би очолив боротьбу проти анексії Східної Молдови... Його підтримує і класик Михайл Емінеску: тут не знайшлося нікого, хто «засудив би втрату святої землі Батьківщини» [2, с.235]. Аналіз праць сучасних молдавських дослідників – і, перш за все, навчальної літератури – теж показує, що протестів проти Російської влади 1812 р. тут не було. Тож, може, саркастичне зауваження Т.Г. Шевченка в поемі «Кавказ» про те, що в Росії «од молдованина до фіна на всіх язиках» усе мовчало, бо благоденствовало, мало свої підстави?

Щоправда, це зовсім не означає, що на побутовому рівні, в повсякденні, у певної частини соціуму на цих просторах не було незгоди з домовленостями в

Бухаресті. Думається, що вони могли бути, наприклад, у старообрядницьких громадах або прорумунськи налаштованих прошарках суспільства. На користь цієї тези свідчить і широковідомий в науковій літературі протест «на розчленування краю» невеликої групи бояр Молдови господарю Скарлату Каллимаку. Втім, за своїм змістом, цей документ доцільніше кваліфікувати як *скаргу*, але не як *протест* чи, тим паче, заклик до повстання проти панування царату. В Константинополі цей протест і, перш за все, в силу міжнародної ситуації, залишився без відповіді. Більш того, як стверджують молдавські дослідники І. Ожог та І. Шаров, «більшість бояр Молдови відхилила цей протест на анексію Бессарабії» [3, с.125].

Не було й масового переселення («исходу» – рос.) місцевого молдавського населення за Прут як форми протесту. За підрахунками В.С. Зеленчука в монографії «Население Бессарабии и Приднестровья в XIX веке» (Кишинев, 1979), таких переселенців було близько 3,8 тис. сімей, а В. Міскевка 2002 року писав уже про «більш ніж 5 тис. сімей етнічних молдован» [4, с.136]. Втім, є свідчення й іншого змісту, а саме про заселення краю етнічними болгарами, гагаузами, росіянами, українцями.

Не «вибухнули» тут і повстання проти царату навіть тоді, коли історія дала населенню цього краю «унікальний» військово-політичний шанс: 24 червня 1812 р. Наполеон почав масштабну війну проти Росії і в Петербурзі думали, перш за все, про захист «коронних земель і двох столиць», але не про периферію, нехай і привабливу з воєнно-стратегічної точки зору... Чи підтримала б Франція (а разом із нею і її союзник – Туреччина) виступи в Бессарабії проти Росії, якби вони тут спалахнули? Чи знали в Бессарабії про похід Наполеона на Росію і чи були тут ті, хто міг оцінити унікальну для визвольних змагань ситуацію, чи тут були якісь інші настрої й очікування від російської влади?

До речі, дослідники не повідомляють і про масові маніфестації чи «народні гуляння» на підтримку Бухарестського договору; втім, про «молебні (молитви) подяки» в православних храмах цього краю свідчень є чимало.

У пошуках відповідей на поставлені запитання варто взяти до уваги той факт, що Бессарабія, як новоутворена територіально-адміністративна одиниця російської імперії, не була монолітно-єдиною ані етнічно, ані політично; і особливо – в Буджацькому трикутнику, тобто в її південному Придунав'ї; в цьому приграниччі вже довгий час співіснувала міжетнічна спільнота, де слов'янський елемент відігравав помітну роль; тут задовго до російсько-турецької війни 1806-1812 рр. оселилися «мазепинці» (1710 р.), запорожці – вимушені емігранти після зруйнування 1775 р. Запорізької Січі, селяни-втікачі та інші. Відомо, що царат намагався активно залучити їх на свій бік, шукав серед них підтримки і навіть 1807 р. створив тут Усть-Дунайське козацьке військо. Цікаво, що і турки не проти були «перетягнути» їх на свій бік, але, зрештою, вони не піддалися на турецько-французькі обіцянки, у тому числі, й на пропозиції Наполеона створити на цих теренах автономні протодержавні утворення – «наполеонади» – політично налаштовані проти Росії.

Загалом переважна більшість дослідників переконливо доводить, що політичні настрої 1812 р. в південному трикутнику Бессарабії в основному були проросійськими.

Дещо інша етнічна картина була північніше кордонів Буджака – у центральних і північних районах Бессарабії – де домінувало молдовське населення і де панувало відмінне від південних регіонів ментальне й мовно-культурне середовище; іншою тут була й історична пам'ять та історична самосвідомість місцевого населення. Втім, і тут політичні настрої й суспільно-громадська думка щодо договору 1812 року, як і рефлексії місцевої еліти (знаті) та особливо служителів культу на входження до складу Російської імперії не були, як вже зазначалося вище, протестними... Чим же це було зумовлено? Перш за все, «втомою» усього, без винятку, місцевого населення Бессарабії (і Придунав'я в тому числі) від війн, що точилися тут в XVIII-XIX ст. По суті, цей регіон – і Буджак у першу чергу! – перетворився на такий собі перманентний театр воєнних дій і геополітичних суперечок, на плацдарм концентрації військ, що негативно позначилося на житті усього місцевого населення. На позитивне, чи, в крайньому разі, нейтральне, прийняття російського панування «працював» і православний чинник – своєрідний інтегратор болгар, вірмен, греків, гагаузів, молдован, українців («popular cozasogum»), великоросів тощо. Православна церква, – а вона тут була панівною – і весь її клір, монолітно стояли на боці Росії. Остеронь цього були хіба що старообрядці: їх общини були швидше в стані тривожних очікувань і готовності до спротиву та захисту своєї «дійсно істинної християнської віри», аніж до «цілування православних ікон, клятв чи присягань на вірність Росії».

Ось чому місцеве населення Бессарабії або приймало Бухарестські домовленості 1812 року, або, як це було серед переважної більшості молдован, сприймало їх стримано, але все таки, як «менше зло», порівняно з невизначеністю чи турецьким пануванням; адже російське підданство відкривало бодай якусь надію на покращення та стабільність. Не випадково, окремі групи етнічних молдован, а не лише козаків-втікачів брали участь у складі російської армії в боротьбі проти османів ще у XVIII ст.; чимало таких було і в ході війни 1806-1812 рр. Чимало молдавських дослідників (В.С. Зеленчук, П.М. Шорников, В.І. Царанов, І.Д. Чобану та ін.) ще в радянську добу таку участь молдован у російській армії, як, власне, і самі домовленості в Бухаресті, потрактовували як «реалізацію молдавської мрії», як шлях «до досягнення заповітної мрії», а витoki цих планів вони вбачали ще в діях Дм. Кантеміра, який уже на початку XVIII ст. шукав протекції у «царя всея Руси». (Детальніше про це свідчать уже Луцькі домовленості його з Петром I 1711 р.). Отож, можна припустити, що переважна більшість таких волонтерів – молдован, болгар, греків та ін. – не були «інфіковані» російською імперською і не «палали» бажанням втілювати в життя геополітичні й імперські за суттю плани Росії; думається, що, для них, швидше за все, йшлося про *власні національні інтереси*, які в ту добу тимчасово збігалися з діями імперії, тому-то вони й брали участь у тих кампаніях.

Чи не тому в літературних джерелах тієї доби – (XVIII-XIX ст.) 1812 рік і входження Бессарабії – від її південних кордонів аж до Півночі – до складу Росії не *позначено в історичній пам'яті усієї без винятку етнічної маси цього краю як «вселенська трагедія»?* Не названа ця доба й періодом *тотальної колаборації* молдован, як, зрештою, і всієї багатоетнічної людності краю чи місцевої знаті – еліти і навіть тієї, що увійшла до складу органів російської влади.

Напевне, не останню роль у загалом позитивному сприйнятті нової влади в Бессарабії відіграли і надії *усього мультиетнічного населення* краю на те, що під «рукою царя» їх етнічні ідентичності та культурно-ментальна «самість» (тотожність) не будуть винищені. Принаймні, Іон Сілвіу Ністор у праці «Історія румун Трансністрії» прямо наголошує, що, попри розподіл по Пруту такого суб'єкта політичної історії Європи як Молдова, все ж таки румунському елементу в Трансністрії 1812 рік відкрив «нову гарантію збереження своєї національності» [5, p.124].

Щоправда, як слушно зауважує П.М. Шорніков, Росія в подальшому, тобто після 1812 р., доклала зусиль для формування в Бессарабії «російської державницької свідомості» та навіть «російської державної ідентичності» [6, с.148]. І це – незаперечний факт політики імперії на цих землях, яка поширювалася не лише на молдован, але й на інші етноси, які проживали в цьому регіоні – на болгар, гагаузів, греків, українців тощо.

Утім, як показав досвід 90-х років ХХ ст., генетична пам'ять усіх їх зусиллями царату все ж не була винищена; вона виявилася сильнішою від асиміляційних дій, спрямованих на прищеплення людності Бессарабії позаетнічної, так званої, «російської державницької ідентичності», а в радянський час – залучення до єдиної наднаціональної спільноти, названої «радянський народ»; етнічна укоріненість виявилась тут досить-таки міцною і послідовною. Врешті-решт, усе це призвело до того, що в кінці ХХ ст. етноси колишньої Бессарабії – гагаузи, молдовани, українці тощо – стали активними учасниками рухів за суверенізацію та етнокультурне відродження.

Література

1. Див.: Василе Стати. История Молдовы. – Кишинев, 2003; Ожог И.А. Шаров И.М. История румын: краткий курс по истории румын. – Кишинев, 1997; История румын с древнейших времен до наших дней. – Кишинэу, 2002; Moraru A. Istoria romanilor. Basarabia si Transnistria. 1812-1993. – Chisinau, 1995; Istoria romanilor. Compendiu. – Bucuresti, 1996 та ін.
2. Див.: Василе Стати. История Молдовы. – Кишинев, 2003.
3. Ожог И.А., Шаров И.М. История румын: краткий курс лекций. – Кишинев, 1997.
4. История румын с древнейших времен до наших дней. – Кишинэу, 2002.
5. A se vedea (Див.): Ion Silviu Nistor. Istoria romanilor din Transnistria. – Editura Eminescu, 1995.
6. Див.: П.М. Шорніков. Молдавская самобытность. – Тирасполь, 2007.

НАУКОВЕ ВИЗНАЧЕННЯ ТЕРМІНА «УКРАЇНСЬКА НАЦІЯ» У СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ІСТОРІОГРАФІЇ

Д.В. ТОЛОЧКО,

канд. іст. наук,

*Національний науково-дослідний інститут
українознавства та всесвітньої історії*

(Україна)

У сучасній українській історіографії часто зустрічається такий термін як «українська нація» [1], «українська політична нація» [2; 9]. У розумінні цього явища та поняття між науковцями спостерігається суттєві розбіжності. В першому випадку, науковці феномен української нації розглядають як етнічне явище, в другому – переконані, що це політична спільність. Час появи української нації є предметом не менш гострих дискусій. Одні дослідники не виключають можливість появи української нації у середньовіччя, другі – розглядають українську націю як модерне утворення, треті – впевнені, що вона бере початок не раніше XIX ст., четверті – переконані, що говорити про українську націю можна лише у XX ст. Існує необхідність в осмисленні наявних гіпотез щодо феномена української нації та перегляді окремих догматичних аспектів розуміння історичного процесу. Водночас, слід звернути увагу на те, що дане питання вийшло за межі наукових досліджень та набуло політичного звучання.

З одного боку, це дуже добре, що українська нація стала об'єктом цілеспрямованого вивчення історії, політології, філософії, культурології та інших суміжних галузей гуманітарних та соціальних наук. З іншого – досі немає обґрунтованого, чіткого визначення такого феномена як «українська нація». І це в той час, коли українська нація має бути базовим терміном в контексті становлення та розвитку української науки, а відповідно й національної самосвідомості.

За останні двадцять років опубліковано значну кількість праць, що висвітлюють різні аспекти вивчення української нації (В. Борисенко, В. Євтух, С. Макарчук, В. Наулко, М. Панчук, А. Пономарьов, Ю. Римаренко та ін.). Стрімко зростає кількість праць щодо аналізу етнонаціональних процесів в сучасній Україні [3], зокрема формуванню та розвитку національних меншин [4]. Головною заслугою сучасних дослідників є те, що вони у 90-ті рр. XX ст. окреслили основні напрямки наукових досліджень у цій сфері та ввели до наукового обігу праці зарубіжних вчених [5]. Водночас, спеціальних досліджень з вивчення вживання дослідниками терміна «українська нація» та його змістовного наповнення в українській історіографії кінця XX – початку XXI ст. не проводилось.

У поданому дослідженні здійснено спробу розв'язання проблеми шляхом визначення критеріїв, які сприятимуть порозумінню між науковцями,

політиками та пересічними громадянами у розумінні та поясненні терміна «українська нація». Відповідно, завданням цього дослідження є систематизація, класифікація й аналіз сучасних здобутків та проблем вивчення української нації. Крім того, здійснити спробу визначити загальні теоретико-методологічні засади наукового визначення терміна «українська нація».

Теоретико-методологічні засади та здобутки української історіографії кінця ХХ – початку ХХІ ст. зазнали змін: з'явилась можливість вивчати українську націю, національну культуру як самодостатні явища. Впродовж 90-х рр. ХХ ст. було повернено в науковий обіг праці та імена тих, кого в радянські часи вважали «буржуазними націоналістами». Відповідно, із проголошенням незалежності України розпочався новий період вивчення «української нації» як явища та поняття. Це відобразилось у вигляді публікації праць фахівців гуманітарних та соціальних наук, які висвітлюють різні аспекти вивчення даного феномена. Кожна з галузей, з одного боку, генерує знання про Україну і українців, а з іншого досліджує питання становлення та розвитку української нації виключно у вузькому напрямку галузі (політологічному, філософському, історичному).

Виділення напрямків в дослідженні феномена нації здійснюється на основі різних критеріїв. На основі концептуальних підходів, у розвитку теорії нації, виділяють модернізм, переніалізм, примордіалізм, інструменталізм [6, с.49-76]. Відповідно галузевої спрямованості теорій, серед існуючих теорій націй, виділяють культурологічну, психологічну, етнологічну, історико-економічну, політологічну, пострадянську [7, с.262-263]. Вищезазначені критерії не враховують специфіку наукових напрямів сучасної української історіографії, їх теоретичні, методологічні особливості. Постає питання на скільки вище зазначені критерії придатні для виділення напрямків, осмислення наявних знань про українську націю та подальший їх синтез.

Аналіз поширених у сучасній українській історіографії наукових визначень терміна «українська нація» дозволяє виділити дві умовні групи науковців. Перша група дослідників висвітлює проблеми української нації як етнічного явища (В. Борисенко, Л. Токар). Друга група – вважає українську націю виключно політичною спільнотою (М. Панчук, О. Рафальський).

Трактуючи українську націю як політичну спільноту, М. Панчук зараховує до її складу всіх громадян України, незалежно від етнічного походження, об'єднаних спільністю території, політичних інтересів, історичної долі, культурних традицій, усвідомленням єдності ідентичності та майбутнього батьківщини [8, с.24].

Особливість дефініції «українська політична нація» та концепції політичної нації полягає в тому, що в їх основі лежать підходи геополітичних та політологічних галузей. Так, у колективній монографії «Українська політична нація: генеза, стан, перспективи» в контексті теоретико-методологічного аналізу націєтворчих процесів М. Степико висвітлив питання феномену політичної нації. На його думку, терміни «політична нація» і «етнічна нація» відображають лише специфіку конституювання однієї з форм (на сьогодні – найвищої) соціоцивілізаційної зрілості народів [9, с.27].

Український дослідник Л. Токар вважає неприпустимим формувати визначення української нації лише на підставі політичного компонента [10, с.35-41]. Засади, на яких має розвиватися категоріальний апарат, чітко сформулював Л. Токар у процесі підготовки довідника «Науковий інструментарій українознавця». Першою умовою є необхідність формування категоріального апарату як єдиної системи, яка охоплює різні підсистеми і поєднує їх не дублюючи. Другою – розроблення категоріального апарату враховуючи вплив одного із чинників, характерного для розвитку сучасної науки – процесу постійного посилення інтеграції наукових знань. І третьою – визначення й обґрунтування сутнісного і функціонального аспекту кожного терміна [11, с.73].

Сучасні українознавчі студії, як і вивчення поняття «українська нація», розвивається у двох напрямках:

- дисциплінарного, або галузевого, прибічниками якого є ряд наукових інституцій, зокрема Інститут українознавства імені Івана Крип'якевича НАН України (у Львові);
- міждисциплінарного, або інтеграційного-системного представлений Національним науково-дослідним інститутом українознавства та всесвітньої історії та Центром українознавства філософського факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка (далі – ННДІУВІ та ЦУ) [12, 40-41].

Аналіз науково-дослідної діяльності українознавчих інституцій, впродовж останніх десяти років, дозволяє говорити про тенденцію поглиблення інтердисциплінарного та системного підходу в тематиці досліджень української нації. Так, об'єктом дослідження провідних фахівців ННДІУВІ та ЦУ є реальний український світ, який творився і трансформувалася упродовж тисячоліть, а українознавство ними визначено, як інтегративну систему знань про Україну і світове українство. Відповідно українці як нація вивчаються не за аспектом, а за об'єктним принципом.

У сучасному українознавстві українська нація розглядається як ціле, що одночасно є об'єктом як політичного, так і економічного, а також правового, культурного та інших сфер життя. Тому слід уникати формування судження про українську націю лише на підставі якогось одного компонента. Переконатись в цьому можна, якщо розглядати українську націю в процесі формування і розвитку, у взаємодії і взаємовпливах всіх її компонентів (етнічного, національного, культурного, політичного, економічного та інших). Слід розуміти, що від вивчення особливостей української нації, її способу життя, історичної пам'яті, світогляду, мови, моралі, ментальності залежить формування та збереження національної самосвідомості. Також важливо зосередити увагу на вивченні зв'язків, що об'єднують українців різних епох у національну спільноту, враховуючи відсутність, впродовж тривалого часу, державних інститутів, які б відстоювали національні інтереси.

Чинники від взаємодії з якими залежить наукове визначення терміна «українська нація» можна умовно розділити на дві основні групи: зовнішні та внутрішні. До групи зовнішніх чинників належить соціально-економічний, що

демонструє відсутність орієнтованості на забезпечення соціальних гарантій та перспектив розвитку України. Проявом цього є дефіцит та скорочення бюджету державних освітніх та науково-дослідних закладів, низький рівень оплати праці фахівців освітньої та наукової галузей, високий рівень корупції в освітніх закладах, знецінення знання та освіти загалом. Політичний чинник полягає у незадовільній гуманітарній політиці в Україні. Освітньо-культурний чинник пов'язаний з застарілою системою освіти України, зокрема програмою загальної освіти викладання курсу «Українознавства» не передбачено.

Внутрішній чинник, що позначився на процесі наукового вивчення української нації, це розбіжності між провідними українознавчими інституціями у концептуальному баченні сучасного українознавства, в частині визначення об'єкту та предмету науки.

Висновки. Подальше визначення терміна «українська нація», з одного боку, залежить від розробки теоретико-методологічних основ українознавства, а з іншого – консолідації науковців основних українознавчих інституцій, взаємоузгодження усіх наявних і нових, у міру їх виникнення, інтерпретацій стосовно розуміння особливостей становлення та розвитку української нації.

Серед неврахованих, сучасними дослідниками, загальних проблем, які мають лежати в основі наукового визначення «української нації» слід згадати:

- значення географічного розташування України в історії формування української нації (мається на увазі недоліки та переваги знаходження між Сходом та Заходом, враховуючи потенціал природних багатств);
- вивчення особливостей матеріального виробництва та його вплив на формування «душі» української нації (покаже тісний зв'язок між світом людей та світом речей створеного людьми);
- визначення ролі етнічних груп неукраїнського походження у формуванні української нації (вказує на важливість дотримання основного принципу побудови громадянського суспільства – права на самовизначення та самореалізацію).

По-перше, це сприятиме формуванню уявлення про українську націю як цілісне соціокультурне формоутворення, повноправний суб'єкт історії, до того ж визначить місце та роль української нації в загальноісторичному процесі. По-друге, дозволить виявити глибинні тенденції та закономірності українського націєтворення. По-третє, чітко покаже різноманітні вияви взаємовідношення, взаємозв'язку об'єкта і суб'єкта, через дихотомію чи то природи й історії України, чи історії людства загалом та історії української нації, української держави і громадянина. Таким чином, можна охопити широке коло питань про сенс історії та долю людства й буття окремої людини (українця).

Своєрідною формулою порозуміння між науковцями, політиками та простими людьми можуть стати слова М. Матіос «... кров не має нації». Цей вислів є цікавим з методологічної точки зору, бо виключає кров (тобто фізіологію, генетичні процеси) з основних критеріїв визначення нації як явища і поняття. Більше того, допомагає визначити предметне поле для пошуків основних критеріїв та їх наукового вивчення, зокрема застосування

психологічного підходу з метою подолання стереотипів «чиста кров» та «титульна нація».

На сучасному етапі необхідно зосередитись на спільних, об'єднуючих позиціях науковців. Серед таких, можна назвати цілісне, комплексне (міждисциплінарне) вивчення української нації шляхом інтеграції надбань теоретико-методологічних засад різних галузей науки. Більше того, наукові дослідження, вище згаданих центрів українознавства доповнюють один одного.

Слід пам'ятати і дотримуватись положення, яке говорить, що при висвітленні частини, не можна нехтувати цілим.

Література

1. Українська нація і етнічні меншини: перспективи інтеграції в громадянське суспільство та майбутнє Східної Європи. – К., 1994. – 44 с.
2. Панчук М., Рафальський О. Українська політична нація: соборність душ // Українознавство. – 2002. – № 4. – С. 36-38.
3. Панасюк Л.В. Етнонаціональні процеси в Україні в 90-ті рр. ХХ ст.: автореф. ... канд. іст. наук / Л.В. Панасюк. – К., 2001. – 20 с.
4. Калакура О.Я. Поляки в етнополітичних процесах на землях України у ХХ ст.: автореф. ... док. іст. наук. / О.Я. Калакура. – К., 2008. – 35 с.; Пономарьова І.С. Греки Приазов'я: Етнонаціональні процеси в аспекті трансформації традиційної культури: автореф. ... док. іст. наук. / І.С. Пономарьова. – К., 2007. – 35 с. та ін.
5. Сміт Е. Національна ідентичність / Пер. з англ. П. Тарашука. – К., 1994. – 224 с.
6. Сміт Е. Нації та націоналізм у глобальну епоху. – К.: Ніка-Центр, 2006. – 320 с.
7. Історична наука: термінологічний і понятійний довідник: навч. посіб. / В.М. Литвин, В.І. Гусев, А.Г. Слюсаренко та ін. – К.: Вища шк., 2002. – С. 262-263.
8. Кононенко П., Калакура О. До скарбниці українознавства: історична пам'ять, українська соборність та політична нація у дослідженнях Мая Панчука // Українознавство. – 2012. – №2. – С. 22-25.
9. Крисаченко В.С., Степико М.Т., Власюк О.С. та ін. Українська політична нація: генеза, стан, перспективи / За ред. В.С. Крисаченка. – К.: НІСД, 2003. – 632 с.
10. Науковий інструментарій українознавця. Довідник / кер. авт. кол., наук. ред. Л. Токар. – К.: ННДІУВІ, 2012. – 376 с.
11. Чирков О., Токар Л., Бойко., Ярошинський О. Науковий інструментарій українознавства: сучасні проблеми та перспективи розвитку // Українознавство. – 2012. – № 3 (44). – С. 72-77.
12. Калакура Я.С. Новітнє українознавство в джерельному та історіографічному вимірах / Я. Калакура // Українознавство. – 2008. – № 4 (29). – С. 40-44.

УДК 94(477) “1921-1923”

ІНСТИТУТ УПОВНОВАЖЕНИХ НКЗС В ОДЕСІ У 1920-х рр.

О.П. ТРИГУБ,

докт. іст. наук, доц.,

Чорноморський державний університет імені П. Могили

(Україна)

Становлення і розвиток дипломатичної служби української держави є одним із затребуваним і в той же час малодослідженим аспектом вітчизняної історії. Міжнародні відносини і дипломатичні органи вивчаються у різні періоди: Київська Русь, Козаччина, державні утворення 1917-1919 рр., УСРР-УРСР і сучасність. Натомість багато питань залишається не лише маловивченими, а й являють собою «білі плями» як на всеукраїнському, так і на регіональному рівні. Серед таких лакун можна назвати діяльність іноземних консулів на українських землях часів панування Російської імперії, регіони у міжнародних відносинах 1917-1920 рр., робота представництв НКЗС у першій

половині 1920 -х років тощо. Саме це і спонукало автора звернутися до історії інституту уповноважених представників НКЗС УСРР в Одесі.

Початок становлення дипломатичного інституту уповноважених на місцях покладено постановою ВУЦВК від 28 квітня 1921 р. про затвердження Положення «Про уповноважених НКЗС на території УСРР, у містах – Києві й Одесі» [1, с.30]. Згідно із даною постановою Уповноважені НКЗС УСРР призначалися на посаду і звільнялись з неї наказом наркома закордонних справ. При них організовувались управління, працівники яких приймалися на роботу і звільнялись наказом Уповноваженого.

До обов'язків управління Уповноваженого НКЗС в Одесі належало: 1) видавати закордонні паспорти і дозвіл на виїзд з України; 2) запобігати в'їзду в УСРР, чи виїзду за її межі неблагонадійних осіб; 3) вирішувати прикордонні питання, які виникали в УСРР у взаємовідносинах з країнами-сусідами; 4) здійснювати контроль за виконанням на місцевому рівні зобов'язань, покладених на УСРР міжнародною угодою; 5) наглядати за дотриманням на місцях органами державної влади УСРР чинного законодавства щодо іноземців, приймати закордонні делегації та іноземних представників у місті.

До району діяльності Уповноваженого НКЗС в Одесі входила Одеська, Миколаївська, частина (Брацлавський, Вінницький, Гайсинський, Жмеринський, Кам'янецький, Могилівський, Ольшонаський, Ушицький і Ямпільський повіти) Подільської губернії. Управління Уповноваженого НКЗС в Одесі, як регіональне представництво НКЗС УСРР на території України, було підпорядковане центральному апарату НКЗС УСРР. Представництво активно співпрацювало з місцевими державними і партійними установами й організаціями. Кошторис і штат управління проходили за кошторисом і штатами наркомату.

До штатного розпису управління уповноваженого НКЗС належали: уповноважений, його помічник, секретар, діловод, консультант, перекладачі, машиністка, експедитор, кур'єри, співробітники для доручень, бухгалтер і реєстратор. Структурними підрозділами були: секретаріат; відділ віз; інформаційний і матеріально-технічний відділи.

До Секретаріату надходила уся вхідна кореспонденція і він розподіляв її між відділами, а також здійснював поточне листування з установами й організаціями, отримував і розподіляв закордонні газети, приймав відвідувачів.

Обов'язки відділу віз полягали у тому, щоб реєструвати громадян іноземних держав, які бажали в'їхати чи виїхати з території УСРР, збирати про них таємну інформацію, видавати військовополоненим і біженцям дозвіл на в'їзд в Україну.

Чекістськими завданнями займався інформаційний відділ, до компетенції якого належало: інформувати уряд про життя іноземних країн (зокрема Румунії, Польщі, Болгарії, Туреччини, Австрії, Угорщини, Чехословаччини), закуповувати за кордоном інформаційні видання, створювати пункти переправи, переправляти нелегальну пресу й агентів, створювати прикордонну агентурну розвідувальну мережу, інформувати уряд УСРР (відділ видавав щоденні політичні звіти, а також таємні інформаційні зведення агентури) [1,

с.33].

У кінці 1921 р. намітився новий напрямок роботи уповноважених – опіка та співпраця із закордонними організаціями допомоги. У листопаді 1921 р. до Харкова прибули посланці Американської адміністрації допомоги (АРА) Френк Альфред Голдер і Лінкольн Хатчинсон (за радянською пресою – Гудчинсон), які мали намір відвідати регіони найбільш вражені голодом – Одеську і Запорізьку губернії. Вже 9 грудня 1921 р. з Москви до Одеси приїхала місія АРА на чолі з Джоном Г. Хайнесом, який до цього працював керівником місії АРА в Австрії. Разом з Хайнесом прибули його найближчі співробітники, які працювали до цього на Поволжі [2, арк.1; 3, с.10].

Контактування представників АРА з радянськими органами влади й управління відбувалося винятково через Уповноваженого НКЗС в Одесі М. Южного, який тримав тісний зв'язок з Одеською ГубНК. Так, коли Дж. Хайнес прибув до Одеси і з'явився до Голови губвиконкому, той відправив його відразу до Уповноваженого НКЗС [2, арк.1]. У своїй таємній доповідній записці від 27 грудня 1921 р. М. Южний зазначав, що діяльність представників АРА відбувається під неусипним контролем з боку працівників і агентів Управління Уповноваженого НКЗС і навіть «щоб зберегти за собою спостереження за всім листуванням – представнику АРА було запропоновано користуватися нашою апаратною для телеграфного зв'язку і нашими кур'єрами для сполучення з Харковом і Москвою» [2, арк.1зв.]. Тобто фактично Уповноважений виконував чекістську роль перлюстратора кореспонденції. На вищезитованому документі була поставлена резолюція: *«Зовсім таємно! Схвалити лінію поведінки тов. Южного, про що йому повідомити. 31/XII»* [2, арк.1].

Обережної тактики дотримувався Уповноважений і надалі. Так у своїй записці до Одеського губвиконкому у лютому 1922 р. він зазначав, що всіляко обмежує доступ представників АРА до інформації про стан економіки й інфраструктури регіону: «...я прагнув у тих випадках, коли обставини не дозволяли зовсім ухилятися від надання відомостей, надавати останнім характер неофіційний. Проф. Гатчінсону, який просив статистичні дані про посівні площі і врожайність по культурах Одеської губ.[ернії] і потребу у медикаментах та обмундируванні, були надані у круглих цифрах без жодних підписів... З приводу відомостей про стан нашого порту, які цікавили Дж. Хайнеса, він був спрямований мною через місцевий Зовнішторг до завідувача транспортним відділом, спільно з яким він порт оглянув і від якого отримав необхідні відомості» [4, арк.149]. Тобто чекістська лінія поведінки продовжувала залишатися пріоритетною і була пов'язана із шпигунською діяльністю АРА.

Починаючи з 10 січня 1922 р. (укладання договору УСРР з АРА) допомогти голодуючій Україні виявили бажання десятки європейських і американських благодійних організацій. Тому 15 лютого ВУЦВК прийняв постанову «Про роботу іноземних організацій допомоги голодуючим». Загальний нагляд за виконанням договорів уряду республіки з іноземними організаціями покладено на ЦК допомоги голодуючим при ВУЦВК. Для

допомоги цим організаціям і здійснення їх зв'язку з державними і громадськими організаціями УСРР ухвалено організацію Уповноваженого представництва УСРР при іноземних організаціях допомоги голодуючим України. Уповноваженим представником було призначено начальника Економічного управління ВУНК Костянтина Артамонова, а його заступником – колишнього командира інтернаціональної бригади РСЧА Київщини Юліана Башковича, які приступили до виконання своїх зобов'язань 22 лютого 1922 р. [5, арк.4; 6, арк.1].

Паралельно 15 лютого 1922 р. у зв'язку з постановою ВЦВК РСФРР про Представництво уряду УСРР при закордонних організаціях російське представництво перейменоване у Повноважене представництво урядів РСФРР та УСРР при всіх закордонних організаціях допомоги голодуючим. Користуючись цим рішенням, Повноважений представник уряду РСФРР при закордонних організаціях Олександр Ейдук (член колегії ВНК, який прославився особистою участю у численних розстрілах) направив до Одеси свого представника Студенікіна, який приступив до роботи на початку березня 1922 р. без узгодження з українським керівництвом [7, арк.63а-63б].

У зв'язку з оформленням апарату Уповноваженого по роботі із закордонними організаціями ВУЦВК 28 березня 1922 р. ухвалив Постанову «Про уповноважених НКЗС на території УСРР», якою були внесені певні зміни у роботу Уповноважених НКЗС на місцях. До сфери їх діяльності належало: а) зносити з усіма офіційними представниками чужоземних держав, що знаходяться у районі діяльності Уповноваженого; б) стеження за виконанням місцевими органами договорів, які уклала робітничо-селянська влада з чужоземними державами; в) зносити з місцевою владою у питаннях, які стосуються чужоземних громадян; г) сповіщення Наркомзаксправ щодо питань, які належать до компетенції останнього; д) виконання всякого роду доручень НКЗС. У районі діяльності Уповноваженого зносити місцевих органів влади з консульськими й іншими представництвами чужоземних держав ведуться винятково через Уповноваженого НКЗС [8].

Як ми бачимо відносини з будь-якими іноземними організаціями у Постанові відсутні, але присутня примітка: «Винятки з цього пакту можуть встановлюватися НКЗС» [8, с.238]. Мабуть примітка і пояснює той факт, що не дивлячись на дану постанову, Уповноважені НКЗС УСРР в Одесі продовжували підтримувати зв'язок з іноземними організаціями, про що свідчать доповідні записки до НКЗС по роботі з іноземними організаціями Уповноваженого НКЗС в Одесі Миколи Любченка (відомий український прозаїк і журналіст, працював Уповноваженим у лютому-липні 1922 р.) [9] й здійснював активне листування з АРА протягом серпня-вересня 1922 р. Уповноваженим С. Козюрою (до речі, представництво НКЗС в Одесі розташовувалося за адресою Пушкінська 29) [6], обґрунтовуючи це тим, що «жодна з установ, організацій чи осіб не повинна безпосередньо звертатися до іноземних представництв, установ чи іноземців з питань, що належать до компетенції НКЗС, окрім Уповноваженого НКЗС в Одесі» [6, арк.65].

Бажання Москви контролювати південні «морські ворота» країни й

поступове обмеження державного суверенітету України призвели до ухвали 18 жовтня 1922 р. ЦК КП(б)У рішення «Про згортання апарату НКЗС», яким доручив заступникові глави НКЗС УСРР В. Яковлеву розпочати переговори з НКЗС РСФРР про об'єднання відповідних наркоматів [11, с.268].

23 березня 1923 р. ЦК КП(б)У за доповіддю Х. Раковського прийняв рішення просити політбюро ЦК РКП(б) переглянути питання про злиття НКЗС, але на нараді з відповідальними працівниками національних радянських республік і автономних областей у Москві 9-12 червня 1923 р. Х. Раковський і М. Скрипник зазнали поразки. Вже у серпні консулати і дипслужби УСРР були злиті з апаратом союзного НКЗС, апарат же республіканського НКЗС остаточно перестав існувати, згідно рішення ВУЦВК від 20 вересня 1923 р.: 1) НКЗС УСРР реорганізувати в управління уповноваженого НКЗС СРСР в УСРР; 2) дипломатичні і консульські представництва УСРР за кордоном ліквідувати, шляхом об'єднання їх з місіями РСФРР у Повпредства СРСР з 5 серпня поточного року, 3) Уповноваженим НКЗС УСРР в Одесі й Києві надалі називатися – агентами уповноваженого НКЗС СРСР при УСРР [12, с.170]. Управління Уповноваженого НКЗС СРСР в Україні (при уряді УСРР) очолив Олександр Шліхтер. Для забезпечення ж інтересів УСРР її представник вводився до колегії НКЗС СРСР.

Виконувати ж консульські функції у Південному регіоні поклали на «Повіреного Уповноваженого НКЗС в Одесі», підпорядкованого Уповноваженому НКЗС СРСР при РНК УСРР. Уповноважений діяв як за розпорядженнями НКЗС СРСР, так і вказівками РНК УСРР. В окремих випадках радянська Україна могла, погодивши з урядом СРСР, виступати у міжнародних відносинах індивідуально через своїх безпосередніх представників. Уповноважений інформував уряд УСРР про діяльність НКЗС СРСР, видаючи бюлетень, дозвіл на користування яким надавав НКЗС СРСР. У політичних справах управління Уповноваженого повинно було інформувати уряд УСРР про українську еміграцію і «зміновіхівство». Відносини між Уповноваженим і українськими радниками закордонних місій СРСР мали відбуватися, згідно рішенням колегії НКЗС СРСР від 24 жовтня 1923 р., під контролем Повпредів.

Штат агентства Повіреного Уповноваженого НКЗС в Одесі складав: повірений (агент) – 1 посада; секретар – 1; співробітник для доручень – 1; бухгалтер – 1; друкарка – 1. Позаштатними в Агентстві уповноваженого НКЗС в Одесі працювали: водій – 1; кур'єр – 1; прибиральниця – 1; двірник – 1 [12, с.172].

З 1929 р. до обов'язків Уповноваженого НКЗС СРСР при уряді УСРР та його агентів у Києві й Одесі стало входити лише видача дипломатичних і службових паспортів, їх візування, розшук необхідних документів громадян та їх засвідчення тощо. Зі зміцненням тоталітарного режиму, за твердженням дослідниці І. Стрельникової, інститут уповноважених слугував організаційно-політичним засобом зміцнення та розвитку федеральних зв'язків [13, с.426]. З розбудовою у 1930-х роках тоталітаризму у СРСР діяльність дипломатичного агента в Одесі практично була зведена нанівець.

Література

1. Купчик О.Р. Організаційно-правові засади функціонування Народного комісаріату закордонних справ УСРР (1919-1923 рр.) / Олег Романович Купчик // Часопис Київського університету права. – 2010. – № 2. – С.30-34/
2. Центральний держархів вищих органів влади й управління України (далі – ЦДАВО), ф.4сч, оп.1с, спр.784.
3. Михайловський Т.О. Діяльність Американської Адміністрації Допомоги (АРА) на Одещині (1922-1923 рр.) / Тимур Олегович Михайловський // Південна Україна в міжнародних відносинах: історія та сучасність. 36. матеріалів IV регіональної студ. науково-практичної конф. (21-22 квітня 2011 р.) / За ред. О.П. Тригуба. – Миколаїв, 2011. – С.10-14.
4. ЦДАВО, ф.261, оп.1, спр.25.
5. Держархів Одеської області (далі – ДАОО), ф.Р-453, оп.1, спр.1.
6. ЦДАВО, ф.261, оп.1, спр.29.
7. ЦДАВО, ф.261, оп.1, спр.5.
8. Постанова ВУЦВК від 28.03.1922 р. «Про Уповноважених Народного Комісаріату Справ Закордонних на терені УСРР» // Збірник постанов та розпоряджень робітничо-селянського уряду України за 1922-1923 рр. – Харків: Літо-друкарня «Книгоспілки», 1922. – С.237-238.
9. Галузевий державний архів Служби безпеки України, ф.13, оп.6, спр.426, Т.2.
10. ДАОО, ф.Р-453, оп.1, спр.29.
11. Україна: хроніка ХХ ст. Довідкове видання. Рік 1922. – К.: Ін-т історії України НАНУ, 2005. – 335 с.
12. Купчик О.Р. Організаційно-правові засади функціонування органів зовнішньої політики в УСРР (1922-1924 рр.) / Олег Романович Купчик // Вісник Академії адвокатури України. – 2011. – № 1 (20). – С.168-174.
13. Стрельникова І.Ю. Правовий статус Уповноваженого Народного комісаріату закордонних справ СРСР при Раді народних комісарів УСРР (1923-1929 рр.) / Ірина Юріївна Стрельникова // Ученые записки Таврического национального университета имени В.И. Вернадского. Серия «Юридические науки». – 2010. – Т.23 (62). – №1. – С.420-428.

УДК 94(477) “1928”

ДВА ПОГЛЯДИ НА ПІВДЕННУ ПАЛЬМІРУ ВЛІТКУ 1928 РОКУ В КОНТЕКСТІ СТАНОВЛЕННЯ ТОТАЛІТАРНОЇ КУЛЬТУРИ («ЩОДЕННИК» С. ЄФРЕМОВА ТА МЕМУАРИ Г. КОСТЮКА)

Л.В. ТУРЧИНА,

канд. іст. наук, доц.,

Запорізький національний технічний університет

(Україна)

Південна Пальміра, вона ж Одеса, тривалий час перебуває у статусі традиційного місця відпочинку. З'ясування витоків цієї ситуації не є предметом дослідження даної статі. Нас буде цікавити порівняльний аналіз спільностей і відмінностей поглядів двох видатних особистостей української культури та історії – Сергія Єфремова (1876-1939) та Григорія Костюка (1902-2002) на саме місто, Чорне море, настрої місцевого населення у переламний для совєтської влади період – 1928 рік. Склалося так, що обидва влітку 1928 року, напередодні «року великого перелому», навідали Одесу, й кожен з них спромігся зафіксувати свої враження від побаченого. Відмінність способу фіксації визначила й певні аспекти щодо порівняння: С. Єфремов упродовж 1920-х років записував щоденні враження [1], а Г. Костюк наприкінці свого надзвичайно змістовного життя вирішив записати спогади, що вилилося у два грубі томи під назвою «Зустрічі і прощання» [2].

С. Єфремов на вказаний час мав 51 рік. Його життя у цей останній рік перед арештом у зв'язку зі справою СБУ, було щільно пов'язане з діяльністю в УАН, яка стала одним з центрів суспільно-політичних подій як київського, так і

загальноукраїнського масштабу. Позбавлений можливості займатися активно політикою, С. Єфремов проводив велику наукову й науково-організаційну роботу. Будучи віце-президентом і головою Президії УАН, очолював низку наукових товариств і комісій. Доведена до автоматизму самоорганізація літературознавця спонукала його до фіксації у щоденному форматі подій, свідком яких він був безпосередньо, чи чув від близьких, знайомих, піддаючи їх власній інтерпретації.

Аналіз його записів стосовно означеного відрізка часу слід розпочати, власне, з 1 січня – дня, коли С. Єфремов підбивав підсумки року попереднього й ділився з читачем власними сподіваннями на рік прийдешній. Так, ми довідуємося про перебіг суперечок у середині академії, місцеві кишенькові сварки, незадоволені амбіції академіка М. Грушевського тощо [1, с.570-571]. Наприкінці цього запису С. Єфремов повідомляє про те, що заходив В. Чехівський й «оповідав цікаву деталь»: виявляється, під час проведення II церковного Собору української православної автокефальної церкви у жовтні 1927 року таємні співробітники ОДПУ (за С. Єфремовим – «шпики»), отримали завдання відстежувати, хто з академіків буде помічений у зв'язках із Собором. Ця «дрібничка» спонукає автора записів до констатації: «серед яких гидотних обставин ми живемо, в якому бруді, іноді й не помічаючи, купаємось!» В обставинах, що склалися, єдиним новорічним побажанням лишалося: «хоч один день без таких отруйливих, що всю душу перевертають, новинок...» [1, с.571].

Оповідючи про буденні справи в академії, С. Єфремов мимоволі характеризує своїх колег. Зокрема, «прегарна змістовна доповідь Филиповича» [1, с.575]; П. Тутківський – «деревина, якої нічим не проймеш і не дошкулиш» [1, с.572-573], М. Грушевський – за Ю. Федьковичем, «пурявий», якого треба «уговкувати» [1, с.573] з вадю «переляку» [1, с.574] тощо.

За багатьма епізодами можна відстежити тодішні настрої населення, які сам С. Єфремов мав можливість спостерігати. Його чітко визначена контрбільшовистська позиція спровокувала й фіксацію ним суто негативних проявів комуністичного буття. Це й профанація роботи під час Різдва [1, с.574]; й намагання комноменклатури вилучити умовляннями хліб у селян [1, с.575]; невдалі спроби хлібозаготівельних агентів у Фастові спонукати «дядьків» продавати хліб, назвавши вищу ціну, що закінчилися кровопролиттям [1, с.588]; на селі розмови про «здирство: самообклад, конфіскація хліба, щоденні драчі податків з усього, що має селянин» [1, с.635]; врешті несподівана поява для влади «хвостів» – черг спочатку за маслом, а згодом й за хлібом [1, с.596]. Наприкінці травня фіксується: «настрій у селян такий: годі ходити коло хліба, – кидай, браття, землю: нащо робити, коли все одно одберуть» [1, с.637].

Належність до інтелектуальних вершків суспільства провокувала протистояння з офіційною новою комноменклатурою – спроба М. Яворського заснувати «лівобережну академію наук» у Харкові [1, с.575], ревізія в УАН [1, с.588]; бажання М. Скрипника, тодішнього очільника наркомату освіти, стати академіком, його неприхована зухвалість у поведінці при складанні правопису [1, с.592]; безкінечна кількість анекдотів стосовно

совєтської номенклатури під спеціальною рубрикою – «з новітнього фольклору».

Саме на першу половину 1928 року припало: перебіг політики коренізації, заслання Л. Троцького, початки будівництва Дніпрельстану, переобрання Президії УАН, покаєнний лист М. Хвильового, перші арешти свідомих українців – на всі ці події С. Єфремов має власний, убезпечений від цензури погляд.

І от врешті – відпустка! З таким емоційним багажем мандрівник зі стажем дозволив собі, завдячуючи окладу співробітника УАН, літню подорож пароплавом за маршрутом Київ-Одеса.

Кінцева зупинка припала на 11 червня на 4 годину ранку. Перші враження від зустрічі зі знайомим містом – «порт мертвий, порожній як долоня, чисто виметений і од суден, і од людей» [1, с.651]. Одеса прокидається пізно. Доспавши, С. Єфремов вийшов на вулицю. «Людно: скрізь черги, черги, черги...» [1, с.651]. Йому було з чим порівнювати: 1898 року він був у місті разом з О. Кониським, зустрічався у ресторані з Д. Марковичем, 1903 – з Є. Чикаленком. Його враження про попередні часи міста виливаються у компліменти Одесі – «чепуруха», «шахівниця», «гарна, імпозантна з моря». Однак, для неї теж настали скрутні часи – «око щоразу стріває купи каміння; недопалені стіни, дірчасті мури», «на місці розкішних віл подекуди зеленіють городи». «Важка рука руїника і тут пронеслася ураганом і залишила сліди надовго невиводної руїни» [1, с.652]. Зруйнованими виявилися й «знамениті сходи до моря» – вони «тепер нікуди не приводять». Однак, саме на візит С. Єфремова припав їх ремонт: «зо три каменярі ліниво цюкають своїми молотками кам'яні брили» [1, с.651]. Невтомне око спостерігача час від часу натрапляє на несподівано неприємні моменти – знесений пам'ятник Катерині II, прироблена дошка на старому пам'ятнику «з новим написом 1922 р.» Разом з тим, певне здивування настає від уцілілих пам'ятників Ришельє, Воронцову, Пушкіну. С. Єфремов виносить з приводу цього вирок – «Одеська контрреволюція...» [1, с.651]. Зустрічаються й давно знайомі сюжети – «такі ж, як і були, вусаті жінки трапляються на кожному кроці і так само співають по-партесному жебраки і перекупні». «Одеса-мама» навіть і з паралізованими поворушеними центрами, все ж силується виглядати по-давньому. Навіть пишній театр відбудувала після пожежі» [1, с.651-652].

С. Єфремов при нагоді відвідує старих знайомих – О. Волошинова, якого називає «уламком минулого», Б. Комарова, М. Слабченка. Стосовно постатей двох останніх – українізаторів Одеси, то вони, можливо, навіть через вказану зустріч з С. Єфремовим, були звинувачені та засуджені разом з їх візаві за справу СВУ у 1930 році.

Перебуваючи у музеї, С. Єфремов стикається з прикладом сучасного комчванства – «з екскурсії одна дівчина заплювала лице Катерині», йшлося про демонтований пам'ятник імператриці, який тимчасово зберігався у музеї. Поруч стояла стародавня урна, вся «поколота і з дірками», хтось з екскурсантів примудрився «насяти» у неї й поруч утворилася «чимала пахуча калюжа» [1, с.652-653]. Пригадуючи інші приклади наруги над стародавніми

скарбами й підсумовуючи побачене, С. Єфремов констатує: «Саме з такими дикунами тільки й робити такі революції» [1, с.653]. Того ж дня, 12 червня, С. Єфремов виїжджає з Одеси, прощаючись «зі спокоем, певна річ, дуже відносним і обмеженим втручанням специфічної сучасності» [1, с.653].

Г. Костюк використав для викладу своїх мандрів термін іншомовного походження – «ескапада» (з фр. *escapade* – подорож з пригодами), що цілком відповідає змісту уривку з його спогадів. Незапланована мандрівка на південь щільно засіла у голові тодішнього 25-річного студента-філолога, й через роки він визнав її достойною для фіксації. На літні канікули 1928 року Г. Костюк лишився в Києві через борг з рефлексології професору Радзівєвському, який він отримав завдяки власній недбалості. Така сама ситуація спіткала і його друга – Івана Павліва. Одного дня, у липні, він завітав до Г. Костюка з пропозицією побачити Чорне море – ідея знайшла підтримку.

Слід пояснити умови, за яких могли собі дозволити відбути канікули, за Г. Костюком – «вакації», тодішні студенти. Перш за все, вони користувалися безоплатним проїздом залізницею при належній реєстрації документів у канцелярії свого вишу. В іншому місті, при наявності у ньому закладу вищої освіти, студенти мали право користуватися приміщеннями гуртожитків та студентською їдальнею. За таких обставин літні канікули перетворювалися на справжній рай: при мінімальних фінансових витратах можна було побачити майже всю тодішню «країну Рад» [2, с.191].

Двоє друзів, зібравши скромні пожитки (пара білизни, труси для купання, підручник з рефлексології) та об'єднавши ще більш скромні фінанси, відправились до Одеси. Наполеонівські плани передбачали пересування Одесою транспортом, відвідини вистав та концертів різних столичних гастролерів. В Одеському інституті народної освіти вони без зусиль дістали два місця в гуртожитку й право харчуватися в студентській їдальні за невеликі власні кошти.

Південне місто пару юнаків приголомшило: кожен з них уперше в житті побачив море та великий міжнародний порт. Вони спробували на смак солону воду на пляжі Ланжерон, піднялися на гору сходами Ришельє – відчули захоплення від панорами, що розступилася перед ними; впродовж кількох днів снували одеськими вулицями, особливо Дерibasівською, оглядали будівлю опери та інші міські принади. Зрозуміло, що жодна рефлексологія до голови не лізла.

За кілька днів, коли запаморочення від нового міста вщухло, у буденному житті розпочалися неприємності. Одного разу, пішовши за хлібом та повернувшись із значним запізненням, І. Павлів заявив другу, що стояв у черзі. Незабаром, вже удвох, вони натрапили на ще довшу чергу. Надалі Г. Костюк стверджує, що у Києві вони нічого подібного не спостерігали. Друзі приїхали на південь розважатися, і хоч Одеса й дивне місто, але вони не збиралися відбути канікули у чергах за хлібом. Вирішили тікати з Одеси морем до Ялти.

На нашу думку, за кілька десятків років, що минули, пам'ять могла зрадити Г. Костюку: лишилися яскраві враження молодої людини – Одеса, море, черги, які заважали приймати сонячні ванни. Вочевидь, у буденному

житті Києва черги не сприймалися настільки виразно – мусив вистоювати, значить стояв. На відпочинку, коли навколо стільки можливих розваг, витрачатися на черги було не правильним.

Перебравшись старим брудним пароплавом через Севастополь до Ялти, двоє юнаків облаштувалися у Криму. Відкрили для себе Лівадійський палац та Нікітський ботанічний сад, відвідали будинок-музей А.Чехова й гору Ай-Петрі. Разом з тим, юнаки не знайшли жодних слідів перебування в Ялті Л. Українки та С. Руданського – визначних діячів української культури, які багато років проживали саме в Ялті. Мандрівники відчули глибоку національну образу.

Через постійний брак коштів друзі відмовили собі у регулярних обідах, але натомість стали харчуватися з місцевого базару – «симфонії харчового багатства», оскільки «тоді ще Сталін не знищив і не вигнав з Криму трудолюбивого татарського народу» [2, с.195]. Дуже показовою є одна деталь кримських відвідин, що закарбувалася у пам'яті Г. Костюка – спілкування з «гарною, інтелігентною з вигляду дамою». Жінка нагодувала юнаків обідом, під час якого поцікавилася, чи правда, що в Києві опера йде українською мовою. Не розгубившись, студент-філолог повідомив їй, що це є чистою правдою, побіжно прочитавши лекцію з приводу піднесення рівня української мови, завдяки поетам та вченим. Резюмує Г. Костюк з приводу жінки так – «культурна дама належала до тієї російсько-імперської свідомої спільноти, на якій тримався самодержавний трон» [2, с.200-201].

Справедливо зазначити, що наявність цих двох чудових прикладів наративних джерел значно збагачує й доповнює наші знання стосовно 1928 року. Незалежно від віку, тодішнього соціального статусу, обраного способу фіксації фактів, вони є спілниками у своєму баченні суспільно-політичної ситуації в один з переламних періодів советського ладу – 1928 рік. Їх поєднує критичне ставлення до владних структур, однак через значно більший життєвий досвід С. Єфремов у своїх щоденних нотатках більш системний. Уже на той час він чітко усвідомлював усі небезпеки, що несла з собою большевистська модель побудови суспільства для українців.

І ще одна відмінність між двома документами впадає в око – С. Єфремов приплив до Одеси попрощатися з Чорним морем – не знав, чи побачить його колись, а Г. Костюк приїхав з морем знайомитися, вітатися, перед ним життя тільки відкривало свої принади й здавалося, що попереду – тільки щастя.

Література

1. Єфремов С.О. Щоденники, 1923-1929. – К.: ЗАТ «Газета «РАДА», 1997. – 848 с. – ISBN 966-95199-0-X.
2. Костюк Г. Зустрічі й прощання: Спогади у двох книгах / Передм. М. Жулинського. — К.: Смолоскип, 2008. — Кн. 1. — 720 с. – ISBN 978-966-8499-76-0.

КУЛЬТУРНА ДІЯЛЬНІСТЬ НІМЕЦЬКИХ ГРОМАД В УКРАЇНІ

І.І. ТЮРМЕНКО,

докт. іст. наук, проф.,

Національний авіаційний університет

О.І. ОПАНАСЕНКО,

канд. іст. наук, доц.,

Київський національний університет ім. Т. Шевченка

(Україна)

Проникнення німців на територію України почалося понад тисячу років тому. Але, починаючи з другої половини XVIII ст., можна говорити про заснування німецьких громад, які почали переселятися в Новоросійський край за сприяння Г. Потьомкіна. Вже навесні 1788 р. 228 сімей оселилися в Хортицькому урочищі на правому березі Дніпра, а протягом 1793 – 1796 рр. було засновано ще 8 колоній. Активно відбувалась колонізація німцями Катеринославської, Таврійської та Херсонської губерній [1]. З часом німецькі колоністи стали етнічними німцями, яким належала важлива роль в економічному та культурному розвитку південноукраїнських земель. За таких умов у західній частині нинішньої Миколаївської області від 1809 до 1829 рр. й виникли німецькі колонії Раштадт (тепер с.Поріччя), Рорбах (тепер с.Новосвітлівка), Катеринославль, Карлсруе (тепер с.Степове), Ландау (тепер с.Широкий Лан), Ватерлоо (тепер с.Ставки) та ін. Вони й створили цілий німецький Тилігуло-Березанський колоніальний округ [2, с.405].

У 1920–1930 рр. радянська влада, намагаючись зміцнитися в національних окраїнах, активно підтримувала національні меншини в Україні. Зокрема, у Миколаївській області діяв 1 німецький район, в Одеській – 3, які продовжували активно впроваджувати політику культурно-національної автономії. За переписом 1926 р., німці становили найчисельнішу групу населення України. У цей час значно активізуються наукові, освітні контакти між німцями в Україні та Німеччині. Однак, починаючи з кінця 1930-х років, культурна діяльність німецьких громад майже припиняється. Пovoєнний період не приніс суттєвих змін у культурну політику держави, що, у свою чергу, призвело лише до поодиноких наукових контактів з ученими УРСР і НДР. Такий політичний курс позначився на зниженні культурної активності німецьких громад в Україні загалом.

Лише на початку 1990-х років розширюється українсько-німецька культурна співпраця, яка сприяла змінам у політичному курсу до всіх етнічних німців. Згідно з переписом 2001 р., німці на території України складають 33,3 тис. осіб, що становить лише 0,1% від усього населення. Близько 59% усіх українських німців проживають у шести регіонах країни: у Донецькій області – 4,6 тис. осіб, Дніпропетровській – 3,8 тис. осіб, Одеській – 2,9 тис. осіб, Закарпатській – 2,2 тис. осіб, в Автономній Республіці Крим – 2,5 тис. осіб. У

трьох областях (Луганській, Херсонській, Миколаївській) їх кількість дещо перевищує одну тисячу в кожній. В інших регіонах численність представників цієї національності вкрай незначна [3, с.301, 304]. Однак рівень їх культурної активності досить високий.

1990 року було створено Всеукраїнську організацію німців, яка отримала назву «Wiedergeburt - Відергебурт» (Відродження). Це – неприбуткова організація, заснована громадою етнічних німців Києва. На сьогодні організація, що об'єднує 16 філій у різних областях держави, налічує, за даними 2010 р., 12.000 членів. Головою організації є Президент, який обирається Виборчою конференцією німців України.

У травні 2003 р. Асоціація німців України та підприємство «Квелле» заснували Всеукраїнську німецькомовну газету Асоціації німців України – Deutsche Zentrale Zeitung – DZZ. На її шпальтах висвітлюються різноманітні питання, пов'язані з життям німецьких громад в Україні [4]. Газета має читацький попит, адже вона друкується трьома мовами – німецькою, українською, російською. Її матеріали використовуються під час викладання німецької мови й історії в освітніх закладах різного рівня.

Молодіжна організація «Союз німецької молоді України» (Deutsche Jugend in der Ukraine e.V. (DJU)) представляє інтереси більш ніж 24 молодіжних клубів по всій території України. Серед завдань організації – поширення німецької мови, культури та традицій, розвиток українсько-німецького партнерства та євроінтеграції. Членами Союзу можуть бути молоді люди віком 14–35 років, які мають «німецькі коріння», або ті, хто цікавиться німецькою мовою та культурою. Союз сприяє українсько-німецькому молодіжному обміну, бере активну участь у політичних дебатах, екологічних проектах.

До найактивніших регіональних німецьких громад належить «Товариство розвитку», засноване 1993 р. в Одесі. Від 1996 р. до сьогодні основними напрямками діяльності Товариства залишаються побутові питання: придбання та розподіл продуктів харчування, одягу й іншої гуманітарної допомоги для членів німецької громади, організація курортно-санаторного лікування тощо. «Товариство розвитку» має свої філії в усіх обласних центрах України. Його діяльність здійснюється та підтримується Федеральним міністерством внутрішніх справ (ВМІ) Німеччини.

Федеральне адміністративне відомство (BVA) у ФРН відповідає за адміністративне здійснення проектів. Головною координаційною організацією та посередником з реалізації в Україні міжурядової угоди між ФРН та Україною «Про співпрацю у справах осіб німецького походження, які мешкають в Україні», підписаної 1996 року, є GTZ (Gesellschaft der Technischen Zusammenarbeit – Товариство технічної співпраці). Згідно з угодою, були визначені пріоритетні напрямки співпраці: 1) надання гуманітарної, правової допомоги етнічним німцям; підтримка програми створення робочих місць; проведення семінарів з профорієнтації молоді; фінансова допомога студентам під час навчання; сплата медикаментів, санаторного лікування інвалідів; допомога в організації програми Німецького Червоного Хреста тощо; 2) підтримка діяльності бюро Асоціації німців України; 3) підтримка створених в

Україні німецьких культурних центрів, проведення семінарів, підтримка молодіжних освітніх програм, програм відпочинку, проведення літнього відпочинку дітей, організація відпочинку в санаторіях людей похилого віку. Сьогодні в рамках співпраці реалізується понад 16 проектів у різних галузях: економіці (енергозбереження), екології, охорони здоров'я та праці (переважно в питаннях профілактики та лікування СНІДу).

По всій Україні діють німецькі клуби, які є офіційними представниками німецької громади в Україні. Динамічно розвиваються танцювальні, вокальні й інструментальні групи. Щорічні пісенно-танцювальні фестивалі (Sonnenstrahl – Сонячний промінь) є свідченням широкої підтримки німецької мови та культури. Серед цих організацій з'являються й такі, що переходять від вузької підтримки мови та культури своїх членів-німців до широкої популяризації німецької мови та культури з-поміж людей, що не є німцями за національністю. Фінансування цих організацій відбувається частково за рахунок GTZ (масштабні проекти); а частково за рахунок самофінансування (викладання німецької мови). Поміж таких організацій слід виділити Київський клуб німецької культури «Август», який був створений 1992 р. за ініціативою німецької інтелігенції Києва.

1993 року в Одесі був створений Баварський дім (далі – БДО), який став центром зустрічей етнічних німців Причорномор'я. БДО підтримує етнічні німецькі громади Одещини, а в перспективі прагне налагодити українсько-німецький обмін. Сьогодні ця організація є освітнім, економічним, культурним, мовним, соціальним і просвітницьким центром. Майже 11 тис. українців стали слухачами курсів німецької мови БДО. В цілому 4 600 учителів пройшли підготовку в рамках програми профілактики й боротьби зі СНІДом. Нещодавно створено координаційний центр і мобільну медичну й психологічну допомогу при Одеському обласному СНІД-центрі, що прискорює надання допомоги ВІЛ-інфікованим.

Нюрнбергський дім у Харкові було відкрито 1995 р. у рамках ініціативи міст-побратимів Харків-Нюрнберг і «Клубу друзів Нюрнберга». На відміну від БДО, він є лише культурно-освітнім і мовним осередком, біржею контактів та інформаційного обміну, місцем зустрічі всіх, хто цікавиться історією та культурою ФРН. Популяризація німецької мови, ознайомлення з культурою, традиціями німців, проведення літературно-тематичних вечорів, таких як «Творчість німецьких письменників і поетів ХІХ ст.», «Література сучасної Німеччини», «Молодь Німеччини», «Німеччина сьогодні», колективи німецького танцю та співу, театральні гуртки, навчальні екскурсії, ознайомчі історичні екскурсії («Архітектурні пам'ятки, створені німцями-архітекторами») – далеко не весь перелік роботи, що проводиться та підтримується представниками німецької громади протягом останніх 20 років.

Дотримуючись традицій, «Відерштраль» тісно співпрацює з Лютеранською церквою. Сьогодні майже в усіх обласних центрах, де є філія цієї організації, діє й релігійна громада. Так, у Києві 1993 р. відкрито Кірху Св. Катерини, цього ж року була освячена Євангельсько-лютеранська кірха у Дніпропетровську, роком раніше в Миколаєві, 2005 р. в Одесі відбудовано

коштом ФРН (7 млн. євро) кірху Святого Павла, 1994 р. – «Дім Євангеліє» у Луцьку, 2001 р. – кірху Петра і Павла у Полтаві, 1993 р. – кірху Святої Марії у Ялті, 1997 р. – у Бердянську. Церква є духовною та культурною підтримкою збереження національних цінностей.

Отже, сьогодні німецькі громади в Україні проводять активну роботу, спрямовану на розвиток мови, культури, підтримку культурних зв'язків з історичною батьківщиною. Культурна діяльність набуває нових форм та інтенсивності. Головною заслугою стало створення німецьких культурних центрів в Україні – потужних двигунів взаєморозуміння культур.

Література

1. Державний архів Одеської області. – Ф. Р. 969. – Оп. 3. – Спр. 470. – Арк. 91-98.
2. Німецькі поселенці в Україні: історія та сьогодення: Монографія. – Київ Миколаїв: Вид-во МДГУ ім. Петра Могили, 2006. – Серія «Україна: історія і сучасність». Вип. 1. – 416 с.
3. Курас І.Ф. Етнополітологія. Перші кроки становлення / І. Ф. Курас. – К.: Генеза. 2004. – 736 с.
4. Матеріали проведення III Всеукраїнського конгресу німців України // Deutsche Zentrale Zeitung. – 2003. – №1.

УДК 94(477.7)(=14) “17/18”

ЗОВНІШНЯ ПОЛІТИКА РОСІЇ ЯК ЧИННИК ГРЕЦЬКОЇ ІММІГРАЦІЇ НА ПІВДЕНЬ УКРАЇНИ (друга половина XVIII – перша третина XIX ст.)

О.О. УВАРОВА

канд. іст. наук, доц.,
Одеський національний медичний університет
(Україна)

Геополітичні інтереси Росії на Балканах здавна цікавили багатьох істориків, серед яких Шпаро О., Фадєєв А. В., Станіславська А. М., Достян І. С. Відомими дослідниками переселення іноземців, у тому числі – греків, на Південь України є Скальковський А.О., Багалей Д.І., Арш Г.Л., Дружиніна О.І., Кабузан В.М., Терентьева Н.О., Авгітідіс К., Папулідіс К. та багато інших. Метою даної роботи є поєднання цих двох процесів для віднайдення зв'язку між зовнішньополітичними планами Росії і появою на теренах Півдня України грецьких переселенців.

У другій половині XVIII ст. внаслідок надзвичайно важливих змін у всьому комплексі основ європейського життя в сфері суспільно-політичних контактів Росії та балканських народів намітилися суттєві зміни. Прагнення забезпечити свободу торгівлі та мореплавання в чорноморських протоках ставили Росію на місце потенційного ворога Османської імперії, і тим самим робили її союзником православного населення Греції. У період царювання Катерини II грецьке питання в політиці Росії набуває особливої актуальності, що було викликано, поряд з причинами економічного й політичного характеру ще і релігійним фактором.

Російсько-турецька війна 1768-1774 рр. викликала велику еміграційну хвилю з Греції до Росії. За Кючук-Кайнарджийською мирною угодою 1774 р.

турецькі піддані отримали право переселятися в Росію протягом річного строку; для тих же осіб, які поступили на російську службу, цей строк був необмеженим [9, с.362, 367, 369; 7, с.67; 8, с.90-91]. Відтоді царський уряд активізує «покровительство» православному населенню Османської імперії. Таким чином, традиційні погляди на економічні фактори іноземної колонізації Півдня України можна доповнити фактором зовнішньополітичним.

Політика заступництва грецькому населенню створила сприятливу основу для розвитку російсько-грецьких зв'язків. Росія демонструвала свою постійну зацікавленість у вирішенні грецького питання.

Безпосереднє значення для міжнародного життя та розвитку «покровительства» мали пункти Яської мирної угоди 1791 р., укладеної по закінченню російсько-турецької війни 1787-1791 рр.: Туреччина давала амністію своїм підданам, що воювали проти неї; дозволяла переселятися зі своєю родиною за кордон тим, хто цього забажає; зобов'язувалася звільнити без викупу всіх християн, захоплених у полон [10]. 28 травня 1812 р. був підписаний Бухарестський мирний договір [4, с.412-417], за яким Росія отримала Бессарабію, а з нею – і її грецьких мешканців.

На відвойованих у Туреччини землях Криму і Причорномор'я з'являються грецькі громади, які згодом стають одним з основних показників ступеня участі Росії у вирішенні грецького питання. Історія формування грецьких громад на території Росії в період нового часу є невід'ємною частиною грецького питання. Вона демонструє не тільки ступінь участі Росії в його дозволу, але й показує методи і цілі його рішення.

У 20-х роках XIX ст. Східне питання отримало новий розвиток і переросло у Східну кризу у зв'язку з повстанням в Греції та російсько-турецькою війною 1828-1829 рр. Хоча Олександр I і засудив повстання, Росія не могла залишатися мовчазним спостерігачем переслідування християн в Османській імперії. Гоніння Порти на православних розглядалося російським представництвом як порушення російсько-турецьких договорів, а, відповідно, і як удар по її престижу [5, с.246-247]. Байдужість загрожувала підірвати довіру, яку відчували до неї пригнічені балканські народи. Відповідно, під удар були поставлені вплив Росії на Балканах та можливості використання нею цих народів у випадку воєнного конфлікту з Туреччиною. Рескриптом від 31 березня (12 квітня) 1821 р. імператор наказував Г.О. Строганову притримуватися лінії поведінки, за якою Порти знала б, що принципи його ніколи не дозволять підтримувати повстання; з іншого ж боку, щоб жертви подій, зв'язані узами єдиної віри, знаходили у посланця підтримку [5, с.94]. Перемога Росії у війні з Туреччиною 1829 р. призвела до завершення Східної кризи. Була створена незалежна Грецька держава. Із укладанням Адріанопольського миру, проголошенням автономії, а у 1830 р і незалежності Греції «покровительство» не припиняє свого існування, а лише переходить у наступний етап у нових міжнародних умовах.

Політика Росії щодо балканських народів носила амбівалентний характер: з одного боку – давність культурно-історичних зв'язків та спільність віросповідання обумовлювали появу «покровительства», з іншого – мінливість

двосторонніх стосунків Росії та Туреччини змушувала першу патронувати обережно. Еміграція з Греції відбувалася протягом всього турецького панування. В історії імміграції греків в Росію можна виділити наступні етапи: 1) з початку XVI ст. до 1762 р.; 2) з 1762 р. до 1821 р.; 3) з 1821 р. до 1830 р.; 4) з 1830 р. до 70-х рр. XIX ст.; 5) 70-і рр. XIX ст. – 1917 р.

Переселенські процеси охопили не тільки окремі міста, але і цілі регіони – Крим, Північне Причорномор'я, Приазов'я. Масивна хвиля імміграції, викликана війною 1768 – 1774 рр. носила яскраво виражене політичне забарвлення. Основну масу іммігрантів склали солдати й офіцери восьми добровольчих батальйонів, сформованих із греків командуванням російської ескадри в Архіпелазі. Після закінчення війни грецькі добровольці з родинами відправилися на кораблях російської ескадри в Росію. Разом з ними виїхали і багато жителів Архіпелагу. Загальна чисельність іммігрантів склала кілька тисяч чоловік [6, с.37]. Юридичною основою цієї імміграції служила стаття 17 Кючук-Кайнарджийського договору. Із закінченням війни 1787-1791 рр. були прийняті заходи для посилення контролю над переселенням іноземців. З 1793 р. греки, що прибували у Крим і Східну Новоросію, повинні були селитися у вже створених на цих територіях грецьких колоніях. Таким чином, старі колонії поповнювалися, а нових до 1798 р. не виникало [2, с.80]. Активно в цей час залучалися греки в Західну Новоросію.

Серед міст Херсонської губернії, де організувалися грецькі громади можна назвати Єлисаветград, Херсон, Миколаїв і центр грецької імміграції на даній території – Одесу. Протягом 1801-1806 рр. на території губернії виникає декілька колоній, населення яких складалося переважно з болгар та греків – Малий Буялик, Великий Буялик, Кубанка, Катаржина (всі чотири неподалік Одеси), Тернівка та Інгулка поблизу Миколаєва, Слов'яносербська (на півночі від Одеси), Паркани – поблизу Тирасполя.

Сприяючи іноземній, у тому числі і грецькій, імміграції, Катерина II переслідувала цілком визначені цілі. Для освоєння багатих, але на той час ще погано заселених земель, що відійшли до Росії за мирними договорами, необхідно було багато робочих рук. Більшого значення грецькі переселенці мали в політичних планах Катерини II, що знайшло своє відображення в так званому «грецькому проекті». Росія прагнула забезпечити собі міцний вплив на Балканах. Їй потрібні були люди для практичного здійснення своєї політики в Османській імперії і, зокрема, у Греції. Привілеї, надані грецьким переселенцям і громадам, були покликані створити в них атмосферу турботи і заступництва. Основну масу переселенців склали ремісники, матроси, купці. Емігрувала також і грецька знать, до якої царський уряд ставився з особливою увагою: їм призначалися урядові пенсії, був відкритий доступ до державної служби, військової і дипломатичної діяльності, роздавалися земельні володіння [1, с.8].

Еллінофільські тенденції «грецького проекту» впливали з дійсної зацікавленості петербурзького двору в привертанні симпатій греків. Особливе заступництво, що надавалося петербурзьким двором грекам, повинне було зробити їх вірними провідниками російського впливу серед народів Балканського півострова. План політичної перебудови Османської імперії,

сформульований у «грецькому проекті», цілком збігався із задумами вищого грецького духівництва, фанаріотів і торгово-лихварських кіл. І це не було, очевидно, випадковістю, тому що царат шукав опору і серед цих верств, підтримував з ними тісні політичні зв'язки. Російська інтелігенція давно виявляла цікавість до Греції, до її історії і культури. Цьому сприяла просвітницька діяльність у Росії грецьких педагогів і перекладачів, а також вивчення грецької мови і літератури в школах. Катерина II навмисно афішувала свої симпатії до Греції, щоб запевнити своїх партнерів по дипломатичній боротьбі в серйозності «грецького проекту».

Переселення греків на територію Росії і міграційні процеси всередині неї були добровільними. Права і привілеї, надані Росією грецьким громадам, сприяли їх економічному розвитку. Розселення відбувалося в основному на малозаселених територіях Російської імперії, яким на той час був Південь України, нещодавно приєднаний від Туреччини. Це сприяло господарському освоєнню цих земель.

Незважаючи на те, що після війни 1806-1812 рр. обсяги імміграції дещо скоротилися, кількість російських греків у післявоєнний період збільшилася, головним чином, за рахунок приєднання Бессарабії. І все-таки масштаби грецької імміграції дещо скоротилися. Насамперед, змінилася загальна колонізаційна політика царського уряду. Пільги іноземцям, що переселялися в Росію, були значно урізані. Після завершення наполеонівських війн в Європі Олександр I взяв курс на поліпшення відносин з Османською імперією і на врегулювання спірних питань, одним із яких було російське «покровительство» грекам. Головним критерієм для одержання яких-небудь переваг греками стала наявність російського підданства. Підданство за бажанням вони могли одержати без будь-яких ускладнень: у спеціально прийнятій російським урядом 28 лютого (12 березня) 1812 р. з цього питання постанові вказувалося на те, «що греків, які приїжджають у Росію для вступу в підданство, можна приймати і без видів, беручи до уваги те, що їм їх одержати важко і що їм Росія завжди робить покровительство» [3, с.139]. Але на вступ у російське підданство багато іммігрантів йшли неохоче, тому що це означало б відмовлення від надії на повернення в Грецію. Підданство, в основному, приймали купці. Наявність російського паспорту звільняло від необхідності добиватися всякий раз дозволу на поїздки в різні місця Росії

Отже, в наслідок геополітичних інтересів Росії на Балканах та Близькому Сході іноземні переселенці, невдоволені своїм становищем під османським ярмом, заснували на Півдні України свої громади. Тобто зовнішньополітична ситуація часом впливала і на внутрішні процеси в Російській імперії. Вітання урядом грецьких іммігрантів під час російсько-турецьких війн і зменшення імміграційного руху, зумовлене налагодженням двосторонніх відносин, яскраво доводить змінність «політики покровительства» і наводить на думку, що грецька імміграція в Росію в першу чергу була політичною акцією, і вже потім носила соціально-економічне підґрунтя.

Література

1. Авгитидис К. Г. Прогрессивная греческая эмиграция в Одессе (первая треть XIX в.) / К.Г. Авгитидис. - К.: Вища школа, 1987. - 44 с.

2. Араджиони М. А. Эмиграция греков в Украине в XVI - первой трети XIX вв. / М.А. Араджиони // Греки и славяне: 1000 лет. – 1997. - № 1. – С. 77-86.
3. Арш Г. Л. Этеристское движение в России. (Освободительная борьба греческого народа в начале XIX в. и русско-греческие связи) / Г. Л. Арш. - М.: Наука, 1970. – 372 с.
4. Внешняя политика России XIX и начала XX века. Документы Российского министерства иностранных дел. (Дали - ВПР). - Сер. 1. – Т. VI. – М.: Госполитиздат, 1962. – 866 с.
5. ВПР. - Сер. 2. – Т. IV (XII). – М.: Госполитиздат, 1980. – 783 с.
6. Греки России и Украины / Сост., отв. ред. Ю.В.Иванова. – СПб.: Алетейя, 2004. – 624 с.
7. Дружинина Е. И. Северное Причерноморье 1775 - 1800 гг. / Е.И. Дружинина. - М.: Изд-во Акад. наук СССР, 1959. – 215 с.
8. Дружинина Е. И. Южная Украина в 1800 - 1825 гг. / Е. И. Дружинина.- М. : Наука, 1970. - 383 с.
9. Кючук-Кайнарджийский договор 10 (21) июля 1774 г. // Дружинина Е.И. Кючук-Кайнарджийский мир 1774 г. (его подготовка и заключение). - М. : Издательство Академии наук СССР, 1955. – С. 349-360.
10. Полное собрание законов Российской империи. Собрание I. - Т. XXIII. - 1830. - № 17008. – С. 287-292.

УДК 94(477.74):/283/289

ПРОТЕСТАНТСКИЙ ПАСТОР ИГНАЦ ЛИНДЛ – ОСНОВАТЕЛЬ КОЛОНИИ САРАТА

П.И. УЗУНОВ,
краевед,
Сарата, Одесская обл.
(Украина)

1. Введение. Осознавая, что история любого населённого пункта отличается своеобразием и неповторимостью, я, тем не менее, рискнул бы сказать, что Сарата в этом отношении претендует на уникальность. Не каждый город может «похвастаться» таким количеством исследований, публикаций, посвящённых его истории, не у каждого города были свои летописцы, какие есть у нашего маленького посёлка. Достаточно назвать фундаментальное по своему масштабу исследование нашего бывшего земляка Христиана Фисса «Сарата, 1822-1940». К сожалению, эта книга, объёмом в 780 страниц печатного текста, изданная в Германии в 1979 году, всё ещё малознакома русскоязычному читателю и до сих пор ждёт своих переводчиков. Уникальность истории нашего посёлка состоит и в том, какими людьми он основан, какие мотивы побудили его основателей в 20-х годах 19 века совершить беспрецедентное по смелости переселение из Германии в Бессарабию. Отличительной особенностью Сараты явилось то, что при её основании решающую роль сыграл так называемый «религиозный фактор» и особая система организации жизни поселка, которые повлияли на весь дальнейший ход его развития, превратили Сарату к началу XX века в один из самых процветающих культурных и промышленных центров Бессарабии. И, наконец, что отмечают все исследователи, несомненный колорит Сарате придаёт фигура её основателя – Игнаца Линдла – пастора-пиетиста, бывшего католического священника, известного в Европе и в России евангелического проповедника, человека нелегкой судьбы, бескомпромиссной веры и преданности идее.

2.Краткая история заселения Буджака жителями Германии

Россия с её необъятными просторами всегда нуждалась в трудолюбивых руках. Тем более, если эти руки несли с собой ещё и высокую европейскую культуру. Это хорошо осознавали многие русские правители, особенно Пётр I, Екатерина II, создававшие в своё время целые Слободы из иностранцев в центре России и на Волге. Находящийся на Российском престоле с 1801 года Александр I, учитывая опыт своих предшественников, успешно продолжает это важное дело, решая при этом не только культурные, но и многие иные задачи. На первый план выходит необходимость укрепления южных границ после русско-турецкой войны. По Бухарестскому мирному договору, подписанному в мае 1812 года, к России перешла много лет оспариваемая территория между Днестром и Дунаем, так называемый «Буджак», южная часть Бессарабии, принадлежавшая более трёх столетий Османской империи. Отвоевав эту территорию, русское правительство разрабатывает целую программу её заселения. Продумываются возможности переселения людей из других регионов: из центральных густонаселённых губерний России, из освобождённой от турок Болгарии, из Буковины, но особенно из центральной Европы – Германии, Польши, Венгрии, Франции, Швейцарии, Австрии. Специальный царский Указ от 29 ноября 1813 года значительно расширяет всевозможные льготы и привилегии для переселенцев, ускоряя их решение оставить обжитые места и прибыть в Бессарабию. Так, например, желающих переехать русское правительство брало под свою особую опеку, гарантировало равные права с гражданами страны. В течение первых десяти лет эмигранты освобождались от всех видов налогов. Каждое семейство получало в собственность 60 десятин земли, а для устройства жизни на новом месте каждой семье царская казна выплачивала по 270 рублей, кроме обеспечения продовольствием на каждый день с момента приезда в Россию до получения первого урожая. Важно было и то, что переселенцы и их потомки освобождались от рекрутского набора. И, наконец, что было очень серьёзным аргументом для европейцев, им гарантировалось право свободного вероисповедания, возможность строить свои церкви, держаться своих устоявшихся религиозных взглядов и церковных традиций. У жителей Европы, особенно Германии, были ещё, как минимум, две веские причины для перемены места жительства. Первая – политическая междоусобица, раздробленность, упадок хозяйства, возникшие после эпохи Наполеона. Разрушенные старые хозяйственные связи, политические разногласия, разобщённость гнали предприимчивых и трудолюбивых людей на поиски новых возможностей. А вторая причина – глубокий духовный кризис, приведший к религиозной нетерпимости, настоящей кровавой войне между старой римско-католической церковью и набирающей силу Реформацией, протестантским движением, последователями Лютера, евангелической церковью. Оставляя обжитые места, верующие люди спасали себя и свои семьи от преследований и гонений за веру. По своему вероисповеданию большинство переселенцев были приверженцами новой евангелической веры, протестантами (лютеранами и реформаторами), перешедшими от католицизма; но были среди

них и католики. Следует сказать, что конфессиональные различия сильно не отражались на жизни простых прихожан: они вместе ходили на служения, слушали проповеди, молились, обустроивали свой быт, помогая во всём друг другу; религиозная война раздувалась клерикальной верхушкой и наносила непоправимый урон христианству в целом.

Для координации действий и многогранной помощи эмигрантам при русском правительстве в 1818 году был создан специальный «Попечительный Комитет о колонистах Южного края России». Царь своим Указом лично назначил Председателя, двоих членов Комитета и нескольких чиновников: землемера, архитектора, судью. В 1822 году Комитет переезжает из Екатеринослава в Кишинёв, чтобы быть ближе к местам наиболее активного заселения.

Титанические усилия Российского правительства не могли не дать результатов. Уже начиная с 1814 года, в Бессарабии возникают первые немецкие колонии – Тарутино, Бородино, Красное; через год – Лейпциг, Кульм, Виттенберг, Клёстиц, Березино; в 1816 году – Париж, Альт-Эльф, Арциз, Бриен; на следующий год – Теплиц; затем в 1821 году – Катсбах, а в 22-м году – Сарата.

3. Игнац Линдл – основатель Сараты. Родился основатель Сараты в 1774 году, 6 октября, в небольшом местечке Баиндлькирхе, недалеко от немецкого города Аугсбурга. В его семье было девять детей, Игнац был шестым. Когда ему исполнилось восемь лет, семью постигло невосполнимое горе – умерла мать. Эта потеря оставила глубокий шрам в душе мальчика. Возможно, уже тогда он впервые задумался о кратковременности человеческого пребывания на земле, о смерти, как большой несправедливости. Смышлёный не по годам мальчик слишком рано стал проявлять недетский интерес к вопросам, которые его сверстников ещё совсем не волновали: зачем человек рождается, для чего он живёт, что с ним происходит после смерти. Воскресные посещения церкви, проповеди и служение глубоко волновали Игнаца, он часто оставался в храме после служения; дома он стремился уединиться, о чём-то своём размышлял в тишине, целыми днями просиживал с Библией и другими духовными книгами. Любознательного мальчика заметил бездетный дядя по отцовской линии, живший в Байернзелле. Между братьями вскоре произошёл разговор, который и решил дальнейшую судьбу Линдла. Игнац переехал в новую семью, которая его радушно приняла. Жена дяди проявила к мальчику особую теплоту и заботу, стараясь компенсировать недостаток материнской ласки. Мальчик стал полноправным членом новой семьи, ни в чём не испытывал недостатка, получил там свои первые духовные уроки. Его жажда знаний поощрялась, увеличилась его библиотека, подросток не пропускал ни одного служения в местной церкви, не скрывал своего желания стать служителем. Важным этапом духовного становления Линдла стала учёба в Аугсбургском иезуитском училище. В этой школе прошли юношеские годы Игнаца, наполненные страстной жаждой знаний и подготовкой к карьере пастора. В училище Линдл выглядел на голову выше своих однокурсников, был одним из лучших учеников практически по всем предметам, преподаватели

пророчили ему большое будущее. Уже тогда он отличался редким упорством в достижении цели, неуёмной энергией, направленной на овладение знаниями, юношеской бескомпромиссностью в вопросах веры, необычайным красноречием и умением убеждать. В 1799 году он с блестящими результатами заканчивает учёбу, получает должность капеллана – священника для домашних служений в своём родном Баиндлькирхе. Его трудолюбие и преданность служению не знают границ. Любовь прихожан и поддержка со стороны наставников сопровождают молодого проповедника повсюду. Уже через три года капелланского служения ему доверяют должность пастора в родной церкви. Более десяти лет он с надлежащим усердием и безупречной преданностью возглавляет общину церкви. Именно в этот период происходит перелом в религиозных взглядах Линдла. Под влиянием идей Реформации он отходит от католического вероисповедания и примыкает к протестантскому движению. На мой взгляд, было несколько причин для этого. Первая, как я думаю, в личности и характере Линдла: он по природе своей революционер и реформатор. Вторая состоит в том, что старая католическая церковь давно нуждалась в реорганизации. Лютер, сделав перевод Библии на немецкий язык, дал сильный толчок для реформ, которые уже давно назрели. Римская католическая церковь во главе с папой к тому времени стала тормозом для многих прогрессивных и здравомыслящих людей, познакомившихся лично через Библию с чистым учением Христа. Мог ли Линдл оказаться в стороне от движения реформаторов? Это был бы не он. И третья причина – одержимость идеей создания на совершенно новом месте небывалой общности верующих людей – христианской коммуны, напоминающей собой объединения первых последователей Христа времён апостолов. Эта идея сделала перелом в его жизни. Он произошёл где-то в 1812 - 13 годах после знакомства с Кристианом Вернером, под влиянием учения пиетистов. Католическая церковь, естественно, не могла Линдлу этого простить. Пять лет борьбы, судебной тяжбы, угроз, попыток отстранения от служения, заключение под стражу, перевод в другой город. Но Линдл непоколебим. Через те же влиятельные пиетистские круги Линдл связывается с бароном фон Беркгеймом, вербовавшим колонистов для России, пишет в министерство внутренних дел Германии ходатайство об эмиграции. Последовавший отказ, а также продолжающаяся болезнь и настоятельные просьбы друзей убеждают гонимого пастора в необходимости срочного отъезда. В октябре 1819 года Линдл тайно выезжает из Германии и через четыре недели был с почестями принят в Санкт-Петербурге. На следующий же день после приезда пастора принял сам министр духовных дел и народного просвещения князь Александр Николаевич Голицын. На встрече присутствовал и директор департамента народного просвещения России Василий Попов. Эта встреча произвела на Линдла неопишемое впечатление, и он долгое время не мог забыть теплоту и радушие новых русских друзей. Министр проявил живое участие во всех проблемах, связанных с переездом и устройством Линдла, интересовался различными вопросами христианской жизни, показал осведомленность во многих аспектах вероисповедания. Через несколько дней Голицын пригласил Линдла на обед, где познакомил его с

влиятельными людьми столицы. А в конце ноября 1819 года Линдл произнёс свою первую проповедь. Успех был ошеломляющим. В тот же день пламенный проповедник был на приёме у императора Александра I. Тогда между ними завязались такие дружественные отношения, что, казалось, им не будет конца. Царь лично распорядился дать Линдлу место настоятеля храма Мальтийского ордена в красивейшей 500-местной церкви пажеского корпуса в Санкт-Петербурге с окладом и оплатой жилья за счёт казны. Исключительный проповеднический талант Линдла вскоре привлёк к нему не только весь католический, но и протестантский Петербург. Проповеди нетрадиционного священника – пиетиста посещали известные масоны Петербурга, столичная элита различных вероисповеданий. Среди них были и уже упомянутые Голицын и Попов, попечитель Казанского учебного округа М.Л. Магницкий, первый вице-президент Евангельско-лютеранской Генеральной консистории, статский советник П.П. Помиан-Пезаровиус и многие другие известные люди Петербурга. Но вместе с популярностью росло и недовольство деятельностью Линдла. Против него ополчились как традиционное католическое духовенство, так и Русская православная церковь. Вскоре по настоянию митрополита Новгородского Михаила (Десницкого) проповедник был удалён из столицы. Официальной версией высылки Линдла стало назначение его на должность «Визитатора Новороссии и Пробста римско-католической церкви в Одессе», которая в то время оказалась вакантной после высылки из России иезуита, аббата Доминика Карла Николя. Это назначение Линдл принял ещё и потому, что к тому времени им уже окончательно и бесповоротно овладела смелая идея создания на новом месте свободного братства на принципах первоапостольской церкви. Юг России показался ему идеальным для этого, к тому же, по мистическим предположениям, это было «сакральное» место второго пришествия Христа. Линдл знакомится с планом заселения свободных земель в Новороссии и с лёгкостью меняет мишуру и блеск столицы на беспокойные будни старшего пастора причерноморских колоний. В мае 1820 года он приезжает в Одессу, успев перед самым отъездом из столицы обвенчаться с Элизабет Вёлк, молодой девушкой, готовой идти за Линдлом хоть на край света. Католическое духовенство Одессы приняло нового смотрителя крайне недружелюбно. Монахи самого большого итальянского прихода даже закрывали церковь, где Линдл должен был по воскресеньям проповедовать. Без особых почестей принимали его и в других католических колониях, которые он обязан был курировать, как Визитатор и Декан. Так, враждебно настроенные своими священниками католики колонии Ландау встретили Визитатора с вилами и косами, загородив ему вход в свою церковь, дабы не «осквернить» её присутствием реформатора.

Но Линдл уже видел свет в конце тоннеля, и его уже ничто не могло остановить. Ещё не определившись окончательно с точным местом расположения будущей колонии, Линдл пишет письма в Германию Вернеру, своим друзьям и приверженцам с просьбой прибыть в Одессу для основания новой колонии на плодородных землях Новороссии. Откликнулась лишь малая часть приглашённых: слишком велик был риск. Но уже в августе 1820 года из

Вюртемберга в сторону России двинулась первая колонна самых смелых эмигрантов. Через год, 5 сентября 1821 года, выехала вторая группа, сформированная в основном из жителей Баварии, уже более многочисленная. Линдл встретил своих земляков в Одессе и с большим трудом разместил их по домам немецких семей и в близлежащих селениях. Люди, уставшие от трёхмесячного передвижения по разрушенной Наполеоном Европе, вынуждены были две зимы провести в Одессе в ожидании. Начался ропот. Несколько человек, не выдержав испытания, вернулись в Германию. А причина была в том, что в течение полутора лет Линдл никак не мог окончательно определиться с местом будущего поселения. На то время у Линдла с русским царём была устная договорённость на получение участка в 150 десятин земли близ Очакова для строительства поселения, а также 300 десятин около Овидиополя для строительства семинарии. Поездка в Очаков принесла горькое разочарование: земли, пригодной для поселения, в таком количестве там уже не было, да и её качество не соответствовало требованиям и условиям земледелия. Под Овидиополем тоже не оказалось пригодного свободного участка земли. Линдл объездил все земли на десятки вёрст вокруг Одессы, добрался до Маяк, что на берегу Днестра, дошёл до Шабо, – и там не нашли подходящего участка. Оставалось одно: перейти Днестр и искать место для колонии в Бессарабии. И только весной 1822 года, далеко за Днестром, в глубине Буджака, на берегу неизвестной реки Сарата был найден уголок земли, который больше всего подходил для поселения. Линдл прибыл на это место в конце зимы 1822 года. Именно тогда он принял окончательное решение. Долина Сараты как будто была создана для поселения: правый берег повыше, для строительства и земледелия, левый низкий, для пастбища. В одном месте река делает крюк, как бы указывая площадку для основания поселения.

13 марта 1822 года колонна из 50 повозок – около 200 человек – вышла из Одессы по направлению к Днестру. Три дня заняла переправа на пароме через Днестр в районе Маяк. Ещё два дня тяжелейшего перехода по размокшей дикой степи, и 19 марта поздно вечером переселенцы достигли долины Сараты. А утром 20 марта 1822 года Линдл заложил и освятил первый камень будущего поселения, которое официально получило своё название от названия реки.

С первых же дней пребывания в Сарате началось строительство поселения. На строительство и хозяйственные нужды Сараты царская казна выделила кредит на сумму 50.000 руб., который будет возвращён только в 1844 г. Линдл сам разработал генеральный план строительства и утвердил его в Попечительном комитете. Первым был построен дом, в котором разместился зал для молитвы и квартира пастора. Богослужения проходили ежедневно. День начинался с общей молитвы. Линдл обладал в общине неоспоримым авторитетом. С основной своей функцией – духовного наставника, – Линдл справлялся блестяще. Его проповеди собирали не только всё население Сараты, но и ближайших селений. Часто люди не помещались в доме Молитвы, и тогда Линдл проповедовал с балкона собственного дома. Быстрыми темпами строились дома. К концу первого года только несколько семей оставались жить в землянках. Были вспаханы и засеяны поля, собран первый урожай. Верный

идеям христианской коммуны, Линдл обобществил средства производства и крупный рогатый скот, а собранный урожай распределял поровну. Это было необходимостью первого этапа.

Всего год и девять месяцев прожил Игнац Линдл в Сарате. Очень скоро деятельность Линдла вызвала недовольство католического духовенства. Особенно эти гонения усилились после приезда в Сарату епископа Каменец-Подольского и Бессарабского Макиевича. Линдла обвинили в ереси и сеянии раздора между протестантами и католиками, в несоблюдении Целибата и других «грехах». Но самым несправедливым было обвинение в том, что пастор собирает вокруг себя неблагонадёжных людей и готовит возмущения против монархии. В 1823 году, во время визита Александра I в Австрию, австрийский канцлер Меттерних, ярый католик, сумел убедить русского царя в неблагонадёжности Линдла. Напуганный ростом недовольства среди дворян, Александр, забыв о недавней дружбе, принимает решение выдворить Линдла за пределы России. В декабре 1823 года Линдл покидает осиротевшую Сарату. Прибыв в Германию в феврале 1824 года, Линдл продолжил труд духовного просветителя в Евангелическо-лютеранской церкви Берлина, поддерживая письменную и молитвенную связь с Саратой. Ещё одно тяжелейшее испытание выпало на долю многострадального служителя в 1836 году, когда стала очевидной ошибочность пророчества Юнг-Штиллинга о конце света, в которое верил и Линдл. Пастор снова был лишён права проповедовать на территории Германии и вынужден был переехать в Базель. Там он и оставался до своего конца – одинокий приверженец веры. 31 октября 1845 года, после двухмесячной болезни, отказавшись от помощи врачей, семидесятиоднолетний Игнац Линдл тихо отходит в вечность. Похоронен на Бременском кладбище.

К началу 30-х годов 19 века саратская община официально и окончательно оформилась как лютеранская. Все усилия римо-католиков вернуть общину в лоно своей церкви были безуспешны. Проповеди и деятельность Линдла всё-таки ослабили влияние папства на колонистов. Сарата избрала мудрую середину: она осталась верна христианскому протестантизму, хотя и не стала на его крайние позиции. Таким образом, и католики, и пиетисты смогли беспрепятственно перейти в лоно официальной лютеранской церкви. Почва для религиозных разногласий исчезла. Лютеранство стало логичным результатом духовных исканий жителей молодой колонии. Единая вера была необходимым условием будущего процветания колонии.

Без преувеличения можно сказать, что своими достижениями Сарата обязана, прежде всего, тому, что её основатели были глубоко верующими людьми. Церковь и всё, что связано с ней, на протяжении всей почти столетней истории немецкой колонии Сарата, была центром и «сердцем» поселения. Многогранная жизнь колонии была немыслима без церкви. Всё, что происходило в колонии, вся жизнь и деятельность жителей, от рождения до смерти, так или иначе были связаны со служением Богу и потребностью в Его благословении.

Литература

1. Fiess Cristian. Sarata. 1822-1940. Stuttgart, 1979.

2. Государственный архив Одесской области. Ф.6. Оп.1. Д. 1556 (1821 г.), 1641 (1823 г.), 1648 (1823 г.), 1757 (1824) и др.
3. Коненонг Т. Линдл Игнац. // Немцы России: энциклопедия. Т.2, К-О Редколл. : В. Карев и др. М., 2004.
4. Keller K. Die deutschen Kolonien in Sdrussland. 2 Bd. Odessa, 1905-1914.
5. Плесская-Зебольд Э. Г. Одесские немцы 1803-1920. Одесса, 1999.
6. Санников С. В. История баптизма. Г. 1. В сб. История Евангельского движения в Евразии. Материалы и документы. ЕААА, 2002.
7. Толстой Д.А. Римский католицизм в России: историческое исследование. СПб., 1877. т. 2.
8. Брандес Д. Бессарабия // Немцы России: энциклопедия. Т. 1. Редколл: В. Карев и др. М., 1999.
9. Безносова О.В. Пізні протестантське сектантство півдня України (1850 – 1905): Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук. Дніпропетровськ, 1998.
10. Лиценбергер О.А. Исторический опыт самоорганизации религиозной жизни российских немцев и его востребованность в современных условиях. Материалы научно-практической конференции: «Немцы России: исторический опыт и современные проблемы самоорганизации». М., 2007 г.

УДК 94(477.74)

МІЖНАРОДНІ АСПЕКТИ РЕПАТРІАЦІЇ ЧЕРЕЗ ОДЕСУ ІНОЗЕМНИХ І РАДЯНСЬКИХ ГРОМАДЯН У 1945-1946 РОКАХ

Д.П. УРСУ,

докт. іст. наук, проф.,

Одеський національний університет ім. І.І. Мечникова

(Україна)

Друга світова війна, яка охопила величезні простори земної кулі, призвела до примусової міграції багатьох мільйонів людей. Це були біженці, військовополонені, примусові робітники, депортовані. Німеччина та її союзники насильно вивезли з окупованих територій близько 40 мільйонів людей (тільки на території III Рейху на травень 1945 р. налічувалось 11 млн. іноземців) [1, с.693]. На Кримській конференції керівників трьох союзних держав були підписані угоди про взаємну репатріацію громадян СРСР, США, Великої Британії та Бельгії. Така ж угода між СРСР і Францією була укладена пізніше, 29 червня 1945 р. Документи передбачали повернення на батьківщину всіх радянських громадян, звільнених військами союзників на території Німеччини та її сателітів. Наступного року до проблеми репатріації втрутилася новостворена Організація Об'єднаних Націй, яка обговорила це питання на засіданні Генеральної Асамблеї. Початок «холодної війни» ще більше загострив міжнародно-правові суперечки між СРСР, з одного боку, і західними державами, з іншого, стосовно примусового характеру репатріації.

Післявоєнна репатріація у загальному плані досить добре вивчена у творах В. Земськова, А. Шевякова, П. Поляна [2,3,4,5] та інших дослідників. Менш відомі її регіональні аспекти. Що стосується української історіографії, то існує лише дисертація Л. Стрільчука [6] та монографія М. Куницького [7]. Фактичний матеріал для цих робіт, здебільшого, стосується західних областей України. Одеський регіон, який був найголовнішим транзитним центром репатріації 1945-1946 рр., спеціальних досліджень не має.

Мета цієї публікації – розглянути багатовекторну репатріацію перших повоєнних років на рівні одного міста – Одеса – в контексті відносин «центр–

периферія». Будуть розглянуті два вектори переміщення громадян різних країн через Одесу. Перший – західний: вивезення з території СРСР громадян союзних держав, у тому числі військовополонених, які були звільнені з німецьких таборів Червоною Армією. Другий вектор – східний: повернення до СРСР радянських полонених, звільнених союзниками під час бойових дій у Західній і Центральній Європі, а також цивільних осіб із Франції, Болгарії та Румунії. Перша хвиля репатріації відбувалася переважно 1945 року, а друга – наступного року.

На початку 1945 року Одеса перетворилася у справжнє «місто таборів». В одному з них були розміщені військовополонені ворожих військ – німці, румуни, італійці, у трьох інших очікували повернення на батьківщину колишні полонені та цивільні особи союзних держав. 13 січня 1945 р. в Одесі був створений перевірно-фільтраційний пункт (табір) для радянських громадян, що поверталися з німецьких таборів, загальною місткістю 1 тис. осіб. Він почав діяти у березні на території санаторію ім. Леніна на Куяльницькому лимані. Вже до червня через фільтраційний табір пройшли більш ніж 3 тис. осіб [8, арк. 1-3].

У той же час Управління в справах репатріації (відомство генерала Голикова) облаштувало три транзитні табори: в центрі міста, на Соборній площі (нині школа №121) – номер 186, найменший за кількістю. Другий – на Пролетарському бульварі, у колишньому санаторії НКВС і третій, найбільший, у Люстдорфі [9, арк.47]. З різних місцевостей СРСР у першому півріччі 1945 р. прибуло до Одеси близько 52 тис. військовополонених та інтернованих союзних держав. Більш за все було французів (38,5 тис.); потім ішли бельгійці (4,5 тис.), англійці (4,4 тис.), американці (3 тис.), голландці (1,3 тис.). Серед французів налічувалося 12 тис. інтернованих цивільних осіб, з них 950 жінок і 101 дитина [10, с.252].

Для союзників місцева влада створила пристойні побутові умови, їм відвели шкільні будівлі, гуртожитки, санаторії, що були відремонтовані. Хворих і поранених, а також партизанів, що були визволені з Освенцима, розмістили в Лермонтовському санаторії [11]. В кінці квітня Одесу і розташовані тут транзитні табори відвідала пані Клементина Черчілль, дружина прем'єр-міністра Великої Британії. Співвітчизникам вона залишила ліки й подарунки [12].

Від початку березня громадян союзних держав почали відправляти на батьківщину великими англійськими транспортними суднами (усього 30 рейсів). Наприклад, у третьому рейсі на пароплаві «Дюк оф Бедфорд» було репатрійовано більш ніж 2 тис. французів. Інші судна теж були ваговитими: «Арава» (1 600 осіб), «Бергенс фьорд» (2 150 осіб), «Асканія» (2 тис. осіб). Загалом, від березня і до липня з Одеси було відправлено 25 тис. французьких громадян, у тому числі 17,7 колишніх військовополонених, примусово мобілізованих до німецької армії, які добровільно здалися в полон радянським військам [10, с.253].

У другій половині 1945 р. репатріація союзників через Одесу майже припинилася, оскільки англійські транспортні судна сюди більше не заходять.

Але тепер вирушають додому військовополонені італійці (усього 740 осіб) і румуни. 11 вересня нарком внутрішніх справ Берія видав наказ про звільнення 40 тис. полонених румунських солдат і унтер-офіцерів і їх репатріацію морем до порту Констанца. Перевезення людей здійснювали найбільші в румунському флоті транспортні судна «Трансільванія» і «Бессарабія» (останній із січня ходив під радянським прапором). Румунів відправляли і суходелом: із табору номер 159 в Одесі було відправлено більше ніж 3 тис. полонених до транзитного радянського табору в м. Фокшани [13, с.806].

На початку 1946 р. транзитні табори 138 і 139 згорнули свою діяльність і були закриті, табір у Люстдорфі діяв ще кілька років. Так, на початку 1948 р. до нього прибули 29 французів, 40 бельгійців, 18 люксембуржців і 11 італійців [10, с.353]. Повне завершення репатріації з СРСР французьких громадян гальмувалося початком «холодної війни». Військовополонені й інтерновані як із радянської сторони, так і з боку західних держав стали заручниками глобальної конфронтації. Останні французи були репатрійовані з СРСР 1951 р. – 36 осіб і 1952 р. – 6 осіб [10, с.372].

Ще більш драматичним був зворотній напрям репатріації – із країн Західної Європи до СРСР. Перші англійські транспортники, які прибували до Одеси за своїми репатріантами, мали на борту радянських військовополонених, звільнених союзниками на Західному фронті. Перший корабель прибув 5 березня 1945 р. Наступного дня місцева газета повідомляла: «Вчора морем прибула до Одеси велика група колишніх радянських військовополонених, звільнених арміями наших союзників із німецького полону на Західному фронті... Багатотисячна колона була одягнена в англійські мундири... Відбувся мітинг, висловлювалися слова подяки Сталіну...»[14]. Здебільшого, однак, радянські громадяни з німецького полону поверталися залізничним транспортом. Станом на 1 квітня 1947 р. в Одесу з німецької неволі прибуло 17 890 осіб, із них відправлено у заслання до віддалених районів СРСР осіб німецької національності 1 572 [15, арк.110]. Загалом із територій, звільнених Червоною Армією, в Одеську область повернулося 20 тис. осіб, із яких $\frac{3}{4}$ - колишні військовополонені і $\frac{1}{4}$ - ті, хто примусово або добровільно поїхав до Німеччини [15, арк.209].

Що ж до радянських громадян, яких звільнили війська союзників, то спочатку їх усіх без винятку повертали до СРСР, навіть проти їх волі. Але незабаром, з осені 1945 р., виникла міжнародно-правова суперечка між радянськими та західними дипломатами, яку мав вирішити найвищий орган світової спільноти – Генеральна Асамблея ООН. Справа в тому, що Радянський Союз вимагав видачі усіх громадян, у разі їх небажання – примусової депортації, навіть колишніх мешканців анексованих 1939 – 1940 рр. країн і територій. Однак ГА ООН ухвалила 14 лютого 1946 р. резолюцію про добровільну репатріацію. Під час обговорення проекту цього рішення представниця США пані Елеонора Рузвельт захищала тезу про необмежену свободу всіх людей обрати країну і місце проживання. Проти виступив А.Я. Вишинський, відомий своїм хамством і цинізмом. Він вимагав «повернути злочинців і зрадників на батьківщину для справедливого суду над ними». Який

«справедливий» був суд за часів, коли Вишинський був генеральним прокурором, добре відомо з історії «московських процесів» 30-х років. Притому радянське громадянство він розповсюджував не тільки на людей, які до війни жили на польських і румунських землях, але і на прибалтів, з чим категорично не погоджувалися західні держави. Попри демагогічні софізми сталінського ката-дипломата, Генеральна Асамблея ООН ухвалила резолюцію проти примусової репатріації [16, с.226-229]. Однак більша частина радянських громадян, що опинилися у роки війни за кордоном у зоні дій союзних військ, віддали перевагу поверненню. Таких було більше ніж два мільйони, з яких 1,4 млн. цивільних і 800 тис. військовополонених [4, с.5-6]. Чимало радянських громадян обрали свободу і залишилися на Заході, таких налічувалося до 400 тис. осіб [10, с.355].

У такій складній міжнародній ситуації наступного, 1946 року, почалася репатріація і рееміграція радянських цивільних осіб, етнічних українців, білорусів, росіян і вірмен із країн Західної та Південно-Східної Європи. Вона була задумана і проведена як великий політико-пропагандистський захід. Ця кампанія охопила Францію (українці, білоруси), Болгарію і Румунію (росіяни), а також США, Болгарію і Сирію, де була велика вірменська діаспора. Радянське керівництво планувало використати в ідеологічному двобої із Заходом ту велику хвилю патріотизму, яку породила перемога над нацизмом, показати привабливість і могутність радянського суспільно-політичного ладу. Безумовно, до цього додавалась нагальна потреба відновити ті величезні демографічні втрати, що їх завдала війна.

20 липня 1946 р. Рада Міністрів УРСР ухвалила рішення про організацію прийому та розташування громадян української національності, які мають прибути з Франції у порядку репатріації. Всі вони прямували морем до Одеси. Місцева влада вирішила розмістити їх у 186-ому таборі у Люстдорфі; передбачалося також передати просторий будинок для влаштування в ньому гуртожитку з їдальнею на 100 – 120 місць. Цей будинок міськвиконком мав відремонтувати й обладнати реманентом у 10-денний термін. Однак, коли за місяць репатріанти прибули до Одеси, нічого не було зроблено [17, арк. 25-30].

2 вересня 1946 р. до Одеського порту прибув теплохід «Молотов» із репатріантами з Франції. Усього на борту було 622 осіб української та білоруської національності, уродженці східних районів колишньої Польщі. Зважаючи на пізнє прибуття в порт, першу ніч корабель провів на рейді, а вранці наступного дня в порту відбувся мітинг, на якому представники місцевої влади вітали прибулих. Четверо з них також виступили і висловили «гарячу подяку товаришам Сталіну, Молотову і Хрущову» за піклування про них [18, арк. 63 – 66]. Репатріанти були розміщені в таборі в Люстдорфі, де вони провели два тижні, після чого були відправлені невеликими групами до різних регіонів СРСР.

За три місяці після першого судна, 3 грудня 1946 р. Одеса зустрічала другий із репатріантами із Франції. На електроході «Росія» прибули 2 160 осіб, як і попереднього разу, – українці та білоруси. Разом із ними, якщо вірити газетному репортажу (документи про це мовчать), поверталися на Батьківщину

260 сімей російських емігрантів першої хвилі [19]. Серед них були люди 60 спеціальностей: багато кваліфікованих шахтарів, слюсарів, шоферів, ткачів, представники науки, техніки і мистецтва. Цих гідних людей місцева влада зустрічала не так радо, як попереднього разу. Призначений на 10 годину ранку наступного дня мітинг не починався до пів на першу; був сильний мороз і вітер, люди промерзли. Міські керівники на мітингу виступали, як написано у рапорті відправленому до Києва, «дуже невдало і не підготовлено».

Майже одночасно з українцями і білорусами, з Франції до Одеси прибули реемігранти російської національності з Болгарії. Пароплав «Карл Маркс» зробив два рейси і перевіз до Одеси 1310 селян разом із худобою і фуражем. Прибулі мали підстави вважати себе ошуканими: радянські представники в Болгарії умовили їх не брати із собою зерна, борошна та інших їстівних продуктів, кажучи: «В России уже все приготовлено и в этом нет никакой нужды. У нас хлеба хоть завались» [15, с. 105-108]. Між тим, в Одесі вже відчувався початок голодомору. Те ж саме можна сказати про місця, куди відправили репатріантів – частково в Херсонську та Миколаївську області, частково – на Донбас і в Запоріжжя. Не дивно, що більше із Болгарії в СРСР не переїхав жоден колишній емігрант (окрім вірмен). Трохи пізніше, вже 1947 р., почалася рееміграція росіян-старообрядців, селян і рибалок із Румунії. Всього їх було до 6 тис. осіб; невелику частину – 70 сімей (338 осіб) розмістили в Одеській області [15, арк. 158, 237, 245]. Для їх працевлаштування був створений окремий радгосп, де вони вирощували виноград та овочеві культури.

Прибулих із Франції репатріантів української національності прийняла Одеська область. Про це свідчать такі дані: в сільському господарстві працевлаштовано 1715 осіб, із них в Одвентрест 1400 осіб і в тресті приміських радгоспів 315 осіб [17, арк. 127]. Своїм побутом, умовами праці і заробітками вони залишилися вкрай незадоволеними. Протягом двох років репатріанти з Франції, незважаючи на перешкоди, повтікали від голоду до більш заможних, рідніших за мовною і релігійною ознаками, областей Західної України. Восени 1948 р. у місті й області їх залишилося тільки 24 сім'ї. Що ж до реемігрантів, то їх в Одесі на кінець 1949 р. зафіксовано з Франції – 27 сімей (48 осіб) і з Китаю – 47 сімей (98 осіб). Поступово вони розчинилися в масі міського населення і знайти їх нащадків практично не можливо [15, арк. 225].

Підбиваючи підсумки репатріації з Франції, можна навести такі цифри: до СРСР 1946 року та пізніше повернулося біля 7 тис. реемігрантів, з них росіян – тільки 1420 осіб, українців і білорусів – 5471 особа [3, с. 7 – 12]. Хоча, за попередніми даними французького міністерства закордонних справ, представленими генералу де Голлю, таких людей могло бути від 60 до 100 тис. [10, с.20]. Таким чином, можна зробити висновок, що в процесі драматичного за своїм змістом вибору між Батьківщиною і Свободою, в трансцендентному розумінні цих понять, переважна більшість французьких росіян обрала Свободу.

Література

1. Шаповал Ю.І. Ді-Пі // ЕСУ. – Т. 7. – К., 2007.
2. Земсков В.Н. Рождение второй эмиграции // Социс. – 1991. – № 4.
3. Земсков В.Н. Репатриация советских граждан и их судьба // Социс. – 1995. № 3.

4. Шевяков А.А. «Тайны» послевоенной репатриации // Социс. – 1993. № 5.
5. Полян П.М. Жертвы двух диктатур: Жизнь, труд, унижение и смерть советских военнопленных и остарбайтеров на чужбине и на Родине. – М., 2002.
6. Стрільчук Л.В. Українські біженці та переміщені особи після Другої світової війни: Дисерт. канд. істор. наук. – Луцьк, 1999.
7. Куницький М.П. Примусова репатріація радянських громадян до СРСР після Другої світової війни (український вектор). – Луцьк, 2007.
8. ДАОО. – Ф.Р - 2000. – Оп. 3. – Спр. 91.
9. ДАОО. – Ф.Р - 1234. – Оп. 10. – Спр. 6.
10. Retours d' URSS: Les prisonniers de guerre et les internes francais dans les archives sovietiques 1945 – 1951. – Paris, 2001.
11. Большевитское знамя. – 1945. – 16 марта.
12. Чорноморська комуна. – 1945. – 5 травня.
13. Военнопленные в СССР 1939-45: Документы и материалы. – М., 2000.
14. Моряк. – 1945. – 6 марта.
15. ДАОО. – Ф.Р - 2000. – Оп. 3. – Спр. 92б.
16. Внешняя политика Советского Союза: Документы и материалы. 1946 год. – М., 1952
17. ДАОО. – Ф.Р - 2000. – Оп. 3. – Спр. 92.
18. ДАОО. – Ф.Р - 11. – Оп. 11. – Спр. 257
19. Чорноморська комуна. – 1946. – 5 грудня.

УДК 94(477.7)

СТВОРЕННЯ КИШИНІВСЬКО-ХОТИНСЬКОЇ ЄПАРХІЇ ТА РОЗВИТОК ОСВІТИ В БЕССАРАБІЇ У ПЕРШІЙ ЧВЕРТІ ХІХ ст.

А.О. ФИЛИПЕНКО,

директор регіонального філіалу,

Національний інститут стратегічних досліджень у м. Одеса
(Україна)

Питання про вплив церкви на розвиток освіти в Бессарабії у першій чверті ХІХ століття є суперечливим. За результатами Бухарестського миру, підписаного 16 (28) травня 1812 р., що став завершенням російсько-турецької війни 1806-1812 рр., до Росії відійшла територія, розташована у межиріччі річок Дністер, Прут і Дунай, частина якої входила до складу князівства Молдавія.

За ініціативи Екзарха Молдо-Влахійського Гавриїла (Бенулеску-Бодоні) на приєднаних землях рішенням імператора Олександра І була створена Кишинівська та Хотинська єпархії, а сам Гавриїл був призначений митрополитом Кишинівським і Хотинським.

Сучасна румунська і, частково, молдавська історіографія розглядає Бухарестський мир і його наслідки, як розділ єдиної країни і захоплення історичних румунських земель [1]. Відповідно, негативно оцінюється і вплив Росії та Російської православної церкви на культуру й освіту даної території та місцевого населення. Православна церква розглядається як знаряддя русифікації й антинаціональна сила.

Разом із тим, у дореволюційній російській історіографії (до 1917 р.), переважно церковній, домінувала точка зору відносно вагомого внеску Російської православної церкви в розвиток освіти Бессарабії після її

приєднання до Російської імперії [2]. Ця оцінка поділялася і в працях істориків, які працювали після приєднання Бессарабії до Румунії 1918 року [3].

Стан освіти в Бессарабії на момент її приєднання до Росії сучасники й історики оцінюють по-різному. Соратник митрополита Гавриїла протоієрей Петро Куницький у своєму «Кратком статистическом описании Заднестровской области» зазначав, що в краї, як і у всій Молдавії, «освіта знаходиться у найбіднішому стані», що неписьменні не лише нижчі стани, але й те, що бояри і духовенство недалеко відійшли від простолюдинів.

Куницький зазначав, що всі бояри, крім молдавських, володіють грецькою та французькою мовами, а деякі – ще й німецькою та італійською, але «про словесність та інші знання» жодного розуміння не мають. Причину цього російський протоієрей вбачав у недбалості вчителів, а також у тому, що попередній уряд не звертав на це жодної уваги, а ще й свідомо намагався тримати молдаван у невігластві.

Зрозуміло, що було б неправильним розглядати стан освіти в Бессарабії до 1812 р. у відриві від Молдавського князівства, до складу якого входили ці землі.

Як зазначає П. Батюшков, митрополит Веніамін (Костаки), що очолив Молдавську єпархію 1803 року, вирішив влаштувати «румунські школи» в Фокшанах, Галаці, Бирладі, Кишиневі, Ромнах і Гуші. Однак російсько-турецька війна, що почалася, завадила цим планам. Він зміг тільки зміцнити становище Сокальської семінарії. Його наступник Екзарх Молдо-Влахійський Гавриїл (Бенулеску-Бодоні) також приділяв увагу цій семінарії. 1811 року вікарний єпископ Дімітрій (Сулима), прибувши до Бессарабії, заснував школу для дітей священників у Курківському монастирі, а згодом – у Добрушському, Гиржавському та інших [4, с.157-158].

Деякі сучасні молдавські історики вважають, що дореволюційна російська історіографія ідеалізувала внесок Росії у розвиток освіти в Бессарабії. Так, історик А. Єшану вказує на існування в Кишиневі на початку XIX століття господарської школи.

Митрополит Гавриїл, після ознайомлення із ситуацією в новоствореній єпархії, з'ясував, що значна кількість священнослужителів не має взагалі жодної освіти, а деякі з них навіть не розуміють сенсу священнодії, не було достатньої кількості кандидатів для рукоположення у священники. Крім того, згідно з Духовним регламентом, у кожній єпархії мала бути своя семінарія.

31 січня 1813 року була офіційно відкрита Кишинівська семінарія у складі двох класів – підготовчого і граматичного, хоча митрополит, як людина рішуча, прийняв рішення про її заснування ще у вересні 1812 р., не чекаючи дозволу Св. Синоду [5, с.60]. У проханні про заснуванні семінарії митрополит Гавриїл передбачав, щоб у цій церковній установі викладали «молдавську національну мову, щоб учні могли цією мовою проповідувати народу слово Боже і добрі звичаї».

Як вихованець Київської духовної семінарії, Гавриїл взяв за основу структуру саме цієї навчальної установи. Викладацький склад семінарії складався із соратників митрополита як за часів його перебування на чолі

Київської та Галицької єпархії (1799-1803 рр.), так і за часів його діяльності як Екзарха Молдо-Влахійського (1808-1812 рр.). На чолі семінарії був поставлений «права рука» Гавриїла протоієрей Петро Куницький, префектом – Іван Нестерович, економом – Ісидор Гербановський [5, с.60].

У цілому українці переважали серед викладачів Кишинівської семінарії. 1823 року в ній викладали 25 викладачів, із яких 17 були українцями, 2 – росіянами, 3 – греками, 1 – з Галичини (також, можливо, українець), один – румун із Трансильванії і ще один – невідомої національності [5, с.61].

1814 року митрополит сам розробив лекційний план: граматики, поетика, риторика, логіка, географія, теологія, історія, математика, а також мови: грецька, латинська, російська і молдавська – обов'язково, французька і німецька – за бажанням.

На той час семінарія була єдиною навчальною установою в Бессарабії, у зв'язку з чим бессарабський цивільний губернатор Скарлат Стурдза виступив з пропозицією, щоб семінарія була відкрита як для дітей духовного стану, так і для дворян. Це рішення було схвалено імператором Олександром I, який постановив, «щоби у заснованій у тамошньому краю семінарії навчалось і світське юнацтво, до часу заснування цивільного училища, якщо по духовній частині не знайдено буде в тому жодної незручності» [6].

На розвиток цього був надісланий Указ митрополита цинутним протопопам, які мали оголосити, що в духовній семінарії для вивчення «крім потрібних наук, російської, латинської, грецької і молдавської мов, з граматику, чистописанням і правописанням, будуть приймати, окрім дітей свячено-церковнослужителів і дітей світського звання людей, без всякої за навчання їх вчителям плати, а повинні будуть їх батьки або родичі наймати тільки для тих дітей, на власний свій кошт квартири і забезпечувати їх харчуванням, одягом і потрібними книгами. Однак у цю семінарію для навчання будуть прийняті діти ті тільки, які будуть вміти російською або молдавською мовами читати та писати» [7].

Отже, був встановлений певний освітній ценз.

Але спочатку охочих до навчання в семінарії виявилось небагато. Не поспішали віддавати своїх дітей туди й місцеві священники. Так, 1813 р. з 53 учнів у всіх класах тільки 7 були дітьми священників [5, с.61]. Стурбований таким станом справ, митрополит двічі видавав накази, якими зобов'язував священників під загрозою покарання віддавати своїх дітей до семінарії.

1816 р. Гавриїл,ю за бажанням бессарабського дворянства, відкрив при семінарії шляхетний пансіон для бессарабських дворян, який проіснував до 1834 р. і замінював собою обласну гімназію, користуючись правом випуску дворянських дітей, які завершили повний п'ятирічний курс навчання в чині XII класу [8, с.88]. Головним завданням пансіону була підготовка високоосвічених чиновників для адміністрації. Викладали в пансіоні викладачі семінарії

Варто зазначити, що інший світський навчальний заклад на території Кишинівсько-Хотинської єпархії – Ришельєвський ліцей в Одесі, був створений роком пізніше. А до створення Херсонської духовної семінарії в Одесі 1838 р. Кишинівська семінарія була основним духовним навчальним закладом для

південних регіонів Російської імперії. Наприклад, 1828 р. з 54 її учнів 45 були уродженцями Херсонської губернії, в першу чергу, Тираспольського повіту [5, с.63].

Незважаючи на те, що спочатку охочих до навчання було не так уже й багато, вже на другий рік після її відкриття в семінарії нараховувалося 78 учнів при чотирьох учителях, ректорі та префекті, 1820 р. – уже 182. У шляхетному пансіоні при семінарії 1820 р. було 18 учнів, з яких 8 – діти місцевих дворян.

З 1820 р. починається впровадження в Бессарабії ланкастерських шкіл, однак основну роботу тут здійснив наступник митрополита архієпископ Дімітрій (Сулима).

У травні 1823 р. виконувач обов'язків Повноважного намісника Бессарабської області генерал І.Н. Інзов, враховуючи нестачу чиновників, які добре знають російську і молдавську мови, за сприяння Міністерства внутрішніх справ, отримав згоду імператора заснувати при шляхетному пансіоні розряд казенних вихованців із родин бідних, але заслужених дворян, у кількості десяти осіб. Ці учні, закінчивши восьмирічний курс навчання, зобов'язані були потім вісім років відслужити на державній службі. Наступного року, за ініціативи архієпископа Кишинівського і Хотинського Дімітрія (Сулими), кількість казенних вихованців була збільшена до 12 [9, с.124-125].

Значний внесок у розвиток освіти внесла і Кишинівська єпархіальна типографія, відкрита за ініціативи митрополита Гавриїла 1814 року. Упродовж 1814 та 1815 р. видається «Молдавский букварь» («Букоавна молдовеняскэ»), а 1819 р. там же надрукована «Краткая русская грамматика с переводом на молдавский язык для учеников Кишиневской семинарии и других школ Бессарабии» («Скуртэ руссакэ граматикэ, ку тэлмэчире ын лимба молдовеняскэ пентру ученичий Семинарулуй Кишинэулуй ши але алтор шкоале ден Басарабия »).

Підбиваючи підсумок, варто зазначити, що Російська православна церква на той час суттєво вплинула на розвиток освіти як у Бессарабії, так і на Півдні України. Важливим моментом є те, що освіта велася молдавською мовою.

Безумовно, розвиваючи як світську, так і церковну освіту в Бессарабії, керівники Кишинівської та Хотинської єпархії митрополит Гавриїл (Бенулеску-Бодоні) і архієпископ Дімітрій (Сулима) керувалися інтересами церкви. Молдавська мова була для них, перш за все, знаряддям ствердження православної віри на новоприєднаних землях, інструментом впливу на паству. Однак, разом із тим, церква відіграла значну просвітницьку роль, хоча в даному випадку, термін «просвітництво» має дещо інший сенс, ніж той, що в нього вкладали традиційно у XVIII-XIX століттях. У першу чергу, вони піклувалися про просвітництво духовного стану. За умов селянської країни, де парафіяльна церква була для селянина центром Всесвіту, відповідно. висувалися й нові вимоги до рівня освіти священства. Епоха напівписьменних панотців, здатних прочитати, у крайньому разі. необхідні молитви, мала відійти у минуле.

Разом із тим, церква приділяла певну увагу й освіті простого люду, прикладом чого може служити діяльність Кишинівської і Хотинської єпархії, де відкривалися школи для дітей із простих сімей. Труди митрополита Гавриїла з

перекладу Біблії і церковної літератури молдавською мовою, відкриття типографії в Кишиневі, сприяли просвіті не лише населення Бессарабської області, але й запрутської Молдови.

Слід зазначити, що діяльність митрополита Гавриїла, як першого митрополита Кишинівського і Хотинського, мала суттєві наслідки. Незважаючи на те, що молдавська мова в 30-60-і роки XIX ст. була вилучена з освіти і богослужіння, навіть такий нетривалий період її застосування заклав основи для національного відродження на початку XX ст.

Література

1. Ețco D. Mitropolitul Gavriil (Bănulescu-Bodoni) circumstanțe politice și oportunități // Destin Românesc – 2004, №3-4 – p.38-52, Postarencu D. Anexarea Basarabiei la Imperiul Rus. – Ch.: Prut Internațional, 2006. – 304 p., Драгнев Д., Драгнев Е., Мискевка В., Варта И., Шишкану И. История румын с древнейших времен до наших дней. - Ch : Civatas, 2003 – 304 С.
2. Батюшков П.Н. Бессарабия: Историческое описание. – СПб., 1892. – 231 С. Петровский С.В. Экзарх Молдовлахийский и митрополит Киевский Гавриил Банулеско-Бодони// Записки Одесского общества истории и древностей т.ХІХ – С.68-93; Стадницкий А. Гавриил Банулеско-Бодони, экзарх Молдовлахийский и митр. Кишиневский. - Кишинев, - 1894.; Стадницкий А. Меры о развитии просвещения в Бессарабии по присоединении ее к России в 1812 году //Кишиневские епархиальные ведомости – 1889, №5 – С.212- 223., Лотоцкий П. История Кишиневской Духовной Семинарии. - Кишинев, 1913 – 125 С.
3. Ciobanu Ș. Cultura românească în Basarabia sub stăpânirea rusă. - Ch. Ed. Enc/ "Gh.Asachi" - 1992. – 270 P.; Popovschi N. Istoria Bisericii din Basarabia în veacul al XIX-lea sub ruși; Din nigura treptului: crîmpului de amantiri - Ch.: Museum, - 2000 – 319 P.
4. Батюшков. Бессарабия. Историческое описание. – СПб. – 1892 – 322 с.
5. Popovschi N. Istoria Bisericii din Basarabia în veacul al XIX-lea sub ruși; Din nigura treptului: crîmpului de amantiri - Ch.: Museum, - 2000 – 319 p.
6. Национальный архив Республики Молдова - Ф.205. - Оп.1. - д.3 – л.2
7. Там же.– л.5
8. Петровский С.В. Экзарх Молдовлахийский и митрополит Киевский Гавриил Банулеско-Бодони// Записки Одесского общества истории и древностей - т.ХІХ – С.68-93
9. Халиппа И. Очерк истории народного образования в Бессарабии в первой половине XIX века.// Труды Бессарабской Губернской Учёной Архивной Комиссии. – т.2 – 1902 – С.119-180

УДК 811.112.2+161+82.0

МЕХАНІЗМИ ТЕРМІНОЛОГІЗАЦІЇ ТА ДЕТЕРМІНОЛОГІЗАЦІЇ У СУЧАСНІЙ ЕКОНОМІЧНІЙ ТЕРМІНОСИСТЕМІ

С.В. ФОРМАНОВА,

канд. філолог. наук, доц.,

*Державний заклад «Південноукраїнський національний
педагогічний університет імені К.Д.Ушинського»*

(Україна)

На сучасному етапі розвитку інноваційних технологій значне місце в системі наук посідає економічна терміносистема, яка становить надзвичайно важливий пласт словника національної мови і постає об'єктом аналізу українських мовознавців (М. Богуцька, А. Д'яков, Т. Панько, Г. Чорновол, О. Чуєшкова та ін.). Однак в українській лінгвістиці механізми термінологізації та детермінологізації ще не були предметом спеціального аналізу. Дане дослідження актуальне, насамперед, у зв'язку з підвищенням інтересу українських учених до економічної терміносистеми, а також пошуками шляхів

вирішення нагальних практичних питань розбудови новітніх терміносистем у сучасній українській літературній мові.

Мета статті – з'ясувати закономірності термінологізації та детермінологізації в сучасній економічній терміносистемі.

Мова – це система, яка перебуває в постійному русі, тому на всіх її рівнях відбуваються зміни. Особливо інтенсивно змінюється її лексичний склад, внутрішня будова, оскільки межі сучасної української економічної термінології рухливі, відкриті, перебувають у постійному розвитку і взаємодії з іншими терміносистемами, загальноновживаною економічною лексикою тощо. Отже, лінгвістичні особливості, притаманні загальнонародній мові, реалізуються у термінологічній сфері. Взаємодія між загальноновживаною лексикою та специфічними «підмовами» повсякчас посилюється, вони все глибше проростають одна в одну – звідси й впливає актуальність дослідження економічної лексики. Зазначимо, що взаємозв'язок між загальнонародною мовою та вузькопрофесійною «підмовою» має динамічний характер – спостерігається перманентний перехід лексичних одиниць з однієї категорії до іншої. Такий взаємообмін відбувається не лише між економічною терміносистемою та загальнонародною мовою – терміни мігрують також із терміносистем інших галузей знань, з інших наукових дисциплін.

Нестійкість, нестабільність і гнучкість економічної термінології (як і будь-якої іншої терміносистеми) дають початок процесам термінологізації, дедетермінологізації. У згаданих процесах найчастіше реалізується вторинна номінація. Справа в тім, що в процесі термінологізації мислення термінотворця часто відштовхується від побутових понять – відбувається метафоричне (метонімічне) перенесення ознаки одного предмета або явища на інший. Такого перенесення вимагає різка невідповідність між появою нових науково-технічних понять і обмеженим лексичним складом мови. Наприклад, «найпоширенішим у технічній термінології видом семантичної деривації є метафорична номінація. Метафоризації можуть піддаватись різні групи слів загальнолітературної мови. Так, одним із традиційних джерел позначень частин деталей і самих деталей механізму є назви органів людини і тварини, назви птахів і тварин узагалі, різновидів одягу, предметів домашнього вжитку, як-от: *бик* (буд.), *журавель мікрофонний* (кін.), *змійка* (ав.), *кабан* (ав.), *косинка* (ав.), *підшва* (буд.), *сорочка* (друк.), *хвіст* (друк.), *чашка* (буд.), *яруси* (друк). Слово *човник*, що є зменшувальним до *човен*, має значення невеликого, переважно веслового судна. У текстильній термінолексичній *човник* – це деталь у ткацькому верстаті з намотаною на шпульку пряжею для прокладання утокової нитки, яка формою нагадує звичайний човник» [1, с.82]. Про такі терміни Т.Панько пише: «Термінологічні значення цих слів історично нові й закріплюються за знаками з початком розвитку системи наукових знань, виникаючи або внаслідок семантичного довантаження слів у нових системах функціонування, або при повторному використанні, тобто в актах вторинної номінації» [2, с.197].

Слід зазначити, що порівняно з галузево-технічною, в економічній терміносистемі лексичні конкретизатори (які найчастіше мають атрибутивний характер) відіграють значно важливішу роль, оскільки виникають у процесі

вирішення суб'єктом термінотворення певного завдання – позначити нові реалії, вичленовані теоретичним рівнем мислення. Лексичні одиниці з новим термінологічним значенням набувають певного ступеня суб'єктивності порівняно із загальноновживаними словесними знаками первинної номінації: *влада над ринком* (англ. *market power*), *чиста стратегія* (англ. *net strategy*), *хижацьке ціноутворення* (англ. *predatory pricing*).

Нове (термінологічне) значення лексичної одиниці визначає реалізацію нових значень в інших рядах парадигматичних семантичних протиставлень. Наприклад, іменник *портфель* істотно функціонує в парадигматичному ряді *сумка, портмоне, кейс, саквояж, валіза*. Термінологізуючись, лексична одиниця *портфель* потрапляє до нового парадигматичного ряду *комплект, перелік, співвідношення*. При цьому слово *портфель* може доповнюватися деякими лексичними конкретизаторами, як-от: *портфель цінних паперів*. Аналогічний приклад можна навести з лексичною одиницею *грошовий потік* (англ. *cash flow*). Термінологізуючись завдяки впливові конкретизатора «*грошовий*», слово «*потік*» мігрує з парадигматичного ряду *річка, струмок, течія* до нового ряду: *надходження, прибуток, зиск, виторг*.

Як зазначалося вище, термінологізовані лексичні одиниці мотивуються переважно на рівні мови-донора, а в процесі перекладу поповнюють термінологічний фонд української мови у вигляді готових метафор і метонімій. Термінологізовані метафори в українській економічній терміносистемі – це здебільшого структурні й семантичні кальки, незначну частину яких (близько 15 відсотків) становлять матеріальні запозичення: *демпінг* (англ. *dumping*), *кліринг* (англ. *clearing*), *інформаційна асиметрія* (англ. *asymmetric information*). У таких випадках спостерігаємо метафоричне перенесення значення. Так, термін *кліринг*, який зберіг своє «*англійське обличчя*», мав первинне значення «*очищення*» – «*взаємозалік боргів у зовнішньоекономічних відносинах двох держав*».

Таким чином, термінологізація – це збагачення лексичного корпусу мови усталеними одиницями з новими значеннями, коли лексична одиниця в акті вторинної номінації отримує новий денотативно-сигніфікативний зміст. Термінологізація економічних термінів-англіцизмів відбувається на рівні первинної (англійської) мови.

Процес детермінологізації, тобто втрати терміном своєї «монопольної» термінологічної функції, як і в попередньому випадку, пояснюється переважно позамовними, зокрема, психолінгвістичними чинниками. Так само, як індивідуальний акт термінотворення ще не може свідчити про появу нового терміна (до моменту повного його закріплення в мовному узусі), так і одиничне використання індивідом (або групою індивідів) вузькоспеціальної лексичної одиниці в нехарактерному для неї середовищі ще не означає переходу терміна до загальноновживаної лексики. Взагалі, явище детермінологізації треба досліджувати вкрай обережно, оскільки випадки повної, стовідсоткової детермінологізації трапляються рідко. Частіше ми маємо справу з частковою детермінологізацією, коли термін, проникаючи в загальноновживану, побутову

лексику або мову художньої літератури, зберігає свої ключові характеристики, залишаючись у складі відповідної економічної терміносистеми.

Розглянемо мовний матеріал:

«Тепер *компаньйони* мали домовитись про *розподіл прибутків*, головним чином про *частку* Кокса, який організував усю *справу*» [3, с.44];

«... в економічних рубриках газет ... нагадувалося, що *торгівлю* з саламандрами не можна обмежувати, бо це викликало б значний *спад виробництва* й тяжку *кризу* в багатьох *галузях промисловості*» [4, с.190].

Явище детермінологізації можна розглядати в синхронічному та діяхронічному аспектах. У першому випадку ми констатуємо інтенсивне насичення загальнонародної мови науковими термінами, які прийшли переважно з виробничо-економічної та суспільно-політичної сфер. Канали проникнення професійної лексики до фонду загальноживаної – це засоби масової інформації, науково-популярна й художня література, усні виступи та промови науковців, політичних діячів, відомих економістів тощо. Спостерігається закономірність – процеси детермінологізації особливо активізуються саме в періоди появи нових реалій, що вимагають нових термінологізованих назв. Часовий проміжок функціонування нового терміна у ролі суто професійної лексичної одиниці буває дуже незначним – він одразу ж зазнає часткової детермінологізації. Такі економічні терміни, як *корпорація*, *квота*, *еластичність*, *максимізація прибутку*, *прогнозування витрат*, з'явившись в українській терміносистемі у 90-х роках ХХ ст., дуже скоро стали надбанням багатьох осіб і, в певному розумінні, втратили своє суто термінологічне значення.

Як зазначає Т.Панько [5, с.209], до системи загальноживаної лексики мігрують терміни, що мають лише сигніфікативне значення; це, як правило, абстрактні одиниці, що створюють навіть тематичні групи: «назви якостей, властивостей, дій» або «назви ідеологій, політичних і філософських рухів, напрямків, теорій». Високий рівень абстрагованості економічної термінологіки полегшує процес детермінологізації. При цьому найчастіше спостерігається звуження семантичного діапазону терміна: з його семантичного комплексу, як правило, випадає кілька сем. Наприкінці 80-х – початку 90-х років ХХ ст. на виробничих підприємствах назву «*відділ збуту*» досить часто змінювали на «*відділ маркетингу*». Але поняття «*маркетинг*» і «*збут*» не тотожні, як це уявляється на рівні буденної, побутової свідомості. Мігрувавши в нехарактерне для нього «соціалістичне» середовище, термін *маркетинг* реалізував лише частину своїх компонентів, втративши частину сем, таких, як «*ретельне вивчення потреб споживачів*», «*індивідуалізація виробу*», «*формування попиту*» тощо. Такі явища сигналізують про прагнення побутового мислення до спрощення значення. «Поза термінологічною системою, – зауважує З. Осипенко, – термін стає напівтерміном. Даючи загальне уявлення про позначуване поняття, він не передбачає наукових дефініцій..., а, отже, перестає бути членом термінологічного поля, не мотивується ним» [6, с.65].

Водночас межа між цілком і частково детермінологізованими лексичними одиницями є дуже умовною. До першої категорії можна віднести ті економічні терміни, що тривалий час функціонують в українській мові (*праця, ринок, виробництво, споживач, покупець*). Переважну більшість їх становлять українські автохтонні назви. Дійсно, вони піддаються процесові детермінологізації простіше, адже завдяки прозорій внутрішній формі стають зрозумілими навіть нефахівцям. Серед новітніх економічних термінів-запозичень детермінологізованих одиниць дуже мало (наприклад, *менеджер, дивіденд, дотація, субсидія*), до того ж тут можна констатувати тільки умовну детермінологізацію. Проявами детермінологізації не можуть вважатися поодинокі випадки індивідуального вживання термінів у загальнонародній мові. Ймовірно, що у процесі розвитку ринкових відносин спостерігатиметься міжстильова полісемія таких лексичних одиниць, коли вони паралельно функціонуватимуть в економічній терміносистемі, побутовому мовленні та художній літературі, оскільки українську економічну терміносистему не минули впливи інтеграційних і глобалізаційних процесів, а явища глобалізації також залишили тут свій відбиток.

Отже, сучасна українська економічна терміносистема є складною і багатогранною, основну частину її складають терміни-запозичення. Вона є повноправною частиною українського суспільства, сучасного розвитку української мови та підпорядковується її фонетичним, лексичним і морфологічним закономірностям, а роль терміна зумовлена рівнем власне економічної компетенції користувачів, а також загальним інтелектуальним рівнем адресатів і реципієнтів.

Література

1. Богуцька М.Ф. Склад і структура термінологічної лексики української мови / М.Ф.Богуцька та ін. – К.: Наукова думка, 1984. – 193 с.
2. Панько Т.І. Українське термінознавство / Т.І.Панько, І.М.Кочан, Г.П.Мацюк. – Львів: Світ, 1994. – 213 с.
3. Брехт Б. Копійчаний роман / Бертольд Брехт; пер. з нім. – К.: Дніпро, 1987. – 213 с.
4. Чапек К. Війна з саламандрами / Карел Чапек; пер. з чеської. – К.: Дніпро, 1978. – 438 с.
5. Панько Т.І. Українське термінознавство / Т.І. Панько, І.М. Кочан, Г.П. Мацюк. – Львів: Світ, 1994. – 213 с.
6. Осипенко З.М. Типологія взаємовідношень між морфемами російського та іншомовного походження в науково-технічних термінах / З.М. Осипенко, Г.С. Онуфрієнко // Мовознавство. – 1987. - № 5. – С. 23-27.

УДК 94(477.74):929 “1911/1915”

ЮВІЛЕЙ, ЯКИЙ НЕ ВІДСВЯТКУВАЛИ (ДО 150-РІЧЧЯ НОВОРОСІЙСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ)

В.М. ХМАРСЬКИЙ,

докт. іст. наук, проф.,

Одеський національний університет ім. І.І. Мечникова

(Україна)

Історія Одеського національного університету імені І.І. Мечникова незабаром сягне 150-літнього рубежу. Вона вже така тривала, що було пройдено п'ять чвертьстолітніх ювілеїв, і нині йде підготовка до шостого. Кожний ювілей був не тільки відповідною віхою, до якої готувались, але й

віддзеркаленням тієї епохи, на яку він припадав. До того ж, історія цього найстарішого вищого навчального закладу на півдні України багато в чому повчальна як для нього самого, так і для решти вишів регіону – тому зупинимось на деяких деталях подій, що розпочались напередодні славетного 1913 року і завершилися трохи згодом – у контексті підготовки святкування першого півстоліття існування імператорського Новоросійського університету (далі ІНУ).

Перший 25-літній ювілей ІНУ відбувся, як відомо, у 1890 р. Навчальний заклад вважався вельми молодим, і тому керівництво взяло курс на скромне й стримане святкування. Воно власне включило молебство в університетській церкві та урочисте засідання, на якому у присутності місцевої еліти, викладачів і студентів було виголошено промову професора Ф.І. Успенського – про видатного вченого, першого декана історико-філологічного факультету ІНУ В.І. Григоровича та зачитано «записку» О.І. Маркевича про заснування й історію навчального закладу за ювілейний період. Урочистості завершилися ввечері в одній з ресторацій міста, де відбувся «товариський обід» професорів і співробітників ІНУ [4]. Безсумнівно, ключовою подією ювілейного року став вихід фундаментальної праці О.І. Маркевича «Двадцятипятилетие императорского Новороссийского университета: историческая записка и академические списки» загальним обсягом 50 теперішніх авторських аркушів.

Тому напередодні наступного ювілею, який припадав на 1915 рік, керівництво ІНУ мало заходитись щодо питання його змістового наповнення, форми й масштабу. Висхідним рубежем у нашій історії вважаємо дату 7 травня 1911 р., коли на засіданні Ради ІНУ ректор, а на той час це був медик професор С.В. Левашов (роки ректорства – 1907-1913, 24 вересня 1911 р. – переобрання [1, с.54-55]) висловився про необхідність підготовки ювілею. «Для попереднього розгляду» питання було вирішено створити комісію, до якої мали увійти по два представники від кожного з чотирьох тодішніх факультетів. Через два тижні на факультети пішов відповідний лист. Відзначимо, що при тижневій затримці факультетам ще раз нагадали про прийняте рішення [2, арк.1-2, 4]. Наприкінці травня – на початку червня три факультети визначились і назвали свої представників: юридичний – В.М. Палаузова та О.Ф. Федорова; медичний – І.І. Кияніцина та В.В. Вороніна; фізико-математичний – Ю.Ф. Клименка та С.П. Ярошенка. Лише на історико-філологічному факультеті вирішили розв'язання питання перенести на осінь – у вересні було запропоновано до комітету професорів О.А. Павловського та О.П. Доброклонського [2, арк.3, 5-7, 9]. Склад комісії було без змін затверджено на Раді ІНУ, а очолити і зібрати комісію доручили декану історико-філологічного факультету О.А. Павловському [2, арк.10-11].

О.А. Павловський незабаром виконав завдання, і у своєму засіданні у січні 1912 р. комісія (без участі В.В. Вороніна, Ю.Ф. Клименка та С.П. Ярошенка) висловила низку пропозицій Раді ІНУ, які було оформлено протоколом, 12 пунктів якого можна звести до кількох позицій: 1) скласти історію ІНУ, доручивши це одному з професорів, який має вирішити – чи продовжити працю О.І. Маркевича, чи написати нову працю за всі 50 років, але

обов'язково до біографій професорів мали бути додані портрети; 2) урочистості призначити на 1 травня 1915 р., і вони мали виглядати так: напередодні зазначеного дня мала бути здійснена заупокійна літургія та панахида по імператору Олександру II як засновнику ІНУ; у зазначений день – молебство, перед яким мав виступити професор богослов'я; урочисте засідання, на якому мали пролунати промова автора історії ІНУ зі стислим викладом своєї праці (не перебільшуючи 40 хвилин) та ще одна наукова доповідь на кшталт тих, що виголошувались на щорічних університетських зборах, тільки з урахуванням «ювілейності» події; 3) сповістити про день ювілею всі вітчизняні й обрані закордонні вищі навчальні заклади; 4) виготовити фотографічні портрети професорів, які працювали в ІНУ і помістити їх до актові зали; 5) клопотатись про заснування ювілейного знаку для всіх, хто працював і працює в ІНУ [2, арк.13]. 6 лютого 1912 р. протокол засідання комісії було передано ректорові, 7 березня Рада ІНУ прийняла рішення ознайомити всіх її членів і наступного дня кожному з них було надіслано копію документа [2, арк.12, 15-17]. На цьому організаційні зусилля несподівано «видохлись» і настала аж річна і незбагненна поки що пауза. Можемо лише здогадно висловити припущення, що на це могла вплинути хвороба і смерть О.А. Павловського на початку травня 1913 р.

Мабуть, через це повернення до підготовки до ювілею відбулось лише 4 квітня 1913 р. На засіданні Ради ІНУ виступив новий ректор, професор Д.П. Кишенський (займав посаду до листопада 1917 р.) з доповіддю «з питання вшанування 50-ліття» ІНУ. Отже пропозиції комісії були розглянуті лише через понад річний термін. Основну увагу було зосереджено на ювілейній друкованій продукції у вигляді історії факультетів та біографічного словника. Для цього Рада запропонувала кожному з факультетів виділити одного представника, а фізико-математичний – двох, які будуть редагувати матеріали, надані кафедрами та допоміжними підрозділами. З членів Ради мав бути обраний автор загальної історії ІНУ, а з членів комісії – відповідального редактора всього видання, який і буде головою комісії. Під його головуванням комісія мала визначитись щодо остаточного формату майбутнього історії ІНУ. Також Рада визначила дату згаданої заупокійної літургії – 29 квітня і вирішила відкласти питання про актову вчену промову для подальшого розв'язання [2, арк.20].

Отже, автори підрозділів і утворили новий склад «комісії з питання відзначення 50-ліття» ІНУ. Цього разу фізико-математичний факультет відрядив для виконання цього завдання професорів С.П. Ярошенка та В.В. Половцова, юридичний – В.Ф. Смирнова, медичний – А.К. Медведєва, історико-філологічний – М.Г. Попруженка [2, арк.18]. На засіданні Ради ІНУ 30 травня 1913 р. було не без змагань розв'язане питання про автора загальної історії університету та відповідального редактора всього проекту. Спеціальними записками члени Ради назвали п'ятьох кандидатів на першу з названих іпостасей. З 34 записок найбільше – абсолютну більшість (18) – набрав професор О.П. Доброклонський – декан історико-філологічного факультету. Три з названих у записках професорів відхилили свої кандидатури (юриста О.Я. Шпаков, істориків Є.П. Трифільєва, М.Г. Попруженко,

літературознавця С.Г. Віленського, всіх гуртом згадано 12 разів) і останньому довелося змагатися з відсутнім на засіданні І.А. Линниченком – і перемогти (при 28 «за» та 13 «проти»). При розв'язанні питання про відповідального редактора, два з членів комісії відмовились від балотування, а серед решти більшість (знову таки 28 «за» та 14 «проти») віддала голоси тому ж О.П. Доброклонському [2, арк.40].

Таким чином, кількість членів комісії зменшилась до шести осіб, з первинного складу в ній залишились лише два члени, а новим її керівником став О.П. Доброклонський. Втім, склад комісії продовжував змінюватись – замість С.П. Ярошенка та А.К. Медведєва, які відмовились працювати у комісії, фізико-математичний факультет обрав на його місце приват-доцента І.Ю. Тимченка, а медичний – професора В.М. Філатова [2, арк.51, 57].

Активність членів університетського колективу 1913 року розгорнулася навколо дозволу Ради ІНУ уміщувати на стінах факультетів портрети професорів. Особливо жваво до цього поставились на медичному факультеті, де пропонували умістити портрети й інших осіб, які доклали багато зусиль для розвитку ІНУ. Так, наприклад, професор К.М. Сапежко запропонував кандидатуру пані Мармарино, яка подарувала будівлю для факультетської хірургічної клініки вартістю понад 100 тисяч рублів. Через це ректорові довелося вимагати від підрозділів повного переліку осіб, чий портрет мали б бути розміщені на стінах і навіть було вирішено підготувати відповідний кошторис [2, арк.45-49, 90, 98]. З ініціативи комісії він розіслав на початку 1913/1914 навчального року листи до 12 попечителів навчальних округ з проханням надати відповідні відомості для складання «біографічного словника колишніх вихованців» ІНУ [2, арк.53-54].

Незважаючи на кадрові пертурбації, комісія розгортала свою роботу. Наприкінці вересня 1913 р. було сформульовано низку своїх міркувань і направлено Раді ІНУ. Зокрема, було вирішено, що історична праця про університет і факультети охопить лише наступні 25 років історії ІНУ; біографічний же словник професорів і викладачів охоплюватиме весь час існування ІНУ, доповнюючи вже раніше наведену інформацію у О.І. Маркевича; при цьому історію ІНУ загалом та кожного факультету разом з біографічним словником видати окремими книгами; у кожного томі має бути свій редактор (або упорядник), прізвище якого і буде уміщено на титулі книжок; функції відповідального редактора зведено до керівництва засіданнями комісії, яка вироблятиме загальні положення для роботи, відповідальності за видавничу справу й кошти, що мали бути виділені на друковану продукцію. Загалом на видання загальної історії ІНУ, його факультетів та біографічних словників комісія просила асигнувати чималу суму – чотири тисячі рублів. Також у листі до ректора містилось прохання дозволити користуватись університетським архівом усім особам, що збиратимуть матеріали для запланованих видань [2, арк.60-62]. Пропозиції комісії потрапили до правління ІНУ, а звідти – на Раду ІНУ, яка 23 жовтня затвердила зміни у складі і погодилась з її пропозиціями, запросивши при цьому до написання загальної історії ІНУ професора І.А. Линниченка [2, арк.91]. Причому було вирішено, що

він має взяти на себе «виправлення і доповнення» за новими даними праці О.І. Маркевича, в тому числі й з питання щодо заснування ІНУ [2, арк.93].

Важливим для здійснення намічених проектів було фінансове забезпечення. Рада ІНУ 5 грудня 1913 р. прийняла рішення про клопотання щодо цього перед попечителем Одеської навчальної округи, що і зробила через чотири дні. Звідти запитали кошторис і водночас натякнули на брак коштів. Ректор звернувся з цим до комісії. З відповіді комісії та Ради ІНУ попечителю (у січні 1914 р.) стають зрозумілі детальніше видавничі плани до ювілею. Було передбачено опублікувати п'ять томів обсягом 20-25 друкарських аркушів і накладом по одній тисячі примірників кожний – на це мало піти три тисячі рублів. У бібліографічних словниках мали бути розміщені портрети професорів, на виготовлення яких мала піти решта коштів. Причому редактори томів усю літературну й коректурну роботу мали зробити безкоштовно [2, арк.111-119]. Попечитель звернувся до міністерства народної освіти, і врешті правління ІНУ мало констатувати, що з Петербурга надійшла відмова, адже додаткових асигнувань держава не могла собі дозволити [2, арк.128].

Відсутність фінансування, очевидно, паралізувала діяльність комісії, оскільки до кінця року в архівній справі відклався лише один документ з цієї «ювілейної» історії за травень місяць. Також очевидно, що Велика війна, що незабаром розпочалась, зовсім не сприяла роботі комісії і підготовці до ювілею. Розв'язка настала 27 квітня наступного, 1915, року. Ректор своїм листом повідомив, що «святкування ювілею, через обставини воєнного часу, згідно з постановою Ради університету, відкладається». У п'ятницю, 1 травня, у день заснування ІНУ, в університетській церкві мала пройти божественна літургія, а потім молебство [2, арк.132].

Найбільшою невдачею не відсвяткованого ювілею була, звичайно, відсутність праці з історії ІНУ. Деякою мірою ситуацію врятував М.Г. Попруженко, який опублікував у петербурзькому фаховому журналі «Исторический вестник» статтю про історію ІНУ за 50 років [3; 5]. Проте скромний ювілей не скасував остаточно роботу комісії. Зокрема, на юридичному факультеті наприкінці квітня 1915 р. було прийнято рішення створити власну комісію для розгляду як факультетського, так і загально університетського архіву, що знаходився у віданні цього факультету. Комісія у складі професорів О.Я. Шпакова, О.С. Мулюкіна, П.О. Михайлова, П.Є. Казанського і Е.Я. Немировського і під головуванням професора К.М. Смирнова та при допомозі професора К.О. Кузнецова мала відібрати необхідні матеріали. Втім, це виявилось лише наміром і реальних наслідків роботи юристів віднайти не вдалось [2, арк.142]. Те, що комісія продовжувала існувати наприкінці року, свідчить клопотання фізико-математичного факультету наприкінці жовтня про заміну у її складі – замість професора В.В. Половцова, який переїхав до Петербурга, запропонували у листопаді 1915 р. кандидатуру професора Д.К. Третьякова. Рада ІНУ у листопаді погодилась і відповіла факультету згодою 8 грудня 1915 р. [2, арк.145]. Цю дату можна вважати остаточною у роботі комісії. Історія з дозволами на розміщення портретів на

стінах факультетських приміщень ще тривала до вересня 1916 р. [2, арк.148] і після цього завмерла.

Отже, історія з невдалим ювілеєм стала вельми симптоматичною і знаковою для всієї доби пізньої імперії. Неповоротка бюрократична система не дозволила розгорнути ефективну роботу комісії на початку, що призвело до зміни складу і керівництва. Відсутність необхідного державного фінансового забезпечення і внутрішніх ресурсів в університеті не могли підтримати проект. Світова війна, у яку втягнулась Російська імперія, загалом створила неприйнятні умови для влаштування свята освіти і науки, які мали надати додаткового імпульсу навчальному закладу.

Література

1. Василевська Є.М., Кузнецов В.О. Левашов Сергій Васильович / В кн.: Професори Одеського (Новоросійського) університету. Біографічний словник. Т.1. Ректори. Видання друге, доповнене. – Одеса, 2005. – С.53-56.
2. Державний архів Одеської області. – Ф.45. – Оп.11. – Спр.4. – 153 арк.
3. Попруженко М.Г. Императорский Новоросийский университет. (По поводу 50-летия его существования) // Исторический вестник. – 1915. – Т.СXL. – Май. – С.595-605.
4. Университетское торжество // Одесский вестник. – 1890. – 2 мая.
5. Хмарський В.М. Новоросійський університет за перші 50 років (1865-1915): візія Михайла Попруженка // Південь України у вітчизняній історії: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (Одеса, 22-23 листоп. 2012 р.): зб. наук. праць / ред. кол. : В.С.Дорофеев (голов. ред.), Є.В.Клименко, А.В.Гришин та ін. – Одеса: Астропринт, 2012. – С.20-24.

УДК 811.111:340.113

ДО ПИТАННЯ ПРО ОСОБЛИВОСТІ ПЕРЕКЛАДУ ЮРИДИЧНИХ ТЕРМІНІВ З АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ НА УКРАЇНСЬКУ

О.С. ЦЕЛИХ,

канд. пед. наук, викладач,

Одеський національний морський університет

(Україна)

Актуальність дослідження пов'язана з розробкою методичних рекомендацій і вказівок щодо покращення перекладу юридичного тексту з англійської мови на українську, або навпаки, причому текст має особливу юридичну термінологію, низку усталених слів і словосполучень, властивих саме правовим текстам. Переклад тексту з дотриманням стильових властивостей законодавчого характеру є однією з головних проблем, що виникають у ході перекладу тексту.

Теоретичним підґрунтям нашого дослідження стали наукові праці відомих учених, таких як А.С. Вагапов, В.С. Виноградов, С.В. Власенко, М.Г. Гамзатов, Т.В. Губаєва, Ю.М. Лотман, О. Кононов, В.О. Навроцький, В.Ф. Назаров, А.Д. Швейцар, Є.В. Щепотіна та інші.

Мета нашого дослідження – розглянути особливості передавання англійських юридичних термінів українською мовою.

Під юридичним перекладом ми розуміємо переклад текстів, що належать до галузі права й використовуються для обміну юридичною інформацією між людьми, які спілкуються різними мовами. Отже, оскільки право є наочною

галуззю, яка пов'язана з соціально-політичними та культурними особливостями країни, юридичний переклад є проблематичним завданням. Для точного передання юридичної інформації мова юридичного перекладу зобов'язана бути особливо точною, ясною та достовірною [3, с.130].

М.В. Казакова визначає «термін» як емоційне нейтральне слово чи словосполучення, яке вживається для точного вираження понять і назв предметів. Переклад англійських термінів українською мовою вимагає знання тієї галузі, якої стосується переклад, розуміння змісту термінів англійською мовою та знання термінології рідною мовою. Під час перекладу юридичної літератури з англійської мови на українську вагоме значення має взаємодія терміна з контекстом, завдяки чому виражається значення слова [6, с.34].

На думку Н.М. Раєвської, «термін» – це слово, що характеризується не тільки стильовою співвіднесеністю, а також певною замкненістю у системі лексики на означення понять якоїсь окресленої галузі знань [10, с.155].

Нерозривний зв'язок юридичних понять і відповідних їм термінів виявляється в тому, що впорядкування правової термінології неможливе без досить глибокої наукової розробки юридичних понять, їх логічного аналізу й точного визначення. Якщо юридичні поняття визначені недостатньо чітко, про точну термінологію не може бути й мови. Як зауважив академік В.В. Виноградов, усякі «спроби впорядкування термінів без попереднього аналізу понять, що ними виражаються, залишаються безрезультатними» [2, с.12].

Отже, юридичний термін буває і багатозначним, хоча однією з вимог до терміна є саме його однозначність, адже законодавець повинен дати юридичному термінові одне визначення, що містило б усі істотні, на його погляд, ознаки, тобто такі, що мають характер регулювання, мають правове значення.

Енциклопедичний юридичний словник у словниковій статті «Юридична техніка» зупиняється на понятті юридичного терміна як елемента юридичної техніки і визначає юридичні терміни в такий спосіб «словесні позначення державно-правових понять, за допомогою яких виражається і закріплюється зміст нормативно-правових розпоряджень держави».

Відповідно до положень енциклопедичного юридичного словника, юридичні терміни поділяються на три різновиди за ознакою «зрозумілості» тією чи іншою частиною населення:

1. Загальноживані терміни характеризуються тим, що вони використовуються в повсякденному вжитку та зрозумілі всім.
2. Фахові юридичні терміни мають своєрідний правовий зміст.
3. Спеціально-технічні терміни відображають галузь фахових знань – техніки, економіки, медицини тощо [5, с.41].

Усі терміни за своєю структурою поділяються на:

1. Прості, які складаються із одного слова: judge – суддя.
2. Складні, які складаються з двох слів і пишуться разом або через дефіс: *courthouse* – будинок суду.
3. Терміни-словосполучення, які складаються із декількох компонентів: *court of general jurisdiction* – суд загальної юрисдикції [8, с.55].

Через те, що серед юридичних термінів переважають, в основному, терміни-словосполучення, вони і є головною проблемою під час перекладу юридичного тексту.

Важливою ознакою терміна-словосполучення є його відтворюваність у професійній сфері вживання для визначення конкретного спеціального поняття. За межами конкретної термінологічної системи таке словосполучення не буде стійким і не сприйматиметься як зв'язана мовна одиниця. Таким чином, за кожним складеним терміном (терміном-словосполученням) прихована стійка, стандартно відтворювана структура складного (розчленованого) професійного поняття [7, с.36]. Термінологія для терміна є полем, яке дає йому точність і однозначність, але за межами якого слово втрачає ознаки терміна.

У процесі перекладу термінів визначають 2 етапи:

1. З'ясування значення терміна в контексті.
2. Переклад значення рідною мовою [2, с.154].

Основним прийомом перекладу юридичних термінів є переклад за допомогою лексичного еквівалента.

Під еквівалентом ми розуміємо постійну лексичну відповідність, яка точно збігається зі значенням слова. Юридичні терміни, які мають еквіваленти у рідній мові, відіграють важливу роль під час перекладу. Вони є опорними пунктами тексту, від яких залежить розкриття значення інших слів, вони дають можливість визначити характер тексту. Тому слід уміти знаходити відповідний еквівалент у рідній мові та розширювати знання термінів-еквівалентів.

Оскільки юридичні терміни – це, переважно, складні терміни або терміни-словосполучення, то вони й є основною проблемою перекладу юридичного тексту.

Складні терміни являють собою стале словосполучення, за яким закріплене певне термінологічне значення. Наприклад: *conclusive notice* – остаточне попередження; *arrival on departure* – свідчення під присягою. Переважну більшість юридичних термінів становлять препозитивні атрибутивні словосполучення, тобто такі словосполучення, де є означення й означуваний компонент займає у словосполученні початкову позицію.

Переклад складних юридичних термінів охоплює дві основні процедури – аналітичну та синтетичну. Значну роль під час перекладу словосполучень відіграє саме аналітичний етап – переклад окремих його компонентів. Для цього необхідно правильно розкрити компоненти складного терміна, оскільки ними можуть бути не тільки слова, а й словосполучення, що входять до структури складного терміна. Важливо також установити, у яких семантичних відносинах знаходяться компоненти між собою та з основним компонентом терміна-словосполучення. Характер цих відносин визначає порядок і сам зміст перекладу складного юридичного терміна. Синтетичний етап перекладу визначає вибудовування компонентів залежно від зазначених семантичних відносин та отримання остаточного варіанту перекладу складного юридичного терміна [9, с.151].

Прийом опису – передавання слова за допомогою поширеного пояснення значення англійського слова. Цей прийом застосовується як у разі відсутності

відповідного за значенням слова у рідній мові, так і під час пояснення слова у словнику. Наприклад: *accrual right* – право на отримання прибутку; *account* – несплачена боргова вимога; *official accusation* – офіційне звинувачення (у скоєнні злочину); *acknowledgment of will* – неофіційне зізнання особи, що укладає заповіт, перед свідком, що може підтвердити той факт, що підпис під заповітом належить особі, яка укладає заповіт; *on account of whom it may concern* – за рахунок тих, кого це може стосуватись (страхова формула);

Прийом калькування – це переклад англійського слова чи словосполучення за його частинами, з наступним складанням цих частин. Такий переклад передає англійське слово дослівно. Наприклад: *Multiple accredit* – множинне акредитування; *accomplice of attempt* – спільник у замаху; *according to law* – відповідно до закону.

Оскільки в юридичних звітах і договорах часто використовуються назви різноманітних закладів, юридичних та інших фірм, то під час перекладу термінів у юридичному контексті часто використовується такий прийом перекладу, як транскрибування.

Прийом транскрибування – передавання літерами рідної мови звучання англійського слова. Наприклад: *Special Systems Industry* – Спеціал Систем Індастрі.

Переклад за допомогою використання різних прийменників. Наприклад: *accredited person* – особа, в присутності якої виконується акредитування; *to acknowledge the compliment* – відповісти на компліменти; *acquisition by conquest* – заволодіння майном шляхом захоплення [4, с.77].

Значні труднощі викликають терміни, до складу яких належать групи слів, так звані багатокомпонентні терміни.

Існує ряд термінів-словосполучень, які не припускають дослівного перекладу, хоча мають еквіваленти в рідній мові. Самостійні елементи таких юридичних термінів відрізняються від компонентів еквівалента рідною мовою. Такі терміни рідко зустрічаються в юридичній термінології [7, с.22]. Наприклад: *private nuisance* – джерело небезпеки.

Найбільш складними для перекладу є терміни, які мають різні значення не тільки в різних галузях науки і техніки, а навіть в одній галузі. Наприклад: *charge* – 1. Захист речі, заставне право, обкладати заставою; 2. Зобов'язання, відповідальність; покладати відповідальність; 3. Розпорядження, вимога, доручення; доручати, вимагати; 4. Обвинувачення, пункт обвинувачення; звинувачувати; 5. Аргументування в позовній заяві у спростуванні передбачуваних доводів відповідача; 6. Письмова деталізація вимог сторони стосовно заведеної справи; 7. Завершальне звернення судді до присяжних (перед виголошенням вердикту); 8. Здійснення стягнення; 9. Завідування, керівництво, ведення, піклування; 10. Особа, що знаходиться на піклуванні; 11. Ціна; витрата; нарахування; збори; пільги; Призначати ціну; покладати витрати на когось.

Таке слово, яке має кілька словникових відповідностей, варіантів, аналогічних йому за значенням, перекладається шляхом відбору варіанта-аналога, який найточніше передавав би значення терміна залежно від слів, які

знаходяться у тісному зв'язку з даним словом. Найбільш тісний зв'язок існує між підметом і присудком, присудком і прямим додатком, означенням та означуваним словом [7, с.74].

Наприклад: *notice in writing* – письмове попередження; *notice to admit* – вимога у зізнанні (з метою зменшення витрат щодо висунення судових доказів); *to give notice to* – повідомляти когось про щось; *to have notice of* – знати про щось; *notice to plead* – вимога надати позовний документ; *notice to produce* – пропозиція другій стороні надати до суду документ; *notice to quit* – попередження наймача про розірвання договору винаймання житлового приміщення; *to take notice* – отримати повідомлення; *with notice* – бути попередженим; *without notice* – без попереднього повідомлення; *notice of action* – повідомлення про подання позову; *notice of alibi* – попередження про намір заяви про алібі; *notice of allowance* – офіційне повідомлення про акцептування заяви на патент; *notice of amendment* – повідомлення про поправки.

Отже, проаналізувавши все вищезазначене, можна зробити висновок, що загалом юридичні терміни мають такі самі шляхи передавання з англійської мови українською, як і всі інші терміни. Основною проблемою перекладу юридичних термінів і термінів-словосполучень є їх багатозначність не тільки серед різних галузей науки, але й усередині самої юридичної галузі тексту. Точне значення терміна в даному випадку можна розкрити лише за допомогою контексту й інших термінів, що пов'язані між собою у терміні-словосполученні.

Література

1. Арнольд І. В. Лексикология современного английского языка: Учебник для ин-тов и фак. иностр. яз. — 3-е изд., перераб. и доп. — М.: Высш. шк., 1986. — 295 с.
2. Виноградов В.С. Введение в переводоведение (общие и лексические вопросы): М.: Издательство института общего среднего образования РАО, 2001. — 224 с.
3. Власенко С. В. Перевод юридического текста: когнитивные особенности номинации и реалии-профессионализмы в языковой паре английский-русский//Филологические науки в МГИМО. Сборник научных трудов. — М.: МГИМО(У), 2005. — №21. — С. 129 – 140
4. Голікова Ж. А. Перевод с английского на русский — Минск: Новое знание, 2008. — 287с.
5. Енциклопедичний юридичний словник — Київ, 2001. — 365 с.
6. Казакова М. В. Практические основы перевода — Санкт-Петербург, 2005. — 271 с.
7. Карабан В.І. Переклад англійської наукової і технічної літератури. — Вінниця : Нова книга, 2002. — 564 с.
8. Комиссаров В. Н. Общая теория перевода. Учебное пособие. — М.: ЧеРо, совместно с «Юрайт», 2000. — 136 с.
9. Коптілов В.В. Теорія і практика перекладу: Навч. посіб. — К.: Юніверс, 2002. — 280 с.
10. Раєвська Н. М. English lexicology. — Киев, 1991. — 234 с.

**ДО ПИТАННЯ ПРО ЦЕРКОВНЕ БУДІВНИЦТВО У ВІЙСЬКОВИХ
ПОСЕЛЕННЯХ КАВАЛЕРІЇ НА ТЕРИТОРІЇ РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ
У ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ СТ.**

В.Л. ЦУБЕНКО,

докт. іст. наук, доц.,
Одеська державна академія будівництва та архітектури
(Україна)

Розвиток України як суверенної демократичної держави відбувається на основі вивчення багатовікового історичного досвіду. Без пам'яті про минуле не може бути гідного майбутнього. Виникнення інтересу до досвіду історії є цілком закономірним. Ключовою функцією історичної пам'яті є передавання досвіду та знань про минуле. Завдяки використанню у своїй діяльності глибоких знань минулого, кожне покоління вирішує проблеми соціально-економічного будівництва. Особливого значення набуває проблема аналізу подій, які відбувалися в житті українського народу в першій половині ХІХ ст. Серед них своєю важливістю вирізняється проблема військових поселень кавалерії в Україні (Новоросійського, Українського та Києво-Подільського). Основний історіографічний масив становлять дослідження, у яких тією чи іншою мірою порушуються питання, що стосуються задекларованої проблеми. В кінці ХХ – на початку ХХІ ст. з'явилися праці Т.Д. Липовської [1], К.М. Ячменіхіна [2], О.О. Колєватова [3] та інших істориків. Віддаючи належне висновкам і узагальненням наявних історичних досліджень з окремих аспектів теми, слід зауважити, що їх автори не формулювали й не досліджували проблему церковного будівництва у військових поселеннях кавалерії.

Об'єктом даного дослідження є церковне будівництво у військових поселеннях кавалерії на території Російської імперії у першій половині ХІХ ст. Мета дослідження полягає в тому, щоб на основі джерельної бази висвітлити будівництво церков і ремонтні роботи в них.

У першій половині ХІХ ст. на території України у межах Слобідсько-Української (Харківської), Херсонської і Катеринославської (з 1817 р.), Київської і Подільської (з 1837 р.) губерній існували Українське (Харківське), Новоросійське (Херсонське) та Києво-Подільське військові поселення кавалерії, що були реорганізовані 1857 р. у Південні поселення.

Організація військових поселень кавалерії почалася 1817 р. під час облаштування заселених округів. З початку існування військових поселень постало питання про церковну систему, яка містила велику кількість церков, каплиць і охоплювала всю заселену військово-поселенську територію.

Військово-поселенське керівництво щороку виділяло кошти на будівництво церков і ремонтні роботи в них. Гроші в церковні каси надходили ще з двох джерел – пожертвування парафіян і від Єпархії. Священики запрошували військових поселенців до посильних пожертвувань на потреби

церкви і на будівництво нової церкви. Так, у 7-му окрузі Українського військового поселення списки імен благодійників поміщалися біля жертovníка у храмі [4, арк.9]. На дорогах неподалік від церков споруджували кам'яні стовпи із вмурованою іконою і скринькою для того, щоб усі охочі могли внести пожертвування на церкву. Проте 1836 р. Св. Синод заборонив будівництво пожертвувальних стовпів, окрім найбільшніх парафій, де планувалося будівництво церкви [5, с.111]. 1856 р. військові поселенці жертвували на потреби церкви у Києво-Подільському військовому поселенні. Так, у 2-й волості 1-го округу поселення Сушковка 146 військових поселенців на потреби церкви пожертвували кошти у сумі 2466 руб. 60 коп., з них – 43 господарі 1-го розряду: Семен Руденко – 468 руб. 60 коп., Петро Марченко – 50 руб., Никифор Мельник – 65 руб., Григорій Мельник – 40 руб., Савелій Марченко – 45 руб., Федір Петренко – 33 руб., Іван Дехтяренко – 29 руб., Терентій Шаповал – 28 руб., Олексій Кочубій – 20 руб., Давид Токар – 19 руб., Василь Олейник – 25 руб. та інші; 67 господарів 2-го розряду: Олексій Мельник – 12 руб., Іван Мельник – 14 руб., Харлампій Марчук – 14 руб., Єфим Руденко – 6 руб., Феодосій Калібаба – 3 руб., Григорій Юрченко – 5 руб. та інші; 36 негосподарів: Ілля Мельник – 4 руб., Микола Даценко – 6 руб., Трофим Іванченко – 1 руб., Фома Кравець – 4 руб., Василь Мезенчук – 4 руб., Гаврило Кучма – 1 руб., Павло Гончарук – 4 руб. 1856 р. від продажу церковної пшениці до бюджету церкви надійшло 2590 руб. [6, арк. 165–169].

Військове керівництво дбало про будівництво нових і ремонт старих церков, щоб повною мірою забезпечити потреби парафіян-поселенців, а також намагалося збільшити відсоток кам'яних церков, оскільки дерев'яні були значно вразливішими для пожеж. Будівництво кам'яних церков потребувало значно більше коштів порівняно з дерев'яними. На будівництві таких церков використовували: цеглу, буличний камінь, кам'яні плити. В округах з обмеженими природними ресурсами дозволялося споруджувати дерев'яні церкви [7, с.74–75]. Тому у зв'язку з браком коштів і нестачею каменю переважало будівництво дерев'яних церков. У місті Єлисаветграді було збудовано й оновлено Успенський собор і ще 5 православних церков, серед них – Троїцька церква та Грецька церква Володимирської ікони Божої Матері [8, с.483]. Вартість будівельних робіт у м. Єлисаветграді на 1852 р. становила 1000 руб. [9, арк.76], з них на відбудову Успенського собору і жандармських приміщень виділили 283 руб. 85 коп. сріблом, на ремонтні роботи бараків з державного бюджету виділили 503 руб. 75 коп. сріблом, а для ремонту дерев'яного моста через річку Інгул – 85 руб. сріблом [9, арк.5, 101, 120].

Станом на 1856 р. у Новоросійському військовому поселенні кавалерії налічувалося 128 церков, в Українському військовому поселенні кавалерії налічувалося 104 церкви, з них: 29 дерев'яних і 75 кам'яних церков [10, арк.10–18].

Таблиця 1

Кількість церков у Новоросійському (Херсонському) і Українському (Харківському) військових поселеннях кавалерії (1856)

Округ	Військове поселення кавалерії	
	Новоросійське	Українське
1	16	9
2	10	11
3	13	29
4	10	11
5	8	10
6	9	15
7	9	10
8	10	9
9	9	*
10	13	*
11	11	*
12	9	*
Усього	128	104

Таблицю складено за даними: ЦДІА України у м. Києві. – Ф. КМФ 12. – Оп. 1. – Спр. 104. – Арк. 4, 8, 11, 15, 20; Там само. – Спр. 105. – Арк. 25, 26, 31, 36, 38, 40, 42; Там само. – Спр. 110. – Арк. 10–18.

1857 р. на будівництво трьох дерев'яних церков у селищах Паланка, Сушковка, Покровка Києво-Подільського військового поселення кавалерії виділені кошти у сумі 7781 руб. 34 коп. сріблом [10, арк.41–42]. У поселенні Сушковка збудовано дерев'яну Свято-Троїцьку церкву з дзвіницею на суму 2593 руб. 15 коп. [10, арк. 60]. «Проектно-технічне завдання», згідно з яким будувалася церква, називали церковним каноном. Він враховував: 1 – місце розташування церкви; 2 – її значимість; 3 – назву свята чи імена святих, на честь яких споруджувалася церква (закладання храму відбувалося в цей день); 4 – можливості бюджету щодо виділення коштів на будівництво церкви. Військовий поселенець, який проектував церкву, звичайно знав церковний канон, розписаний для будівлі храму, але громаді довіряли лише технічні завдання – розбиття готового плану на землі і саме будівництво. Канон, використаний під час спорудження Свято-Троїцької церкви в авторській реконструкції мав такий вигляд: церква розміщувалася на кам'яному фундаменті довжиною 9 сажнів і шириною 3 сажні, дах був укритий листовим залізом і пофарбований мідянкою на олії. На ній було 6 позолочених хрестів, 3 ганки, 4 дверей стулчастих і 3 дверей одинарних (при них: петлі з гвинтами – 11 пар, засувки великих – 4 пари, врізаний замок – 1, віконних глухих рам – 13). Поруч із церквою стояла і дзвіничка. Стіни церкви і дзвіниці були обшиті дошками, пофарбовані олійною фарбою, стелі підшиті на польський манер. В середині був позолочений дерев'яний іконостас, ікони в срібних рамах і низьке поруччя з жовтої міді перед віттарем [10, арк.161]. Дзвіниця була дерев'яна, двоярусна, каркасної конструкції. Верхній ярус був відкритий.

10 липня 1854 р. коваль 3-ї гільдії Олександр Кулашин уклав контракт із начальником 9–12-х округів Новоросійського військового поселення кавалерії

генерал-майором Траскіним, командиром 12-го округу полковником Ликовим, старшим священиком Степаном Лобачевським, штаб-ротмістром Виманкевичем і гарнізонним інженером-поручиком Кузнецовим на будівництво церкви у с. Синюшин Брід [11, арк.96]. Кулашин позолотив червоним золотом 3-кінцевий хрест (завдовжки 3 аршини, завширшки 3 вершки), а також сферу діаметром 1 аршин, оббиту по дереву листовим залізом, власними матеріалами на суму 54 руб. сріблом. Вартість усіх робіт становила 1754 руб. 78 коп. Крім Кулашина, на будівництві працювали вільнонаймані робітники: 466 мулярів, 256 теслярів, 54 столярів, 71 кравець, 40 малярів, 125 штукатурів, 6 склярів, 9 розпилювальників, 1 писар, 8 ковалів, 9 молотобійців, 112 кондукторів [11, арк.23, 24, 41].

Отже, керівництво військових поселень дбало про будівництво нових і ремонт старих церков, щоб повною мірою забезпечити релігійні потреби військових поселенців. Аналіз кількості розміщення військово-поселенських релігійних споруд, процедури їх заснування і ремонту дозволяє стверджувати, що церковне будівництво на території військових поселень було тісно пов'язане з демографічною, економічною і внутрішньополітичною ситуацією в цьому регіоні. Економічний комітет військових поселень здійснював контроль за будівництвом, заготівлею матеріалів і розподілом виділених коштів. Ескадронне керівництво військових поселень намагалося збільшити відсоток кам'яних церков, оскільки дерев'яні були значно вразливішими для пожеж. Проте у зв'язку з браком коштів і нестачею каменю переважало будівництво дерев'яних церков.

Література

1. Липовская Т. Д. Социально-экономическое положение военных поселен на Украине (1817–1857 гг.) / Т. Д. Липовская. – Днепропетровск, 1982. – 83 с.
2. Ячменихин К. М. Армия и реформы: военные поселения в политике российского самодержавия / К. М. Ячменихин. – Чернигов : Сіверянська думка, 2006. – 444 с.
3. Колеватов О. О. Органи управління в Слобідсько-Українських військових поселеннях 1817–1832 рр. / О. О. Колеватов // Сіверянський літопис. – 2006. – № 1. – С. 66–73.
4. Центральний державний історичний архів України у м. Києві (далі – ЦДІА України у м. Києві). – Ф. 1353. – Оп. 1. – Спр. 893.
5. Об упразднении и неустраивании при дорогах столбов для сбора в пользу церкви пожертвованной // Подольские епархиальные ведомости. – 1868. – Отд. 1. – № 6. – С. 111–112.
6. ЦДІА України у м. Києві. – Ф. 445. – Оп. 1. – Спр. 191.
7. Правила для устройства православных церквей в 9 губерниях западного края // Подольские епархиальные ведомости. – 1868. – Отд. 1. – № 5. – С. 62–75.
8. Ястребов В. Историко-статистические материалы о церквях города Елисаветграда / В. Ястребов // Херсонские епархиальные ведомости. – 1884. – № 15. – С. 479–484.
9. Державний архів Одеської області (далі – ДАОО). – Ф. 7. – Оп. 1. – Спр. 36.
10. ЦДІА України у м. Києві. – Ф. КМФ 12. – Оп. 1. – Спр. 110.
11. ДАОО. – Ф. 7. – Оп. 1. – Спр. 87.

**ДО ІСТОРІЇ ВПРОВАДЖЕННЯ
КООПЕРАТИВНОГО РУХУ В ХЕРСОНСЬКІЙ ГУБЕРНІЇ
М.В. ЛЕВИТСЬКИМ НАПРИКІНЦІ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ ст.**

Л.М. ЧОРНА,

завідувач аспірантури,
Одеський державний аграрний університет
(Україна)

У кінці ХІХ – на початку ХХ ст. багато уваги приділялось розвитку землеробства, яке потребувало значних змін у зв'язку із ліквідацією кріпацтва. Наприкінці ХІХ ст. селяни Херсонської губернії не залишали землі на пар, поля були засмічені бур'яном, обробка ґрунту і збирання врожаю велись примітивними знаряддями праці. Все це призводило до низьких врожаїв і збитковості сільського господарства.

Значна частина інтелігенції переймалась становищем селянства. Одним із її представників був Микола Васильович Левитський, який понад 100 років тому намагався покращити соціально-економічне становище на селі шляхом організації землеробських артілей. З цього приводу він писав: «...Маємо підтримати знесилену частину селянського населення, бо занепад народного господарства і землеробства зокрема, згубні не лише для самого народу, але й для всієї держави. Для підвищення добробуту й господарства збіднілої частини селянського населення, – пропоную землеробську артіль, – як спосіб для бідняків спільними зусиллями покращити своє становище» [1, с.54]. Але прагнення інтелігенції не завжди знаходили схвалення і підтримку з боку влади. Проблема взаємовідносин інтелігенції і влади існує вже дуже давно. У другій половині ХІХ ст. взаємини між владними структурами й українською інтелігенцією відзначались напруженістю. Представники інтелігенції завжди були пріоритетним об'єктом уваги з боку влади, як люди потенційно «неблагонадійні».

Окремих досліджень відносно проблеми стосунків влади та діяльності М.В. Левитського в аграрній сфері не проводилось. Історіографічне підґрунтя ідеї «артільного батька» сформували загальні роботи з історії кооперативного руху таких дослідників як М. Аліман, В. Марочко, А. Пантелеймоненко [2, 3, 4]. Вагомим є доробок ученого Фаренія І.А., дисертаційні дослідження І.П. Прокопенка, І.І. Бутенка, В.Б. Вовченка [5, 6, 7, 8].

Метою даної статті є на основі джерел і літератури висвітити складні стосунки влади та представників інтелігенції, зокрема, стосовно втілення аграрних починань відомого українського кооперативного та громадського діяча Миколи Васильовича Левитського, показати ставлення громадськості до артільного господарювання.

Інтерес до артільної справи був великий. Цікавились і надсилали запити про артілі приватні особи, наукові товариства, де проводились лекції, деякі

земства (наприклад Тамбовське) готувало доповіді про артілі земським зборам, щоб зайнятись практично організацією артілей за зразком і на основі артільного договору М. Левитського. Багато писали про артілі в періодичних виданнях, зокрема «Торгова Промислова Газета», «Сільський вісник» тощо [9, с.64].

Але було й багато критики з боку суспільства та влади. Перш за все, до починань М.В. Левитського були вороже налаштовані місцеві заможні селяни, лихварі та сільське й волосне керівництво. Земська влада дивилась на цю справу по різному. Деякі зі співчуттям, інші наполегливо протидіяли і навіть забороняли реєструвати у волосних управах артільні договори. Так непростий шлях до створення артілей довелося пройти артільникам села Високі Байраки (Аджамської волості) та сіл Рязаново і Петрівки (Покровської волості, Олександрійського повіту). Ні волосний староста, ні земський начальник не хотіли засвідчувати артільний договір. Їм довелося їхати до нотаріуса [10, с.10].

Також деякі члени Єлисаветградської земської управи на чолі з головою Г.К. Славінським виступали проти розвитку артілей і намагались зашкодити М.В. Левитському. Управа подавала неточні відомості щодо діяльності артільних об'єднань. На основі даних, зібраних агрономічним спостерігачем щодо діяльності артільних господарств у селах Панчево та Канеж, Єлисаветградська управа підготувала звіт, у якому зазначалося, що «...за наданими агрономічним спостерігачем П.Я. Кузьменком даними, та за іншою інформацією, яку має Управа, видно, що ніяких землеробських артілей у селах Панчево та Канеж немає. Говорити про артілі лише на основі артільного договору, що є більше літературним твором, ніж юридичним документом, не можна. Якщо виникне будь-де в повіті артіль, розпочне вести свої господарські справи, і якщо цій артілі знадобиться допомога й участь земства, то, без сумніву, така артіль звернеться з реальними пропозиціями і заявами, а земство, у свою чергу, дослідивши стан цієї артілі відповідно до засобів, якими вона володіє, обов'язково надасть допомогу» [11, с.85]. Зокрема, такі відомості було направлено і до Вільного економічного товариства. Тому доля хліборобських артілей багато в чому залежала від ставлення земських управ, які з пересторогою дивилися на нові процеси.

М.В. Левитський на практиці знав проблеми сільськогосподарського виробництва, бо й сам заробляв на життя землеробською працею. Під час розгляду записки Миколи Левитського на засіданні Імператорського Вільного економічного товариства 1895 року щодо фінансової підтримки артілей, вирішальним аргументом на його користь була саме ця обставина. «Херсонські артілі створені людиною, яка не лише багато років присвятила їх утворенню, але й добре знайома з потребами та прагненнями селянського населення. М.В. Левитський – син місцевого священика – у дні своєї молодості сам орав землю. Його спостереження мають не виключно кабінетний характер, вони взяті з життя» [12, с.19]. Велику увагу Микола Васильович приділяв впровадженню травосіяння і покращенню сортів збіжжя й інших злаків. Посильну допомогу артілям надавав Департамент хліборобства, за сприяння якого було отримано близько 120 пудів різного насіння (люцерни 10 пудів, кормових буряків 30 пудів, еспарцету 20 пудів, вики чорної 30 пудів тощо). Крім того, М.В.

Левитський на власні та благодійні кошти, придбав у Єлисаветградському земському сільськогосподарському бюро 50 пудів кукурудзи «чінквантино», 30 пудів льону великозернистого сицилійського, 2 пуди сочевиці великонасіної, 5 фунтів сафлору. Всього, за посередництвом «артільного батька», до артільей надійшов 201 пуд 15 фунтів різних кормових та інших рослин [13, с.41].

Незрозумілим було ставлення до артільної справи й Олександрійського земства, зважаючи на те, що артільний рух там зародився – сформувались і діяли перші на Півдні Росії артільі.

Багато говорилось про важкий стан землеробських артільей через брак коштів і відсутність кредитування. В Олександрійському повіті організувалось приблизно 60 землеробських артільей, але працювало на осінь 1895 року лише 12: 7 в Аджамці отримали позику від Державного банку, а 5 (3 в с. Федвар і 2 в с. Сентове) були організовані на кошти приватних осіб. Інші 50 не могли розпочати організацію господарства через брак грошей. Артільники зверталися по допомогу до земства. Але земські чиновники порадили товаришам звернутися до Державного банку для одержання позики. Хоча земство могло б виступити посередником між Державним банком і населенням і, не витративши власних грошей, допомогти останньому. З цього приводу було створено спеціальну кошторисно-ревізійну комісію, яка внаслідок проведеної перевірки дійшла висновку, що: «Члени комісії, добре ознайомившись з економічним станом повіту, дійшли висновку, що об'єднання в деяких частинах повіту окремих домогосподарств у так звані землеробські артільі зумовлювалось виключно бажанням отримати позику з банку. Оскільки, за наявними правилами, банк може видавати позики товариствам безпосередньо, то посередництво земства в даному випадку є недоцільним» [14, с.2]. Місцеві урядовці всіляко чинили опір артільям, починаючи з простої бездіяльності, закінчуючи гальмуванням видачі кредитів і нецільовим використанням коштів.

Різноманітне ставлення до колективного (артільного) господарювання було і серед представників інтелігенції: деякі з них допомагали, інші висловлювали критичні та скептичні зауваження. Артільям, з самого початку їх становлення, бракувало коштів. Тому пожертви приватних осіб мали вагомое значення. Миколі Васильовичу Левитському, в його нелегкій справі організації артільей, допомагали М.Я. Лук'яненко, О.О. Навроцький, М.Д. Чижевська, А.Є. Чикаленко, М.І. Григорович [15, с.36]. Серед діячів української культури ідею артільного господарювання підтримували І. Карпенко-Карий, М. Садовський, М. Кропивницький [16, с.88]. Моральна і матеріальна підтримка цих людей сприяла становленню артільей.

Бурхлива полеміка щодо артільних об'єднань точилася на засіданнях Вільного економічного товариства в Петербурзі. Зокрема, 9 грудня 1895 року, член товариства А.М. Калмикова висловила про нежиттєспроможність такої форми народної праці і поставила під сумнів існування артільей.

В.Н. Чернолуський взагалі не визнавав форму артільного господарювання в землеробстві як таку, що відповідає б потребам народу [17, с.24]. Також із критикою до артільної справи виступав П.Б. Струве, зазначаючи, що «... Цей рух не може дати жодних стабільних результатів у розвитку артільного начала

й у встановленні майнової рівності серед селянського населення» [18, с.41]. Голова відділення Вільного економічного товариства Л.В. Ходський зазначав, що заперечення опонентів проти висунутої практичної міри покращення народного господарства мали лише критичний характер, і не висувалося жодних позитивних пропозицій з їх боку [19, с.42].

Поліція, хоча й займала дещо очікувальну позицію, все-таки негативно ставилась до артільного господарювання. Гонінням піддавались усякого роду об'єднання, залякувались їх учасники, переслідувались ватажки. Царські урядовці, особливо до затвердження «Положення про трудові артілі» (1 червня 1902 р.), вдавалися до різних силових методів «впливу на артільників». Під постійним наглядом перебував і М.В. Левитський. Поліція заборонила йому бувати на селі та зобов'язала надати розписку щодо неможливості вести будь-які розмови про артілі без їх присутності [20, с.62].

Отже, ми можемо констатувати, що хліборобські артілі були оригінальною течією в кооперативному русі України, хоча й не зробили помітного впливу на стан сільського господарства. Незважаючи на негативне ставлення влади до сільськогосподарських артілей (бездіяльність місцевих урядовців, гальмування видачі кредитів, заборона реєстрування артільних договорів, постійна увага поліції), такий захід щодо покращення народного господарства все ж таки існував.

Артільний рух у Херсонській губернії розвивався завдяки ініціативі, безкорисливості та наполегливості авторитетних і знаних людей, представників інтелігенції, серед яких чільне місце посідав відомий український кооператор Микола Васильович Левитський. Інтелігенція фіксувала потреби суспільства і прагнула донести їх до влади. М.В. Левитський, як представник справжньої української інтелігенції, самовіддано і безкорисливо працював заради блага рідного народу. Він намагався допомогти селянам покращити своє майнове становище і привернути увагу громадськості, преси, земства до насущних проблем простого народу. Аграрний експеримент М.В. Левитського мав великий резонанс у суспільстві. Критика, скептицизм, співчуття, бездіяльність, допомога – по-різному сприймала громадськість починання «артільного батька» у сфері суспільного кооперування. Микола Васильович був прихильником постійної боротьби за вирішення соціальних питань за будь-яких політичних обставин. Він надавав великого значення повсякденній роботі з вирішення таких проблем і формування нових відносин у суспільстві.

Література

1. Пренія по докладу Н.В. Левитского в заседании III-го Отделения Императорского Вольного Экономического общества, 13-го января 1896 г. // Земледельческие артели Херсонской губернии: Отгиск из №2 Трудов Императорского Вольного Экономического общества за 1896 г. – С.- Петербург. – С. 43 - 79.
2. Аліман М.В. Видатні діячі кооперативного руху та їх ідеї. 2-ге вид. / М.В. Аліман, Ю. М. Гавриленко. – Донецьк: Проект, 2000. – 295 с.
3. Марочко В.І. Українська селянська кооперація. Історико-теоретичний аспект (1861-1929рр.) / В.І. Марочко.- К.: 1995. – 224 с.
4. Пантелеймоненко А.О. Аграрна кооперація в Україні: теорія і практика: монографія / А.О. Пантелеймоненко. – Полтава: РВЦ ПУСКУ, 2008. – 347 с.
5. Фареній І.А. Кооперативний рух у Наддніпрянській Україні в другій половині XIX – на початку XX століття. – Рукопис. Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора історичних наук за спеціальністю 07.00.01 – історія України. – Інститут історії України НАН України, Київ. – 2009.
6. Прокопенко І.П. Сільськогосподарська кооперація у суспільно-політичному житті України (1880-поч. 30-х

- pp.): Дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01. – К., 1992. – 204 с.
7. Бутенко І.І. Сільськогосподарська кооперація Півдня України другої половини ХІХ – початку ХХ ст.: Автореф. дис. ... канд. іст. наук: – Херсон, 1994. – 19 с.
 8. Вовченко В.Б. Архівна спадщина кооператора, державного і громадського діяча М.В. Левитського (1859 - 1936): історія, реконструкція, зміст / В. Вовченко: автореф. дис. ... канд. іст. наук. – К., 2007. – 14 с.
 9. Хроника // Хуторянин. – №7. – 25.07.1896.
 10. Левитский Н. Земледельческие артели Херсонской губернии. // Земледельческие артели Херсонской губернии: Оттиск из №2 Трудов Императорского Вольного Экономического общества за 1896 г. – С.- Петербург. – С. 1 - 16.
 11. Доклад Елисаветградской Земской Управы Уездному Земскому Собранию 1895 года // Земледельческие артели Херсонской губернии: Оттиск из №2 Трудов Императорского Вольного Экономического общества за 1896 г. – С.- Петербург. – С. 79 – 91.
 12. Доклад Комиссии о земледельческих артелях Н.В. Левитского (Доложен в III отделении 9-го декабря 1895 г.) // Оттиск из №2 Трудов Императорского Вольного Экономического общества за 1896 г. – С.- Петербург. – С. 19.
 13. О земледельческих артелях в Херсонской губернии (Из отчета предоставленного Н.В. Левитским в губернское земское собрание очередной сессии 1897 г.) // Сборник Херсонского земства 1898. – Херсон, 1898. – №3. – С. 35 - 72.
 14. Одесские новости. – №3435. – 16.10.1895.
 15. Марочко В.І. Вказана праця. – С. 36.
 16. Пожарський П. Нариси з історії української кооперації / П. Пожарський // Українська кооперація. – 1918. – №4. – С. 54 - 92.
 17. Доклад Комиссии о земледельческих артелях Н.В. Левитского (Доложен в III отделении 9-го декабря 1895 г.) // Оттиск из №2 Трудов Императорского Вольного Экономического общества за 1896 г. – С.- Петербург. – С. 24.
 18. Доклад Комиссии о земледельческих артелях Н.В. Левитского (Доложен в III отделении 18-го января 1896 г.) // Оттиск из №2 Трудов Императорского Вольного Экономического общества за 1896 г. – С.- Петербург. – С. 39 - 42.
 19. Там само.
 20. Пантелеймоненко А.О. Вказана праця. – С. 62.

УДК 929.532 (477.65)“1836”

**МЕТРИЧНА КНИГА УСПЕНСЬКОГО КАФЕДРАЛЬНОГО
СОБОРУ м. ЄЛИСАВЕТГРАД ЗА 1836 РІК
ПРО МІСЦЕ ПОХОВАННЯ
ГЕНЕРАЛ-МАЙОРА Г.О. ШОСТАКОВА**

О.В. ЧОРНИЙ,

канд. іст. наук, доц.,
*Кіровоградський державний педагогічний
університет ім. Володимира Винниченка
(Україна)*

У середині березня 1814 року під час закордонного походу російська армія спільно з пруськими частинами розпочала бої за Париж. На спільному засіданні російського й пруського командування було ухвалено рішення підіграти задуму Наполеона, який планував 14 березня дати чергову генеральну битву в районі містечка Сен-Дізьє. Виходячи з цього, десятитисячному з'єднанню генерала від кавалерії Ф.Ф. Вінцігероде було доручено підготуватися до битви й стримувати французів у районі Сен-Дізьє, у той час, коли основні сили російської й пруської армій було спрямовано на Париж [10, с.248].

За спогадами Д.Є. Остен-Сакена, який був учасником згаданих подій, *«Винцингероде превосходно исполнил своё назначение... когда Наполеон был ошеломлён известием, что император Александр, с союзными армиями на пути в Париж, уже отделялся от него на несколько переходов, то он с яростью бросился на барона Винцингероде, который с необыкновенным спокойствием и примерным устройством, отступая, удерживал натиск, продавая дорогою ценою крови каждый шаг [10, с.248]»*. Крім інших частин, у складі з'єднання Ф.Ф. Вінцингероде в районі Сен-Дізьє активно діяв Єлисаветградський гусарський полк, який *«находясь в конце арьегарда, оказал огромную услугу, с необыкновенной стойкостью выдержал огонь неприятельской артиллерии, отражая удары конницы» [10, с.248]*. Пізніше генерал від кавалерії Ф.Ф. Вінцингероде в донесенні Олександрю I про дії елисаветградців зазначив, що *«твёрдостью полка была спасена часть кавалерии и отбита наша шестиорудийная батарея, уже перешедшая в руки неприятеля... В сём деле сей полк доказал, что может горсть героев против бесчисленных сонмищ» [12, с.29]*. У цій кампанії, як і в усіх інших боях і битвах Вітчизняної війни 1812 року та закордонних походів російської армії Єлисаветградським гусарським полком командував полковник, а від 15 вересня 1813 року – генерал-майор Герасим Олексійович Шостаков.

1812 року, будучи у званні полковника, він командував елисаветградськими гусарами у складі першого резервного кавалерійського корпусу 1-ї Західної армії генерала М.Б. Баркляя-де-Толлі. Брав участь в ар'єргардних боях під Кочергішками, Острівною, Вітебськом і Поріччям [1, с.314]. За мужність, виявлену під час битви під Бородіно нагороджений орденом Святої Анни 2-го ступеня [15, с.350]. Після Бородінської битви успішно воював проти французів у загоні генерала І. С. Дорохова, за що отримав у нагороду Золоту шаблю з написом *«За храбрость»*. За участь у боях поблизу Спас-Куплі, під Малоярославцем, Вязьмою, Дорогобужем і Красним, наприкінці 1812 року був нагороджений діамантовими відзнаками до ордена Святої Анни 2-го ступеня. Упродовж 1813 – 1814 рр. брав участь у закордонних походах російської армії проти Наполеона. Особливо відзначився у битві поблизу фортеці Торгау [12, с.25-26], за що був нагороджений орденом Святого Володимира 3-го класу з одночасним присвоєнням звання генерал-майора, 15 вересня 1813 року [6, с.226]. За мужність, виявлену у битві під Лейпцигом, отримав ще одну Золоту шаблю, прикрашену діамантами, з написом *«За храбрость»*. 1814 року, за особливі заслуги в битвах під Лаоном, у районі Реймса і Сен-Дізьє, нагороджений орденами Святої Анни 1-го ступеня та Святого Георгія 3-го класу. У травні-вересні 1814 року був шефом Єлисаветградського гусарського полку [12, с.26-27]. 1815 року, під час другого походу до Франції, командував 2-ю бригадою 2-ї гусарської дивізії.

Під час створення знаменитої Військової галереї Зимового палацу, задуманої імператором Олександром I і втіленої зусиллями художників Дж. Доу, О.В. Полякова та В.А. Голіке, які написали 332 портрети російських генералів, портретне зображення Г. О. Шостакова також було введене до її експозиції. Портрет Герасима Олексійовича, написаний між 1825 і 1827 рр. [11,

с.357], розміщений у п'ятому ряду знизу, на стіні між великими портретами Олександра I та Великого князя Костянтина Павловича. На ньому він зображений у генеральському кавалерійському мундирі зразка 1814 року з нагородами. На грудях генерала з правого боку зірка ордена Святої Анни 1-го ступеня, а з лівого – срібна медаль «*В память Отечественной войны 1812 года*» і золотий хрест «*За службу и храбрость. Очаков взят 6 декабря 1788*», на шії – орден Святого Георгія 3-го класу, а з-під борта мундиру виступає орден Святого Володимира 3-го ступеня [6, с.226].

Кіровоградський дослідник В.М. Босько припускає, що, вийшовши у відставку, генерал-майор Г.О. Шостаков проживав у с. Шостаківка неподалік Єлисаветграда [3, с.16]. Очевидність цього припущення цілком логічна, оскільки «*Алфавитный список владельческим и другого ведомства селениям, состоящим в Бобринецком уезде, составленный из сведений, доставленных земским судом в 1856 году*», що зберігається в Державному архіві Херсонської області (фонд 14) і вперше опублікований А.В. Пивоваром 2009 року, вказує на те, що села Іванівка, Парашине Поле й Шостаківка, дійсно, після смерті Герасима Олексійовича належали його дружині – «*генерал-майорши Шостаковой*» [14, с.30, 33, 34], а точніше – Параскеві Іванівні Шостаковій.

Виходячи з цього, логічно припустити, що після смерті легендарний генерал був похований в одному з вище названих сіл, скажімо, як генерал-лейтенант Г.І. Лісаневич 1-й, якого було поховано поряд із церквою Святого Духа у містечку Братолюбівка Олександрійського повіту Херсонської губернії [4, с.12] або генерал від кавалерії М.М. Раєвський, який похований у Хрестовоздвиженській церкві с. Розумівка Чигиринського повіту Київської губернії. Проте, в жодному із сіл, що належали родині, церкви на момент смерті генерала не було. Разом із тим, він не міг бути похований на звичайному сільському цвинтарі. Біографічні довідки про Г.О. Шостакова також не вказують місце останнього спочинку генерал-майора [1, с.315; 2, с.346; 5, с.179; 6, с.226].

Працюючи зі вступною частиною дослідження В.М. Глінки та А.В. Помарнацького «*Военная галерея Зимнего дворца*», вдалося встановити цікавий факт щодо написання портрета Герасима Олексійовича, який значно наблизив нас у пошуках можливого місця поховання героя нашого дослідження. Як уже зазначалося, портрет генерала для галереї був написаний Дж. Доу між 1825 і 1827 роками. При цьому, він писався не з натури, оскільки за станом здоров'я Г.О. Шостаков приїхати позувати до петербурзької майстерні Дж. Доу не міг. Портрет генерала був написаний з копії його більш раннього зображення, яку він надіслав художнику. Як виявилось, усі питання щодо написання портрета Г.О. Шостаков і Дж. Доу, або хтось із його помічників, обговорювали через листування поштою, і всі листи від генерала були надіслані із Єлисаветграда [6, с.12].

Встановивши цей факт, ми спробували знайти поховання генерал-майора Г.О. Шостакова в Єлисаветграді. З усіх церков, що на момент його смерті діяли в місті (в усіх біографічних довідках це 1837 рік), нас найбільше зацікавив Успенський кафедральний собор, збудований у 1792-1798 рр. «*усердием*

елисаветградского жителя полковника Красноглазова». Він був другим за величиною в Херсонській губернії після Одеського Спасо-Преображенського кафедрального собору і, що найважливіше, – виконував функцію головного Собору 2-го резервного кавалерійського корпусу, кірасирські й уланські дивізії й полки якого квартирувалися на території перших 8-ми округів Новоросійського поселення кавалерії, тобто був ідеальним місцем для увіковічення легендарного командира і шефа не менш легендарного Єлисаветградського гусарського полку.

Працюючи з метричними книгами за 1837 рік, факту смерті й відспівування генерала виявити не вдалося, а от у частині «*об умерших*» метричної книги Успенського кафедрального собору м. Єлисаветград за 1836 рік за травень місяць нами було виявлено запис «*Третьего на десять числа отставной Генераль Герасимъ Алексеевичъ сынъ Шостаковъ умре*». При цьому зазначено, що «*ему полныхъ летъ 71*», а в колонці «*от чего приключилась смерть*» записано, що «*от Водяной болячки*». Перед смертю генерала сповідав і причастив «*протоиерей Диомид Смирский*», він же і здійснив обряд поховання «*под собором*» [9, арк.172].

Таким чином, нам вдалося встановити, що 13 травня 1836 року в Єлисаветграді помер останній шеф Єлисаветградського гусарського полку епохи наполеонівських війн генерал-майор Г.О. Шостаков, який був похований поряд з Успенським кафедральним собором міста. Разом із тим, на підставі документального запису, нам вдалося встановити, що генерал помер не 1837 року, як це загальноприйнято вважати [1, с.315; 2, с.346; 6, с.226], а 1836 – у віці 71 рік. А це означає, що він народився не 1756 року, як подано в усіх біографічних довідках, а 1765-го, тобто рік народження уточнюється на 9 років.

Розуміючи тих, хто з певною пересторогою ставиться до подібних записів у метричних книгах, мається на увазі вказана кількість років на момент смерті, наведемо один, як нашу думку, промовистий факт із біографії генерала, який у даному випадку, хоча й дотично, але підтверджує саме нововстановлений рік появи на світ майбутнього героя. Справа в тому, що походячи «*из дворян Черниговской губернии*» або «*малороссийского шляхетства*» [1, с.314; 2, с.346], Герасим Олексійович став рядовим Охтирського гусарського полку 25 квітня 1775 року, тобто в 19 років (!), за умови, що він народився 1756 року. Виходячи з цього, і враховуючи традиції російської армії кінця XVIII – початку XIX століть, він навряд чи став би генералом, будучи в роки російсько-турецької війни 1787-1791 рр. лише вахмістром у 31 рік. Тому, цілком імовірно, що встановлена дата – 1765 рік, більше відповідає його кар'єрному просуванню під час несення військової служби і, відповідно, може бути точнішою.

Повертаючись до факту встановлення місця поховання героя війни 1812 року Г.О. Шостакова, вважаємо за необхідне сказати кілька слів про Собор і долю поховання генерала. Впродовж XIX – середини XX століття Успенський кафедральний собор був головним і найбільшим храмом Єлисаветграда. Він знаходився на центральній вулиці міста. А.М. Достоєвський, який був міським архітектором Єлисаветграда впродовж 1849-1858 рр., у мемуарах зазначав, що «*Собор находился на Большой улице, идущей по направлению большой дороги из*

Кременчуга до моста на реке Ингул» [7, с.214] (сучасна вул. Велика Перспективна) та був огорожений кованим парканом [7, с.230]. Біля Собору з південно-західної сторони розташовувався невеликий цвинтар, на якому ховали заслужених людей, що проживали в місті. Починаючи з 20-х років ХХ століття, коли церква в СРСР переживала скрутні часи, Собор також зазнав численних випробувань, наслідком яких стала його повна руйнація наприкінці 40-х – на початку 50-х років. За свідченням кіровоградського краєзнавця О.М. Мануйлова, Собор почали розбирати 1946 року, причому споруду руйнували за допомогою танків [13, с.156]. Разом із храмом було зруйновано й цвинтар, на якому в 20-х роках ХХ століття ще були охайно прибрані могили з оградками та шість дерев'яних склепів [13, с.149], частина яких була зруйнована й пограбована місцевими жителями в 30-х роках, у той час коли в Соборі був літній театр, а на подвір'ї, поряд із ним – спортивно-танцювальний майданчик [13, с.153]. Виходячи з цього, нині точне місце поховання героя епохи наполеонівських війн, генерал-майора Г.О. Шостакова невідоме. Разом із тим, пошук його неможливий, оскільки на місці Успенського кафедрального собору та його цвинтаря 1954 року було збудовано приміщення обкому КПРС, у якому нині розміщується Кіровоградська міська рада. Незважаючи на це, наполягаємо, що увічнення пам'яті героя війни 1812 року має втілитися у встановленні відповідного пам'ятного знака або пам'ятника генералу.

Література

1. Безотосный В. М. Шостаков Герасим Алексеевич / Отечественная война 1812 года. Биографический словарь. – М.: Росвоенцентр; Кучково поле; Росспэн, 2011. – С. 314 – 315.
2. Безотосный В. М. Шостаков Герасим Алексеевич / Словарь русских генералов, участников боевых действий против армии Наполеона Бонапарта в 1812 – 1815 гг. / Российский архив – Т. VII. – М.: Студия ТРИТЭ Н. Михалкова, 1996. – 346.
3. Босько В. Историчний календар Кіровоградщини на 2006 рік. Люди. Події. Факти. – Кіровоград: Центр-Укр. вид-во, 2005. – 140 с.
4. Г. И. Лисаневич / Император Александр I и его сподвижники в 1812, 1813, 1814, 1815 годах. Военная галерея Зимнего дворца, издаваемая с Высочайшего соизволения и посвященная Его Императорскому Величеству Государю императору. Жизнеописания составлены под редакцией генерал-лейтенанта А. И. Михайловского-Данилевского и гвардии полковника А. В. Висковатова. – СПб.: Изд-во И. Песоцкого, 1848 – 1849. – Т. V. – С. 1 – 12.
5. Глинка В. М., Помарнацкий А. В. Военная галерея Зимнего дворца. К юбилею Отечественной войны 1812 года. – Л.: Изд-во Гос. Эрмитажа, 1963. – 186 с.
6. Глинка В. М., Помарнацкий А. В. Военная галерея Зимнего дворца. – Л.: Искусство, 1981. – 240 с.
7. Достоевский А. М. Воспоминания Андрея Михайловича Достоевского / Ред. и вступ. статья А. А. Достоевского. – Л.: Изд-во писателей в Ленинграде, 1930. – 430 с.
8. Исторический очерк г. Елисаветграда. Составил и издал А. Н. Пашутин. – Елисаветград: Лито-Тип. Бр. Шполянских, 1897. – 311 с.
9. Метрическая книга Елисаветградского корпусного собора за 1836 – 1839 гг. – Державний архів Кіровоградської області (ДАКО). – Ф. 160. – Оп. 1. – Од. зб. 7. – 193 арк.
10. Остен-Сакен Д. Отрывок из летописи Елисаветградского гусарского полка // Военный сборник. – 1870. – № 10. – С. 237 – 248.
11. Отечественная война 1812 года. Биографический словарь. – М.: Росвоенцентр; Кучково поле; Росспэн, 2011. – 352 с.
12. Памятка 3-го Гусарского Елисаветградского Ея Императорского высочества Великой княжны Ольги Николаевны полка (1764 – 1914) / По поручению августейшего шефа полка составил М. К. Соколовский. – СПб., 1914 – 56 с.
13. Петренко І. Д. Невідома війна (церква та держава на Кіровоградщині в 20 – 60-х роках ХХ століття). – Кіровоград: Лисенко В.Ф., 2012. – 376 с.
14. Пивовар А. В. Поселення Херсонської губернії за повітовими алфавітами 1856 року. – К.: Академперіодика, 2009. – 92 с.

15. Список генералам, штаб- и обер-офицерам, в сражении 22 сентября прошлого 1812 года противу французов отличившимся мужеством и храбростию // М. И. Кутузов. Сборник документов / [под ред. Л. Г. Бескровного]. – М., 1952. – Т. IV. – Ч. I. – С. 343 – 350.

УДК: 93 (477)+321.74

КОЛЕКТИВІЗАЦІЯ НЕЗАМОЖНИЦЬКИХ ГОСПОДАРСТВ ПІВДНЯ УКРАЇНИ У 1921-1925 рр.

В.М. ЧУМАК,

канд. іст. наук, доц.,

*Державний заклад «Південноукраїнський національний
педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»*

(Україна)

Складні трансформації виробничих відносин у сучасному українському селі, пошуки подолання кризи аграрного сектору економіки актуалізують вивчення досвіду колективізації селянства України в ринкових умовах непівських 1920-х років.

Історія комнезамів, їх участі у колективізації незаможницьких господарств має історіографічну традицію, представлену працями радянських істориків, передусім М.Д. Березовчука [1], також сучасними інтерпретаціями цих процесів у роботах С.В. Кульчицького [2], М.А. Журби [3] та інш. Водночас, регіональний аспект проблеми вивчений недостатньо. Дослідити причини й наслідки колективізації незаможницьких господарств Півдня України у першій половині 1920-х рр. і є метою даної наукової розвідки.

Після провалу першої спроби колективізації сільського господарства у 1919 р. партійно-державне керівництво УСРР не відмовилися від реалізації засадничої ідеї більшовизму – усупільнення землі й ліквідації мільйонів дрібних товаровиробників, якими були селяни. Найбільш придатним об'єктом колективізації було незаможне селянство, об'єднане у комнезами. КНС були наділені значними повноваженнями й організаційними можливостями впливу на бідноту. Станом на 1 листопада 1920 р. в УСРР було створено 10 тисяч комітетів з майже 1 млн. членів [4, с.17]; на території Одеської й Миколаївської губерній у жовтні 1920 р. нараховувалося 218 волосних і 2322 сільських КНС, до них увійшли майже 150 тисяч незаможників [5, с.271; 6, арк.17; 7, арк.25]. Тому, поряд із виконанням продрозкладки, розподіленням землі, реквізицією майна заможних селян, боротьби з повстанцями, на КНС покладалось завдання організації колективної обробки землі. У листопаді 1920 року V конференція КП(б)У визнала сприяння владі в усупільненні сільського господарства однією з умов подальшого існування комнезамів.

З переходом до НЕПу колективна обробка землі, як відзначалося у доповіді М.О. Скрипника «Стан колективізації сільського господарства й перспективи його в Україні» на 1-му Всеукраїнському з'їзді працівників колективних господарств (квітень 1923 р.), «була розцінена партією й радянською владою не лише як спосіб боротьби з пауперизацією села, але і як

протиставлення нових форм з новими виробничими відносинами куркульській частині села» [8, с.59].

У січні 1922 року в Одеській губернії нараховувалося 167 колективів із незаможників, у вересні – вже 234 [9, арк.20,31; 10, арк.7]. Станом на 1 лютого 1923 року в Одеській губернії й трьох повітах колишньої Миколаївської губернії, що увійшла до її складу, із загальної кількості 1843 незаможницьких колективів було 860. Вони володіли 91128 десятинами землі й об'єднували 11328 членів (47145 їдців) [11, арк.8, 20, 23, 32]. У травні цього року, за даними губземуправління, із 2158 колективів губернії незаможницьких було 60%, змішаних (незаможницьких і середняцьких) – 20%, середняцьких – 10%, інших – 10% [12, арк.3]. У квітні 1925 року незаможницькі колективи склали 75% усіх колективних господарств губернії [13, арк.12зв.]

Із існуючих на початку 1920-х рр. форм колективних господарств – трудової сільськогосподарської комуни, соціалістичної трудової сільськогосподарської артіль, кооперативної трудової сільськогосподарської артіль, товариства зі спільної обробки землі (ТСОЗ), напівтрудова сільськогосподарська артіль [14, с.71], основною формою незаможницьких господарств були сільськогосподарські артілі (98% усіх колективів) і комуни (2%) [15, с.132].

Понад 60% усіх незаможницьких колективів створювалися на землях колишнього нетрудового користування [16, с.64]. Їхня матеріально-технічна база формувалася за рахунок реквізованих у заможних селян реманенту, робочої худоби, будинків, господарських споруд. З часу утворення комнезамів до жовтня 1920 року в Одеській губернії у «куркулів» було відібрано 114648 десятин землі, 4 тис. голів великої рогатої худоби, 550 коней, тисяча овець, тисяча свиней, 92 тис. пудів зерна, 900 плугів, 425 борон, 304 сівалки, 529 жниварок та багато іншого сільськогосподарського реманенту [17, с.93]. Все майно, крім великих сільськогосподарських машин, які були передані на прокатні пункти, перейшло до незаможників. Із запровадженням НЕПу «розкуркулення» було заборонене. Але постановою від 1 листопада 1922 року ВУЦИК продовжив термін розподілення й закріплення за незаможними селянами майна, відібраного у «куркулів» до набуття чинності декрету від 15 липня 1921 року «Про реквізиції і конфіскації», до 1 квітня 1923 р. На кінець 1923 року у повітах Одеської губернії було закріплено за незаможниками 915 будинків із садибами, 415 сільськогосподарських будівель, 300 борін, 832 сівалки, 957 плугів, 325 коней, 266 волів, які після реквізиції залишалися у колишніх власників [18, арк.58]. 90% вилученого реманенту було передано незаможницьким колективам [19, арк.56].

Крім цього, законом від 27 травня 1922 року й декретом ВУЦИК від 9 серпня 1922 року держава надавала великі пільги незаможникам, які об'єдналися у сільськогосподарські колективи, а саме – першочергове виділення землі, пільгове кредитування насінням, будівельними матеріалами, надання прокатними пунктами сільськогосподарських машин на пільгових умовах, звільнення від орендної плати за земельні угіддя й реманент. 22 серпня 1922 року Раднарком УСРР ухвалив постанову про утворення спеціального

фонду для кредитування колективів незаможників. Тільки у серпні 1923 року для потреб колективів було виділено 300 тис. карбованців, з них у степові губернії було розподілено 70% коштів, зокрема, в Одеську – 35% [20, арк.55; 21, арк.12]. Держава взяла на себе 75% усіх витрат на землеустрій незаможницьких колективів, на інші 25% у повітах, охоплених голодом, їм надавалися довготермінові позики [22, арк.63].

У переважній більшості колективів незаможників усуспільнювалися або робоча худоба, або реманент; повне усуспільнення було досягнуте лише у комунах, які склали 2-2,5% усіх колгоспів [23, арк.44]. Різними були і підходи до оплати праці: у 34% усіх колективів продукцію розподіляли за кількістю їдців у сім'ї, у 49% – за кількістю їдців і робітників, а в 17% колгоспів враховували лише тих, хто працював [24, арк.45].

Порівняно з індивідуальними господарствами незаможників, забезпеченість землею членів сільськогосподарських колективів була вищою (у травні 1924 року на члена колгоспу припадало пересічно 7,7 десятин землі, на одноосібника – 5,9 десятин). Робочою худобою вони були забезпечені майже однаково (1 голова на 10,5 десятин); реманенту було більше у одноосібників (1 знаряддя на 10,5 десятин) [25, арк.121; 26, арк.91]. За економічними показниками серед незаможницьких колгоспів міцних налічувалася 10-15% від загальної кількості, середніх – 30-40%, і більше 50% відносились до слабких [27, арк.120].

У колективах першої групи, завдяки отриманій від держави допомоги робочою худобою, реманентом, посівною позикою й організації виробництва, господарювали досить успішно. Одеська губКНС у листопаді 1924 року підбила підсумки колективізації й відзначила кращі колективи губернії. Ними стали комуна імені Карла Маркса у Первомайському окрузі й артіль «Вільна праця» у Балтському [28, арк.225]. В Одеському окрузі взірцевою була комуна «Любов до праці». З часу її заснування кількість членів зросла з 18 у 1922 р. до 39 у 1924 р.; посівна площа збільшилася з 178 до 325 десятин землі. У 1922 році комуна облядала парового млина виробничою потужністю в 500 пудів борошна за добу, у 1923 р. – маслобійню, також кузню й слюсарню майстерню [29, с.50].

З метою вивчення досвіду й популяризації колективізації, Одеська губКНС спільно з губземорганами організувала у 1923 р. з'їзд-виставку сільськогосподарських колективів [30]. За її підсумками перше місце дісталася комуні «Любов до праці» й артілі «Вільна праця», які були нагороджені сіялкою й віялкою; три колективи були відзначені плугами, 10 – похвальними грамотами [31, арк.45]. За участь у колективізації члени КНС Балтського округу М. Попов і С. Мержієвський були нагороджені почесними грамотами «Герой-незаможник Одеської губернії» [32, арк.22].

У Херсонському окрузі однією з кращих була артіль імені Г.І.Петровського, яка налічувала у своєму складі 18 членів, мала у господарстві 35 коней, жатку, парового млина [33]. На всю республіку прославилася Перша американо-руська комуна імені Комінтерна, заснована у Херсонському окрузі у 1923 році емігрантами й місцевими незаможниками. Комунари обробляли 918

десятин землі, вирощували зернові, розводили свиней. У розпорядженні комуни знаходилося 108 різних сільськогосподарських машин, у тому числі 8 тракторів [34, с.41-42].

Але більшість незаможницьких колективів у неврожайні 1921-1923 рр. створювалася не з метою усупільнення, а задля порятунку й підтримки одноосібних господарств селян у надії на державну допомогу, яка надавалася в першу чергу колгоспам. Вони не були спроможні налагодити ефективне виробництво й конкурувати з одноосібними середняцькими й заможними господарствами, тому швидко розпадалися. Станом на березень 1925 р. в Одеській губернії одноосібно вели господарство 95,8% членів КНС [35, с.351], що переконливо свідчить про крах ілюзій щодо можливості колективізації навіть найбіднішого селянства в ринкових умовах доби НЕПу.

Література

1. Березовчук М.Д. Комнезами України у боротьбі за соціалізм / М.Д.Березовчук. – К.: Політвидав України, 1965. – 123 с.; Березовчук М.Д. Перші соціалістичні перетворення на селі / М.Д.Березовчук. – К.: Політвидав України, 1976. – 151 с.
2. Кульчицький Станіслав. Комунізм в Україні: перше десятиріччя (1919-1928) / Станіслав Кульчицький. – К.: Основи, 1996. – 396 с.
3. Журба М.А. Етнонаціональний та міжнародний аспекти діяльності громадських об'єднань українського села (20-30 рр. ХХ ст.) / М.А.Журба. – К.: Науковий світ, 2002. – 499 с.
4. Березовчук М.Д. Комнезами України у боротьбі за соціалізм.
5. З історії соціалістичної перебудови сільського господарства на Херсонщині (1918-1941). Збірник документів і матеріалів. – Вип. 1 (1918 – 1925). – К.: Вид-во АН УРСР, 1962.
6. Державний архів Одеської області (далі – ДАОО). – Ф. Р-14. – Оп. 1. – Спр. 3.
7. ДАОО. – Ф. Р-14. – Оп. 1. – Спр. 17.
8. Бюлетень народного комиссариата земледелия. – 1923. - № 32-33.
9. ДАОО. – Ф. Р-14. – Оп. 1. – Спр. 70.
10. Там само. – Спр. 19.
11. Там само. - Спр. 70.
12. Там само. – Спр.75.
13. Центральний державний архів вищих органів державної влади та управління України (далі – ЦДАВО України). – Ф. 257. – Оп. 1. – Спр. 329.
14. Бюлетень народного комиссариата земледелия. – 1923. - № 32-33.
15. Бюлетень народного комиссариата земледелия. – 1923. - № 46.
16. Коммунист (орган Одесского губкома КП(б)У). – 1924. - № 32.
17. Чумак В.М. До питання про економічне становище незаможного селянства Півдня України у 1921 – 1925 рр. / В.М.Чумак // Український історичний журнал. – 1976. - № 7. – С.91 – 97.
18. ДАОО. – ФІ. Р-14. – Оп. 1. – Спр. 69.
19. Там само. – Спр. 70.
20. Там само. – Спр. 104.
21. Там само. – Ф. Р-1452. – Оп. 1. – Спр. 15.
22. Там само. – Ф. Р-14. – Оп. 1. – Спр. 41.
23. Там само. - Спр. 71.
24. Там само.
25. Там само. – Ф. Р-97. – Оп. 1. – Спр. 409.
26. ЦДАВО України. – Ф. 257. – Оп. 1. – Спр. 280.
27. ДАОО. – Ф. Р-97. – Оп. 1. – Спр.409.
28. Там само.
29. Комнезамы и коллективизация // Коммунист. – 1924. - № 36-37. – С. 48-52.
30. Селянська правда. – 1923. – 12 грудня.
31. ДАОО. – Ф. Р-14. – Оп. 1. – Спр. 71.
32. Там само. – Спр. 81.
33. Херсонский коммунар. – 1923. – 30 апреля.
34. Петровський Г.І. Незаможники і середняки у десятирічній боротьбі за соціалізм / Г.І.Петровський. – Харків: Держвидав України. – 1927. – 78 с.
35. Комітети незаможних селян України.1920 – 1933. Збірник документів і матеріалів. - К.: Наукова думка, 1968. – 639 с.

УДК:93 (477+930.1)

Л.О. СМОЛЯР – НАУКОВИЙ І НАУКОВО-ПРАКТИЧНИЙ ВНЕСОК У РОЗВИТОК ГЕНДЕРНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ В УКРАЇНІ

Т.П. ШАРОВА,
канд. іст. наук, доц.,
В.М. КАСІЛОВА,

ст. викладач,
*Державний заклад «Південноукраїнський національний
педагогічний університет імені К.Д. Ушинського»*
(Україна)

Стратегічна концептуальна лінія розвитку людства ХХІ століття передбачає утвердження гендерної рівноваги, гендерної демократії та гендерної збалансованості в суспільстві. Гендерне світобачення почало утверджуватися на пострадянському просторі лише з розгортанням трансформації політичної системи, соціально-економічних перетворень та зростання суспільної активності. В Україні гендерна ідея не без проблем торувала собі шлях до суспільної свідомості, владних структур, наражалася на протидію з боку вихованих у традиційному дусі і неготових її сприйняти сил навіть у науковому середовищі.

Вихід нової методології на терени наукового і освітянського простору став можливим завдяки подвижництву окремих ентузіастів, які раніше від інших зрозуміли необхідність відходу від усталених стереотипів про місце і роль жінки у суспільстві, досягнули, що «творення нового суспільства, побудованого на принципах справедливості й розвитку, можливе за справедливого підходу до місця і ролі особистості жінки і чоловіка як рівних у правах, свободах, обов'язках, можливостях і відповідальності» [1, с.6]. В галузі історичної науки, яка пізніше від інших гуманітарних дисциплін долучилася до гендерної концепції, однією з перших її сповідників стала одеська дослідниця Людмила Олексіївна Смоляр.

Вона народилася 1958 року у Львові, там само пройшли її дитинство та юність, зі студентської пори (успішно закінчила історичний факультет Львівського університету ім. І.Я.Франка) винесла глибоку повагу до науки та потяг до наукової роботи. Становлення її як науковця відбулося в Одесі, куди Людмила переїхала після заміжжя. Одеське освітянське середовище стало ґрунтом, на якому розкрився талант невтомної дослідниці, блискучого історика-новатора. Саме їй, професіоналу високого рівня, людині відкритій новим інтелектуальним ідеям, судилося стати одним із засновників та рушієм нового напрямку історичних досліджень в Україні – гендерних студій.

Первісно Людмила Олексіївна долучилася до жіночої тематики, коли в роки навчання в аспірантурі Одеського університету ім. І.І.Мечникова працювала над кандидатською дисертацією, яку успішно захистила у 1990 році. На той момент жіноча тематика в історичній науці щойно зосередилась навколо

спростування тези про так зване «остаточне вирішення жіночого питання в радянські часи». Професійний критичний погляд на проблему та зміна ідеологічної парадигми початку 90-х років стали своєрідним викликом, який спонукав Людмилу, як історика та суспільно активну людину, до розгортання нових досліджень. «В тій порі, займаючись станом сучасного жіноцтва, я прагнула зрозуміти причини дискримінаційного становища та шляхи формування егалітарних відносин. Той пошук змусив мене звернутися до історичного минулого України. Я бажала знайти лише відповіді на свої питання і не знала, що те дослідження так зацікавить мене» [2, с.17-18].

Зацікавленість обернулась наполегливою копіткою працею, поглинула багато часу та увінчалась фундаментальним науковим результатом – виходом у світ монографії «Минуле заради майбутнього: Жіночий рух Наддніпрянської України II пол. XIX - поч. XX ст.: Сторінки історії» [2]. Ця робота власне відкрила для наукової спільноти та суспільства феномен жіночого руху в нашій історії, виявила вкорінену в минулому його міцну традицію. Монографія представила цілісну картину означеного історичного явища від моменту зародження, етапи розвитку, духовні та інтелектуальні джерела його формування, внутрішні течії, ставлення різних верств суспільства, влади та різних політичних сил до цього соціального явища, сфери, форми і методи вияву жіночої активності та їх результативність.

Допитлива та небайдужа дослідниця визволила з полону невідомості чи то забуття десятки яскравих імен учасниць жіночого руху, які словом і ділом виборювали жіноче рівноправ'я та гідне місце жінки в суспільстві. Вона познайомила нас або ж доповнила наші уявлення про такі особистості як Олена Доброграєва, Марія Загірна, Любов Шульгіна, Ганна Барвінок, Христина Алчевська, Людмила Старицька-Черняхівська та ін. [2]. Реконструкція життєвих шляхів багатьох з них давалася з великими труднощами через обмежене коло джерел, оскільки, як зазначала сама авторка, «жінки прагнули працювати, але мало що писали про свою діяльність» [3, с.130]. Деякі з них пізніше стали предметом її нових окремих нарисів та статей, зокрема, в колективній праці «Українки в історії» [3].

Не буде перебільшенням стверджувати, що монографія стала резонансною подією, інтелектуальним продуктом, на який був запит як в корпорації професійних істориків, так і з середовища відродженого жіночого руху. Перші могли остаточно переконатись, наскільки збідненою виглядає наша історія без повноцінної присутності в ній жінки і взялися надолужувати згаяне; другі отримали переконливий аргумент проти тих, хто ставився до новітнього жіночого руху як явища, що не має історичного кореня, тимчасового, безперспективного, проти суспільного несприйняття його домінуючою частиною громадянства.

Сама Людмила Олексіївна, заохочуючи дослідження з жіночої історії, осмислювала їх уже з позиції гендерного бачення історії. Усвідомлюючи, що серйозною перешкодою в розвитку гендерного підходу до історичного аналізу є нерозвиненість наукових категорій і понять, вона висловила цінні судження щодо розуміння співвідношення гендерних досліджень з жіночими

дослідженнями, гендерної історії і жіночої історії: «Гендерний підхід як багатогранне бачення історичного процесу вимагає проведення дослідження як жіночої історії, так і чоловічої» [4, с.7], «Жіноча історія є частиною гендерної історії і вимагає до себе особливої уваги» [4, с.8]. Її переконанням стала думка, що жіночі дослідження як узагальнення жіночого досвіду життєдіяльності мають переростати в гендерні, де «на перший план висуваються підходи, коли всі сторони людських взаємовідносин, їх культура розглядаються через конструювання оцінки місця, значення, ролі, соціально-культурних характеристик і особливостей жінки та чоловіка» [5, с.17].

Розробка Людмилою Смоляр теоретичних засад концепції гендеру в історичній науці, обстоювання гендерної ідеї в наукових публікаціях, у виступах на наукових та науково-практичних конференціях, поєднані з зусиллями її однодумців, які також стали ентузіастами нової методології (Н. Лавриненко, І. Жерьобкіна, В. Галаган, О. Маланчук-Рибак, О. Луценко та ін.) привели до лав прихильників жіночої історії нових дослідників, предметом вивчення яких стали жінка і жіноцтво різних епох української історії. Результати їх досліджень були закумульовані в колективній монографії створеній під керівництвом Л. О. Смоляр «Жіночі студії в Україні: Жінка в історії та сьогодні» [4]. Людмилі Олексіївні належить авторство трьох розділів та вступу. Книга дозволила побачити українських жінок всіх часів як історичних, культурних, соціальних та політичних дієво активних осіб.

Популяризуючи та утверджуючи гендерний підхід в історичній науці, Людмила Олексіївна стала активною учасницею і одним із організаторів низки міжнародних наукових конференцій: «Жіночий рух в Україні: історія і сучасність» (1994 р.), «Жінки України: сучасний статус і перспективи» (1995 р.), «Жіночі наукові читання» (1997 р.), Друга європейська конференція «Гендерна рівність у вищій освіті» (2000 р.) та ін., була незмінним учасником та одним із організаторів міжнародних наукових шкіл з жіночої та гендерної проблематики (проходили в 1997-2003 рр.). Активні контакти з науковцями із-за кордону в ході наукових зібрань, стажування в Європейському університеті в Будапешті (1996 р.), Масачусетському університеті США (2003 р.), робота в експертній групі представництва ООН в Україні з програми «Гендер в розвитку» дозволяли їй відчувати, в якому напрямку розгортаються гендерні дослідження на Заході, засвоювати і розвивати на українському ґрунті нові ідеї, а разом з тим презентувати вітчизняні та свої власні напрацювання. Їх вагомість визнали зарубіжні колеги, зокрема, знаний фахівець з історії жіночого руху із США українського походження Марта Богачевська-Хомяк побачила в роботах Людмили Смоляр втілення своєї мрії «дати історію жіночого руху гідну своїх творців» [6, с.7].

Характеризуючи наукову діяльність Людмили Олексіївни, слід вказати на ще одну рису, притаманну її особистості. Типологічно вона належала до тих вчених, які в науці бачили не тільки спосіб власної самореалізації, а й інструмент до зміни життя людей на краще. Символічно, що в першу частину назви своєї монографії вона винесла слова «минуле заради майбутнього». Провівши роки в тиші архівів, вона залишалася зануреною у вир

навколишнього життя, переймалася його проблемами, насамперед тими, що стосувалися становища жінок, жіночого руху, утвердження гендерного світобачення як на рівні особи, так і держави і суспільства загалом. Її робота справді слугувала тому, щоб «дати сучасним жіночим організаціям ряд корисних орієнтирів у виборі стратегії і тактики громадської діяльності» [7, с.99]. Вона стала авторитетним консультантом для багатьох жіночих організацій України та управлінських структур. В 1995 році була членом експертної групи Перших Парламентських слухань щодо становища жінок в Україні, стала членом Гендерної Ради при Міністерстві у справах сім'ї та молоді та членом координаційної ради у справах сім'ї та молоді Одеської облдержадміністрації, експертом Гендерного Бюро ПРООН, експертом програми «Гендер в розвитку» представництва ООН в Україні тощо.

Завдяки їй широко відомою та визнаною стала діяльність Одеського наукового центру жіночих досліджень (ОНЦЖД), який розпочав свою роботу 1994 р., коли вчені і викладачі Одеси об'єдналися в неформальну групу задля здійснення гендерних досліджень та запровадження їх результатів у навчальні програми з метою викорінення сексистських стереотипів у гуманітарній освіті та утвердження гендерного світобачення. Головою ОНЦЖД незмінно була Людмила Смоляр. Центр здійснив велику роботу з підготовки кандидатських дисертацій, створення навчальних програм, посібників, методичних рекомендацій з гендерної проблематики [5, с.17]. Сама Людмила з успіхом читала студентам Одеської державної академії харчових технологій, де вона працювала викладачем, спецкурс «Історія жіночого руху в Україні», прищеплюючи молодій аудиторії усвідомлення що «всі аспекти людського суспільства, культури та взаємовідносин є гендерними» [8, с.54].

На 2003 рік було завершено роботу над докторською дисертацією. Людмила Олексіївна виношувала плани на майбутнє, проте передчасна смерть (2004 р.) їх перекреслила. Вона пішла з життя, залишивши після себе близько ста наукових публікацій, надрукованих в Україні, Росії, Німеччині, США, блискучі наукові ідеї та гідні справи, що знайшли визнання та послідовників, вдячну пам'ять тих, кому допомагала, родину, яка була вищою цінністю в її житті. Талант та самовіддана праця Людмили Олексіївни знайшли визнання з боку громадськості та держави. За наукові досягнення в 2000 році вона була визнана номінанткою програми «Золотий фонд Одеси – Жінки ХХ століття», у 2001 р. стала переможцем обласного конкурсу «Жінка 10-річчя», у 2002 році нагороджена Орденом княгині Ольги III ступеня.

Людмила Олексіївна заслуговує на те, щоб її ім'я було в одному ряду з іменами відомих вчених-істориків. Адже її наукові праці, які повернули історії чимало жіночих імен та сприяли утвердженню гендерної концепції в гуманітарній царині і досі цікавлять як студентську молодь, так і зрілих науковців, а громадсько-практична робота залучила в ряди поборників гендерної рівності десятки нових активістів.

Література

1. Мельник Т.М. Міжнародний досвід гендерних перетворень. – К.: Логос, 2004. – 320 с.
2. Смоляр Л.О. Минуле заради майбутнього: Жіночий рух Наддніпрянської України II пол. XIX – поч. ХХ ст.: Сторінки історії. – Одеса: Астропринт, 1998. 407 с.

3. Українки в історії / За заг. редакцією В.Борисенко. – К.: Либідь, 2004. – 328 с.
4. Жіночі студії в Україні: Жінка в історії та сьогодні / За заг. ред. Л.О.Смоляр. – Одеса: Астропринт, 1999. – 440 с.
5. Смоляр Л.О. Жіночий рух України як чинник гендерної рівноваги та гендерної демократії в українському соціумі. // Жіночі організації України: Довідник / Упорядник О.І.Сидоренко. – К.: Центр інновацій та розвитку, 2001. – с. 15-19.
6. Богачевська-Хомяк М. Білим по білому: Жінки в громадському житті України, 1884-1939. – К.: Либідь, 1995. – 424 с.
7. Смоляр Л.О. Київське товариство оборони жінок: історія створення та діяльності (1905-1916 рр.). // Український історичний журнал, 1998. – № 3. – с. 92-99.
8. Луценко О. Гендерні дослідження та гендерна освіта в Україні: проблеми і перспективи.// Жінка в науці та освіті: минуле, сучасне, майбутнє. – К.: Б.В., 1999. – с. 53-56.

УДК 94(477.74):329.7 “1918”

«СПРИЧИНИТИ РЕВОЛЮЦІЙНИЙ РУХ У РУМУНІЇ»: ДО ПИТАННЯ ПРО ВІЙСЬКОВЕ БУДІВНИЦТВО ЧАСІВ «ОДЕСЬКОЇ РАДЯНСЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ»

О.Г. ШИШКО,

канд. іст. наук, доц.,

Одеська національна академія харчових технологій

(Україна)

6-8 (19-21) січня 1918 р. румунські війська силами 1-ї та 2-ї кавалерійських дивізій, 11-ї та 13-ї піхотних дивізій, які 12 (25) січня були об'єднані у 6-й армійський корпус під командуванням генерала Г. Істраті, розпочали окупацію Бессарабії [1, с.35]. Загалом до складу румунської армії входило 15 піхотних, 2 кавалерійських та 4 резервних дивізій, що нараховували близько 700 тисяч осіб. Вже 13 (26) січня румунські війська зайняли Кишинів, 25 січня (7 лютого) – Бендери, після чого підрозділи румунської армії перейшли мости й зайняли на лівому березі Дністра декілька сіл [1, с.40]. Таким чином, була створена реальна військова загроза для Одеси.

В самому місті 18 (31) січня в результаті збройної боротьби було встановлено радянську владу, 29 січня було створено Раду народних комісарів (РНК) «Одеської радянської республіки». Проте продовжували існувати й органи влади попереднього періоду, зокрема й ЦВК Румчороду. Цей орган військової влади ще 22 січня у зв'язку з окупацією Бессарабії Румунією постановив «вважати себе у стані війни з Румунією». Відповідно 24 січня військам Румунського фронту й Одеського військового округу було наказано чинити збройний спротив румунським військам. Проте напередодні було видано наказ про демобілізацію, тому тільки окремі загони солдат увійшли до Особливої армії, формування якої розпочалося в цей час. Через цю обставину особливий наголос у формуванні армії робився на добровільні загони. У підсумку вдалося залучити 5-6 тис. осіб, які зосередились на лінії Дубоссари-Тирасполь-Слободзея. Цих сил було явно недостатньо щоб не тільки звільнити Бессарабію від румунських військ, а й стримати подальший наступ румун.

Така ситуація поставила на порядок денний для РНК Одеси питання про організацію збройних сил для боротьби з румунською армією.

Організаційна робота почалася зі створення штабу фронту з багатьма відділами у розрахунку на мільйонну армію [2, арк.46]. Така громіздка конструкція штабу призвела як до нестачі кадрів, так і до потрапляння туди випадкових людей. На відміну від інших комісаріатів, де було запроваджено одноосібне управління, у штабі фронту було задіяне колегіальне начало, що не сприяло оперативному вирішенню завдань.

Та найскладнішою задачею виявилася проблема комплектування збройних формувань. Частина російської армії на той час вже були повністю дезорганізовані й не могли чинити ніякого спротиву. Тим більше що сама влада видала наказ про те, що всі солдати, які не бажають записуватися до лав народної соціалістичної армії, повинні бути включенні до списків для звільнення з військової служби [3]. Хоча через декілька годин цей наказ було скасовано, але процес демобілізації вже ніщо не могло зупинити, солдати прагнули якнайскоріше потрапити додому, уникаючи всіляких добровільних та примусових нових мобілізацій. Іншими словами «почалась повальна втеча з армії» [4, с.154].

Тому новій владі довелось заново розпочинати процес формування армії, залучаючи до неї червоногвардійські й матроські загони, залишки частин старої армії та найперше мобілізованих робітників. Але ці загони, які змогли забезпечити захоплення влади більшовиками та їх сателітами, для боїв з регулярною армією виявилися непридатними.

Як не врятувало ситуацію й прийняття постанови про поголовне входження робітників до лав Червоної гвардії. Так, на засіданні представників Червоної гвардії, заводських комітетів й бойових дружин, було прийнято постанову: «Всі працюючі на фабриках й заводах, в майстернях й профспілках повинні без відмови стати до лав Червоної гвардії для захисту завоювань свободи. Ті, хто буде ухилятися – будуть вважатися посібниками буржуазії й видалені з підприємств» [5, арк.48]. Така позиція відповідала ленінській установці про те, що всюди необхідно проводити поголовне озброєння народу, злиття його з міліцією й армією. Восени 1917 р. ця ідея про заміну постійної армії загальним озброєнням народу почала втілюватися в життя. Тим більше, що жовтневі події в Петрограді здавалось би підтвердили правильність цієї тези.

Що стосується Одеси, то робітництво міста вказувало на недоцільність такого рішення, «примусова мобілізація може бути допущена лише як крайній засіб у зв'язку з безпосередньою небезпекою», – говорилось у резолюції зборів робітників-чоловіків заводу Вальтуха [6, арк.48]. В свою чергу робітники пропонували оголосити добровільну мобілізацію і самі ж почали проводити відповідну роботу. Так, зокрема, на загальних зборах заводу Белліно-Фендеріха було сформовано й відправлено на фронт перший загін кількістю сто осіб «кращих захисників справи революції» [7, арк.48]. До речі, принцип добровільності був основоположним у Декреті про створення РСЧА від 15 січня 1918 р.

Проте Румчород продовжував наполягати на проведенні загальної мобілізації, підтвердивши чинність постанови представників Червоної гвардії й

заводських комітетів та видавши власний наказ про поголовну мобілізацію робітників: «У зв'язку з загрозливим для Одеси вторгненням румунських банд необхідно організувати для їх відсічі озброєння всіх робітників м. Одеси. Для цього наказуємо всім заводським комітетам 27 січня о 8 годині ранку надати списки робітників, за підписом й поручительством комітетів до штабу Червоної гвардії для негайного озброєння й постачання робітничих загонів, які поступають у розпорядження штабу Румчороду» [8, арк.48].

У відповідь майже всі скликані з цього приводу робітничі збори заявили про свою незгоду з цим наказом. Більше того, після цього наказу робітники припинили формування загонів для відправки на фронт [9, арк.48]. У підсумку заходи радянської влади щодо організації збройних сил не привели до бажаного результату.

У результаті всіх цих заходів вдалося сформувати невеликі загони загальною чисельністю близько 500 осіб. Та й ці загони відзначалися низькою дисципліною, часто ігнорували накази, а тому не всі дійшли до фронту, а ті, які дійшли – при першому зіткненні з ворогом розбігалися. Згодом В. Юдовський, на той час голова РНК, з цього приводу згадував: «що-небудь реального для оборони Одеси у сенсі організації збройних сил нам не вдалося зробити» [10, арк.46].

На події у Бессарабії активно реагували і в Петрограді. Ще у грудні 1917 р., коли стало відомо про перші проникнення румунських військ на лівий берег р. Прут, Раднарком РРФСР направив дві ноти уряду Румунії щодо неприпустимості таких дій. Однак румунський уряд не реагував на ці протести.

У зв'язку з таким станом речей у лютому 1918 р. в Одесі було утворено Верховну колегію з боротьби з румунською та бессарабською контрреволюцією, якій РНК РРФСР делегував всі питання зовнішньої політики Одеського району. Очолив колегію спеціально направлений для цього з Петрограду Х. Раковський, перед яким було поставлено задачу «прогнати румунські контрреволюційні сили з Бессарабії та спричинити революційний рух у Румунії» [1, с.47]. 15 лютого румунській стороні було пред'явлено ультиматум щодо негайної евакуації з Бессарабії, у разі невиконання цієї вимоги заявлялось про відновлення воєнних дій, які були призупиненні після укладення перемир'я 26 січня 1918 р.

Щоб забезпечити виконання цих завдань у розпорядження Верховної колегії згідно рішення РНК РРФСР 17 лютого було направлено Північну армію М. Муравйова, яка нараховувала до трьох тисяч осіб. 19 лютого М. Муравйов приступив до «головного командування над революційними військами, які діяли проти Румунії», видавши наказ про наступ на Ясси трьома напрямками: від Могилева-Подільського, від Рибниці та від Бендер. 21 лютого всі радянські війська, які знаходились на території від Галаца до Севастополя, були об'єднані у 3-ю революційну армію на чолі з П. Лазарєвим [1, с.48].

Ще у листопаді-грудні 1917 р. РНК почав формувати у центральних містах Росії експедиційні червоногвардійські загони, які спрямовувались на околиці країни допомагати місцевим червоногвардійцям встановлювати радянську владу. Ці загони ставали ядром революційних військ, об'єднуючи та

згуртовуючи навколо себе місцеві революційні сили. Саме до таких загонів належала «армія» М. Муравйова. Проте ці загони малу одну особливість – вони важко піддавались управлінню, проявляли низьку боєздатність, слабку організованість, недисциплінованість. З функцією встановлення радянської влади, підтримання революційного порядку у їх розумінні вони ще справлялися, а от вести тривалі бойові дії з регулярною армією були не спроможні [11, с.47].

Найбільш повну характеристику армії М. Муравйова дав у своїх спогадах В. Юдовський: «Важливим моментом, який вплинув на стан справ в Одесі, стало прибуття Муравйова. Це було великим ударом навіть по тому жалюгідному будівництву, яке ми тоді проводили. Муравйов з'явився на чолі червоногвардійських загонів, осяяний славою свого переможного наступу на Україну. І коли ці червоногвардійські маси прибули до Одеси, то на той час у них був момент максимального розбещення, а ідеологом цих розбещених загонів був сам Муравйов. В цьому була наша велика біда». Далі В. Юдовський розмірковує над причинами такого стану речей. «Це, передусім, були територіальні формування, які були прив'язані до своїх міст, до своїх підприємств, які забезпечувалися переважно своїми ж коштами, були добровільними, демократичними, тобто з виборним начальством, формуваннями. Допоки такий загін існував у своєму місті, він, безумовно, мав певну базу і був здатен боротися зі контрреволюцією. Як тільки такий загін кидався на поле бою далеко від свого міста, як тільки він змушений був брати участь у польовій війні, він втрачав всі свої притаманні риси. З одного боку, зарплати червоноармійці не отримували і, відповідно, повинні були само забезпечуватися. З іншого, – знаходячись на фабриці чи заводі, користуючись підтримкою та впливом пролетарських мас, вони були більш згуртованими і більш-менш дисциплінованими, коли ж вони ставали відірваними від фабрик і заводів, то втрачали свою згуртованість та дисципліну. Добровільний принцип, як відомо, менш за все відповідає сучасній війні. Червоногвардійські загони являли собою надзвичайно недостатній матеріал для того, щоб вести правильну і скільки-небудь переможну війну. Вся їх структура для польової війни не підходила» [12, с.142].

Однак треба було виправдовувати довіру висловлену у телеграмі Леніна на адресу одеської влади, у якій наголошувалось, що «ми ні на хвилину не сумніваємося, що доблесні герої звільнення Києва без затримки виконають свій революційний обов'язок» [13].

Тому перед М. Муравйовим постала все та ж проблема формування боєздатних військових формувань. Вже в перші дні після прибуття до Одеси він виступав із запальними промовами перед матросами «Алмазу», який на той час набув у місті сумної слави плавучої катівні, перед депутатами різного роду рад, перед представниками робітничих організацій, скрізь висловлюючи сподівання, що вже наступного дня згуртовані лави робітництва міста вирушать на фронт [14]. Але всі його сподівання виявилися марними.

Наступним його кроком стало підпорядкування собі штабу. При цьому він заявив, що штаб це «допоміжна йому одиниця, що він буде розпоряджатися

як в штабі, так і в окрузі і взагалі, верховна влада – це він». Про атмосферу, яка запанувала після цього у штабі, яскраво засвідчує один з епізодів, описаний учасником тих подій: «підходить до мене одна людина, тикає мені до обличчя револьвер і заявляє: «Понюхай, чим він пахне, подивись кого я застрелив. Тут хтось тинявся і я його застрелив. Обличчя у нього було зовсім божевільне, руки тремтіли і він продовжував все тикати в мене револьвером» [4, с.155].

Відповідним чином поводило себе й воїнство Муравйова, яке, замість того, щоб відправитись на фронт, було задіяне для охорони порядку у місті й боротьби з кримінальними елементами, які з кожним днем ставали все більш нахабними. Проте вже незабаром з'ясувалось, що захисники правопорядку не тільки вилучають зброю, а й гроші та речі громадян, в тому числі й робітничих кварталах, що викликало обурення у робітників міста [15]. До всього, самовільними реквізиціями та грабунками займалися місцеві військові формування, які нікому не підпорядковувалися, але діяли від імені радянської влади, підриваючи й так низький авторитет [16, арк.49].

Таким чином, одеський пролетаріат не підтримав ідею його ж загального озброєння з метою боротьби з окупаційними румунськими військами на території Бессарабії. Також робітників міста не надихнуло гасло щодо світової пролетарської революції. Відповідно радянській владі не вдалося організувати боєздатну армію, яка могла б не те що спричинити революційний рух у Румунії, а й звільнити Бессарабію та захистити місто від австро-німецьких військ.

В той же час слід зазначити, що й румунська армія не мала достатньо сил для продовження бойових дій. Спроби румун на початку березня форсувати р. Дністер не мали успіху. До того ж складними були переговори Румунії з країнами Четвертого союзу. За таких обставин румунське керівництво вирішило розпочати переговори з радянською стороною, яка також внаслідок австро-німецько-українського наступу змушена була погодитися на їх проведення. У підсумку 5-9 березня 1918 р. у Яссах було підписано угоду між РСФРР та Румунією, де головною умовою було звільнення Бессарабії протягом двох місяців [1, с. 50]. Проте 14-15 березня до Одеси увійшли німецько-австрійські війська, що змінило розстановку сил у краї. За цих нових обставин Румунія відмовилась виконувати умови угоди, закріпивши за собою Бессарабію до липня 1940 р.

Література

1. Мельтюхов М. И. Бессарабский вопрос между мировыми войнами 1917-1940. – М.: Вече, 2010. – 464 с.
2. Державний архів Одеської області (далі ДАОО). – Ф. 2. – Оп. 1. – Спр. 143.
3. Известия Совета рабочих депутатов и представителей армии и флота. – 1918. – 24 января.
4. Черкунов. Военный штаб // Октябрь на Одешине. Сборник статей и воспоминаний к 10-летию Октября. – Одесса, 1927. – С. 153-155.
5. ДАОО. – Ф. 2. – Оп. 1. – Спр. 143; Известия... – 1918. – 24 января.
6. Там само; Известия... – 26 января.
7. Там само; Известия... – 25 января.
8. Там само; Известия... – 27 января.
9. Там само.
10. Там само.
11. Нестеров О. В. От краснойгвардейских отрядов до регулярных частей Красной армии // Военно-исторический журнал. – 2005. – № 3. – С. 46-50.
12. Юдовский В. Деятельность Одесского Совнаркома // Октябрь на Одешине... – С. 138-145.
13. Одесский листок. – 1918. – 6 февраля.
14. Там само. – 7 февраля.

15. Див. детальніше: Шишко О. Г. Диктатура Муравйова в Одесі // Інтелігенція і влада. – Серія: історія. – Громадсько-політичний науковий збірник. – Одеса: Астропринт, 2012. – Вип. 24. – С. 218-229.
16. ДАОО. – Ф. 2. – Оп. 1. – Спр. 143.

УДК 271:281.9(477.62/7)

РОЛЬ СВЯТОГІРСЬКОГО МОНАСТИРЯ В РОЗВИТКУ ПРАВОСЛАВ'Я ПІВДЕННОУКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЕЛЬ

О.О. ШКРІБІТЬКО,

канд. іст. наук, доц.,
Донецький державний університет управління
(Україна)

Останнім часом в Україні вивчення минулого православної церкви є одним із найактуальніших напрямків регіональних історичних досліджень. Через можливість залучення історіографічної та джерельної бази, результатів археологічних розкопок можна дослідити комплекс питань, пов'язаних із заснуванням і особливостями розвитку одного з найдавніших колонізаційних, духовних і культурних осередків Південної України – Святогірського Свято-Успенського печерного чоловічого монастиря в крейдяних скелях правого берега Сіверського Дінця, у межах м. Святогірськ Донецької області.

Уже декілька століть триває вивчення минулого Святогір'я. Монографії, наукові статті, літературні праці, краєзнавча література та періодичні видання свідчать про актуальність вказаної теми, яка в різні періоди вивчалася досить нерівномірно. Якщо в дослідженні минулого Святогірської обителі в дорадянський період були досягнуті значні успіхи, то за роки радянської влади вивчення її історії фактично припинилося. Лише нещодавно знову почали публікуватися роботи з монастирської тематики. Проте ще й досі деякі питання з ранньої монастирської історії не з'ясовані. Вже 1679 р. архімандрит Іоїль не зміг відповісти на питання про початковий період історії монастиря [1, с.93]. В монастирському «Синодику (Поминальнику)» 1710 р. також бракує відповідної інформації [2, с.110].

Отже, достеменно не відомо, коли саме виник печерний монастир і хто був його першим засновником. За даними Іпатівського літопису, топографічна назва ландшафту пов'язується з походами Володимира Мономаха та Ігоря Святославича на половців (XII ст.) [3, с.268]. Білий колір у багатьох народів вважався святим. Тому мальовничі білі крейдяні гори Подонців'я могли асоціюватися у подорожніх із чимось світлим і святим.

Після походу Батия ці землі обезлюдніли, через що називалися «Диким полем». Тільки на рубежі XV-XVI ст. територія Середнього Подонців'я знову заселяється і згадується в джерелах. Зокрема, 1526 р. австрійський посол при Московському дворі барон Сигізмунд Герберштейн вперше згадав про «Святі гори» на Сіверському Дінці [4, с.137-138]. Дослідників і досі цікавить, що саме розумілося під «мраморними и каменными статуями и изваяниями» – половецькі кам'яні баби чи крейдяна скеля з п'ятьма конусами?

Починаючи з другого десятиріччя XVI ст., топонім «Святі гори» постійно зустрічається в різних документах Московської держави. Автор Патріаршого, або Никонівського, літопису двічі (1541 і 1555 рр.) згадує цю місцевість, але не як чернечу общину, а як сторожу (варту) на південному прикордонні [5, с.137, 256]. Під 1571 р. у розписах Донецьких сторож князя М.І. Воротинського, а також князя М. Тюфякіна та дяка М. Ржевського згадується 5-а Святогірська сторожа (з шести осіб), яка стояла на лівому боці Дінця, напроти Святих гір [6, с.112]. Донецький історик В.О. Пірко вважав, що назва сторожі чітко зафіксувала вже наявний Святогірський печерний монастир на правому («кримському») березі Дінця [7, с.5]. Відомо, що святогірці сповіщали прикордонну службу про напрямки пересування татар і отримували за це царське жалування (хлібом і грошима). Жалувані грамоти 1620 і 1624 рр. були вже відповіддю Москви на чолобитні ченців. Це підтверджує документ від 1619р., у якому промисловець А. Васильєв розповідав про зимівлю в «Святих горах» – Святогірському монастирі [8, с.176]. У «Синодику» також підтверджується факт існування печерного монастиря близько 1610 р. [9, с.186].

Ураховуючи зазначені обставини, слід розглянути й проаналізувати гіпотези про заснування Святогірської обителі, а основними з них є:

1. Протоіерей Харківської єпархії П.Г.Фомін вважав, що печери в крейдяних горах над Дінцем використовувалися ще доісторичною людиною кам'яного чи бронзового віку, а в XI ст. печерний комплекс пристосував під монастир ченець Києво-Печерської лаври о. Никон, який подорожував цими місцями до Тмутаракані. Дослідник зазначав, що Микольський (нині – Іоано-Предтеченський) печерний храм і трапезна (розташовані на сучасному другому ярусі крейдяної скелі) більш давні (за технікою обробки й архітектурно-планувальними особливостями) відносно інших споруд і використовувалися людиною задовго до появи тут ченців. Лише в XI ст. в інтер'єр названих приміщень внесли певні зміни і пристосували для потреб обителі [10, с.83-84,90]. Дослідження 80-х рр. XX ст. встановили, що храмова і трапезна печери спочатку, дійсно, використовувалися як житлові або іншого призначення приміщення.

2. Дослідник давнини початку XX ст. Є. Марков пов'язував заселення прилеглих до Святогірського монастиря територій із язичниками, які справляли свої культу у потаємних місцях [11, с.4]. Зокрема, привертає увагу скит св. Арсенія (Святе місце), розташований в ущелині, оточений горами, на правому березі Дінця, за півтора кілометра від монастиря, на місці давнього Святогірського городища. Вказана гіпотеза не позбавлена сенсу, бо знайти це місце сторонній людині нелегко. У VIII-IX ст. територію Середнього Подонців'я населяло слов'янське плем'я сіверян, або севрюків. Пізніше ці землі ввійшли до складу Київської Русі, а після прийняття християнства тут залишилися язичницькі вірування.

3. Сучасні історики Д.П. Кравець та В.О. Посредніков відносять появу монастирського печерного комплексу до середини XIII ст. (до монголо-татарської навали), коли місцеве православне населення збудувало тут оборонний пункт для захисту від набігів кочівників [12, с.12]. Археологи

виявили довкола Святогірського монастиря ряд давніх печерних скитів, які мали зручне розташування (в берегових скелях та в лісах), простягалися на 14 км і являли собою печерне містечко.

4. Письменник і прочанин по святих місцях XIX ст. А.М. Муравйов припускав, що печери в крейдяних горах Середнього Подонців'я заселили в XI-XII ст. половці, які почали вести осілий спосіб життя та прийняли християнство [13, с.114].

5. Преосвященний Інокентій (в 40-х рр. XIX ст. очолював Харківську єпархію) припускав, що обитель у Святих горах заснували ченці, які залишили Київ після зруйнування ордами Батия Києво-Печерської лаври [14, с.61-62, 99-100]. Однак, до 40-х рр. XIX ст. ні в архівних документах, ні в свідочтвах сучасників ця гіпотеза не згадувалася і утвердилася тільки після відновлення монастиря (1844 р.) за архімандрита Арсенія. Були опрацьовані історичні джерела, проведені археологічні розкопки, але серйозних доказів на користь зазначеної версії поки що не знайдено. Тому запропоновану гіпотезу слід розглянути крізь призму реальних історичних подій другої чверті XIII ст. на землях Середнього Подонців'я. Відомо, що до цього часу зазначена територія була спустошена й опинилася під контролем татар. Археологічні розкопки зафіксували на правому березі Дінця великі татарські поселення XIII-XVI ст. Саме з татарським населенням пов'язується походження топографічної назви «Святі гори» [15, с.3].

6. Сучасні археологи А.В. Шамрай, Е.Є. Кравченко та М.Л. Швецов припускають, що назва «Святі гори» і культовий осередок на цій території з'явилися в другій половині XIII-XIV ст. Саме в цей час тут існувала як серія дрібних поселень (типу Зливки), так і великий центр (Царине городище), частина мешканців яких сповідувала християнство за грецьким обрядом. Безпосереднім доказом цього вважають археологічні знахідки (християнський могильник, днища горщиків із таврами у вигляді грецьких монограм, шиферна іконка, мідний позолочений медальйон із зображенням св. Миколи тощо) [16, с.67-69], [17, с.71,77]. Разом із тим, не відомо, як на Цариному городищі опинилися такі речі. Можливо, в XIII-XIV ст. поблизу Святих гір існував поки що не локалізований центр з виготовлення християнських культових речей. Можна припустити, що названі вироби опинилися тут випадково – були загублені полоненими русичами. Вище розповідалося про великі татарські поселення поблизу Святих гір.

7. Архімандрит Арсеній пов'язував започаткування печерної пустині в Святогір'ї з ченцями Афонського монастиря, які в XV ст. помилково опинилися на території Середнього Подонців'я [18, с.119-120]. Автор посилався на афонський обряд поховання померлих ченців. Знайшли чи ні подібні поховання в другій половині XIX ст. – сказати важко, оскільки записів про проведені роботи зроблено не було. До того ж, у 80-х рр. XX ст. в печерному некрополі відкрили незруйноване місце поховання чоловіка, але з традиційним обрядом поховання. Мабуть, значну роль у появі гіпотези відіграла прихильність архімандрита Арсенія до традицій Афону.

Разом із тим, сучасний історик С. Абуков припускає, що на рубежі XV-XVI ст., можливо, вперше спробували заснувати Святогірський монастир. У цей час кримські татари не нападали на південні кордони Великого князівства Московського, а традиції грецького Афону набули в межах останнього значного впливу [19, с.4].

8. Історик Д.І. Багалій припускав, що православний монастир у Святих горах могли заснувати або відновити українські ченці, які тікали в південні степи від Брестської церковної унії 1596 р. [20, с.511-512].

9. Можна припустити, що Святогірський Успенський монастир у Середньому Подонців'ї заснували ченці-українці з однойменного монастиря, який знаходиться неподалік Володимира-Волинського у селі Зимному, тобто на терені історичної Волині [21, с.57].

10. Директор Слов'яногірського (нині Святогірського) державного історико-архітектурного заповідника В.М. Дедов вважає, що часом появи обителі є період між 1596-1620 рр., а її заснуванню сприяла поява в степу міцної фортеці – міста Царе-Борисова (1600 р.) [22, с.15]. Вже згаданий донецький археолог Е.Є. Кравченко аргументує вказану гіпотезу археологічними знахідками [23, с.25; 24, с.43-45]. Запропонована аргументація сумнівна, оскільки ранній (VIII-XIII ст.) і пізній (друга половина - кінець XVI ст.) матеріали знаходяться на одному рівні, залягаючи в шарі крейдяного осипу напроти вікон давніх печер.

Таким чином, до сьогодні не відома точна дата заснування Святогірського печерного монастиря. Ряд авторів пов'язує виникнення топографічної назви ландшафту і самої обителі в крейдяних горах над Дінцем із давніми часами. Більшість гіпотез не підтверджена науково та подається у вигляді народних переказів і легенд. Очевидно, на рубежі XV-XVI ст. у крейдяних горах уже існувала невелика печерна обитель, яку на рубежі XVI – XVII ст. розширили українські православні ченці з більш західних районів, і давній монастир перетворився на значний колонізаційний і духовний осередок Південної України.

Література

1. Об остатках древних зданий: Святогорск. Монастырь с пещерою // Журнал Министерства внутренних дел. – СПб., 1831. – Ч.III. – Кн.V.
2. Филарет (Гумилевский). Историко-статистическое описание Харьковской епархии. – М., 1852. – Отд.1.
3. Полное собрание русских летописей (далі – ПСРЛ). – М., 1962. – Т.2. Ипатьевская летопись.
4. Герберштейн С. Записки о Московии / Под ред. В.Л. Янина. – М., 1988.
5. ПСРЛ. – М., 1965. – Т.13. Патриаршая или Никоновская летопись.
6. Пірко В.О. Заселення Донеччини у XVI-XVIII ст.: (короткий історичний нарис і уривки з джерел). – Донецьк, 2003.
7. Пірко В.О. Міста Донеччини в XVII-XVIII ст. // Нові сторінки історії Донбасу: Ст. Кн.6 / Голов. ред. З.Г. Лихолобова. – Донецьк, 1998.
8. Акты Московского государства, издаваемые Императорской академией наук / Под ред. Н.А. Попова и Д.Я. Самоквасова. – СПб., 1890. – Т.I.
9. Скибінський А.О. Рання архітектура Святогірського Свято-Успенського монастиря // Історія України. Маловідомі імена, події, факти: Зб. статей. – Київ-Донецьк, 2001. – Вип.17.
10. Фомин П. Церковные древности Харьковского края: Ист.-археолог. очерк // Вера и разум. – Харьков, 1913.
11. Меньяйленко О. Скит: Легенда Слов'яногір'я // Вісті. – 2000. – 11 липня.
12. Методические рекомендации по проведению археологических разведок в Донецкой области / Сост. Д.П. Кравец, В.А. Посредников. – Донецк, 1989.
13. Муравьев А.Н. Святые Горы // Святогорская общежительная Успенская пустынь, Харьковской губернии, в Изюмском уезде, при реке Северном Донце. – М., 1868.

14. Поучения, произнесенные преосвященным Иннокентием в Святогорской Успенской общежительной пустыни // Святогорская общежительная Успенская пустынь, Харьковской губернии, в Изюмском уезде, при реке Северном Донце. – М., 1868.
15. Кравець Д. Піонери освоєння Донецьких прерій // Донеччина. – 1994. - 12 січня.
16. Шамрай А.В. Каменная иконка с Царина городища // Материалы исследований, реставрации и использования памятников истории и культуры (к 15-летию основания заповедника): Науч.- практ. семинар, 29-30 мая 1995 г. – Славяногорск, 1995.
17. Кравченко Э.Е., Швецов М.Л. Новые данные о христианском населении края в XIII-XIV вв. // Материалы исследований, реставрации и использования памятников истории и культуры (к 15-летию основания заповедника): Науч. - практ. семинар, 29-30 мая 1995 г. – Славяногорск, 1995.
18. Муравьев А.Н. Вказ. праця.
19. Абуков С. Из истории Святогорской лавры // Газета в газете. – 2004. – 3 июня.
20. Багалеи Д.И. Очерки из истории колонизации и быта степной окраины Московского государства. – М., 1887. – Т.1.
21. Крощенко Л., Осадчий Є. Реконструкція Святогірського монастиря на Волині // Пам'ятки України. – 1997. - №1.
22. Дедов В.Н. Святыя горы: От забвения к возрождению. – К., 1995.
23. Кравченко Э.Е. Новые данные о Святогорском монастыре // Новые страницы в истории Донбасса: Ст. Кн.1 / Сост. З.Г. Лихолобова. – Донецк, 1992.
24. Кравченко Э.Е. Бытовой комплекс Святогорского монастыря XVII в. (По результатам археологических исследований 1989 г.) // Материалы исследований, реставрации и использования памятников истории и культуры (к 15-летию основания заповедника): Науч.- практ. семинар, 29-30 мая 1995 г. – Славяногорск, 1995.

УДК 342.724(477.74)

ИСТОРИЯ НЕМЕЦКОГО ЭТНОСА В БЕССАРАБИИ В ПЕРИОД С 1890 ПО 1940 ГОДЫ

В.А. ЮНГМАЙСТЕР,

Немецкое общество «Видергебурт»
(Украина)

Бессарабия — это божественный, удивительный край, где с самого начала его освоения столкнулись интересы десятков различных народов и вероисповеданий и, столкнувшись на небольшом участке территории, эти люди – русские, украинцы, болгары, румыны, молдаване, немцы, греки, швейцарцы, цыгане, евреи и гагаузы – на протяжении почти двухсот лет мирно сосуществовали, учились и помогали друг другу, несмотря на различия в языках, традициях, обычаях и вероисповеданиях. И это мы можем проиллюстрировать на примерах немецких колоний в Бессарабии, в частности, немецкого села с турецким названием Базырьямка.

В мае 1812 года закончилась 6-летняя русско-турецкая война. По условиям мира, Россия присоединила к своим причерноморским владениям Бессарабию. Новая провинция была заселена на севере и почти безлюдна на юге. Тонкой линией вдоль Днестра и Дуная тянулась полоса турецких крепостей: Бендеры, Аккерман, Килия, Измаил. Они образовывали угол, по-турецки Буджак, по которому кочевали малочисленные орды татар.

Новая земля была плодородной, с мягким климатом и, вместе с тем, безлюдной. У русского правительства и императора Александра I уже был опыт освоения подобных земель – приглашение иностранных поселенцев. С 1803 года, изнемогая под тяжестью войн, грабежей и налогов, в Россию устремились

десятки тысяч поселенцев, главным образом из Германии. Изучая освоение Буджака, мы отчётливо видим 3 группы этих переселенцев.

Первая – это так называемая Варшавская группа. Это немецкие крестьяне, переселившиеся в конце 18 – начале 19 века на земли Польши. Они с радостью приняли манифест Александра I от 29 ноября 1813 года, приглашавший их в Россию и гарантирующий немалые привилегии. И в течение 1814-1830 годов 1997 семейств, а это 9782 человека, прибыли в южную Бессарабию, где основали 21 поселение: Тарутино, Бородино, Березино, Красное, Теплицу, Париж и т. п. Эти названия в честь побед 1812 – 1815 годов. Позже их назвали «материнскими колониями».

Очень интересна история второй группы поселенцев. Это так называемая «Вюртембергско-Баварская группа». Возглавили её раскритикованные К. Марксом и Ф. Энгельсом на страницах «Манифеста коммунистической партии» так называемые христианские коммунисты – католический священник Игнатий Линдль и баварский купец Христиан-Фридрих Вебер. В Германии их идеи были запрещены. Но каким-то образом Линдль нашёл слушателя – императора Александра I. В беседе с ним Линдль убедил царя в значимости своих идей и получил разрешение на поселение своих сторонников в России. И в 1820 году из Вюртемберга, а в 1821 году из Баварии прибывают в Одессу более 200 семейств. Летом 1822 года они оседают у реки Сарата и основывают там село с таким же названием. Рядом с ними возникают 2 поселения: Гнаденталь («Долина милости») и Лихтенталь («Светлая долина»). Здесь мы видим попытку создания «Царства Божьего». Все трудоспособные должны были работать на общей земле, одинаково получать за свой труд, кормить детей и стариков.

Сам патер Линдль, нарушая законы католической церкви, женился и имел двух детей. Этот факт, а также нежелание получать поровну за труд, вызвал протесты. Приехала комиссия, и с коммунистическим экспериментом было покончено. Линдль вынужден был удалиться. Но и сейчас в центре Сараты стоит памятник её основателю – пастору Игнатию Линдлю.

Третьей группой переселенцев была группа из французской Швейцарии – кантона Ваадт. Её идейные вдохновители: швейцарский республиканец Цезарь де ля Гарп, ветеринарный врач Жан Франсуа Салоц и будущий приятель Пушкина Тарден. Всего переселилось в местность «Ашабах» (по-турецки «Нижние сады») недалеко от Аккермана около 40 швейцарских и немецких семейств. Они основали колонию Шабо. Во второй половине 19-начале 20 веков возникает ещё более 30 колоний. Их назовут «дочерними». Жители Бессарабии не знали гражданской войны, голодоморов, коллективизации, раскулачивания. Но 28 июня 1940 года Бессарабия была занята советскими войсками и, по соглашению Германии с СССР, все бессарабские немцы могли вернуться на землю предков. Осенью 1940 г. приблизительно 93 тыс. бессарабских немцев вынуждены были покинуть свои дома и земли и устремиться в неизвестность. Осталось 2000 человек. И до сих пор полуразрушенные деревни, руины церквей и кладбищ, чудом сохранившиеся

винные погреба напоминают нам о честном и трудолюбивом народе – бессарабских немцах, которые никогда не забывают свою прародину.

Базырьямка (не Базырьянка) – слово турецкого происхождения, вероятно, от имени Базырьям, что переводится как «военачальник, паша».

До 1890 года вся эта земля принадлежала русскому дворянину, помещику Цезарю Антоновичу Беликовичу. Потомственные дворяне Беликовичи получили эту землю за участие в войне с турками в 1877-1878 годах. В этой войне впервые в рядах русской армии сражались дети и внуки немецких колонистов, которых русские цари в своё время освободили от воинской повинности.

Поместье Беликовичей было величиной 2679 десятин и достигало берега Чёрного моря. В имении находились господский дом, летнее домостроение и солеварни, которые давали значительное количество соли. После отмены крепостного права помещики лишились дармового крестьянского труда, и положение их усложнилось. Вести сельское хозяйство стало невыгодным. Поэтому хозяева поместий вынуждены продавать наследие предков. И как мы помним по литературному примеру (пьеса «Вишнёвый сад»), кому продавали? Немцу... В то же время сложным стало положение и в немецком сельском хозяйстве, в деревнях Украины. В старых немецких колониях чрезвычайно обострился земельный вопрос. В семьях было по 5-7 детей. Наследником, по российским законам, мог быть только один, как правило, младший сын. Он получал отцовскую землю. Об остальных должна была позаботиться крестьянская семья или деревенская община. Но чтобы получить участок земли, его нужно было купить или арендовать. Поэтому и немецкие деревенские общины, и отдельные крестьянские семьи во второй половине 19 века покупают много земли и основывают «дочерние» колонии. Вот так и возникли в Южной Бессарабии Новое Тарутино, Новое Бородино, Новая Сарата, Новый Арциз, Новый Посталь, Новый Денновитц. Одна только материнская колония Гнаденталь, находящаяся недалеко от Сараты, основанная прямыми переселенцами из Германии в 1830 году, участвовала с 1861 г. по 1916 г. в создании 16 «дочерних» колоний.

Нас радует и удивляет следующее: немецкие крестьяне были в состоянии приобретать эту землю. И они приобретали вовсе не так, как тогда уже говорил товарищ Ленин. Они не покупали землю у обедневших и разорённых единоличников, крестьян-бедняков. Земля покупалась у местных крупных помещиков. Это были прогрессивные шаги в развитии сельского хозяйства Украины. Осенью 1890 г. два богатых немецких землевладельца Готтфрид Шульц и Христиан Мюллер приобрели землю у помещика Беликовича и в дальнейшем перепродали её нуждающимся в земле крестьянам. Шульц покупал землю по 90 рублей за десятину, а продавал нуждающимся крестьянам в рассрочку по 91 рублю за десятину, заработав при этом всего 1 рубль на десятине, т.е. 2679 рублей. В большинстве это были крестьяне из немецких материнских колоний, где тоже наступало малоземелье. Так, из колонии Новый Посталь получили землю в Базырьямке 26 семейств, из них 5 семейств по фамилии Шульц: Август, Натан, Готтгильф, Иоганн, Готтлиб, четыре семьи

Брост и т. д. Всего эти 40 семейств составили 200 человек. Каждая семья получила 50 десятин земли.

Очень тяжело проходили первые годы после основания села. Новые поселенцы жили в земляных и глиняных хижинах. Печей не было, не всегда были и плиты. Стены и потолки были сырыми, везде было холодно. Дров не было, топили соломой и собранным бурьяном. Ещё зимой с 1890 по 1891 год поселенцы начали строить дома, сараи, помещения для скота и погреба. День первого мая 1900 года считался днём основания деревни Базырьямка и ежегодно праздновался. Следует напомнить, что годы 1892 и 1899 были неурожайными, некоторые крестьяне вынуждены были продавать свою землю и переезжать дальше, даже на Кавказ и в Америку.

В начале 1890 года уже можно было увидеть недалеко от берега моря в безлюдной степи аккуратную немецкую деревню. Дома крестьян располагались вдоль улиц идеально прямо. Ширина главной улицы составляла 51 м. Каждый крестьянский дом в ширину равнялся 43 м, в глубину – 454 м. Ещё в начале 1891 г. были вырыты общественные колодцы и оборудовано кладбище. В 1897 г. построена школа и молитвенный дом. Земли вновь построенной деревни располагались к северу от Чёрного моря, западнее лиманов Бурнас и Тузла. С востока Базырьямка граничила с землями русских деревень Балабановка (сегодня Широкое) и Николаевка.

Планы на будущее были самыми радужными. Русское правительство планировало строительство в Бурнас-Лимане морского порта, и немцы Базырьямки решили принять в этом участие. Привлекли деньги Внешнеторгового банка. На берегу моря недалеко от лимана построили большой торговый магазин-склад, где стали хранить зерно не только немцы Базырьямки, но и крестьяне из соседних деревень. Позже сельская община купила добычу соли. Ежегодная добыча соли составляла до 40 тыс. тонн, соль вывозили даже в Европу. Всё это приносило немалый доход. Вдоль берега моря возникает несколько вилл, начинается закладка Приморского парка. Никогда не было у людей, независимо от их национальности и вероисповедания, такой уверенности в будущем, как в эти несколько предвоенных лет. Позже и русские, и немцы, и болгары, и все жители Бессарабии назовут это «мирным временем».

1 августа 1914 г. началась I Мировая война. Немецкие крестьянские сыновья были призваны в русскую царскую армию. На всей территории Бессарабии остался лишь один памятник, рассказывающий, как храбро воевали бессарабские немцы, защищая своё российское отечество. Это памятник погибшим на фронтах войны жителям села Клястнитца немцам и первому из них генералу, сыну крестьянина Александру Яковлевичу Шайбле. Ему русский император говорил: «Ты у меня в армии – единственный генерал из крестьянских детей». Следует отметить, что все дома в Бессарабии, все строения вдоль моря ввиду угрозы военных действий, были уничтожены русским командованием. Вначале линия фронта проходила далеко от Базырьямки. Но с лета 1916 года, когда Румыния выступила на стороне Антанты, война начала угрожать Бессарабии. Страны Тройственного союза в

1916 г. пытались начать военные действия в Бессарабии. На южном берегу Чёрного моря высаживается под командованием австрийских офицеров турецкий отряд и устремляется на север. Ни немцы, ни болгары, ни гагаузы, никто действия врагов не поддержал, и турки, дойдя до Тарутино, были остановлены и уничтожены местными добровольцами и полицией. После Октябрьской революции бессарабские немцы, служившие в русской армии, возвратились домой. Бессарабия мало пострадала от гражданской войны и не была разорена. Весной 1918 г. её оккупировали румынские войска, и вся территория стала частью румынского королевства. Интернациональное население Бессарабии получило новый государственный язык, новые румынские законы, новые основы хозяйства, новую систему управления. Все большие земельные владения площадью более 100 га были ликвидированы и разделены между безземельными и малоземельными крестьянами. В 1925 г. севернее Базырьямки возникает немецкая деревня с 21 двором – Люксембург.

Деревенская солеварня без всякой компенсации была национализирована румынскими властями, т. к. в румынском королевстве добыча соли была государственной монополией. Добыча соли была утрачена, но много дохода начало приносить производство кирпича и черепицы. До сих пор стоят добротные дома, построенные 80 лет назад из этих кирпичей.

Ещё в далёкие предвоенные годы некоторые богатые крестьяне и вообще те, кому позволял достаток, начали строить дома вдоль морского побережья и садить там деревья. Во время войны всё это было уничтожено. Яков Шульц был первым, кто в 1922-1923 годах построил виллу на берегу моря. Это было очень смело и рискованно. За Днестром ещё не закончилась война, продолжались мелкие стычки. Соседи Шульца говорили: «Посмотрите на этого сумасшедшего. В голой степи, 5 км от села, от людей, он строит дом отдыха». Но это была идея, и её многие поддержали. В феврале 1924 г. было основано акционерное общество «Бад-Бурнас». Общество приобрело участок земли вдоль морского побережья и начало строить купальни, водо- и грязелечебницу. Был построен большой дом для размещения больных с гостиницей. Самое удивительное, что находились в денежном отношении крепкие крестьяне, которые охотно принимали участие в этом миллионном проекте. Ведь общий капитал общества «Бад-Бурнас» составлял тогда 1 млн румынских лей. Курорт «Бад-Бурнас» уже в июле 1925 г. начал свою деятельность. Начался курортный сезон, гостиница принимала сотни отдыхающих. В 1936 г. в «Бад-Бурнасе» появилось электрическое освещение. Электростанция осветила дома и улицы посёлка, прогулочную набережную и все лечебные помещения. В результате всех этих человеческих трудов ежегодное количество отдыхающих достигало свыше тысячи человек, как из ближайших селений, так и из отдалённых. Мы сегодня удивляемся тому, что среди отдыхающих было значительное количество местных крестьян, которые приезжали семьями на выходные дни, чтобы выкупаться в тёплых морских водах. К своему 49-летнему юбилею основания Базырьямка была полна сил, возможностей и благополучия. Сельская община насчитывала 386 жителей-немцев и 6 представителей других национальностей, владела 2683 га земли. Соседняя деревня Люксембург,

созданная для малоземельных крестьян, насчитывала 83 жителя-немца и 7 – других национальностей. У неё было 158 га земли. И сегодня, если от Базырьямки ещё что-то осталось, то от Люксембурга – 1 и ¼ дома. Всё было оставлено из-за переселения немцев осенью 1940 г. Это был конец прекрасных зажиточных немецких деревень и их жителей. Кто же выиграл?

Литература

1. Bauch F. Zulassungsarbeit zur Fachgruppenprüfung "Basyrjamka". Handschrift. O/J
2. Brost Norbert. 100 Jahre Basyrjamka. Jarbuch der Deutschen aus Bessarabien 42 Jahrgang. Hannover 1. 2000
3. Cernet V. Axel (Bearbeiter). Die evangelischen Gemeinden in Rußland. Watar, St. Petersburg. 1908. B. XXVIII
4. Mauch A. Direktor. Denkschrift aus den Jaren des Kampfes um die deutsche Schule in Bessarabien. Kalender 1957, s.s. 39 -43
5. Hoefel David. Biographie. Handschrift. O/J
6. Solo. Eine Rundreise durch unsere Heimat Bessarabien. Heimatkalender 1953, s.s. 95 -100.
7. Skizze von Solo. Fischfang im Liman. Heimatkalender 1958, s.s. 94 -100.

УДК 32: 327.7; 341.16:001

РЕАЛІЗАЦІЯ ПРОГРАМ ЮНЕСКО В ОСВІТНЬОМУ ПРОСТОРІ УКРАЇНИ: ОДЕСЬКИЙ ВЕКТОР

О.А. ЮРЧЕНКО,

канд. іст. наук, доц.,

Національний авіаційний університет

(Україна)

У сучасному глобалізованому світі освіта, наука, інформація виступають рушійними силами прогресу, сприяючи підвищенню рівня і якості життя. Інформаційно-комунікаційні технології надають людям в усьому світі нові й надійні можливості розвитку. В той же час ще багато країн, і перш за все, найменш розвинені, не мають повноцінного доступу до провідних осередків сучасної освіти, до інформації та інформаційних обмінів, що позбавляє їх шансів на перспективи довгострокового і стійкого розвитку. Провідну роль у вирішенні цієї проблеми сьогодні відіграє міжнародна організація ЮНЕСКО, яка існує з 4 листопада 1946 р.

ЮНЕСКО – це міжнародна організація, спеціалізована установа Організації Об'єднаних Націй, яка при співпраці своїх членів-держав у галузі освіти, науки, культури сприяє ліквідації неписьменності, підготовці національних кадрів, розвитку національної культури, охороні пам'яток культури тощо. ЮНЕСКО ставить перед собою завдання «сприяти зміцненню миру й безпеки шляхом розширення співробітництва народів у галузі освіти, науки й культури в інтересах забезпечення загальної поваги до справедливості, законності і прав людини, а також основних свобод, проголошених у Статуті ООН для всіх народів без розрізнення раси, статі, мови чи релігії» [1]. Цей політичний імператив – «сприяння миру і взаєморозумінню між народами» – став визначальним для подальшої концептуальної ролі ЮНЕСКО. Організація працює над створенням умов для діалогу між цивілізаціями, культурами і народами, який будується на повазі до загальних цінностей. ЮНЕСКО виходить з того, що саме шляхом діалогу між країнами і цивілізаціями світ

може прийти до глобального розуміння необхідності зміцнювати мир, викорінювати злидні та забезпечити сталий розвиток усіх регіонів світу. Механізмами забезпечення такого діалогу і мають слугувати освіта і наука, культура та культурне співробітництво, комунікація та інформація. Нині ЮНЕСКО нараховує 195 членів та 8 асоційованих членів[1].

Важливим напрямком діяльності ЮНЕСКО є освіта. На сьогоднішній день найбільш крупними та вагомими є 3 освітянські програми ЮНЕСКО:

Перша велика програма – «Освіта для всіх» (2000 р.). Вона об'єднує програми та підпрограми, спільною метою яких є сприяння здійсненню права на освіту для всіх як у плані рівного доступу до освіти, так і в плані можливостей успішного навчання. Можна сказати, що ця програма є головною освітньою програмою ЮНЕСКО, тому що в межах її реалізації здійснюються заходи, безпосередньо спрямовані на досягнення стратегічної мети – ліквідацію неписьменності. В усьому світі налічується понад 1 млрд. неписьменних, і, попри зусилля як ЮНЕСКО, так і національних урядів щодо скорочення їхньої кількості, цей показник постійно зростає і в абсолютному, й у відносному вираженні. ЮНЕСКО приділяє особливу увагу розробці та втіленню в життя конкретних і ефективних заходів для викоренення неписьменності. Ця проблема стала об'єктом діяльності ЮНЕСКО починаючи з 60-х років, і ініціатива в цьому належала, зокрема, делегації УРСР, яка спільно з делегаціями Малі та МНР внесла відповідну резолюцію на розгляд XII сесії Генеральної конференції [2].

«Демократизація освіти» – підпрограма, спрямована на вивчення загальних проблем розвитку освітніх систем і розробку теоретичних та практичних підходів щодо їх реформування або вдосконалення, тоді як в інших підпрограмах проблеми освіти розглядаються в їх різноманітних конкретних аспектах: боротьба з неписьменністю через загальне охоплення початковою освітою; навчання дорослих; жінка й освіта; неперервна освіта та ін. [2].

Головною метою програми «Освіта для всіх» є втілення в життя права на освіту, яке розглядається ЮНЕСКО, по-перше, як фундаментальне право кожної людини незалежно від її віку, статі, соціального становища, етнічної чи расової належності і, по-друге, як неодмінна умова соціального прогресу. На практичне впровадження цієї програми витрачається приблизно 30% коштів, які направляються на програму освіти взагалі; майже половину з цієї третини поглинають програми щодо ліквідації неписьменності у країнах, що розвиваються. Програма передбачає заходи щодо координації дій державами-членами, підтримку їх зусиль і ініціатив, сприяння регіональному та міжнародному співробітництву. Нагальна потреба ліквідувати масову неписьменність у країнах «третього світу» спонукає ЮНЕСКО брати безпосередню участь у підготовці працівників освіти: вчителів навчальних закладів; працівників, що займаються розповсюдженням письменності; спеціалістів широкого профілю з метою охоплення навчальним процесом як дітей, так і дорослих; персоналу для роботи в сільській місцевості; вихователів дітей дошкільного віку; спеціалістів у галузі агітації та мотивації до навчання. Приблизно 35-40% загального бюджету, що виділяється на освітні цілі,

традиційно направляються у підрозділи, що знаходяться поза штаб-квартирою ЮНЕСКО, тобто у відповідь на конкретні запити і пропозиції національних урядів або інших інститутів національного чи субрегіонального рівня [2].

Друга велика програма – «Розробка та втілення політики в галузі освіти». Передбачені в ній заходи спрямовані на постійну підтримку діяльності держав-членів щодо розробки послідовної, практично та теоретично збалансованої політики в галузі освіти, а також щодо створення відповідних інфраструктур та пошуку коштів, необхідних для успішного функціонування освітніх систем. Таким чином, ця програма має на меті створення сприятливих політичних та матеріальних умов для втілення в життя двох інших, пов'язаних з нею великих програм: «Освіта для всіх» і «Освіта, підготовка кадрів і суспільство». Остання суто освітня велика програма – «Освіта, підготовка кадрів і суспільство» об'єднує заходи та дослідницькі проекти, що стосуються головних аспектів взаємодії між діяльністю у галузі освіти і процесами, що відбуваються у суспільстві: освіта й економіка; освіта й проблеми її соціальної адаптації; освіта і сфера праці; освіта і культура; освіта, наука і техніка; освіта і комунікація; освіта і спорт [2].

Оцінюючи діяльність ЮНЕСКО в галузі освіти, і зокрема в галузі ліквідації неписьменності, необхідно зазначити, що вона досить ефективна, хоч і є локальною за своїм характером. Головних зусиль у цій справі повинні докладати уряди зацікавлених держав, а ЮНЕСКО все ж таки має бути насамперед координаційним штабом і центром акумулювання світового досвіду, який свідчить про те, що для успішного вирішення питань освіти необхідні передусім завоювання повної економічної незалежності і докорінні соціально-економічні перетворення, які дають змогу мобілізувати національні ресурси на розв'язання цих важливих проблем.

Україна, яка є членом ЮНЕСКО з 12 травня 1954 р., активно співпрацює з цією організацією. Членство України в ЮНЕСКО стратегічно орієнтоване на сприяння розширенню міжнародного співробітництва наукових, освітніх і культурних інституцій шляхом забезпечення їх участі у програмній діяльності Організації. Координацію співпраці національних інституцій з ЮНЕСКО покладено на Національну комісію України у справах ЮНЕСКО – міжвідомчий орган при МЗС України – створений Указом Президента України № 212/96 від 26 березня 1996 р. [3] 3 грудня 1962 року в Парижі функціонує Постійне представництво України при ЮНЕСКО. Метою співробітництва України з ЮНЕСКО є зміцнення інтелектуального потенціалу країни та залучення його до загальносвітових процесів в гуманітарній сфері, а також використання в національних інтересах можливостей і ресурсів ЮНЕСКО та міжнародного досвіду співпраці у галузях компетенції цієї Організації – освіти, науки, культури, інформації та комунікації [2].

Важливим сектором співробітництва України з ЮНЕСКО є освіта. Цікавим є факт, що у виробленні останніх рішень та політики ЮНЕСКО у сфері освіти, зокрема, у рамках Комісії з питань освіти 36-ї сесії Генеральної конференції ЮНЕСКО (жовтень 2011 р.), брала участь українська делегація на

чолі з ректором Київського національного університету імені Т. Шевченка Л.В. Губерським [2].

В Україні функціонує мережа Асоційованих шкіл ЮНЕСКО, яка об'єднує понад 73 загальноосвітні школи із різних міст нашої країни, що реалізують проекти в рамках програмної діяльності ЮНЕСКО. Створена ЮНЕСКО у 1953 році, ця міжнародна мережа нараховує сьогодні понад 9000 шкільних навчальних закладів у 180 країнах світу (дитячі садки, початкова та середня школа, а також інститути підготовки шкільних викладачів), які вирішують конкретні питання забезпечення якісною освітою. Серед найбільш вагомих міжнародних проектів є такі: «Діалог культур та цивілізацій», «Превентивна освіта проти СНІДу», «Поширення серед дітей усього світу культури ненасильства та миру», «Охорона довкілля»тощо [2].

Активну участь у співробітництві України з ЮНЕСКО відіграють вищі навчальні заклади, які залучилися до проекту ЮНЕСКО під назвою ЮНІТВІН (кафедри ЮНЕСКО). Програма була заснована у 1992 році і має на меті зміцнення співробітництва між вчз різних країн світу для ефективного обміну знаннями. Вона покликана сприяти міжвузівській співпраці з метою передачі знань, розвитку та удосконаленню підготовки спеціалістів і науковців у вищій школі, а також інтернаціоналізації вищої освіти. У рамках Програми функціонує 715 кафедр ЮНЕСКО та 69 кафедральних мереж UNITWIN, до яких залучено 830 установ із 131 країни [2].

В Україні діють 14 кафедр ЮНЕСКО у вчз Києва, Харкова, Донецька, Одеси, які залучаються до реалізації різного роду проектів, що здійснюються в рамках програми. Це: кафедра лінгвістики, Київський державний лінгвістичний університет; кафедра інформаційно-комунікаційних технологій, Міжнародний університет науки і технологій, Київ (1995); кафедра філософії людського спілкування, Державний технічний університет сільського господарства, Харків (1996); кафедра прав людини, миру, демократії та міжнародного взаєморозуміння, Національний університет «Києво-Могилянська академія», (1998); кафедра кріобіології, Національна Академія наук України, (1998); кафедра екології, Донецький державний університет, (1997); кафедра вищої технічної освіти: аналіз інформаційно-прикладних систем, Київський політехнічний інститут «Національний технічний університет» (1999); кафедра чистих технологій, Національний автодорожній університет, Харків (2000); кафедра превентивного виховання та соціальної політики, Академія педагогічних наук України, (1999); кафедра молекулярної та клітинної біотехнології, Інститут фізіології ім. О. Богомольця Національної Академії наук (1999); кафедра адаптації нетрадиційних технологій до проблем вищої освіти та соціального прогресу, Одеський національний політехнічний університет (2000); кафедра нових інформаційних технологій в інтересах освіти для всіх, Науково-навчальний центр інформаційних технологій і систем НАНУ та МОН України (2002); кафедра відновлювальної енергії та сталого розвитку, Національний таврійський університет ім. В.І. Вернадського, Сімферополь (2006); у травні 2009 року у Науково-дослідному інституті духовного розвитку людини Східноукраїнського національного університету імені В. Даля (м.

Луганськ) створено кафедру «Духовно-культурні цінності виховання та освіти»[2].

У південноукраїнському регіоні активну роль у цьому напрямку відіграє Одеський національний політехнічний інститут, в якому 2000 р. була створена кафедра ЮНЕСКО під назвою «Кафедра адаптації нетрадиційних технологій до проблем вищої освіти та соціального прогресу» [4]. Назва кафедри, на думку її засновників, відображає той факт, що кафедра є адсорбентом новітніх технологій. Як зазначають організатори, «лазерна техніка володіє великою кількістю професій; не менш універсальним є застосування сфокусованого променя електронів, що дозволило вивести на новий рівень, в сенсі надійності, зварювальні технології. Тепер припустимо застосовувати зварювання навіть при виробництві турбінних, до того ж великогабаритних лопаток. Все більша кількість професій набуває електрогідравлічного вибуху, що дозволяє, наприклад, виробляти безпуансонні кувальні операції. Застосовуючи вибухову деформацію, можна відновлювати розміри зношених деталей. Незамінним є застосування імпульсних технологій у мікроелектронній техніці або при дистанційному видаленні конструкцій, забруднених шкідливими (радіація) речовинами. Важко переоцінити ефективність електроімпульсної обробки для формування складнопрофільних виробів, наприклад, великогабаритних або мікророзмірних штампів та прес-форм. Різання металів дротяним електродом немає аналогів з точності при виробництві складноконтурних штампів чи мікроотворів» [4].

Назвою кафедри автори намагалися підкреслити моделювання сутності високих технологій, які обов'язково створюють умови зростання економіки, вдосконалення культури і ведуть, врешті-решт, до вирішення складних соціальних проблем.

Науковий напрямок, який обрала кафедра, можна назвати – «Обробка технологічних об'єктів при впливі на них керованих потоків висококонцентрованої енергії». Інакше кажучи, тут застосовується імпульсна техніка з пошуком прийняттого виду енергії і фізичних параметрів імпульсу.

Різноманітне використання фізичних явищ для технологічних цілей знаменує народження нової галузі інженерних знань, а саме інженерної технологічної фізики [4].

Кафедра щорічно проводить потужні міжнародні конференції, на які збираються сотні учасників з різних країн світу для обговорення новітніх технологій. Усі ці технології включені до навчальних програм кафедри та плануються до виконання на найближчий час. Кафедра стала членом інших міжнародних організацій, наприклад, CIRP, яка є світовим лідером в усіх машинобудівних технологіях.

Участь українських ВНЗ у програмі ЮНЕСКО сприяє укріпленню їх міжнародних стосунків та інтеграції вітчизняної вищої освіти і науки у світові освітні і наукові процеси.

Література

1. ЮНЕСКО. Офіційний сайт. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.unesco.org/new/en.
2. Співробітництво України та ЮНЕСКО. Постійне представництво України при ЮНЕСКО. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://unesco.mfa.gov.ua/ua/ukraine-unesco/cooperation>.

3. Питання Національної комісії України у справах ЮНЕСКО. Указ Президента України від 26 березня 1996 року № 212/96/. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/212/96>.
4. Мещеряков Г.Н. Представляем Международную Кафедру ЮНЕСКО. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www/eng-ac.org.ua/unesko.html.

ЗМІСТ

Авксентьєва Г.А., Лісогор Т.М. Функціонування терміна «художня деталь» у літературознавстві	3
Акопян В.З. К вопросу о создании и функционировании украинских секций на Северном Кавказе в период украинизации	7
Бажан О.Г. З історії дисидентського руху на Одещині у другій половині 1950-их – 1970-і роки	13
Боган С.М. Джерельна база дослідження історії повстанського руху на Південному Заході України в 1920-1923 роках	18
Боєва Е.В. Словникова дефініція як базовий елемент національної специфіки	25
Боєва Е.В., Дейнега Н.А. Політичний дискурс у семіотичному просторі	30
Варинська А.М., Гусєва С.О. До проблеми формування стратегії розвитку Одеського регіону	34
Василькова І.І. До історії музею Державного підприємства «Іллічівський морський торговельний порт» (ДП «ІМТП»)	39
Верховцева І.Г. Антиросійські організації у Подунав'ї (60-70-і рр. ХІХ ст.): за матеріалами двох архівних справ із фондів Державного архіву Одеської області	43
Вінцковський Т.С. Грецькі громади Таврійської губернії в революції 1917 року (за матеріалами Сімферопольської газети «Южные ведомости»)	47
Вовчук Л.А. Тосканський генеральний консул Ф. Родоканакі у суспільно-економічному житті Одеси	52
Гедьо А.В. Боротьба з дитячою безпритульністю та бездоглядністю в національних громадах Півдня України (друга половина ХІХ - початок ХХ ст.)	57
Гоголенко О.П. Космонімічна лексика в ідіолекті Панаса Мирного	62
Гончарук Т.Г. «Вільний порт» в Одесі ХІХ – початку ХХІ ст.: проекти та реалізації	66
Горожанина М.Ю. Духовно-культурные связи Украины и Кубани в к. ХVІІІ – н. ХХ в.	72

Губський С.І. Створення та діяльність українських військових формувань на Півдні України в 1917-1920 рр.: до історіографії проблеми	77
Дзинглюк О.С. Соціальна політика Радянської влади і реалії повсякдення сімей фронтників на звільнених землях Півдня України (1944-1945 рр).	82
Діанова Н.М. Проблеми поширення штундизму в Херсонській єпархії у поглядах протоієрея І. Стрельбицького	88
Дізанова А.В. Патріотичне піднесення населення південноукраїнських губерній на початку Вітчизняної війни 1812 р.	92
Enache G. Cultul musulman din România în perioada interbelică și la începutul erocii comuniste. Legăturile cu musulmanii din Crimeea	97
Єрмакова І.О. Старообрядницькі церкви Південної України (на матеріалах Тираспольського повіту Херсонської губернії ХІХ ст.)	100
Иванцов И.Г. Украинская языковая коренизация в Северокавказском крае	105
Калуст'ян І.Л. Англомовні запозичення в українській юридичній лексичі	109
Cașu I. Represiuni politice în Basarabia de sud (Ucraina) în contextul începutului războiului sovieto-german: cazul Nichita Niculcea	114
Ковалець Т.Р. Козак-бут – хто він такий? До питання про етнічний склад Війська Запорозького у першій половині ХVІІ ст.	116
Козак Н.Б. Межъязыковые омонимы английского, русского и украинского языков и проблемы их интерпретации	120
Коробко Т.О. Новолатинська література як частина літературного процесу в Україні ХVІ-ХVІІ століть	125
Коротка Л.А. Динамічність розвитку лексичного складу англійської мови	130
Котляр Ю.В. Духовні основи козацької системи «СПАС»	134
Крупеньова Т.І. Дефініції терміна <i>соціолект</i> у сучасних лінгвістичних студіях	138
Кубякин В.В. Развитие немецкой колонии Тарутино в составе Российской	

империи (1814-1917 гг.)	143
Курченко Т.Є.	
Інформаційна діяльність музейних установ Одеси (2005-2012)	147
Кухлєв А.С.	
Міста Півдня України середини ХІХ ст. у записках російської мандрівниці	152
Кязьмова Г.Х.	
Идеологический фактор как определяющий взаимоотношения советского государства и православной церкви в 1960-годы (на материалах Одесской епархии)	156
Лазарєва В.Т.	
Історичний вимір буття українського народу в творчості П. Куліша	159
Латышева Л.П., Латышева Н.А.	
Особенности церковной архитектуры немецких католических колоний Одесщины	164
Левченко В.В.	
Нові его-документи до історії Одеського періоду життя історика М.Л. Рубінштейна	168
Левченко В.В., Хохолькова А.Д.	
Одеське наукове товариство при українській Академії наук (1926-1931) – перший українознавчий академічний осередок в Одесі	173
Левченко Г.С.	
Популяризація етнографічних матеріалів на сторінках «Одесского вестника» (1827-1860)	178
Лелет І.О.	
Переклад англійських інтерогативів українською мовою	183
Ленська В.В.	
Фольклор як спосіб ідеологічної боротьби в роки Другої світової війни	188
Ложешник А.С.	
Роль старшини Катеринославського війська при штурмі фортеці Ізмаїл у грудні 1790 р.	192
Лук'яненко Ю.В.	
Павло Миколайович Мілюков і українські історики	196
Мамич М.В.	
Енциклопедичні та перекладні словники: функціонально-стильове розшарування абстрактів-термінів <i>правда</i> та <i>неправда</i>	199
Мельцин М.О., Кузнецова Н.В.	
Стихи князя Ивана Михайловича Долгорукова в составе путевых заметок «Славны бубны за горами, или Путешествие мое кое-куда 1810 года»	202
Мирошниченко М.І.	
Актуальність етимологічних досліджень на сучасному рівні розвитку мовознавства	207

Мирошниченко М.І., Ільченко М.С. Два крила долі Любові Забашти	211
Мисечко А.І. До становлення та поширення українознавчих студій в Одесі у другій половині XIX – початку XX століть	215
Михайлуца М.І. Православні Одещини в трагіпросторі першої половини XX ст.	219
Moldoveanu V. Aspecte istoriografice privind raporturile dintre greci și autohtoni în procesul colonizării spațiului de nord-vest și vest al Pontului Euxin	227
Москалюк О.В. До питання щодо визначення поняття стилістичної культури	232
Нахапетова О.В. Лингвокультурологический аспект как базовый в работе с иностранными студентами	237
Негода Ю.С. Інформативний потенціал законодавчих актів Російської імперії з історії Грецької громади м. Одеси (XVIII – початок XX ст.)	241
Окулова Л.А. Особенности терминологии по именовым словосочетаниям подъязыка экономики и эксплуатации водного транспорта	245
Онiпко Т.В. Участь вітчизняних кооператорів у міжнародних кооперативних виставках: досвід 20-х рр. XX ст.	250
Орлов В.М. Поліваріативність і проблема співвіднесення термінологічного апарату щодо нової релігійності (за матеріалами українських і зарубіжних досліджень)	255
Осипенко О.В. Деякі аспекти законодавчої політики румунських окупантів у сільському господарстві губернаторства «Трансністрії»	259
Павлюк Н.Л. Поняття історичного роману в літературознавстві	263
Racurarui I. Rusia în conflictul diplomatic european privind conferința de la Berlin, 1878	267
Петренко І.М. Шлюб і сім'я українців у Південноукраїнських землях у XVII-XVIII ст. в контексті історії повсякденності на сторінках праць професора Наталії Мірзи-Авакянц (1888-1939)	273
Петренко І.П. Сербські поселенці на Півдні України та їх асиміляція в спорідненому релігійному й мовному середовищі	277

Різникова Я.О.	
Реалізація державної етнонаціональної політики: здобутки, виклики, шляхи вдосконалення (на прикладі Одеського регіону)	283
Sava I.	
Considerații cu privire la administrarea satelor mănăstirești în țara moldovei în secolele XV-XVI	288
Sava L.	
Lumea comerțului urban al Chișinăului la sfârșitul secolului al XIX-lea – începutul secolului al XX-lea	295
Савченко В.А.	
1913 рік в історії анархістського руху в Україні: до питання про «зникнення анархістської загрози»	305
Сердюк Ж.М., Дузь Т.В.	
«Щоденник гімназистки» як джерело з історії повсякденності середніх закладів освіти на межі XIX-XX ст.	309
Сивков С.М.	
Українсько-чорноморський фактор в формуванні казачьей государственности на Кубани в 1917-1918 гг.	313
Сиволап Т.Е.	
Традиціоналізм и самоидентичность молодежи: актуальные проблемы современности	318
Сидорович Є.С.	
Французький емігрант Р.О. Вассала в економічному житті Новоросії першої половини XIX ст.	321
Синявська О.О.	
Роль абата Ш.Д. Ніколя в організації освітніх закладів Одеси у 1810-х роках	324
Соколова Л.С.	
Живой огонь вечной дружбы	328
Стецкевич В.В., Стецкевич Л.М.	
Бухарестський мир 1812 року (настрої та реакції місцевого населення Придунав'я в молдавсько-українських дискурсах)	332
Толочко Д.В.	
Наукове визначення терміна «українська нація» у сучасній українській історіографії	339
Тригуб О.П.	
Інститут уповноважених НКЗС в Одесі у 1920-х рр.	343
Турчина Л.В.	
Два погляди на Південну Пальміру влітку 1928 року в контексті становлення тоталітарної культури («Щоденник» С. Єфремова та мемуари Г. Костюка)	348
Тюрменко І.І., Опанасенко О.І.	
Культурна діяльність німецьких громад в Україні	353
Уварова О.О.	
Зовнішня політика Росії як чинник грецької імміграції на	

Південь України (друга половина XVIII – перша третина XIX ст.)	356
Узунов П.И.	
Протестантский пастор Игнац Линдл – основатель колонии Сарата	360
Урсу Д.П.	
Міжнародні аспекти репатріації через Одесу іноземних і радянських громадян у 1945-1946 роках	367
Филипенко А.О.	
Створення Кишинівсько-Хотинської єпархії та розвиток освіти в Бессарабії у першій чверті XIX ст.	372
Форманова С.В.	
Механізми термінологізації та детермінологізації у сучасній економічній терміносистемі	376
Хмарський В.М.	
Ювілей, який не відсвяткували (до 150-річчя Новоросійського університету)	380
Целих О.С.	
До питання про особливості перекладу юридичних термінів з англійської мови на українську	385
Цубенко В.Л.	
До питання про церковне будівництво у військових поселеннях кавалерії на території Російської імперії у першій половині XIX ст.	390
Чорна Л.М.	
До історії впровадження кооперативного руху в Херсонській губернії М.В. Левитським наприкінці XIX – початку XX ст.	394
Чорний О.В.	
Метрична книга Успенського кафедрального собору м. Єлисаветград за 1836 рік про місце поховання генерал-майора Г.О. Шостакова	398
Чумак В.М.	
Колективізація незаможницьких господарств Півдня України у 1921-1925 рр.	403
Шарова Т.П., Касілова В.М.	
Л.О. Смоляр – науковий і науково-практичний внесок у розвиток гендерних досліджень в Україні	407
Шишко О.Г.	
«Спричинити революційний рух у Румунії»: до питання про військове будівництво часів «Одеської радянської республіки»	411
Шкрібітько О.О.	
Роль Святогірського монастиря в розвитку православ'я південноукраїнських земель	416
Юнгмайстер В.А.	
История немецкого этноса в Бессарабии в период с 1890 по 1940 годы	420
Юрченко О.А.	
Реалізація програм ЮНЕСКО в освітньому росторі України: Одеський вектор	425

ББК 63.5:81.2:86.3 (2Укр)
УДК 94:39:81.2:314.127.7 (477)

Південь України: етноісторичний, мовний, культурний та релігійний виміри: зб. наук. праць IV Міжнар. наук. конф., 26–27 квіт. 2013 р., Одеса / відп. ред. М. І. Михайлуца. – Одеса: ВМВ, 2013. – 437, [1] с.

Збірка наукових праць присвячена історії етносів і народів Півдня України, проблемам української, іноземної термінології та термінографії, українській культурі та духовності сусідніх етнокультур, історії православ'я та долі інших конфесій в регіоні, міжнародним і міжрегіональним зв'язкам.

Видання розраховане на вчених-істориків, краєзнавців, мовознавців, учителів, студентів і всіх, хто цікавиться історією та духовністю народів Півдня України.

Українською мовою
Російською мовою
Румунською мовою
Англійською мовою

Текстовий редактор – М. Мирошниченко
Коректори – О. Гоголенко, О. Дзинглюк,
М. Мирошниченко

Здано до набору 03.04.2013 р.
Підписано до друку 14.04.2013 р.
Формат 60x84/16. Папір офсетний.
Гарнітура Times Nev Roman. Друк офсетний
Ум.-друк. арк. – 27,50. Ум.-вид. арк. 24,85.
Наклад 110 прим.
Замовлення №
Видавництво «ВМВ»
Проспект Добровольського, 82-а
тел. 54-50-48